

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XLV

2018

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

SUCEAVA. ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

**XLV
2018**

S U C E A V A

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

**XLV
2018**

**EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA
SUCEAVA
2018**

S U C E A V A

Fondator
GRIGORE FOIT

COLEGIUL EDITORIAL

ACAD. RĂZVAN THEODORESCU - ACADEMIA ROMÂNĂ, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. IOAN OPRIȘ - MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. ȘTEFAN PURICI - UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE”, SUCEAVA
PROF. UNIV. DR. NICOLAE URSULESCU - UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”, IAȘI
PROF. UNIV. DR. OVIDIU BOLDURA - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTE, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. SERGHEI PIVOVAROV - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ „IURII FEDCOVICI”, CERNĂUȚI
PROF. UNIV. DR. SABIN ADRIAN LUCA - UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”, SIBIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

DR. ION MAREȘ - redactor șef
DR. AURA BRĂDĂȚAN - secretar de redacție
DR. MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU - redactor

Tehnoredactare: AURA BRĂDĂȚAN
Traduceri în limba engleză: ALEXANDRU KOVACS

ORICE CORESPONDENȚĂ SE VA
ADRESA MUZEULUI BUCOVINEI
STR. ȘTEFAN CEL MARE, NR. 33
COD 720003
SUCEAVA, ROMÂNIA
TEL. 0230/216439

ALL CORRESPONDENCE
WILL BE ADDRESSED TO
BUCOVINA MUSEUM OF SUCEAVA
ȘTEFAN CEL MARE STREET, NO. 33
CODE 720003, ROMANIA
PHONE 004 0230/216439

www.muzeulbucovinei.ro

E-mail: contact@muzeulbucovinei.ro; memoriale@muzeulbucovinei.ro

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în întregime autorilor.

ISSN 1583-5936

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

CUPRINS

CENTENAR 1918-2018

Academician Răzvan THEODORESCU, <i>Unirea prin cărturari</i>	9
Ioan OPRIȘ, <i>Vasile Stoica în bătălia din Statele Unite ale Americii pentru România Mare</i>	11
Ioan POPOIU, <i>Marea Unire de la 1918</i>	23

STUDII DE ARHEOLOGIE

Ion MAREȘ, <i>Piese preistorice din colecțiile Casei memoriale „Eusebiu Camilar” din Udești</i>	33
George Dan HÂNCEANU, <i>Cuptoarele de ars piatră de var ale meșterilor Bisericii Sf. Treime din Doljești (jud. Neamț)</i>	43
Florentina-Carmen OLENIUC, <i>Strategiile de valorificare a resturilor faunistice descoperite în situl arheologic Baia În muchie din județul Suceava</i>	69

STUDII DE ISTORIE

Ștefan S. GOROVEI, <i>Puterea. Ctitorii și genealogii</i>	77
Adrian Andrei RUSU, <i>Ghiulele medievale din piatră în România</i>	85
Silviu BUBURUZAN, <i>File dintr-un posibil dicționar. II Avram din Bănila (Banilovschi, Banilowski)</i>	121
Cristina SLAVIC, <i>Actul Unirii Bucovinei reflectat în presa din anii 1914-1918</i>	131
Radu Florian BRUJA, <i>Statutul juridic internațional al Slovaciei de la Independență la Întrunirea de la Salzburg (martie 1939-iulie 1940)</i>	139
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>Emil Bodnăraș. Misiune de propagandă în Bucovina (noiembrie 1945)</i>	151
Dorel BĂLĂIȚĂ, <i>Jetoanele cantinei lucrătorilor Fabricii de postav din Buhuși</i>	157

DOCUMENTE ȘI MANUSCRISE

Ștefan S. GOROVEI, <i>Prefacere sau contrafacere ? Despre autenticitatea unui izvor istoric</i> ..	167
Ștefan BUCEVSCHI, <i>O lecție în Obergymnasium din Suceava</i>	185
Aura BRĂDĂȚAN, <i>O scrisoare inedită despre Ciprian Porumbescu: Octavia Lupu-Morariu către Dragoș Vitencu</i>	199

ISTORIA CULTURII

Ion POPESCU-SIRETEANU, <i>Un motiv fundamental: ciobanul care și-a pierdut oile</i>	211
Costel CIOANCĂ, <i>Răul de dinaintea binelui. (V) Motivul ordaliilor de final în basmul fantastic românesc</i>	245

NOTE DE LECTURĂ

Iordan DATCU, <i>Fotografia în cercetarea etnologică</i> [Cornelia Belcin Pleșca, Laura Toader, Cătălin Alexa, <i>Familia țărănească în România: un secol de fotografie = The peasants' family in Romania: A century of Photography</i> , album, București, 2017, 416 p.].....	257
George BODEA, <i>Despre femeie ca „parte întregitoare” în proza lui Eminescu</i> [Iulia Murariu, <i>Ipostaze feminine în proza lui Mihai Eminescu</i> , Editura EIKON, București, 2017, 148 p.]	261
Ion FILIPCIUC, <i>O carte așteptată de-un Veac - 1916 Dosar relativ la Bucovina</i> [Preot Dumitru Valenciuc, <i>1916 Dosar relativ la Bucovina, Organizația ei, Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților</i> , Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2018, 306 p.]	265
Ioan ȚICALO, <i>Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României</i> [Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României, Cuvânt înainte, antologie, comentarii și bibliografie de Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2018, 295 p.+1 h.]	271
Radu Florian BRUJA:Gheorghe Hobincu, <i>Frumoasele zile din Aranjuez. Memorii I, Omul sub vremuri. Memorii II</i> , ediție îngrijită de Lavinia Seiciuc, Editorial de la Asociación Cultural Cancro, Granada, 2017-2018 (vol. I 292 p.; vol. II 294 p.)	279

SUMMARY

CENTENNIAL 1918-2018

Academician Răzvan THEODORESCU, <i>Union through scholars</i>	9
Ioan OPRIS, <i>Vasile Stoica in the Battle fought in the United States of America for Greater Romania</i>	11
Ioan POPOIU, <i>The Great Union of 1918</i>	23

ARCHAEOLOGY STUDIES

Ion MAREȘ, <i>Prehistoric items in the collections of the "Eusebiu Camilar" Memorial House in Udești</i>	33
George Dan HÂNCEANU, <i>Lime burning kilns of the craftsmen of the Holy Trinity Church in Doljești (Neamț County)</i>	43
Florentina-Carmen OLENIUC, <i>Strategies for valorizing the faunal remains discovered in the archaeological site of Baia – În muchie, Suceava County</i>	69

HISTORY STUDIES

Ștefan S. GOROVEI, <i>Le pouvoir. Fondation seccle si astiques et généalogies</i>	77
Adrian Andrei RUSU, <i>Medieval cannonballs of stone in Romania</i>	85
Silviu BUBURUZAN, <i>Pages from a possible dictionary. II Avram from Bănila (Banilovschi, Banilowski)</i>	121
Cristina SLAVIC, <i>The Act of the Union of Bukovina reflected in the press from 1914-1918...</i>	131
Radu Florian BRUJA, <i>Slovakia's International Legal Status from Independence to the Salzburg Meeting (March 1939 - July 1940)</i>	139
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>Emil Bodnăraș. Propaganda mission in Bukovina (november 1945)</i>	151
Dorel BĂLĂIȚĂ, <i>Tokens of the workers' canteen in the Buhuși baize factory</i>	157

DOCUMENTS AND MANUSCRIPTS

Ștefan S. GOROVEI, <i>Transformation ou falsification? Autour de l'authenticité d' une source historique</i>	167
Ștefan BUCEVSCHI, <i>A lesson in the Obergimnasium in Suceava</i>	185
Aura BRĂDĂȚAN, <i>An unpublished letter about Ciprian Porumbescu: Octavia Lupu-Morariu to Dragoș Vitencu</i>	199

HISTORY OF CULTURE

Ion POPESCU-SIRETEANU, <i>A fundamental motif: the shepherd who lost his sheep</i>	211
Costel CIOANĂ, <i>The evil before good. (V) The reason of final ordals in the romanian fairy tale</i>	245

READING NOTES

Iordan DATCU, <i>The photography in ethnological research</i> [Cornelia Belcin Pleșca, Laura Toader, Cătălin Alexa, <i>Familia țărănească în România: un secol de fotografie = The peasants' family in Romania: A century of Photography</i> , album, Bucharest, 2017, 416 p.]	257
George BODEA, <i>About the woman as "completing part" in the prose of Eminescu</i> [Iulia Murariu, <i>Feminine hypostases in Mihai Eminescu's prose</i> , EIKON Publishing House, Bucharest, 2017, 148 p.]	261
Ion FILIPCIUC, <i>A Book Expected for a Century - 1916 Dossier related to Bukovina</i> [Priest Dumitru Valenciuc, <i>1916 Dossier related to Bukovina, Its' Organisation</i> , Printed with the blessing of His Eminence Father Pimen, Archbishop of Suceava and Rădăuți, Publishing House of the Archiepiscopate of Suceava and Rădăuți, Suceava, 2018, 306 p.]	265
Ioan ȚICALO, <i>The basis of the Union of Bukovina with the Kingdom of Romania</i> [The basis of the Union of Bukovina with the Kingdom of Romania, Foreword, anthology, comments and bibliography by Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2018, 295 p.+1 h.]	271
Radu Florian BRUJA: Gheorghe Hobincu, <i>The beautiful days of Aranjuez. Memoirs I, Man under the tiems. Memoirs II</i> , edition arranged by Lavinia Seiciuc, Editorial de la Asociación Cultural Cancro, Granada, 2017-2018 (vol. I 292 p.; vol. II 294 p.)	279

UNIREA PRIN CĂRTURARI

Academician Răzvan THEODORESCU

Dacă ar fi să găsim pentru momentul unionist de la Cernăuți din toamna 1918 o trăsătură distinctivă, anume aş folosi sintagma pe care un cercetător al provinciei de la miazănoapte (Mihai Iacobescu) a folosit-o cu ani în urmă: „emanciparea Bucovinei prin cultură”. Locul spiritualității bucovinene în supraviețuirea sa sub stăpânirea habsburgică – timp de un secol și jumătate – a fost asigurat și de mirabilele mărturii ale ortodoxiei românești care erau ctitoriile lui Ștefan cel Mare, ale lui Petru Rareș, ale lui Alexandru Lăpușneanu și ale Movileștilor – în frunte cu „Ierusalimul vitejiei românești” cum a fost denumită Putna -, dar și de o cultură națională care nu era doar a elitelor românești, ci fusese difuz și inteligent răspândită în întreaga populație românească.

Atunci când în noiembrie 1918 – lună deschisă de articolul lui I. G. Duca din ziarul „Mișcarea” intitulat semnificativ „Finis Austriae” – trupele românești ale generalului Zadic pătrundeau în Cernăuți (era chiar ziua armistițiului de la Compiègne!), iar două săptămâni mai târziu se dădea votul pentru unire, cărturarii români dețineau în „establishmentul” provinciei un rol eminent. Herzogtum-ul bucovinean autonom ce păstra, după 1849, drept stemă vechiul cap de bour, avea o dietă condusă la un moment dat de Eudoxiu Hurmuzachi cel aflat în relații cu Transilvania lui Andrei Șaguna, avea intelectuali cu voci distincte precum transilvăneanul Arune Pumnul sau Ion G. Sbierea, iar intelighenția bucovineană cu avocați, profesori și preoți reprezentați de un Gh. Popovici și boierii patrioți negermanizați în frunte cu „cavalerul” de la Storojineț Iancu Flondor au putut conduce Constituanta la hotărârea din 27 octombrie pregătind decizia istorică din 28 noiembrie.

În acest demers politic cu o solidă armătură culturală și-au avut rolul și „preparandia” cernăuțeană și „cabinetele de lectură” din mediul rural și originala „Reuniune română de lectură” și societățile culturale felurite, și „Biblioteca Țării Bucovinei” și „Muzeul Bucovinei”.

Vorbind despre încărcătura culturală care a însoțit Unirea Bucovinei cu țara se cade să evocăm în primul rând relația cărturarilor bucovineni cu Academia Română și aici un loc cu totul special îl dețin cei trei frați din Cernaucă: Alexandru Hurmuzachi, membru fondator al Academiei Române, Nicolae Hurmuzachi, membru al Academiei Române și, mai ales, abia amintitul Eudoxiu Hurmuzachi – Doxachi – membru al Academiei noastre, primul român care a pătruns în arhivele vieneze între 1845 și 1852, cercetător în arhivele împărăției austriece din Budapesta, Cracovia, Lvov și Veneția, dar și de la Vatican.

Cele peste 600 de documente astfel culese, publicate în 12 tomuri de Ministerul Instrucțiunii Publice din București în urma deciziei unei comisii din care au făcut parte,

între alții, Kogălniceanu și Odobescu, au constituit prinosul acestui bucovinean și român la cultura noastră istorică, în total 45 de volume apărute între 1877 și 1942 sub numele de „colecția Hurmuzachi”, reprezentând până astăzi un tezaur nedepășit.

Din acest spațiu cultural bucovinean unde au fost activi sau de unde au plecat istorici și filologi ce au ilustrat universitățile de la Cernăuți, Cluj, Iași și București – Ion Nistor și ardeleanul Sextil Pușcariu, Sever Zotta și Dimitrie Onciul, președinte al Academiei Române între 1920 și 1923 – și unde s-au ilustrat, într-un climat cultural de excepție scriitori precum Paul Celan și plasticieni ca Georg Löwendal, patria românească a primit și primește bogății de spirit care sunt, înainte de toate, darul Bucovinei pentru noi toți.

VASILE STOICA ÎN BĂTĂLIA DIN STATELE UNITE ALE AMERICII PENTRU ROMÂNIA MARE

Ioan OPRIȘ

În istoria care reflectează națiunile, aceasta rămâne pentru toți așa-zisă universală. Arareori și cu totul ieșit din comun, un om reușește să pună semne capitale care-i dau dreptul la unanimă recunoștință. Aceasta din urmă – floare rară chiar la oameni pioși – apare de regulă, la multă vreme după ce astfel de oameni trec în neființă. Națiunile civilizate cultivă însă memoria semenilor care e binevenită de la ai lor și le-o cinstesc prin scrieri și simboluri statuare, îndeobște în bronz, piatră și lemn¹, încurajează ca faptele acestora să fie parte a educației permanente a copiilor și tinerilor cât și a celor în plină putere. Rațiunea supremă a recunoștinței pe seama celor contributori sau chiar făcători de ISTORIE este nu adularea prin cultivarea trecutului ci, prin cunoașterea și respectul acestuia, asigurarea viitorului.

La români istoria este însă zgârcită cu recunoștința reală, din convingere, a celor aleși de pronie să strălucească înfăptuind BINELE și slujindu-și PATRIA. Cauzele sunt desigur destule și explicite pentru asemenea comportamente ostile trecutului iar cei care le susțin nu-s deloc de neluat în seamă. Mulți dintre semeni n-au cunoștințele necesare, alții trăiesc cu frenezie doar prezentul și nu-s puțini cei care văd doar scăderile și lipsurile, admirând până la adulație ceea ce-i străin de neam dar pare a fi obligatoriu și valoros. S-a ajuns astfel ca cei buni dintre ai lor să nu mai conteze!

Unul dintre cei mai buni români, aproape necunoscut până deunăzi, cu contribuții majore în afirmarea drepturilor naționale și consolidarea României Mari, este un avrigean pe nume **Vasile Stoica (1889-1959)**. Fecior de țărani de pe Valea Oltului, dintre ai celebrului învățător Gheorghe Lazăr, Vasile „gură de aur” a fost hărăzit din ziua nașterii sale (întâi ianuarie) să se dedice științei de carte, iar prin aceasta să-și slujească Neamul.

Înzestrat din cale afară cu o memorie prodigioasă și cu bosa limbilor străine (scrisa și vorbea 14 limbi!), tânărul Vasile Stoica și-a uimit profesorii - printre aceștia numărându-se ilustrul Vasile

¹ Prin monumente, case și locuri memoriale, prin muzee.

Goldiș - reușind să fie eminent ca absolvent al celebrului Liceu românesc de la Brașov. Susținut de Fundația „Gojdu”, a făcut studii strălucite la Universitatea budapestană, trecându-și doctoratul sub conducerea profesorului Beöthy Zsolt. Aceeași Fundație i-a sprijinit specializarea în studiul limbilor clasice și moderne la Universitatea pariziană (1913) iar la revenirea în țară, ASTRA l-a numit profesor la Școala de fete de la Sibiu. În același timp, Goldiș l-a primit ca redactor-șef la activa revistă „Românul” de la Arad iar numeroase alte publicații i-au tipărit primele sale lucrări literare. Profesorul - care în timpul studiilor s-a remarcat ca președinte al Asociației studenților români „Petru Maior” din capitala Ungariei, arăta de-acum o hotărâre de neînfrânat pe seama unirii tuturor românilor, descoperind românitatea și românismul său ca o țință pentru care merita orice sacrificiu. Deja la orizontul anului 1914 - cel al declanșării, la 28 iulie, a Primului Război Mondial - Vasile Stoica își delimitase clar opțiunile politice, ceea ce a motivat hotărârea sa riscantă de a trece Carpații și a-și oferi serviciile guvernului de la București cu credința că sosise ora întregirii României. Pentru fapta sa tribunalul militar din Cluj l-a condamnat, în lipsă, la moarte.

La Congresul românilor refugiați din Austro-Ungaria în România – ținut la București în ziua de 15 martie 1915, la Ateneul Român – Vasile Stoica afirmase că unirea trăiește „tot așa de puternic în cel din urmă țăran din Maramureș sau din Bihor, cum trăiește în cele mai distinse personalități ale neamului”. (În *Congresul românilor de peste hotare aflători în țară*, 15 martie 1915, București, 1915, p. II, *apud* Ștefan Pascu, *Făurirea statului unitar român. 1918*, Ed. Academiei RSR, București, 1983, vol. I, p. 364).

Aici s-a alăturat grupării proantantiste, celor din jurul lui Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu, I. Rusu Abrudanu, Vasile Lucaciu, Iosif Șchiopul slujind cu scrisul crezul său. *Suferințele din Ardeal și Habsburgii, Ungurii și Românii* sunt printre lucrările sale care au animat speranțele și au adus argumente celor care, în ajunul zilei de Sfântă Marie, la 14 august 1916 au dat curs deciziei de intrare în război de partea Puterilor Antantei care au aprobat cerințele reîntregirii de neam și de țară*. Documentele vremii arată că hotărâțul avrigean este autor al *Proclamației* regale către națiune, prin care regele Ferdinand și-a angajat coroana în slujba idealului unionist. Ca model de comportament patriotic, Vasile Stoica s-a înrolat imediat ca voluntar, servind armatei române la trecerea Carpaților, în bătăliile de pe Olt și Argeș. S-a comportat ca un erou, fiind rănit de două ori.

În imperioasa nevoie de a asocia eforturilor de război pe mai marii lumii, Marele Cartier General a hotărât la 18 aprilie 1917 ca Vasile Stoica, părintele greco-catolic Vasile Lucaciu și cel ortodox Ioan Moța să fie trimiși în SUA cu o misiune „de propagandă pentru cauza Transilvaniei și întrucât ar fi fost cu putință, organizarea unei unități de voluntari români transilvăneni pentru frontul francez, această unitate având să facă parte din armata franceză sau americană, dar păstrându-și caracterul ei românesc”². Aventuroasa călătorie a celor trei, prin Siberia și Japonia a durat două luni, la 29 iunie ajungând la Washington, ca peste doar 3 zile, la 3 iulie să fie primiți de către secretarul de stat Robert Lansing, de la acesta și secundul său William Philipps primind asigurări de sprijin pentru România și propunerile speciale cu care ei fuseseră însărcinați. Seriozitatea acelor angajamente rezultă și din întâlnirea de la 6 iulie cu Newton Baker, ministrul de Război al SUA; acestuia i-au prezentat direct proiectul:

„1. Se alcătuiește o unitate din români ardeleni voluntari cari nu sunt cetățeni ai Statelor Unite, cei deveniți cetățeni americani căzând sub dispozițiunile legii recrutării;

*A susținut conferințe în București, la Ateneul Român și în alte orașe, a publicat articole în „Adevărul”, „Universul”, „Flacăra”, „Naționalul” iar volumul *Suferințele din Arad* a avut un mare impact asupra regășenilor, „fiind întâia lucrare la noi de a prezenta într-un asemenea ansamblu luptele noastre politice de peste munți”; și tot el a alcătuit „lista de fărădelegi săvârșite de unguri în contra noastră” (publicată și în „Revue Hebdomadaire”, odată cu un amplu articol al dr. Ion Cantacuzino, folosită „apoi de toată propaganda noastră în 1917-1918”, vezi în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe. Arhiva diplomatică, fond 77. S 75, Vasile Stoica, vol. 1, Memoriul lui Stoica adresat ministrului Afacerilor Străine, I. Mitileneu, înregistrat cu nr. 39594/7 iulie 1926.

² În memoriul lui Vasile Stoica, datând din 29 martie 1920 prezentat regelui Ferdinand prin mareșalul Curții regale în aprilie 1920, în Arhiva MAE. Arhiva diplomatică, fond 77. S75, dosar Vasile Stoica, vol. 1, f. 2.

2. Unitatea va fi încadrată în armata americană, purtând însă numele de <<batalionul românesc>>, <<regimentul românesc>> sau <<brigada românească>>, după cum va fi de mare numărul voluntarilor;

3. Ofițerii vor fi americani sau se va putea cere guvernului român un număr de ofițeri transilvăneni, avându-se în vedere că toți românii din America sunt de origine din Transilvania și Banat;

4. Subofițerii vor fi români, foști gradați în armata unde și-au făcut serviciul militar sau li se vor putea da și subofițeri formați deja din armata americană;

5. Limba de comandă va fi cea engleză, cea de instrucție de asemenea, întrebându-se însă și cea românească în caz de nevoie;

6. Cheltuielile de echipament, trai și transport vor fi suportate de guvernul Statelor Unite;

7. Se va căuta o înțelegere cu Statul român³.

În acea zi și în următoarea, ministrul american le-a explicat că ei doreau „înainte de toate o armată americană și cu duh american”, cerându-le celor din delegație să-i îndemne pe români „să intre în armata americană”⁴.

Delegații au repetat propunerea și la 3 august ambasadorului Franței în SUA, Jusserand, care a transmis-o guvernului său. Acea parte a misiunii avea să întâmpine evidente impedimente, ceea ce i-a motivat să se îndrepte spre informarea lumii americane asupra neamului nostru. Cu atât mai vârtos că lumea americană nu ne cunoștea deloc: „chiar bărbați în fruntea vieții politice abia știau unde e situată România, neavând cum să cunoască problema Transilvaniei și idealul pentru care sângerăm”⁵. Peste câțiva ani, rememorând efortul său de a informa „despre marea cauză a unirii neamului nostru lumea americană, care nici pe hartă nu știa în ce parte a pământului ne găsim”, Stoica evaluează lucid condițiile grele în care a lucrat⁶. Stoica a rămas în acele condiții de dificultate pe seama însăși a comunicării (niciunul din cei doi delegați nu vorbea englezește iar părintele Lucaciu s-a retras la fiul său, preot la Trenton), „să mă acomodez împrejurărilor și să răspândesc informații despre noi și lupta noastră”⁷. Constatând ostilitatea presei americane față de România - îndeosebi acele ziare ce aparțineau consorțiului Hearst fiind „dea dreptul dușmănoase față de noi”, ca „New York Tribune”, care „ne critica aspru”, „New York Times” „nu ne lua în seamă”, iar „Washington Post” și „Philadelphia Ledger” „tăceau sau ne aminteau deodată cu neamurile balcanice” nepublicând niciun cuvânt „despre dreptatea războiului nostru” iar corespondentul american de război acreditat la Cartierul general german Carl Ackerman făcea României un „mare rău”, Stoica a apelat la un prieten american, căpitanul Luke C. Doyle să-l sprijine. Și a reușit cu sprijinul și legăturile acestuia să-l coopteze pe directorul de la „Washington Post”, Ira M. Bennett care începând cu 4-7 august 1917 „ne-a susținut fără șovăire aspirațiile”; la fel și Louis Wiley, director la „New York Times”⁸.

Acestora, ca și ziariștilor de la „New York Tribune” și celor din Sindicatul „Mc Clure” le-a furnizat „scrisori cu material de publicat”, convingând un ziarist celebru, pe istoricul militar Frank M. Simonds să i se asocieze în coloanele respectivelor ziare și în „National Review” (Londra) respectiv „Review of Reviews” (New York).

Prietenia lui Stoica cu o altă celebritate, Upson Clark, a dus la o colaborare de lungă durată, americanul prezentând corect situația României ca unul dintre cei mai avizați analiști și cu o mare influență în media americană. Stoica i-a înlesnit cunoașterea realităților, l-a condus după război prin satele și orașele țării, l-a introdus în cercurile politice și culturale, oferindu-i șansa de a-i cunoaște familia și Avrigul natal (într-o scrisoare din 10 septembrie 1922, antet Massawippi Summer South-

³ *Ibidem*, f. 2-3. Numărul celor înrolați s-a ridicat la 17.000.

⁴ *Ibidem*, f. 3.

⁵ *Ibidem*, f. 4.

⁶ Cf. memoriul către I. Mitilineu, 7 iulie 1926, *idem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, f. 5.

North Hatley Que, Charles Upson Clark ținea să-i mulțumească, transmițând „my warm regards to your parents, sister and friend”, în Arhive familia Stoica.

Bun psiholog și analist, Stoica și-a adaptat demersul specificului american, informându-i cu prioritate pe decidenți: Newton Baker (ministrul de Război), Franklin Lane (cel de Interne), William Phillips (primul secretar-asistent al secretarului de stat), Albert Putney (șef al secțiunii pentru Orient la Externe), senatorii Gilbert Hitchcock (președinte al Comitetului Afacerilor Străine din Senat) și J.H. Lewis (prieten al președintelui Wilson). Insistențele sale l-au condus spre viitorul președinte Theodore Roosevelt care l-a sprijinit, fiind „întru toate de acord cu aspirațiunile noastre și prețuia foarte mult jertfele ce aducea România în acest război”, mai mult „nu se îndoia că în urma acestui război toate teritoriile românești vor fi unite cu Regatul”⁹. În sprijin, fostul președinte american a și declarat în noiembrie și la 7 decembrie 1917 că pacea nu se poate face, după lămuririle lui Stoica: „până ce națiunile mici nu vor fi total dezrobite și unite cu țările mame”¹⁰. Analistul Stoica i-a judecat atent și corect pe americani: „un popor cu puține formule și silogisme, dar cu multă inimă, cari nu predică mult umanitarismul, ci-l traduc repede în fapte”, așa că sesizând o cale nouă de sprijin, ca membru al Comitetului central al ambulanțelor voluntare americane, a inițiat crearea unei secții pentru România, primind un sprijin consistent de la căpitanul Doyle și colonelul Miclescu (șef al misiunii românești pentru recepționarea materialelor de război); n-a reușit să finalizeze demersul din cauze obiective. În schimb a izbutit să facă să-i parvină secretarului de stat Robert Lansing, la 31 decembrie 1917, un memoriu privind situația românilor transilvăneni, prevăzut cu o copie a declarației și apelurile voluntarilor transilvăneni de la Darnița, lămurind starea prizonierilor români transilvăneni și bănăteni din lagărele rusești. Mai mult, a răspândit liderilor cercurilor influente 2.300 de broșuri, una scrisă de D. Mitrany (*Greater Roumania*) iar alta de A.W.A. Leeper (*The Justice of Romania's Cause*) și 138 de exemplare din *My Country* a reginei Maria, singurele publicații scrise în englezește.

Toate aceste demersuri au însemnat multă energie, numeroase demersuri, drumuri, cheltuieli făcute de unul singur, căci prima misiune diplomatică în SUA a sosit la Washington abia la 1 ianuarie 1918. Acesteia Stoica i-a fost atașat, lucrând bine cu șeful ei, dr. Constantin Angelescu, vreme de aproape trei luni cât a rămas acesta în America. Doar că acea misiune era lipsită de sprijin financiar și logistic, în timp ce alte țări erau în avans în ceea ce privea propaganda lor națională: sârbii aveau un birou special la Washington (cu 12 angajați), tipăreau cărți la Londra, l-au decorat și sprijinit pe corespondentul ziarului englez „Times” Gordon G. Smith, pentru Balcani, făcându-l căpitan în armata sârbă și distingându-l „cu toate decorațiile posibile”¹¹. Polonezii, la fel, cu birou central, iar boemii (cehii) „ne stârneau cea mai adâncă admirație cu organizația lor de propagandă”, primind „știri din toate părțile pământului și umpleau cu ele presa americană”¹².

Or informarea publică – scria Stoica – era esențială în America: „norodul cu glasul și nevoile lui e adevăratul îndrumător al ocârmuirii țării”¹³. Înțelegând că „această țară va avea cuvânt greu la conferința de pace”, iar mulți americani „nu numai că nu știau despre existența noastră, ci aveau chiar pronunțate simpatii pentru Austro-Ungaria, în al cărei rol istoric civilizator aveau o oarbă încredere și pe care vroiau s-o vadă scăpată din <<ghiarele>> Germaniei”, Stoica a ales să prezinte justetea cererilor românești în temeiul voinței „nestrămutate a locuitorilor, a celor patru milioane de români”, care doreau „să fie desrobiți de stăpânirea ungurească și nemțească și uniți cu Regatul Românesc”¹⁴. Drumul ales în demonstrația sa era cel corect, de vreme ce un senator ca Gilbert Hitchcock, răspunzător de politica externă în Senatul american, a mărturisit la 8 iulie 1918 „că dânsul nici la acea dată nu știa că sunt români și în Austro-Ungaria”¹⁵.

⁹ *Ibidem*, f. 6.

¹⁰ *Ibidem*, f. 8.

¹¹ *Ibidem*, f. 10.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

Sfătuindu-se cu trimișii țării, Lud. Mrazec, dr. C. Angelescu și G. Danielopol, a crezut că impedimentele multiple puteau fi în parte rezolvate unind „într-un singur grup diferitele grupări ale muncitorilor transilvăneni din Statele Unite, cari se cam certau între ele și să continue munca susținut de sprijinul lor”¹⁶. Ca să aibă libertate de acțiune, la 3 iulie 1918 a demisionat din postul diplomatic, iar peste doar 2 zile a reușit să-i organizeze pe românii americani – la Congresul de la Youngstown – în Liga Națională Română din America, al cărei președinte a fost de altfel ales. Lui Mrazec și dr. Lupu, Stoica le recunoștea mari merite, serviciile primului considerându-le „uriașe”, iar articolele semnate de dr. Lupu în „Columbia University Quarterly” și „Asia”, ca și cartea sa *Roumania and the War* (1919), credea că au făcut „mari servicii țării în cele trei luni ce le petrecu în Statele Unite”, contribuind „foarte mult la lămurirea chestiunii românești în America”¹⁷.

Apresiasi elogiilor, dr. N. Lupu l-a numit „român verde și voinic” și l-a recomandat prietenilor săi, între care A.W. Luper – fondator al The Anglo-Rumania Society și colaborator asiduu la revista „The New Europe” (cf. scrisoare dr. N. Lupu, antet Rhodesia Court Hotel, Harrington Gardens S.W., London, 1 march (1918?), în Arhiva familiei Stoica.

Remarcat pentru lucrările sale de coagulare a românilor americani, Stoica a fost ales, în 1918, vicepreședinte și al Comitetului Național al Românilor Transilvăneni, Bănățeni și Bucovineni, format la Paris de Traian Vuia, de la care a și primit 4.306 \$ pentru propagandă, ca și revista editată de acesta spre informarea mediilor românești, iar Legiunea română înființată în Franța i-a acordat de asemenea gradul de căpitan.

În direcția propagandei în SUA, Stoica a cultivat deliberat și insistent presa: „New York Times”, „New York Tribune”, „New York Evening Sun”, „New York Post”, „Boston Transcript”, „Cleveland Plain Dealer” și „Washington Post” au inserat numeroase articole de fond în care „ne susținuseră cu căldura cauza” și „ne erau măgulitor de favorabile”¹⁸. Același scop l-au avut numeroasele sale conferințe (la New York, Washington, Boston, Baltimore, Manchester by Sea, Cleveland, Chicago) susținute în cluburi exclusiviste, biserici, reședințe private și în teatre (între acte, ca „four minute men”). A vorbit în fața Congresului medicilor dentiști la Auditorium (Chicago, 7 august 1918), la care participau 5.000 de reprezentanți ai acestora. În 10 noiembrie 1918 a conferențiat la Pittsburgh (de 3 ori) în biserica protestantă mare, la Universitatea Tehnică „Carnegie” (în fața tuturor studenților) și la Ladies High College of Education (la Congresul preoților protestanți) prezentând participarea României la război și „rolul neamului românesc de santinelă a civilizației occidentale în răsăritul Europei”¹⁹.

Informații sistematice a oferit Comisiei conduse de col. House (compusă din universitari), la cererea președintelui Wilson, care funcționa în clădirea Societății americane de geografie (New York) și care pregătea materiale pentru Conferința de Pace. Condusă de fapt de geograful S. Mezes (cumnatul lui E.M. House), aceasta a primit alte documente și de la Lud. Mrazec și De Martonne, între care și hărți geografice și etnografice, studiate în conlucrare cu geograful Isaiah Bowman, St. P. Duggan, Kerner, Douglas Johnson (care vor lucra și ca experți tehnici la tratativele de pace de la Paris); pentru ei Stoica a retipărit harta cartografului maghiar Balogh Paul (lucrată în baza datelor statistice din 1900)²⁰.

Mai multe întrevederi a avut cu Newton Baker, Franklin Lane și William Philipps, cu William Bullitt (negociator în martie 1919 cu Lenin și Cicerin).

La 20 octombrie 1918, dr. Lupu a remarcat că la New York, pe 5th Avenue, erau arborate „drapelele tuturor țărilor afară de România”, steagul Rusiei fiind „în toate părțile” iar pe o hartă a

¹⁶ *Ibidem*. Anumite misiuni de sprijin pentru România au îndeplinit sau asumat ing. C. Orghidan, O. Spirescu, dr. George Stănculescu, actrița Agatha Bârsescu ș.a.

¹⁷ *Ibidem*. Dr. Nicolae Lupu a stat în SUA din august 1919 până în noiembrie 1919.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Cu col. House s-a văzut în 2 septembrie 1918 la reședința de vară a acestuia din Magnolia (Mass) obținând de la acesta concluzia rezolvării problemei românești: „unirea tuturor românilor într-o singură țară”, *ibidem* f. 10.

viitoarei Austrii văzuse că „Ungaria este un țaroș cât ziua de mâine, cuprinde pe noi toți” (cf. scrisoare către V. Stoica, antet 306W.89th Street, New York, 20th October (1918), în Arhiva familiei Stoica, idem).

Dr. Lupu l-a sfătuit pe Stoica într-o altă scrisoare din 28 octombrie 1918: „Da nu-i vreme de spus ci de lucrat. Trebuie repede tipărit un protest scurt și demn către President. Trimis în multe exemplare în toată America la căpetenii ca să-l umple cu iscălituri, apoi alcătuite note toate la o delegație ce vor avea de mers la President cât de iute. Orice iscălită să fie detașabilă ca s-o putem anexa la originalul Presidentului. Către români trebuie făcut în românește. Anunță și prin gazetele noastre” (cf. scrisoare către V. Stoica, 28 octombrie 1918, în Arhiva familiei Stoica).

Cel mai de seamă document prezentat autorităților americane de către Stoica este însă memoriul din 5 noiembrie 1918; pe fondul aprobării de către americani a aspirațiilor naționale iugoslave și cehoslovace, Stoica, în conlucrare cu dr. Lupu și cu Lahovary a reușit să prezinte ministrului de interne Lane, „apreciat cel mai influent membru în cabinetul Wilson”, un scurt memoriu asupra situației României, iar la 24 octombrie alt document pe această temă, rugându-l și pentru o audiență la președintele Wilson (o copie a respectivului memoriu i-a înmănat-o și lui W. Bullitt).

Între timp, cei care au inițiat Uniunea Medio-Europeană s-au reunit la Philadelphia în 24 octombrie, iar în ziua următoare au emis o declarație adresată guvernului SUA, arătând în clar opțiuni de emancipare a popoarelor central și est europene, și că „împrejurările create acum de curând în Ungaria și Austria de evenimentele războiului și de atitudinea hotărâtă a Aliaților și a Statelor Unite și înțelegând pe deplin stadiul de dezvoltare a situației pe Dunărea de Jos și Europa sud-estică își exprimă dorința ca deplina recunoaștere să fie acordată aspirațiilor de libertate a celor patru milioane de români din Austria și Ungaria, a căror dorință de a fi dezrobiți de jugul unguresc și austriac și uniți cu frații lor liberi din România a fost exprimată de regimentele lor de voluntari din armata română și e exprimată azi de legiunile lor cari luptă umăr la umăr cu Aliații pe câmpurile de război din Franța și Italia”²¹.

A urmat un alt memoriu prezentat la 31 octombrie 1918 lui Robert Lansing în care s-a solicitat SUA o declarație pe seama aspirațiilor românești; în ziua următoare, s-a comunicat de la ministrul Vopicka, acreditat în România, că acesta luase cunoștință despre starea revoluționară din Transilvania, crescută în temeiul declarației lui Vaida Voevod din parlamentul ungar (din 18 octombrie, n.n.). La 2 noiembrie cu prilejul unei mese la care au participat ministrul Franței în SUA, Jusserand, T.G. Masaryk (președintele Republicii Cehoslovace) însoțit de însărcinatul său de Afaceri externe, reprezentantul diplomatic sârb, cel grec și W. Phillips, Stoica l-a informat pe acesta din urmă asupra evoluției mișcărilor românilor din Transilvania.

Efectul acestor demersuri și, bineînțeles, informațiilor primite de americani s-a văzut în ședința guvernului SUA din 5 noiembrie, când chestiunea românească s-a pus direct, după câteva discuții prealabile între Stoica și Bullitt. Conform textului pregătit de cei doi, în după masa zilei guvernul român era deja informat oficial, radiografic, iar a doua zi Associated Press a și dat publicității textul: „Guvernul Statelor Unite a promis astăzi că prin influența sa va da României tot sprijinul, ca această țară, în conferința păcii generale, să-și câștige justele sale drepturi politice și teritoriale. *România întotdeauna a sperat o reuniune cu frații săi din Transilvania ținută între granițele imperiului austro-ungar* (subl. n.).

Asigurarea de simpatie și ajutor din partea Statelor Unite s-a dat astăzi într-un mesagiu și Ministerului de Externe, către legațiunea americană din Iași, trimis într-o cablogramă, spre a fi transmis guvernului român. Mesajul este următorul: Guvernul Statelor Unite a avut neconținut în vedere viitoarea fericire și integritatea României ca țară liberă și independentă și încă înainte de a exista starea de război între Statele Unite și Austro-Ungaria, președintele a trimis regelui României un mesagiu de simpatie și apreciere. De atunci încolo, împrejurările s-au mai schimbat și prin urmare președintele dorește să vă informeze că guvernul Statelor Unite nu pierde din vedere

²¹ *Ibidem*.

aspirațiunile neamului românesc, atât din afară, cât și din lăuntrul granițelor Regatului. A fost mărturie la luptele, suferințele și jertfele aduse de acest neam pentru dezrobirea sa de dușmani și apăsători. *Guvernul Statelor Unite simpatizează adânc cu spiritul de unitate națională și cu aspirațiunile românilor de pretutindeni și nu va neglija să-și întrebuințeze la timpul potrivit influența sa, ca justele drepturi politice și teritoriale ale neamului să fie obținute și asigurate față de orice năvălire străină* (subl. n.).

Acum câteva zile căpitanul Vasile Stoica, președintele Ligei Naționale Române din Statele Unite, a prezentat secretarului de stat Lansing un memoriu, arătând aspirațiunile naționale ale țării sale, în principiu, fără considerare la frontiere. Acțiunea de astăzi a dlui Lansing e urmarea studierii acestui memoriu”²².

Remarcăm din acest comunicat ce anume a motivat și determinat reacția politică a Departamentului care, studiat cu atenție, a condus la decizia președintelui american când a cerut o comisie de evaluare pe seama lucrărilor sale din America. De astfel, mai târziu, în iulie 1926, Stoica menționa: „N-am cruțat nici osteneală, nici sănătate. Am îndurat atacuri și lovituri de <la> ambițioși și incapabili și am suferit usturătoare lipsuri materiale. Au fost zile când nu luam decât dejunul, deoarece n-aveam cu ce plăti și masa de seară. N-am părăsit însă munca aceasta, de care vedeam lămurit că aveam arzătoare nevoie. Alături de propaganda cehilor, polonilor, iugoslavilor nu era permis să nu se audă și cuvântul nostru”²³.

În temeiul reacției diplomatice, făcută publică și comunicată prin Charles Vopicka (trimesul american la Iași) guvernului român și, direct, regelui Ferdinand, argumentele românești s-au văzut luate în seamă. Problema românească – ajunsă așadar pe agenda publică americană – s-a plasat între multe alte subiecte ce urmau să fie dezbătute la Conferințe de Pace. Pentru a-i înlesni parcursul, la 2 decembrie 1918 Vasile Stoica a înaintat un nou memoriu, lămuritor, lui Henry White, „delegat de pace al Americii”, solicitând aprofundarea subiectului în vederea iminentelor tratative de la Paris. Cu acesta și cu grupul de experți și tehnicieni condus de el, Stoica se va întâlni nu doar în America, ci și în Franța, fiind de o incontestabilă eficiență pentru înțelegerea aprofundată și corectă a problemei românești.

În vara anului 1918 un alt subiect a ocupat un loc însemnat în demersul trimisului oficial al României, devenit de acum, tot mai mult, o „portavoce liberă” a puternicului grup al românilor americani: soarta prizonierilor transilvăneni din Rusia, cu deosebire a celor din Extremul orient, grupați la Vladivostok. Liderul lor, săcelanul V. Nițescu, prieten vechi al lui Stoica și ofițerul însărcinat de guvernul român, cpt. Victor Cădere, au studiat amănunțit modalitățile de a crea din rândul acestora unități militare organizate care să fie puse în serviciul României. Comitetul național al Românilor siberieni a trebuit să fie sprijinit pentru a reuși să recruteze legiunea de peste 10.000 de voluntari, dispuși să se repatrieze și să se angajeze să lupte de partea guvernului român. Pentru aceștia, Stoica a reușit încă în iunie 1918 să trimită primul ajutor (300 \$), urmat în februarie 1918 de altul (1.000 \$), iar la 28 septembrie 1919 de 10.000 \$, bani trimiși de Liga Națională a Românilor Americani²⁴.

Serviciul cel mai de preț făcut de Stoica în SUA și de liderii celorlalte națiuni aflate sub stăpânire străină: slovaci, cehi, ucraineni, lituanieni, polonezi, sârbi, croați a fost solidarizarea lor. Importanța solidarizării acestora era cu atât mai mare cu cât în cercuri influente se credea încă în legenda imperială austro-ungară. Chiar președintele Wilson a declarat în Senatul american în toamna anului 1918 că „noi (americani, n.n.) nu vrem să rearanjăm imperiul austro-ungar”²⁵, atrăgându-și criticile lui Franklin Roosevelt. Importanți în constituirea unui front comun au fost de altminteri liderii națiunilor mici din compunerea imperiului dualist, iar cel mai de seamă serviciu l-a adus T. G. Masaryk. Cu acesta, cu I. J. Paderewski, cu Hincó Hincovici, Stoica a reușit – bineînțeles cu sprijin semioficial al Comitetului de propagandă american – să determine reuniunea de la Carnegie Hall (New York) în 15 septembrie 1918, la care au luat parte reprezentanții

²² *Ibidem*.

²³ *Idem*, supra.

²⁴ *Idem*. În februarie 1919 legiunea de la Vladivostok număra deja 5.000 de militari bine echipați.

²⁵ *Ibidem*.

cehoslovacilor, iugoslavilor, polonezilor, ucrainenilor și italienilor, pe lângă cei ai românilor; în final s-a cerut public și în unanimitate dezmembrarea Austro-Ungariei prin cei 4 oratori: Masaryk, Paderewski, Hincovici și Stoica. Atunci s-a dat semnalul constituirii unei alianțe în politică (Mica Antantă) a viitoarelor state postbelice din centrul și sud-estul Europei. Cu rezoluția reuniunii, trimisă la Casa Albă, cumpăna deciziei americanilor s-a înclinat în privința monarhiei habsburgice: așa că la 20 septembrie cei 4 lideri au fost primiți de președintele Wilson, expunând fiecare argumentele națiunii pe care o reprezenta, acesta concluzionând că Austro-Ungaria „e o șandramă putredă, care nu mai poate fi ținută în picioare oricâte proptețe i s-ar pune”²⁶. Încurajați astfel, s-a alcătuit la 2 octombrie 1918 Uniunea Medie Europeană în care intrau câte 2 reprezentanți ai cehoslovacilor, românilor, iugoslavilor, polonezilor, italienilor, grecilor, albanezilor, armenilor, sioniștilor, lituanienilor și rutenilor. V. Stoica și dr. N. Lupu au fost desemnați ca reprezentanți ai românilor, președintele Uniunii fiind ales Masaryk, iar Stoica și Grigorie Zsatkonzi (rutean) ca vicepreședinți.

Directorul executiv al Uniunii Medoi, H.A. Miller, profesor la Universitatea din Oberlin (Ohio), a jucat un rol însemnat în consolidarea acesteia și asigurarea unor legături sistematice cu reprezentanții oficiali americani. Prin Uniune s-au tipărit lucrări de propagandă, hărți, broșuri și sub antetul ei s-au desfășurat adunări publice în care au fost prezentate doleanțele națiunilor reprezentate. La 26 octombrie 1918 s-a încheiat șirul acestor intervenții printr-o largă și așteptată adunare, prezidată de Masaryk, care s-a ținut la Independence Hall din Philadelphia în prezența autorităților americane și care s-a încheiat cu „Declarația de principii” semnată de toți reprezentanții aleși ca lideri. Semnificația locului – lângă clopotul libertății și independenței americane – unde se semnase Declarația de independență a americanilor (1776) – era clară, iar atitudinea oficialității s-a exprimat prin telegrama de felicitare a președintelui Wilson.

Opinia publică din Statele Unite ale Americii era așadar informată oficial de poziția guvernamentală față de popoarele oprite din compoziția imperiilor german, austro-ungar și rus. Urma ca acestora să li se facă dreptate la masa verde a tratatelor de pace. În acest sens, Stoica a militat spre lămurirea americanilor, prin editarea și răspândirea – în mari tiraje – de cărți, broșuri de prezentare istorică, geografică și culturală, de hărți. Le-a asigurat traducerea în engleză, compensând ceea ce singura revistă bilingvă, „Roumania” (a fraților Pavel și Gogu Rădulescu) nu reușea să aibă tiraj mare și răspândire largă, așa că nici n-a apărut decât în câteva numere. Din stăruința sa a reușit în 1919 să tipărească *Suferințele din Ardeal* (ed. a II-a, Editura „Tribunei”, Chicago), dar lucrarea de căpetenie a fost, din colecția *The Roumanians and their lands*, tipărirea broșurilor *The Roumanian Question*, *The Roumanian Nation and the Romanian Kingdom*, *Bessarabia* și *Dobrugea* (acestea două scrise de N. H. Lahovary), plus încă 19 broșuri (între care *The Roumanians of Serbia*, *The Roumanians of Ukraine*, *Roumania and her Neighbors*, urmate de o mică serie de broșuri despre *Transilvania*, *Banat*, *Bucovina* și *Românii macedoneni*, la care a fost coroborată *The Roumanian Nation a Sentry of Eastern Latin Civilization and Eastern Europe*.

Li s-au adăugat *Transilvania și Banatul, Romanian History and Conditions* (în „World's Moral Problems” sub antetul lui National Reform Association, Pittsburgh, 1920) și *Problema evreiască în România*.

Pentru a convinge istoric decidenții americani de veridicitatea informațiilor etnografice și demografice, Stoica a republicat harta cartografului ungar Paul Balogh – tipărită în 1910 în cartea acestuia *Maghyarozsag Nefajai* (Rasele Ungariei), „adeverind cu ajutorul ei punctul nostru de vedere”, urmată de o hartă etnografică a Europei „pentru a indica colțul ocupat de noi în lume”. Fondurile necesare imprimării le-a oferit tot Liga Națională Română. A mai stăruit pentru apariția a două articole ale reginei Maria în „Saturday Evening Post” și „Ladie's Home Journal”, neputând conta pe cartea acesteia *My Country*, cu tirajul deja epuizat. 50.000 de exemplare din toate aceste publicații, la atâta a estimat Stoica numărul tipăriturilor proromânești făcute sub îndrumarea sa în anii 1918-1920 și răspândite în cele mai potrivite locuri pentru a convinge asupra justității cererilor

²⁶ *Ibidem*.

românești. Într-un bilanț prezentat lui I.G. Duca la 26 martie 1923, a enumerat doar câteva dintre lucrările tipărite, la care avea îndreptățite drepturi bănești: *The Justice of Roumania Cause* (de A.W.A. Leeper) – o primă tranșă de 2.000 de broșuri valorând 200\$-; *The Justice of Roumania's Cause* de același autor și *Greater Roumania* (de D. Mitrany) – 8.000 de broșuri valorând 400\$, tipărite toate de casa de editură G.H. Dovon Co. – și *My Country* a reginei Maria – 125 ex. a 312,50\$²⁷. În răstimpul a 20 de luni trăite în America, trimisul României a supraviețuit din veniturile proprii (drepturi de autor la *Suferințele din Ardeal* și pentru articole din presa americană, ca și plata conferințelor susținute la New York, Boston, Manchester by Sea și Chicago, ba chiar din împrumuturi de la prieteni americani).

Propagandistul de mare succes a fost remarcat de cei care erau martori direcți – Mrazec, Lupu, Podea, dr. Angelescu, așa că I.I.C. Brătianu l-a convocat în februarie 1919 la Paris contându-se pe relațiile sale cu membrii delegației americane²⁸ -, de unde, la 28 iunie 1919, s-a reîntors în SUA pentru organizarea serviciului consular și sprijinirea repatrierii românilor doritori să revină în țară. A lucrat aici sub conducerea comandorului Pantazzi până la 1 noiembrie 1919, ca la 6 ianuarie 1920 să se imbarce pentru revenirea în țară²⁹.

Misiunea încredințată lui Stoica, acesta a înțeles-o în profunzimea ei, anume lămurirea opiniei publice americane asupra aspectelor speciale românești. Pe de o parte, diversiunile propagandei maghiare reușiseră să răspândească știri ce deformau realitatea de acasă, pentru a păstra statutul politic al Austro-Ungariei –stat aflat în proces de dezmembrare. Pe de altă parte, propaganda bolșevică, cu nuanțe multiple și cu agenți devotați, răspândise alte informații deformatoare pe seama politicii românești. România era prezentată ca o țară retrogradă, cârmuită de „o oligarhie feudală”, cu o țărănime „despuată de drepturi și de pământ”, cu legi nedrepte pe seama minorităților și-n special a evreilor și cu o conducere animată de planuri anexioniste³⁰. Asemenea aspecte erau întreținute în presa americană animate îndeosebi de cercuri evreiești dar și de cele maghiare, ungurii având o emigrație activă, cu multe legături de familie și apreciată pentru memoria lăsată de revoluționarul pașoptist Kossuth³¹.

Mai mult, finanțarea propagandei antiromânești era generoasă și sistematică. Aceste aspecte au îngreunat lucrarea lui Stoica, cerându-i nuanțări continue pe seama explicării situației României. Cel mai puternic pol de revendicări s-a plasat în Congresul evreilor americani, condus de judecătorii federali Brandeis și Mack – primul, prieten al președintelui Wilson) și de potentul bancher newyorkez Jacob Schiff; la 16 decembrie 1918 aceștia au precizat într-o reuniune largită programul prin care, la Conferința de pace, guvernul american trebuia să ceară garanții și control internațional asupra tratamentului evreilor din Polonia și România. Lui i s-au alăturat activ evreii originari din țară, în frunte cu Leo Wolfson (influent în presă) și Solomon Suffrin (avocat la New York).

²⁷ Vezi în nota din 26 martie 1923 prezentată lui I.G. Duca și înregistrată la Ministerul Afacerilor Străine cu nr. 14775/15 martie 1923. De reținut că lui V. Stoica i s-au avansat doar 1.100\$, așa că la bilanțul cheltuielilor sale a evaluat datoria statului român către el la 3.780\$, în loc. cit. Un ajutor substanțial a primit însă de la Comitetul Românilor Transilvăneni, Bănățeni și Bucovineni în august 1918 respectiv 4.306\$ cu care a acoperit în parte costurile unor tipărituri și cele de organizare a Legiunii românești. Stoica recunoaște că Liga Națională Română din America, prin susținerea lui T. Roșca, I. Sufana, I. Hoza, I.E.V. Ioanovici, a suportat greul demersurilor sale, fiind în „întâia linie muncitorii români”.

²⁸ Documentația sa a servit spre orientarea dezbaterilor asupra cererilor românești, în care sens a fost cel care, oferind-o lui Frank M. Simonds, un filoromân convins, acesta a publicat-o în articole din ziarul sindicatului de presă Mc Clure și „Review of Reviews”, reproduse apoi în „Congressional Record”, dar și de Herbert Adams Gibbons (în articolul din martie 1923 din „Century”). Idem, supra, f. 39.

²⁹ Explicația celor două luni în care a rămas în SUA alături de V. Cădere și Costiescu Ghika rezidă în greva muncitorilor portului New York (până la 13 noiembrie 1919), la 21 ianuarie 1920, Al. Vaida-Voevod aprobându-i de la Paris plata sumei de 967\$ drepturi bănești operabilă prin Consulatul General român de la New York, convenite lui V. Stoica, ca răspuns la cererea sa considerată legală, în loc. cit., fond V. Stoica, vol. I, f. 8.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

Lămuriri pe seama situației reale din țară au adus desigur și dr. Lupu, dr. Angelescu prin contacte cu liderii evreilor americani iar Stoica a stăruit și el, deși era „ocupat total cu propaganda politică transilvăneană, care era de o mai urgentă necesitate pentru neamul nostru”³².

Analist atent al emigrației românești în America, Stoica a evaluat corect situația acesteia. Așadar, dificultatea demersului românesc făcut de și prin Stoica în America a decurs și din „lipsa de conducători mai pricepuți” proveniți din rândul organizațiilor românești, emigrația fiind compusă din „cea mai de jos clasă muncitorească”; această „gloată românească din Statele Unite și Canada” –provenind din Transilvania, Banat, Macedonia și Bucovina – era pătrunsă însă „de un frumos sentiment național” și aștepta lideri care s-o solidarizeze. Unul dintre aceștia – sigur cel mai important – a fost Vasile Stoica. La vremea misiunilor sale numărul românilor din America de Nord se ridica la cca. 220.000. Ei formau un grup compact, a căror unire a însemnat foarte mult. Și-n ultima sa misiune, cea consulară (începută în mai 1920, în campania lui Ion Lugoșianu), tot cu acești cosăngeni i-a fost dat să lucreze, mulți peste 100.000, repatriindu-se.

Observator avizat, la încheierea misiunii Stoica remarca nevoia adoptării unei direcții proamericane a politicii românești: „Republica Statelor Unite, organizația economică cea mai formidabilă a zilelor noastre, țara al cărei sprijin îl pețesc astăzi pe întrecute chiar și marile puteri ale Apusului; știe foarte puțin despre România. Viața noastră socială și de stat e necunoscută”³³.

El vedea că „în acest secol al anglo-saxonilor e absolut necesar să avem relații cât se poate de strânse cu Statele Unite”, realitățile confirmându-i într-un tot vizionarismul³⁴.

La fel credea și că „viața noastră economică” trebuia reorientată, ceea ce directorul lui National City Bank din New York i-a și spus lui I.I.C. Brătianu și lui G. Danielopol privitor la cauza neacordării unui ajutor economic: „în Statele Unite e faptul că americanii nu știu nimic despre România”³⁵. Apreciind Legația de la Washington pentru ceea ce N.H. Lahovary - „un om tânăr și înzestrat cu o largă cultură” – a făcut în sprijinul țării, Stoica a cerut o mai strânsă legătură guvernamentală, căci SUA „iau o parte tot mai mare la rezolvarea problemelor mondiale și în special la rezolvarea problemei orientale și balcanice, în afară de relațiile comerciale cari se intensifică din zi în zi”, cerând și stabilirea de „importante relații intelectuale” căci „de la școlile tehnice, științifice și teologice din America se vor putea aduce multe învățături prețioase pentru țară. Iar societatea și instituțiile americane sunt gata să ajute din toate puterile acest soi de comunicații intelectuale”³⁶. Modest, evaluând cele făcute, i-a scris regelui că: „începutul unei propagande românești s-a făcut. Interes față de noi s-a trezit în multe părți. Va trebui de acum înainte să-l lărgim sau cel puțin să nu-l lăsăm să moară”³⁷. Ca să fie explicit, a crezut ca strict necesare adoptarea de măsuri radicale: organizarea Legației de la Washington „potrivit demnității țării noastre întregite, trimițându-se un personal priceput și harnic și mijloacele materiale necesare”; organizarea serviciului consular folosind consuli de carieră la New York și Cleveland (zone cu mulți români) și consulate onorifice la Pittsburgh, Chicago și Detroit iar la New York un comisariat pentru coordonarea serviciilor consulare; înființarea unui birou de presă și informațiuni la New York „care să fie alimentat cu știri și publicații de acasă, să plaseze în presă informații și fotografii, să mijlocească un schimb de articole între reviste și un schimb de publicații între corporațiile științifice de la noi și din America, și eventual chiar să plaseze filmuri cu subiecte din viața românească”³⁸. Acest program magistral, cu măsuri vizionare venea de la un român care „de la începutul războiului mondial până astăzi n-am avut alt gând decât acela de a fi folosit neamului nostru în clipele grele și mari prin care trecea. Toate puterile mele au fost închinat acestui scop”³⁹.

³² *Ibidem*. Modestă apreciere dacă ne referim la numeroasele sale contacte din presa americană.

³³ În SUA circa 140.000, în Canada 30.000, în America de Sud 20.000.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, f. 47.

³⁹ *Ibidem*.

Vizionarul, energicul, talentatul, devotatul și muncitorul Vasile Stoica, autoevaluându-se, nu a exagerat asupra rezultatelor obținute în cei trei ani din America. Asupra acestora mărturisesc alții și numai laudativ. De acestea se va putea beneficia în contul intereselor naționale. De experiența și capacitatea uimitoare de a face pe seama acestora folosindu-i prestigiul și relațiile nu s-a beneficiat însă decât în mică măsură. E drept că Take Ionescu i-a oferit ocazia de a intra în diplomatie iar cei care i-au urmat la conducerea Externelor – îndeosebi I.G. Duca și N. Titulescu -, l-au asociat propriilor planuri și acțiuni, ceea ce a fost un mare câștig. Dar mai mult de atât, decidenții politici nu i-au oferit, deși totul îl recomanda spre a i se fi încredințat, un rol de strateg diplomatic. Mai întâi în locul unde meritele l-au recomandat ca reprezentant al României: la Washington⁴⁰.

Acele materiale le-a făcut „cu toată râvna sufletului meu, și faptul că superiorii mei n-au găsit de cale să mai adauge la ele nici un cuvânt și că adversarii noștri n-au mai putut răspunde nimic la punerile noastre la punct, dovedește că ele au fost și temeinic făcute”⁴¹.

Decepționat, Stoica s-a retras din diplomatie la 1 aprilie 1923, reintrând în publicistică, dar nu pentru multă vreme, căci la 7 iulie 1926 și-a arătat disponibilitatea de a reveni pe un post „care să nu mă mai pună în inferioritate față de colegii mei de aceeași vârstă și pregătire ca și mine, ci să constituie mai curând un act de dreptate”⁴². Revenirea sa a fost episodică, de scurtă durată.

A lucrat la diverse probleme, eficient și rapid, între acestea figurând: *Problema agrară în Transilvania* (răspuns la atacul contelui Teleki, ministrul de externe al Ungariei, prezentat la Liga Națiunilor); *Memoriu-răspuns* la acuzele prof. Revesz Carol, secretarul general ungar al Delegației Ungariei la Liga Națiunilor, cu privire la așa-zisa prigonire a ungarilor din Transilvania; *Memoriu-răspuns* la broșura Misiunii Unitariene Americane, *Transylvania under the Rule of Romania*; memoriile Ligii pentru protecția minorităților din România și ale Societății pentru Apărarea minorităților din Transilvania, prezentate tot la Liga Națiunilor; *Memoriul istorico-juridic* în chestiunea „Facultății de Litere și Științe” din Cluj și a Bisericii Reformate calvine ungurești, prezentat Ligii Națiunilor; *Răspuns* la o solicitare a Asociației Ungaro-Secuiești din Budapesta adresată Ligii Națiunilor; *Răspuns* la memoriul universitarilor de la Oxford (Monumentele ungurești din România), prezentat la Liga Națiunilor; studiul *Cultul Baptist din România* (transmis legaților României de la Londra și Washington și Delegației de la Liga Națiunilor); studiile *Minoritatea noastră maghiară* și *Minoritatea noastră germană* (tot pentru Delegația României la Ligă); studiul *Reforma agrară în România* (publicat în nr. 7-8 al lui „Manchester Guardian Commercial”, 1922, condus de J.M. Keynes).

Abia peste 10 ani, Carol al-II-lea l-a recuperat plenar pe excepționalul avrigean, oferindu-i șansa afirmării internaționale prin numirea la Tirana, urmată de posturile de la Sofia, Riga și Kaunas, Ankara.

Alții, mult sub dotările lui Stoica, prin neamuri și influențe obscure, prin titluri aristocratice moștenite doar, prin alianțe și servicii politice, -nedemni unii, alții oportuniști și incapabili-, au ocupat demnități de reprezentare a țării fără să o fi servit într-un fel direct și concret. Pierderea unui deceniu capital pentru România Mare prin neîncadrarea în prim-planul diplomatiei naționale a lui Vasile Stoica este demnă să fie judecată, și, pornind de la cazul său, să ofere o lecție.

Om de lume și al lumii, dar mai presus de toate un român din Avrig, Stoica și-a câștigat dreptul la recunoștința alor săi și rămâne prin faptele sale în istorie. Nu doar în cea a românilor ci și în cea universală. Memoria faptelor sale mai bine cunoscute îl așează alături de alte mari personalități care l-au agreat și sprijinit în stăruințele sale de a face mai bine cunoscute România și românii.

La 130 de ani de la nașterea sa și 60 de la sfârșitul tragic, a le aminti este o obligație iar a le face cunoscute constituie o minimă dovadă de respect față de un patriot model.

⁴⁰ Din postul de bugetar de secretar de legatie pe care a fost angajat Stoica în Centrala Externelor, acesta a demisionat la 19 martie 1923.

⁴¹ Cf memoriul din 7 iulie 1926, loc. cit.

⁴² *Ibidem*.

Întregirea națională din 1918, moment axial în istoria noastră, a fost rezultatul luptei frunțașilor politici, desfășurată pe parcursul mai multor generații, între 1848-1918.

Unificarea românilor a avut loc într-un context favorabil, marele război (1914-1918), fiind rezultatul sacrificiilor soldaților români din timpul războiului de întregire (1916-1919), al acțiunilor politice și diplomatice ale unor mari oameni de stat, în frunte cu regele Ferdinand, regina Maria, Ion I. C. Brătianu, I. Inculeț, Pant. Halippa, Iancu Flondor, Sextil Pușcariu, Iuliu Maniu, V. Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Al. Vaida Voevod ș.a.

UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA

La 27 martie / 9 aprilie 1918, o zi care avea să intre în istorie, a avut loc ședința Sfatului Țării, care urma să adopte o importantă decizie. Ședința s-a deschis după-amiază, la ora 16 și 15 minute, sub președinția lui Ion Inculeț, în prezența membrilor Prezidiului (P. Halippa, I. Buzdugan ș.a.), fiind de față membrii guvernului moldovenesc, C. Stere, primul ministru român Al. Marghiloman, însoțit de T. Hârjeu, ministrul de război, și suita sa. În deschiderea lucrărilor Sfatului Țării, I. Inculeț a declarat: „Ședința de astăzi, domnilor deputați, va fi o ședință istorică pentru națiunea noastră, pentru poporul nostru. Noi trebuie să depunem toate silințele ca să ieșim cu cinste în acest moment istoric”.

A urmat la cuvânt, la invitația președintelui Inculeț, primul ministru Al. Marghiloman, care a precizat condițiile interne și externe ale momentului, apoi, în numele guvernului, a făcut o declarație de respectare a drepturilor și libertăților Basarabiei: *„Marea și sfânta problemă... a unirii Basarabiei la sânul patriei mame, a României, a fost pusă pentru prima dată la ordinea zilei în toate dimensiunile ei, în ziua proclamării independenței Republicii Moldovenești; iar în timpurile de față această problemă este scoasă la iveală și mai pronunțat mulțumită mersului istoric al lucrurilor și însuși Sfatului Țării.”*

Apoi Marghiloman a dat citire declarației guvernului român: *„Unirea Basarabiei cu România trebuie să se facă cu condițiunea păstrării particularităților locale ale acestei țări”*, urmând ca Sfatul Țării să se ocupe de *„rezolvarea chestiunii agrare potrivit cu nevoile poporului.”* Basarabia își păstrează autonomia provincială, având Sfatul său, un organism executiv și administrația proprie. După unirea Basarabiei cu patria-mamă, în guvernul și parlamentul țării vor intra reprezentanți ai provinciei, se va convoca apoi adunarea constituantă, în care vor intra, proporțional cu populația, și reprezentanții Basarabiei, „pentru a introduce în Constituție, de comun acord, principiile și garanțiile arătate mai sus”. După această declarație, primul ministru și suita au părăsit sala, pentru ca deputații Sfatului să poată delibera nestânjeniți. În continuare, la propunerea deputatului Cijevski, din partea Blocului moldovenesc, a fost cooptat în Sfatul Țării, C. Stere, pentru meritele „luptătorului politic și profesorului savant basarabean”. Acesta a rostit un discurs impresionant, arătând: „Astăzi noi trebuie să hotărâm ceea ce va avea o importanță hotărâtoare, extraordinară, asupra soartei viitoare a poporului nostru... Nimeni, în afară de noi, n-are dreptul să vorbească și să hotărască ceva în numele poporului Basarabiei”.

În continuare, I. Buzdugan, secretarul Sfatului Țării, dă citire declarației Blocului moldovenesc referitoare la unirea Basarabiei cu România, arătând: *„În numele Blocului moldovenesc, care întotdeauna a fost straja intereselor poporului moldovenesc, apărând cu râvnă drepturile lui... dau citire următoarei declarații”* (vezi infra), după care, aceeași declarație, a fost citită în limba rusă de deputatul Cijevski. Au vorbit apoi deputatul V. Țiganko, în numele Frațiunii țărănești, R. Von Lesch, în numele populației germane, C. Misirkov, reprezentantul bulgaro-găgăuzilor, A. Osmolovschi, delegatul ucrainenilor, A. F. Grekulov, din partea Ligii culturale rusești, I. Krivorukov, în numele muncitorilor, care au declarat că se vor abține de la vot, arătând că nu au împuternicirea necesară, că trebuie așteptată hotărârea viitoare a Constituantei a republicii sau rezultatul unui referendum. O excepție a reprezentat-o poziția lui F. Dudchevicz, care a declarat că, *„în numele*

poporului polonez, susțin în întregime unirea Basarabiei cu România, cum aceasta o doresc moldovenii, locuitorii autohtoni ai acestei țări”. După o pauză, deputatul T. Bârcă a prezentat declarația unei părți din Frațiunea țărănească, în care se arăta că „...în această zi măreață și sfântă pentru națiunea noastră, ne-am hotărât să ne unim cu toți moldovenii din Sfatul Țării, pentru înfăptuirea unirii noastre cu frații de sânge din România”.

Sfatul Țării, însușindu-și rezoluția Blocului moldovenesc, a adoptat Declarația de unire a Basarabiei cu România: „În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară: Republica democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa România.

Această unire se face pe următoarele baze (11): 1. Sfatul Țării actual își continuă activitatea, pentru realizarea reformei agrare; 2. Basarabia își păstrează autonomia provincială, cu sfat, organ împlinitor (executiv) și administrație proprie; 3. Competența Sfatului Țării: votarea bugetelor locale, controlul zemstvelor și numirea funcționarilor publici; 4. Recrutarea armatei pe baze teritoriale; 5. Legile existente și organizarea locală rămân în vigoare; 6. Respectarea drepturilor nimorităților; 7. Doi reprezentanți ai Basarabiei vor intra în guvernul român; 8. Basarabia va avea deputații săi în parlamentul român, proporțional cu populația; 9. Toate alegerile din Basarabia se vor face pe baza votului universal; 10. Libertățile cetățenești vor fi garantate prin constituție; 11. Toate încălcările de legi, săvârșite din motive politice, sunt amnistiate. Aceste drepturi și libertăți vor fi înscrise în constituție. Trăiască unirea Basarabiei cu România deapănarea și totdeauna”.

Ajunghându-se apoi la momentul votării, în numele Blocului moldovenesc, Cijevschi propune vot nominal și deschis, iar Țiganko și alții au cerut vot secret. Cerând cuvântul, I. Buzdugan a pledat pentru vot deschis și a declarat: „...țara noastră și toată lumea să știe că noi românii basarabeni...dorim unirea cu frații noștri de peste Prut...Să știe toată lumea, că noi vroim unirea tuturor românilor, de partea aceasta a Prutului și de cealaltă a Carpaților, într-o Românie Mare, una și nedespărțită. (...) Noi suntem chemați să înfăptuim cel mai revoluționar act, în istoria poporului nostru..., să votăm pentru unirea Basarabiei cu România. (...) Fiți tari și îndepliniți-vă datoria, fiindcă ceasul unirii a sunat. Vă chem pe toți să votați cu îndrăzneală și deschis, ca istoria să fixeze pentru totdeauna numele tuturor fiilor adevărați ai poporului nostru moldovenesc, care au votat pentru unirea tuturor românilor, a viitoare României Mari”. Majoritatea deputaților s-au pronunțat pentru votul deschis (82 contra 27). S-a trecut apoi la votarea propriu-zisă a rezoluției de unire propuse de Blocul moldovenesc („În numele poporului Basarabiei...”), rezultatul votului fiind: 86 voturi pentru (unire), 3 contra și 36 de abțineri, 13 deputați au fost absenți. Anunțând rezultatul votului, președintele I. Inculeț a exclamat: „Trăiască unirea cu România mamă”, iar sala a reacționat: „Vivat! Trăiască România!”.

Rezultatul votului este adus imediat la cunoștința primului ministru Marghiloman, care a revenit în sală și a rostit o scurtă alocuțiune: „În numele poporului român și al regelui Ferdinand, iau act cu mândrie de declarația...pentru unire și declar că Basarabia este de acum unită pe vecie cu România, una și nedespărțită”. Apoi, întreaga asistență merge în corpore la Catedrala Soborului, unde, la ora 8 seara, este oficiat un Te Deum, de către arhimandritul Gurie și clerul mitropolitan, urmat de serbări, banchete, felicitări. Regele Ferdinand, care se afla la Bârlad, înștiințat telegrafic de primul ministru, a adresat o telegramă lui I. Inculeț și D. Ciugureanu: „Cu adâncă emoțiune și cu inima plină de bucurie, am primit știrea despre importantul act ce s-a săvârșit la Chișinău. Sentimentul național ce se deșteptase atât de puternic în inimile moldovenilor de dincolo de Prut a primit, prin votul înălțător al Sfatului Țării, o solemnă afirmare. Un vis frumos s-a înfăptuit. (...) Aduc prinosul Meu de calde mulțumiri Domniilor Voastre și Sfatului Țării, ale cărui patriotice eforturi au fost încoronate de succes”.

După votarea unirii, o delegație a Basarabiei, alcătuită din I. Inculeț, D. Ciugureanu, Pan. Halippa, C. Stere, T. Ioncu, arh. Gurie ș.a., a sosit la Iași, la 30 martie 1918, pentru a înmâna guvernului și regelui Actul unirii. În dejunul oficial de la Palat, dat în cinstea delegației, regele Ferdinand, urându-le bun venit, spunea că unirea Basarabiei reprezintă „înăfăptuirea unui vis care

demult zăcea în inimile tuturor românilor de dincolo și de dincoace de apele Prutului (...) V-ați alipit în timpuri grele pentru Țara Mamă, ca un copil tânăr, însă cu inima adevărat românească. Salutăm în voi o parte frumoasă a unui vis care niciodată nu se va șterge...". În răspunsul său, I. Inculeț își exprima satisfacția pentru înfăptuirea unirii, amintind, în context, necesitatea introducerii reformelor, a celei agrare îndeosebi. Iașul, „cufundat în tristețe, după pacea înrobitoare de la București, își uita pentru o clipă durerea..., iar lacrimile de jale se amestecau cu cele de bucurie”. La 3/16 aprilie 1918, I. Inculeț și D. Ciugureanu erau desemnați miniștri în guvernul României președinte al Sfatului Țării era ales C. Stere, iar în fruntea Consiliului de directori basarabean era desemnat Petre Cazacu. Ulterior, la 9/22 aprilie 1918, prin decret regal, regele Ferdinand a promulgat actul unirii Basarabiei cu România. În noiembrie, Sfatul Țării, având ca președinte pe Pan. Halippa, în locul lui C. Stere, demisionat, a hotărât, la 27 noiembrie/10 decembrie 1918, că „Basarabia renunță la condițiunile de unire..., fiind încredințată că, în România tuturor românilor, regimul curat democratic este asigurat pe viitor... și declară unirea necondiționată a Basarabiei cu România mamă”.

UNIREA BUCOVINEI CU ROMÂNIA

La 15 / 28 noiembrie 1918, într-o zi de joi, în Sala Sinodală a Palatului Mitropolitan din Cernăuți, s-a întrunit Congresul General al Bucovinei. Erau prezenți cei 74 de delegați ai Consiliului Național (printre ei, Vasile Alboiu-Șandru), 13 delegați ai ucrainenilor, 7 ai germanilor și 6 ai polonilor. Se aflau de față, ca invitați, reprezentanții Transilvaniei, Gh. Crișan, V. Deleu și V. Osvadă, și cei ai Basarabiei, Pant. Halippa, Ion Pelivan, Ion Buzdugan și Gr. Cazacliu, precum și cei ai armatei române, în frunte cu generalul Iacob Zadic. Pe lângă delegați și invitați, se aflau la Cernăuți, mii de locuitori veniți din toate colțurile Bucovinei. Lucrările au fost deschise, la ora 11, de Pr. Dionisie Bejan, președintele Consiliului Național, care a arătat că menirea Congresului este aceea de a îndeplini *„dorul și aspirațiunile pe care poporul nostru le nutrește și le păzește cu vrednică sfințenie de un secol și jumătate”*. După deschidere, el a propus ca președinte al Congresului pe Dr. Iancu Flondor, care a fost ales în aplauzele asistenței, iar secretar a fost desemnat Dr. Radu Sbiera.

A urmat la cuvânt președintele Iancu Flondor, care a prezentat *Moțiunea de unire a Bucovinei cu România*: „...considerând că, în 1744, prin vicleșug, Bucovina a fost smulsă din trupul Moldovei...și că 144 de ani poporul bucovinean a îndurat suferințele unei ocârmuiri străine [...], astăzi, când după eforturi și jertfe uriașe din partea României și a puternicilor și nobililor ei aliați, s-au întronat în lume principiile de drept și umanitate pentru toate neamurile, și când în urma loviturilor zdrobitoare monarhia austro-ungară...s-a prăbușit..., cel dintâi gând al Bucovinei desrobite se îndreaptă către regatul României, de care totdeauna am legat nădejdea desrobirii noastre. Drept aceea, noi, Congresul general al Bucovinei, întrupând suprema putere a țării și fiind investiți singuri cu puterea legiuitoare, în numele suveranității naționale, hotărâm: *„Unirea necondiționată și pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu regatul României.”*

Motivarea moțiunii (Declarației de unire) a fost făcută de prof. Ion Nistor, care a arătat: *„Națiunea română este una și nedespărțită de la Nistru până la Tisa. Aceeași obârșie, același grâu, aceeași doină, aceleași datini și obiceiuri. Dară vitregia vremilor a împiedicat pe înaintașii noștri de a crea un stat național unitar, care să cuprindă neamul întreg în hotarele lui etnice”. Mai târziu, „s-a „destrunchiat” Moldova lui Ștefan, prin răpirea Bucovinei, mai apoi a Basarabiei”. [...] Astăzi, când...Austria s-a prăbușit..., noi, ajunși stăpâni deplin pe hotarele noastre, declarăm actul de cesiune de la 1775, nul și neavenit, și hotărâm realipirea țării noastre la Moldova, din trupul căreia fusese ruptă. [...] În timpul din urmă s-au făcut planuri de a împărți Bucovina în două cu urmașii pribegilor ruteni, care se adăpostiseră pe vremuri în țara noastră. Dară..., noi, românii, singurii păstrători ai vechilor tradițiuni politice, istorice și culturale din această țară, ne vom împotrivi acestor tendințe nelegiuite, fiindcă am fi niște urmași netrebnci ai vitejilor noștri înaintași, dacă ne-am întoarce la sânul patriei mame (române) cu moștenirea știrbită”*. Reprezentantul polonezilor bucovineni, Stanislaus Kwiatkowski, s-a pronunțat pentru unire, recunoscând drepturile românilor asupra Bucovinei, iar delegatul germanilor, Alois Lebouton, s-a pronunțat în același sens. Apoi

Moțiunea de unire a Bucovinei cu România a fost pusă la vot, fiind acceptată cu unanimitate de voturi, într-o atmosferă de mare însuflețire.

Mulțimea de români bucovineni a dat glas entuziasmului național, iar o ediție specială a ziarului „Glasul Bucovinei” saluta hotărârea adoptată: *„Visul nostru de aur s-a împlinit. Părinții noștri, care au murit de dorul acestui vis, de azi înaintea vor găsi odihna cuvenită în pământul liber și dezrobii.”* După votarea unirii, Congresul a adresat o telegramă regelui Ferdinand, prin care i se aducea la cunoștință „Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei cu Regatul României”. Telegrama a fost urmată de mesaj de salut al regelui: *„Salut cu nespusă bucurie actul măreț prin care Congresul general al Bucovinei...a hotărât unirea completă a Bucovinei cu Regatul român. [...] În această clipă înălțătoare, gândul meu se îndreaptă către oamenii patrioți, care, cu toate suferințele îndurate în cursul vremurilor, au știut să țină vie în inimile poporului memoria lui Ștefan cel Mare și Sfânt și sentimentul național, pregătind astfel...ziua binecuvântată de azi”*. Actul unirii Bucovinei a fost adus la cunoștință reprezentanților Puterilor Aliate de la Iași, pentru a notifica guvernelor respective „votul unanim al Congresului General al Bucovinei și a le tălmăci sentimentele noastre de veșnică mulțumire și recunoștință”.

Congresul a ales apoi o delegație alcătuită din 15 membri, care urma să prezinte regelui Ferdinand, la Iași, actul unirii Bucovinei. Apoi au vorbit invitații din Basarabia și Transilvania, care au felicitat Congresul pentru votarea actului unirii. Lucrările Congresului s-au încheiat printr-un cuvânt de închidere, rostit de președintele Iancu Flondor, în acordurile *Imnului regal*. Din delegația care a plecat la Iași făceau parte mitropolitul Vladimir Repta, președintele Iancu Flondor, Dionisie Bejan, Eudoxiu Hurmuzachi, Ion Nistor, Octavian Gheorghian, Radu Sbiera, Gh. Șandru, V. Marcu, Dim. Bucevski, Erast Tarangul, Alex. Șesan, Gh. Voitcu, Vasile Alboi-Șandru, Ioan Candrea, Stanislaus Kwiatkowski.

Prezentând regelui actul Unirii, în audiență festivă, la 16/29 noiembrie 1918, Iancu Flondor a spus: *„Aducem maiestății voastre, rege al tuturor românilor, Unirea unei țări întregi, a Bucovinei. [...] Această țară ți-o închinăm, măria ta, noi toți, nu numai urmașii vajnicilor luptători de pe vremuri..., ci și reprezentanții tuturor neamurilor”* ce locuiesc în ea.

Regele a răspuns, adânc emoționat, că primește cu bucurie Actul unirii, asigurându-i de dragostea, ocrotirea și grija sa părintească. În aceeași zi, delegația bucovineană pleca spre București, însoțind familia regală, guvernul român și celelalte oficialități, în călătoria de întoarcere în capitala țării. Ulterior, la 5 / 18 decembrie 1918, regele Ferdinand și primul ministru Brătianu semnav decretul-lege ce consfințea unirea Bucovinei cu România. În aceeași zi, prin decret regal, Iancu Flondor și Ion Nistor erau numiți miniștri de stat fără portofoliu în guvern, din partea Bucovinei. Printr-un alt decret-lege pentru Administrația Bucovinei, se prevedea că rămân în vigoare vechile legi și ordonanțe, instituindu-se un Serviciu administrativ, care cuprindea 9 secretariate de serviciu, sub conducerea ministrului delegat, Iancu Flondor.

UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

Pregătirile fiind încheiate, la 7 / 20 noiembrie 1918, Marele Sfat Național convoca Adunarea Națională, la Alba Iulia: *„Istoria ne cheamă la fapte. Mersul civilizației...a scos și neamul românesc din întunericul robiei la lumina cunoștinței de sine. Ne-am trezit din somnul de moarte și vrem să trăim alături de celelalte națiuni ale lumii, liberi și independenți. În numele dreptății eterne și a principiului liberei dispozițiuni a națiunilor..., națiunea română din Ungaria și Transilvania are să-și spună cuvântul său hotărâtor asupra sorții sale (...). În scopul acesta, convocăm Adunarea Națională la Alba Iulia, cetatea istorică a neamului nostru, pe ziua de 18 noiembrie/1 decembrie, la orele 10”*. La Adunare aveau să participe: „1. Episcopii români din Ungaria și Transilvania; 2. Toți protopopii în funcțiune ai celor două confesiuni românești; 3. Câte un reprezentant (exmis) al fiecărui consistoriu și capitol; 4. Câte doi reprezentanți ai societăților culturale (Asociațiunea, Fondul de teatru etc.); 5. Câte doi reprezentanți ai fiecărei reuniuni feminine; 6. Câte un reprezentant al colegiului profesoral de la fiecare școală, gimnaziu, liceu, institut teologic și pedagogic; 7. Câte doi delegați ai fiecărei reuniuni

învățătoresți; 8. Câte doi reprezentanți (1 ofițer și 1 soldat) ai fiecărei gărzi naționale județene, 9. Câte doi delegați ai fiecărei reuniuni de meseriași; 10. Delegații Partidului Social-Democrat Român, ca reprezentanți ai muncitorimii organizate; 11. Doi reprezentanți ai tinerimii universitare; 12. Câte 5 reprezentanți ai fiecărui cerc electoral în care locuiesc români”. În afara acestora, „*la această istorică adunare, unde se va hotărî soarta neamului nostru, poate pentru vecie, se va prezenta însuși poporul românesc, în număr vrednic de cauza mare și sfântă*”. Se preciza că, „înainte de începerea Adunării, se vor face rugăciuni în cele două biserici din Alba Iulia, cea ortodoxă și cea greco-catolică”. În încheiere, se spunea profetic: „*Fii tare, neam românesc, în credința ta, căci iată se apropie ceasul mântuirii tale! Amin și Doamne ajută!*” („Românul”, din 8/21 noiembrie 1918).

Convocarea Adunării, la 20 noiembrie, nu a fost o întâmplare, ca și la preluarea guvernării, a existat o coordonare a acțiunilor politice și naționale de o parte și de alta a Carpaților. Astfel, la 20 noiembrie, generalul Prezan, șeful marelui stat major, anunța trecerea armatei române peste Carpați, pentru ca, în numele unor sfinte drepturi naționale, „să garanteze libertatea deplină a tuturor”. În aceeași zi, N. Bălan aducea la cunoștința Consiliului Național îndrumările primite de la Iași: proclamarea unirii, în cel mai scurt timp și necondiționat, într-o adunare la care să participe o mulțime cât mai mare de oameni. Ministrul Franței insista ca unirea să fie proclamată înainte ca armata română să pătrundă adânc înăuntrul Transilvaniei. În aceeași zi, 20 noiembrie, Comandamentul gărzilor naționale emitea Ordinul de zi nr. 5, prin care dădea indicații cu privire la reprezentarea gărzilor și dispoziții referitoare la misiunea acestora. Din partea Comandamentului la Adunare participau cinci ofițeri în frunte cu Al. Vlad, comandantul acestora. Din fiecare județ, participa comandantul gărzii și un membru al acesteia echipat, locul de întâlnire fixat era comanda gărzii din Alba Iulia, la 1 decembrie, ora 8. Comanda gărzilor pentru menținerea ordinei la Adunare o avea cpt. Fl. Medrea și cpt. Andrei Bogdan, din oraș.

Răspândirea chemării (convocării) Adunării era făcută de ierarhi, presa publică, la 21 noiembrie, „Cuvântul arhierilor români”, ai Bisericii ortodoxe, Ioan Papp și Miron Cristea, și ai Bisericii greco-catolice, Dem. Radu, Val. Tr. Frentiu și Iuliu Hossu, prin care îndemneau credincioșii să participe la acest eveniment (s-a adăugat, la 23 noiembrie, circulara adresată clerului). În Cuvântul lor, ierarhii arătau că interesele de viață ale neamului nostru cer înfăptuirea dreptului de a hotărî singur de soarta sa, recunoscând Marele Sfăt Național drept „reprezentantul și conducătorul politic al națiunii române”. În ziua convocării, la 20 noiembrie, studențimea română se asocia chemării și adresa un Apel studenților risipiți pe la casele părintești, chemându-i să-și facă datoria față de neamul lor și cu „vigurozitatea tinereții” să acorde întregul sprijin pentru realizarea „idealului nostru: unirea tuturor românilor” („Românul”, din 8 / 21 noiembrie 1918). Consiliile naționale județene adresau îndemnuri asemănătoare, pătrunse de înalt patriotism, astfel, Consiliul național din Blaj, într-un apel, publicat în „Unirea”, din 15/28 noiembrie 1918, adresa românilor chemarea de a veni la Alba Iulia „cu miile, cu zecile de mii”, pentru ca Adunarea să fie „cât mai impozantă”, 1 decembrie fiind „ziua când se va hotărî asupra sorții noastre pentru veșnicie”. Oamenii erau chemați la Alba Iulia spre a jura că „nedespărțiți vom fi și uniți rămânem de aici înainte cu frații noștri de pe tot cuprinsul pământului românesc, sub una și nedespărțită cârmuire”.

În editorialul ziarului „Drapelul”, de la Lugoj, intitulat semnificativ *La Alba Iulia*, enunțând certitudinea că la Alba Iulia „va începe un nou capitol al istoriei noastre naționale”, erau exprimate principiile politice, de democratism și progres, ale românilor, în acea toamnă de mari prefaceri. La rândul său, ziarul „Românul” adresa chemarea cu litere uriașe, „Toată suflarea românească să grăbească la Alba Iulia”, pentru a se folosi de dreptul „de liberă dispunere al popoarelor” și a-și croi soarta „în spirit democratic” („Românul”, din 10/23 noiembrie 1918). Chemarea Marelui Sfăt Național a avut răsunet până în cele mai îndepărtate sate din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, membrii Sfatului și ai consiliilor județene cutreierau satele, așezările și orașele, îndemnând poporul să se organizeze pentru Adunarea de la Alba Iulia. Este semnificativ că, după convocarea Adunării naționale, gândurile românilor ardeleni „erau curate ca razele soarelui, iubirea frățească nemărginită, dorul de muncă..., ziua și noaptea nu ne cugetam decât la noua viață în Țara Românească...” („Foaia Poporului”, din 3 decembrie 1939).

Cele zece zile care despart convocarea de întrunirea Adunării de la Alba Iulia au fost cele mai entuziaste, mai înfrigate și mai emoționante din istoria românilor din Transilvania. Toți simțeau „*fiorul sfânt ce cutremură toate inimile românești la gândul adunării de la Alba Iulia, unde după veacuri de pătimiri și robie*” era „*chemat poporul românesc să-și proclame libertatea sa națională*” („Drapelul”, din 15/28 noiembrie 1918). După convocare, Consiliul Național a depus o activitate stăruitoare pentru pregătirea Adunării. Pentru alegerea delegaților la Adunare a fost elaborat un regulament în care erau precizate normele de reprezentare, pornindu-se de la circumscripțiile electorale din 1910, când au avut loc ultimele alegeri parlamentare. După alegeri, delegaților (5 pentru fiecare circumscripție) li se înaintau mandate (credenționale), semnate de președinte și secretar, alegerile fiind organizate de către consiliile naționale locale. Problema reprezentării a fost avută în vedere: „*Este de dorit ca Adunarea națională să întrușeze în mod cât se poate de demn și de fericit toate straturile națiunii noastre...*”.

Alegerile s-au desfășurat într-o atmosferă de entuziasm național, fiind însoțite de manifestații și adeziuni, ale țăranilor, intelectualilor, meseriașilor și negustorilor români, din Arad și împrejurimi, Brașov și Țara Bârsei, Făgăraș, Cluj și Valea Someșului, Sighet și Maramureș, Orăștie și Hațeg, Năsăud și Rodna, Timișoara, Banatș.a. La 22 noiembrie, la Sighet, „s-au adunat românășii din toate satele ca la un semn”, 5-6000 de oameni, cu steaguri, cu cocarde în tricolorul românesc, îndemnați de „dorul de a se arăta lumii întregi că neamul românesc din Maramureș știe să-și croiască viitorul.., că stă ca stânca pe lângă Marele Sfat Național”, de emoție, oamenii plângeau de bucuria „împlinirii visului neîmplinit al strămoșilor („Sfatul”, din 7 / 20 decembrie 1918). Adunări similare au avut loc în aceeași vreme la Baia Mare, Vișeu de Sus, Șomcuta Mare, adevărate manifestații naționale, adeziuni acoperite de sute și mii de semnături, dovadă și textul jurământului: „obștea poporului român, din îndemn propriu și fără nicio silă sau ademenire din partea cuiva, dă la iveală dorința fierbinte ce însuflețește inima fiecărui român și declară că voința sa nestrămutată este: voim alături, împreună cu teritoriile românești... la regatul României”. Apoi se adăuga: „așternem tot ce au dorit strămoșii noștri, tot ce ne încălzește pe noi cei de față și tot ce va încălzi pururea pe fiii și nepoții noștri. Așa să ne ajute Dumnezeu”.

Referindu-se la alegerile din Apuseni, ziarul „Unirea” din Blaj consemna: „Cea mai înflăcărată lume românească pretutindeni și poporul e conștient de demnitatea sa și de idealul național, a cărui înfăptuire o pretind sus și tare, ca un covârșitor glas de tulnic” („Unirea”, din 11 / 24 noiembrie 1918). Adunările erau impunătoare, nu era sat, nu era inimă care să „nu ceară să se dovedească lumii voința nestrămutată de unire”, iar foile naționale din Sibiu, Lugoj, Blaj și Brașov glăsuiau la unison: „Veniți cu miile, cu zecile de mii! Lăsați pe o zi grijile voastre acasă, căci în această zi vom pune temelile unui viitor mai bun și fericit pentru întreg neamul românesc”. Comunele sprijină unirea fără rezerve, cum făceau moșii din Albac în numele celor 3000 de locuitori: „cu toții aderează și se vor supune întru toate hotărârilor aduse de adunarea națională română din Alba Iulia”. Românii din Țara Făgărașului, precum cei din satul Țânțari, delegându-și reprezentanții la „Marea adunare națională..”, le cer să fie la Alba Iulia în 30 noiembrie și „în numele celor 2800 locuitori” să declare „dorința noastră hotărâtă de a ne uni cu România...” Hunedoreni, de pildă, locuitorii din Leșnic, își aleg delegații și îi investesc cu depline puteri „să declare în mod solemn” că „noi toți voim împlinirea marelui ideal național al românilor...”. Ziarul „Libertatea” din Orăștie îndemna pe români să participe la Adunarea de la Alba Iulia, pentru a hotărî „asupra sorții neamului nostru...”. Românii din Țara Bârsei, cei 766 săteni din Hărman, întăresc cu semnătura lor adeziunea la hotărârea de unire „cu toate teritoriile românești”. La fel procedează băănățenii, cei din cercul Sebeș, care își împuterniceau aleșii să voteze în numele celor 2500 locuitori „numai și numai pentru unirea Transilvaniei...cu România”, din Sarazeu și Bârnova, dar și cei din Beba Veche.

Dar evenimentele din Transilvania, unirea românilor, îi preocupa în mod egal și pe cei din Vechiul Regat, după cum scria ziarul „Mișcarea”, în articolul *La Alba Iulia*: „Adunarea Națională de la Alba Iulia va fi o expresie adevărată a voinței poporului român”, iar „*cuvântul acestei adunări va fi vrednic să rămână pe vecie înscris în cartea neamurilor, fiindcă va fi rostit cu toată greutatea cuvenită și cu toată energia morală a unui neam conștient*” („Mișcarea”, din 15 nov. 1918).

În preziua Adunării, la 30 noiembrie, membrii Consiliului (Sfatului) Național Român, sub președinția lui Șt. Cicio Pop, dar și alte zeci de persoane, s-au întrunit pentru a dezbate proiectul de hotărâre, discuția a durat până noaptea târziu. Conform unui martor, Zaharia Munteanu (Amintiri, ms.), primul care a luat cuvântul a fost Al. Vaida-Voievod, care s-a pronunțat categoric împotriva oricărui provizorat și a susținut cu tărie unirea fără condiții. În același sens antiautonost, au vorbit dr. Aurel Lazăr de la Oradea, dr. Caius Brediceanu de la Lugoj, dr. Gh. Draga de la Caransebeș, dr. N. Șenchea din Făgăraș, dr. Ilie Dăianu, protopopul Clujului, Ilie Saftu, protopop din Brașov, dr. Laurențiu Oanea din Bistrița, dr. Ilie Lazăr din Sighet, dr. Vasile Filipciuc din Petrova-Maramureș, dr. Gh. Crișan din Beiuș, pr. Enea Bota din Șard ș.a. Delegații social-democrați, Iosif Jumanca, Ion Flueraș, Enea Grapini cereau autonomie deplină în cadrul României. Curmând aceste discuții, a intervenit decisiv dr. Iuliu Maniu, oficial, secretar general al P.N.R., dar, neoficial, în acele vremuri grele, era omul al cărui cuvânt trăgea în cumpănă cel mai mult. În cuvântul său, răspicat și concis, Maniu a spus: *„Adunarea națională a fost convocată să hotărască Unirea. Mandatul ce ni s-a încredințat de români e valabil numai și numai pentru (acest) punct unic, unirea tuturor românilor într-un singur stat național. Atât și nimic mai mult! Toate celelalte puncte sunt secundare, vor fi rezolvate de constituantă noului stat, România Mare.”*

Declarația aceasta categorică a împăcat ambele tabere și a satisfăcut întreaga asistență, toată lumea izbucnind în aplauze și în strigăte de „Trăiască România Mare”. Au fost examinate punctele principale, discuții vii a stârnit problema agrară, cei mai mulți membri au pledat pentru unirea fără condiții, ajungându-se, în final, la un text ce armoniza diferitele poziții, adoptat în unanimitate.

Cu aceste dezbateri, care s-au încheiat noaptea târziu, se apropia ziua cea mare a deschiderii Adunării, pe porțile cetății istorice Alba Iulia se revărsau români din toate părțile Ardealului și Țării ungurești: «Trenurile speciale sosesc la fiecare jumătate de oră. Delegațiile sunt așteptate de mii de oameni adunați în fața gării, pentru a saluta pe cei sosiți. La sosirea delegațiilor, au loc manifestații, se rostesc cuvântări. Cântecul național răsuna în toate părțile, miile de tricoloruri românești fluturau, grupuri de tineri jucau, acordurile cântecului „Deșteaptă-te, române” răsuna pretutindeni». Acest tablou măreț este zugrăvit de corespondentul ziarului ungar „Az Ujsag”, din 18 nov./1 dec. 1918). Primii sosiți la Alba Iulia sunt moșii lui Horea și Iancu, înarmați și mândri, cu puștile pe umăr, în sumane albe și cu căciulile țuguiate, care urcă cei dintâi pe meterezele cetății și scrutează zările. Vin apoi cei din Maramureș, Orăștie, Hațeg, Făgăraș, Țara Bârsei și alte locuri, fiecare comună cu steagul ei, având în frunte călăreți falnici, muncitorii din Valea Jiului, încolonați, conduși de Iosif Ciser. La gară aștepta, în ținută marțială, compania de onoare a lt. Ovidiu Gritta, care dădea onorul delegaților, în cântecul național ale studenților sosiți, ordinea în oraș fiind asigurată de cei 17 000 de militari conduși de cpt. Fl. Medrea. Multimile sosite în ajun au petrecut noaptea în internate, cazărni, la oameni din oraș, iar mulți au înnoptat sub cerul liber, în jurul focurilor: *„Era frig, dar un spectacol neașteptat se prezintă vederii: peste tot focuri care străluceau în aerul rece al nopții. În jurul lor se adunară acești țărani români...care, în ciuda frigului nopții, așteaptă cu nerăbdare dimineața de 1 Decembrie, care avea să pună capăt suferințelor lor..., realizarea dorințelor lor de români și oameni liberi”*, nota un martor ocular, Valeriu Boeriu.

Sosesc și cei 1228 delegați (deputați) de drept sau aleși: 5 episcopi, 4 vicari, 129 protopopi, 10 delegați ai consistoriilor și capitlurilor, 8 ai Astrei, 3 ai Fondului de teatru, 2 ai Asociației arădane, 10 ai diferitelor fonduri și fundațiuni, 12 ai presei, 27 ai reuniunilor de lectură, 41 ai reuniunilor de cântări și muzică, 13 ai societăților universitarilor români din Viena, Budapesta, Blaj, Lugoj, Oradea, Alba Iulia, 21 ai societăților financiare, 61 delegate ale reuniunilor de femei, 27 ai colegiilor scolilor, 60 ai reuniunilor învățătoresci, 64 ai gărzilor naționale (ofițeri, subofițeri și militari), 60 ai reuniunilor de meseriași, 16 ai tinerimii universitare, 2 ai societăților sportive, 17 ai Partidului social democrat român și 852 delegați aleși de cercurile electorale din cele 24 de comitate (județe), după cum consemnează „Gazeta oficială”, din 1 / 14 decembrie 1919. Pe lângă cei 1228 de delegați aleși, cu credenționale, au mai participat delegați a 166 de comune, trimiși de adunările comunale din mai multe județe. În ajunul acelei zile memorabile, Cetatea răsuna de ecoul unui strigăt puternic, care străbătea văzduhul, repetat de zeci de ori de mulțimea adunată, care ovaționa în delir: *România!*

Programul Adunării a fost stabilit amănunțit, cu câteva zile înainte, deschiderea avea să se facă în sala Casinei militare din Cetate (numită apoi a Unirii). Fiecare comună, având în frunte steagul și tabla indicatoare, avea să străbată în rânduri piața orașului, apoi va intra în cetate pe sub poarta Carol și pe cea a lui Mihai Viteazul, după care va ieși pe locul adunării, pe Câmpul lui Horea, din apropierea Cetății, unde de pe patru tribune, urmau să fie prezentate mulțimii deciziile adoptate. Programul se încheia cu un apel fierbinte: „Fraților români! Locul cel mai istoric al neamului vă așteaptă...Veniți...ca să simțiți fiorul ce l-a mișcat odată pe marele voievod cu nume de arhanghel, pe martirii Horea, Cloșca și Crișan, pe craiul munților Avram Iancu și pe toți care au lucrat la realizarea visului de veacuri..., răsăritul cel mai strălucit al celei mai senine zile a neamului românesc”. A fost editat ziarul festiv al Adunării, „Alba Iulia”, cu participarea unor cărturari, Zah. Munteanu, Al. Borza, care adresa celor prezenți la Adunare un apel vibrant: „*Bine ați venit în sfânta cetate de durere și de slavă a neamului românesc.*”

Duminică, 1 Decembrie 1918, își deschidea lucrările Adunarea națională de la Alba Iulia. Duminică dimineața orașul avea o înfățișare sărbătorească: „*Se ivesc zorile. Ninge liniștit. Zăpada imaculată acoperise străzile și câmpiile din jur, iar primele raze ale soarelui dădeau orașului un aspect strălucitor.*” (Emil Isac). Pe la 7 dimineața, în marea piață a orașului, împodobită cu steaguri tricolore, a început defilarea șirurilor nesfârșite de oameni, îmbrăcați de sărbătoare, împodobiți cu cocarde tricolore, cântând „Deșteaptă-te române”, „Pe-al nostru steag e scris unire”, „La arme” ș.a., legiunea română, precedată de fanfara minerilor și a ofițerilor. Toată lumea ține cadența. Este o demonstrație cum nu s-a mai văzut vreodată... Escadronul de „călărași”, moșii din Abrud flutură tricolorul... Poporul se deșteaptă. Este puterea ancestrală care defilează. Și toată lumea cântă” (Emil Isac). După cum arăta un ziar german din Sighișoara, „*Alba Iulia va fi martora ridicării impunătoare a unui popor viguros, trezit la libertate, adunat pentru a sărbători împlinirea visului unui viitor de mărire națională, visul unirii tuturor românilor, până unde ajunge graiul românesc, într-o singură patrie comună.*”

În jurul orei 8, din acea zi de duminică, în cele două biserici românești se oficiază Te Deum-uri solemne, înalții clerici se îndreaptă spre biserica episcopală din oraș. Când episcopul Aradului, Ioan Papp, rostește cuvintele: „Cel ce a înviat din morți a înviat azi și neamul românesc”, lumea a intonat vibrant: *Deșteaptă-te, române*, acompaniată de corul lui Timotei Popovici. Apoi, la cuvintele *Murim mai bine-n luptă*, toți cei prezenți în biserică au ridicat mâna în semn de jurământ. Emoția era copleșitoare: plângeau clericii care oficiau slujba, plângeau și cei care asistau la ea.

După încheierea Te Deum-ului, mulțimile s-au îndreptat spre câmpia din marginea orașului, Câmpul lui Horea, preoți cu crucea în frunte, învățători, mii și zeci de mii de țărani înaintau în coloane nesfârșite. Militari și țărani înarmați vegheau pentru păstrarea liniștii și ordinii. Atmosfera vibra de strigăte entuziaste, de exclamații de bucurie, de cântece curat naționale: „*Nu am văzut niciodată un număr atât de mare de țărani împreună. Defilează puterea strămoșească și toată lumea cântă. Separat merg grupuri de fete în costume naționale, cântând. După muncitori. cu steaguri roșii, pășește o unitate de matrozi, sosiți de la mare. Pe străzi nu te mai poți mișca. Mulțimile așteaptă afară strigând, ca un val de zeci de mii de oameni. Peste câteva minute începe istoria*”, își încheia descrierea corespondentul gazetei ungare „Az Ujsag”.

În timp ce mulțimea se îndrepta spre Câmpul lui Horea, fruntașii politici și bisericești mergeau spre sala Casinei militare (a Unirii), împodobită cu brad, drapele ale României și ale Puterilor Aliate. În sală pătrund cei 1228 delegați oficiali și alte persoane, în total 1500. Erau de față reprezentanții României, gen. Leonte, col. Băncilă, deputații Dănescu și Ioanid, prof. Haliță, și cei ai provinciilor românești unite, Pan Halippa și I. Cazacliu, din partea Basarabiei, și prof. Procopovici, din partea Bucovinei. La ora 10, își fac apariția membrii Marelui Sfat Național și arhieriei, iar Șt. Cicio Pop rostește cuvântul de deschidere, subliniind însemnătatea istorică a momentului și misiunea Adunării. El anunța că Marele Sfat își depune mandatul, la încheierea misiunii sale. Au fost aleși ca notari ai Adunării, Laurențiu Oanea și Sever Miclea, iar raportor al comisiei de validare Ioan Suciu - toți deputații au fost validați fiind socotiți „capace a aduce hotărâri decisive în Marea adunare națională” („Românul”, din 20 nov./3 dec. 1918). A fost ales apoi biroul Adunării, format din președintele

Băsești, episcopi, membri ai Sfatului, notari ș.a. La ora 11, președintele Gh. Pop de Băsești deschide oficial Adunarea, salută „onorata Adunare a tuturor românilor...”, anunțând chemarea acesteia „de a zdrobi lanțurile robiei ...și de a înfăptui marele vis al lui Mihai Viteazul, „unirea tuturor celor de o limbă și de o lege”, ca să clădească „temeliile fericirii noastre naționale viitoare” („Românul”, din 20 nov./ 3 dec. 1918).

Discursul festiv și solemn a fost rostit de Vasile Goldiș, care a schițat istoria dramatică și eroică a românilor de-a lungul veacurilor: „...neamul românesc de la început până astăzi a îndurat soarta aspră, rezervată oricărei sentinele credincioase....Veacuri de-a rândul poporul românesc, adevăratul și legitimul proprietar al pământului ce fusese odată Dacia romană, a fost socotit străin și rob pe pământul său strămoșesc”. El arăta apoi: „Omenirea... a ajuns la recunoașterea necesității de a sintetiza libertatea individuală și libertatea națională într-o unire superioară...”. Vorbitorul continua: „Negreșit, națiunile trebuiesc eliberate, iar între acestea se află și națiunea română din Ungaria, Banat și Transilvania. Dreptul națiunii române de a fi liberată îl recunoaște lumea întreagă, dar, odată scăpată din robie, ea aleargă în brațele dulcii sale mame. Nimic mai firesc în lumea aceasta. Libertatea acestei națiuni înseamnă: Unirea ei cu Țara Românească”. Goldiș a încheiat: „Unirea tuturor românilor într-un singur stat numai atunci va fi statornicită și garantată prin istoria viitoare a lumii, dacă va răspunde tuturor îndatoririlor impuse...prin duhul vremurilor noi. [...] Ca urmare va trebui să asigurăm tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc aceleași drepturi și îndatoriri...Să jurăm credință de aici înainte numai națiunii române, dar tot atunci să jurăm credință și civilizațiunii umane...”.

În continuarea discursului, Vasile Goldiș a dat citire Rezoluției de unire a Adunării Naționale de la Alba Iulia: „I. Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia, în ziua de 18 noiembrie-1 decembrie 1918, decretează unirea acestor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România. Adunarea Națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul, cuprins între Mureș, Tisa și Dunăte; II. Adunarea națională rezervă teritoriilor indicate autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei; III. În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român, Adunarea proclamă: 1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare...; 2. Egală îndreptățire și deplină libertate confesională...; 3. Înăfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate tărâmurile vieții publice...; 4. Desăvârșita libertate de presă, asociere și întrunire...; 5. Reforma agrară radicală, se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a celor mari...; 6. Muncitorimei industriale i se asigură aceleași drepturi și avantaje, ca în cele mai avansate state din Apus; IV. Adunarea națională își exprimă dorința ca congresul de pace să înăfăptuiască comuniunea națiunilor libere, ca dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile...; V. Românii din această Adunare salută pe frații lor din Bucovina..., uniți cu țara mamă România; VI. Adunarea națională salută liberarea națiunilor subjugate din Monarhie, cehoslovacă, austro-germană, iugoslavă, polonă; VII. Adunarea națională se închină cu smerenie înaintea memoriei acelor bravi români, care și-au vărsat sângele în acest război pentru înăfăptuirea idealului nostru...; VIII. Adunarea națională mulțumește tuturor Puterilor Aliate, care prin strălucitele lupte purtate...au scăpat civilizația de barbarie; IX. Pentru conducerea treburilor națiunii române, Adunarea națională hotărăște instituirea unui Mare Sfat Național Român” („Românul”, din 20 nov./3 dec. 1918).

După citirea Rezoluției, a luat cuvântul Iuliu Maniu, care, într-un discurs magistral, esențializat, a analizat ideea de unitate etnică, lingvistică și spirituală. Fiecare popor, susținea el, pe baza dreptului de autodeterminare, are datoria de a înăfăptui unitatea sa națională, trebuie să se constituie într-un singur stat național. Românii din Transilvania au dreptul să ceară unirea, fiindcă aici e leagănul românismului, ei alcătuiesc o parte din corpul națiunii: „Decretând unitatea națională, vom continua să fim ceea ce am fost noi, neamul românesc, totdeauna și ceea ce trebuie să fie pentru vecie: sentinelă trează și conștientă a civilizației...”. El sublinia: „Istoria ne-a învățat că nu trebuie să așteptăm nimic de la împărații străini și de la fiii altor neamuri, ci de la propriile noastre puteri. Adevărul ce ne călăuzește acum e că singura noastră forță, care ne poate ține în viitor e aceea

provenită prin unitatea românilor... Pentru înlăturarea oricărei îndoieli asupra ce voim să facem prin unirea noastră și libertatea națională, marele sfat național român declară că nu voiește un stat de asuprire...Voim să asigurăm libertatea pentru toți și dezvoltarea pentru toate popoarele conlocuitoare”. El a cerut Adunării să primească proiectul de rezoluție, „pentru a întemeia pentru vecie România unită și mare și a înstăpâni pentru totdeauna o adevărată democrație și deplină dreptate socială”. Iosif Jumanca, cel din urmă vorbitor, a exprimat adeziunea social-democraților români la unire, „pentru că noi, muncitorii, ne simțim una cu întreg neamul”.

După încheierea cuvântărilor oficiale, președintele Gh. Pop de Băsești a supus Adunării spre aprobare Rezoluția de unire, primită cu unanimitate de voturi și cu mare însuflețire. Președintele Gh. Pop de Băsești anunța că „Adunarea națională...a primit rezoluțiunea în întregime și astfel unirea cu țara mamă este pentru toate veacurile decisă”. Apoi, Al. Vaida-Voevod propune Adunării spre aprobare lista Marelui Sfat Național, organism legislativ provizoriu, format din 212 membri. Ședința Adunării se încheie prin cuvântul episcopului de Arad, Ioan Papp, care a mulțumit conducerii P.N.R. și președintelui său pentru eforturile și sacrificiile făcute, subliniind „răsăritul soarelui dreptății” pentru națiunea română, liberă și stăpână pe soarta sa. Episcopul Dem. Radu a evocat unele momente mai importante din lupta pentru unitate națională, apoi întreaga Adunare în picioare întonează un zguduitor „Deșteaptă-te române” („Românul”, din 22 nov./4 dec. 1918). După încheierea ședinței, Adunarea națională a adresat o telegramă regelui Ferdinand, prin care îi aducea la cunoștință unirea Transilvaniei cu România. În aceeași zi, căpitanul Precup a zburat cu avionul la Iași, ducând regelui Ferdinand un exemplar din documentul original, ce cuprindea Declarația autentică de unire a Transilvaniei cu România. Un alt exemplar era destinat guvernului român.

Mulțimile de zeci de mii de români de pe „Câmpul lui Horea” erau ținute la curent cu desfășurarea lucrărilor Adunării. După încheierea ședinței Adunării, desfășurată în sala Casinei militare, delegații (deputații) s-au îndreptat spre „Câmpul lui Horea” pentru a vesti mulțimilor adunate cele hotărâte. Mulțimile, în așteptare, scandau: „Vrem unirea cu România”. La anunțarea adoptării Rezoluției de unire, mulțimile au izbucnit într-un singur strigăt: „*Trăiască România Mare! Trăiască Unirea tuturor românilor! Trăiască regele nostru Ferdinand! Trăiască regina Maria!*” A doua zi, la 2 decembrie, s-a întrunit Marele Sfat Național, care l-a desemnat președinte pe Gh. Pop de Băsești, cei patru vicepreședinți, apoi a aprobat componența guvernului provizoriu, numit Consiliul Dirigent, alcătuit din 15 membri, având ca președinte pe Iuliu Maniu, cu reședința la Sibiu. A fost aleasă apoi o delegație, din care făceau parte Vasile Goldiș, Al. Vaida-Voevod, episcopii Miron Cristea și Iuliu Hossu și alții, care a sosit la București, la 14 decembrie 1918, pentru a prezenta regelui și guvernului Actul Unirii. Cu acest prilej, primul ministru Ion I. C. Brătianu spunea: „*Vă așteptăm de o mie de ani și ați venit ca să nu ne mai despărțim niciodată. Sunt în viața unui neam clipe de fericire atât de mari încât ele răscumpără veacuri întregi de suferință. Bucuria noastră nu este bucuria unei singure generații. Ea este sfânta tresărire de bucurie a întregului popor român, care de sute și sute de ani a îndurat suferințele cele mai crude, fără să-și piardă credința neclintită în sosirea acelei zile, care ne unește astăzi și care trebuia să vie, care nu putea să nu vie.*”

Prin decretul-lege nr. 3631, din 11 decembrie 1918, regele Ferdinand promulga actul unirii Transilvaniei cu România. A fost dat un decret de organizare provizorie a Transilvaniei, cu menținerea celor două organisme, Marele Sfat Național și Consiliul Dirigent. Apoi, la 17/30 decembrie, au fost numiți ca miniștri de stat în guvernul român, Al. Vaida-Voevod, Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop.

PIESE PREISTORICE DIN COLECȚIILE CASEI MEMORIALE „EUSEBIU CAMILAR” DIN UDEȘTI

Ion MAREȘ

Rezumat: Localitatea Udești este situată în Podișul Sucevei, în albia majoră și pe terasele din jur ale râului Suceava, la 12 km spre sud de municipiul Suceava. Zona geografică a oferit condiții optime pentru locuire, astfel că, pe teritoriul satului Udești, au fost identificate și cercetate mai multe *situri* arheologice, din diferite perioade istorice, începând cu paleoliticul. La Udești se află Casa memorială *Eusebiu Camilar*, iar printre piesele de patrimoniu de la acest obiectiv sunt și câteva obiecte arheologice adunate de scriitorul Eusebiu Camilar, fără informații referitoare la locul descoperirii. Obiectele datează din cultura Cucuteni, faza A₁ și din epoca bronzului. Fiind descoperiri incerte, obiectele sunt importante doar pentru documentare.

Cuvinte cheie: Udești, Casa memorială *Eusebiu Camilar*, cultura Cucuteni A₃, epoca bronzului

Abstract: The village Udești is located in the Suceava Plateau, in the major bed and on the surrounding terraces of the Suceava River, 12 km south of Suceava. The geographical area offered optimal conditions for inhabiting, therefore several archaeological *sites* from different historical periods, starting with the Paleolithic, were identified and researched on the territory of Udești village. In Udești is located the *Eusebiu Camilar* Memorial House, and among the heritage items of this objective there are some archaeological objects gathered by the writer Eusebiu Camilar, without information about the place of discovery. The objects date from the Cucuteni culture, the A₁ phase and the Bronze Age. Being uncertain discoveries, the artifacts are important only for documentation.

Keywords: Udești, *Eusebiu Camilar* Memorial House, Cucuteni A₃ Culture, Bronze Age

Localitatea Udești este situată în Podișul Sucevei, în albia majoră și pe terasele din jur ale râului Suceava, la 12 km spre sud de municipiul Suceava și „la o depărtare de 3 km de malul drept al râului Suceava”¹ (harta 1). Se învecinează la est cu comunele Fântânele și Liteni, la sud, tot cu Liteni și comuna Vulturești, la vest cu Bosanci, iar la nord cu comunele Salcea și Verești². Între aceste limite se găsesc cele 11 sate componente ale comunei Udești: Chilișeni, Luncușoara, Mănăstioara, Plăvălari, Poeni, Racova, Reuseni, Rus-Mănăstioara, Securiceni, Știrbăț și Udești (reședința comunei)³.

Zona geografică a oferit de-a lungul timpului condiții optime pentru locuire, astfel că și pe teritoriul satului Udești s-au păstrat și au fost identificate și cercetate mai multe *situri* arheologice, din diferite perioade istorice⁴.

¹ Em. Grigorovitza, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, tipărit prin îngrijirea domnului George Ioan Lahovari, secretarul general al Societății Geografice, membru de onoare al Academiei Române, Atelierele grafice Socec & Co., București, 1908, p. 231.

² https://ro.wikipedia.org/wiki/Comuna_Ude%C8%99ti,_Suceava

³ <http://www.primariaudesti.ro>

⁴ În locul numit *Poiana*, cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate în anii 1970-1972 de arheologul Maria Bitiri-Ciortescu, au fost făcute descoperiri din paleoliticul superior (Maria Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Udești și specificul ei cultural*, în *SCIIVA*, 32, 1981, p. 333-345). La ieșirea din satul Rus-Mănăstioara spre Udești, în partea dreaptă a șoselei, în locul denumit „Podul Rusului” sau „Podul Popii”, se află o stațiune arheologică, unde au fost efectuate săpături în anii 1967 și 1969 de către Mircea Ignat de la Muzeul de Istorie din Suceava; au fost descoperite locuiri din eneolitic - cultura Precucuteni II, a doua epocă a fierului (Latene II), secolele II-III d.Hr.; secolele VI-VII d.Hr. (Mircea Ignat, *Șantierul arheologic de la Rus-Mănăstioara. Cercetările din anii 1967 și 1969*, în *Studii și materiale. Istorie*, III, Muzeul Suceava, 1973,

La toate aceste descoperiri făcute de-a lungul timpului se adaugă și câteva obiecte arheologice adunate de scriitorul Eusebiu Camilar, originar din Udești, care au intrat în inventarul casei memoriale odată cu întreaga donație care compune colecțiile Casei memoriale *Eusebiu Camilar*. Din păcate, nimeni nu a menționat însă în dreptul acestor obiecte arheologice vreo informație referitoare la locul descoperirii⁵, de aceea, fiind descoperiri incerte, piesele pe care le prezentăm în continuare sunt importante doar pentru documentare.

Dintre categoriile de obiecte pe care le prezentăm în catalogul de mai jos, un suport de vas pictat, statuetele antropomorfe și măsuța altar (fig. 1-3) datează din etapa Cucuteni A₃, ceea ce duce la presupunerea că ar putea proveni din același loc⁶. Piesele de silex (fig. 5/2,3) și un toporaș de piatră (fig. 4/2) se încadrează în eneolitic. După material și formă, un topor de piatră, perforat (fig. 4/3), poate fi datat în bronzul timpuriu.

1. Suport de vas (fig. 1)

Cucuteni A₃

Descriere: este lucrat din pastă fină, amestecată cu bucăți mărunte de șamotă, folosite ca ingredient; are culoarea roșie, arderea oxidantă; piciorul este evazat și prevăzut la partea superioară cu două perforații rotunde; de la fostul recipient se păstrează baza, inițial fiind probabil o strachină; suportul de vas este pictat cu alb, roșu și negru; motivele ornamentale constau din spirale rezervate din fondul pictat cu alb, prin trasare cu linii negre, interspațiile fiind umplute cu roșu; decorul este format din două spirale mari, simple, fugătoare, îmbucate și din spirale mici, tangente, trasate spre marginea inferioară; tot aici se află ornamente care constau din ove și ciubuce; în zona superioară a suportului sunt marcate două ove rezervate din fondul alb; suportul de vas datează din etapa Cucuteni A₃.

Dimensiuni: H 132 mm, D bazei 174 mm, D superior 123 mm, D perforației 45x41 mm

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

2. Măsuță de altar, fragment (fig. 3/3)

Cucuteni A₃

Descriere: este confecționată din pastă fină, de culoare cărămizie, arderea fiind oxidantă; se păstrează un sfert dintr-un recipient oval, cu picior circular *tras* din pastă.

Dimensiuni: L actuală 65 mm, H actuală 44 mm, H picior 18 mm, GR picior 14 mm

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

3. Statuetă antropomorfă, fragment (fig. 2/4)

Cucuteni A₃

Descriere: este lucrată din pastă fină, fără impurități, culoarea crem / cărămizie; piesa este ruptă pe verticală aproximativ pe jumătate; capul este figurat și are forma unui trunchi de con; are o amorsă, care redă brațul stâng; este ruptă de la bazin; are posteriorul proeminent, o linie incizată separă fesele; picioarele erau separate; sexul nu poate fi determinat, însă, după conformație, statueta este feminină; nu are sâni; o perforație mică se află aproximativ în zona sânelui stâng; pe corp sunt câteva incizii provenite de la plug; este redată în poziția șezut.

Dimensiuni: L actuală 11 mm

p. 227-228); în locul *Câniștiște*, din Udești, în anii 1965-1967 și 1969-1970, au fost făcute săpături arheologice, coordonate de profesorul Mircea D. Matei; au fost descoperite materiale ceramice din neolitic, un cosor de silex din *epoca bronzului*, o groapă menajeră cu fragmente ceramice dacice din secolele I-II d.Hr.; depuneri din *perioada prefeudală* (secolele VI-VII d.Hr.), locuințe adâncite (bordeie) și gropi cu resturi menajere; din *perioada feudală*, a doua jumătate a secolului al XV-lea (Mircea D. Matei, Al. Rădulescu, *Șantierul arheologic Udești (județul Suceava)*, în *Studii și materiale. Istorie*, III, Muzeul Suceava, 1973, p. 265-289).

⁵ Prof. Mihai Camilar ne-a comunicat că piesele au fost adunate din locuri diferite din Udești.

⁶ Este posibil ca obiectele să fie din punctul Plăvălari - *Dealul Popii* (informație prof. Mihai Camilar).

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

4. Statuetă antropomorfă feminină, fragment (fig. 3/1)

Cucuteni A

Descriere: pastă fină, fără impurități, textura densă, culoarea cărămizie; este ruptă de la bazin în jos; are posteriorul proeminent, picioarele unite, sexul nu este marcat, nu are sâni. Este redată în poziția șezut.

Dimensiuni: L actuală 65 mm

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

5. Statuetă antropomorfă feminină, fragment (fig. 2/3)

Cucuteni A₃

Descriere: pastă fină, fără impurități, textura densă, culoarea crem / cărămizie; capul lipsește; este ruptă de la abdomen; sânul drept este marcat printr-o pastilă aplicată; cel stâng lipsește, în loc fiind o alveolă; se păstrează capetele a două amorse rupte, care înfățișează brațele. Este redată în poziția în picioare.

Dimensiuni: L actuală 32 mm

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

6. Statuetă antropomorfă feminină, fragment (fig. 2/1)

Cucuteni A₃

Descriere: pastă fină, fără impurități, textura densă, cu angobă, culoarea cărămizie; este ruptă de la abdomen; picioarele sunt unite și se termină cu talpa care are baza oblică; sexul nu este marcat, abdomenul este reliefat, indicând semnul gravidității. Este redată în poziția în picioare.

Dimensiuni: L actuală 74 mm

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

7. Statuetă antropomorfă, fragment (fig. 3/2)

Cucuteni A₃

Descriere: pastă fină, omogenă, fără impurități, textura densă, cu angobă; culoarea cărămizie; este ruptă de la genunchi și de la baza șoldului; picioarele sunt unite și se termină cu talpa cu baza dreaptă; se păstrează piciorul din dreapta. Este redată în poziția în picioare.

Dimensiuni: L actuală 69 mm

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

8. Statuetă antropomorfă, fragment (fig. 2/2)

Cucuteni A₃

Descriere: pastă fină, omogenă, fără impurități, textura densă, cu angobă, culoarea cărămizie; este ruptă de la abdomen; picioarele sunt unite și se termină cu baza ascuțită; sexul nu este figurat, abdomenul este ușor reliefat, indicând semnul gravidității. Este redată în poziția în picioare.

Dimensiuni: L actuală 33 mm

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

9. Fusaiolă, fragment (fig. 4/1)

Eneolitic ?

Descriere: pastă fină, omogenă, fără impurități, textura densă, cu angobă, culoarea cărămizie; bitronconică; este ruptă de la jumătate; are o perforație circulară pe mijloc.

Dimensiuni: D 32 mm, H 18 mm.

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

10. Greutate tronconică plată de lut ars (fig. 3/4)

Eneolitic ?

Descriere: pastă fină, omogenă, fără impurități, textura densă, culoarea cărămizie; se păstrează capătul superior prevăzut cu o perforație circulară; are o alveolă pe baza mică.

Dimensiuni: H actual 60 mm, GR 66 mm.

Colecția Casa memorială Eusebiu Camilar, Udești

11. Lamă de silex, fragment (fig. 5/2)

Eneolitic

Descriere: elaborată prin cioplire din silex cenușiu-negru; are talon oblic și trei nervuri; o margine are retușe verticale, cealaltă este dreaptă, ascuțită; păstrează urme de utilizare; *encoche* cu urme de cortex.

Dimensiuni: L actual 53 mm, GR 12 mm, LA 33 mm

Colecția Casa memorială Eusebiu Camilar, Udești

12. Grattoire pe lamă de silex (fig. 5/3)

Eneolitic

Descriere: elaborat prin cioplire din silex cenușiu-negru; talon oblic, două nervuri de la desprinderea așchiilor; o margine are retușe fine, cealaltă este dreaptă, ascuțită.

Dimensiuni: L actual 35 mm, GR 18 mm, LA 33 mm

Colecția Casa memorială Eusebiu Camilar, Udești

13. Topor de piatră (fig. 4/2)

Eneolitic

Descriere: elaborat prin cioplire și șlefuire din gresie calcaroasă; păstrează pe corp urme de cioplire; tăișul este ușor arcuit, ascuțit și are câteva urme de utilizare; muchia este ușor rotunjită.

Dimensiuni: L 64 mm, LA tăiș 42 mm, GR 12 mm, LA muchie 25 mm

Colecția Casa memorială Eusebiu Camilar, Udești

14. Topor miniatural de piatră (fig. 4/3)

Epoca bronzului

Descriere: elaborat prin cioplire și șlefuire dintr-un galet de râu; tăișul, ușor arcuit, păstrează câteva urme de utilizare; muchia este dreaptă; are o perforație tronconică executată dinspre latura exterioară spre interior; desprindere de material pe latura superioară; și la muchie; după formă, piesa imită un topor de cupru de tip Baniabic.

Dimensiuni: L 57 mm, LA tăiș 26 mm, GR 17 mm, LA muchie 12 mm; DM perforației 13x10 mm

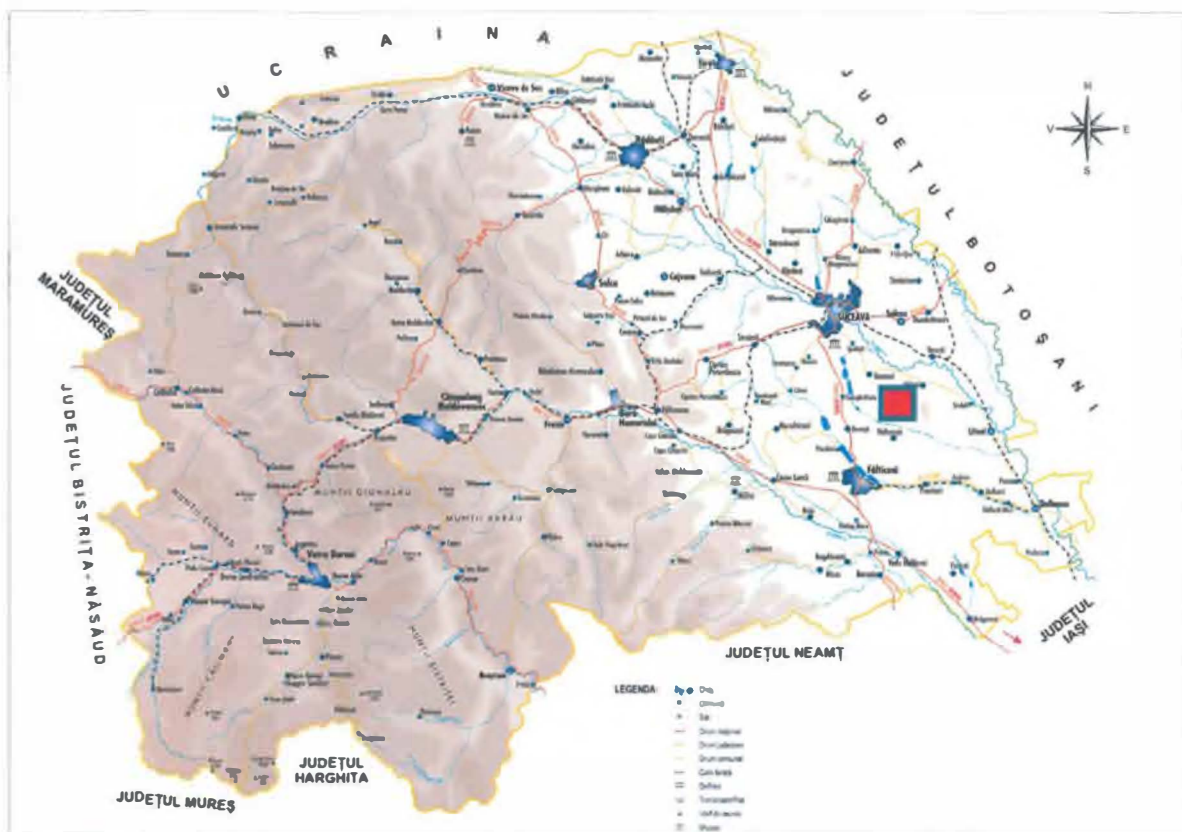
Colecția Casa memorială Eusebiu Camilar, Udești

15. Șlefuitor de piatră (5/1)

Descriere: lucrat din gresie calcaroasă; are pe corp urme de la utilizare.

Dimensiuni: L 136 mm.

Colecția Casa memorială Eusebiu Camilar, Udești

Harta județului Suceava; cu roșu este marcat satul Udești

Fig. 1. Suport de vas, cultura Cucuteni A₃

1

2

3

4

Fig. 2. 1-4: statuete antropomorfe, cultura Cucuteni A₃

1

2

3

4

**Fig. 3. 1, 2: statuete antropomorfe; 3: fragment de măsuță de altar;
4: fragment de greutate de lut ars**

1

2

3

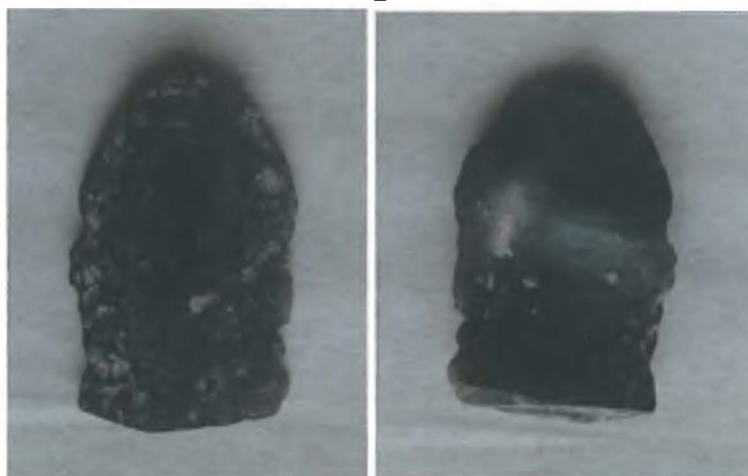
Fig. 4. 1: fusaioală de lut ars; 2, 3: topoare de piatră

1

2

3

Fig. 5. 1: șlefuitor de piatră; 2: lamă de silex, fragment; 3: *grattoire* pe lamă de silex

CUPTOARELE DE ARS PIATRĂ DE VAR ALE MEȘTERILOR BISERICII SF. TREIME DIN DOLJEȘTI (JUD. NEAMȚ)

George Dan HÂNCEANU

Rezumat: Biserica Ortodoxă „Sf. Treime” din Doljești (jud. Neamț) este o ctitorie religioasă din secolul al XVIII-lea (1759-1774) a hatmanului Vasile Roset și ieromonahului Dionisie Hudici. În anul 2015 cu prilejul unei supravegheri arheologice, efectuată în incinta bisericii, s-au descoperit în latura nordică, pe locul destinat unui așezământ monahal, două cuptoare de ars var (notate C.1 și C.2). Primul cuptor a fost construit din cărămidă (gura cuptorului), pietre de râu și lut (cupola cuptorului), răspândite în jurul gropii de var. În preajma cuptorului erau fragmente ceramice de la vase borcan, recipiente din sticlă și piese din fier (unelte, încuietori, obiecte de construcții). Din cel de-al doilea cuptor a rămas doar groapa cu var și ceramică de la vase borcan cu decoruri geometrice incizate. Potrivit adâncimii mai mari, dar și lipsa uneltelor și a unui acoperiș, cuptorul C.2 este anterior cuptorului C.1, care era situat într-o baracă, utilizată și pentru depozitarea materialelor de construcție și a uneltelor. După finalizarea construirii bisericii, ambele cuptoare au fost abandonate și s-au deteriorat.

Cuvinte cheie: biserică, sat Doljești, așezământ monahal, cuptoare de ars var, ceramică, meșteri, secol XVIII

Abstract: The Orthodox Church „Holy Third” from Doljești (Neamț county) is a religious foundation at 18th century (1759-1774) of the hatman Vasile Roset and the hieromonk Dionisie Hudici. In 2015 year on the occasion of a archaeological surveillance, carried out inside the church, we have been found in the northern side, on the site of the monastic settlement, two burning kilns (oven) (noted C.1/O.1 and C.2/O.2). The first kiln was built of brick (the mouth of the kiln), river stones and clay (dome's kiln), spread around the lime pit. There were ceramic fragments from jar pots around the kiln, glass vases and iron pieces (tools, locks, building objects). Only the lime pit remains from the second kiln and pottery from jar pots with incised geometric decors. According to the larger depth, but also the lack of tools and a roof, the kiln C.2/O.2 is previously kiln C.1/O.1, which was located in a barrack, also used for storing construction materials and tools. After the completion of the church building, both furnaces have been abandoned and have deteriorated.

Keywords: the church, village Doljești, monastic settlement, burning kilns (oven), pottery, craftsmens, 18th century

Atestarea documentară a satului Doljești

În istoriografie, satul Doljești este legat de bătălia pentru tronul Moldovei dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron din 12 aprilie 1457¹. Tot din vremea domnului Ștefan cel Mare este și actul din 4 martie 1479, când este întărit panului Dajbog pârcălab de Neamț, pentru „slujbă dreaptă și credincioasă”, două sate, printre care unul este „Doljeștii, la gura Albânei, pe care acest sat, el l-a cumpărat cu banii săi drepti” (600 de zloți tătarești). Că satul este mai vechi de această dată ne arată același document, el fiind cumpărat „de la Mărușca, fiica lui Oancea Doljescul” și „de la Nistor, fiul vitreg al lui Dolj”², așadar scoborâtori ai neamului din care satul își trage numele.

Schitul de la Doljești

Istoria schitului de la Doljești este legată de numele hatmanului Vasile Roset și a ieromonahului Dionisie Hudici. Aceștia sunt ctitorii lăcașului de cult, așa cum reiese și din pisania bisericii (de pe latura sudică) (PL. II/2, 3): „Acest lăcaș s-a zidit întru cinste Preasfintei Troiță cu cheltuiala dum(nealui) Vas(i)lie Rus(et) Hat(man) și de eromonah Dionisie Hud(ici) împreună cu ajutor și altor fericiți ctitori pentru vecinica pomenire lor. 1774, iun(ie), 21 dni”³. Istoriografia

¹ Pentru istoriografia problemei și localizarea luptei de la Doljești vezi M. M. Szekely, *Pe Siret, pe tină, la Doljești*, în *AIIIX* (1994), p. 503-516.

² *DRH*, A, II, p. 321, nr. 212.

³ N. Iorga, *Dări de seamă, cronică și notițe*, în *RI*, 1925 (XI), nr. 7-9, p. 228.

situează perioada de ridicare a schitului între anii 1765 și 1774, însă, în mod cert, lucrările începuseră de mai devreme, căci la 1759 se lucra la schit, păstrându-se și o însemnare despre banii cheltuiți la lucrul schitului (1759 octombri 12). De asemenea, de la 2 aprilie 1761 și din iulie 1765 s-au păstrat două acte interesante cu privire la această mănăstire. Cel dintâi este un act de danie de la „roaba lui Dumnezeu Ecaterina”⁴, giupâneasa răpoosatului Ioniță biv vel paharnic” ce „rămăind săracă și fără de fii, și pururea având frica morții, socotit-am ca să așază mai înaintea lucrului nevastă întru cele de pomenire și odihna sufletului meu”, dăruiește schitului de la Doljești satul Dumeni, niște țigani și niște case în Iași⁵. Cel de-al doilea act este un așezământ adevărit prin semnăturile mitropolitului Moldovei și a episcopilor de Rădăuți, Huși și Roman, precum și de mari boieri prin care se arată grija ctitorilor față de acest lăcaș de cult, schitul fiind înzestrat cu satul Săpoteni, jumătate din satul Cordăreni și altele. Totodată se arată „ca să fie neclătite și nestrămutate obiceiurile și orânduiala săborului sfintei mănăstiri, iarăș am socotit dimpreună cu Cuvioșie Sa ieromonah chir Dionisie Hudici și am rânduit noi ctitorii ca niciodănoară mănăstirea aceasta de la Doljăști a Sfintei Troiță să nu fie de spre nimene supărată a să închina sau a să face mitoh undeva, ce să fie în rânduiala sa și în păstorie preosfinților arhieriei Mitropoliți ai Moldovei”⁶. De altfel, aici aveau să își găsească locul de veci ctitorii lăcașului, Vasile Ruset și Dionisie Hudici, așa cum lăsase cuvânt prin așezământul din 1765 și cum ne amintesc pietrele de mormânt: „Supt aciastă piatră să odihnește robul lui Dumnezeu Vasăle Rosăt hatm. Ctitorul aceștii sfinte mănăstiri Doljăști, 1767, decv”⁷ și „Prea-fericitul ieromonah Dionisie Hudici, cel adevărat ctitor și începătoru sfintei monastiri Doljești din mirenire s-au numit Dimitrie vt. Med, la anii 7260 <1752> s-au călugărit rasofo, numindu-să Daniile, hirotonisindu-să ierodiiakon în sfn. mnstr, de preosfn. mit. Iacov Put(neanul), leat 7260, s-au hirotonisit preat la 7263 <1755>, ș-au răpost de boala ciumei la 7281<1773>”⁸.

Această ctitorie continuă una mai veche despre care nu dispunem de foarte multe informații, doar că exista o biserică de lemn ante 1754⁹.

În epoca modernă, aici a funcționat și o școală, amintită în documente spre mijlocul secolului al XIX-lea. Se pare că școala nu a funcționat o perioadă foarte îndelungată, întrucât dintr-o însemnare de la 20 august 1858 aflăm că la mănăstire funcționase o școală într-o casă „în cea mai desăvârșită ră stare”. Două luni mai târziu se cerea intervenția urgentă pentru repararea zidurilor și construirea unei alte școli”, cu toate că în anul 1851 se alocase unele sume pentru reparații¹⁰. Întrucât ruinarea mănăstirii fusese atât de mare, obștea monahală va fi desființată în anul 1860¹¹.

Descrierea săpăturii și a cuptoarelor

Primele intervenții arheologice de la Biserica ortodoxă *Sf. Treime* din Doljești (PL. I/1; II/1) indicau un potențial istorico-arheologic interesant pentru lăcașul religios. Rezultatele din anul 2011¹², deși modeste privind înmormântările din incinta bisericii, prefigurau noi descoperiri în cazul săpăturii efectuate în anul 2015 (prilejuită de supravegherea arheologică), pentru construirea unui așezământ monahal. Acesta a fost situat pe latura nordică a bisericii, la circa 18,50m distanță de lăcaș și la circa 2,00m de gardul proprietății private din preajmă (PL. I/2; II/4).

⁴ Ecaterina a fost fiica logofătului Miron Cuza.

⁵ I. Marinescu, *Două documente relative la schitul Doljești (Roman)*, în *BCI*, VIII, 1929, p. 59-61.

⁶ *Ibidem*, p. 61-65.

⁷ Gh. Ghibănescu, *Inscripții și notițe pe cărți*, în *IN*, 1924, fasc. 4, p. 235. Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 229.

⁸ Piatra a fost scrisă la „7328 <1830>, sept. 8; pus de Veniamin Putneanul. Costache Ponici sapă la 1820” (*Ibidem*, loc. cit.).

⁹ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, p. 258.

¹⁰ *Ibidem*, p. 280, nota 42.

¹¹ *Ibidem*, p. 280, nota 41.

¹² G. D. Hânceanu, *Supravegherea arheologică de la Biserica “Sf. Treime” din Doljești (jud. Neamț)*, în *Mem.Antiqv.*, XXVIII/2012, 2014, p. 529-546.

Proiectul construcției a vizat o suprafață de 17,65m lungime x 11,35m lățime. Inițial, în stratul de locuire de sub nivelul vegetal, s-au găsit fragmente ceramice de la căni, străchini și oale, dar și alte obiecte din lut sau fier (pipe, potcoave, cuie), din secolele XVIII – XIX. Materialul arheologic se concentra pe măsură ce săpătura se apropia de biserică. Sub nivelul medieval târziu, spre epoca modernă, a apărut inițial, spre capătul din spate al lucrărilor, o suprafață cu resturi de pietre, cărămidă, în amestec cu fragmente din sticlă și ceramică, presate, sub forma unui „pavaj”. Calea de acces mergea spre un mic cuptor de ars piatră de var (notat C.1), cu o groapă de formă rotundă (diametrul de 0,70m), care avea de jur-împrejur întins var, pe circa 1,00m diametru. Gura (dreptunghiulară ori pătrată, cu o deschidere de circa 0,60m) a fost construită din cărămidă (distrusă aproape complet), iar cupola cuptorului dintr-un amestec cu lut, cărămidă și pietre de râu (PL. III/3, 4; XI/10, 11). O parte din structură, îndeosebi de la gura de alimentare, s-a păstrat la circa -0,40m adâncime și la o distanță de 0,40m de groapa de var impregnată în sol (PL. III/1). Distanța redusă dintre gura de alimentare și groapa de var rămasă, precum și diametrul gropii indică un cuptor de mici dimensiuni. În preajma lui erau obiecte personale ale celor care lucrau la cuptoarele de var, precum o cataramă (PL. V/2) și o pipă fără marcă de olar.

Pentru dezvelirea completă a cuptorului s-a deschis o casetă (notată Cas.1) de 5,80m lungime x 4,80m lățime (PL. III/2; VI/2), al cărei inventar avea ceramică medievală târzie și modernă, fragmente de sticlă (PL. IV) și obiecte din fier (cuie, potcoave, unelte fragmentare). La demontarea cuptorului s-au descoperit fragmente de la oale medievale târzii și moderne, oase animaliere, sticlă, iar în preajma gropii de var erau cuie, cârlige, caiele, o brățară de fixare a uneltelor (PL. V/1), un manșon, un zăvor și o cheie (PL. V/3). Obiectele îndeosebi unelte și încuietorile, indică prezența unui adăpost improvizat pentru respectivul cuptor și meșterii săi, probabil făcut sub forma unei barăci de lemn, ridicată la suprafață, sezonieră (fără gropi de par și cu pereții situați direct pe sol), care putea fi lesne demontată la finalul lucrărilor. Dimensiunile reduse ale spațiului de funcționare au impus o aglomerare a pieselor în preajma cuptorului (PL. VI/1). Ulterior, după finalizarea construirii bisericii și dezmembrarea barăcii de lemn, cuptorul s-a deteriorat în timp, ajungându-se la un melaj constituit din materialele de construcție ale instalației și obiectele situate în preajmă.

Modul în care a fost amenajat cuptorul și calea de acces spre acesta, sub forma unui pavaj, format în timp, din resturi de materiale căzute incidental ori aruncate intenționat (fragmente de cărămidă, lut, piatră, ceramică, sticlă), precum și obiectele din preajmă, indică o locație a meșterilor pietrari-zidari, care au lucrat la ridicarea și văruirea bisericii. Starea actuală a cuptorului, indică dezafectarea sa, după folosire, iar presiunea pământului a accentuat în timp distrugerea instalației. Posibil ca locația destinată meșterilor, sub forma unei anexe a bisericii, să fi servit și de magazie improvizată pentru depozitarea uneltelor, recipientelor, varului etc.

La distanță de aproximativ 10,00m-12,00m de primul cuptor, în cealaltă extremă, s-a dat peste un perimetru cu cenușă, care avea și urme de var. Pentru clarificarea situației s-a deschis o nouă casetă (notată Cas.2), de 2,00m lungime x 1,20m lățime (PL. VII/2), care a permis descoperirea, la -0,80m adâncime, a unui al doilea cuptor de ars piatră de var (notat C.2), care dispunea de ceramică fragmentară de la oale cenușii (PL. VII/3, 4). Din instalație s-a păstrat doar parțial culoarul cu cenușă și groapa de var (cu diametrul de circa 1,00m-1,20m; PL. VII/1), distrusă pe jumătate. Aceasta avea în jur pietre de râu și cărămidă, probabil din componența cupolei. De jur împrejurul gropii era întins var și resturi de lemn, care au alimentat cu foc instalația. Nu s-au găsit unelte ori alte obiecte din fier.

Unele indicii, precum adâncimea mai mare a nivelului de călcare, ceramica, lipsa uneltelor și a unui adăpost improvizat pentru cuptor, conduc la ideea că acesta a fost utilizat anterior primului cuptor, fiind aproape de fațada bisericii și construit în momentul ridicării lăcașului. Fiind improvizat, iar materialul folosit mai degrabă ca liant, cuptorul nu a fost acoperit, iar ulterior abandonat când s-a ajuns spre partea din spate a lăcașului unde meșterii aveau pregătit celălalt cuptor (C.1). Întrucât acesta are unelte și alte obiecte în jur, un „pavaj” rezultat în timp (datorită perioadei repetate de călcare a perimetrului și a resturilor căzute incidental), cu siguranță a servit nu

doar pentru ars var, dar și pentru adăpostirea materialelor de construcție și pentru pauza lucrătorilor; străchinile, pipa și alte piese personale pot indica utilizarea spațiului și pentru pauzele de masă sau momentele de tihnă.

Numerotarea instalațiilor a fost determinată de momentul descoperirii fiecăruia, pe latura primului cuptor insistându-se mai mult în prima parte a lucrărilor supravegherii arheologice.

Ambele cuptoare au avut ca perioadă de funcționare intervalul anilor 1759-1774, fiind întrebuințate pe rând, cel de-al doilea cu groapa mai mare, probabil furniza var ca liant pentru construcție, iar primul, cu groapa mai mică, dădea var stins pentru văruierea lăcașului. Dacă aceasta a fost strict utilitatea lor, cuptorul C.2, mai vechi și situat mai jos, a putut fi folosit la finalul deceniului al șaselea și pe parcursul deceniului următor, iar cuptorul C.1, mai nou și aflat mai sus, a putut servi spre finalul deceniului al șaptelea și la începutul deceniului al optulea.

*Descrierea inventarului*¹³

Obiectele descoperite la ambele cuptoare au servit meșterilor pietrari-zidari ai bisericii, zilierilor, pe lângă piese personale, unelte, descoperindu-se și multă ceramică.

1. Obiecte din stratul de locuire:

În strat, pe suprafața dintre cele două cuptoare, s-a găsit ceramică medievală târzie și modernă, de culoare cărămidie și mai rar cenușie. Tipologic, fragmentele de buze, funduri și torți provin de la castroane, căni și oale cu o toartă. Întrucât starea de conservare este precară, iar dimensiunile fragmentelor sunt reduse, nu sunt ilustrate materiale din nivelul de locuire.

Importante și sugestive sunt obiectele găsite la cele două cuptoare descrise.

2. Inventarul cuptorului C.1:

Ceramica descoperită în zona cuptorului 1, pe suprafața sa și în perimetrul total al „barăcii” locuite de meșteri, cuprinde fragmente de la castroane, căni, oale cu o toartă, capace, de culoare cărămidie ori cenușie. Dintre ele s-a restaurat doar o strachină. Ceramicii i se adaugă o pipă cărămidie neșampilată, sfeșnice fragmentare și obiecte din fier.

a) Ceramică:

a.1. *Oale cu o toartă* având buza evazată, gâtul scurt, corpul bombat și fundul drept. Torțile scurte sunt puternic arcuite. Fragmentele sunt de culoare cărămidie și cenușie, majoritatea nedecorate (PL. IX/1, 3-10; X/2, 4-9, 11, 12). Cele ornamentate dispun de motive geometrice incizate (șiruri de puncte, linii punctate vârluite, cercuri punctate, cercuri cu cruci, linii scurte incizate vertical) (PL. XI/1-4, 6-9; XVII/2), linii pictate pe buză cu roșu (PL. IX/2), iar altele cu linii lustruite, uneori combinate cu puncte incizate (PL. X/1, 10; XI/5), pentru ceramica cenușie-neagră.

a.2. *Căni* din care s-au păstrat torți circulare smălțuite, de culoare verde (PL. XII/4-6) și două fragmente din gâtul unui recipient de culoare cărămidie, ornamentat cu motive geometrice, de culoare albă (PL. IX/11, 12).

a.3. *Castroane*, unul de culoare cărămidie-roșie, din care s-a păstrat o parte din buza cu aspect grosier, dublu șanțuit (PL. IX/14), iar alte două, din care s-au păstrat două buze de tip colac, cenușii (PL. X/13, 14).

a.4. *Capac* din care a rămas doar butonul circular, de nuanță cenușie (PL. X/3).

a.5. *Strachini*, păstrate fragmentar, fie cărămidii, simple ori cu dungi roșii (PL. IX/13), fie smălțuite în nuanțe variate (PL. XII/14, 15). Singurul exemplar restaurat (inv. 44.647) este tronconic, cu gura rotunjită, ușor evazată, gâtul șanțuit, pereții oblici și fundul drept. Deformat din fabricație, vasul are un decor interior format din patru ornamente florale, de culoare verde și negru, pe fundal cărămiziu, din care s-au păstrat trei (PL. VIII/2a-2b; XVII/1). Dimensiuni: H – 60 mm; DG – 190 mm; DB – 103 mm.

b) Obiecte din lut:

¹³ Mulțumim pentru desenele pieselor selectate muzeografului Dan Spătariu de la Muzeul de Istorie din Roman.

b.1. *Sfeșnice* din care au rămas doar patru fragmente, unul din talpa de susținere a piesei, de culoare maronie (PL. XII/3), iar altul din partea superioară de susținere a lumânărilor, tot de culoare maronie (PL. XII/1). Alte două sunt din corpul aceleiași piese, de culoare gălbui-verzuie (PL. XII/2a-2b).

b.2. *Pipă* de culoare cărămizie (inv. 44.648). Fără ștampila atelierului (PL. VIII/1a-1b), piesa este de tipul celor cu găvanul circular, scurt (decorat floral), țeava mică și cu analogii în majoritatea siturilor din Moldova și din alte regiuni românești¹⁴. Dimensiuni: $L_{\text{țeavă}} - 22 \text{ mm}$; $H_{\text{găvan}} - 5 \text{ mm}$ (rupt); $D_{\text{găvan}} - 24 \text{ mm}$.

c) Obiecte din fier și bronz

Piesele acestei categorii pot fi împărțite după utilitate: încuietori, unelte, obiecte de construcții și o piesă vestimentară.

c.1. *Încuietori*, probabil rămase din sistemul de închidere al barăcii:

c.1.1. *Zăvorul* este confecționat manual (inv. 44.652) dintr-o bandă plată, curbată, de fier, care intra într-o *teacă de încuietoare*, plată, dreptunghiulară în secțiune (inv. 44.653), asemenea zăvorului (PL. XV/1-3; XVIII/1, 2). Dimensiuni: $L_{\text{zăvor}} - 75 \text{ mm}$; $LA_{\text{zăvor}} - 12 \text{ mm}$; $GR_{\text{zăvor}} - 2 \text{ mm}$; $L_{\text{încuietoare}} - 37 \text{ mm}$; $LA_{\text{încuietoare}} - 17 \text{ mm}$; $GR_{\text{încuietoare}} - 2 \text{ mm}$.

c.1.2. *Cheia* din fier, de dimensiuni medii, are inelul circular, continuat cu un braț scurt, la capătul căruia lipsește partea activă a piesei. Inelul este delimitat de braț printr-un tub scurt, circular (inv. 44.651) (PL. XV/7; XVIII/5). Dimensiuni: $L_{\text{braț}} - 35 \text{ mm}$; $D_{\text{braț}} - 7 \text{ mm}$; $D_{\text{inel}} - 25 \text{ mm}$; $GR_{\text{inel}} - 3 \text{ mm}$.

c.1.3. *Clămpuș* din fier (inv. 44.655), de dimensiuni mari, lucrat prin turnare. Dreptunghiular în secțiune, obiectul este grosier, cu unul din capete subțiat, iar celălalt lățit și gros, cu vârf de fixare (PL. XV/4). Dimensiuni: $L - 95 \text{ mm}$; $LA - \text{între } 5-20 \text{ mm}$; $GR - \text{între } 2-5 \text{ mm}$.

c.1.4. *Clămpuș* din fier (inv. 44.654), de dimensiuni mici, lucrat prin turnare și batere. Dreptunghiular în secțiune, obiectul este subțire, având unul din capete lățit circular, iar celălalt este întors, pentru a fi prins în broască (PL. XV/5; XVIII/3). Dimensiuni: $L - 65 \text{ mm}$; $LA - \text{între } 2-5 \text{ mm}$; $GR - \text{între } 2-4 \text{ mm}$.

c.2. Unelte:

c.2.1. *Seceră* din fier, fragmentară, care păstrează vârful și partea activă ascuțite (inv. 44.656). Triunghiulară în secțiune, piesa este ruptă, din care se păstrează circa o jumătate din lamă (PL. XV/6; XVIII/4). Dimensiuni: $L - 102 \text{ mm}$; $LA - \text{între } 5-19 \text{ mm}$; $GR - \text{între } 1-3 \text{ mm}$.

c.2.2. *Brățară de unealtă* din bronz cu corpul ușor bombat la exterior, deformat, și capetele distanțate (inv. 44.660). Lucrată manual, prin batere, dintr-o bandă plată, neuniformă (PL. XV/8a-8b), piesa avea rolul de a prinde, fixa unealta pe o coadă de lemn (precum, în cazul coaselor). Dimensiuni: $D - 60 \text{ mm}$; $LA - 2 \text{ mm}$; $GR - \text{între } 10-20 \text{ mm}$.

c.2.3. *Manșon* din fier lucrat prin turnare (inv. 44.650). De formă circulară, grosier, obiectul are capetele distanțate (PL. XV/9; XVIII/8). Dimensiuni: $D - 28 \text{ mm}$; $LA - 20 \text{ mm}$; $GR - \text{între } 1-5 \text{ mm}$.

c.3. Obiecte de construcții care includ elemente de prindere:

c.3.1. *Scoabe* din fier, de dimensiuni și forme diferite. Scoabe sub forma literei U, lucrate manual, din benzi late, plate, cu capetele ascuțite ori îndoite (inv. 44.658-44.659) (PL. XVI/3, 4). Uneori, din piese au rămas doar anumite porțiuni (PL. XVI/6). Alte scoabe sunt lucrate din benzi îndoite la mijloc, unde se formează un inel, iar brațele sunt la fel, terminate ascuțit (inv. 44.657) (PL. XVI/2; XVIII/6). Dimensiuni variabile: $L - \text{între } 50-70 \text{ mm}$; $LA - \text{între } 3-5 \text{ mm}$; $GR - \text{între } 2-3 \text{ mm}$. Datorită folosirii, scoabele au și vârfurile îndoite (PL. XVI/5).

¹⁴ A se vedea următoarele titluri, alese selectiv, I. Costea, A. Stănică, A. Ignat, *Pipe de lut descoperite la Bagdad*, în *Peuce*, V, 2007, p. 335-362; G. D. Hânceanu, *Pipe din Târgul Romanului*, în *Suceava*, XL/2013, 2014, p. 39-62; A. Coșa, *Pipele din colecția Muzeului de Istorie Bacău*, Editura Magic Print, Onești, 2015; G. Bilavski, *Câteva tipuri de pipe din lut din Dobrogea și i Moldova*, în *ArhMold*, XL (2017), p. 225-240.

c.3.2 *Cuie* din fier lucrate manual. De dimensiuni diferite, obiectele au corpul triunghiular în secțiune, vârful ascuțit, la unele îndoit, iar floarea este dreptunghiulară ori rotundă (PL. XVI/7-10). Dimensiuni variabile: L – între 20-80mm; LA – între 2-4mm; GR – între 2-4mm.

c.4. Piesă vestimentară:

c.4.1 *Cataramă* din fier, de formă dreptunghiulară și cu capetele rotunjite, iar spinul de prindere este lung cât veriga (inv. 44.649) (PL. XVI/1; XVIII/7). Dimensiuni: L – 35 mm; LA – 25 mm; GR – 3 mm.

În tematica articolului nu au fost incluse obiectele din sticlă, de la cuptorul C.1, și nici pe cele găsite în stratul de locuire, întrucât au fost deja valorificate¹⁵.

3. Inventarul cuptorului C.2:

Spre deosebire de primul cuptor, acesta nu conține decât ceramică fragmentară.

3.1. *Oale cu o toartă* având buza evazată, gâtul scurt, corpul bombat și fundul drept. Majoritatea fragmentelor sunt nedecorate, de culoare cenușie ori cărămidie (PL. XIII/1-11, 13-18, 21-27). Unele au ornamente formate din linii circulare pictate cu alb sau roșu (PL. XIV/13-19; XVII/4) ori decoruri geometrice incizate (PL. XIV/1-5, 7-11; XVII/3). Pentru ceramica cenușie semnalăm și liniile lustruite vălurit, dispuse singular ori în tandem cu puncte incizate (PL. XIII/12, 19, 20; XIV/6).

3.2. *Căni* din care s-a păstrat o toartă plată, de culoare verde (PL. XII/7), corpuri de nuanțe diferite (PL. XII/8, 9) și o buză simplă, de culoare albă (PL. XII/10).

3.3. *Străchini*, păstrate fragmentar, smălțuite, de culori diferite (PL. XII/12, 13, 16, 17). Un singur exemplar are un decor geometric incizat, format din linii scurte, verticale și pătrățele dispus pe umăr (PL. XIV/12).

3.4. *Farfurie*, din care a rămas un fragment de buză, cu marginea vălurită, de culoare albă (PL. XII/11).

*

Asemenea altor situri medievale, moderne și la Doljești predomină ceramica, găsită în stare fragmentară. Cele mai multe sunt vasele cenușii, urmate de cele cărămizii, iar ultimele sunt recipientele smălțuite. Tipologic, domină vasele borcan, denumite „oale” pentru perioada modernă, urmate de străchini, căni, cănițe, castroane etc. Gama ornamentelor cuprinde două segmente, unul cu motive geometrice, iar altul cu motive florale, primele executate prin incizie, iar celelalte pictate. Interesante sunt acele șiruri cu cercuri orizontale care includ cruci ori liniile punctate, care se îmbină prin dispunerea ondulată. Acestor decoruri li se adaugă liniile lustruite sau cele pictate cu alb sau roșu, caracteristici ale ceramicii de secole XVIII – XIX. O parte din aceste decoruri au fost observate și pe ceramica descoperită la Chilii – Valea Ursului (punctul *Glodeni-La Cuptoare*)¹⁶ și Roman (punctul *Stația 1 Mai*)¹⁷.

**

Cuptoarele de ars var erau des întrebuințate și răspândite în Evul Mediu și Epoca Modernă, fiind inițial construite numai cu pietre de râu și lut, iar ulterior și/sau numai din cărămidă. Numărul mare al instalațiilor respective a permis descoperirea și observarea modului de construcție și cunoașterea mecanismului de funcționare. Îndeosebi circulare, prevăzute cu o cupolă din pietre de râu, care acoperea groapa de var, pentru menținerea temperaturii, cuptoarele aveau o gură de alimentare care făcea legătura cu camerele gropilor de var, de mici sau mari dimensiuni, în funcție de obiectivul avut în vedere (o funcționare temporară, permanentă, construcție mică ori mare). Pentru teritoriul Moldovei medievale putem semnală cuptoarele de ars var, de mari dimensiuni,

¹⁵ Pentru detalii a se consulta G. D. Hânceanu, *Sticlăria și porțelanul din secolele XVI-XIX. Descoperiri din săpături recente*, în SR, XV, 2017, p. 8, 28 (pl. XIV).

¹⁶ Idem, *Cercetări de suprafață pe teritoriul județului Neamț (I)*, în RA, S.N., VIII, 1-2, 2012, p. 211-212 (pl. XI-XII), 216-220 (pl. XVII, XIX-XXIV).

¹⁷ Ceramică descoperită în nivelul modern de locuire și în interiorul a două case evreiești.

descoperite și cercetate la Gâdinți (punctul *Cetatea Nouă a Romanului*)¹⁸, Săbăoani (punctul *La Bisericuță*)¹⁹ și Orheiul Vechi (punctul *Cetate*)²⁰.

Cuptoarele de ars piatră de var de la Doljești sunt mai recente din secolul al XVIII-lea, când meșterii au ridicat și văruit *Biserica de Mir* a satului.

Deși par contemporane, utilizate în același interval de timp, între anii 1759-1774, ele se diferențiază, fiind folosite consecutiv. Cuptorul mai vechi (C.2), stabilit pe baza adâncimii (-0,80m) și a ceramicii din apropiere, a servit probabil în prima parte a lucrărilor, din cei 15 ani de construcție ai bisericii, varul stins fiind mai degrabă folosit de meșterii pietrari ca liant, iar celălalt cuptor (C.1), situat mai sus, la circa -0,60m/0,40m adâncime, a fost poate întrebuințat spre finalul lucrărilor, când a fost necesară și văruirea lăcașului. Poate din acest motiv și dimensiunile camerelor destinate gropilor de var ale cuptoarelor sunt diferite: la cuptorul C.2 era un diametru de 1,00m-1,20m, întrucât trebuia o cantitate mai mare ca liant pentru piatra de râu, iar la cuptorul C.1 era de doar 0,70m diametru, varul fiind îndeosebi pentru văruirea bisericii.

Argumentele menționate pe parcursul articolului, precum și obiectele descrise în text, fac plauzibile ipotezele privind scopul, perioada de utilizare și datarea celor două cuptoare de ars piatră de var, situate în apropierea bisericii din secolul al XVIII-lea de la Doljești.

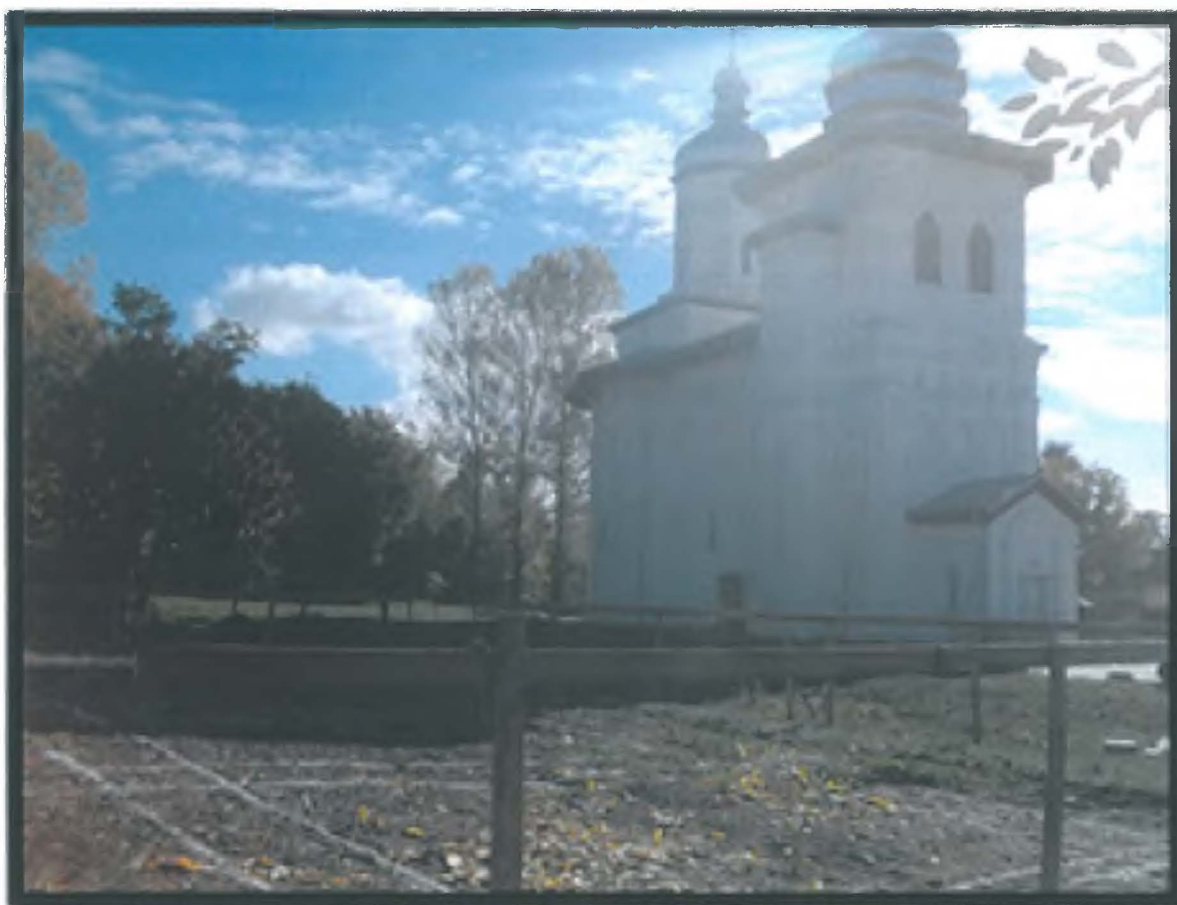
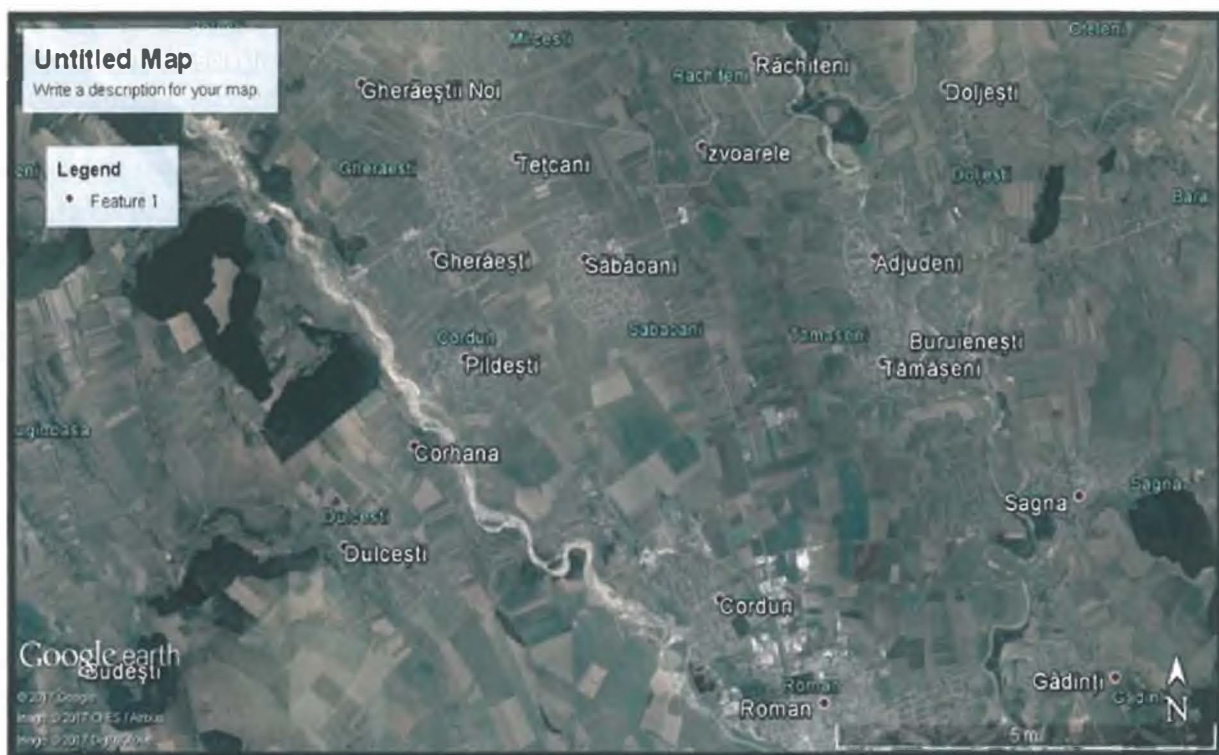
Abrevieri reviste

- AIIX – *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”*, Iași.
ArhMold. – *Arheologia Moldovei*. Institutul de Arheologie Iași.
BCI – *Buletinul Comisiei Istorice*, București.
DRH – *Documenta Romaniae Historica*. Academia Română, București.
IN – *Ioan Neculce*. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, Iași.
Mem.Antiq. – *Memoria Antiquitatis*. Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra Neamț.
Peuce – *Peuce*. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea.
RA – *Revista Arheologică*. Academia de Științe a Moldovei. Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău.
RI – *Revista Istorică*, București.
SR – *Studia Romanensia*. Muzeul de Istorie Roman.
Suceava – *Suceava*. Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava.

¹⁸ Inedite.

¹⁹ Inedite.

²⁰ Inedite.

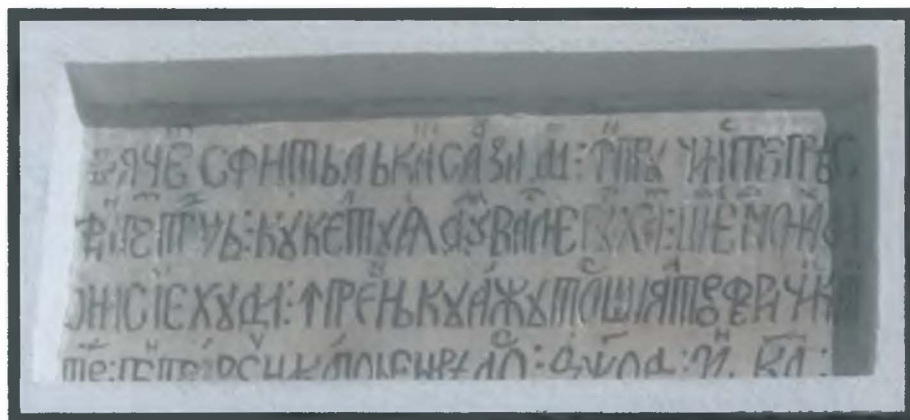
PL. I: 1, poziționare sat Doljești; 2, Biserica *Sf. Treime* și marcajul locației așezământului monahal.

1

2

3

4

PL. II: 1, intrarea în biserică; 2, latura sudică cu pisanie;
3, pisanie în detaliu; 4, perimetrul destinat așezământului de pe laterala nordică.

1

2

3

4

PL. III: 1, descoperirea cuptorului C.1; 2, extinderea suprafeței pentru descoperirea completă a perimetrului locuit; 3, 4, cărămidă, pietre de râu și pete de var de la cuptor.

1

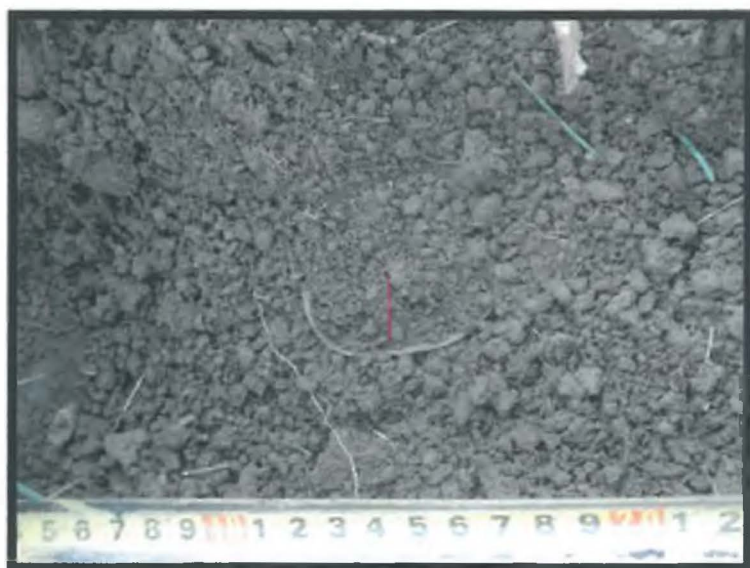

2

3

PL. IV. Ceramică (1) și sticlă (2, 3) fragmentară, *in situ*, de pe suprafața cuptorului C.1:
1, vase borcan (oale); 2, fund de lampă; 3, recipient bitronconic pentru soluții/culori.

1

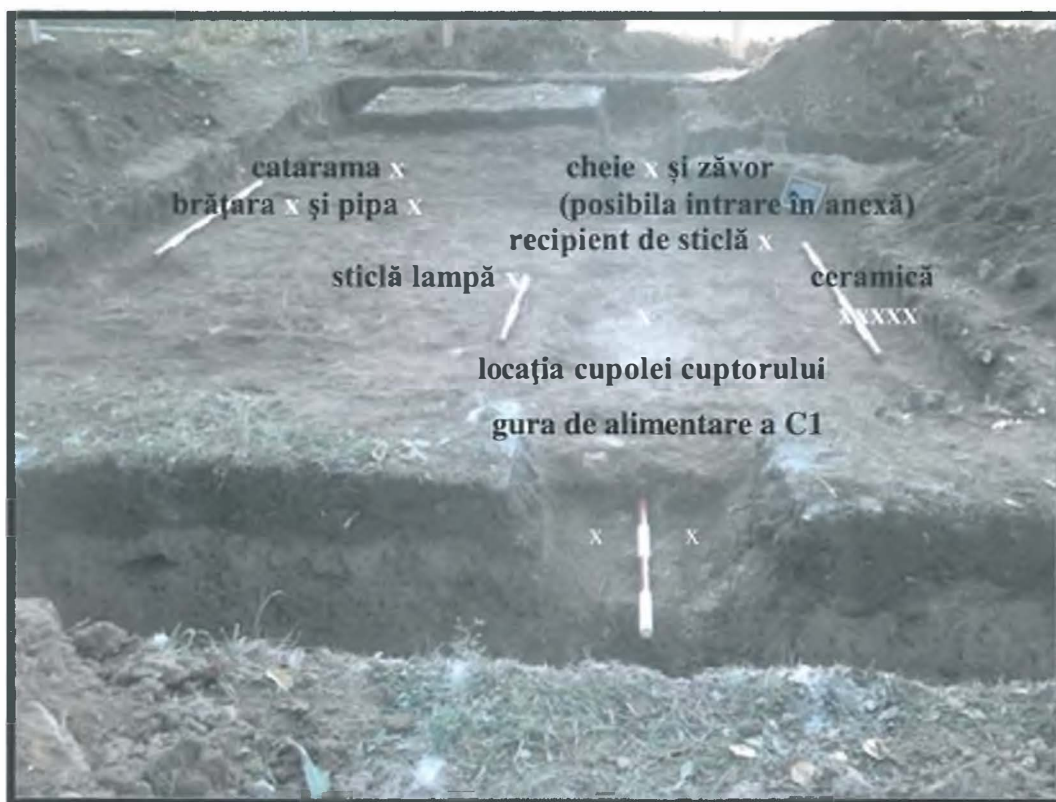

2

3

PL. V. Obiecte din bronz (1) și fier (2, 3), *in situ*, de pe suprafața cuptorului C.1:
1, brățară de unealtă; 2, cataramă; 3, cheie.

1

2

PL. VI: 1, 2, cuptorul C.1 din unghiuri opuse și dispunerea obiectelor din preajmă (semnalate prin x-uri).

1

2

3

4

PL. VII: 1, descoperirea cuptorului C.2; 2, extinderea suprafeței de cercetare a cuptorului C.2;
3, 4, fragmente ceramice, *in situ*, de vase borcan (oale) de la cuptor.

1a

1b

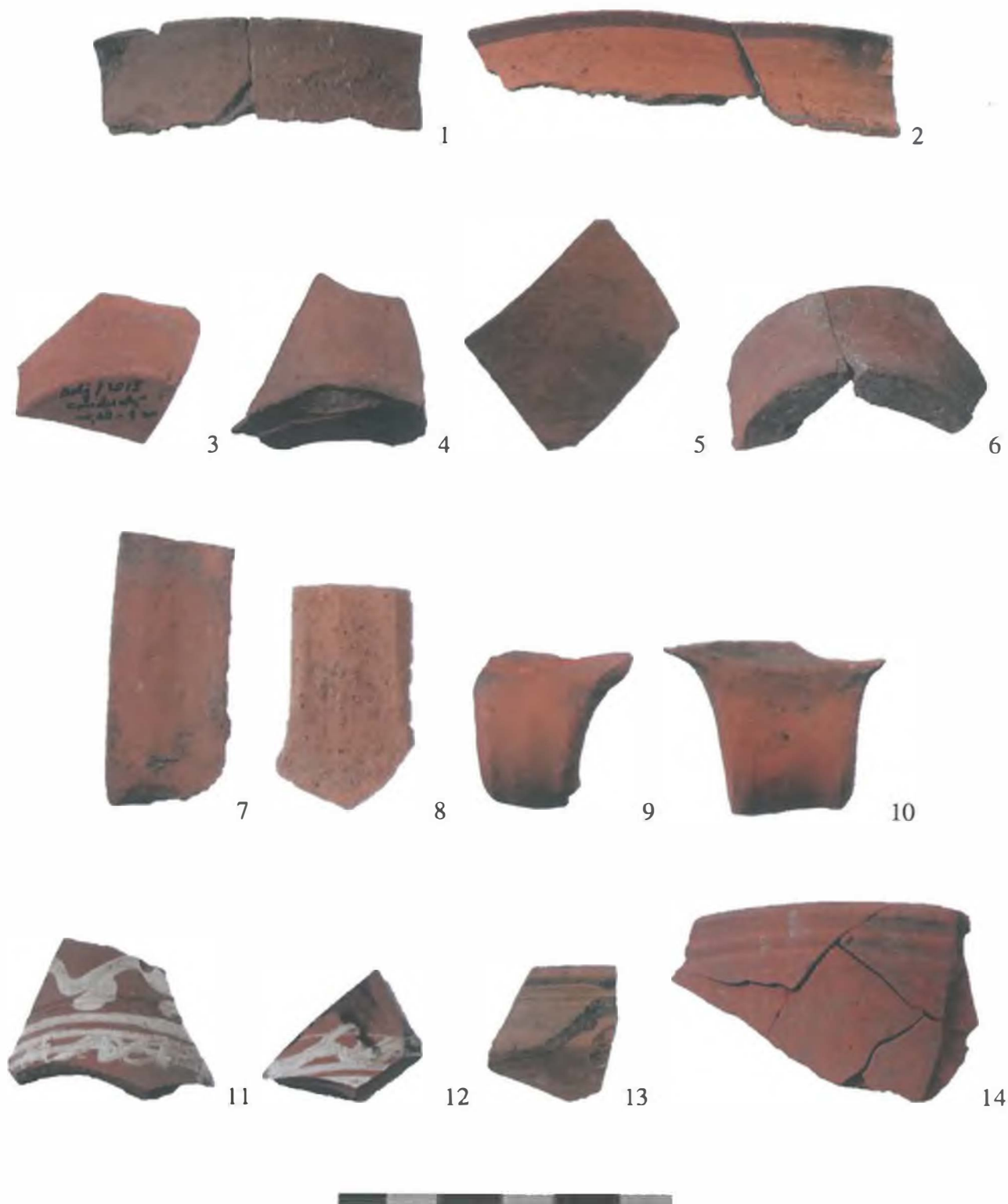

2a

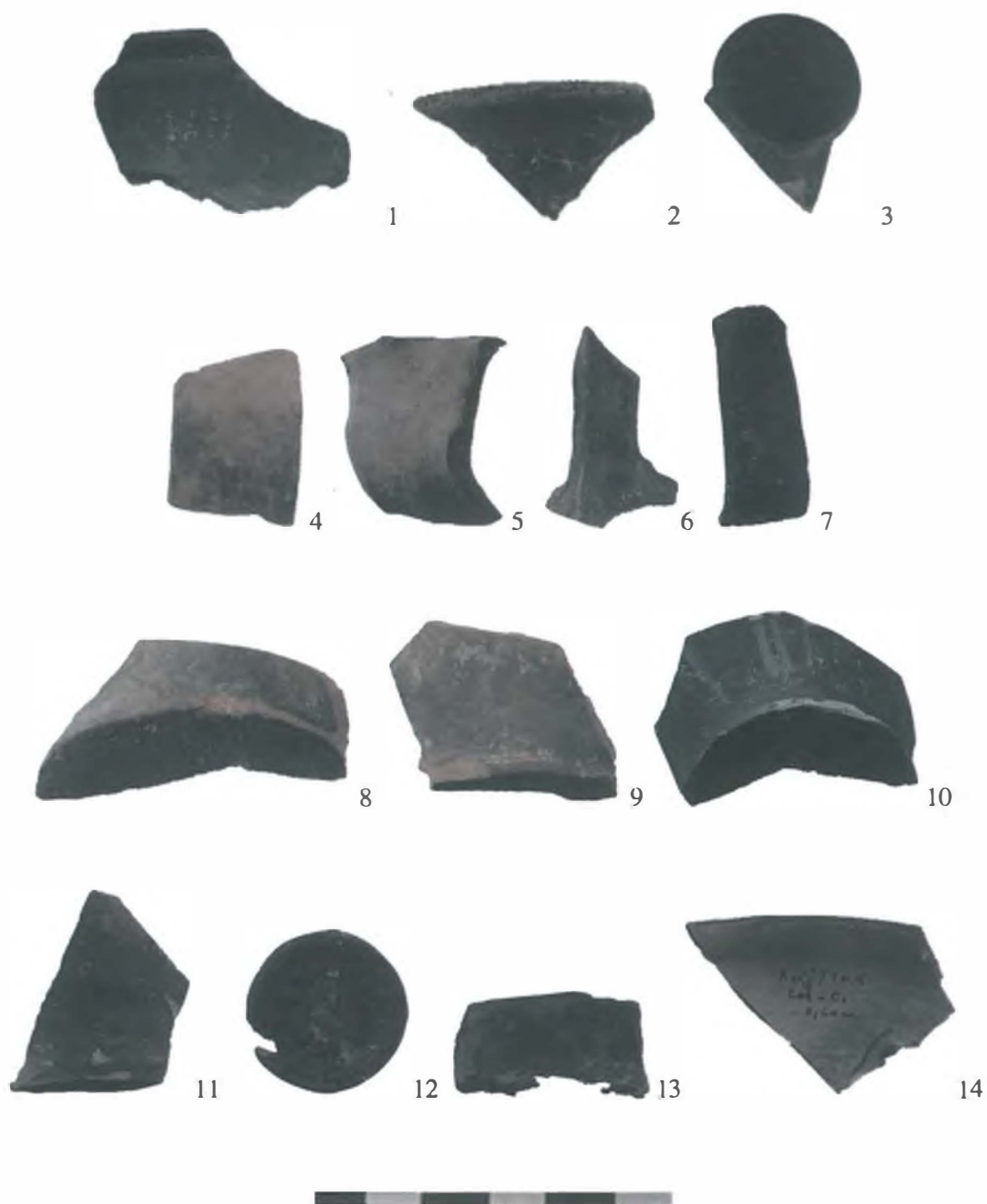

2b

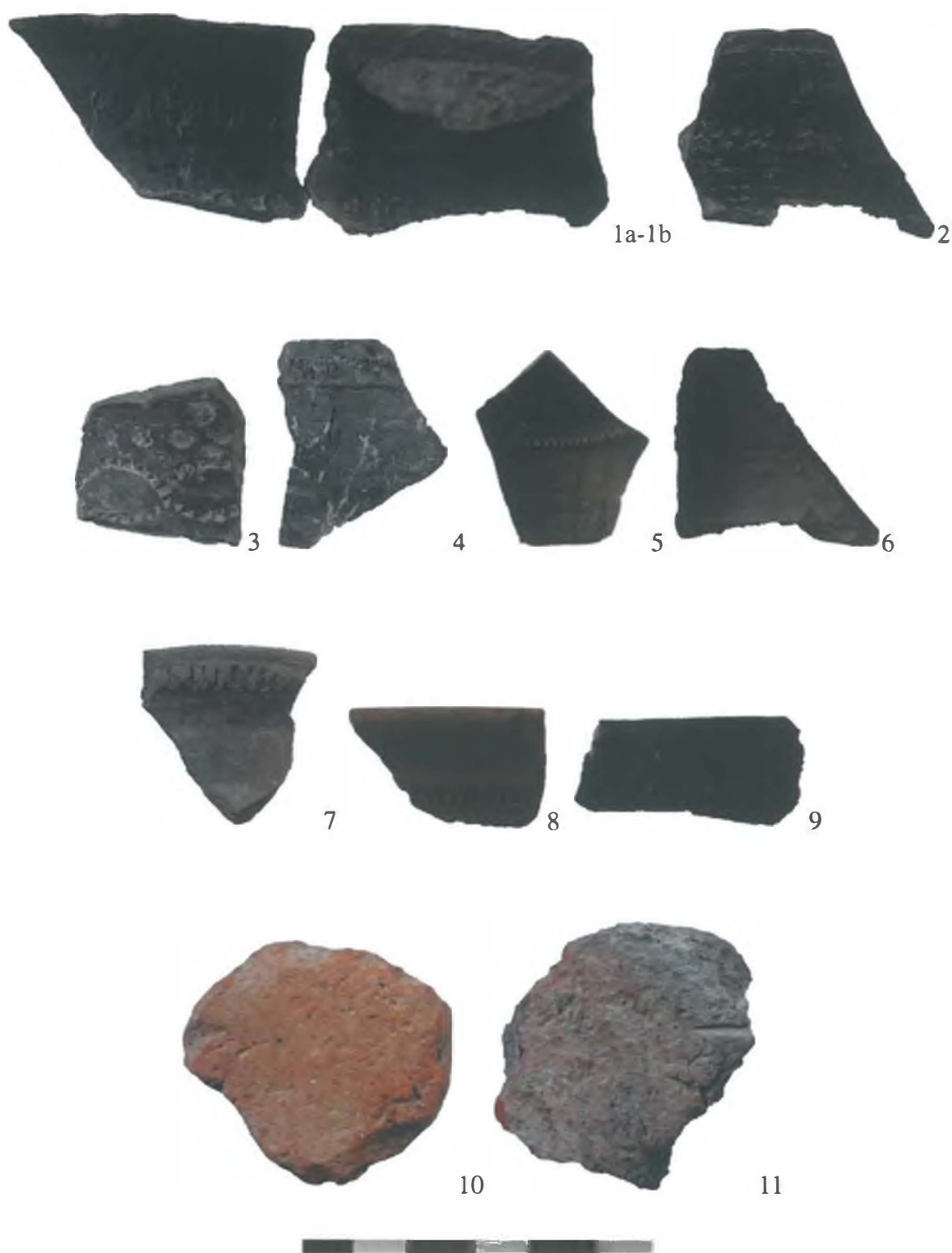
PL. VIII. Cuptorul C.1: 1a-1b, pipă fără marcă de olar; 2a-2b, strachină cu decor floral interior.

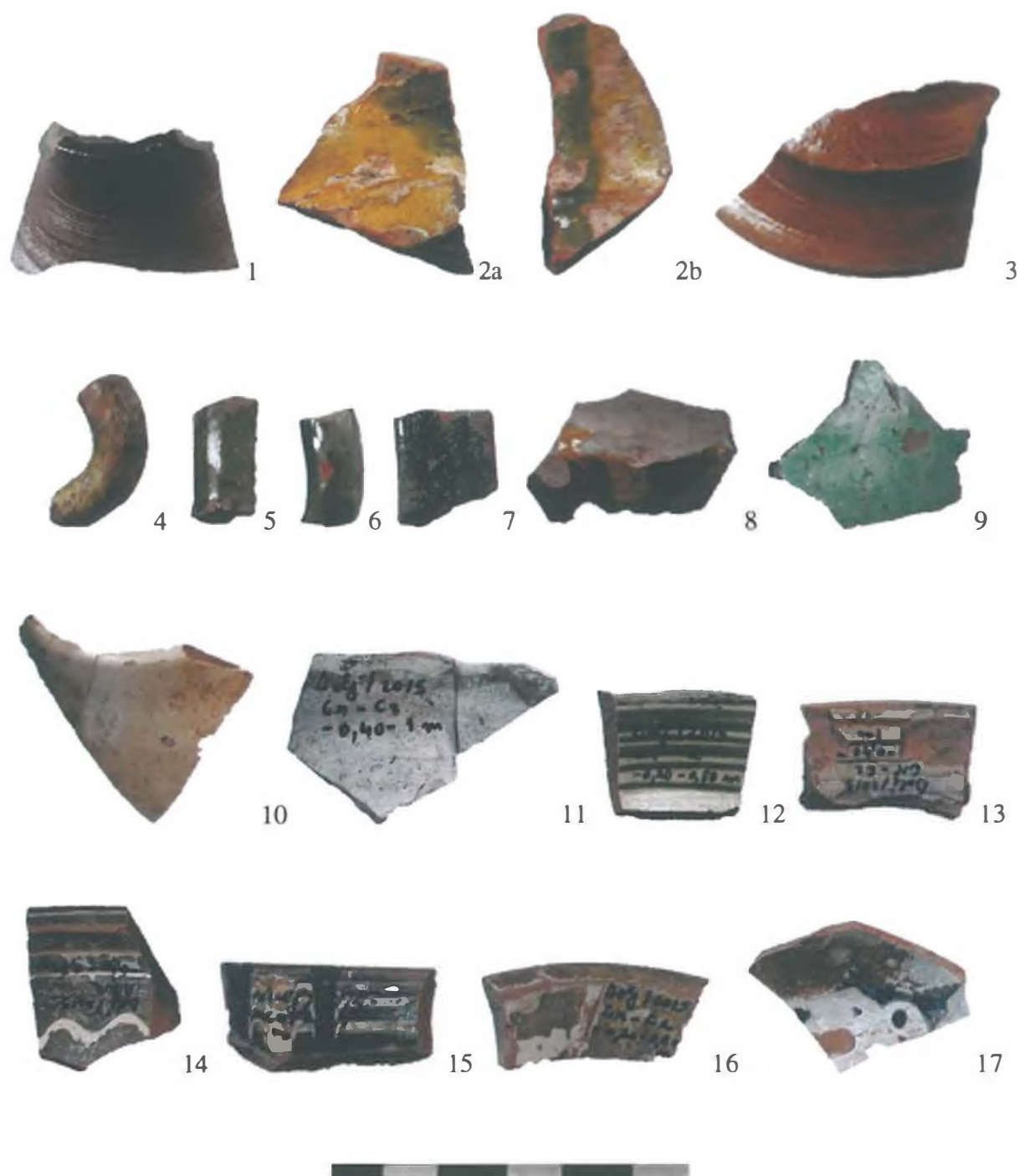
PL. IX. Ceramică de culoare cărămizie de la cuptorul C.1: buze (1, 2), funduri (3-6) și torți (7-10) de la vase borcan (oale); 11, 12, fragmente de cană cu decoruri geometrice albe; 13, strachină; 14, castron. Secolul XVIII.

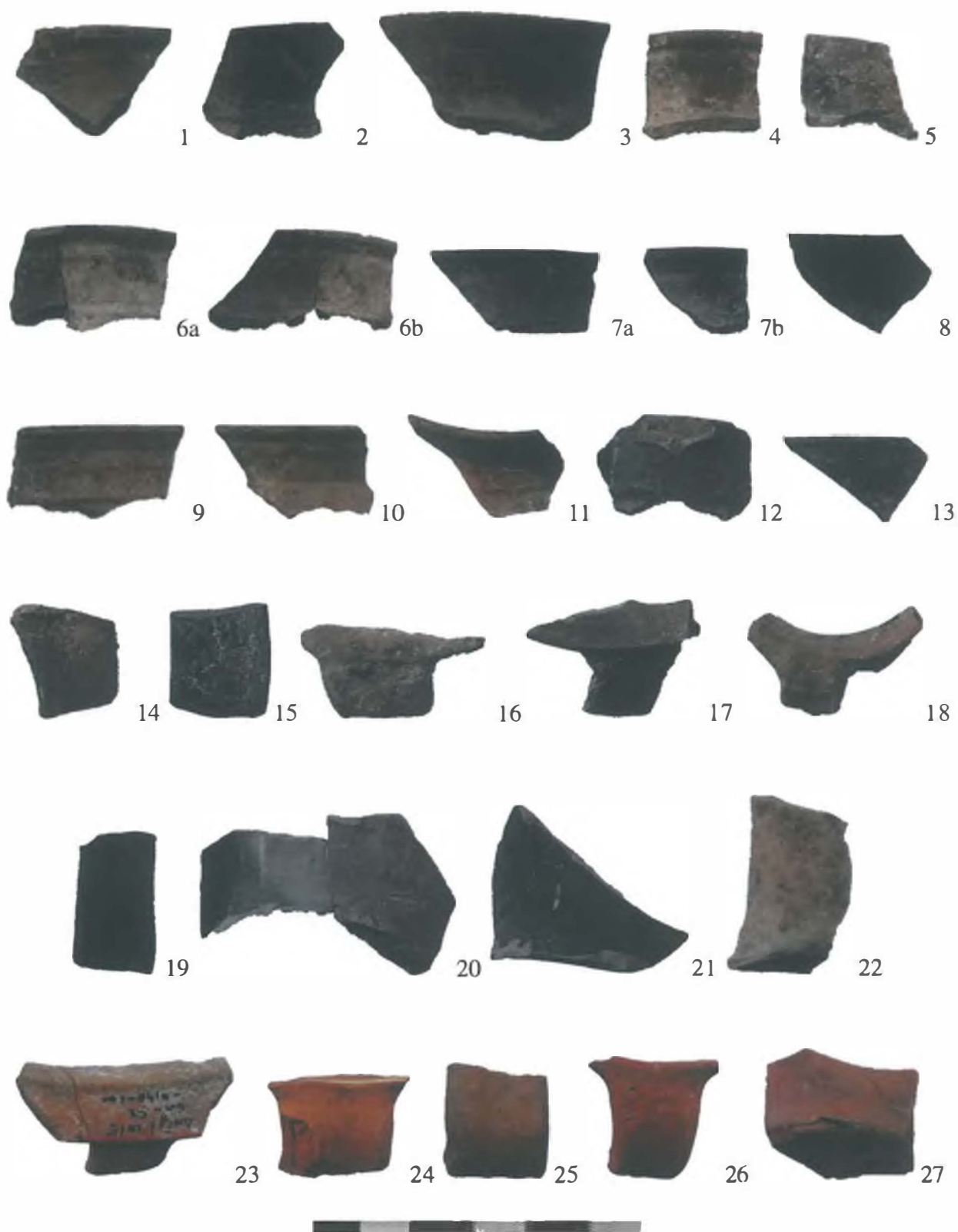
PL. X. Ceramică de culoare cenușie de la cuptorul C.1: buze (1, 2), torți (4-7) și funduri (8-12) de la vase borcan (oale); 3, capac fragmentar; 13, 14, buze de castroane. Secolul XVIII.

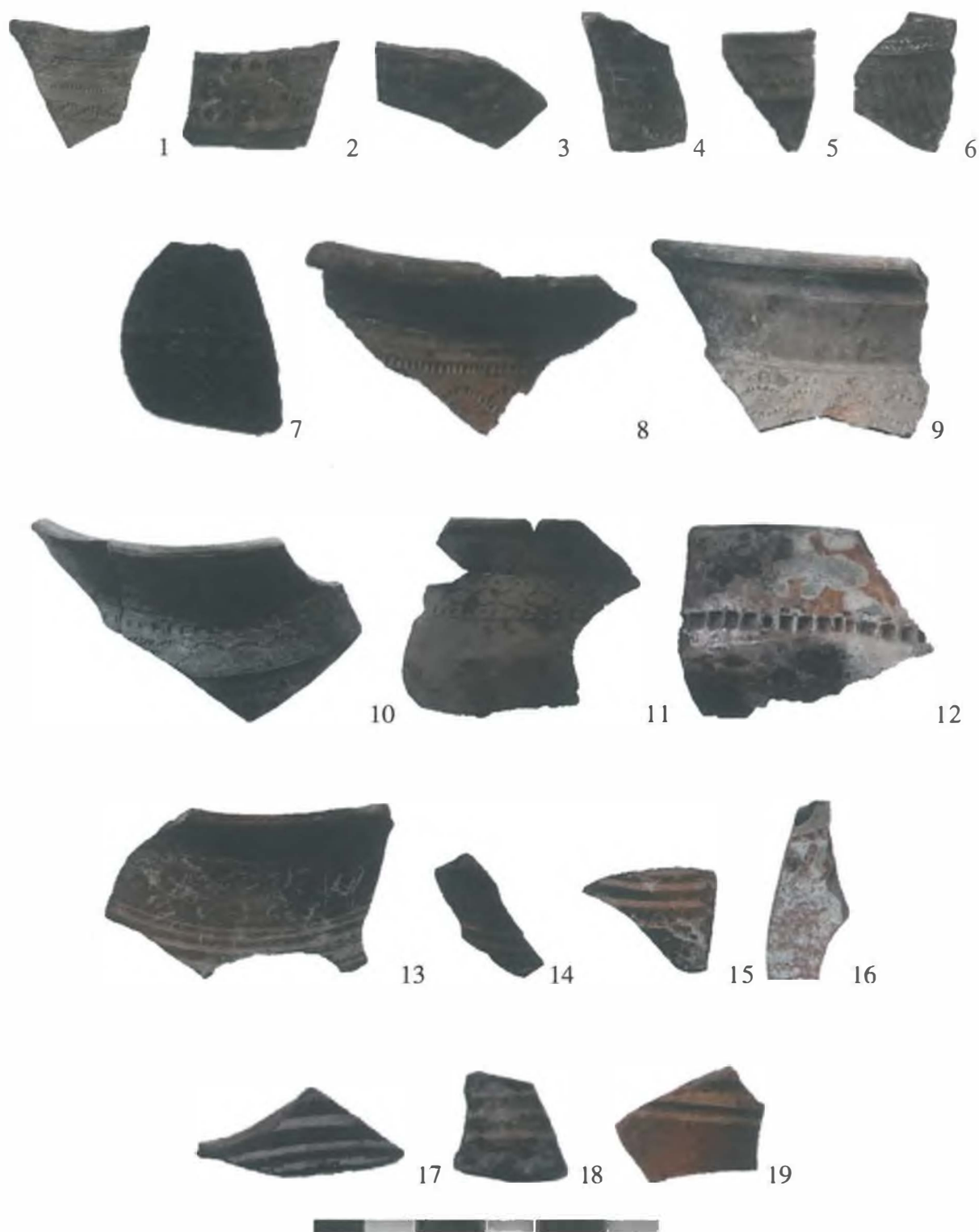
PL. XI. Ceramică de culoare cenușie, decorată, de la cuptorul C.1: 1-9, fragmente cu motive geometrice incizate de la vase borcan (oale); 10, 11, bucăți de chirpic de la demontarea cuptorului. Secolul XVIII.

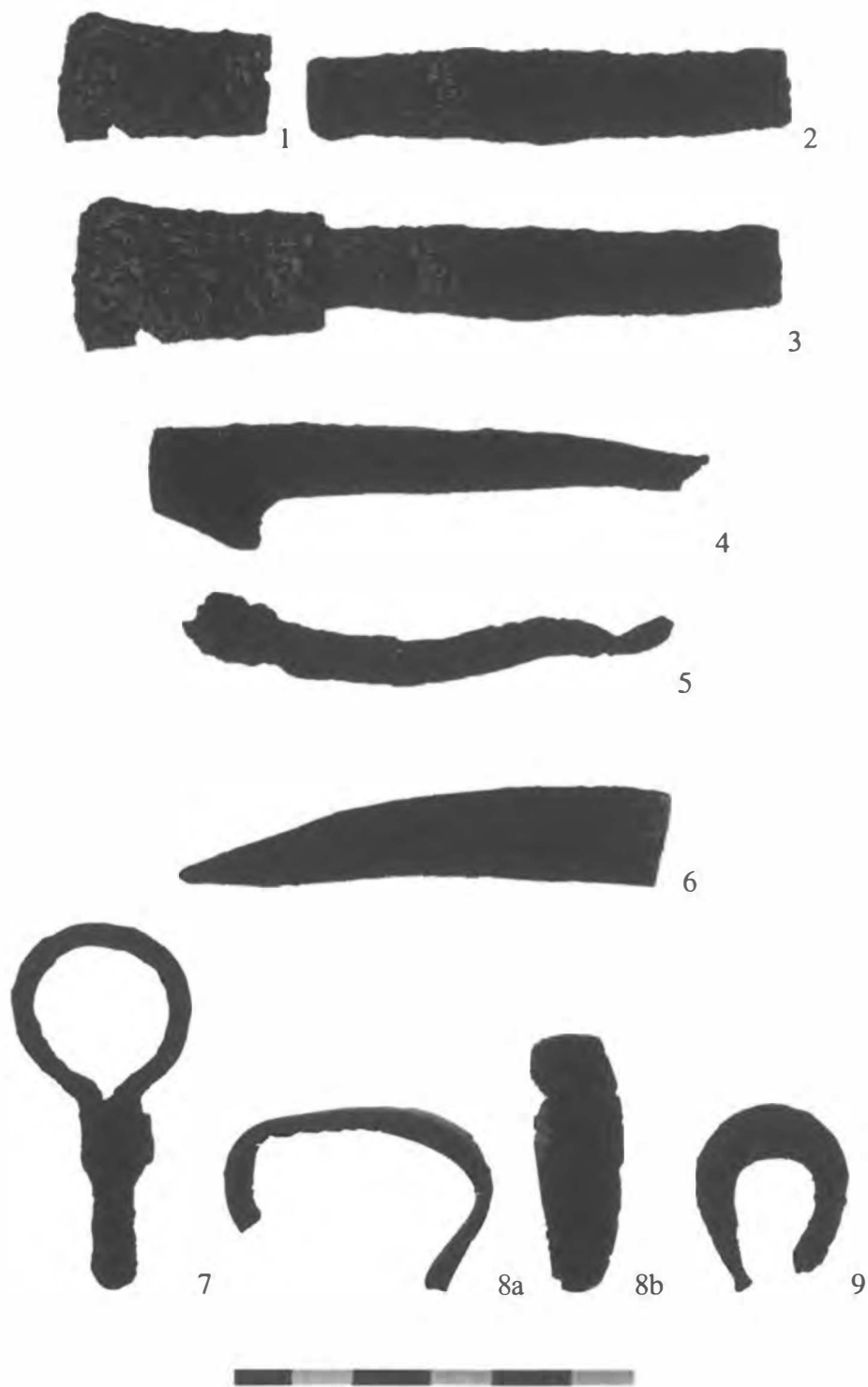
PL. XII. Ceramică smălțuită, de culoare maronie (1, 3, 8, 14, 15), gălbui-verzuie (2a-2b), verde (4-7, 9) și albă, uneori în amestec (10-13, 16, 17) descoperită la cuptoarele C.1 (1-6, 14, 15) și C.2 (7-13, 16, 17):
 1-3, fragmente de sfeșnice; 4-10, torți, corpuri și buză de căni; 11, buză de farfurie;
 12-17, buze și fund de străchini. Secolul XVIII.

PL. XIII. Ceramică de culoare cenușie și cărămizie de la cuptorul C.2: buze (1-13), torți (14-19, 23-26) și funduri (20-22, 27) de la vase borcan (oale). Secolul XVIII.

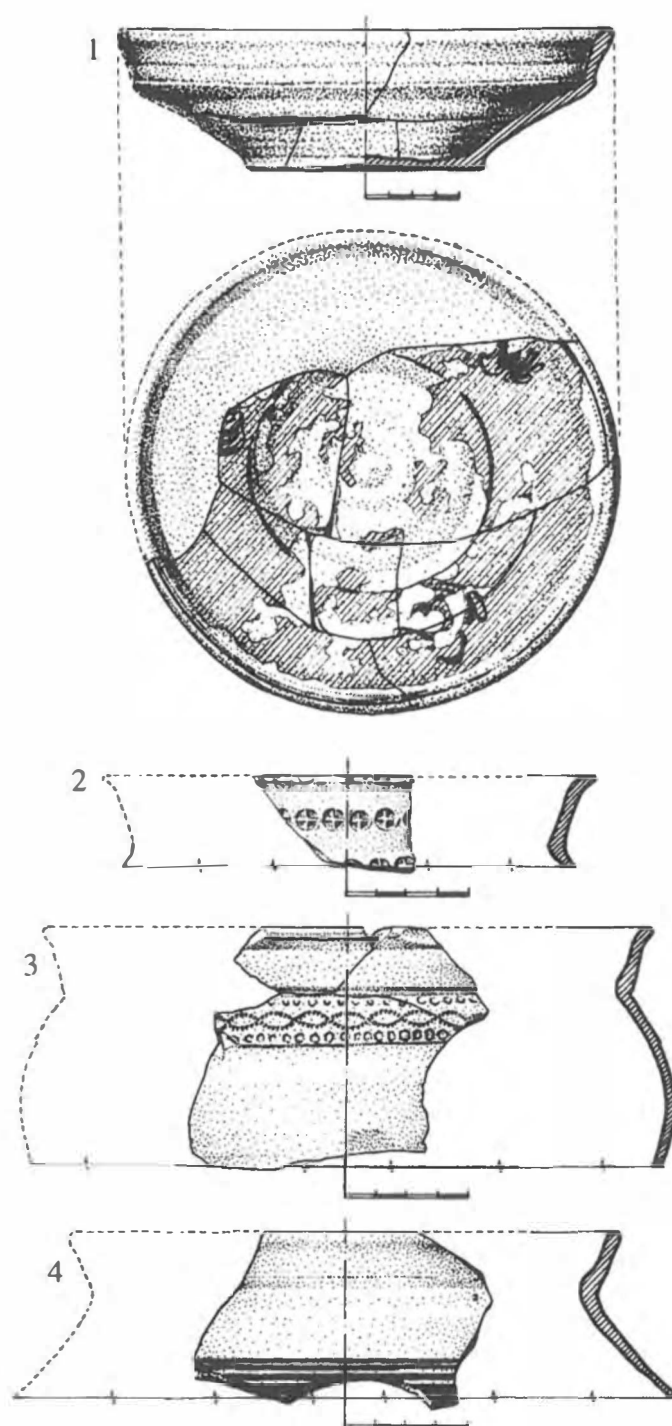
PL. XIV. Ceramică de culoare cenușie și cărămizie, decorată, de la cuptorul C.2: 1-11, fragmente cu motive geometrice incizate de la vase borcan (oale); 12, buză de strachină; 13-19, fragmente de vase borcan (oale) cu linii albe sau roșii pictate. Secolul XVIII.

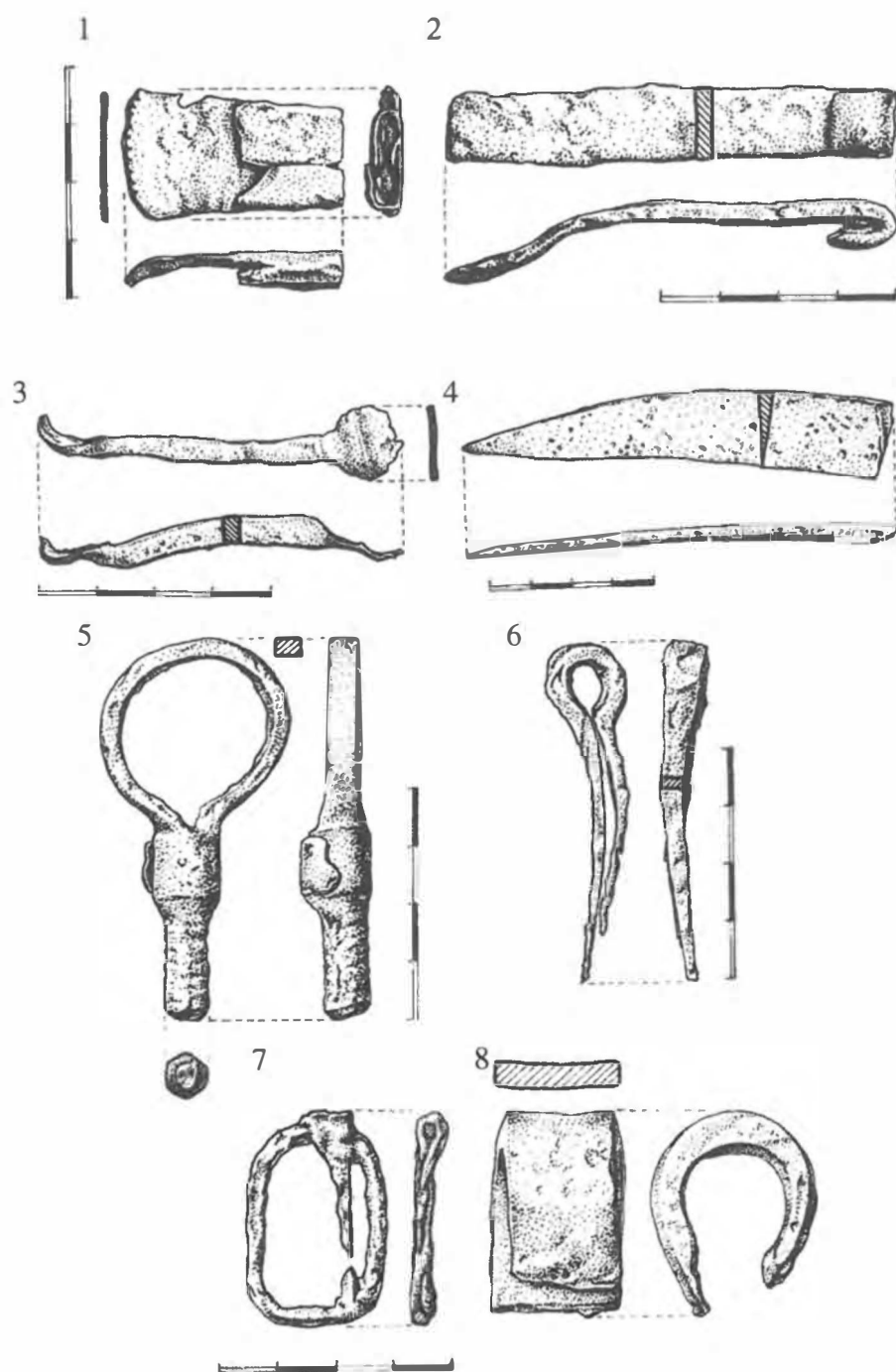
PL. XV. Încuietori și unelte din fier sau bronz (8) de la cuptorul C.1: 1-3, teacă și zăvor (inclusiv îmbinate); 4, 5, clămpușe; 6, seceră fragmentară; 7, cheie; 8a-8b, brățară de unealtă; 9, manșon. Secolul XVIII.

PL. XVI. Piesă vestimentară și obiecte de construcții din fier descoperite la cuptorul C.1: 1, cataramă; 2-5, scoabe; 6, fragment de scoabă; 7-10, cuie. Secolul XVIII.

PL. XVII. Ceramică de la cuptoarele C.1 (1, 2) și C.2 (3, 4): 1, strachină cărămie cu decor floral pictat în interior; 2, 3, fragmente de vase borcan (oale), cenușii, cu decoruri geometrice incizate; 4, fragment de vas borcan (oală), cărămie, cu decor liniar pictat cu alb. Secol XVIII.

PL. XVIII. Obiecte din fier de la cuptorul C.1: 1, teacă de încuietore; 2, zăvor; 3, clămpuș; 4, seceră fragmentară; 5, cheie; 6, scoabă; 7, cataramă; 8, manșon de unealtă. Secol XVIII.

STRATEGIILE DE VALORIFICARE A RESTURILOR FAUNISTICE DESCOPERITE ÎN SITUL ARHEOLOGIC BAIA - ÎN MUCHIE DIN JUDEȚUL SUCEAVA

Florentina Carmen OLENIUC

Rezumat: Această lucrare interpretează din perspectivă arheozoologică 303 resturi faunistice, aparținând mamiferelor domestice și sălbatice, care au fost recuperate preponderent din nivelul Neolitic (Cultura Precucuteni), și foarte puține din nivelul Epocii Fierului (Cultura Sântana de Mureș), decopertate în cadrul sitului arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava. Analiza a vizat cuantificarea, estimarea sexului, a vârstei de sacrificare și calcularea taliei la greabăn, în special pentru mamiferele domestice.

Cuvinte cheie: strategii, exploatare, mamifere, preistorie, Baia - *În Muchie*

Abstract: This paper interprets from archaeozoological point a view 303 faunal remains, belonging to domestic and wild mammals, which had been discovered mostly in the Neolithic level (Precucuteni Culture) and a very few to Iron Age level (Sântana de Mureș Culture) of the archaeological sample of Baia - *În Muchie* from Suceava County. The analysis involved counting, ageing, sexing, estimation of the height of the withers, especially for domestic mammals.

Keywords: strategies, exploitation, mammals, prehistory, Baia - *În Muchie*

Prezentul studiu arheozoologic își propune să investigheze anatomo-taxonomic cele 303 resturi faunistice recuperate din situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava, să stabilească principalele modalități de procurare a hranei de către comunitățile preistorice și să aprecieze strategiile de valorificare ale speciilor mamaliene domestice și sălbatice (în funcție de vârstă, sex, talie la greabăn). Totodată în această lucrare s-au precizat cauzele aspectelor patologice evidente pe resturile faunistice, precum și gradul de utilizare, tipologia și scopul întrebuințării materialului dur de origine animală, cu urme de prelucrare artizanală.

Contextul geografic

Situl arheologic Baia - *În Muchie* este situat pe prima terasă inundabilă a râului Moldova, la o altitudine de 375 m, între Șomuzul Mocirlos și Șomuzul Mare (ambele drenate de canale). Așezarea preistorică are următoarele coordonate geografice: 47°25'5" latitudine nordică și 26°13'8" longitudine estică.

Contextul arheologic

Situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava a fost analizat din perspectivă cultural-istorică încă din 1998-1999 de către arheologii Mugur Andronic și Bogdan Niculică de la Muzeul Bucovinei¹. Începând din 2012, sub coordonarea domnului arheolog dr. Constantin Emil Ursu², manager al Muzeului Bucovinei, în calitate de responsabil de șantier, au fost întreprinse săpături arheologice sistematice. Echipa de investigație a cuprins restauratori (Constantin Aparaschivei), conservatori (Ioana Cova) și arheologi de la Muzeul Bucovinei din județul Suceava, cât și de la Complexul Muzeal Moldova din Iași (Mădălin Văleanu), palinologi de la Mc Donald Institute for Archaeological Research din cadrul University of Cambridge (prof. Lucy Walker, Xinyi Liu),

¹ Andronic M., Niculică B., *O nouă așezare precucuteniană în nordul Moldovei, în Suceava*, XXIV-XXV, 2000, 7-9.

² Ursu C. E., Țerna S., *Baia, comuna Baia, jud. Suceava. Punct: În Muchie*, CCA, Campania 2013, 219-223.

specialiști în arheologia biomoleculară a cerealelor (prof. Martin Jones), precum și invitați din Republica Moldova, de la Chișinău (Stanislav Țerna).

Stratigrafia de contact a așezării a pus în evidență mai multe perioade cultural-istorice: Neolitic (Cultura Precucuteni), Epoca Bronzului (Cultura Costișa), Epoca Fierului (Cultura Sântana de Mureș). Aceasta a fost precizată prin decopertarea unei suprafețe de 374 m² și trasarea celor 6 case, 6 secțiuni și 4 martori (toți cu lățime de 50 cm).

Din nivelul Sântana de Mureș s-au analizat resturi de la locuințe de suprafață, având în inventar cuptoare de piatră, vatră și gropi menajere, precum și bucăți de ceramică lucrată cu mâna sau la roată (atât fină, cât și zgrunțuroasă) de natură dacică. Caracteristic Epocii Bronzului, s-au descoperit cioburi și unelte (în special cuțite din silex). Nivelul Precucutenian, găsit preponderent, este reprezentat de 4 locuințe, trei complexe (cu depuneri de ceramică, râșnițe, unelte din silex și obsidian, statuete antropomorfe fragmentare și stilizate (destul de rare), totalizând 500 piese.

Ceramica precucuteniană este fină (cioburi pisate și nisip) și grosieră (cu nisip, pleavă), și decorată prin mai multe modalități (excizie, incizie, ciupituri, împunsături, proeminențe plastice). Motivele decorului (tablă de șah, dinți de lup, spirale, caneluri, apexuri, linii) și formele ceramicii (capace, pahare, vase borcan, vase piriforme cu gâtul lung, străchini cu umăr carenat și cu picior) sunt foarte diversificate.

Materiale și metode

Resturile faunistice de origine menajeră, recuperate din situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava sunt reprezentate de oase (lungi, late, scurte), dinți și coarne, care au provenit de la mamifere domestice și sălbatice. Vestigiile faunistice au fost supuse proceselor de spălare, restaurare și conservare în cadrul Laboratorului de Conservare și Restaurare al Muzeului Bucovinei, în vederea identificării anatomice (stabilirea elementului anatomic, lateralității, gradului de fragmentare) și taxonomice (precizarea speciei)³.

Interpretarea arheozoologică vizează determinarea vârstei (după gradul de uzură, înlocuire și apariție dentară sau de consolidare a elementelor scheletice postcraniene și de sutură a oaselor craniului), precizarea taliei la greabăn și sexului, după criterii metrice⁴ și morfologice⁵. Un aspect important în investigația arheozoologică îl deține descrierea urmelor de măcelărire (sacrificare)⁶, în vederea obținerii de masă musculară și organe moi (dintre produsele primare), cât și piei, lapte, păr, coarne (dintre produsele secundare). De asemenea, aspectele patologice⁷, evidente pe resturile osteologice, în special de mamifere domestice⁸, indică metodele de exploatare ale acestora de către comunitățile umane preistorice, în vederea obținerii unei cantități sigure, constante și crescânde de hrană⁹. Fragmentele faunistice (coarne, oase, dinți) pot fi considerate materie primă dură de origine animală¹⁰ din care se pot confecționa obiecte de uz casnic sau podoabe (utilizate fiind preponderent mamiferele sălbatice)¹¹.

³ Barone R., *Anatomie compare des mammifères domestiques*, TI, Eds. Vigot Freves, 1976, Paris.

⁴ Driesch Von den A., *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, în *Bulletin I of Peabody Museum of Archaeology and Ethnology*, Harvard University, 1976.

⁵ Chaix L., Meniel P., *Archaeozoologie. Les animaux et l'archaeologie*, 2001, Ed. Errance, Paris.

⁶ Lauwrier R., *Animals in Roman times in the Dutch eastern river area. Appendix: butchery mark code*, în *Project Oosterlijke Rivierengebied-Nederlandse Oudheden*, 1990, XII, Amesfoort, 118-212.

⁷ Baker J., Brothwell D., *Animal disease in archaeology*, 1980, 2nd ed. Academic Press, Londra.

⁸ Spătaru C., Enciu V., *Anatomia animalelor domestice*, 2007, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara; Habermehl K., *Alterbestimmung bei Haus- und Labortieren*, 1975, ed. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin.

⁹ Habermehl K., *Alterbestimmung bei Haus- und Labortieren*, 1975, ed. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin.

¹⁰ Beldiman C., *Industria materiilor dure animale în preistoria României*, în *Studii de preistorie, Suplementum 2*, Editura Prouniversitaria, București, 2007, 72-157.

¹¹ Habermehl Karl, *Alterbestimmung bei Wild und Peizeltieren*, 1985, Ed. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin.

Rezultate și discuții

Materialul osteologic pus la dispoziție de domnul arheolog dr. Ursu Constantin Emil (căruia îi mulțumim și pe această cale) totalizează 303 resturi faunistice, dintre care doar 253 au fost identificate specific. S-au analizat 187 fragmente scheletice de la mamiferele domestice și 66 provenind de la fauna mamaliană sălbatică. Așadar, cele două modalități principale de procurare a hranei în preistorie, în situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava, sunt creșterea animalelor și vânătoarea. Materialul osteologic analizat în cadrul acestei lucrări este doar de origine menajeră. Frecvențele numerelor de resturi faunistice și de indivizi atribuiți atât mamiferelor domestice cât și sălbatice, caracteristic nivelului Precucuteni din cadrul sitului arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava, sunt redate în tabelul 1.

Creșterea animalelor furnizează produse primare (carne și organe moi), precum și produse secundare (piei, lână, lapte, păr, defense), care asigurau cantitatea crescândă și sigură de hrană, precum și materiile prime (os, dinte, păr, piei) din care se confecționau obiecte de îmbrăcăminte și podoabe necesare activităților cotidiene ale populațiilor preistorice. Creșterea animalelor, pentru nivelul Precucuteni în situl arheologic Baia, ținând cont doar de numărul de resturi, reprezintă 73,91%. Această pondere se apropie de cea de la Isaiia, dar este mult mai mică decât cea apreciată la Târgu Frumos, Andrieșeni, Mândrișca¹². Specia *Equus fossilis* devine domesticită în epoca Bronzului, astfel încât pentru fauna domestică în situl arheologic Baia și pentru perioada epocii fierului (Cultura Sântana de Mureș), se adaugă mamiferelor domestice și calul.

Neolitic (Cultura Precucuteni)

Resturile osteologice de la mamiferele domestice (187) identificate în situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava au fost distribuite astfel: 145 de la bovină domestică, 26 de la grupul zootehnic ovicaprine și 16 de la porcul domestic.

Bos taurus

Bovina domestică se situează pe primul loc în ceea ce privește frecvențele numerelor de resturi și de indivizi (atât în cadrul sitului arheologic analizat cât și din perspectivă paleo-economică).

Ca și strategie de sacrificare, aplicată de populația preistorică din situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava, s-a constatat menținerea exemplarelor gracile și femele de bovină domestică, în vederea obținerii unor cantități mari de produse secundare (în special lapte) în cadrul șeptelului până la împlinirea vârstei de 6 ani. Cele 145 vestigii osoase de *Bos taurus* au provenit de la 45 exemplare, dintre care 35 erau femele, iar 10 erau masculi. Raportul între sexe este de 17:5.

Prezența indivizilor de sex mascul, de bovină domestică, este argumentată și de fragmentul de simfiză mandibular prevăzut cu alveola caninului deciduial incisiviform și Pd4, care provenea de la un exemplar juvenil, de 3-4 luni. În funcție de gradul de consolidare al elementelor scheletice postcraniene, în situl arheologic Baia s-a identificat un individ mascul sacrificat la împlinirea vârstei de un an (având la nivelul epifizei proximale de tibie urme de cartilaj de creștere). Lipsa epifizei distale de la un metatars (cu aspect gracil) de bovină domestică justifică sacrificarea unui exemplar femel până la împlinirea vârstei de 2 ani (când are loc consolidarea). Din nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava s-a recuperat și un corp vertebral toracic de *Bos taurus*, care avea epifiza distală căzută, iar cea proximală avea urme de cartilaj de creștere. Acest element scheletic postcranian a fost atribuit unui exemplar adult (epifizarea corpilor vertebrali

¹² Coroliuc A., *Studiul anatomo-comparat al materialului arheozoologic provenit din stațiunea precucuteniană de la Târgu Frumos în corelație cu materialele din alte stațiuni neo-eneolitice de pe teritoriul Moldovei Centrale*, 2009, teză de doctorat - Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

are loc teoretic între 4 și 5 ani), ceea ce confirmă păstrarea exemplarelor de bovină domestică până după vârsta maturității biologice, în șeptelul neo-eneoliticului românesc.

Preponderența indivizilor adulți de bovină domestică, în nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia este argumentată și de recuperarea unui proces cornual de *tip brachyceros*, care aparținea morfologic stadiului IV, adică unui exemplar de 6 ani. Aceeași vârstă a fost estimată și pentru cei cinci dinți jugali găsiți izolați, ținând seama de gradul de erodare – medie spre puternic (doi dinți superiori M_2 dreapta, doi dinți inferiori M_1 stânga și un fragment de maxilar cu P_3-M_1 dreapta). Pentru alți trei dinți jugali găsiți izolați de bovină domestică (având erodare ușoară spre medie), sacrificarea a coincis cu vârsta maturității sexuale (3 ani): un dinte inferior M_2 stânga (prevăzut cu abces radicular), precum și doi dinți superiori M_1 dreapta. Alți doi premolari definitiv, aflați în alveole au provenit de la tot atâția indivizi subadulți, uciși pentru produsele primare în jurul vârstei de 24 luni.

În nivelul Precucuteni din situl arheologic Baia s-au identificat 19 aspecte patologice pe resturile osoase de *Bos taurus*. Dintre acestea, 16 au fost observate la nivelul elementelor scheletice postcraniene: osteofite pe 11 astragale și 5 hipertrofii (evidente pe un fragment proximal de femur, două resturi distale de tibie și un calcaneu). Alte două resturi osteologice de la nivel cefalic aveau tumoră (ca urmare a ingestiei de paraziți) și respectiv o inflamație (cauzate de aplicarea unei lovituri corectoare).

În situl arheologic Baia s-au găsit 8 vestigii osoase cu urme de prelucrare artizanală (aflate în diferite stadii de utilizare și finisare) de *Bos taurus*:

- Un radius proximal stâng, doar cu debitaj longitudinal și ușoare urme de șlefuire latero-externă; cel mai probabil piesa ar fi fost folosită ca străpungător, dacă ar fi fost finisată;
- Un astragal fragmentar (care evidențiază doar lățimea distală) care a fost găsit perforat circular și intenționat, în vederea realizării unui pandantiv. Fragmentul osos a fost găsit nefinisat.
- Alte trei astragale întregi (având urme de arsură neagră) aveau neteziri laterale, asemănătoare cu cele din Eneoliticul dezvoltat (Cultura Cucuteni faza B - siturile arheologice de la Poduri – Dealul Ghindaru și Fetești - La Schit). Astragalele au fost utilizate incipient ca șlefuitoare.
- Alte trei astragale de *Bos taurus* aveau urme de netezire antero-posterioară. Această situație este similară cu cea din Eneoliticul dezvoltat (Cultura Cucuteni faza A¹³ (siturile Hoisești, Ruginoasa, Scânteia, Drăgușeni). Astragalele au fost uzitate la lustruirea vaselor ceramice.

Din totalul celor 145 resturi osteologice de bovină domestică recuperate din nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia, doar 132 aveau urme de măcelărire. Dintre acestea, 54 aveau arsură neagră, 31 purtau urme ale caninilor de carnivore, 17 erau dezarticulate, 18 descărnare, 4 jupuite, iar 6 erau eviscerate (doar cranii cu tăietură perpendiculară pe sutura osului frontal).

Grupul zootehnic ovicaprine se situează pe locul doi atât din perspectivă economică, cât și în cadrul sitului arheologic Baia. În nivelul Precucuteni s-au identificat 26 vestigii osoase, toate aparținând taxonului *Ovis aries*. Acestea au fost atribuite celor 15 exemplare, preponderent adulte (10 femele și 5 masculi). Raportul între sexe este de 2: 1.

Materialul faunistic de origine menajeră atribuit speciei *Ovis aries* este extrem de fragmentat, ceea ce a împiedicat stabilirea taliei la greabăn și a strategiilor de sacrificare a exemplarelor de ovină domestică, în funcție de vârstă și sex (în lipsa fragmentelor de viscerocraniu cu dentiție implantată în alveole sau a dinților găsiți izolați).

În nivelul Precucuteni din situl arheologic Precucuteni de la Baia, dintre cele 26 vestigii osoase de ovină domestică, doar 18 aveau urme de măcelărire. Dintre acestea enumerăm:

¹³ Cavaleriu R., Bejenaru L., *Cercetări arheologice privind cultura Cucuteni faza A*, 2009, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

- Un fragment de omoplat prezenta spărtură transversală la mijlocul spinei, ceea ce atestă descărnarea;
- La nivelul unui fragment orizontal mandibular de *Ovis aries* s-a identificat o urmă de dezarticulare, executată în unghi ascuțit atât spre diastemă, cât și spre gonion, căpătând forma unui romb; fața linguală fiind detașată longitudinal și complet de fața vestibulară;
- Un fragment diafizar de metatars prezenta urme de tranșare, executate atât la mijlocul diafizei, cât și prin diametrul transvers al epifizei proximale (în plan longitudinal);
- La nivelul unui segment costal proximal de *Ovis aries* s-a observat o tăietură oblică, executată în scopul deschiderii cutiei toracice (eviscerării).

Alte 7 resturi osteologice de ovină domestică aveau urme de arsură neagră (ceea ce justifică prepararea hranei prin frigere), 5 elemente scheletice au fost reutilizate ca hrană de către mamiferele carnivore (având urme de roade, lăsate de canini), iar alte două aveau semne de calcinare (ca urmare a fierberii) și urme de rozătoare (lăsate de cei doi incisivi, care au creștere continuă) la nivelul vălului palatin și vomerului.

Porcul este o specie omnivoră domestică, care trăiește în condiții de semilibertate în perioada neolitică. Aceasta a fost sacrificată în principal pentru produsele primare (carcase, slănină, organe moi) și mai puțin pentru produse secundare - colți, păr, din care se confecționau pensoane și obiecte de uz casnic (retușoare) sau podoabe (pandantive). Porcul este situat pe locul trei în cadrul sitului arheologic, cât și din perspectivă paleoeconomică, ținând cont de frecvențele numărului de resturi și de exemplare sacrificate. Au fost identificate 16 elemente scheletice de porc, care provin de la 9 indivizi juvenili. Raportul între sexe este de 8: 1, în detrimentul femelelor.

În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-au analizat:

- Un dinte inferior (M_1) stâng și neerodat, care a aparținut unui exemplar de 4-6 luni;
- Pe un fragment de mandibulă, prevăzut cu M_1 erodat mediu spre puternic și M_2 cu erodare ușoară spre medie (având doar primul cuspid, precum și șanț tipic pentru avitaminoză), s-a apreciat vârsta de sacrificare de 4-6 ani. Aceasta justifică menținerea exemplarelor femele în șeptelul neoliticului românesc, pentru înnoirea efectivului speciei monovalente;
- La nivelul unui fragment de maxilă cu canin și M_3 erodați ușor spre mediu, M_1 erodat puternic, P_3 - P_4 erodat mediu, s-au găsit urme de hipoplazie. Acest fragment de viscerocraniu a provenit de la un exemplar mascul și adult de porc, care a fost sacrificat în jurul vârstei de 6-8 ani. Totodată, prezența aspectului patologic atestă modificarea calității hranei (creșterea concentrației de săruri în plante, ca urmare a începutului de aridizare).
- În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia din județul Suceava s-a găsit un fragment vestibular mandibular cu aspect poros, precum și un altul cu $Pd3$ în alveolă, care proveneau de la doi indivizi juvenili (purcei de lapte), sacrificați la 2-3 luni;
- Prezența exemplarelor subadulte este argumentată de un fragment de premaxilar cu I_1 - I_3 definitivi, dar neajunși la nivel, care provine de la un exemplar mascul, ucis până la împlinirea vârstei de 22-24 luni. Aceeași vârstă a fost estimată și pentru fragmentul proximal de tibie, care avea urme de cartilaj de creștere.
- În nivelul Precucuteni din situl arheologic Baia s-a identificat un fragment consolidat distal, drept de femur, care a aparținut unui exemplar adult de 4-6 ani. Acesta prezenta pe fața latero-externă, deasupra epifizei distale o inflamație, dobândită probabil printr-o lovitură.

Din totalul celor 16 resturi osteologice atribuite speciei monovalente, zece aveau urme de măcelărire. Dintre acestea, la nivelul unui rest de simfiză mandibulară s-au observat tăieturi transversale de dezarticulare dispuse după incisivii de partea stângă și dinaintea caninului. În același eșantion s-a recuperat și un fragment diafizar de tibie (cu aspect matur), care prezenta o tăietură transversală (în treimea superioară a diafizei) și tăietură oblică (în treimea inferioară a diafizei) de eviscerare.

În lungul unui rest scapular, provenit de la un exemplar adult de porc s-au observat subspinal urme aleatorii, executate în vederea descărnării. În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-

au recuperat trei elemente osteologice de porc, cu urmă de caninii lăsați de mamiferele carnivore (care au reutilizat ca hrană, vestigii osoase menajere lăsate de populația preistorică în gropi), un fragment de corp costal care avea tăietură transversală de eviscerare (în vederea extragerii organelor moi din cușca toracică), alte două oase scurte tarsale au fost calcinate, iar unul avea urme de roadere de rozătoare.

Vânătoarea este o metodă auxiliară de procurare a hranei atât în Neolitic (Cultura Precucuteni), cât și în epoca fierului (Cultura Sântana de Mureș). Fauna sălbatică totalizează 66 vestigii faunistice (reprezentate de coarne, oase, dinți), care au provenit de la specii mamaliene artiodactile rumegătoare (cerb, căprior, bour), omnivore (mistreț) și carnivore (urs brun). Tot din cadrul faunei sălbatice neolitice fac parte și trei resturi osteologice de cal sălbatic. În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-au găsit 17 elemente faunistice de cerb carpatin, șapte de bour, câte trei de mistreți și căprior și unul de urs brun. Vânătoarea are o pondere de 26,09% (ținând cont de numărul de resturi) în cadrul sitului arheologic Baia (nivel Precucuteni).

Equus fossilis

În situl arheologic Baia, nivelul Precucuteni, s-au recuperat următoarele resturi osoase apendiculare cu urme de măcelărire:

- un fragment distal de cubitus (cu urmă de tăietură transversală de dezarticulare, dispusă în treimea inferioară a diafizei), care provine de la un adult de 5-7 ani;
- un fragment proximal de cubitus, cu aspect matur, care a fost atribuit unui exemplar adult de 7 ani, având urme de descărnare realizate în lungul axului longitudinal, pe fața posterioară ulnară, sub zona de articulare radio-cubitală;
- cel de al treilea individ adult de cal, cu vârstă de 3-5 ani, a fost apreciat în nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia - *În Muchie* pe baza aspectului extern evident pe fragmentul proximal scapular cu urme de descărnare, dispuse de o parte și de alta a spinei.

În nivelul cultural Sântana de Mureș (epoca Fierului) s-au găsit preponderent exemplare senile și domestice de *Equus caballus*, de 9-11 ani. Vârsta celor 6 indivizi masculi de cal a fost justificată de gradul de erodare (foarte puternic / coroană dentară total uzată sau în curs de dislocuire) al celor 24 dinți jugali implantați în alveolele celor 12 fragmente de viscerocraniu imobil. În același eșantion și nivel cultural (Sântana de Mureș) s-au individualizat cinci resturi osoase apendiculare cu urme de artroză, ca urmare a utilizării animalelor la tracțiune.

S-au găsit și elemente osteologice de cal, care au fost atribuite unor exemplare juvenile, în vârstă de 15-18 luni, ținând cont de incisivul inferior neerodat și ajuns la nivel.

Pentru un alt fragment distal drept de radius, cât și pentru un radius aproape întreg, de partea stângă, atribuite unor indivizi adulți de cal, s-au observat tăieturi transversale, dispuse deasupra epifizelor distale consolidate, realizate în vederea detașării ligamentelor și tendoanelor (dezarticulării). Pentru un alt rest diafizar de metacarp de *Equus caballus* s-a evidențiat o urmă de tranșare, executată pe fața anterioară, în treimea superioară a diafizei.

Fauna mamaliană sălbatică, importantă pentru paleoeconomia așezărilor neolitice de pe teritoriul României, este reprezentată de artiodactile rumegătoare (cerb, căprior, bour), omnivore (mistreț) și carnivore (ursul brun). În funcție de condițiile ecologice, fauna sălbatică reprezentată doar de mamifere în nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia este preponderent tipică zonelor împădurite (urs brun, mistreț, cerb) și mai puțin favorabilă speciilor de lizieră (bour și căprior).

Cele trei resturi osoase cu aspect adult de căprior provin de la același exemplar adult, de 4-6 ani. Fragmentul stâng de premaxilar prezenta tăietură transversală de dezarticulare, dispusă la capătul distal (dinaintea diastemei). La nivelul unui rest proximal de scapulă (atribuit unui individ robust și mascul de căprior) s-a opus în evidență o tăietură transversală, la nivelul colului, executată în vederea detașării mușchilor scapulari. Pe un alt fragment de corp costal, atribuit unui exemplar

adult de căprior s-a observat o tăietură oblică, dispusă către capătul proximal costal este executată în vederea prelevării organelor interne moi din cușca toracică.

Bourul, strămoșul bovinelor domestice, este actualmente dispărut din fauna țării. În nivelul Precucuteni din situl arheologic Baia s-au recuperat șapte resturi faunistice de bour, care au provenit de la trei exemplare adulte. Raportul între sexe este de 2: 1, în defavoarea masculilor.

Descrierea urmelor de măcelărire și a strategiilor de sacrificare (în funcție de vârstă și sex) pentru resturile osoase de bour, recuperate din nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia se regăsește mai jos:

- două calcaneae (dintre care unul a fost reconstituit din cinci resturi osteologice), care prezentau urme de tăieturi transversale incomplete, executate în vederea detașării ligamentelor, pe fața posterioară, spre capătul proximal;
- o falangă proximală (cu aspect matur și gracil), atribuită unui exemplar femel de bour avea o spărtură transversală intenționată, cu contur nefinisat, realizată în scopul manufacturării unui mâner. Tăietura s-a executat către capătul distal al falangei, pe fața anterioară, ținând cont de anumite caracteristici: peretele acropodului e gros, măduvă osoasă puțină, țesut spongios mult;
- două fragmente diafizaro-distale de metacarp (provenind de la câte un exemplar juvenil și respectiv adult) prezentau urme de tranșare perpendiculare pe șanțul inter-canonial;
- în nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-a identificat și un dinte izolat, stâng, M₃ inferior, cu erodare medie spre puternică, care a fost atribuit unui exemplar de 6-8 ani. Lungimea ultimului molar inferior este de 45 mm.

În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-au găsit trei resturi osteologice de mistreț, care proveneau de la două exemplare de sex mascul și adulte. S-au găsit urme de sacrificare pe toate cele trei vestigii osoase:

- un fragment distal, ros de carnivore și epifizat de humerus avea tăieturi incomplete și oblice de descărnare, executate în treimea inferioară a diafizei;
- un rest proximal de tibie, precum și un segment de cavitate scapulară aveau tăieturi incomplete, pe fața anterioară și respectiv în treimea proximală a spinei omoplatului, executate în vederea detașării ligamentelor și tendoanelor.

Cerbul, actualmente cu arie de răspândire restrânsă la zona Carpaților, este situat pe primul loc în ceea ce atâră numărul de resturi, cât și de exemplare atribuite. S-au recuperat 17 vestigii osoase, care au provenit de la nouă indivizi adulți (preponderent masculi). Raportul între sexe este de 8:1, în defavoarea femelelor.

În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava s-au identificat două fragmente diafizaro-distale de metatars (cu aspect matur), care aveau semne de tranșare sub forma unor tăieturi transversale îngrijite și complete, dispuse la mijlocul diafizei. Pe un alt rest diafizaro-distal drept de humerus (cu aspect consolidat) s-a observat pe fața posterioară o tăietură oblică executată de sus în jos și dinspre fața medială spre cea latero-externă, executată în scopul descărnării.

Preponderența exemplarelor de sex mascul de cerb este argumentată și de prezența unui fragment de tijă de corn care își păstrează aspectul extern perlat și conținutul intern cornual, ceea ce justifică maturitatea sexuală (acesta a fost adunat). În același eșantion s-a recuperat și un calcaneu întreg și epifizat, cu lungimea de 130,2 mm, pentru care s-a calculat talia la greabăn de 129 cm. Acest element osos a aparținut unui exemplar femel adult.

În situl arheologic Baia (nivel Precucuteni) s-a identificat și un fragment de rază medie desprinsă dintr-un corn de cerb, având conținutul cornual parțial îndepărtat. De la aceeași specie s-a analizat și un fragment orizontal de mandibulă (reprezentat doar de fața vestibulară), care avea urme de tăieturi perpendiculare, realizate dinaintea gonionului și dinapoia diastemei viscerocraniului. Totodată, pe fața externă vestibulară s-au găsit urme aleatorii de descărnare.

Singurul mamifer carnivor de talie mare, plantigrad, identificat în situl arheologic Baia (nivel Precucuteni), este ursul brun. Actualmente, în fauna țării noastre, *Ursus arctos* are aria de răspândire restrânsă la zona muntoasă înaltă (în special Carpații Meridionali). În eșantionul studiat a fost identificat doar un rest proximal de omoplat, care a provenit de la un exemplar senil (6-8 ani) și mascul de urs brun.

Concluzii

Apreciem că materialul faunistic analizat din cele două aspecte culturale (Precucuteni și Sântana de Mureș) atestă preocuparea populațiilor preistorice de a-și procura și asigura sursa de hrană constantă și în cantitate din ce în ce mai mare, ca urmare a creșterii demografice.

În nivelul precucutenian din situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava nu au fost identificate mijloace de selectivitate și exploatare, impuse de populația preistorică, în special mamiferelor domestice:

- castrare, lipsa sau tăierea coarnelor de bovine și ovine domestice, care permiteau apariția unor indivizi docili (robuști și gracili), care puteau fi utilizați la muncile agricole;
- existența unor exemplare hibride de suine (mult mai masive, cu mai multă masă musculară față de forma domestică), ca urmare a condițiilor de viață în semilibertate.

Specia	N.R.	%	N.M.I.
<i>Bos taurus</i>	145	57,31	35
<i>Ovis aries</i>	26	10,27	15
<i>Sus domesticus</i>	16	6,32	9
Total mamifere domestice	187	73,91	59
<i>Bos primigenius</i>	7	2,76	3
<i>Cervus elaphus</i>	17	6,71	9
<i>Capreolus capreolus</i>	3	1,18	1
<i>Sus ferrus</i>	3	1,18	2
<i>Ursus arctos</i>	1	0,39	1
<i>Equus fossilis</i>	3	1,18	3
Total mamifere sălbatice	66	26,09	19
Total mamifere	253		78

Tabelul 1. Frecvențele NR și NMI atribuit în nivelul Precucuteni din situl arheologic Baia

PUTEREA. CTITORII ȘI GENEALOGII*

Ștefan S. GOROVEI

Rezumat: Istoria ctitoriei începe cu actul de ctitorire, manifestare de liberă voință (ca și testamentul), care exprimă – în modalități variate, dar într-o finalitate unică – personalitatea ctitorului. O ctitorie „vorbește” cât se poate de expresiv despre cel care a dorit-o, a gândit-o și apoi a trecut la faptă, destinând o parte mai mare sau mai mică din averea sa ridicării, împodobirii și înzestrării acelei biserici, apoi întreținerii ei. Dacă ctitorirea este un act care verifică și autentifică starea socială a ctitorului și a neamului său, pentru care poate fi un adevărat *marker*, nu mai puțin ea stabilește un fel de contract (ca un *Gentlemen's Agreement*) prin care ctitorul își asumă datoriile față de ctitoria sa, iar aceasta din urmă acceptă obligația de a oferi celui care a zămislit-o serviciile specifice așteptate de la ea: asistența spirituală în toate împrejurările, ajutor material în caz de nevoie și, în final, găzduirea rămășițelor pământești între zidurile ei pentru odihna veșnică. Ctitorul pierde dreptul de a dispune în continuare de bunurile dăruite ctitoriei sale, dar păstrează *in aeternum* dreptul de a se îngropa acolo și de a controla destinele fundațiunii sale, mai cu seamă în cazul când în jurul bisericii se constituie un așezământ monahal. Dreptul acesta trece prin bărbați și prin femei, mai cu seamă când descendenții ctitorului păstrează și stăpânirea pământului pe care s-a ridicat ctitoria respectivă. Astfel, ei devin *ctitori și epitropi* (cum se va spune explicit în secolul al XIX, când noțiunile acestea vor intra în conflict cu ideile „democratice” ale epocii). Din păcate, cantitatea de izvoare care să ne vorbească despre asemenea realități, cu deosebire în veacurile mai vechi, este infimă: în cele mai multe cazuri, mărturiile de acest gen lipsesc. De aceea, apelul la metoda genealogică este de neocolit pentru cine vrea să cunoască acele realități. Genealogia se recompune pe baza altor mărturii documentare și ea devine canavaua pe care se țese istoria ctitoriei respective. Atât ctitoria (biserică de curte sau de parohie, schit sau mănăstire), cât și spița neamului sunt elemente care marchează preeminența socială și de aceea, de multe ori, merg mână în mână ca simboluri ale Puterii.

Cuvinte-cheie: Moldova, ctitor, ctitorie, drepturi și datorii, familie, genealogie

Résumé: L'initiative de fonder (*a ctitori*) une église ou un monastère commence par l'acte même de fondation, manifestation de libre volonté (comme le testament) qui exprime – en modalités très variées, mais ayant une finalité unique – la personnalité du fondateur (*ctitor/ctitor*). Une fondation (*ctitorie*) „parle”, de la manière la plus expressive possible, de la personnalité du fondateur – celui qui l'avait désirée et l'avait imaginée, pour passer ensuite à l'action en destinant une partie (plus ou moins grande) de son avoir pour ériger, pour décorer et pour doter cette église et puis pour l'entretenir. Si la fondation est un acte qui vérifie et authentifie l'état social et matériel du fondateur et de sa famille, elle a aussi la capacité d'établir une sorte de contrat (comme un *Gentlemen's Agreement*): le fondateur assume des devoirs envers sa fondation, tandis que celle-ci accepte l'obligation de lui offrir les services spécifiques qu'on attend de sa part: assistance spirituelle dans toutes les circonstances, aide matérielle en cas de nécessité et, finalement, accueil de la dépouille mortelle entre ses murs pour le repos éternel. Le fondateur renonce au droit de disposer des biens donnés à sa fondation, mais en échange il obtient le droit d'y être enterré (lui et ses descendants) et de contrôler les destins de sa fondation surtout dans le cas où autour de son église prend naissance un monastère. Ce droit était reconnu aussi aux descendants du fondateur – hommes et femmes également – surtout lorsqu'ils gardaient la possession de la terre (parfois un domaine ancestral). Ils devenaient ainsi *fondeurs et administrateurs* (*ctitori și epitropi*), selon l'expression utilisée au XIXe siècle, lorsque ces notions se trouveront en conflit avec les idées démocratiques de l'époque.

Malheureusement, la quantité des sources qui puissent nous parler de telles réalités, et surtout pour les siècles plus reculés, est infime: dans la plupart des cas, les témoignages de ce genre manquent totalement. Dans ces conditions, l'appel à la généalogie (comme méthode de travail) est incontournable pour ceux qui désirent connaître ces réalités-là. Une généalogie est fondée sur d'autres témoignages documentaires et elle peut devenir le canevas pour tisser l'histoire d'une fondation familiale. La fondation ecclésiastique (église de

cour ou de paroisse, skète ou monastère) et la généalogie familiale sont à la fois des éléments qui marquent la prééminence sociale et, par la suite, elles vont souvent de pair comme symboles du Pouvoir.

Mots-clés: Moldavie, fondateur, fondation, droits et devoirs, familie, généalogie

Unul dintre elementele care marchează – pregnant, vizibil și pe durata mai lungă – preeminența socială a omului medieval îl constituie ridicarea unor construcții menite să-i înveșnicească numele. Bisericele stau în fruntea listei acestui tip de *memoriale*, pentru că ele îngăduie ctitorului să-și manifeste în același timp pioșenia, nădejdea în salvarea sufletului, solidaritatea cu cei de o seamă cu el, fidelitatea față de principele său, dar și grija pentru pomenirea *in aeternum* a înaintașilor săi de sânge și a tuturor rudelor din ceea ce se numește azi *familia extinsă*, pregătind totodată un loc sigur pentru viața veșnică – a sa, a membrilor familiei sale și a urmașilor lor. În felul acesta, *ctitoria* devine o verigă de legătură între înaintași și urmași, tot așa după cum *uricul*, confirmând stăpânirea ereditară venită de la strămoși, o asigură în aceeași modalitate pentru urmași. Înțelegem, astfel, grija pe care oamenii acelor veacuri o manifestau pentru ctitoriile lor, în care vedeau și un fel de „pașaport” (cu viză valabilă, desigur !) pentru Lumea de Dincolo. În egală măsură, însă, biserica dădea seamă în fața celorlalți, mai mult decât o construcție civilă (casă, curte), despre importanța, prestigiul, averea ctitorului: se înscria, astfel, între celelalte simboluri ale Puterii.

Manifestare de liberă voință (ca și testamentul), actul de ctitorire¹ exprimă – în modalități variate, dar într-o finalitate unică – personalitatea ctitorului². O ctitorie „vorbește” cât se poate de expresiv despre cel care a dorit-o, a gândit-o și apoi a trecut la faptă, destinând o parte mai mare sau mai mică din averea sa ridicării, împodobirii și înzestrării acelei biserici, apoi întreținerii ei. Dacă ctitorirea este un act care verifică și autentifică starea socială a ctitorului și a neamului său, pentru care poate fi un adevărat *marker*, nu mai puțin ea stabilește un fel de contract (ca un *Gentlemen's Agreement*) prin care ctitorul își asumă datorii față de ctitoria sa, iar aceasta din urmă acceptă obligația de a oferi celui care a zămislit-o, precum și urmașilor săi în veac, serviciile specifice așteptate de la ea: asistența spirituală în toate împrejurările, ajutor material în caz de nevoie și, în final, găzduirea rămășițelor pământești între zidurile ei pentru odihna veșnică. Dreptul de ctitor nu se stinge (în teorie) niciodată, ca și dreptul de proprietate (tot în teorie...).

Luând în calcul toate aceste aspecte (la care s-ar mai putea adăuga și altele, fără îndoială), problema actului de ctitorire se înfățișează sub o lumină mult mai complexă decât cea cu care ne-am obișnuit, iar istoria ctitorilor și a ctitoriilor poate deveni un fel de oglindă a unui important segment al vieții din evul nostru de mijloc.

Încercând să evaluăm „capitalul” de informații de care dispunem pentru discuții și analize, cu referire la Moldova veacurilor XV, XVI și prima jumătate a celui următor, ajungem ușor la concluzia că simpla repertoriere a monumentelor nu este suficientă și convingătoare în ceea ce privește realitatea efectivă a aceluia interval de timp, pentru că ea a avut (are) în vedere doar construcțiile rămase în picioare. Ar fi ușor să conchidem că acestea au supraviețuit întrucât au fost

* Comunicare prezentată la Simpozionul „Artă și Civilizație Medievală”, ediția a XXIV-a, Muzeul Bucovinei, Suceava, 23 noiembrie 2017.

¹ Cf. Voica [Maria] Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Editura „Vremea”, București, 2001. Despre actul de ctitorire ca „act de reprezentare socială”, v. Maria Magdalena Székely, *Forme de afirmare a preeminenței sociale la marii boieri moldoveni (secolele al XV-lea – al XVI-lea)*, în Cristian Ploscaru, Mihai-Bogdan Atanasiu (editori), *Elitele puterii – puterea elitelor în spațiul românesc (secolele XV–XX)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018, p. 43–46 (pentru problema în discuție, este folositor întregul studiu, bazat pe o bogată bibliografie românească și străină).

² În cele ce urmează, folosesc termenul *ctitor* doar în înțelesul său primar, acela de **fondator al așezământului**. Precizarea este necesară, întrucât în istoria oricărei ctitorii intervin binefăcători, adăugitori și dăruitori care devin și ei *ctitori*; nu de puține ori, avem în documente formula „s-au făcut ctitori”, ori „ca să se facă ctitori”.

făcute din piatră și cărămidă (zidărie), iar restul, cele care au dispărut, au fost din lemn. Așa să fie oare ?!

Despre doi boieri ai vremii lui Ștefan cel Mare știm că au ridicat câte două biserici; în cazul unuia, s-au păstrat ambele ctitorii – bisericile ridicate de Luca Arbure pentru curțile sale de la Arbure (1503³) și pentru cele de la Șipote (1507)⁴, amândouă de piatră; în schimb, dintre ctitoriile marelui logofăt Ioan Tăutu, s-a păstrat doar biserica ridicată pentru curțile sale de la Bălinești (1499), dar – dintr-o mică interpolare în letopisețul lui Grigore Ureche – știm că tot el „au făcut, la vâleat 7004⁵”, și Mănăstirea Trestiana, „precum ieste scris numele lui pre clopot”⁶. Nu s-a mai păstrat nimic din această ctitorie, și fără însemnarea din cronică nici nu s-ar ști că ea a existat, înălțată pe una dintre proprietățile ctitorului⁷. Ne putem, oare, imagina că un om puternic și bogat, ca logofătul Tăutu, ar fi construit pentru curțile de pe un domeniu al său o biserică de piatră, iar pentru domeniul din altă zonă una de lemn, deși menită unei mănăstiri ?! Paralela cu Arbure ne impune să acceptăm că și biserica dispărută de la Trestiana a fost făcută tot din piatră.

Acest raționament se poate extinde la toți boierii ctitori din veacurile XV-XVI. Când Toma – logofăt al lui Ștefan Lăcustă înainte de a deveni marele vistiernic al lui Petru Rareș – se jeluiește bistrițenilor că invazia otomană din 1538 i-a părăduit toată averea, înșirând felurite bunuri, între care case și biserici⁸, putem oare crede că plângea distrugerea unor biserițe de lemn ?! Boierul acesta († 21 august 1543) pare în adevăr să fi rămas fără loc de îngropare, de vreme ce și l-a găsit într-o biserică domnească (Sf. Dumitru din Suceava)⁹.

Cam la aceeași vreme (1539), un boier lipsit pentru noi, azi, de orice „vizibilitate”, Ion zis Fetion, a dăruit un *Apostol* bisericii pe care o ridicase pentru „curțile sale de la Corni”; au dispărut curțile, a dispărut biserica (unde desigur se îngropaseră ai săi), a rămas manuscrisul pe care l-am aflat în colecțiile Bibliotecii Naționale „Széchényi” din Budapesta¹⁰. Istoricul nu poate rămâne la această singură mărturie, încercând să refacă *întregul* (imaginea societății și a vieții de atunci) doar pe baza ei și a altora ca ea. Trebuie să acceptăm că acel ctitor, despre care nu știm mare lucru, dar care se poate să fi fost una dintre rudeniile importante ale Movileștilor, s-a îngrijit de ctitoria sa, înzestrând-o mai întâi cu cărțile necesare slujbelor, în frunte cu *Tetraevanghelul*, *Psaltirea* și

³ Datele din paranteze sunt cele indicate de pisanii; nu intră în discuția datarea construcției sau a picturilor.

⁴ Cf. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare* [= **BCMI**, XVIII, 1925, 43–46], „Cartea Românească” S. A., București, 1926, p. 117 (Arbore) și 182 (Șipote).

⁵ Anul nu este, foarte probabil, acela al ctitoririi, ci al dăruirii clopotului; desigur, nu este imposibil să fie unul și același !

⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaiteșcu, ediția a II-a revăzută, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 141.

⁷ Revendic cu emoție „paternitatea” acestei constatări într-un mic studiu de tinerețe: Ștefan S. Gorovei, *Mănăstirea Trestiana*, în **MMS**, XLIV, 1968, 9–10, p. 562–568.

⁸ „Nu ne-au rămas nouă nici case, nici sate, nici mori, nici marfă [= vite mari], nici oi, nici albine, nici vase, **nici biserici**, nici haine și nimic alta” – Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346–1603 din arhivele orașelor Brașov și Bistrița*, București, 1931, p. 541, nr. 523. Scrisoarea, datată doar cu luna (octombrie) și ziua, nu poate să fie decât din 1538.

⁹ E interesant că acest boier, membru al sfatului domnesc, lipsește din dicționarul lui Nicolae Stoicescu (*Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV–XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971), deși pentru el și pentru prezența sa în viața publică a Moldovei existau suficiente mărturii. „Fișa” lui prosopografică a fost construită de Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002, p. 343–352.

¹⁰ Ștefan S. Gorovei, *Un tezaur de informații și valorificarea sa: însemnările de pe cărți*, în **SMIM**, XXXIV, 2016, p. 144. Manuscrisul este prezentat și descris în *Catalogue of the Slavonic Cyrillic Manuscripts of the National Széchényi Library*, Edited by Ralph Cleminson, Elissaveta Moussakova, Nina Voutova, with a historical essay by Orsolya Karsay, Central European University, Department of Medieval Studies & Central European University Press Budapest – New York & National Széchényi Library, Budapesta, 2006, p. 43–45, nr. 17 (însemnarea la p. 44).

Mineele; poate nu le-a comandat anume pentru biserica lui, ci doar a cumpărat dintre cele care, mai modeste, circulau prin mănăstiri. Era, totuși, o cheltuială pe care n-o văd compatibilă cu o biserică de lemn. Chiar și în niște curți modeste, casa stăpânului nu putea fi decât de piatră, ca și biserica de alături, ale cărei proporții nu puteau fi necuviincioase în raport cu poziția, starea și averea lui. Se va fi îngrijit, de asemenea, de un clopot măcar. Nu e nici o mirare că s-a prăpădit biserica: a venit o vreme când n-a mai avut cine să se îngrijească de ea, spița ctitorului stingându-se, ori urmașii plecând pe altă moșie, ori chiar satul întreg părăsindu-și locul. Avem, pentru aceasta, imaginea altor biserici de curte, din apropiere: cea de la Antilești, în care s-au îngropat câțiva membri ai familiei cronicarului Tudosie Dubău¹¹, a dispărut când satul a fost mutat mai pe deal, la Spătărești, de unul dintre stăpânii locului; și cea de la Nimirceni, în care s-au îngropat vreo trei generații de membri ai familiei Șeptilici, apoi satul a ieșit din stăpânirea lor, acești urmași de boieri au decăzut ajungând mahalagii în Suceava, iar biserica a rămas nefolosită și s-a năruit, cu cele 17 morminte adăpostite în naos și pronaos¹².

Acestea sunt exemple în care ceva din istoria ctitoriilor respective s-a mai putut recupera – mai puțin la Corni, ceva la Antilești, mai mult la Nimirceni. Dar sunt cazuri în care nici atâta nu se mai poate afla. De pildă, un anume Ioan, membru al sfatului domnesc al lui Ștefan cel Mare în 1478–1485 în calitate de paharnic, a făcut în acei ani un clopot, care în secolul al XIX-lea ajunsese la o biserică unitariană din județul Mureș; inscripția i-a fost doar parțial citită înainte de pierderea lui în împrejurările Primului Război Mondial¹³. Nu vom ști niciodată dacă acest clopot a fost destinat unei biserici românești din Ardeal sau unei ctitorii domnești din Moldova sau poate bisericii pe care o înălțase chiar comanditarul său, despre care, de altminteri, nu avem nici un fel de altă informație (despre viață, activitate, stăpâniri etc.).

Poate fi mai greu să cercetăm și să reconstituim istoria **ctitoriilor**, una câte una, întrucât pentru foarte multe recuperăm doar informații fragmentare, pe care nu se poate întemeia o asemenea cercetare; dar cu atâtea amănunte risipite, punându-le alături, unindu-le prin *elementele lor de generalitate*, putem năzui spre o istorie a **ctitoriei**. Pentru veacurile vechi, ea va însemna, în chip inevitabil, istoria ctitorilor și a urmașilor lor, după cum istoria satelor înseamnă, pentru aceeași vreme, istoria celor care au stăpânit pământul. Această concluzie poate să fie șocantă sub lumina învățăturii despre lupta de clasă cu care am fost învățați și care mai licărește în gândirea și în scrisul multor istorici români. Dar ea reflectă o realitate de neocolit și a nu ține seama de ea înseamnă a falsifica înseși datele problemei înainte chiar de a porni raționamentele.

Ctitorul pierdea, evident, dreptul de a dispune în continuare de bunurile dăruite ctitoriei sale, dar el păstra *in aeternum* dreptul de a se îngropa acolo și de a controla destinele fundațiunii sale, mai cu seamă în cazul când în jurul bisericii se constituia un așezământ monahal. Dreptul acesta trecea prin bărbați și prin femei, mai cu seamă când descendenții ctitorului păstrau și stăpânirea pământului pe care se ridicase ctitoria respectivă. Astfel, ei devin *ctitori și epitropi* (cum se va spune explicit în secolul al XIX-lea, când noțiunile acestea vor intra în conflict cu ideile „democratice” ale epocii).

Astfel, istoria unei ctitorii devine de nedespărțit de istoria familiei ctitorilor și studiul ei poate fi înlesnit prin cercetarea genealogiei acelei familii. În fond, spița neamului este – ca și ctitoria – unul dintre elementele care marchează preeminența socială și de aceea, de multe ori, merg mână în mână ca simboluri ale Puterii. Dacă numărul documentelor care să ne vorbească direct

¹¹ Ștefan S. Gorovei, *Neamul cronicarului Dubău și Antileștii*, în *ArhGen*, 1997, IV (IX), 1-2, p. 7–18.

¹² Idem, *Ansambluri pierdute: necropolele familiale ale Moldovei medievale*, în *Monumentul XVIII. Simpozionul Internațional Monumentul – tradiție și viitor*, Ediția a XVIII, 6-9 octombrie 2016, Iași, volum coordonat de Lucian-Valeriu Lefter și Aurica Ichim, Editura „Doxologia”, Iași, 2017, p. 26–27, nota 50 (cu toată bibliografia).

¹³ Benkő Elek, *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelõmedencéi*, Teleki László Alapítvány, Budapest & Polis Könyvkiadó, Cluj-Napoca, 2002, p. 220–221; apud: Marius Porumb, *Ștefan cel Mare și Transilvania. Legături culturale și artistice moldo-transilvane în sec. XV–XVI*, Cluj-Napoca, 2004, p. 18.

despre monument și istoria sa este frustrant de mic (în cele mai multe cazuri, mărturiile de acest gen lipsesc), în schimb se poate întâmpla ca informația despre familii să fie mai consistentă, sau chiar mulțumitor de bogată. De aceea, apelul la metoda genealogică este de neocolit pentru cine vrea să cunoască acele realități¹⁴. Genealogia se recompilează pe baza altor mărturii documentare și ea poate să devină canavaua pe care se țese istoria ctitoriei respective.

*

Ideea de a reuni cele două noțiuni – care pot fi văzute și ca moduri de abordare a materialului istoric, dar și ca direcții de cercetare – s-a conturat treptat, pe măsură ce, în mai multe rânduri, m-am apropiat de materialul epigrafic: pisanii¹⁵ și lespezi funerare uitate sau ieșite de curând la iveală¹⁶, ale căror texte m-au lăsat să întrevăd, uneori, posibilitatea unor reconstituiri mai solide pe canavaua genealogică. Desigur că pentru epoca mai veche materialul documentar este mai subțire și se poate întâmpla că ceea ce genealogistului îi apare ca o certitudine, istoricului „generalist” și mai cu seamă istoricului de artă să nu-i spună nimic. De aceea, pentru înțelegerea fenomenului, este necesară investigarea lui până în vremuri când documentele sunt nu doar mai numeroase, dar și mai ... vorbărețe.

Voi începe cu cazul bisericii de la Bălinești, ctitoria logofătului Ioan Tăutu, ridicată pentru curțile sale spre sfârșitul secolului al XV-lea (pisană are anul 1499). Istoria ei este legată de evoluția stăpânirii pământului de la Bălinești, împărțit între urmașii logofătului. Urmărirea acestei evoluții, pe baza documentelor existente (dintre care unele menționează expres biserica de piatră), îngăduie recompunerea destul de sigură a necropolei din interior¹⁷. Constatarea că această necropolă a fost funcțională până în veacul al XVII-lea coincide cu păstrarea proprietății în mâinile urmașilor prin bărbați ai marelui logofăt, până la Mihai (Drăgan) Tăutu, ajuns pârcălab de Hotin prin anii 1620. După el, o parte a satului a trecut în stăpânirea familiei Paladi, care-și avea reședința principală în cu totul altă parte a Moldovei, așa încât a încetat să mai poarte de grijă ctitoriei strămoșilor prin femei. Cu toate acestea, la 1721, cea dintâi reparație pe care o avem documentar dovedită a bisericii s-a datorat unui boier grec care tocmai intra în stăpânirea unei părți din sat¹⁸. Mănăstirea Vărațic, care ținea cealaltă parte, nu pare să se fi interesat de starea jalnică în care ajunsese biserica. Urmași ai ctitorului au mai stăpânit la Bălinești până târziu (familiile Ciomârtan și Calcăntaur), dar nu am amănunte despre raporturile lor cu biserica.

Bisericile de la Zaharești¹⁹, Nemirceni, Antilești înfățișează aceeași situație, susținută fie prin documentele care dau curgerea proprietății, fie prin materialul epigrafic. Prin analogie, trebuie să aducem aici și cazul bisericii din Crivești (fostul ținut al Cârlișturii, acum județul Iași), unde întâmplarea a făcut să se păstreze, până la o vreme (nu mai cunosc situația actuală), două pietre funerare separate de două sute de ani: una a acoperit mormântul marelui vistiernic Dumitru Buhuș,

¹⁴ Un bun exemplu îl constituie mormintele Stroiceștilor de la Probota, pentru care v. Voica Maria Pușcașu, *Lespezele funerare de la Mănăstirea Probota*, publicat în *ArhGen*, II (VII), 1995, 1–2, p. 147–157 (I) și III (VIII), 1996, 1–2, p. 255–268 (II); cu corecturile și precizările pe care le-am adus în studiul *Contribuții prosopografice și epigrafice*, în *SMIM*, XXVIII, 2010, p. 78–96 (3. Vasilca „Stroici” de la Probota).

¹⁵ Cazul unei pisanii de la Bisericanii – Ștefan S. Gorovei, *Epigrafie, genealogie, istorie. Noi contribuții*, în *SMIM*, XXXI, 2013, p. 171–182 (3. O pisanie „inedită” la Mănăstirea Bisericanii) – și concluziile la care poate conduce analiza informațiilor cuprinse în ea.

¹⁶ Idem, *Ansambluri pierdute: necropolele familiale ale Moldovei medievale*, cit. (*supra*, nota 12), p. 11–36. Această mică sinteză a fost precedată de cercetări și reconstituiri parțiale, stârnite tocmai de descoperirea sau identificarea unor lespezi funerare.

¹⁷ Idem, *Un tablou votiv și o necropolă familială. Biserica logofătului Tăutu de la Bălinești*, în *AP*, XI, 2015, 1, p. 7–30 (în special p. 19–22).

¹⁸ *Ibidem*, p. 22–23; idem, *Spiritul Putnei în veacul al XVIII-lea. Zidiri în piatră și cuvinte*, în *AP*, XIII, 2017, 1, p. 15–16.

¹⁹ Vitalie Josanu, *Trei inscripții din sec. XVI–XVII descoperite la biserica „Sf. Dumitru” com. Zaharești, jud. Suceava*, în „Suceava. Anuarul Complexului Muzeal Bucovina”, XXXIV–XXXV–XXXVI, 2007–2008–2009 [2009], p. 201–203; Maria Magdalena Székely, *Biserica din Zaharești și ctitorii ei. O revenire necesară*, în *SMIM*, XXIX, 2011, p. 111–139.

mort la 15 martie 1647²⁰, tatăl viteazului hatman Alexandru Buhuș și al aceleia care avea să devină Anastasia doamna, soția lui Gheorghe vodă Duca; cealaltă piatră a acoperit mormântul răstrănepotului său, numit tot Dumitru Buhuș, mort la 16 noiembrie 1846²¹. Ar fi ridicol să credem că într-un interval de două veacuri, în biserica din satul lor, Crivești, s-au îngropat doar doi membri ai acestei familii (sau, și mai grav, că între cei doi ar fi o simplă coincidență de patronim...). Doar genealogia Buhușeștilor²², împreună cu urmărirea curgerii proprietății în acel sat mai poate să furnizeze sugestii despre biserica rămasă în grija Buhușeștilor.

Situația era identică și în cazul ctitorilor din orașe, dreptul ctitoricesc exercitându-se și aici. Un exemplu edificator îl constituie biserica Sf. Dumitru Balș din Iași, care trece drept o ctitorie a familiei Balș (acolo sunt îngropați membri din câteva generații ale acestui mare neam). Ctitorul inițial a fost, însă, un membru al familiei Bârlădeanu²³ și, prin metoda genealogică, s-a putut demonstra că de la acesta dreptul de ctitorie a trecut la boierii Balș prin căsătoria logofătului Gheorghe Balș cu fiica logofătului Zaharia Bârlădeanu, cel tăiat de Aron vodă în 1592²⁴.

Judecând prin analogie, s-ar putea să avem o rezolvare și pentru o biserică suceveană. Cea cu hramul Sf. Nicolae²⁵ trece, azi, drept ctitorie a lui Nicoară Prăjescu vistierul (conform pisaniei din 1611), dar o sută de ani mai înainte, la 1519, un anume Mateiaș, cămăraș de vistierie, dăruia unei biserici sucevene cu același hram un *Tetraevanghel* cumpărat în Ardeal²⁶. Disputa cu privire la identitatea donatorului nu s-a încheiat, existând argumente care să încline balanța în favoarea viitorului mare vistiernic și logofăt al lui Petru Rareș, ctitorul de la Horodniceni și Coșula. Ținând seama de legătura genealogică dintre Mateiaș și Nicoară Prăjescu, ne putem întreba dacă dania din 1519 și refacerea din 1611 nu sunt expresii ale purtării de grijă cu care erau îndatorați urmașii vechiului ctitor din prima jumătate a veacului al XV-lea – azi rămas necunoscut.

Chiar și mănăstirile ctitorite de mireni rămăneau în proprietatea acestora și a urmașilor lor, după un obicei constatat doar în Moldova și numai până spre sfârșitul veacului al XVI-lea²⁷. În 1560, Alexandru vodă Lăpușneanu a trecut sub ascultarea Mănăstirii Râșca o mănăstire din ținutul

²⁰ Melchisedec, Episcopul Romanului, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și biserici antice din Moldova*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1885, p. 129.

²¹ *Ibidem*, p. 129–130.

²² Pentru care v. Ștefan Meteș, *Contribuții nouă privitoare la familia boierească Buhuș din Moldova*, în **ARMSI**, s. III, t. VII, mem. 8, „Cultura Națională”, București, 1927; Mihai Dim. Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, II, coordonator și coautor –, Editura „Simetria”, București, 2011, p. 572–588.

²³ Petronel Zahariuc, *Ctitorii bisericii Sfântul Dimitrie (Balș) din Iași*, în **AHIX**, XLI, 2004, p. 121–133 (reluat în idem, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2008, p. 39–52).

²⁴ Maria Magdalena Székely, *Ctitori mari și ctitori mici la biserica Sfântul Dimitrie (Balș) din Iași*, în *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericile răsăritene în secolele XIV–XIX*, <volum> editat de Petronel Zahariuc, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 81–92. Tot în Iași, ilustrativ este și cazul bisericii Mănăstirii Barnovschi: Ștefan S. Gorovei, *Pagini din istoria Iașilor (secolul XVIII) în documente din arhiva Sfântului Mormânt*, în același volum, p. 145–147; Mihai-Bogdan Atanasiu, *Mănăstirea Barnovschi din Iași – necropolă a Cantacuzinilor moldoveni*, *ibidem*, p. 93–100; idem, *Neamul lui Miron Barnovschi – ctitorii și morminte*, în *Dragomirna și ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstirea Dragomirna & Editura Mitropolit Iacov Putneanul, Suceava, 2014, p. 409–411.

²⁵ V. Ion Mareș, *Biserica Sfântul Nicolae din Suceava*, Editura „Karl A. Romstorfer”, Suceava, 2011.

²⁶ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Un tezaur de informații și valorificarea sa: însemnările de pe cărți*, cit. (*supra*, nota 10), p. 140–143 (text, traducere, comentariu) și 153 (Fig. 5).

²⁷ Tit Simedrea, *Mănăstiri vândute și dăruite în secolul al XV-lea în Moldova*, în **BOR**, LXIX, 1949, 1-2, p. 65–83. Mai recent, Iulian Marcel Ciubotaru, *Considerații referitoare la regimul juridic al mănăstirilor personale din Moldova (secolele XV–XVI)*, în **AHIX**, LI, Supliment: *Inovație și interdisciplinaritate în cercetarea arheologică și istorică: teorii, metode, surse*, editori: Andi Mihalache, Dan Aparaschivei, Gheorghe Cliveti, Alexandru Simon, Iași, 2014, p. 95–113.

Vasluiului, confiscată pentru hicleie de la un boier numit Lupu păhărnicele²⁸. Se subînțelege că acest boier era acela care purta grija mănăstirii și a călugărilor viețuitori în ea. Mănăstirea se numea Trestiana, iar Lupu păhărnicele (din neamul Huhulea) era un strănepot al logofătului Ioan Tăutu, adică tocmai acela pe care interpolația din cronica lui Ureche îl desemnează drept ctitor al mănăstirii cu acest nume. Este un exemplu luminos pentru ceea ce însemna transmiterea dreptului ctitoricesc în veacurile XV–XVI și înțelegem că, în cazul lui Lupu Huhulea, pedeapsa a constat nu doar în pierderea vieții și în confiscarea unor bunuri materiale, dar și în despoierea de un drept care ținea de patrimoniul simbolic. Domnul își exercita dreptul său, superior, de Ctitor *per excellentiam*, cu majusculă, așa cum era și Stăpânul absolut al întregului pământ al țării.

Desfacerea de ctitoria pe care, prin drept ereditar, o avea în grijă însemna nu doar despoierea de o marcă a puterii, dar și frângerea unei legături care, pe calea dreptului divin, lega pe stăpân de supușii săi. Conflictul care se va naște în veacul al XIX-lea între „ctitorii și epitropii” unor lăcașuri monahale, pe de o parte, și obștile monahale cu conducătorii lor (nacealnici, stareți) care nu mai proveneau din aceeași ordine socială, pe de altă parte, își are aici unul din punctele de pornire²⁹.

Dar aceasta, ținând de confruntarea dintre genealogii, este o altă poveste, care va fi depănată cu altă ocazie³⁰.

Abrevieri

AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
DIR	= Documente privind istoria României
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie

²⁸ **DIR**, XVI/2, Editura Academiei, București, 1951, p. 149–150, nr. 141.

²⁹ Un caz pus în lumină mai recent: Lucian-Valeriu Lefter, *Schitul Gol(o)gofta din ținutul Vaslui, în anii de dinaintea secularizării averilor mănăstirești*, în **Monumentul XI. Lucrările Simpozionului Național Monumentul – tradiție și viitor, Ediția a XI-a, Iași, 2009**, Partea I, Iași, 2010, p. 99–128; Costin Clit, *Documente inedite privind istoria Schitului Gologofta și a moșilor din jur*, în **AMM**, XXXIII, 2012, p. 40–91; idem, *Testamentul ieromonahului Ghenadie Cazimir, nacealnicul Schitului Gologofta și alte documente inedite*, în **AMM**, XXXVII (2016), 2017, p. 166–189.

³⁰ Textul de față fiind desprins dintr-o cercetare mai amplă, am limitat și trimiterile bibliografice la câteva dintre cele mai importante.

GHIULELE MEDIEVALE DIN PIATRĂ ÎN ROMÂNIA

Adrian Andrei RUSU

Rezumat: Istoria timpurie a artileriei de pe teritoriul actual al României este plină de necunoscute. Deși se știe că primele tunuri au fost semnalate încă de la sf. sec. XIV, piese autentice s-au găsit doar câteva (mai ales în Moldova). Proiectile din piatră s-au folosit înaintea tunurilor (la catapulte, prăștii, aruncări simple fără mecanisme). Informațiile scrise despre ghiulele din piatră sunt toate restrânse la câteva date. Se poate doar presupune că au fost șlefuite măcar la Sibiu și Brașov și au fost exportate și peste Carpați. Sec. XVI a fost unul de tranziție, către înlocuirea pieselor din piatră, cu altele din fier. Articolul încearcă să furnizeze un repertoriu cu semnalări de ghiulele împrăștiate în teritoriu, în muzee ori monumente. Se specifică detalii de consistență, procente de calibre ori alte detalii detectabile. Foarte bine ilustrată este istoria ghiulelelor rămase nefolosite pentru tunuri, uitate prin arsenale ori cu destine divergente (greutăți pentru ceas, pentru cătușele prizonierilor etc.). Un generos capitol îl formează piesele care au devenit ornamente pentru paramente.

Cuvinte-cheie: proiectile de tun medievale și premoderne, reutilizări de ghiulele din piatră din România

Abstract: Medieval Stone Cannon Balls in Romania

The early history of artillery on the present territory of Romania is full of unknowns. Although it is known that the first cannons were reported as early as the end of the 14th century, the authentic parts that were discovered were very scarce (especially in Moldavia). The stone projectiles had been used before the cannons (for catapult, slingshots, simple throwing with no mechanisms). The written information concerning the stone cannon balls is all confined to very few data. We can only assume that they were polished in Sibiu and Brașov and exported also beyond the Carpathians. The 16th century was a transitional one, towards the replacement of the stone parts with iron parts. The article aims at supplying a repository with reports related to cannon balls spread on the territory, in museums or monuments. It mentions specific materials, caliber percentages or other detectable details. It admirably illustrates the history of the cannon balls that remained unused for cannons, forgotten among arsenals or having divergent destinies (clock weights, for prisoners' handcuffs, etc.). A generous chapter is dedicated to the parts that have become ornaments for buildings.

Keyword: medieval and pre-modern cannon projectiles, reuses of stone cannon balls in Romania

Cum am mai scris-o în altă parte, este o chestiune de educație deficitară din școala românească de arheologie¹, care pune preț mai mare pe o simplă oală din lut, decât pe un artefact deosebit, ca acela care ne preocupă aici. Scuză simplității sferei, pentru o neglijare, nu se cuvine menținută, pentru că ea este o „formă perfectă” care se culege rar din natură și se fabrică cu trudă artificială². Atunci ce motivații am avea să nu ne ocupăm de ghiulele?

Pentru a dezvolta un subiect ca acesta ar fi de menționat de la început că artileria fără foc a fost o moștenire antică, mic fragment din ceea ce s-a denumit generic a fi „poliorcetica” sau „știința” asediilor (*ad litteram*, „cucerirea orașelor”).

Puțină lume pare a fi observat că a existat o viață independentă a proiectilelor, față de modalitățile lor de aruncare. Indiciile, chiar minore, dau temeuri în a scrie că „ceva” existase și pe la noi, destul de timpuriu (sec. XI-XII - XIV). Cititorul de astăzi se cuvine luminat rapid în legătură cu „praștia”, care ar trebui departajată sub numele de „frondă” și imaginată nu cu brațe elastice, prinse de un crăcan, ci fără de suportul din lemn, aruncare în urma unei mișcări de rotație, cu eliberarea finală a unuia dintre bretelele care cuprindeau manșonul proiectilului. Cum ar veni, pe un înțeles larg, semnificația unei „praștii mari”. Numele, luat din Franța, amintește de miticul Thierry

¹ A se vedea Adrian A. Rusu, *Ciobul care bate piatra*, în

http://www.medievistica.ro/texte/arta/starile/ciobu%20piatra_rusu/ciobul_care_bate_piatra.htm

² Pentru a reaseza subiectul și în altă lumină, se cuvine scris că, pe piața europeană, ghiulele din piatră, expertizate, se ridică la prețuri de câteva sute de euro.

La Fronde (de Janville, un fel de Robin Hood, al secolului al XIV-lea, dar luptător împotriva englezilor) ori de „Frona Principilor”, din anii 1650-1652. Până în secolul al XVII-lea, instrumentul primise conotații peiorative, în sensul unei revolte minore, cu mijloace la fel. Dacă, pentru rapiditatea de încărcare/folosire, se puteau culege pietre calibrate natural, culese în mod identic, pentru un plus de precizie de țintire, era nevoie de adevărate sfere, care puteau să ia aproape orice consistență materială (piatră, ceramică, metal, lemn etc.).

În Dobrogea, grație moștenirii bizantine, arheologia a regăsit ghiulele de catapulte și de praștie, la Păcuiul lui Soare³. Sferele găsite și la Baia, este greu a le identifica drept proiectile de praștie⁴. Principalul motiv pentru care ne declarăm rezervați la identitate, ar fi acela al investiției de muncă pentru fabricare, ca ulterior să înfrunte marele risc de a fi pierdute prin aruncare. Dar, o vreme îndelungată, formatul apropiat a fost și a rămas socotit drept unul dintre instrumentele jocurilor⁵. Asocierile de alte descoperiri, sprijină pe deplin o asemenea utilitate, cu mai multe variante de utilizare. Ele au fost bănuite încă și în contextul palatului episcopal de la Oradea. Două, din piatră, aveau diametre de 6-6,5 cm. Proveneau dintr-un context care pare să fie de până la mijlocul secolului al XV-lea⁶. În noul lor domiciliu, ar merita să le vedem de o utilitate diferită. Au fost, aproape sigur, piese destinate distracțiilor nevinovate și „sportive”, din cercurile episcopilor de pe Crișul Repede.

Bile din piatră și sticlă de calibru mai mic, au ieșit și în săpăturile de la Alba Iulia⁷. S-a mai semnalat una și la Carașova⁸, fără ca rostul ei să se dezlege. Același scop, pentru jocuri „de interior”, pare să-l fi avut și o piesă inedită, descoperită în cetatea Chioar (1,5 x 1,5 cm)⁹ (fig. 1/2). O bilă singulară și inexplicabilă, din ceramică (Ø = 3 cm), a ieșit la iveală la Frumușeni (Arad), din așa numita „casa a pelerinilor” (S 103/2009) (fig. 1/1). Putea fi a călugărilor, dar și a unui copil găzduit acolo ocazional. În cetatea Sucevei se semnalase demult „un glonte mic de sticlă”¹⁰. Deși unele nu au posedat nici un fel de perforații, au ispitit ideea că ar aparține categoriei mărelelor. Reunirea îngăduie constatarea simplă că au fost răspândite și chiar comune unor medii sociale și culturale diverse. Pe două altare medievale târzii, există sugestii pentru asemenea materiale. La Șaeș, doi copii se joacă printre fructe. Unele pot fi socotite și bile. Aranjamentul identic se reia și pe principalul tablou al altarului din Sighișoara. Acest mic compartiment prealabil nu se poate încheia fără invocarea unei scene post-medievale, adăugată la mănăstirea Sucevița (fig. 2). Doi indivizi se iau de cap, în ceea ce s-ar putea ușor denumi „păruială”. Însă, în jurul lor, zece puncte galbene, repartizate printre picioarele lor, invocă deplin un joc cu bile, finalizat cu o dispută.

Unele dintre „ghiulele” cele mai vechi de pe teritoriul României nu au văzut vreodată vreo mașinărie care să le arunce. S-au folosit, adică, în alt mod. Cel mai frumos exemplu ilustrativ în acest sens ar fi acela al „colecției” de la Cislădioara. Imaginea unora dintre ele a fost publicată

³ P. Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*. II. București, 1977, p. 144.

⁴ Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*. I. Iași, 1980, p. 128. Contradicția a constat din aceea că, deși au fost socotite proiectile, s-au tratat în dreptul jucăriilor.

⁵ Petényi S., *Középkori és koraiújkorai játékok*, vol. *Játzsani jó! Történelmi barangolás a játékok birodalmában*. Szerk. D. Matuz Edit, Ridovics Anna. Budapest, 2004, p. 66-67.

⁶ *Cetatea Oradea. Monografie arheologică*. I. *Zona palatului episcopal*. Editor A. A. Rusu. Oradea, 2002, p. 85, 155.

⁷ Daniela Marcu Istrate, *Catedrala romano-catolică „Sfântul Mihail” și palatul episcopal din Alba Iulia. Cercetări arheologice (2000-2002)*. Alba Iulia, 2008, p. 583, pl. 75/16; 615, pl. 107/1.

⁸ S. Oța, Liana Oța, Migdonia Georgescu, E. Popa, *Piese de metal, os, sticlă și piatră descoperite în cetatea de la Carașova-Grad (com. Carașova, jud. Caraș-Severin)*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*. S. N., VII, 2011, p. 112, pl. XV/6, unde este socotită proiectil.

⁹ Muzeul Județean de Istorie și Arheologie, Baia Mare, Inv. 3.170. Toate piesele din acest muzeu mi-au fost puse cu generozitate la dispoziție de către Sorana Ardeleanu și Dan Pop, cărora le datorez, și pe această cale, mulțumirile mele.

¹⁰ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*. București, 1913, p. 86.

prima oară în anul 1972¹¹. Dar, pietrele se pot vedea și astăzi, în preajma bisericii (fig. 3). În curtea fortificației din jurul monumentului ecleziastic romanic s-au lăsat intenționat mai multe „uși” în succesiune, a căror logică a rămas criptică pentru foarte multă lume. Aceasta cu toate că, arheologic, în preajma lor s-au găsit grămezi de bolovani pregătiți nu pentru finalizarea vreunei construcții, ci pentru rostogolire¹². Avem de-a face cu opt deschideri pe latura de est, alături de alte trei în nord și vest. Nu la fel de misterioase au fost aceleași deschideri și pietre alăturate, pentru tineretul săsesc local, care le-a conservat, pentru un exercițiu/probă de bărbăție. Desigur, pervertind o tradiție de utilizare mai veche, încercarea consta din urcarea unor uriașe blocuri sferice din piatră, care fuseseră odinioară rostogolite prin pomenitele deschideri, de către alte generații supuse tradiției. Toată interpretarea „ușilor” succesive trebuia regândită, ca o utilitate mai comună, în sensul acceptării lor drept forme de „guri de tragere” primitive. Și alte cetăți timpurii mai prezintă asemenea șiruri de deschideri: Orlat - „La zid” și Tilișca, pe laturile cele mai vulnerabile ale cetăților¹³; mai există apoi și pe fragmentele cortinei cetății Tâmppei Brașovului, unde au fost marcate în număr de patru¹⁴; la cetatea Breaza (Făgăraș), o deschidere din estul cortinei, are o înălțime apreciabilă față de nivelul de călcare¹⁵, la fel ca la prima cortină de piatră a Hunedoarei (secolul al XIV-lea?). Dar la cele două cazuri din urmă, am putea avea în vedere și ieșiri către balcoane sau latrine¹⁶. Seria aici înregistrată conduce la concluzia că nu este hazardat a se presupune că fuseseră aranjamente pentru o tehnică de apărare relativ răspândită.

Aruncarea unor proiectile din piatră, mai mult ori mai puțin lucrute anume și de capacitate remarcabile, s-a folosit, prin catapulte, până în secolul al XV-lea, ultima dată serios, în războaiele husite. Acele construcții ingenioase, bazate doar pe legile mecanicii și fizicii, sunt greu de identificat pentru că apar în surse scrise adesea doar cu numele generic de „mașini de război”. Sub care pot fi înțelese mai multe tipuri de mecanisme. Chiar și balistele (*balistas*), amintite de către *Cronica* lui Anonymus sau menționate în diplome timpurii, cum ar fi în anul 1310, la nobilii din Diosig (jud. Bihor)¹⁷, puteau arunca pietre, nu sulite ori săgeți decalibrate. Oricum, nici un document medieval de la noi, păstrat până astăzi, nu a folosit noțiunile de „trebuchet” sau „mangonel/mangano”, „cicogna” sau „petriera”, „Desgleichen”, „Onager” etc.¹⁸, adică nume consacrate în Occident, pentru aruncătoarele de pietre mari.

La aparatele menționate, relativitatea tragerilor se combina cu aproximările de dimensiuni ale proiectilelor și forța de aruncare implicată. Chestiunile de transport, adesea chiar imposibilitatea efectuării vreunui, tractat de atelaje până sub linia de fortificații, impuneau cel mai des confecționarea celei mai mari părți a instrumentelor de asediu într-un loc mai potrivit, dotat cu meșteri, materiale și unelte. Apoi asamblarea componentelor pe loc, în fața obiectivului de cucerit, și chiar abandonarea lor, după finalizarea operațiunii. Din acest motiv, aproape că nu dispunem de auxiliare metalice pe care să le bănuim că ar fi putut deservi soliditatea ori manipularea mașinilor de asediu. Dacă scheletele de bază avuseseră o asemenea soartă, se poate bănui cât și cum s-a investit pentru ceea ce se arunca către zidurile adverse. O exagerată șlefuire de sfere-gloanțe ar fi fost

¹¹ Sub neutrul titlu de „ghiulele de piatră”. Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*. București, 1972, fig. 84.

¹² R. Heitel, *Arheologia monumentului de arhitectură romană din Cisnădioara*, în *Apulum*, 11, 1973, p. 285.

¹³ Th. Năgler, *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în *Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie - Istorie*, 20, 1977, p. 42.

¹⁴ G. Treiber, *Die Burg auf den Zinne und am Gesprengberg in Kronstadt*, în *Bericht des Burzenländer Sächsischen Museums*, 1913, p. 17-18.

¹⁵ Th. Năgler, *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș)*, în *Studii și Comunicări Muzeul Brukenthal. Arheologie - Istorie*, 14, 1969, p. 102.

¹⁶ Discuția și la A. A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*. Cluj-Napoca, 2005, p. 182.

¹⁷ Györfy Gy., *Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*. Budapest, I³, p. 615.

¹⁸ A se vedea O. Piper, *Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen*. Ed. a 3-a. München, 1912, p. 380-414.

inutilă. În anii din urmă, unele reconstituiri cinematografice au sugerat utilizările de tragere, care conțineau o gamă impresionantă de proiectile, de la pietre de mormânt, până la stârvuri.

Istoria artileriei de foc a fost schițată de ceva vreme și pentru România. Se admite că începuturile s-au marcat la finele secolului al XIV-lea, la Sibiu¹⁹, dar numai din secolul următor, al XV-lea, utilizarea a devenit consecventă și mereu îmbunătățită. În secolul al XVI-lea au intervenit modificări serioase care, printre altele, au condus către renunțarea la proiectilele inițiale, confecționate din piatră, și la introducerea celor turnate din metal (fontă).

Avem un repertoriu aproximativ cu piesele medievale de artilerie descoperite ori păstrate pe la noi²⁰. Chiar și despre tunuri s-a scris cu prudență. Este de înțeles atitudinea când ar fi vorba despre principatele extracarpatice. Pornim de la cele mai recente considerații²¹. Datările avansate nu sunt decât repere *ante quem*, nu anii siguri de turnare. Caracterul lor „deosebit”, comparat cu exemplare din Europa Centrală, le dă dreptul doar la calificativul de „rare”, în zona noastră. Herbul de pe tunurile de la Orheiul Vechi putea reprezenta, concomitent, atât marca meșterului, cât și aceea a comanditarului inițial. În măsura în care au fost socotite „prăzi” de la Codrii Cosminului (1497), la fel se putuseră mișca prin mecanismele normale de achiziție. În legătură cu posibila imitare a unuia, prin celălalt, în varianta „nu este exclus și faptul producerii lui undeva în Moldova, sau chiar la Orheiul Vechi”²², rezervele sunt majore.

S-a relevat, nu de mult, și imaginea bine datată (1496), a unui tun de la Movile (Brașov), care fusese sigla unui bronzier ce turnase și clopote (fig. 4)²³. Din păcate, marca este unică și nu a mai fost semnalată în alte părți. Aceasta nu ne împiedică să constatăm că el se socotise, în primul rând, creator de tunuri și produsese atât cât să-l determine să-și personalizeze, într-un asemenea mod, calitatea de meșter.

Iarăși, într-un fel de neimaginat, se mai păstrează afeturi din lemn pentru tunuri de fortificații. Două exemplare le-am descoperit în biserica fortificată evanghelică de la Copșa Mare (Sibiu). Unul se află încă în turnul bisericii (fig. 5), celălalt a fost scos în afară. Pentru că nu se cunosc utilitățile lor, soarta lor viitoare este pusă sub semnul întrebării. În jurul lui 1900, Karl A. Romstorfer fusese capabil să descrie vechi amplasamente pentru tunuri de asediu²⁴. El fusese arhitect, însă, după el, nici un singur arheolog român nu a mai identificat asemenea dispozitive în vreun alt loc.

Deși pictate în frescele Moldovei, tunurile și tragerile lor nu au ilustrat niciodată istoria armamentului. În scena asediului Constantinopolului, pictată la Moldovița (fig. 6), tunuri solzoase trag din ambele tabere. Ghiulele lipsesc, așa încât, un „creator” ulterior a ținut neapărat să zgărie vreo două.

Invenția tunurilor a fost o adaptare revoluționară a mecanismului de aruncare, la proiectile imparate cu mult înainte. Treptat, ca și în cazul altor arme cu propulsie mecanică (arcul și arbaleta, cu număr de săgeți minim obligatoriu), s-a instituit uzanța „setului minim” de dotare cu proiectile și praf de pușcă. O primă referință de o asemenea factură vine din anul 1443, când Ioan de Hunedoara, în calitate de voievod al Transilvaniei, solicita Brașovului *sex mensuras lapidum bombardarum*, care urmau a se completa cu *mensuram quadraginta lapides cum omnibus lapidiciis*²⁵. Este absolut evident că tunurile ar fi fost inutilizabile fără proiectile și explozibili, dar pentru că nu au existat informații scrise, istoricii tac gros la adresa acestora. În situația dată, poate tocmai calitatea consemnată de *bombardista*, îl desemnase pe cel care se obliga să rezolve combinația de

¹⁹ C. König, *Cea mai veche știre privind folosirea armelor de foc în țările române*, în *Studii și Cercetări de Muzeologie și Istorie Militară*, 11, 1978, p. 171-143.

²⁰ G. Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice. 1996-2001*. Iași, 2006, p. 111.

²¹ *Ibidem*, p. 111-112.

²² *Ibidem*, p. 112.

²³ Benkő E., *Erdélyi középkori haranjai és bronz keresztelőmedencéi*. Budapest - Kolozsvár, 2002, p. 454-455.

²⁴ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*. București, 1913, p. 27.

²⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare *Ukb.*). V., p. 116-117.

funcționalitate, fiind, concomitent, un metalurg (turnător de țeavă), un chimist (pentru „pulberea neagră”), dar și un îndemânatic cioplitor în piatră. Dacă primele două „meserii” primare se pot întrevădea oricând asociate, mai greu ar fi cu ultima, care era, destul de tainic, legată de meșterii constructori, cu abilități incluse de pietrari ordinari, dar încă nu bine individualizate. Așadar, confecția proiectilelor se putea transfera unui meșter mai puțin calificat, dar, întotdeauna, dimensionarea era determinată de turnătorul țevii de tun. Pentru a-l regăsi pe făuritorul de ghiulele, este imposibil ca să nu trebuiască a încerca măcar o corelație cu alte obiecte din piatră, de uz curent, despre ai căror meșteri se cunosc, la fel, nedrept de puține informații. Primul gând trebuie să se îndrepte către cioplitorii și șlefuitorii de pietre de moară și râșnițe. Cel puțin încă mojarile de piatră, mai trebuie avute în vedere. La sfârșitul veacului al XV-lea, există o informație care specifică realizarea „ghiulelelor” de către țigani (*globulis pixidum et aliis instrumentis ad bellis usum necessaris*, în anul 1496²⁶). „Pixidele” au fost mai degradă puști primitive, decât tunuri.

Vom aminti și despre menționarea pe domeniul Hunedoarei a unui *lapisor*, interpretat însă, poate prea simplu, drept „miner”²⁷. Când, de fapt, putea să desemneze și pe artizanul producător de cutoare, pietre de polizare, de moartă și râșnițe. Având în vedere că toate socotelile domeniului, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, nu amintesc decât de hârtie și praf de pușcă pentru tunuri²⁸, s-ar putea presupune două lucruri: lotul de ghiulele fusese comandat înainte și nu avea motive să fie reînnoit; tocilarul menționat continua să-și exercite treaba anonim și înspre păstrarea numărului de proiectile necesare. Tot în cazul particular al Hunedoarei s-ar putea încă bănui că, dată fiind producția sa de fier, a trecut rapid la preschimbarea celor vechi, cu altele, din noul material.

S-a petrecut un fapt de-a dreptul consternant: în istoriografia românească s-a scris recent despre arme și producția lor, dar ridicol de puțin s-au strecurat câteva fraze în legătură cu responsabilitatea producției de ghiulele. Din nou, în deplină contradicție cu ceea ce există pus la dispoziție prin cele mai noi mijloace de informare²⁹. Este exact genul de scăpare ori „gafă” pe care am putea-o îngădui numai unui prea adâncit în litera izvoarelor, dar nu și unui arheolog.

Cât de puține, dar dispunem și de informații scrise relative la ghiulele. Tocmai invocasem referința din 1443. Ea sugerează un reper interesant: comandarea pieselor în funcție de greutatea lor. Mai departe, datele sunt foarte răzlețite. De pildă, în anul 1481, o *bombarda vulgo hoffnycza* și un *tarazk meliores*, cu 20 de *lapidibus globis*, erau cerute la Sibiu, de către voievodul Ștefan Báthori³⁰. La sfârșitul secolului al XVI-lea, orașul mai avea un meșter aparte care le cioplea³¹. Până în prezent, alături de tocmai menționată sursă sibiană, oarecare indicii ne trimit și către Brașov, ca un centru de producție al unor astfel de proiectile. În mediul german, au existat și „mori pentru ghiulele”³². Cantitatea lor trebuie să fi fost impresionantă. În anul 1471, la porunca autorităților ardelenice, au trecut către Moldova o mie de ghiulele³³, ce nu puteau fi decât din piatră. A le vedea prezente „în stoc” ori confecționate cu rapiditate, este deja o pură speculație. Întreaga artilerie se preschimba cu suficientă rapiditate, pentru a nu solicita ținutul pasului la modificarea calibrelor ori doar la înmulțirea gurilor de foc. În anul 1571, s-a înregistrat o plângere a secuilor care reclamau

²⁶ Comanda a fost adresată explicit voievodului țăganilor de pe teritoriul episcopiei Pécs (Ungaria): E. Hurmuzaki, N. Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*. II/2. București, 1891, p. 382.

²⁷ I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*. București, 1973, document p. 23, 33, interpretare la p. CVI-CVII.

²⁸ *Ibidem*, anexa 2, p. 296-299.

²⁹ Printre altele, există un repertoriu:

<https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Cannonballs?uselang=de> din care România este totalmente absentă.

³⁰ *Ukb*. VII, p. 257, nr. 4.387.

³¹ I. M. Țiplic, *Breslele producătorilor de arme din Sibiu, Brașov și Cluj – sec. XIV-XVI*. Sibiu, 2001, p. 53.

³² <https://www.mittelalter-lexikon.de/wiki/Kugelm%C3%BChlen>

³³ *Ukb*. VI, nr. 3.896. Actul menționat de Șt. Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*. București, 1956, p. 206.

faptul că reușiseră, cu mari cheltuieli, să-și doteze fortificațiile cu arme de foc, și „gloanțe” (*golyóbissal*), dar oamenii principelui le vămuiseră drastic³⁴.

Este de crezut că numele proiectilelor fusese generic, măcar în limba latină. Toate vernacularele au oferit mai mult și s-au adaptat formelor pentru care Antichitatea nu avusese nici un fel de corespondent. Latinescul medieval *globis*, a dat doar un neologism târziu, care nu avea nici o legătură cu vreo uzanță particulară, ci doar cu desemnarea formei unor obiecte decorative, în cea mai mare parte. Probabil că o concluzie prea exclusivistă s-ar putea atenua dacă am admite că româna, ca și alte limbi, a desemnat inițial sau în paralel piese cu simplul cuvânt „bilă”, pe care, oricum, nu prea avea unde să-l utilizeze mai des ori mai potrivit, în alte contexte. Dacă se urmează etimologia cuvântului românesc, din turcul „gülle”, s-ar putea deja scrie un aliniat de istorie, cu posibilități învățăcei pentru folosirea lor. Limba maghiară utilizează și ea un termen ambiguu, provenit din aceeași familie a bilelor („golyó”), folosit pentru toate tipurile de „gloanțe”. În prelungirea lexicului sărac se așează și expresia „a bate o cetate”, ceea ce ar fi echivalat cu bombardarea ei.

De la început am putea admite că „fabricanții” de ghiulele au alimentat și tunurile turcești. Așa încât, prezența lor pe suprafața actuală a României, ar trebui să urmărească și această latură de istorie. O relativ recentă publicație, descrie o ghiulea de granit, cu diametrul de 26 cm, și schije din ghiulele de marmură, utilizate la asediul Mangopului³⁵. Pe teritoriul României de astăzi nu au fost semnalate asemenea proiectile. În Dobrogea, în cetatea Enisala, în Turnul 2 s-au consemnat prezențele unor „proiectile de catapultă, în număr de 12, cu circumferința variind între 35 cm, 27 cm și 88 cm, toate din calcar poros”. Primele două dimensiuni ar putea aparține și unor proiectile de tun. Se mai adăugă apoi doar o piesă singulară, socotită ghiulea, folosită înaintea anului 1481³⁶. Constatăm ușor că autorii care le-au întâlnit nu au fost în măsură să deosebească proiectilul de catapultă (în general, fără pretenții mari de finisare), cu cel de introdus în țeava unui tun.

Nu trebuie să insistăm prea mult asupra efectelor produse de ghiulele. Cam degeaba așteptăm, după lectura istoriografică a unor asedii, cu „bombardamente intense”, să descoperim scara acelor și, eventual, grozăvia calibrelor puse la lucru. Relatările campaniei dunărene din 1445, scriu despre „ghiulele ușoare și puțin rezistente”, cu efecte mai ales la acoperișuri³⁷. În urma unor asedii documentate, abia dacă avem urmele lor prezente pe monumente. Printre ele există ghiulele rămase înfipite (Cluj, biserica parohială) (fig. 8) ori doar adâncituri cauzate de ele (Alba Iulia - fig. 9, Oradea, Soroca etc.). Pentru situația de la Cluj, s-a estimat că ar fi decurs din asediul turcesc din anul 1603. Pentru rostul „memorial” al unor piese slujește ca bun exemplu ghiuleaua înfipită în domul de la Braunschweig, sub care a fost montată o inscripție care îi marchează data prezenței (20 august 1615). Dar se cunosc și alte cazuri³⁸. Alte ghiulele sunt de văzut pe Bastionul Soldisch, din Sibiu. Pentru că nu au nici un fel de ordine de așezare, se poate bănuși că au fost înfipite de o artilerie neprietenoasă. Un caz aparte îl oferă, după părerea noastră, ghiuleaua fixată în peretele clopotniței de la Unguraș. Este vizibilă pe latura de sud, și nu pe mediana laturii. Deci, sunt motive a se crede că a fost trasă, nu înzidită. S-ar putea deduce cu destulă siguranță că a făcut parte din istoria cetății cu același nume, demolată la mijlocul secolului al XVI-lea, în favoarea „Noului Unguraș” (Gherla). În întregul areal geografic, folosirea sa este stingheră. În cazul sașilor, a devenit regulă ca acelea să fie înlăturate. Probabil socotindu-se că „nu se cuvine” a lăsa o avere cu urme de război și

³⁴ Székely Oklevéltár II. Budapest, 1876, p. 331. Discutată și de Tüdös S. Kinga, *Háromszéki templomvárak. Erdélyi védőrendszerek a XV-XVIII. században*. 2. javított, bővített kiadás. Marosvásárhely, 2002, p. 43.

³⁵ Al. Gertsen, Nadezhda Gertsen, *Moldova și principatul Theodoro la 1475*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*. Putna, 2004, p. 154, fig. 9.

³⁶ Raluca Iosipescu, S. Iosipescu, *Ștefan cel Mare și Dobrogea de nord în vremea marelui război cu Imperiul otoman*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*. Putna, 2004, p. 312, 317.

³⁷ Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*. București, 2001, p. 251.

³⁸ De pildă, o ghiulea turcească, înfipită la Viena anului 1685:

<https://www.facebook.com/kulturgeschichten.wien/photos/a.1673085199621702/1740984406165114/?type=1&theater>

stricăciuni. Ca urmare, până în plin secol XIX, multe ziduri au fost ambalate în tencuieli noi, de cele mai multe ori neutre și devenite, cu timpul, urât de cenușii.

Încă un alt detaliu de arhitectură ar fi trebuit implicat: orificiile de tragere în forma așa numitei „găuri de cheie întoarse”. Una dintre ele se lasă văzută pe Turnul tezaur al Putnei (Suceava). Amplasarea ei este mai degrabă secundară. Oricum, combinată cu spațiul din spatele ei, ar fi indicat măcar dacă a fost vreodată utilă pentru tunuri ori numai pentru archebuze. Cele mai multe nu au putut folosi decât pentru arme de mână. Orice tun medieval ori premodern degaja, prin folosire, o cantitate apreciabilă de fum care, în spații închise, avea efecte periculoase asupra apărătorilor înșiși.

Adesea sunt menționări exprese despre lovirea individuală a vreunui șef militar. Cea mai vestită pare a fi cea din 22 iunie 1462, în fața Chiliei, la glezna lui Ștefan cel Mare. Iar ceva mai tardiv, în 1476, la asediul Neamțului, apărătorii moldoveni au fost lăudați de cronici că au lovit tunul cel mare, împreună cu șeful artileriei otomane, însă chiar și „globul cel mare”, decorativ, de la cortul sultanului³⁹. Accidente ori performanțe de țintire? Oricare proiectil de tun este destinat mai curând unor ținte mari ori unor oșteni masați⁴⁰. Mai curând prima variantă, pentru că altfel nu se puteau petrece așa lucrurile, fără exerciții repetate de tragere pe timp de pace, în care unghiurile țevelor și cantitatea de pulbere fuseseră mereu controlată și urmărită în efecte.

Combinata diametrului țevei unui tun de la Orheiul Vechi (7,5 cm), cu diametrul ghiulelei din interior (7,5 cm)⁴¹, ne oferă o concordanță de-a dreptul perfectă ori o nefericită înfundare de țeavă? Pe de-o parte, exista mereu riscul spargerii la explozia inițială, de pornire a tragerii, pe de altă parte, structurile zidurilor puteau conține pietre mai dure decât cele din care se modelau ghiulele de izbire. Pe când sferele din tunuri se obțineau din gresii sau calcare, în schimb, în ziduri erau adesea prezente pietre de râu, șisturi sau variante bazaltice cu mult mai dure și foarte puțin reactive la o singură lovire și aceea în punctul de rezistență cel mai mic, care să le producă măcar fisurarea. Nu este de mirare dacă, în ansambluri se ținteau mai degrabă porțile și toate structurile din lemn.

Tehnica perfecționării tunurilor a trimis la coș ghiulele confecționate din piatră⁴². În 1529, de pildă, se știa că aveau să fie aduse în Transilvania tunuri cu ghiulele de fier (*globis ferreis*), capturate de la Habsburgi⁴³. Iar în 1532, alte ghiulele se aflau în răspunderea fierarului⁴⁴. Un sfert de ghiulea din metal a răsărit în cursul campaniei arheologice din anul 2017, de la Mănăstirea Bistrița (Neamț). Pare că s-ar putea lega de asediul din 1538, când trupele turcești l-au urmărit pe Petru Rareș.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, aproape fiecare dintre orașele Transilvaniei dispunea de meșteri capabili să toarne la comandă, în funcție de situație și nevoie, tunuri ori clopote, dar și să asigure auxiliarele lor, respectiv praful de pușcă și ghiulele. Situația informației s-a modificat esențial mai ales pentru ultima parte a secolului al XVI-lea și secolul al XVII-lea, în ceea ce privește cunoștințele despre „morile” de pulbere. Dar harta lor, pe lângă faptul că este adesea surprinzătoare (exemple la Hărman, Râșnov, Sânpetru etc., doar în actualul județ Brașov), nu

³⁹ Informații reunite de R. Popa, *Cetatea Neamțului*. București, 1963, p. 20.

⁴⁰ De unde, pe bună dreptate, zicala consemnată de către Miron Costin, „cine piere de glonț de tun, tot era de fulger să moară”. *Letopisețul Țării Moldovei*. p. 219. Menționată și de V. Josanu, *Reflexii istorice privitoare la Cetatea Neamțului. Pagini de istorie militară medievală*. Piatra Neamț, 2009, p. 119.

⁴¹ G. Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice. 1996-2001*. Iași, 2006, p. 109-112; fig. 68. Vezi și reconsiderările lui V. Josanu, *Reflexii istorice privitoare la Cetatea Neamțului. Pagini de istorie militară medievală*. Piatra Neamț, 2009, p. 118.

⁴² În 1972, Gh. Anghel susținea o teorie tocmai inversă: turnarea în fier a ghiulelelor ar fi revoluționat tunurile (*Cetăți medievale din Transilvania*. București, 1972, p. 81). Noi susținem însă că doar mai buna confecție a țevelor și perfecționarea mecanismelor de încărcare și aprindere, a condus la transformarea materialului din ghiulele.

⁴³ I. Pataki, *Domeniul Hunedoara...*, p. XXX, 260.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 106.

poate fi nici transferată în vremuri mai vechi, nici nu se poate socoti ca moștenind producția de ghiulele din piatră.

Din timpul în care începem să deținem inventare mai detaliate despre dotările militare, consemnările ne ascund calitatea ghiulelelor. Este, de pildă, situația celor menționate la Odorhei, în 1629⁴⁵. Oricum, în secolul al XVII-lea folosirea ghiulelelor de piatră era socotită anacronică și chiar demnă de a fi consemnată drept una excepțională. A fost situația din cetatea Oradea, din care garnizoana turcă a mai aruncat, la 1692, spre mirarea militarilor adversi, astfel de ghiulele către asediatorii creștini⁴⁶.

Ca și în situația altor artefacte medievale, datele directe privitoare la proiectilele/ghiulele din piatră sunt sporadice, incomplete sau vechi. Dintre ele, face figură aparte descrierea „gloanțelor” scoase din cetatea Sucevei⁴⁷. Au fost „mai multe sute de bucăți, pe aproape întreg teritoriul cetății și numai întregi, ci și jumătăți, sferturi și părți mai mici”. Se constată o realitate: suvenii folosiseră coproliți (= fosfați naturali de calciu, proveniți din petrificarea în masă a excrementelor animalelor fosile din era secundară) pe post de proiectile. Avuseseră diametre între 6 și 12 cm. În mod absolut inexplicabil, toate cercetările mai noi nu au mai regăsit asemenea artefacte.

Este totuși un bun prilej de a scrie și despre alte „ghiulele naturale”. În zona Feleacului, din vecinătatea Clujului, toate dealurile scot la iveală trovanți de diferite dimensiuni (fig. 10/a). Un „accident” petrografic pare că a fost ostentativ montat și pe curtea bisericii fortificate din Valea Lungă (Alba) (fig. 10/d), cu origini în apropiere (fig. 10/b). Alții provin, se pare, de pe valea Mirăslăului (Alba) (fig. 10/c). Se confirmă că și în vecinătate există depozite naturale cu trovanți mici. Însă cea mai evidentă demonstrație de utilitate, la fel cum o vom regăsi-o și la aranjarea ghiulelelor autentice în ziduri, este pe muchia unui turn de curtea de la Drăușeni (fig. 11). Întreaga formă circulară a fost lăsată în exterior, în timp ce „coada” sa imperfectă, a servit pentru ancorarea în zidărie. Nimic nu se poate lega însă de prezența lor deliberată pe turnuri ori curte, atât timp cât nu s-au făcut analize petrografice pe exemplare declarate ca atare. Elementar, numeroase pietre de râu au performanțe profilaturi sferice⁴⁸. Decorațiile de arhitectură medievală ori premodernă nu au ajuns prea des în vecinătatea sculpturilor sferice. Acest fapt ne-a eliminat o sursă de posibile confuzii.

Cum văzusem, Karl A. Romstorfer se referise la proiectile. Mai adăugase că pe Câmpul Șanțurilor se aflaseră „gloanțe de plumb, fier și piatră”⁴⁹. Mai departe, spre deosebire de coproliți, susține că cele care ar trebui să le socotim ghiulele „au fost relativ puține”. Remarcă una singură care avusese „însemnatul diametru de 45 cm”⁵⁰. Nici ilustrațiile sale nu spun mai multe (fig. 13). Din păcate, modelul austriacului de a restitui *tot* ceea ce apăruse la Suceava, a rămas uitat⁵¹, iar performanțele de restituire au devenit din ce în ce mai slabe și mai trunchiate. Trebuie să fim mulțumiți dacă sunt consemnate câteodată, iar pe de altă parte, dacă le remarcă mai atent muzeograful ori arheologii. În vechea expoziție muzeală, au intrat mai mult de zece exemplare, de calibre diferite și amestecate, din piatră și fier (fig. 14).

⁴⁵ Székely oklevéltár. III. (1270-1571). Szerk. Szabó K. Kolozsvárt, 1890, p. 119; *Ibidem*. Szerk. Szádeczky L. VI (1603-1698). Budapest, 1897. p. 90-91, 117.

⁴⁶ Bunyitay V., *Nagyvárad a török-foglalás kiráiban. 1660-1692*. Budapest, 1892, p. 84. Vezi și *Cetatea Oradea. Monografie arheologică. I. Zona palatului episcopal*. Oradea, 2002, p. 84.

⁴⁷ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*. București, 1913, p. 89-90.

⁴⁸ Ca să ducă la paroxism folosirea pietrelor de râu, o restaurare relativ recentă, de la Orăștie, a umplut paramentele cu „bobițe” aparente, din pietre de râu alese anume (fig. 11). O falsă tapetare cu „ghiulele” s-a născut astfel în peisajul monumentelor istorice din Transilvania.

⁴⁹ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*. București, 1913, p. 23.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 95-96. Tot el adăuga să au fost și „gloanțe din fier”.

⁵¹ Din păcate, nici ultima mică monografie a cetății, nu pomeniște absolut nimic despre ele. Vezi Paraschiva Victoria Batariuc, *Cetatea de scaun a Sucevei. Monografie*. Suceava, 2004.

Ghiulele autentice au fost semnalate în diverse locuri. Dintr-o colecție de 15 exemplare ale Muzeului județean maramureșean (Baia Mare), măcar o parte se știe că au provenit, anterior anului 1918, de pe suprafața castelului din Ardud, în timp despre restul, nu s-a putut preciza decât că ar fi „descoperiri locale” (fig. 17)⁵². La fel, există o semnalare și din cetatea Seini⁵³. Unora pare să le fi pierdut urma definitiv, cum sunt cele de la Ciala (Arad), Pâncota, din biserica Căvăranului / Constantin Daicoviciu, datate la sfârșitul secolului al XVI-lea, când biserica a fost distrusă cu tunurile⁵⁴.

Pare că informațiile de la începuturile practicării arheologiei medievale⁵⁵ au rămas nedepășite prin număr ori calitatea informațiilor. Insensibilitatea constantă în fața artefactelor din piatră este aici bine ilustrabilă. Doar câteva exemple ar fi suficiente. Probabil că cel mai mare „tezaur” de ghiulele este deținut de către muzeul din Drobeta-Turnu Severin. S-au adunat acolo din colectarea a cel puțin trei generații de arheologi (Alexandru Bărcăcilă, Mișu Davidescu, Gheorghe I. Cantacuzino⁵⁶ și alții, mai tineri). Au fost depozitate în pod, doar câteva au fost inventariate. Cu prilejul ultimei „restaurări” a cetății, s-au descoperit, din nou, într-un număr oarecare⁵⁷. O parte dintre ele, au fost „lepădate artistic”, prin spațiile betonate și goale (fig. 16).

În ultimii ani avem publicări efective din cetatea Oradea⁵⁸. Un alt caz de atitudine, foarte recent, este cel de la Alba Iulia, unde arheologul a cedat și ghiuleaua de piatră, spre studiul istoricului de artă/arhitectură⁵⁹. La fel de simplu, din publicații, ni se aduce la cunoștință că au răsărit pe cale arheologică ori întâmplător la: Aiud (o ghiulea stingheră care s-a lăsat văzută în biserică, în timpul și după șantierului de restaurare derulat în anul 2009) (fig. 15/a), Alba Iulia (fig. 15/b), Baia Mare (fig. 17)⁶⁰, Brăila⁶¹, Cetatea de Baltă⁶², Chioar (fig. 15/c)⁶³, Cluj-Napoca (rezidența unitariană, lângă zidul de incintă), Deva (cel puțin cinci, de calibru asemănător, de format mare) (fig. 18)⁶⁴, Gurghiu (fig. 15/d)⁶⁵, Iași⁶⁶, Podul Dâmboviței⁶⁷, Poenari⁶⁸, Râșnov (fig. 8),

⁵² G. Schönherr, *Útmutató a Nagybányai városi múzeum gyűjteményeihez*. Budapest, 1904.

⁵³ C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*. Ed. a II-a. Baia Mare, 2015, p. 509.

⁵⁴ I. Miloia, *Biserica medievală dela Căvăran*, în *Analele Banatului*, 3, 1930, p. 39.

⁵⁵ Pentru situații de cercetare mai vechi, din secolul XIX (Ciala și Pâncota, jud. Arad), vezi M. Barbu, P. Hurezan, Szatmári I., *Márki Sándor és az aradi Liceum régiséggyűjteménye (1882-1887)*, în *Studia Archaeologica*, V, 1999, p. 506, 533. Descoperiri din perioada interbelică, de la biserica Căvăranului, distrusă, se pare la mijloc de sec. XVI, cu tunurile folosite de proiectile de piatră, vezi I. Miloia, *Biserica medievală de la Căvăran*, în *Analele Banatului*, 3, 1930, p. 39.

⁵⁶ Autorul, ocupându-se de istoria cetății (*Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*. București, 2001, p. 117-132), nici măcar nu le menționează, ca și când nu ar fi avut vreun rost în aceeași istorie.

⁵⁷ Informații de presă: „sute de ghiulele”. Cf. <http://www.mehedinteanul.ro/actualitate/2949-cetatea-medieval-a-severinului-inesat-de-varfuri-de-arbalet-e-ghiulele-de-tunuri> din 3 iunie 2011.

⁵⁸ *Cetatea Oradea. Monografie arheologică. I. Zona palatului episcopal*. Coord. A. A. Rusu. Oradea, 2002, p. 84, 155.

⁵⁹ Sarkadi M., „s folytatva magát a régi művet”. *Tamulmányok a gyulafehérvári székesegyház és püspöki palota történetéről*. Budapest, 2010, p. 219. Calibrul 19,4-20 cm, datată sec. XV-XVI.

⁶⁰ „O ghiulea de dimensiuni mai mici și o piesă de fier folosită la întărirea zidului cetății au fost găsite în șanțul cetății din apropierea grădinii casei Schönherr, aflată pe actuala stradă Cloșca. Ele au fost donate de Gy. Schönherr, în ziua de 30 septembrie 1898, muzeului din Baia Mare” (nr. vechi inv. 11-12). Informație din vechiul Registru de inventar al muzeului. Inv. vechi nr. 688. C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*. Ed. a II-a. Baia Mare, 2015, p. 194.

⁶¹ M. D. Matei, L. N. Chișescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*. Târgoviște, 2002, p. 135.

⁶² Gh. Anghel, *Fortificații medievale...*, p. 92.

⁶³ O singură piesă, cu inv. 3292, descoperită anterior anului 1979.

⁶⁴ Săpături conduse de dr. phd. Daniela Marcu Istrate. După felul în care nu s-a ocupat de ghiulele de la Alba Iulia, este de așteptat ca nici acestea să nu fie vreodată publicate. Ghiulele au fost „aranjate” în movile de pietre ordinare, de unde provine și imaginea noastră fotografică.

Rupea (fig. 15/e)⁶⁹, Sibiu (din jurul bisericii minorităților)⁷⁰, Soroca (80 buc.)⁷¹, Suceava⁷², Șiria⁷³, Tăuți (Alba)⁷⁴, Timișoara⁷⁵. De prisos a atrage atenția că relația cu fortificațiile a fost intimă. De așa natură, încât s-ar putea deduce că *toate* marile cetăți ori orașe fortificate le-au avut odinioară. Imediat ne sare în ochi faptul că de la Hunedoara, deși masiv răscolită de protosăpături arheologice, nici o singură ghiulea nu a ajuns a fi semnalată. Totuși, și locul unde au fost depozitate, se poate numi. La Mediaș, arsenalul apare atestat în anul 1509⁷⁶, ceea ce dă sigur de înțeles că nu lipsise tuturor orașelor de același calibru. Măcar despre Bistrița aproximativ acelorași timpuri, știm că dispunea de un *domus bombardarii* amplasat prin preajma curtinelor⁷⁷. Ceva am moștenit și din conținutul său⁷⁸. Istoria arsenalului sibian este de asemenea cunoscută în linii mari⁷⁹.

Altele sunt de-a dreptul puse în expoziții muzeale, fără nici un fel de specificații. Ceea ce este și mai bizar este că repartizarea acelorași artefacte a încăput adesea în două secții diferite, gestionate ori cu registre de inventar aparte (muzeele din Baia Mare, Sibiu). În orașul de pe Cibin, ghiulele au existat încă moștenite din vechiul arsenal al orașului. Cantitatea lor, deloc neglijabilă, a fost tratată mărită. Numai din jurul mănăstirii minorităților au fost extrase 16 piese întregi și alte opt fragmentare⁸⁰. În alte părți, se pot socoti ascunse, dacă au fost grupate doar în câte o anumită parte

⁶⁵ D. Căpățână, *Bătălia de la Giurgiu. 1595*. București, 1999, p. 34: „un număr impresionant de ghiulele atât din piatră cât și din metal, aparținând cronologic, secolelor XIV-XV-VIII”. Ilustrația, la care se face trimitere (fig. 9), nu cuprinde decât piese metalice. Amintim că autorul a condus acolo un număr de campanii arheologice. Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*. București, 2001, p. 202, nota 535: anul 1955 - „mai multe proiectile de piatră sau de fier, cu diametrul variind între 4 și 13 cm, găsite în fiecare dintre niveluri ca și în straturile răvășite de intervenții moderne”; p. 206: 1975 - „un foarte mare număr de ghiulele din piatră sau metal, datând din diferitele perioade de folosire a cetății”.

⁶⁶ Cele mai multe din descoperirile nepublicate ale Stelei Cheptea, cu informații de semnalare de la Dan Floareș și Bobi Apăvăloaie.

⁶⁷ Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*. București, 2001, p. 166.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 153.

⁶⁹ Cercetări arheologice în curs, cu rezultate obținute în intervalul anilor 2004-2011.

⁷⁰ P. Beșliu-Munteanu, *Zur Geschichte einer Hermanstadter Klosterkirche aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 16/1, 1993, p. 24, n. 4.

⁷¹ Iată o statistică simplă, oferită de responsabilul noilor cercetări arheologice, Sergiu Musteață: în anul 2012 - 10 buc., 2013 - 48 buc.; 2014 - 16 buc.; 2015 - 5 buc.; 2016 - 1 buc. Deci un total de 80 buc.

⁷² K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*. București, 1913, pl. IX, fără număr; M. D. Matei, E. Emandi, *Cetatea de scaun și curtea domnească din Suceava*. București, 1988, pl. XX.

⁷³ Dintr-o săpătură, zisă arheologică, derulată în anii 1970-1971, cu nici un fel de materiale depozitate în vreun muzeu. Vezi A. A. Rusu, G. P. Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*. Arad, 1999, p. 75.

⁷⁴ Gh. Anghel, I. Berciu, *Cetatea feudală de la Tăuți (jud. Alba)*, în vol. *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie. 1964. II*. București, 1970, p. 203.

⁷⁵ „câteva ghiulele de piatră”: Al. Rădulescu, Daniela Tănase, Zsuzsanna Kopeczny, *Raport preliminar privind cercetările arheologice preventive de la Timișoara - Castelul Huniade 2007*, în *Banatica*, 18, 2008, p. 145.

⁷⁶ Vezi V. Ștefău, *Muzeul Alt-Mediasch. Mărturii ale comunității săsești de la Mediaș*. Cluj-Napoca, 2017, p. 138.

⁷⁷ O. Dahinten, *Beiträge zur Baugeschichte von Bistritz*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, L, 1941-1944, p. 318.

⁷⁸ Sebestyén J., *Besztercze város régi fegyverei*, în *Genealogiai füzetek*, 2, 1904, p. 98-101.

⁷⁹ Elena Roman, *Arme de foc din secolele XV-XVI în colecțiile muzeului Brukenthal. Catalog*, în *Studii și Materiale de Istorie Militară*, 14-15, 1981-1982, p. 225 și urm.

⁸⁰ P. Beșliu-Munteanu, *Zur Geschichte einer Hermanstadter Klosterkirche aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 16/1, 1993, p. 24, n. 4.

de muzeu⁸¹. În expoziția de la Botoșani, de pildă, un soi de tavă conține 19 piese (fig. 20). Dintre ele, una ori două, probabil că nu sunt ghiulele. 5-7 bucăți ar putea fi din metal. Cele sigur din piatră au trei calibre; cele mai multe sunt mici (4-5 buc.). La Piatra Neamț, depozitul muzeului județean (11 buc.) (fig. 21), pare a se completa cu ceea ce conține încă expoziția din Cetatea Neamțului (5 buc.)⁸² (fig. 22). Muzeul din Roman are în expoziție 13 ghiulele, remarcabile de uniforme ca dimensiuni (fig. 25). Se pare că au fost recuperate cumva (?) din cetatea de la Gâdinți. Alte 11 piese sunt rânduie în muzeul orașenesc de la Sighișoara⁸³. Făgărașul deține măcar cinci ghiulele din piatră (fig. 23). Mai există ghiulele de piatră, separate, la muzeul din Alba Iulia⁸⁴ (fig. 24). Dar, este posibil ca să se fi reunit acolo materiale din cetățile de la Cetatea de Baltă și Tăuți. În muzeul din Satu Mare se păstrează patru piese, de calibre diferite⁸⁵. La Mediaș, în afara ghiulelelor poziționate în ziduri, o piesă stingheră a apărut întâmplător în anul 2015⁸⁶. Despre altele, de la Brăila (două buc.), am aflat doar recent, străduindu-ne să reunim informațiile pentru aceste pagini. Una dintre cele mai bizare reuniri s-a operat însă la Vaslui (fig. 26). O piesă provine de la Făgăraș⁸⁷, în timp ce altele, au fost confecționate pentru recuzita filmelor inspirate de „Frații Jderi” ai lui Sadoveanu, de către o întreprindere locală. În anii 1974-1975, Fabrica „Mecanica” din Vaslui, a realizat un nou set de ghiulele. Precum se bagă de seamă, marea lor majoritate sunt inedite. O relativă ierarhie de cantități arată cam în felul următor: Transilvania - Sibiu, Brașov, Oradea, Sighișoara, Alba Iulia, Baia Mare; Muntenia - Severin, Giurgiu; Moldova - Sorocea, Suceava, Botoșani. Măcar cercetările arheologice de la Sorocea au arătat ce potențial pentru asemenea obiecte îl pot constitui cetățile.

Nu există nici o tentativă de a le reuni și discuta din punct de vedere al sorturilor de piatră. Cu toate acestea, la observarea lor se constată că au existat diferite calități. O primă consecință a noilor arme a fost resimțită prin necesitatea șlefuirii piesei de izbire, pentru a se mișca ușor și fără accidente pe/în țeava de lansare. Cele din Alba (unele), Severin ori Râșnov sunt grosier prelucrate. Dacă privim către colecția celor circa 19 ghiulele descoperite în cetatea Râșnov (fig. 8), trebuie să admitem că la începuturile folosirii tunurilor, exigențele de rotunjire nu au fost prea severe. Între proiectile, sunt câteva care au forme destul de libere, doar cu suprafețe curbe. Constatările de la Sorocea (eșantion de 80 buc.), ne informează că arareori sferele au fost perfecte, au avut doar tendința de a deveni sferoidale ori bine șlefuite. Nici nu poate fi vorba ca acelea să fi fost destinate unor țevi lungi. Abia după generalizarea celor din urmă s-au născut și ghiulele într-adevăr sferice, care să nu se blocheze în cilindrul de lansare. Mai adăugăm ca o posibilă linie viitoare de cercetare, ideea că ghiulelele turcești au fost mai grosier lucrate⁸⁸.

Lotul de la Sibiu, care provine dintr-un singur amplasament, s-a împărțit în circa trei grupuri de mărime, din care, copleșitoarea majoritate avuseseră diametre între 0,30 și 0,33 m. Dar, au fost tăiate și șlefuite din andezit (10 buc.), gresii (2 buc.) și calcar⁸⁹. Între piesele de la Suceava, apar exemplare confecționate din structuri petrografice mozaicate. O parte dintre proiectilele Sorociei au

⁸¹ Minerva Nistor, *Producția și negoțul cu feronerie, arme de foc, clopote și mojarale ale Brașovului în secolele XV-XVIII*, în *Cumidava*, 13/2, 1983, p. 74.

⁸² Le vedem la Gh. Dumitroaia, *Muzeul Cetatea Neamț*. Târgu Neamț, 2009, p. 58.

⁸³ Datorez această informație simplă, lui Nicolae Teșculă, directorul muzeului.

⁸⁴ A. A. Rusu, *Alba Iulia între fondarea eparhiei și capitala principatului Transilvaniei*. Ghimbav, 2009, p. 20; Sarkadi M., „s folytatva magát a régi művet”. *Tanulmányok a gylafehérvári székesegyház palota történetéről*. Budapest, 2010, p. 219, nr. 40.3.

⁸⁵ Informație de la dr. Szöcs P. Levente, director al Muzeului Județean, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁸⁶ Cu Ø = 18 cm. Semnalarea aparține lui Viorel Ștef, de la Muzeul Municipal, căruia îi sunt dator cu mulțumiri.

⁸⁷ Cu inv. nr. 14.633, despre care se știe doar că ar fi ajuns, pe o cale necunoscută, în deceniul șapte, al secolului XX. Mulțumesc, și pe această cale, dr. Laurențiu Chiriac pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziție această informație.

⁸⁸ Ne sprijinim supoziția pe un lot turcesc din cetatea sârbească Magličk. Vezi M. Popović, *Maglički zamak*. Beograd, 2012, p. 155, fig. 103.

⁸⁹ P. Beșliu-Munteanu, *Zur Geschichte einer Hermanstadter Klosterkirche aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 16/1, 1993, p. 24, n. 4.

fost identificate drept fosforiți, alte erau calcare. La Neamț, chiar dacă au avut același calibru, unele au urme de ciocan, pe lângă o surată foarte bine șlefuită.

Aspectul exterior al pieselor ne poate mărturisi încă o realitate: diferența dintre piesele trase și acelea care nu au fost întrebuințate. Primele au suferit înnegriri din cauza prafului de pușcă. Se pot distinge prin contract cu altele, „mai curate”. Poate că o prea mare grijă de a le face curate, ne-a lipsit tocmai de patina care mărturisea realitatea. Oricum, exemplarele sparte (Botoșani, Soroca etc.) sunt cele mai potrivite pentru a observa contrastul dintre culorile de interior și exterior. Să nu cădem însă în capcana oxidărilor naturale a pietrelor, care se petrece și dincolo de asemenea lucrări. Cantitatea celor sparte, provenite din exteriorul unor cetăți (Soroca), indică faptul că au fost izbite în asedii. Aceasta înseamnă că la descoperirea arheologică, într-un context arhitectonic (cetate, curte și biserică) a unei pietre de râu sferice, fără urme de mortar, ar trebui să avem în vedere posibilitatea să fi fost utile ca ghiulele.

Calibrele în sine, merită și ele urmărite. Analiza ghiulelelor ne-ar fi arătat, cât de cât, ce calibre de tunuri au fost utilizate pe actualul teritoriu al României. Gheorghe Anghel le descria ca având greutate între 2-3 kg și 50 kg⁹⁰, însă nimeni nu poate ști de unde au fost extrase aceste generalități. Presupunând că ele ar proveni din datele furnizate de către o bibliografie străină, și atunci trebuie să fim prudenți pentru că tunurile de la noi nu sunt cunoscute în detaliu, și toate datele de cultură materială indică, în general, transferuri minimalizate din realitățile altor teritorii. Doar ca o mică corecție la aceste afirmații, sintezele consultate de către noi admit folosirea unor ghiulele de până la 80 cm diametru, fără să îndrăznească să avanseze greutatea ale pieselor. Pentru că fiecare tip de piatră are altă greutate specifică.

Cele mai mici proiectile (dacă au fost proiectile și nu bile de joc!) de la Soroca, în jurul diametrului de 5 cm, ocupă doar 11,25% din numărul total de 80 descoperite. Țevile de la Orhei au 7,5 cm. Să vedem reperul țevii de tun de la Giurgiu: 10,5 cm⁹¹. Este valabil pentru sfârșitul secolului al XIV-lea, începutul celui următor. Calibrele de la Severin oscilau între 10 și 30 cm⁹², ceea ce înseamnă tunuri diferite. Dar avem și o semnalare cu diametrul de circa 8 cm⁹³. Cele mai frecvente diametre oscilează între 6 și 8,5 cm. La Soroca dau aproximativ 54,75% din total. Tot acolo, cele în jurul dimensiunii de 10 cm, reprezintă 33,75%. Deja cele cu 20 cm diametru au fost rare (1,25%, la Soroca). Pe câte se pare, una dintre cele mai impresionate aparține Sucevei (45 cm). În fapt, nici nu am descoperit o piesă mai voinică. Abia la mijloc de secol XVII, se specifică, în cetatea Gherlei, că existau „15 forme din fier pentru controlarea mărimii ghiulelelor de tun”⁹⁴.

Ce s-a întâmplat cu majoritatea dintre ghiulele de tun ieșite din utilitatea pentru care au fost create, și care, odinioară, formaseră arsenale ale unor cetăți, nu prea știm. Inventarele și urbariile Epocii Premoderne au pomenit consecvent dotările de artilerie ale cetăților ori castelelor, mărginindu-se cel mai des că noteze că aveau ori ba „golyóbis”-uri⁹⁵. Dar, documente târzii relevă că o parte dintre ele au fost utilizate pentru trageri și atunci când s-au răspândit ghiulele de metal. Pare că renunțarea s-a produs treptat, parcă regretându-le frumusețea ori încercându-se, pe cât se putea, a se recupera plata confecționării. Un exemplu este pentru noi micul depozit de ghiulele din Turnul Bători, al Cetății de jos a Râșnovului (fig. 8). Toate piesele de acolo, au stat într-un cotlon de etaj, din secolul al XV-lea, până când, la asediul întreprins de principele Gabriel Bători (1613), s-au

⁹⁰ *Cetăți medievale din Transilvania*. București, 1972, p. 82.

⁹¹ D. Căpățână, *Bătălia de la Giurgiu. 1595*. București, 1999, p. 34.

⁹² Informații orale dobândite de la fostul director al muzeului, dr. Ion Stângă.

⁹³ Din colecția personală a lui Radu Oltean, căruia îi mulțumesc pentru informație.

⁹⁴ G.-V. Rusu, *Gherla. Cetatea lui Martinuzzi*. Cluj-Napoca, 2013, p. 398

⁹⁵ Un exemplu, inventarul cetății Oradea, din anul 1632: B. Nagy Margit, *Varak, kastélyok, udvarházak ahogy a régiiek látták. XVII-XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak*. Bukarest, 1973, p. 70-73. Mai timpuriu, din 1556, o informație latină se referă la „globis” pentru Gherla, fără să le dea consistență. Dar, inventarul din anii 1658/1659, contabilizează doar în „Casa armelor” (= arsenal) nu mai puțin de 6.668 de buc. Vezi G.-V. Rusu, *Gherla. Cetatea lui Martinuzzi*. Cluj-Napoca, 2013, p. 83, 397. În 1661, în castelul Beclean (Bistrița) se scrie despre „ghiulele vechi”. B. Nagy Margit, *op. cit.*, p. 129.

„sigilat” de către acoperișul prăbușit peste ele. Contemporanii nu mai aveau ce face cu ele, dar au ezitat să le arunce. În cazul sașilor, s-ar mai putea avea în vedere o „gestiune decontabilă”, însă restul artefactelor din același turn lasă de înțeles că a fost vorba despre o combinație dintre lucruri abandonate și altele ascunse, știindu-se că nu se mai umbla prin acel loc.

Alte ghiulele de piatră au fost descoperite lângă poarta de sud a castrului roman de la Alba Iulia, lăsate să se conserve acolo simplu, din cauza greutateii lor exagerate. Locul lor inițial nu se aflase în preajma porții, ci în zona turnurilor dotate cu platforme ori lăcașuri de tragere. Dacă am judeca lucrurile prin analogie cu „aranjamentele” din fortăreața de la Yedikule (decupată din fostele fortificații ale Constantinopolului – Istanbul, Turcia), am putea bănuși că s-au avut în vedere „alei” marcate cu ghiulele nefolosite sau nefolositoare, pentru a înregistra căi mai onorabile ori triumfale de pătruns în cetate.

De remarcat faptul că majoritatea ghiulelelor care au fost deliberat plantate în paramente de ziduri au fost de calibru „mediu-mare”. Ceea ce poate conduce doar la o selecție deliberată, determinată de accentuarea vizibilității lor. Dacă cele mici nu erau destul de vizibile, în schimb cele prea mari nu se puteau manipula prea ușor și, în consecință, avuseseră rost limitat.

După scoaterea lor din uz, majoritatea dintre ele au fost, probabil, aruncate ori risipite te miri cum. O „moștenire” de asemenea situație am întâlnit-o la Șeica Mică (fig. 27). Într-un colț de încăpere, printre multe mizerii, trei sfere din piatră nu lasă loc la vreo certitudine: au fost, într-adevăr ghiulele ori au fost (re)utilizate pentru alte scopuri. Să avansăm în textul nostru cu o altă constatare. Soarta unora a fost cea de a dispărea în grosimi de elevații. Acesta a fost destinul unei piese îngropate la Slimnic, a cărei vedere o datorăm doar degradării zidăriei în care a fost inclusă (fig. 28). Situația locului este cu atât mai interesantă, cu cât știm că, în aceeași fortificație, alte ghiulele au fost utilizate pentru „împodobiri”.

Dar, nu s-a petrecut mereu astfel ! Spre deosebire de alte spații europene, raritatea pieselor ori doar a unor centre elitare statornice și netulburate de răvășiri drastice, nici nu a condus la montarea unor piramide demonstrative și muzeistice, prin locurile unde au fost folosite odinioară. Aranjamentul avea atingere cu noi concepții estetice, care încurajau o viață distinctă a formelor naturale sau perfecte.

După modele europene, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe lângă „săli de arme” ori chiar depozite ale castelelor private, au început să răsară acțiuni concrete pentru transformarea vechilor arsenale în colecții muzeale. Oricum, chiar din clipa în care muzeologia militară a început a se contura, a strânge astfel de piese nu se putea compara niciodată cu a colecționa oricare alte arme⁹⁶. Puține muzee se pot mândri cu serii bogate de ghiulele din piatră și, mai ales, bine rânduite.

Sferele au contribuit apoi la producerea unor noi ornamente (montări pe vârfuri de clădiri sau pe stâlpi - posibil una din muzeul Brăila, atlași și cariatide etc.). O enigmă de elucidat este emisfera din piatră cruțată pe soclul bisericii Mănăstirii Bistrița (Neamț) (fig. 29). Până acum, nu am descoperit nici o explicație a acestei anomalii.

Pentru alte ghiulele s-au descoperit însă utilități dintre cele mai neașteptate. Se poate suspecta că unele dintre greutatea atașate cătușelor de prizonieri ori deținuți, a putut proveni din această familie de piese reciclate. O sferă din Baia Mare a fost dotată cu un șanț ecuatorial stângaci (fig. 30/5), în care ar trebui să întrevădem o fostă bandă metalică. Altă parte, tot mică, s-a metamorfozat în greutate de ceasuri mecanice, montate în turnuri de biserici, care, tocmai pe vremea când s-a produs revoluția materiei de confecție a proiectilelor, au început să devină mai dese. Însă exemplificările ar fi mai numeroase: Hamba (?) (fig. 30/1), posibil una de la Jidvei (fig. 30/2), două la Sânpetru - Brașov, Valea Lungă (fig. 30/3), Turda (unde exemplarul conține o verigă metalică de

⁹⁶ Cazul Sibiului, care a debutat cu data de 1872. Vezi Elena Roman, *Arme de foc din secolele XV-XVI în colecțiile Muzeului Brukenthal. Catalog*, în *Studii și cercetări de muzeologie și istorie militară*, 14-15, 1981-1982, p. 225. Colecția veche de ghiulele, pusă de-a valma, sub un stativ, este relevantă de fotografii interbelice, reluate de curând. Vezi Anca Nițoiu, *Arme și armuri în colecțiile Muzeului Brukenthal. Catalog selectiv*. Sibiu, 2007, p. 12, 14, 17.

racordare), Valea Viilor (fig. 30/4). Pentru toate aceste cazuri trebuie să fi însă pregătit în a recunoaște o fostă ghiulea.

În schimb, alta trebuie să fi fost interpretarea celor rânduite anume de către stăpânii monumentelor. Exemplificările trebuie pornite de la un caz izolat, aflat acum în Ucraina. Este vorba despre Cetatea Albă. Trei monografii s-au ocupat de ea, fără ca ghiulele să primească vreo atenție (Ionel Căndea) ori să li se acorde numai mențiuni tangențiale (Mariana Șlapac și Vitalie Josanu). Acum vom arăta doar că ghiulele au fost montate pe ziduri, cu rosturi evident decorative (în piramidă)⁹⁷, adăugându-se referințelor care clasează locul ca fiind odinioară cel mai bogat cu asemenea relicve, din întreaga Moldovă medievală.

Pentru a regăsi „familia” ghiulelelor înzidite de la Cetatea Albă, trebuie să ne întoarcem în Transilvania. Mai întâi o restrângere a ariei de regăsire: în zona din jurul Bistriței ori în Secuime, nu am descoperit asemenea practici. Cu totul alta a fost situația în Transilvania sudică. Pe nici o biserică nu au fost încastrate, ci doar pe fortificații din jurul lor. A devenit o „marcă de noblețe” ori o modă împrumutată dintr-un loc în altul. Uneori ar fi greu de imaginat că așezări modeste au dispus de capacități de artilerie atât de serioase. Însă nici o concluzie definitivă nu este potrivită în această direcție.

Este posibil ca să începem seria cu zidurile Sibiului. Pe Turnul Sfatului, către Piața Mare, se lasă văzute prime ghiulele de piatră, montate pe fețele exterioare ale contraforturilor care străjuiesc bolta de acces (fig. 31). Respectiva construcție a fost reparată de mai multe ori în timp, așa că este exclus ca ele să fi fost montate odată cu momentul prim de înălțare (socotit oscilant, între secolul XII - neverosimil! și secolul al XIV-lea). De altfel, o inscripție de renovare, din anul 1588, sugerează când ar fi fost mai potrivit ca să fie urcate pe paramente. Spre deosebire de toate celelalte aranjamente în ziduri, acestea par a fi singurele care au fost instalate la interiorul unui oraș. Motivațiile nu ar fi decât prea speculative. Apoi, mai descoperim piese la fosta biserică a mănăstirii dominicană din același oraș. Este vorba despre un contrafort din axa corului gotic, pe o muchie care amintește frapant de poziționarea de ghiulele din Turnul Sfatului din aceeași localitate. Ar putea fi indiciul că s-au instalat relativ sincron.

Pe zidurile de curtină ale orașului Mediaș, se întâlnesc două puncte diferite în care se disting clar și fără nici cel mai mic dubiu, vechi ghiulele de piatră încastrate. Primul loc unde se lasă văzute este strada Unirii (DN 14) în spatele șirului de case care dublează curtea de la bastionul de sud-est, până la vechea poartă străjuită de Turnul Fierarilor unde începe strada Spitalului. Cele două ghiulele sunt amplasate la aceeași cotă de înălțime, ritmând ferestre de tragere (fig. 32/sus). Au fost așezate în raport cu brâul semicircular, decorativ, care ornează paramentul în sectorul său superior. Aici dispoziția pare să fi fost căutată, nu rezultată din trageri de asediu. Al doilea loc unde ele se găsesc se află pe strada Constantin Brâncoveanu, pe curtea de nord a orașului. Nici acolo nu sunt din abundență, ci s-au folosit doar pentru a încadra o nișă destinată unei inscripții de construcție (astăzi dispărută) (fig. 32/jos). Calibrul ghiulelelor este asemănător în ambele sectoare de ziduri.

La Dealul Frumos perechi de ghiulele s-au pus simetric pe fațadele turnurilor de colț, ale laturii de sud a curții (fig. 33/2). Abia se disting, pentru că au fost acoperite de zugrăveala simplă care a „rezolvat” estetica exterioară a întregului ansamblu⁹⁸. Pentru că este vorba despre ultimul etaj, am putea extrage de acolo o datare tardivă. O alta se distinge și pe turnul din nord-est. Un alt loc în care asemenea piese s-au „reciclat” este curtea de ziduri a actualei biserici reformate de la Unirea (Alba) (fig. 33/1). În starea în care se află în prezent, respectivele construcții abia dacă mai amintesc astăzi de rostul lor militar cert, alături de acela al îngrădirii cimitirului. Ghiulele sunt dispuse acolo pe mediana contraforturilor, la o oarecare înălțime. În Cristian (Brașov), pe un turn de curtină, ghiulele au fost integrate în cea mai elaborată expoziție decorativă, folosind mașiculi pe console, imitații de creneluri în trepte și frize montate din cărămizi simple (fig. 33/3). Mai cităm și

⁹⁷ Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea*. Chișinău, 2004, p. 244, fig. 199, cu menționarea că ar reprezenta un „teraktys”.

⁹⁸ Doar în treacăt fie scris, monumentul este patronat de către Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București.

un alt exemplu, unde utilizarea a fost identică. Este vorba despre curcina bisericii parohiale medievale din Ocna Sibiului (fig. 34). Au fost înzidite pe fața contraforturilor, clădite din cărămizi, de la latura de sud a incintei din jurul bisericii. Unul are chiar trei, la înălțimi diferite, la fiecare retragere de grosime. Cea din mijloc are calibrul mai mic decât restul. Ca și la Unirea, ghiulele de piatră apar tot pe mediana contraforturilor, la înălțimi mai mari decât cele la care s-ar putea atinge cu mâna (fig. 34).

În cetatea Slimnicului, dispersia este remarcabilă (fig. 35/6-9). Repetă cam toate situațiile deja enumerate. La Nocrich, o singură piesă se mai vede pe laterala unui turn (fig. 35/1), ducându-ne doar cu gândul la o alta, simetric poziționată pe latura opusă. Pe un alt turn, o cavitate pare a sugera că o alta ghiulea fusese scobită de acolo. Una este la mijlocul unui merlon, alta pe un parament, în timp ce alte două au fost aranjate una sub alta, între două ferestre de tragere, iar altă pereche deasupra unei mașiculații îngropate în grosime de curtină. Aranjarea pare a fi întâmplătoare, dacă nu cumva este vorba de ceea ce a mai rămas dintr-o decorație mai bogată. În ruptura unui zid se mai lasă vizibilă o altă piesă care nu este sigură. Pe zidurile de la Hosman, au fost plantate de asemenea (fig. 35/2). Una, bine vizibilă are o dimensiune apreciabilă (în jur de 25 cm), a fost așezată cu evidentă preocupare de simetrie față de ferestrele de tragere. Următoarea este la mediana unui contrafort. Altele, din care una cu spătură, bordează laturile unui turn de curtină. O altă, mai mică, apropiată de un contrafort, este atât de deplasată, încât naște bănuiala că putea fi trasă de un tun. Destul de stingheră, o altă ghiulea din piatră a ajuns pe o lesenă care sprijină drumul de strajă de deasupra navei bisericii din Roadeș (fig. 35/4). În fine, lista continuă cu exemple de la bisericile fortificate din Agârbiciu, Cincșor și Daia. O ghiulea nesigură o semnalăm și pe un turn de curtină de la Dobârca. Prin zgâriere simplă, o piesă de la Meșendorf a devenit un zâmbăreț chip uman (fig. 35/3, 5), perfect similar unui „emoticon” promovat prin Facebook. Mai adăugăm faptul că unele cortine sunt atât de năpădite de vegetație, încât orice tentativă de a vedea paramentele exterioare este o iluzie.

Orizontul identificat este cel care acoperă toată partea centrală a Transilvaniei. Peste tot au fost sași. Elementele descoperite – care ar putea foarte bine să nu fie unice, par să convergă către o anume „modă” care s-a instalat în regiune, legată de valorificarea artistică a vechilor ghiulele de piatră. Adesea, este dificil de imaginat că monumentele („castelele” având ori nu, în mijloc, biserici) unde am regăsit acum ghiulele, au avut tunuri de calibrul acelor care li se potriveau. Să avem deci în vedere și ipoteza potrivit căreia, odată scoase din folosință, ele s-au împrăștiat la cerere, tuturor celor care le achitaseră costurile. A fost, poate, un efect neștiut al funcționării „cooperativei” Universității Săsești, care a ajutat sistematic toate construcțiile de pe întinsul ei, dar a solidarizat și formulele de apărare.

Pasul următor este acela care ne conduce la faptul că nu avem, nici pe departe, o situație strict transilvană, ci una despre care ar trebui să discutăm la nivel european. Un alt exemplu care îl avem la îndemână, provine de la vechea cetate a cavalerilor ioaniți din insula Rodos (Rhodos, Grecia)⁹⁹. Dispunerea ghiulelelor în paramente este atât de căutat estetică (fig. 36), încât nu lasă loc la vreo prezumție că ar fi rămas înfipite în ziduri din timpul asediilor. A ajuns această soluție de utilizare a ghiulelelor un reflex italian târziu în decorația din castrametația transilvană? Greu de știut, dar oricum de acum informația este semnalată, iar dezlegarea definitivă este aproape.

⁹⁹ J. Zeune, *Burgen. Symbole der Macht. Ein neues Bild der mittelalterlichen Burg*. Regensburg, 1997, il. p. 120, jos.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1. Bile de joc: 1. Frumușeni (cărămidă); 2. Chioar
Fig. 2. Scenă de bătaie, la un joc cu bile: Mănăstirea Sucevița
Fig. 3. Bile-ghiulele din cetatea Cisnădioarei
Fig. 4. Sigla unui turnător de tunuri de pe clopotul de la Movile
Fig. 5. Postament de tun din interiorul bisericii fortificate de la Copșa Mare
Fig. 6. Tunurile pictate pe fresca Moldoviței
Fig. 7. Ghiulele din Turnul Bători, al cetății Râșnov
Fig. 8. Ghiulele din paramentul bisericii Sf. Mihail din Cluj
Fig. 9. Bastionul principelui, cu urme de lovituri de tun (Alba Iulia); ghiulea pe clopotnița bisericii de la Unguraș
Fig. 10. Trovanți: a. Feleacu (sursă); b. Valea Lungă (sursă); c. Mirăslău (sursă); d. Valea Lungă (pe monument)
Fig. 11. Trovantul de la Drăușeni
Fig. 12. Paramente restaurate cu pietre de râu (Orăștie)
Fig. 13. Ghiulele sucevene publicate de K. Romstorfer
Fig. 14. Ghiulele din muzeul de la Suceava
Fig. 15. Ghiulele stinghere: a. Aiud; b. Alba Iulia; c. Chioar; d. Gurghiu; e. Rupea
Fig. 16. Ghiulele „părăsite” în nou restaurata cetate a Severinului
Fig. 17. Colecția de ghiulele a muzeului din Baia Mare
Fig. 18. Ghiulele din cetatea Devei
Fig. 19. Ghiule lepădate pe suprafața cetății Severin, după restaurare SCOATE Pt. că se dublează cu fig. 16
Fig. 19. Ghiulele din expoziția muzeului Botoșani
Fig. 20. Ghiulele din colecția muzeului din Piatra Neamț
Fig. 21. Ghiulele în expoziția Cetății Neamțului
Fig. 22. Ghiulele din expoziția muzeului din Făgăraș
Fig. 23. Ghiulele din expoziția muzeului din Alba Iulia
Fig. 24. Ghiulele din expoziția muzeului din Roman
Fig. 25. Ghiulele din expoziția muzeului din Vaslui
Fig. 26. Grup de ghiulele (?) părăsite, de la Șeica Mică
Fig. 27. Ghiulea înzidită în miez de zidărie, la Slimnic
Fig. 28. Excrescență semicirculară pe soclul bisericii Mănăstirii Bistrița (Moldova)
Fig. 29. Greutăți de ceas și greutate de cătușe (?): 1. Hamba; 2. Jidvei; 3. Valea Lungă; 4. Valea Viilor; 5. Baia Mare
Fig. 30. Ghiulele pe monumente: Turnul Sfatului din Sibiu
Fig. 31. Ghiulele pe monumente: curtinele de apărare ale Mediașului
Fig. 32. Ghiulele pe monumente: 1. Unirea (Alba); 2. Dealul Frumos; 3. Cristian (Brașov)
Fig. 33. Ghiulele pe monumente: Ocna Sibiului
Fig. 34. Ghiulele pe monumente: 1. Nocrich; 2. Hosman; 4. Roadeș; 3, 5. Meșendorf; 6-9. Slimnic
Fig. 35. Ghiulele pe monumente: Rodos (după J. Zeune)

Harta răspândirii ghiulelelor medievale semnalate în România

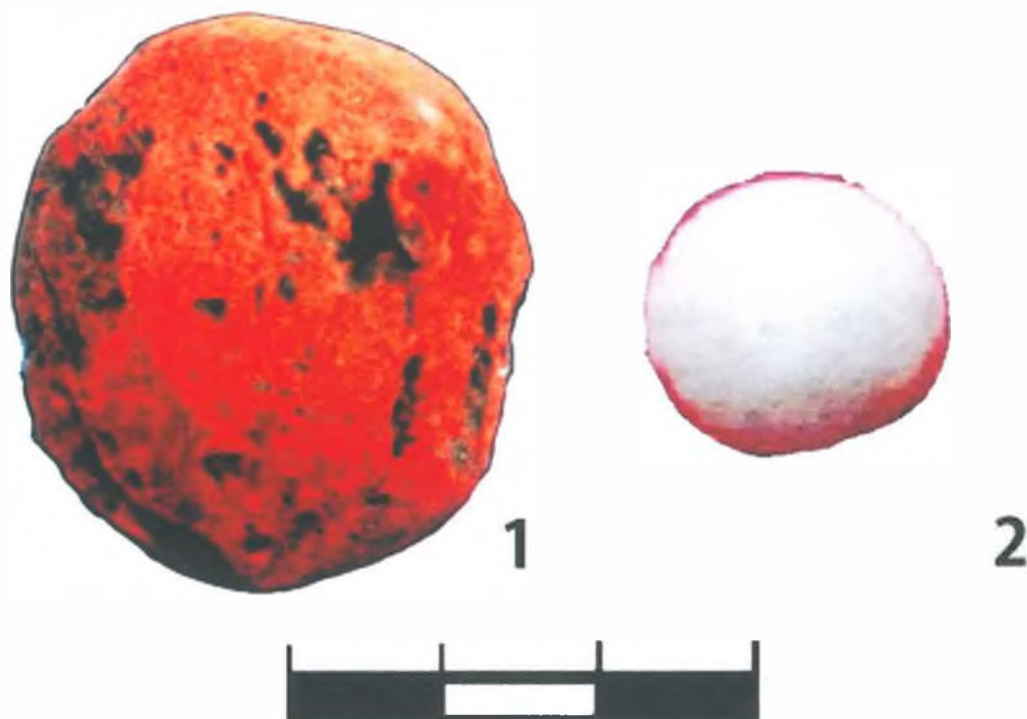

Fig. 1. Bile de joc: 1. Frumușeni (cărămidă); 2. Chioar

Fig. 2. Scenă de bătaie, la un joc cu bile: Mănăstirea Sucevița

Fig. 3. Bile-ghiulele din cetatea Cisnădioarei

Fig. 4. Sigla unui turnător de tunuri de pe clopotul de la Movile

Fig. 5. Postamente de tun din interiorul bisericii fortificate de la Copșa Mare

Fig. 6. Tunurile pictate pe fresca Moldoviței

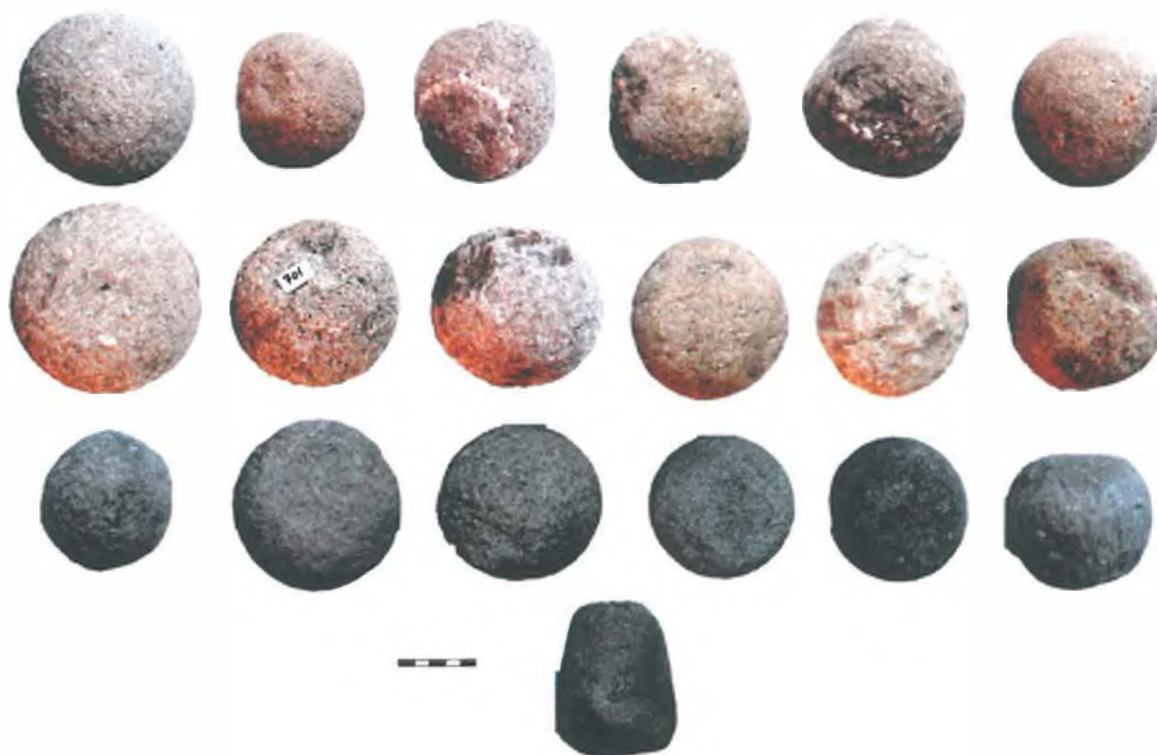

Fig. 7. Ghiulele din Turnul Bători, al cetății Râșnov

Fig. 8. Ghiulele din paramentul bisericii Sf. Mihail din Cluj

Fig. 9. Bastionul principelui, cu urme de lovituri de tun (Alba Iulia); ghiulea pe clopotnița bisericii de la Unguraș

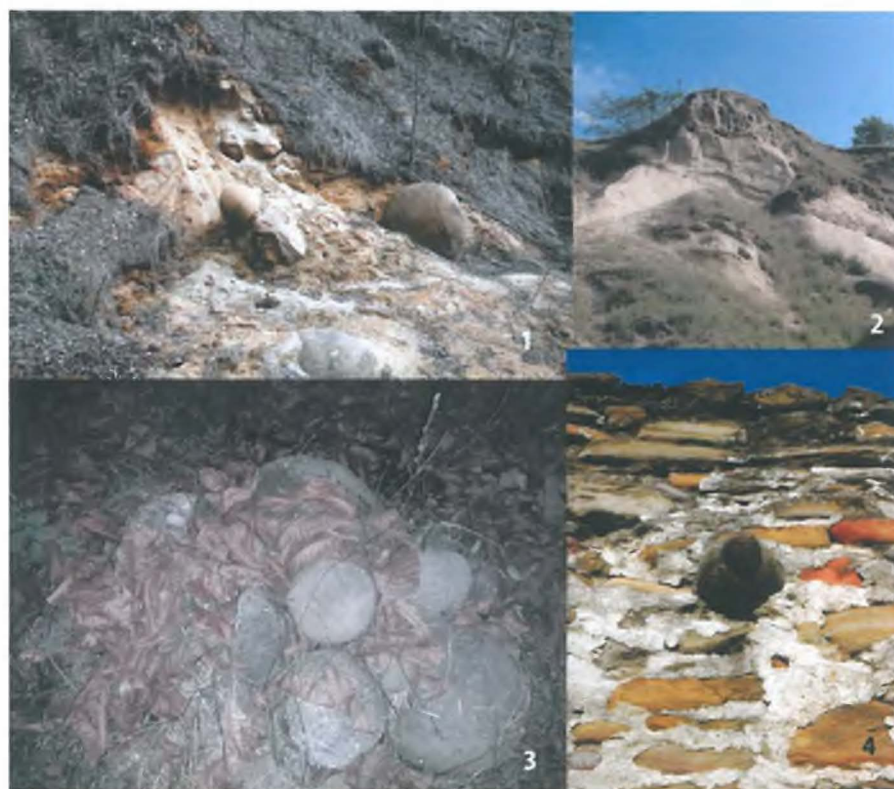

Fig. 10. Trovanți: 1. Feleacu (sursă); 2. Valea Lungă (sursă); 3. Mirăslău (sursă); 4. Valea Lungă (pe monument)

Fig. 11. Trovantul de la Drăușeni

Fig. 12. Paramente restaurate cu pietre de râu (Orăștie)

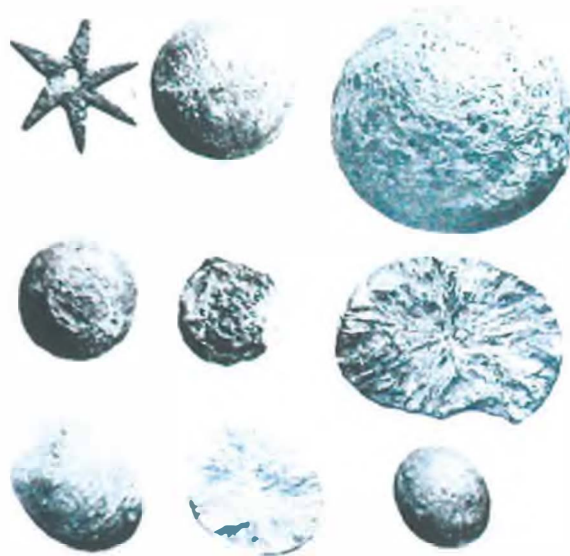

Fig. 13. Ghiulele sucevene publicate de K. Romstorfer

Fig. 14. Ghiulele din muzeul de la Suceava

Fig. 15. Ghiulele stinghere: 1. Aiud; 2. Alba Iulia; 3. Chioar; 4. Brăila; 5. Gurghiu; 6. Rupea

Fig. 16. Ghiulele „părăsite” în nou restaurata cetate a Severinului

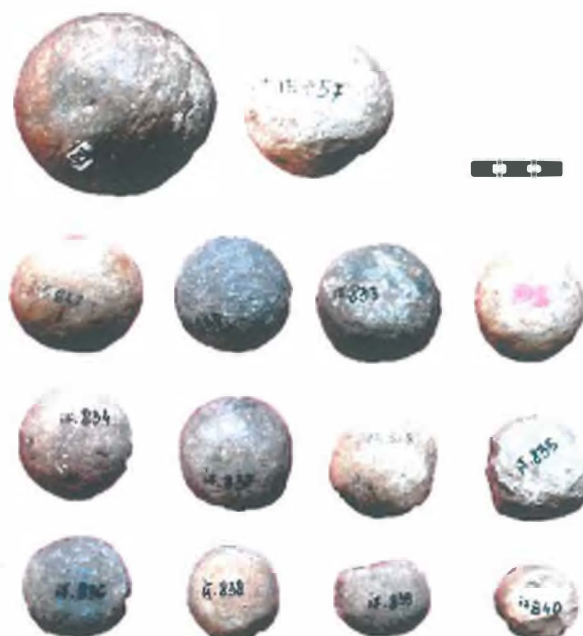

Fig. 17. Colecția de ghiulele a muzeului din Baia Mare

Fig. 18. Ghiulele din cetatea Devei

Fig. 19. Ghiulele din expoziția muzeului Botoșani

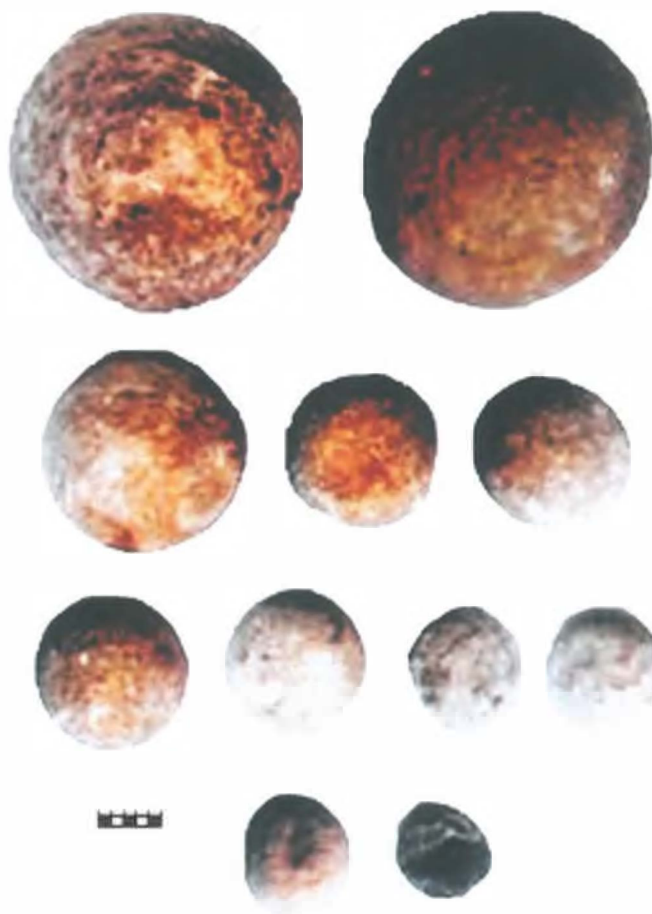

Fig. 20. Ghiulele din colecția muzeului din Piatra Neamț

Fig. 21. Ghiulele în expoziția Cetății Neamțului

Fig. 22. Ghiulele din expoziția muzeului din Făgăraș

Fig. 23. Ghiulele din expoziția muzeului din Alba Iulia

Fig. 24. Ghiulele din expoziția muzeului din Roman

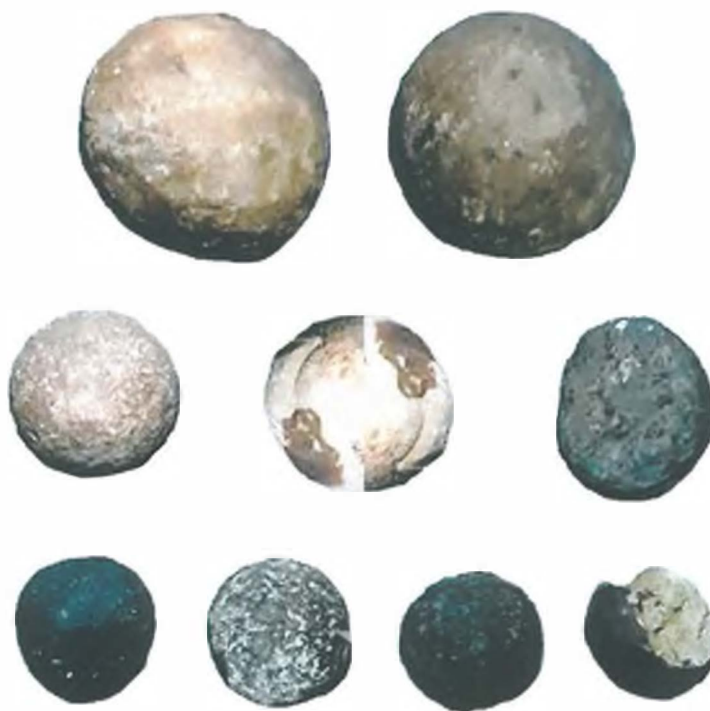

Fig. 25. Ghiulele din expoziția muzeului din Vaslui

Fig. 26. Grup de ghiulele (?) părăsite, de la Șeica Mică

Fig. 27. Ghiulea înglobată în miez de zidărie, la Slimnic

Fig. 28. Excreșcență semicirculară pe soclul bisericii Mănăstirii Bistrița (Moldova)

Fig. 29. Greutăți de ceas și greutate de cătușe (?):
1. Hamba; 2. Jidvei; 3. Valea Lungă; 4. Valea Viilor; 5. Baia Mare

Fig. 30. Ghiulele pe monumente: Turnul Sfatului din Sibiu

Fig. 31. Ghiulele pe monumente: curtinele de apărare ale Mediașului

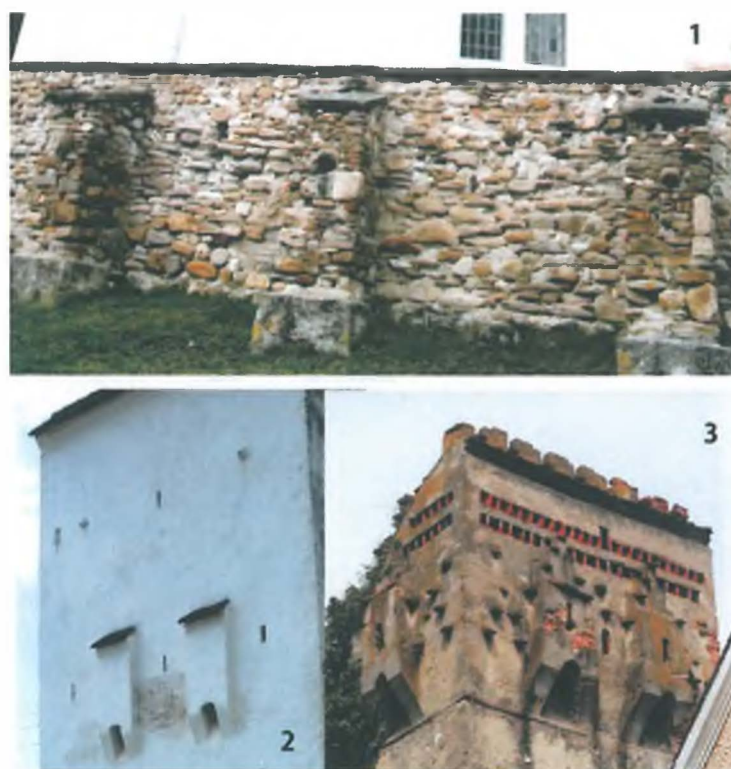

Fig. 32. Ghiulele pe monumente: 1. Unirea (Alba); 2. Dealul Frumos; 3. Cristian (Brașov)

Fig. 33. Ghiulele pe monumente: Ocna Sibiului

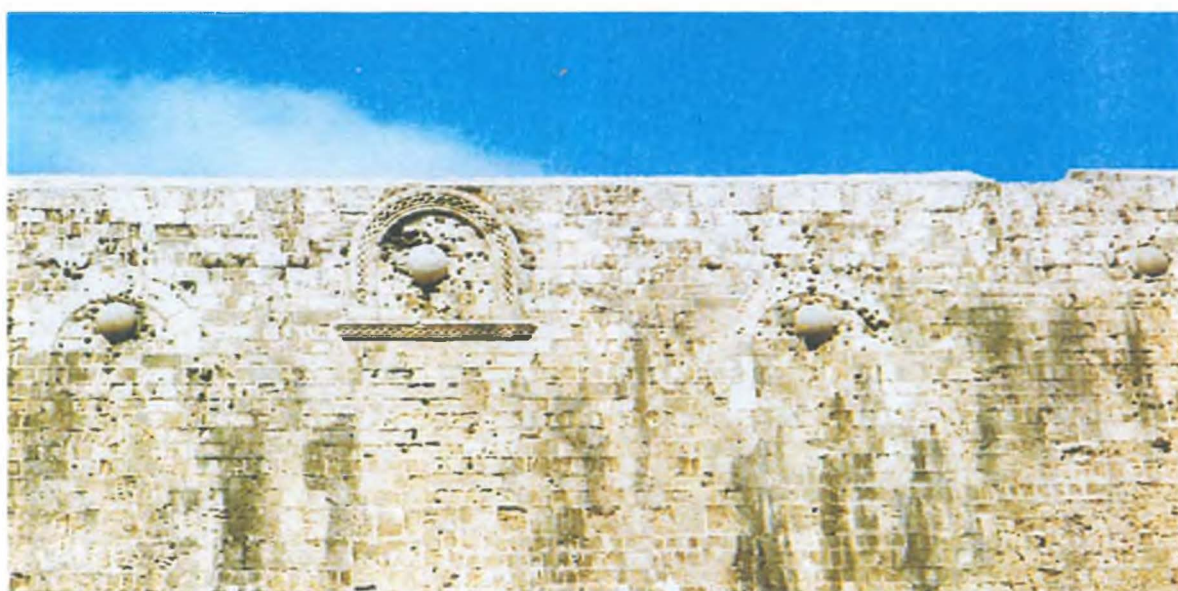

Fig. 34. Ghiulele pe monumente: Rodos (după J. Zeune)

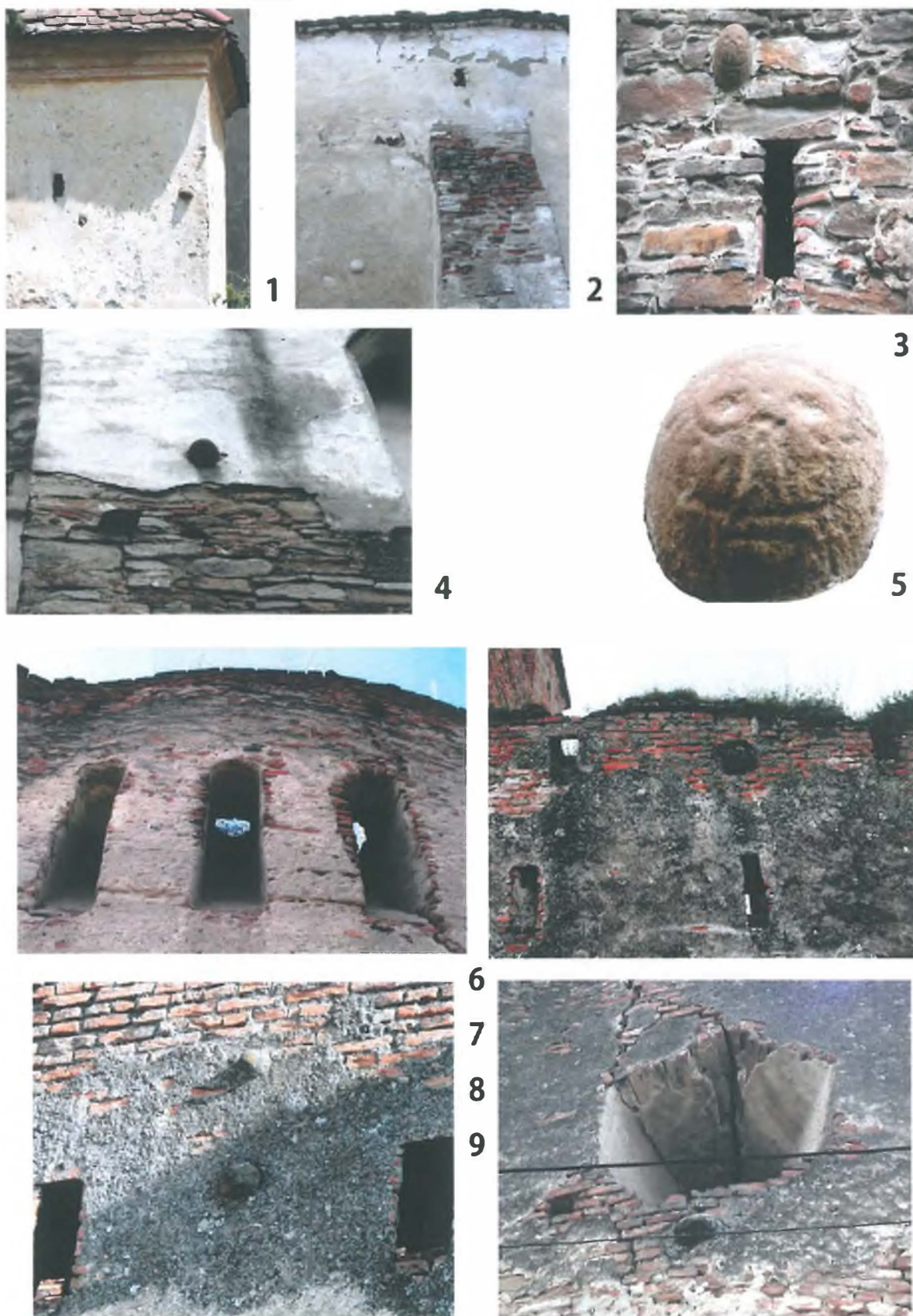
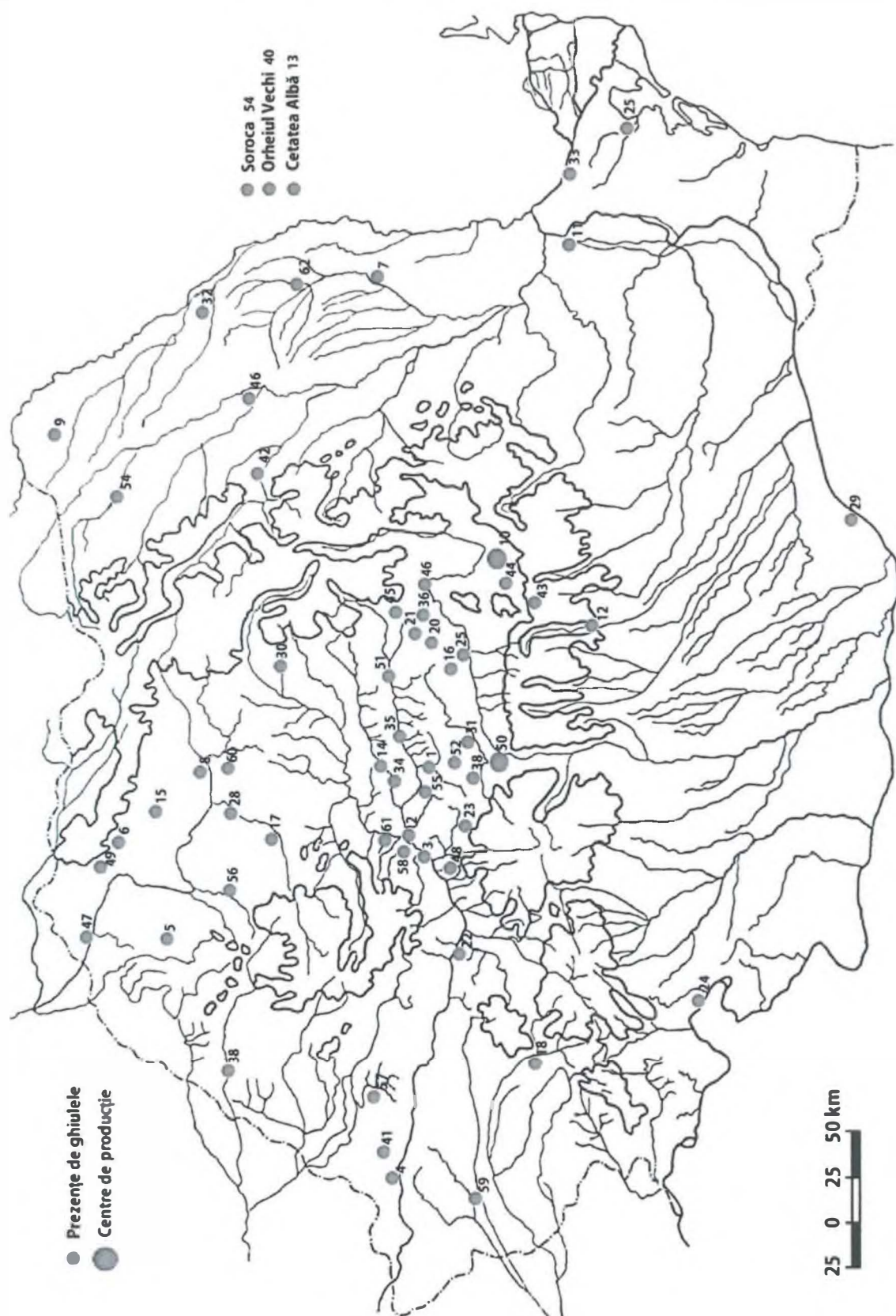

Fig. 35. Ghiulele pe monumente: 1. Nocrich; 2. Hosman; 4. Roadăș; 3, 5. Meșendorf; 6-9. Slimnic

Harta răspândirii ghiulelelor medievale semnalate în România

FILE DINTR-UN POSIBIL DICȚIONAR II. AVRAM DIN BĂNILA (BANILOVSKI, BANILOWSKI)

Silviu BUBURUZAN

Rezumat: Reprezentant al unei posibile școli moldovenești care a dat mai mulți diplomați cu reale calități în domeniu. Considerat de unii dintre cei cu care a venit în contact ca fiind și spion. Cariera sa a început în timpul lui Petru Rareș în 1533. I-a slujit pe rând pe Iliș Rareș, Ștefan Rareș, Alexandru Lăpușneanu ca să-și încheie, teoretic, cariera în 1563 sub Despot vodă, deci 30 de ani mai târziu. O mențiune din 1595 îl arată prezent între boierii care îi erau apropiați lui Ieremia Movilă și au întărit prin semnătura lor jurământul față de coroana polonă. Spațiul în care domnii de la Suceava l-au folosit pe Avram din Bănila a fost cu predilecție cel polonez.

Cuvinte-cheie: Avram din Bănila (Banilovschi, Banilovski), diplomat, spion, Petru Rareș, Despot vodă, polonez

Abstract: Representative of a possible Moldavian school which formed many diplomats with real qualities in the field. Considered by some of those with whom he came into contact as being a spy too. His career began during the reign of Petru Rareș in 1533. He served one after another Iliș Rareș, Ștefan Rareș, Alexandru Lăpușneanu, to finish his career theoretically in 1563, under the reign of Despot Vodă, so 30 years later. A document from 1595 attests his presence among the boyars who were close to Ieremia Movilă and who guaranteed by their signature the oath to the Polish crown. The area where the rulers from Suceava used Avram din Bănila was predominantly the Polish one.

Keyword: Avram in Banila (Banilovschi, Banilovski), diplomat, spy, Petru Rareș, Despot vodă, Polish

Cel mai longeviv și mai prezent diplomat, din punctul de vedere al menționării sale în documentele vremii, Avram din Bănila a participat timp de peste treizeci de ani la multe dintre negocierile importante ale diplomației moldovenești din epocă. I-a reprezentat pe rând pe Petru Rareș, Iliș Rareș, Ștefan Rareș, Alexandru Lăpușneanu și Despot vodă. Luând în considerare activitatea sa și integrarea în peisajul „politic” al vremii, personajul ar necesita o analiză mult mai amănunțită din perspectiva mesajelor transmise și a manierei în care și-a îndeplinit misiunile decât rândurile de față.

Specializat pe relația cu Polonia, unde s-au derulat majoritatea misiunilor sale, a împletit activitatea diplomatică cu cea de culegere de informații. A fost un „funcționar” al timpului său, calitățile sale fiind cele care l-au menținut în slujbă domnească începând cu Petru Rareș și terminând cu Despot vodă.

Posibil ca sub vodă Lăpușneanu să fi abandonat genul de echidistanță care i-a permis să reziste vreme îndelungată în aparatul funcționăresc al Moldovei. Urmarea acestui abandon a fost implicarea fie și parțială în complotul boieresc care a favorizat venirea lui Despot vodă la putere. Dovadă în acest sens ar fi promovarea sa de către acesta în sfat, ca pârcălab de Hotin, alături de Mateiaș Stârcea. În paralel, în sprijinul acestei idei, există o mențiune în *Cronica armenilor din Camenița* în care se menționează că Despot „schimbă pe toți dregătorii și slujbașii punând pe alții în locul lor, iar pe cei care se supuseră lui îi păstră în slujbă”¹.

Prezența sa constantă în peisajul diplomatic moldovenesc este cu atât mai interesantă cu cât, datorită alianțelor matrimoniale practicate în epocă, se căsătorise cu Anghelina, nepoată de fiică a

¹ Gr. M. Buicliu, *Camenita sau cronica armenilor din Polonia și Moldova*, în „Convorbiri literare”, XL (1906), nr 3-4, p. 249, *apud* Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza” 1994, p. 107.

lui Luca Arbure². Astfel a intrat în marea familie a Arbureștilor, implicată prin reprezentanți ai săi în trei acțiuni majore îndreptate împotriva domniei. Prima împotriva lui Ștefăniță vodă, a doua care a dus la părăsirea lui Petru Rareș de către forțele politico-militare care i-ar fi permis, poate, să opună o rezistență eficientă în timpul campaniei sultanale din 1538, iar a treia soldată cu asasinarea lui Ștefan Lăcustă.

Nicolae Stoicescu l-a identificat ca fiind fiul lui Ion Banilovschi și frate cu Toader pârcălab de Hotin. Menționează și el faptul că a fost căsătorit cu Anghelina, fiica Odochiei Arbure³.

Și-a început cariera în aparatul administrativ al vremii ca diac⁴ de cancelarie și a terminat-o ca pârcălab de Hotin, unde a fost instalat de Despot vodă⁵. O perioadă a fost postelnic sau mare postelnic⁶ (în raportul către Maximilian de Habsburg din 6 iunie 1562 Belsius îi atribuie funcția de mare postelnic, iar în cel din 4 februarie 1563 îl consideră postelnic), dar și staroste de Cernăuți⁷.

Pregătirea sa, cunoștințele despre spațiul geopolitic în care și-a desfășurat cea mai mare parte a activității diplomatice, posibil contactele directe stabilite și menținute în timp cu personalități ale vremii din acel spațiu l-au făcut practic indispensabil domnitorilor care s-au perindat pe tronul Moldovei.

Legat de sfârșitul carierei longevivului diplomat și, de ce nu, „om politic” Avram din Bănila ne-a parvenit un document de la Alexandru Lăpușeanu. Astfel, dintr-o scrisoare din 1 mai 1564 a acestuia către un magnat polon, rămas neidentificat, aflăm că tezaurul Moldovei „a căzut în mâna acelui om fără credință în Dumnezeu care s-a numit Despot” și „din tezaurul nostru s-au cinstit Moțoc, Avram și alți boieri”⁸. Putem deduce că s-a considerat că experimentatul diplomat fusese mult prea apropiat de Despot și nu a mai reușit să se facă acceptat la reînscăunarea domnitorului,

² Ștefan S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538-1541)*, în CI, II, 1971, p. 151, 153 și nota de la p. 152, *apud* Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002 p. 458.

³ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*. București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 292. Îl semnalează pe Avram ca fiind diac între 1535 și 1546.

⁴ „literattas Abraham Banilowski” (diac), cum apare în scrisoarea de răspuns a lui Sigismund I către Iliș Rareș din 31 dec. 1546. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. Vol. I (1527-1572), București, Cartea Românească, 1929, doc. 37, p. 37.

⁵ Faptul este menționat într-un raport al agentului imperial Belsius, care, într-o scrisoare din 4 februarie 1563 către Maximilian de Habsburg, menționează: „ocupând cetatea Hotinului în ziua de paisprezece <n. red.: ianuarie 1563> a slobozit ostașii punând drept pârcălabi doi moldoveni, anume pe Avraam despre care am părere bună căci era postelnic, iar pe celălalt Moghilă [...]”. Editorul textului îl identifică pe Avraam cu Avraam din Bănila. *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1970, p. 215. „credința panului Avram și a panului Mățiaș staroști și pârcălabi de Hotin” este pomenită într-un document de întărire a unei tranzacții funciare emis în 1563 la Bârlad de Despot vodă. DIR XVI/A. Moldova, vol. II, (1551-1570), București, Editura Academiei, 1951, doc. 159, p. 161-163. DRH/A. Moldova, vol. VI (1546-1570), București, Editura Academiei, 2008, doc. 306, p. 537-540, aduce completarea datei: 16 martie 1563. Ultima apariție în documentele identificate până în prezent, în calitate de pârcălab, este în 17 iunie 1563, *ibidem*, doc. 314, p. 552-554.

⁶ În raportul trimis de Belsius către Maximilian în 6 iunie 1562 de la Iași, agentul imperial sugerează că, pentru atragerea de partea habsburgilor a unui număr cât mai mare de dregători moldoveni, ar fi util să li se înmâneze daruri și scrisori „din partea maiestăților voastre”. În listă este menționat „în rândul al optulea Avraam, marele postelnic, „care „să primească o haină de damasc”. Avraam este identificat de editorul textului cu Avram din Bănila. *Călători străini*, II, p. 175.

⁷ În această calitate este identificat de Ilie Corfus în momentul unei solii din 1542. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al. XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1979, doc. 41, p. 65-69, nota 2.

⁸ *Ibidem*, doc. 126, p. 240-241. În scrisoare este descris și tezaurul: „24 de desagi, cât poate duce un cal, de aspri și mai mult de o sută de cupe de argint aurit, 24 de tăvi mari de argint și 24 de săbii de argint ferecate în aur, afără de linguri și alte lucruri multe”.

deși trecuse printr-o experiență similară la reînscăunarea lui Petru Rareș după ce îl slujise pe Ștefan Lăcustă. Pe de altă parte, abandonarea lui Lăpușeanu în 1562 poate conduce la explicarea atitudinii acestuia față de bătrânul diplomat, acuzația de însușire a unor valori din tezaurul domnesc nefiind neapărat reală.

După acest episod dispare din mențiunile documentare o bună bucată de vreme. Reapare în 1595 cu ocazia înscăunării lui Ieremia Movilă, când, la scurt timp după lupta de la Călugăreni, la Iași noul domn depune jurământul de credință față de coroana polonă, ocazie cu care este semnat și un tratat bilateral. Între semnături, pe lângă cea a domnului, apar „încă cinci, ale boierilor care-l însoțiseră din Polonia (între ei, Luca Stroici, Nestor Ureche și bătrânul postelnic Avram Banilovschi)”⁹.

Activitatea sa diplomatică apare de timpuriu (raportat la speranța de viață în epocă) în documentele vremii.

Astfel, în 1533 este trimis de Petru Rareș la Cracovia pentru a purta negocieri în spinoasa problemă a Pocuției. Celălalt sol, Petru Vartic, a fost reținut o perioadă la granița moldo-poloneză. La Cracovia a dialogat printre alții cu Nicolae Iskrzycki, starostele Cameniței, care ulterior a fost trimis în solie la Petru Rareș în aceeași problemă¹⁰.

În 28 octombrie 1538 ajunge din nou la Cracovia din partea noului domn, Ștefan Lăcustă. Misiunea pe lângă regele Sigismund I era de mare importanță pentru Ștefan Lăcustă. Mesajul transmis regelui era constituit din mai multe părți. În primul rând era anunțată schimbarea de domn la Suceava. S-a discutat și despre tratatul moldo-polon încheia în același an sub zidurile Hotinului de trimișii lui Petru Rareș. A treia, dar nu cea din urmă parte a mesajului noului domn, era legată de solicitarea extrădării fratelui vitreg al lui Petru Rareș, Teodor/Toader, fost pârcălab de Hotin. Acesta era refugiat împreună cu familia și bunurile în Polonia și era văzut ca reprezentând un risc major față de domnie. Mărturie stă maniera în care a fost executat ulterior la Suceava când i s-a tăiat nasul (tratament rezervat pretendenților la tron) și ulterior a fost decapitat. Situația era delicată deoarece extrădarea lui Toader a fost solicitată și de sultan¹¹.

Importanța soliei lui Avram din Bănila rezidă și în faptul că venirea ei a fost consemnată de secretarul reginei Bona, soția lui Sigismund I al Poloniei, Stanislas Górski¹², de la care ne-a rămas o relatare.

Trei ani mai târziu, în 22 decembrie 1541, din Osiek, Nicolae Sieniawski îi raportează reginei Bona că a fost la el Avram din Bănila purtând o solie din partea domnului moldovean Petru Rareș. Se pare că Avram trebuia să vină mai dinainte, dar și-a motivat întârzierea prin faptul că la Suceava a fost așteptat un important sol turc însoțit de un sol moldovean care fusese anterior la Istanbul. Castelanul de Belz apreciază că Avram a fost trimis să culeagă informații cu caracter politic¹³. Această apreciere evidențiază o altă fațetă a diplomatului moldovean, aceea de om priceput în culegerea de informații.

⁹ Hurmuzaki, *Documente*, III, 2, p. 485; Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, I, București, 1904, p. 326, *apud* Andrei Pippidi, *Ieremia Movilă. Schiță de portret*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*. vol. II, *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*. Suceava, Sfânta mănăstire Sucevița/Editura Mușatinii, 2006, p.80/81.

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1968, p. 350.

¹¹ Ștefan S. Gorovei, *Ștefan Lăcustă*, în *Petru Rareș*, coordonator Leon Șimanschi, București, Editura Academiei, 1978, p. 169.

¹² Ștefana Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538, într-un izvor inedit*, în „Studii”, 2/25, 1972, p. 225-240, *apud* Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în SMIM, vol. VIII, București, Editura Academiei, 1975, p. 198.

¹³ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, ediție îngrijită de Vasile Matei, București, Editura Academiei, 2001, doc. 4, p. 8.

Înainte de 21 ianuarie 1542¹⁴, aflat din nou la Nicolae Sieniawski, voievod de Belz, Avram îi prezintă acestuia un mesaj adresat de Petru Rareș regelui polonez. Domnitorul moldovean a recurs la această manieră de contactare a regelui datorită faptului că „n-a putut obține nimic prin solii săi de la m.s. regele în trebuințele sale, fiind de părere că măriia sa a disprețuit prietenia și buna vecinătate cu domnul voievod”¹⁵.

Voievodul de Belz, ales ca interfață între cele două capete încoronate, a redactat un raport adresat regelui despre conținutul mesajului domnesc. Din raport transpare ostilitatea reciprocă, potențată pentru partea moldoveană de poziția ambiguă a regelui în problema extrădării lui Sienko, cel ce furase de la domn bunuri din vistierie, și în cea a fratelui vitreg al lui Petru Rareș, Teodor, care, predat solului turc în 1538, ar fi fost răpit de oamenii lui Ștefan Lăcustă, însemnat la nas și ulterior executat, acțiune în care au fost implicați mai mulți boieri ce ulterior au suportat judecata domnească¹⁶.

Raportul scoate în evidență tenacitatea cu care Avram urmărește rezolvarea tuturor problemelor ridicate de domnul său în mesajul scris.

Tot în 1542 și prin vocea lui Avram din Bănila, staroste de Cernăuți, Petru Rareș face o nouă încercare de a alia Polonia la o eventuală acțiune antiotomană. După un excurs în perioada în care Porții otomane i se opuneau Polonia, Ungaria și Moldova, aflate în „bună pace și în înțelegere și în unire” și legate prin tratate reciproce de ajutorare, domnul moldovean prezintă realitatea vremii în care fosta linie întâi a creștinătății nu mai există nici fizic și nici ca forță de opoziție în fața unei puteri turcești în expansiune. Mai mult, Moldova, în viziunea domnului său cheie a creștinătății, a căzut sub otomani care tind acum „asupra țării Cehiei și asupra altor țări creștine”¹⁷. Se solicită din partea Poloniei o poziție mult mai activ antiotomană, în caz contrar domnul Moldovei estimând că puterea otomană o va copleși.

Finalul scrisorii indică gradul ridicat de încredere de care se bucura solul: „aș avea încă de vorbit mai multe cu măriia voastră, dar le-am încredințat măriiei voastre prin Avram”¹⁸.

Din instrucțiunile scrise trimise de domn lui Avram aflăm și cele neexpuse în scris: să se solicite intervenția regală în Transilvania pentru retrocedarea către Moldova a feudelor tradiționale, salvconduct pentru solii ce se deplasează către Moscova, securizarea prin intermediul starostelui Cameniței (cărui a fi este menționat alcoolismul) a graniței de partea polonă pentru a nu permite efectuarea de raiduri de jaf în Moldova, în paralel cu extrădarea pribegilor (se reamintește episodul fratelui vitreg al domnului extrădat și executat) și a ȝiganilor fugari. Mai este discutată situația unui evreu ce îi datora bani domnului moldovean.

În ciuda unui ton calm prin care se dădeau instrucțiuni, rezultă cu claritate fermitatea deosebită solicitată solului în îndeplinirea misiunii, altfel „[...] Avrame, dacă vei băga lucrurile noastre în glod, atunci tu îți vei pierde capul tău și al prietenilor tăi apropiați și al copiilor tăi”¹⁹.

În solia din 9 decembrie 1546²⁰ purtată de „pisarul Avram din Bănila”, Iliăș Rareș solicită stoparea unui pretendent la tron adăpostit în Polonia. Scrisoarea domnească specifică faptul că acesta, stabilit în zona de graniță, adunase, ajutat și de staroști de hotar, circa 200 de călăreți cu care întreprindea raiduri în Moldova. Sunt date ca distruse șase sate.

¹⁴ Pentru această misiune, compusă alături de Avram din încă 4 persoane și 6 cai, Maria Magdalena Székely avansează, bazându-se pe data propusă de Th. Holban în *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în AIIAI, XIII, 1976, p. 288-289, nr. 16, ca dată luna iunie 1541. Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 456 și nota 21 p. 456.

¹⁵ I. Corfus, *Documente[...] Secolul al XV-lea*, doc. 41, p. 68.

¹⁶ „milostivirea sa domnul tău a pedepsit deja cu capul pe toți acei ce l-au atacat pe Kierdei și au luat viața lui Teodor, mai ales pe Mihul și pe Trotușan”, *ibidem*, p. 68.

¹⁷ *Ibidem*, doc. 42, p. 72.

¹⁸ *Ibidem*, p. 73.

¹⁹ *Ibidem*, p. 76.

²⁰ *Ibidem*, doc. 65, p. 128-130.

Mesajul scris este însoțit de unul verbal²¹. Regele este informat despre schimbarea domnilor în Moldova datorată decesului lui Petru Rareș și faptului că sultanul i-a trimis noului domn prin intermediul unui capugibașa însemnele domniei, adică steagul și cuca²². În fapt se comunică autorităților poloneze că sultanul este suzeranul noului domn, motiv pentru care îl va proteja atât pe el, cât și pe supușii săi. Pe cale de consecință, noul domn de la Suceava nu pregetă în a-și manifesta doleanțele exprimate în limbajul diplomatic al vremii: extrădarea „din țara mării tale” a unui pretendent adăpostit în Polonia și care tulbură situația politică, dar mai ales economică în zona de hotar moldo-polonă prin jafurile la care se dedă (sunt enumerate pierderile și asasinatele). Totodată, i se atrage atenția regelui că „până acum n-a ieșit niciodată un voievod din țara mării tale”; pe cale de consecință, prin sprijinirea unui pretendent s-ar încălca înțelegerile cu turcii și vechile tratate moldo-polone, afirmația fiind îndulcită cu o mână întinsă pentru cooperare și păstrarea vechilor înțelegeri. În final se solicită executarea pretendentului și se subliniază faptul că „până acum domnul meu nu s-a plâns nimănui ci numai mării tale” din dorința de a-și arăta în chip manifest bunele intenții. În final, pentru a se menaja orgoliile regale, este indicat ca principal vinovat de situație starostele Cameniței alături de starostele Liovului, care, de asemenea, nu acționează în sensul menținerii unor relații bune cu Moldova.

Răspunsul din 31 decembrie 1546 la solia „diacului Avram Banilowski” indică faptul că maniera de transmitere a mesajului și-a atins ținta. Regele Sigismund I al Poloniei poruncește căpitanilor de margine să-l captureze pe pretendentul care intrase în Moldova producând tulburări²³.

În 1549 boierul moldovean va fi purtător de solie la Piotrkow unde se aduna Dieta poloneză, ulterior fiind menționat la Cracovia²⁴.

²¹ *Ibidem*, doc. 66, p. 130-134.

²² Primul domn român de la învestirea căruia ne-au parvenit documente clare a fost munteanul Moise vodă. Există o consemnare din 16.02.1529 în registrul vistieriei centrale a Porții, publicată pentru prima dată în limba română de Mihai Maxim, în care se menționează că pentru acest eveniment au fost cheltuite următoarele sume în bani lichizi și cadouri făcute noului domn: 10.000 de akçe „bani gata”, 1 *üşküf*, cilindrică cu burcă roșie și pană albă de bătlan și căciulă de turban (n. aut.: posibil *zerrin-külâh*, „căciulă de aur” adică făcută cu fir de aur), postav din catifea din fir de aur, roșie, francească; veșmânt din stofă *mirâhori* din catifea roșie simplă cu margini din aur curat; 1 vârf de steag (bulă) din argint aurit; 12 coți (1cot = 60 cm) din *tafta* (purpură) de Bursa; 1 cal minunat cu căpăstru și frâu de mătase și cu zăbale cu lanț de argint, panaș din egretă de mare, valtrap din catifea europeană dimpreună cu buzdugan (*bozdoğan*) (n. aut.: uneori se precizează buzdugan de Damasc în formă de pară). Mihai Maxim *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2008, doc. 7, p. 85-86. Pentru Moldova același autor publică de asemenea prima dată în traducere românească cheltuielile ocazionate cu acordarea investiturii lui Despot vodă, apreciind că este prima înregistrare otomană în detaliu a însemnelor de investitură pentru un domn moldovean. Documentul din 2 februarie 1562 menționează: 1 *üşküf* din aur cântărind 85 miskal-i (1 miskal = 4,618 gr. aur); 2 veșminte, unul din *sib* roșie francească, calitatea I-a, cu căpușeală din catifea cu fir și unul din catifea roșie, tot francească, cu căpușeală din postav violet și margine din aur curat; lanț pentru cal, din argint, în greutate de 240 de *dirhemi* (1 *dirhem* = 3,25 grame); 1 buzdugan de Damasc în formă de pară; 1 *abâi* (pătură pentru cal) din catifea de Bursa; capul de steag din argint aurit; *tafta* roșie de Bursa: 24 de bucăți, *ibidem*, doc. 33 și 34 p. 192-201. O referire la elemente de investitură care ar fi fost trimise de sultan în Moldova apare într-o scrisoare a regelui Sigismund I „chiar în vremea morții voievodului [Ștefan cel Mare], s-a întors de la Constantinopol logofătul [Tăutu, n.n.] care fusese trimis cu tributul la împăratul turcilor și a venit cu el un sol mare și de seamă al împăratului, aducând cu el obișnuitul steag sau drapel pentru a așeza și a întări în Moldova pe noul voievod”. P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice (ARMSI)*, s. III, t. XV, m. 2, 1934, apud Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în SMIM, vol. VIII, București, Editura Academiei, 1975, p. 186.

²³ A. Veress, *op. cit.*, doc. 37, p. 37.

²⁴ Theodor Holban, *Documente românești*, p. 299-300, nr. 48, 49, apud Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 456.

Între 2 și 10 decembrie 1550, registrul de cheltuieli al vistieriei regale poloneze menționează solia lui Avram care, însoțit de 6 persoane și 6 cai, a venit la Cracovia la rege. Ilie Corfus, menționând evenimentul, consemnează că ar fi vorba despre „Avram popă din Hotin sol în Polonia”²⁵.

Din documentul următor, legat de solia din intervalul 21 aprilie 1551-15 mai 1551, aflăm că precedenta delegație din decembrie 1550 a fost una cu peripeții pentru solul moldovean, care a fost atacat pe drumul de întoarcere, motiv pentru care regele polon dispune o anchetă. Regele nu omite totuși să reamintească faptul că propriul său sol Andrei Osiecki a fost reținut în Moldova și ar fi suferit pagube materiale substanțiale²⁶.

Această misiune a fost îndeplinită de „Gyenga Szepteliczowy przykulabowy choezymskyemu y Abramowy popowy choezymskyemu”, adică de Ghenghea Șeptilici, pârălăb de Hotin, și Avram popa din Hotin. Aflăm despre conținutul ei analizând răspunsul regal care s-a păstrat. Regele polon își justifică ostilitatea față de domnul moldovean, adăpostirea pribegilor și faptul că a refuzat să primească solii anterioare din cauza atacurilor și jafurilor efectuate de moldoveni. Editorul textului consideră că aversiunea regală poate fi legată de raidul moldovenesc asupra Barului din 13 februarie 1550²⁷.

În 20 februarie 1552²⁸, la Piotrkow, unde se țineau și lucrările dietei poloneze, este semnalată o solie moldovenească, avându-i în alcătuirea sa pe marele hatman Ion Sturza, pe starostele de Neamț Petru Cărcă și, în calitate de tâlmaci și pisar, pe Avram din Bănila. Conținutul soliei poate fi decelat din răspunsul regal care s-a păstrat.

Sigismund August își afirmă disponibilitatea de a menține pacea și bunele relații cu Moldova, deși fostul domn, Iliaș Rareș, a manifestat ostilitate față de Polonia. De asemenea, acceptă propunerile de pace și bună vecinătate avansate de Ștefan Rareș, noul domn de la Suceava, în schimb dorind rezolvarea favorabilă pentru polonezi a diferendelor care au dus la reținerea și închiderea sau executarea unor supuși poloni. Legat de adăpostirea în Polonia a pretendentului Ioan și a altor pribegi, explică acest fapt prin dorința de a proteja Moldova de tulburări.

La solicitarea lui Ștefan Rareș, care reia practic un angajament al tatălui regelui polon inclus în tratatul din 1527 dintre Petru Rareș și Sigismund I, de a primi azil în Polonia, atât el, cât și oamenii săi, în cazul în care ar fi nevoit să fugă din țară, regele amână un răspuns până după încheierea formalităților legate de restabilirea păcii și a bunelor relații dintre cele două țări²⁹.

La lucrările Seimului polonez din 20 februarie-22 martie 1554 de la Lublin apare o impozantă solie moldovenească formată din nu mai puțin de 45 de persoane, condusă de „Grigore Liciul, al doilea logofăt”, „Ion Moțoc, vornicul țării Moldovei și vâtaful ținutului Iașilor” și „Avram din Bănila, secretarul” lui Alexandru Lăpușneanu³⁰. În timpul lucrărilor „convenției generale” a fost confirmat și tratatul polono-otoman în care era prinsă ca subiect de drept și Moldova, fapt care justifică prezența acestei delegații³¹. Cu această ocazie regele „a binevoit să confirme și să întărească pacea și jurământul Măriei voastre și să dea [...] privilegiu, cu peceteile solemne ale mării Coroane polone”³².

²⁵ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României. Sec. XVI*, doc. 75, p. 150

²⁶ *Ibidem*, doc. 76, p. 152-153.

²⁷ *Ibidem*, p. 152. Legat de anul 1551 Maria Magdalena Székely semnalează, plecând de la un studiu al lui Th. Holban, o solie în intervalul februarie-martie. Th. Holban, *Documente românești*, p. 301, doc. 55, *apud* Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 457.

²⁸ Maria Magdalena Székely plasează solia la 10 ianuarie. Adaugă faptul că solii veneau din Lituania. Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 457.

²⁹ *Ibidem*, doc. 80, p. 156-158.

³⁰ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea*. Ediție îngrijită de Vasile Matei. București, Editura Academiei Române, 2001, p.36/37, doc. 17.

³¹ Gh. Pungă *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994, p. 253/254.

³² Ilie Corfus, *Documente[...]Secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, doc. 17, p. 37.

În cursul aceluiași an, la 16 decembrie 1554³³, la Vilna în Lituania Iosif Veveriță, pârcălab de Roman, Nicolae pârcălab de Soroca și Avram din Bănila semnează tratatul cu Lituania, avându-l pe Sigismund August în calitate de mare duce. Acest document era semnat urmare a faptului că regele refuzase să acorde un salvconduct pentru solii lui Lăpușneanu care mergeau la Moscova pentru că Moldova nu avea tratat cu Lituania. Tratatul era „de bună amicitie și de eternă pace”, iar Lăpușneanu nu era menționat în calitate de vasal al coroanei polone.

De la Vilna solii pleacă spre Moscova, unde ajung în ianuarie 1555 și solicită „în numele creștinismului ajutor de la marele gospodar (țar) pentru răscumpărarea de la turci”³⁴.

În decembrie 1555, Avram din Bănila, și de această dată identificat ca „secretarul țării Moldovei”³⁵, vine din nou la Vilna. Mesajul transmis din partea lui Alexandru Lăpușneanu include referiri la Rareșizi, care „n-au ascultat bucuroși de domnii creștini dimprejur și nici de boierii sfetnici ai țării Moldovei”³⁶. Este amintită solia din anul precedent și se solicită un document similar, dar de astă dată, din partea „Marelui Principat al Lituaniei”.

În final este pusă problema претенțiilor la tronul Moldovei sprijiniți într-un fel sau altul de nobili polonezi. Este menționat fostul hatman Negrilă care, împreună cu fostul mitropolit Gheorghe³⁷, s-a deplasat la Istanbul, unde ar fi complotat pentru readucerea rareșizilor pe tron, acțiune contracarată printr-o solie condusă de episcopul Macarie. Al doilea pretendent pomenit este „Ion voievod care se dă drept fiu de domn” și care pentru a ocupa funcția a promis mari avantaje financiare sultanului și altor demnitari turci³⁸.

În decembrie 1561 îl regăsim pe neobositul călător de asemenea în Polonia³⁹.

În 1562 este semnalat 9 zile la Cracovia⁴⁰. Adina Berciu-Drăghicescu îl identifică între participanții la discuțiile de la Lomza de la sfârșitul lui 1561 sau începutul lui 1562 în calitate de negociator. În acea localitate din Mazovia au avut loc discuții între reprezentanți ai lui Ioan Sigismund Zápolya și ai lui Despot vodă⁴¹. Solul moldovean participant la aceste discuții a fost ulterior reținut din dispoziția regelui polon⁴², fiind eliberat în luna mai 1562. Acesta se afla într-o

³³ Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 171-173, nr. 32, *apud* Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 255.

³⁴ Th. Uspenschi, *Vasele moldovenești aflătoare în sala armelor din Moscova*, în BCMI, 1927, p. 94, *apud* Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 255.

³⁵ I. Corfus, *Documente[...] Secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, doc. 17, p. 33-38.

³⁶ Aluzia la sfetnicii evident favorabili Poloniei poate constitui un indiciu care să clarifice motivele care au stat la baza execuției lui Petru Vartic sau chiar a lui Luca Arbore, deși este puțin probabil ca Lăpușneanu să reamintească un eveniment petrecut cu aproape patru decenii în urmă.

³⁷ Gheorghe de la Bistrița, mitropolit al Moldovei sub Ștefan Rareș, care-l pune în scaun după retragerea lui Grigorie. Posibil să fi fost episcop de Roman în locul lui Macarie, depus la porunca lui Iliăș Rareș. Fiind apropiat al lui Ștefan Rareș, este depus la porunca noului domn, Alexandru Lăpușneanu. Se presupune că a rămas în exil până la moartea lui Lăpușneanu când revine, posibil, la mănăstirea sa de metanie – Bistrița. Este ierarhul menționat de Azarie și Ureche ca fiind ars de viu la porunca lui Ion Vodă („Băgat-au în foc de viu pre vlădica Gheorghe, de au arsu, dându-i vină de sodomie, auzind că are strânsură de avuție”). Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu. București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 185, *apud* Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 474. Posibil ca pedeapsa să fi fost o reacție a lui Ion Vodă la persecuțiile antiarmenești petrecute în Moldova sub Ștefan Rareș și, evident, cu acordul mitropolitului.

³⁸ Ilie Corfus, *Documente[...] Secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, doc. 17, p. 36/38.

³⁹ Th. Holban, *Documente românești*, p. 307, doc. 77, *apud* Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 457.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 307, doc. 79, *apud* Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 457.

⁴¹ Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova. Despot vodă*, București, Editura Albatros, 1980, p. 64. Andrei Veress publică raportul din 23 ianuarie 1562 al trimisului imperial Valentin Saurman către împăratul Ferdinand I în care sunt evaluate discuțiile de la Lomza. A. Veress, *Documente*, I, doc. 259, p. 208. Revine cu un raport trimis de asemenea din Wilno în 7 martie 1562 în care relatează că solul moldovean a oferit jurământul de credință din partea lui Despot, *ibidem*, doc. 262, p. 209.

⁴² A. Veress, *op. cit.*, doc. 266, p. 211-212, *apud* Adina Berciu-Drăghicescu, *op. cit.*, p. 64.

situație delicată față de Înalta Poartă, care, în baza situației politice existente, numea și confirma domni asimilându-i în timp cu înalți funcționari otomani, considera că este singura în măsură să desemneze domnitori în Moldova, iar Despot venise cu sprijin masiv din partea nobilimii reformate lituaniene și poloneze.

Degradarea statutului domnilor Moldovei este reflectată de cel al trimișilor diplomatici la Istanbul. Astfel, dacă în 1527 trimișii Moldovei erau încă identificați în documentele otomane cu termenul *elçiyân* (ambasador), termen utilizat și pentru desemnarea trimișilor marilor state precum Franța, Veneția sau Polonia din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, aceiași trimiși moldoveni apar sub numele de *kapu kethüdasi* sau *kethüda-i bâb* (reprezentant la Poartă). Sub această denumire erau identificați și trimișii sultanei-*validé* sau ai marilor demnitari otomani, inclusiv ai beilerbeilor de provincii⁴³.

Legat de soliile trimise în Polonia în intervalul 1561-1562, Constantin Rezachevici consideră că ar fi dificil de crezut că Despot a trimis prin Avram din Bănila și Ion Moțoc, care trebuiau să participe la lucrările dietei de la Piotrków, în 18 noiembrie 1561, jurământul de credință față de coroana poloneză, așa cum semnalează Th. Holban⁴⁴. Consideră acest lucru deoarece 18 noiembrie este data începerii domniei lui Despot, în timp ce Lăpușneanu se afla încă în Moldova, și crede că este puțin probabil ca Despot să trimită o solie atât de importantă în acea zi. Apreciază că în fapt documentul analizat de Th. Holban se referă la o solie din 1562, solie căreia îi și răspunde regele în 18 iulie 1562⁴⁵.

Tot în 1562 experimentatul diplomat este trimis de Despot într-o misiune de mare importanță, și anume ca să pețască în numele domnului o soră a domnului muntean Petru cel Tânăr și fiică a Chiajnei, fiica lui Petru Rareș. Se poate considera că Despot urmărea ca prin celebrarea acestei căsătorii să obțină o legitimare la tron prin intrarea oficială în familia rareșizilor, familie din care afirmase că face parte, fără a dovedi în mod pertinent acest lucru, precum și stabilirea unor relații speciale, de subordonare⁴⁶, a Țării Românești.

Despot s-a străduit să transforme această căsătorie într-un eveniment european, invitând să participe la ceremonii mai multe capete încoronate. Astfel, prin vistierul Stroici, în iunie 1562, l-a invitat la nunta, fixată pentru ziua de 6 octombrie, pe împăratul Ferdinand I de Habsburg⁴⁷.

Au mai fost trimise invitații și lui Filip al II-lea al Spaniei, Sigismund al II-lea al Poloniei sau ducelui Prusiei Anton de Hohenzollern. Toate acestea au fost interpretate ca „un indiciu al egalității teoretice dintre domnii români și ceilalți monarhi ai creștinătății”⁴⁸.

Cu ocazia pețirii domniței din Muntenia se reface tandemul cu Ion Moțoc, dovadă că acesta funcționa foarte bine, pe de-o parte, iar pe de alta, se bucura de toată încrederea domnului.

În mai 1563 îl regăsim pe Avram din Bănila, pârcălab de Hotin de această dată, alături de Ioan Moțoc și Barnovschi, portarul Sucevei, la lucrările dietei de la Piotrków. Cei trei trimiși ai lui Despot vodă solicită reînnoirea tratatului de pace încheiat anterior de Alexandru Lăpușneanu⁴⁹.

⁴³ Mihai Maxim, *Noi documente turcești*, doc. 2, nota 2, p. 47.

⁴⁴ Th. Holban, *Noi știri despre Ion Eraclide Despot, domn al Moldovei*, în RA, LIII (1976), nr. 3, p. 323-324, apud Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova. a. 1324-1881. I. Secolele XIV-XVI*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 651.

⁴⁵ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României, sec. XVI*, doc. 104, p. 202, apud C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 651.

⁴⁶ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, București, Editura Albatros, 1980, p. 152.

⁴⁷ A. Veress, *Documente*, I, doc. 277, p. 220-221. O a doua invitație a fost trimisă și arhiducelui Maximilian.

⁴⁸ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, Editura Academiei, p. 24.

⁴⁹ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României [...]. Secolul al XVI-lea*, doc. 114, p. 211/220. Printre alte aspecte de interes din textul materialului reține atenția și faptul că Despot se angajează să nu cedeze teritorii din „voievodatul Moldovei și Țării Românești”, reluând formulări mai vechi care ar atesta un gen de suzeranitate asupra voievodatului sud-carpatic. Angajamentul în numele celor două țări revine mai explicit în momentul în care Despot afirmă că va sprijini Polonia în caz de necesitate „noi înșine cu capul nostru, și sfetnicii noștri și boierii și supușii noștri ai țărilor noastre a Moldovei și Țării Românești [...]”.

Regele își trimite proprii emisari pentru a primi jurământului noului domn al Moldovei, documentul redând acest act.

O concluzie sumară a acestei scurte treceri în revistă a peste treizeci de ani de eforturi diplomatice moldovenești de reglementare a raporturilor cu uniunea polono-lituaniană indică pe de o parte implicarea unor diplomați specializați pe acest vast spațiu, dar relevă și o mare duplicitate din partea poloneză. Aceasta s-a manifestat prin dirijarea eforturilor, pornind mai mult de la resentimente începând din vremea lui Ștefan cel Mare, de la dorința de control al spațiului moldovenesc fie prin impunerea de domni vasali, fie chiar prin încorporare a acestuia, pentru contracararea politicii habsburgice în regiune și pentru securizarea situației externe prin buna înțelegere cu teoretic dușmanul otoman.

Probabil Avram din Bănila, care, alături de Nicolae Burlă, poate fi considerat ca reprezentativ pentru diplomația moldovenească în regiune, era cunoscător cel puțin al limbii poloneze, dacă nu și al celei latine. Cu certitudine avea calități de negociator, dar și abilități de culegător de informații. Faptul că a rezistat mai bine de treizeci de ani în slujbă domnească indică și alt gen de abilități, pe care astăzi le-am numi politice.

BIBLIOGRAFIE

CRONICI

URECHE, Grigore, *Letopiseșul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar, de P.P.Panaiteșcu. București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1955

DICȚIONARE

STOICESCU, Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*. București, Editura enciclopedică română, 1971

DOCUMENTE

Călători străini despre Țările Române, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1968

Călători străini despre Țările Române, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1970

CORFUS, Ilie *Documente privitoare la istoria României, culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*. București, Editura Academiei, 1979

idem, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Ediție îngrijită de Vasile Matei. București, Editura Academiei, 2001

Documente privind istoria României. Veacul XVI. A. Moldova, vol. II, (1551-1570), București, Editura Academiei, 1951

Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. VI (1546-1570), București, Editura Academiei, 2008

HOLBAN, Theodor, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în AIIAI, XIII, 1976

HURMUZAKI, Eudoxiu, *Documente*, III, 2

MAXIM, Mihai, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)* Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2008

VERESS, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Vol. I (1527-1572)*, București, Cartea Românească, 1929

LUCRĂRI GENERALE

ANDREESCU, Ștefan, *Restitutio Daciae*, București, Editura Albatros, 1980

Mult mai important este un paragraf legat de libertatea comerțului și a deplasării prin spațiul românesc, știut fiind faptul că economicul influențează multe decizii politice. Negustorilor polonezi li se confirmă dreptul de a cumpăra și vinde „în voie în țara Moldovei și Țării Românești”.

- BERCIU-DRĂGHICESCU, Adina *O domnie umanistă în Moldova. Despot vodă*, București, Editura Albatros, 1980
- IONAȘCU, Ion, BĂRBULESCU, Petre, GHEORGHE Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971
- PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, București Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992
- PIPPIDI, Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, Editura Academiei
- PUNGĂ, Gh., *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza” 1994
- REZACHEVICI, Constantin, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova. a. 1324-1881. I. Secolele XIV-XVI*, București, Editura Enciclopedică, 2001
- SÂRBU, Ion, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, I, București, 1904
- SZÉKELY, Maria Magdalena, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002

ARTICOLE

- BUICLIU, Gr. M., *Camenita sau cronica armenilor din Polonia și Moldova*, în „Convorbiri literare”, XL (1906), nr 3-4
- GOROVEI, Ștefan S., *Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538-1541)*, în CI, II, 1971
- idem*, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în SMIM, vol. VIII, București, Editura Academiei, 1975
- idem*, *Ștefan Lăcustă*, în *Petru Rareș*, coordonator Leon Șimanschi, București, Editura Academiei, 1978
- HOLBAN, Th. *Noi știri despre Ion Eraclide Despot, domn al Moldovei*, în RA, LIII (1976)
- PANAITESCU, P. P., *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în ARMSI, s. III, t. XV, m. 2, 1934
- PIPPIDI, Andrei, *Ieremia Movilă. Schiță de portret*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*. vol. II *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*. Suceava, Sfânta mănăstire Sucevița/Editura Mușatinii, 2006
- SIMIONESCU, Ștefana, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538, într-un izvor inedit*, în „Studii”, 2/25, 1972
- USPENSCHI, Th., *Vasele moldovenești aflătoare în sala armelor din Moscova*, în BCMI, 1927

ACTUL UNIRII BUCOVINEI REFLECTAT ÎN PRESA DIN ANII 1914-1918

Cristina SLAVIC

Rezumat: Autoarea prezintă în articol câteva aspecte legate de marele act al Unirii Bucovinei cu România din 28 noiembrie 1918, unul dintre cele mai însemnate momente din istoria Bucovinei și chiar din istoria modernă a României, reflectat în ziare de mare importanță în epocă: „Revista Bucovinei”, „Viața nouă”, care apărea la Suceava și „Glasul Bucovinei” de la Cernăuți, editat de Sextil Pușcariu din septembrie 1918, publicații care au militat pentru unirea politică a tuturor românilor. Presa a fost, fără îndoială, unul dintre mijloacele cele mai importante de răspândire a idealurilor românilor bucovineni, în articol fiind subliniat rolul deosebit de important al presei în procesul de trezire al conștiinței naționale. Bucovina a luat calea unirii cu România prin activitatea intensă a unioniștilor bucovineni, care și prin intermediul presei s-au exprimat decisiv pentru reîntoarcerea la Țara Mamă, după 144 de ani de ocupație austriacă.

Cuvinte cheie: presa, Bucovina, Unire

Abstract: In the present article, the author discusses some aspects regarding the famous document on the Union of Bukovina with Romania on the November 28th, 1918 – one of Bukovina’s most important historical event as well as in Romania’s modern history. It was highlighted in the era’s main newspapers such as: „Revista Bucovinei”, „Viața nouă” of Suceava, „Glasul Bucovinei” of Chernivtsi that was edited by edited by Sextil Pușcariu from September 1918. All these newspapers fought for the political union of all Romanians. The press was, undoubtedly, one of the most efficient means of sustaining the beliefs of the Romanian inhabitants from Bukovina. The present study underlines the crucial role of the press in awakening the national spirit. Bukovina became united with Romania as a result of the intense activity of the unionists from Bukovina who, through press, had an important role in reuniting Bukovina with Romania after 144 years of Austrian invasion.

Keywords: the press, Bukovina, Union

Există în memoria românilor momente cărora timpul, în curgerea lui neîntreruptă, le adaugă mereu sensuri și semnificații noi, făcându-le să dăinuiască în conștiința națională. Anul 1918, când s-a desăvârșit unitatea neamului românesc, în fruntariile României Mari, este un asemenea moment. Bucovina, aflată la granița celor două imperii, habsburgic și țarist, a devenit în 1914, o dată cu declanșarea primului război mondial, teatrul unor operațiuni militare. În august 1916 România intră în război de partea Antantei, iar habsburgii vor dezlănțui o adevărată prigoană împotriva românilor bucovineni, mulți luând drumul exilului.

Intrarea României în primul război mondial a fost motivată de dorința unirii teritoriilor vecine locuite de români, dar aflate sub stăpânire străină. Chiar dacă, spre sfârșitul războiului, guvernării austriece credeau că mai pot salva ceea ce era irevocabil sortit pieirii – Imperiul, chiar dacă împăratul Carol dădea publicității, la 16 octombrie 1918, manifestul „Către popoarele mele credincioase”, o ultimă și inutilă tentativă de a obține supraviețuirea Imperiului printr-o formulă de federalizare, destrămarea conglomeratului național austro-ungar devenise un proces inexorabil. Primul război mondial dezlănțuit în vara anului 1914 avea să ridice în fața românilor de pretutindeni probleme de mare însemnătate pentru soarta națiunii, pe de o parte se puneau problema apărării și consolidării realizărilor naționale de până atunci, iar pe de altă parte, dorința românilor de a-și desăvârși unitatea statală. Anii în care România a preferat neutralitatea au constituit o perioadă de pregătire, dar și o bogată experiență pentru guvernul român, ca și pentru forțele politice ale românilor aflați sub dominație străină, în această perioadă conturându-se mai bine posibilitatea înfăptuirii unității național-politice alături și împreună cu România. Declanșarea primului război mondial a dat un nou impuls luptei de eliberare națională a românilor din Bucovina, exprimându-și convingerea că a sosit momentul eliberării de sub dominația austro-ungară și al unirii cu România.

După izbucnirea războiului, colonelul Fischer, avansat între timp comandant militar al Bucovinei, a luat toate măsurile de înăbușire a luptei naționale românești care puneau în pericol monarhia bicefală. Poliția austriacă raporta în acele momente că în zona Rădăuților și a Sucevei preoții și învățătorii vorbeau deschis despre unirea Bucovinei cu România, semnalând printre altele faptul că intelectualii și țăranii români din Bucovina începuseră să conteste tot mai mult ideea de stat austro-ungar¹. În acest context, românii din Bucovina erau încredințați că a sosit momentul eliberării de sub stăpânirea străină și al unirii cu România.

Imediat după declanșarea războiului pe întreg teritoriul Bucovinei a fost instaurată starea de război. Timp de aproape patru ani, Bucovina a suportat alternativ prezența trupelor rusești, a celor austro-ungare și germane având de suferit mari distrugerii, populația fiind obligată să se evacueze în nenumărate rânduri, să presteze munci istovitoare pentru nevoile armatei, să suporte frecvente rechiziții, de cele mai multe ori forțate, dar și jafurile trupelor de ocupație². O cenzură severă introdusă în Bucovina împiedica răspândirea știrilor care ar fi contravenit liniei oficiale. Această cenzură afecta în primul rând presa românească, care a susținut și susținea în continuare lupta pentru unire a tuturor românilor³. Activitatea partidelor politice, a societăților culturale românești, adunările de orice fel, activitatea editorială au fost interzise, au fost impuse măsuri severe de circulație⁴.

După ce România s-a alăturat Antantei în 1916, unii dintre refugiați au plecat pe frontul din Răsărit, alții alături de ruși, iar alții au editat manifeste și broșuri⁵. Așadar, la izbucnirea primului război mondial, românii bucovineni au fost puși în fața unei răspântii: să se înroleze sub un steag care nu era al lor, să sprijine un plan care se pune în curmezișul idealului național, sau să treacă în Regat pentru a lupta la înfăptuirea idealului unității. E firesc că o mare parte a intelectualilor români din Bucovina simpatizau cu ultima idee, dar cum nu fiecare a avut posibilitatea să treacă granița, o parte dintre ei s-au înrolat sub steagul austriac. Mulți dintre românii bucovineni rămași acasă și încorporați cu forța în armatele habsburgice au dezertat și s-au instituit în unități de voluntari, luptând împotriva forțelor Puterilor Centrale, fie pe frontul de Răsărit, alături de trupele româno-ruse, fie în Italia sau Franța. O emigranță a românilor bucovineni acționa și în străinătate, iar reprezentanți ai bucovinenilor au luat parte, în aprilie 1917, la Roma, la un Congres al popoarelor oprimate de Austro-Ungaria, la care se hotăra coordonarea tuturor eforturilor până la înfrângerea definitivă a imperiului și eliberarea lor de sub stăpânire străină⁶. Ceilalți intelectuali, câteva sute, printre care Dimitrie Marmeliuc, Ion Grămadă, au trecut granița și s-au pus în serviciul marii idei pentru înfăptuirea unirii politice a tuturor românilor. A început acea luptă pentru intrarea în război împotriva Austro-Ungariei, luptă care s-a dat prin ziare, reviste, adunări, mitinguri, congrese, prin scris și prin viu grai⁷. La început, refugiații din Bucovina au desfășurat o intensă activitate prin intermediul presei din România, informând aproape zilnic opinia publică despre evenimentele din Bucovina, mai ales prin ziarele: „Adevărul”, „Dimineața”, „Neamul Românesc”, „Epoca”, „Naționalul”, „Universul”. Atunci când s-au organizat mai bine, refugiații bucovineni au editat la București „Revista Bucovinei”, sub îngrijirea lui Ilie Torouțiu⁸. Primul număr al *Revistei Bucovinei* a apărut la 1 aprilie 1916, fiind o realizare a unui grup de intelectuali bucovineni. Revista a apărut bilunar sub îngrijirea unui comitet până la 15/28 august 1916, ziua intrării României în război. Cei

¹ Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina în timpul războiului mondial 1914-1918*, Cernăuți, 1923, p. 177.

² V. Ghe Miron, Ioan Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România*, în *Suceava*, V/1978, p. 50.

³ Ion Bului, *Arcul așteptării 1914, 1915, 1916*, București, Editura Eminescu, 1981, p. 44.

⁴ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 51.

⁵ Mihai Iacobescu, *Evoluția românilor bucovineni între anii 1821-1919*, în *Glasul Bucovinei*, Cernăuți-București, 2001, nr. 1-2, an VIII, nr. 29-30, p. 27.

⁶ *Ibidem*, p. 27.

⁷ Constantin Loghin, *Viața și opera lui Ion Grămadă*, în *Junimea Literară*, 1923, nr. 10-11, în volumul Ion Grămadă, *Cartea sângelui*, Editura Mușatinii Suceava, 2002, p. 51.

⁸ Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 86.

mai activi autori au fost: Iorgu G. Toma, Ilie E. Torouțiu, Aurel Morariu, Vasile Grecu.

Din toate articolele publicate în „Revista Bucovinei” se desprindea ideea că statul austro-ungar era un anacronism politic care se va dezmembra inevitabil, iar crearea României Mari reprezenta o necesitate istorică pentru dezrobirea românilor de pretutindeni⁹. În articolul “Rostul nostru” apărut în nr. 1/1 aprilie 1916 se spune: “Veniți ca soli ai fraților la frați, noi suntem purtătorii sfintei misiuni a pregătirii sufletului unui neam pentru unul din cele mai mari și înălțătoare momente din câte le va cunoaște istoria sa...Locul nostru e cât se poate mai în fruntea celor ce vor să frângă lanțurile ruginite ale sclaviei seculare, în care zace frumoasa Bucovina de 142 de ani, iar chemarea noastră-i să le luminăm calea spre această țintă întrezărită de mult, cu făclia luminii și adevărului în mână...Dând românilor de pretutindeni această publicație...desfășurăm cutele unui nou drapel sub care ne-am adunat cu toții, uniți într-un singur gând și într-o singură simțire și intrăm dornici de luptă și râvnitori de izbândă în rândurile acelor care nu cunosc astăzi un mai mândru scop al vieții decât pentru dezrobirea fraților...Veniți cu gândul și nădejdea de a ne întoarce cât de curând la căminele noastre vremelnice părăsite, la părinții și frații noștri rămași în suferință dincolo de hotar, noi vom reprezenta și servi cauza lor, care ne este pe cât de scumpă, pe atât de bine cunoscută, înaintea marelui for al publicității, arătând neajunsurile, semnalând primejdiile și indicând calea și mijloacele satisfacerii unora și combaterii și înlăturării de cu bună vreme a celorlalte promovând astfel marea cauză națională, a tuturor...ne vom îndrepta cercetătoarele priviri spre viitorul care se desenează auriu pe orizontul nădejdilor noastre, pregătind terenul, în măsura puterilor, pentru punerea temeliei marelui operă de reorganizare națională”¹⁰. De asemenea, trebuie subliniat faptul că prin intermediul acestei publicații refugiații bucovineni au adus un real folos cauzei naționale, demonstrând însemnătatea Bucovinei și a orașului Cernăuți din punct de vedere politic, cultural, economic și religios pentru România, în condițiile în care armatele rusești se pregăteau să ocupe din nou Bucovina cu toate asigurările date României prin tratatele de alianță¹¹. Dacă presa oficială, reprezentată prin „Foaia poporului” a lui Aurel Onciul și „Viața nouă”, organul de presă al Partidului Național, mărturisea deschis aderența la Austria, susținând că soarta poporului român ar fi indisolubil legată de soarta Austriei habsburgice, altul era sentimentul românilor bucovineni care așteptau cu nerăbdare hotărârea guvernului român. De aceea, mulți tineri s-au refugiat în Regatul liber, unde au desfășurat prin organele lor de presă o febrilă activitate pentru intrarea României în război. Bucovina rămăsese între hotarele ei aproape izolată. De aceea, rolul refugiaților și al voluntarilor bucovineni din armata română era de o extremă importanță. Prin ei, chestiunea Bucovinei, primea rezonanța unui puternic răsunet în jurul guvernului României, precum și în cercurile diplomatice internaționale. Presa, indiferent de culoarea politică, considera că regăsirea demnității și refacerea de după război sunt în strânsă legătură cu țelul care i-a purtat pe români în marea conflagrație mondială: unirea cu frații români. Ziarul conservator *Steagul* menționa că: “după Basarabia a venit rândul Bucovinei, iar pilda Bucovinei va fi în curând urmată de Ardeal-Ardealul pentru care a pătimit Marele Mihai, Ardealul către care se îndreptau de cinci veacuri năzuințele românismului de dincoace de Carpați, Ardealul de care tot atâta timp își ține întinse rugătoare brațele către noi”¹². În presa de la București și Iași, odată cu certitudinea înfrângerii Germaniei din toamna anului 1918 desăvârșirea unității naționale capătă contur: „Între hotarele formate de Tisa, Nistru, Dunăre și Marea Neagră, nu va mai fi un tot etnic românesc – va fi un stat unitar român”¹³. Se ajunge chiar ca în “Neamul Românesc” din 6/18 noiembrie 1918 să fie publicat un articol ce pune problema situației aromânilor de la sud de Dunăre¹⁴. După doi ani de neutralitate, România a intrat în august 1916 în război pentru întregirea neamului, bucovinenii fiind pregătiți de mult timp pentru acest act al unirii. Iancu Flondor aflat la 18 august 1916 la Storojineț,

⁹ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 190.

¹⁰ *Revista Bucovinei*, București, nr. 1/1 aprilie 1916.

¹¹ *Loc. cit.*, p. 191.

¹² *Steagul*, nr. 201, 12 noiembrie 1918, p. 1.

¹³ *Loc. cit.*, IV, nr. 201, 12 noiembrie 1918, p. 1.

¹⁴ *Neamul Românesc*, XIII, nr. 307, 6 noiembrie 1918, p. 3.

având în mână Proclamația regelui Ferdinand către armată și țară, a exclamat: „Acum putem fi siguri că unirea noastră cu România nu mai e departe”¹⁵. România făcea tot posibilul să-și recupereze teritoriile, iar condiția Tratatului secret prin care guvernul român intrase în război alături de Antantă, era, pe lângă dobândirea Transilvaniei, dar și cea a Bucovinei până la Prut, cu tot cu Cernăuți. Acest tratat s-a semnat la București în ziua de 4/17 august 1916.

Astfel, soarta Bucovinei părea lămurită. Și aceasta ar fi putut fi obținută foarte curând dacă la 27 februarie 1917 n-ar fi izbucnit la Petrograd revoluția rusă cu răsturnarea țarului Nicolae al II-lea și proclamarea guvernului revoluționar al lui Aleksandr F. Kerenschi. După pacea de la Brest-Litovsk, au urmat tratativele de pace de la Bufta, care s-au încheiat cu tratatul de la Cotroceni din 7 mai 1918 între România, Austria, Germania, Bulgaria și Turcia, în virtutea căruia teritoriul Bucovinei se mărea cu ținutul Hotinului, o parte din județul Dorohoi și cu Dornele românești din județul Fălticeni până la Broșteni pe Bistrița. În urma semnării tratatului trupele românești au fost retrase din Bucovina făcând loc trupelor de ocupație austro-ungare¹⁶.

O publicație apărută în această perioadă a fost și „Viața Nouă”, apărută la Cernăuți, între 6 ianuarie 1912- 31 decembrie 1914, organ politic național, care din 1914 până în 1918 va fi scos la Suceava, organ de publicitate al Partidului Național, editat de Ipolit Tarnavski, având ca redactor responsabil pe Teofil cavaler de Mănescu. Sunt tipărite reproduceri din operele lui Al. Vlahuță, Octavian Goga, Ioan Slavici, Ion Luca Caragiale, Mihail Sadoveanu, George Coșbuc. A fost publicația Partidului Național Român, refăcut după 1911 prin unificarea a două grupări, națională și conservatoare și milita pentru punerea „unor temelii noi pentru o viață nouă”¹⁷.

În toamna anului 1918 la Viena se făceau mari eforturi pentru salvarea imperiului. Organul de propagandă pentru unirea politică a tuturor românilor „Glasul Bucovinei” apare la Cernăuți între 17 septembrie 1918 - 28 iunie 1919 și apoi de trei ori pe săptămână între 20 septembrie 1919 – 28 iunie 1940, iar între iulie 1940-1941 a apărut la București. A fost editată de redactorul responsabil Dionisie cavaler de Bejan, apoi trece sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tot Sextil Pușcariu scosese în Transilvania ziarul *Renașterea*, publicație care, preluând unele opinii ale lui P. P. Carp, considera că în 1916 „s-a renunțat la Basarabia pentru Ardeal”¹⁸. În lunile octombrie și noiembrie 1918 mișcarea națională a românilor din Bucovina pentru unirea cu România ia o amploare tot mai mare. Sextil Pușcariu sosește în capitala Bucovinei, Cernăuți, în plin avânt revoluționar pentru făurirea unității statale¹⁹. La sfârșitul lunii septembrie 1918, Sextil Pușcariu organizează la el acasă mai multe consfătuiri, la care iau parte Maximilian Hacman, Isidor Bodea și Alecu Procopovici. Scopul acestor consfătuiri era discutarea modalităților de a acționa în vederea apărării intereselor naționale românești: „Acum când toată lumea se mișcă, noi românii din Bucovina nu putem sta deoparte. Trebuie să pornim și noi pentru a pregăti unirea Bucovinei cu România”²⁰. Tot Sextil Pușcariu pregătește proiectul ziarului care urma să se numească „*Renașterea*” și care trebuia să apară la 15 octombrie 1918.

În colecția de documente a Muzeului Bucovinei din Suceava se află „Proiectul pentru ziarul *Renașterea*” din 15 oct. 1918, cu frontispiciu și cuvânt înainte scris de Sextil Pușcariu, din care cităm: „Noi știm foarte bine că nu aici în Bucovina se va hotărî soarta poporului românesc din țara aceasta și că nu o mână de oameni, oricât de bine intenționați ar fi ei, vor putea decide asupra unei chestiuni care nu mai e numai a noastră, ci alcătuiește o parte a marii probleme europene. Dar dacă la conferința de pace se va decide asupra sorții popoarelor, ele vor fi mai înainte întrebate de voința

¹⁵ George A. Jemna, *Memorii asupra Unirii Bucovinei cu România*, în Ion Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Cernăuți, Tiparul „Glasul Bucovinei”, 1938, p. 187.

¹⁶ Constantin Kirițescu, *Istoria României în primul război mondial*, vol. II, Editura Casa Școalelor, București, 1925, p. 412.

¹⁷ *Viața Nouă*, Suceava, nr. 1/6 ianuarie 1912.

¹⁸ *Renașterea*, I, nr. 138, 12 noiembrie 1918, p. 1.

¹⁹ Ioan Cocuz, *Presa românească din Bucovina (1809-1944)*, în *Suceava*, nr. XVI, 1989, p. 68.

²⁰ *Ibidem*, p. 68.

lor. De aceea trebuie să știm și noi ce vrem și să o spunem cu glas tare de pe acum”²¹. Două zile mai târziu în același ziar pe pagina întâi se specifica: Basarabia, Bucovina, Transilvania constituie „treptele înfăptuirii visului de unire a tuturor românilor”.

De la început „Glasul Bucovinei” a devenit o adevărată tribună a năzuințelor politice ale românilor în general și ale bucovinenilor în special. „Trebuie să știm de pe acum – susțineau redactorii publicației – ce vrem și să ne spunem cu glas tare împiedicând din vreme orice acțiuni care s-ar întreprinde în detrimentul intereselor românești”. În articolul de fond intitulat „Ce vrem?” apărut în 22 octombrie 1918 era cuprins programul său politic, iar articolul următor intitulat „Fraților, suntem cu voi”, reproducea părți esențiale din discursul ținut la 18 octombrie de Alexandru Vaida în Parlamentul de la Budapesta. Însemna un act de mare curaj a întreprinde asemenea acțiuni în sărăcia și durerile ce aduseseră războiul în Bucovina, cu sate și orașe distruse, cu bărbații aflați pe fronturile austro-ungare, în prizonierat sau refugiați în România și pretutindeni cu prezența și groaza ce o răspândeau jandarmii lui Fischer și dezertorii dintr-o armată, care intrase deja în destrămare²².

În colecția de documente a Muzeului Bucovinei se află mai multe documente cu semnătura originală a lui Sextil Pușcariu, printre ele găsim un „Manuscris al lui Sextil Pușcariu despre Glasul Bucovinei”, din care cităm: „Independența sa crede că trebuie să și-o păstreze mai ales acum când prin decretul lege s-a creat în Bucovina o situațiune care nu permite opiniei publice de a lua vreo ingerență asupra administrației centrale și a politicei armate de dl. ministru delegat. În astfel de împrejurări o gazetă ca „Glasul Bucovinei” poate deveni tribuna liberă de pe care se pot lansa idei, dă îndrumări și cere deslușiri”²³.

Într-un alt articol al Glasului Bucovinei, Sextil Pușcariu arăta: „Fiecare din noi am suferit răni trupești sau sufletești, am dus lipsuri și abia putem să oprim revolta, de ne era amar cerul gurii de veninul blestemelor ce nu le puteam rosti. În fața morții ne-am revizuit conștiința, ne-am spovedit înaintea sufletului nostru și ne-am primenit convingerile. Acum, când ne cheamă vremea ascultăm cu sufletele primenite chemarea ei... Simțim că astăzi nu mai e putere să ne poată opri din drum și precum cincizeci de luni lungi am fost gata în fiecare zi să ne dăm viața fără să ne întrebăm de ce, acum, cu atât mai bucurăm o aducem prinos, de va trebui, căci știm ce va urma: o orgie de fericire pentru neamul nostru”²⁴.

Au fost luate atunci măsuri ca „Glasul Bucovinei” să ajungă în Transilvania și la frații refugiați din Bucovina. Colaborarea bucovinenilor cu ardelenii era cerută și de vechea grupare națională din Bucovina, care, prin organul său de presă „Viața nouă” din Suceava, motiva această atitudine în felul următor: „Pentru noi, românii bucovineni, calea ce trebuie să o urmăm este hotărâtă. Dincolo de Cernăuți, în Transilvania și Ungaria locuiesc 4 milioane și jumătate de români și lor li s-a garantat suveranitatea și independența națională prin cuvântul împăratului nostru. Soarta ne cheamă că împreună cu ei să începem o nouă viață națională, încheșând una și aceeași individualitate de stat național și independent”²⁵.

Acțiunea curajoasă a intelectualilor grupați în jurul „Glasului Bucovinei” a fost receptată imediat și are o semnificație deosebită pentru că s-a desfășurat cu mult înainte de intrarea armatei române, precum și înainte de proclamarea de către Adunarea Constituantă din Cernăuți și a unirii Bucovinei cu România, deci într-un moment când nu se știa încă modul cum se va sfârși războiul și care va fi soarta Bucovinei. Tot prin *Glasul Bucovinei*, bucovinenii declarau: „Peste munții care ne despart, dar pe care credința îi mută, întindem mâna fraților noștri din Transilvania și Ungaria, cu care suntem uniți în cugete și de a căror soartă vrem să ne legăm soarta noastră. Cu ei împreună nu mai suntem cele trei sute de mii, ci o masa compactă de peste patru milioane, al căror glas va fi

²¹ Muzeul Bucovinei Suceava, Colecția de Documente, inv. 4735.

²² Ion Negură, *Sextil Pușcariu și viața culturală a Bucovinei*, în *Suceava*, 1978, p. 430.

²³ Muzeul Bucovinei Suceava, *Colecția de documente*, nr. inv. 4736.

²⁴ Sextil Pușcariu, *Memorii*, Editura Minerva, București, 1978, p. 323-324.

²⁵ *Viața Nouă*, nr. 19 din 20 octombrie 1918, p. 4.

ascultat. Fraților suntem cu voi!²⁶” La 14 octombrie 1918 se va constitui Consiliul Național Român, ce va avea un rol important în realizarea unirii Bucovinei cu România. Printre cei care au luptat pentru unirea Bucovinei pot fi amintiți: Iancu Flondor, Dionisie Bejan, Ion Nistor, Sextil Pușcariu.

Într-o conjunctură dificilă internă și internațională, lupta românilor bucovineni cunoștea noi dimensiuni. La 23 octombrie 1918, o delegație de țărani s-a deplasat la Fălticeni, cerând autorităților românești acțiunea de unire cu România. Această delegație a adresat practic cel dintâi îndemn direct pentru unirea cu România. “Se înțelege – scria *Glasul Bucovinei* – că nu cei din Gura Humorului erau cei mai autorizați a fi ascultați, dar faptul în sine arată nu numai seriozitatea acțiunii, ci și simțămintele înalte românești de care erau însuflețiți spre lauda lor acei delegați, simbol al întregii suflări românești din Bucovina²⁷”.

Conducerea acțiunii românilor bucovineni pentru libertate și unitate națională a fost încredințată fruntașului politic Iancu Flondor, iar pentru ziua de 27 octombrie 1918 a fost convocată o mare adunare în sala din imobilul “Societății pentru cultură”. Adunarea, care se va declara Constituantă, a fost deschisă de președintele societății, Dionisie Bejan. Au fost prezenți deputați din parlament și dieta provincială, primarii comunelor românești, reprezentanții diverselor pături sociale²⁸. Întrunită în ziua de 27 octombrie 1918, Adunarea Constituantă hotără:

1. Reprezentanții poporului din Bucovina, întruniți astăzi 27 octombrie 1918 în capitala Bucovinei, se declară, în puterea suveranității naționale, Constituantă a acestei țări românești.

2. Constituanta hotărăște unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent și va purcede în acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria.

3. Spre a conduce poporul român din Bucovina și a-i apăra drepturile și spre a stabili o legătură strânsă între toți românii, Constituanta instituie un consiliu național de 50 de membri. Acest consiliu ne va reprezenta prin mandatar și la Conferința de pace și în afară de el nu recunoaștem nimănui dreptul de a hotărî sau trata asupra poporului român din Bucovina.

4. Constituanta respinge cu hotărâre orice încercare, care ar ținti la știrbirea Bucovinei, dorește să se înțeleagă cu popoarele conlocuitoare²⁹.

Revista „Viața nouă” ce apărea la Suceava, scria la 27 octombrie 1918: „Bucovina este o unitate istorică și geografică, ea este pământ curat românesc nu numai de la Suceava până la Prut, dar și de la Vatra Dornei până la Nistru. În acest pământ s-a organizat la cea de-a doua descălecăre, viața de stat românesc. Bucovina ne-a rămas amintire așa cum este în întregimea ei, de la înaintașii noștri și datori suntem să o păstrăm neștirbită vremurilor viitoare”. În numărul din 20 octombrie 1918, publicația se alătură programului ziarului “Glasul Bucovinei”: “alături de ei ne e și locul nostru. Soarta ne cheamă ca împreună cu ei să începem o nouă viață națională, închegând una și aceeași individualitate de stat național și independent³⁰”.

Gazeta „Glasul Bucovinei” avea să consemneze că „în acest moment ochii tuturor participanților erau scăldați în lacrimi”, purtând în subtitlu cuvintele “organ de propagandă pentru unirea politică a românilor de pretutindeni”, iar de la 1 ianuarie 1919 – “organ democratic al Unirii”³¹.

Încă din 2 noiembrie 1918 au loc mișcări ale trupelor din cadrul legiunii ucrainenilor, convocați de secția locală a Radei ucrainene din Lemberg, unde pentru prima dată, se contesta hotărârea Constituantei din 27 octombrie 1918. Se hotăra atunci împărțirea Bucovinei pe criterii entice. Dar, Consiliul Național Român avea să se opună categoric pretențiilor ucrainenilor, cerând ajutorul României. La 4 noiembrie 1918, Iancu Flondor se întâlnește cu contele Etzdorf, guvernatorul austriac al provinciei. Protestând împotriva înțelegerii secrete dintre Austria și Ucraina

²⁶ *Glasul Bucovinei*, nr. 6 din 8 noiembrie 1918, p. 3.

²⁷ *Loc. cit.*, nr. 35 din 26 decembrie 1918, p. 3.

²⁸ Ion Negură, *op. cit.*, p. 431.

²⁹ *Viața Nouă*, nr. 21 din 3 noiembrie 1918.

³⁰ *Loc. cit.*, din 20 octombrie 1918, p. 3.

³¹ *Loc. cit.*, p. 432.

privitor la împărțirea Bucovinei, el a declarat că românii bucovineni vor acționa mai departe potrivit programului Constituantei din 27 octombrie. Ca urmare a acestei poziții, la 6 noiembrie s-a dezlănțuit prigoana împotriva românilor, sediile Consiliului Național Român din Cernăuți fiind devastate. În această situație, în baza dreptului la autodeterminare, românii bucovineni și-au constituit organe politico-administrative proprii. Tot la 6 noiembrie 1918, armata română a intrat în Suceava, eliberând străvechea cetate a lui Ștefan cel Mare de sub jugul străin³². Populația și-a manifestat public bucuria abia a doua zi sub inițiativa lui Filaret Doboș, când preoții, profesorii, judecătorii, cetățenii simpli și studenții au cântat cântece patriotice, iar cortegiul format cu această ocazie s-a deplasat la Prefectură și, în încheiere, la mănăstirea Sf. Ioan³³, fiind primul oraș eliberat.

La 12 noiembrie, Consiliul Național votează „legea fundamentală provizorie asupra puterilor țării Bucovina”, prin care puterea executivă și legislativă în Bucovina aparținea Consiliului Național, printr-un guvern ales de membrii acestuia. Cu formarea noului guvern a fost însărcinat Iancu Flondor, care era și președintele acestuia. Scopul acestui guvern era de a asigura desfășurarea normală a vieții social-economice și politice până la Unirea Bucovinei cu România³⁴. La 23 noiembrie sosește la Cernăuți venind de la Chișinău primul grup de refugiați bucovineni, căruia i se face o primire entuziastă³⁵. În ședința Consiliului Național din 25 noiembrie 1918, George Tofan declară: „Suntem înaintea de toate aderenții intransigenți ai unirii necondiționate și desăvârșite a tuturor țărilor românești în hotarele lor entice și istorice într-un stat național unitar, căci numai astfel poporul nostru va putea realiza menirea sa istorică...Recunoaștem fiecărei minorități naționale dreptul de a se dezvolta liber în cadrele organizației statului unitar românesc..., cerem însă înlăturarea tuturor nedreptăților săvârșite în dauna noastră în scurgerea celor 143 de ani de stăpânire străină”³⁶. În aceeași ședință s-a luat hotărârea pentru convocarea în ziua de 28 noiembrie 1918 a Congresului General al Bucovinei care urma să stabilească raportul politic al Bucovinei față de România. La Congres au fost invitați să participe reprezentanții naționalităților conlocuitoare din Bucovina.

Printr-un articol publicat în „Glasul Bucovinei” Sextil Pușcariu arăta că „a sosit momentul când nu ne mai putem lipsi de nimeni spre a ține piept muncii uriașe ce ne așteaptă. Abia prin ei ne putem întregi dacă nu voim ca în aceste vremuri hotărâtoare acțiunile noastre să devină unilaterale”³⁷.

La 28 noiembrie 1918 s-a hotărât convocarea unui Congres General al Bucovinei „pentru stabilirea raportului politic al Bucovinei față de regatul român”. O ediție specială a ziarului „Glasul Bucovinei” a vestit tuturor actul istoric al unirii: „După o lungă și dureroasă așteptare, Bucovina și-a recăpătat astăzi libertatea. Rupând lanțurile robiei austriece, ca prin votul ei de astăzi al Congresului general s-a realipit la sânul patriei mame de unde fusese ruptă. Visul nostru de aur s-a împlinit. Părinții noștri, care au murit de dorul acestui vis, de azi înainte vor găsi odihna cuvenită în pământul liber și dezmorțit. O veche fărădelege, săvârșită față de țară și poporul ei băștinaș, s-a reparat și firul istoriei, ce fusese întrerupt cu silnicie, înainte de un veac și jumătate, s-a reluat astăzi și se va continua în tihnă spre binele și propășirea tuturor”. La 28 noiembrie 1918 s-a organizat un Congres general la Cernăuți și s-a proclamat unirea necondiționată și pe vecie a Bucovinei cu România, reparând în acest fel actul de forță făptuit la 1775.

Actul unirii Bucovinei cu România a fost salutat cu entuziasm de poporul român de pe întreg teritoriul țării prin manifestații, telegrame, prin presă și recunoscut pe plan internațional³⁸.

³² *Glasul Bucovinei*, nr. 5475 din 10 noiembrie 1938, p. 4.

³³ *Loc. cit.*, nr. 18, din 4 decembrie 1918, p. 2.

³⁴ Radu Sbiera, *Clipe de mare înfrigurare și de aleasă înălțare*, în Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, p. 382-385.

³⁵ *Glasul Bucovinei*, anul I, nr. 11 din 26 noiembrie 1918.

³⁶ Ion Nistor, *Unirea Bucovinei*, p. 154-156.

³⁷ *Glasul Bucovinei*, nr. 6 din 8 noiembrie 1918, p. 5.

³⁸ Ion Nistor, *Unirea Bucovinei*, Studii și documente, vol. I, Editura Cartea Românească, București, 1928, p. 180-183.

Astfel, ținuturile din nord-vestul Moldovei, denumite impropriu Bucovina, locuite dintotdeauna de români și alături de care în timpul stăpânirii străine se așează și alte minorități etnice ca: germani, evrei, polonezi, ucraineni, își ocupa locul cuvenit alături de celelalte provincii istorice românești.

Analizând retrospectiv lupta românilor bucovineni împotriva dominației străine, gazeta „Glasul Bucovinei” sublinia la sfârșitul anului 1918: „În timpul celor 144 de ani de robie austriacă viața noastră politică a fost însoțită de un singur gând: conservarea națională...În așteptarea unor vremuri mai bune, ne resemnam la o politică locală, nutrind credința că va suna odată ceasul dezrobirii noastre și atunci vom putea lua și noi parte activă la viața politică, care determină soarta întregului neam. Am așteptat ceasul acesta la 1848 și la 1866, dar n-a sunat. N-am deznădăjduit, ci am grijit de a ne strânge rândurile pentru continuarea luptei. În 1848 am cerut autonomie națională și în schimb ni s-a dat autonomie provincială, care ne-a stingherit în dezvoltarea noastră națională și în împlinirea rolului nostru de popor conducător al Bucovinei. Am fost readuși aproape la minoritate prin mijloace meschine, n-am disperat fiindcă aveam o credință nestrămutată în izbânda cauzei noastre. Am luptat cu arme cinstite împotriva tuturor și n-am disperat niciodată în izbânda cauzei noastre drepte. Au încercat să ne dezbine în partide pentru a ne putea răpune mai lesne, conform principiului „Divide et impera”. Prin aceasta ne-au slăbit frontul, dar nu ne-au rupt, fiindcă dragostea noastră de neam și țară a fost mai puternică decât mijloacele meschine de dezbinare ale adversarilor. Și așa, în sfârșit, după o luptă grea și obositoare, purtată în condițiunile neprielnice, am reușit să ne păstrăm ființa noastră națională și să ne întoarcem la Moldova, din trupul căreia fusesem rupți, cu moșia noastră neștirbită”³⁹.

Unirea Bucovinei este actul prin care „partea cea mai veche și mai frumoasă din țară” cum o numea Eminescu, Bucovina, revenea la România. Astfel, unirea Bucovinei cu România nu a fost un act de cucerire, ci un act de eliberare, săvârșit pe temeiul unor drepturi care au fost și au rămas în conștiința neamului nostru.

³⁹ *Glasul Bucovinei*, nr. 25 din 13 decembrie 1918, p. 3.

STATUTUL JURIDIC INTERNAȚIONAL AL SLOVACIEI DE LA INDEPENDENȚĂ LA ÎNTRUNIREA DE LA SALZBURG (MARTIE 1939-IULIE 1940)

Radu Florian BRUJA

Rezumat: În istoriografia slovacă există numeroase și detaliate studii referitoare la declarația de independență a Slovaciei din martie 1939. Dacă mulți istorici slovaci au tratat subiectul în manieră exhaustivă, istoricii români s-au aplecat mai puțin asupra istoriei Republicii slovacă în anii celui de al doilea război mondial; în analizele lor ei au neglijat tema politicii externe a statului slovac. Studiul de față se concentrează pe de o parte pe modul cum Republica slovacă a stabilit relații diplomatice cu diferite state (inclusiv cu România) și pe de alta pe obiectivele politicii externe ale Slovaciei. Independența Republicii slovacă a fost garantată prin Tratatul de Protecție semnat cu Germania în martie 1939. Acest tratat a limitat drastic suveranitatea statului slovac. Studiul analizează perioada dintre declararea independenței și Întrunirea de la Salzburg din iulie 1940, când Hitler s-a amestecat în mod brutal în politica Slovaciei.

Cuvinte cheie: independență, Republica Slovacă, Germania nazistă, diplomatie, politică externă

Abstract: In Slovak historiography there have been numerous and detailed studies on the Slovak declaration of independence of March 1939. If many Slovak authors have treated this topic in an exhaustive manner, Romanian historians have paid much less attention to the Slovak Republic during the World War II as such; the analysis of its foreign policy was neglected even more. This study will focused on how the Slovak Republic established diplomatic relations with other countries (inclusive Romania) and how she maintained them on the one hand and the directions and objectives of Slovak foreign policy, on the other. The independence of Slovakia of guaranteed by the Treaty of Protection signed between Nazi Germany and Slovak state on March 1939. This agreement generated a considerable curtailment of the sovereignty of the Slovak Republic. The study analyzed the first period of the independence of Slovak state from March 1939 to July 1940 when Hitler intervened brutally in the life of Slovakia.

Keywords: independence, Slovak Republic, Nazi Germany, diplomacy, foreign policy

Introducere. Avatarurile independenței

Drumul slovacilor spre independență a fost blocat de decizia marilor puteri învingătoare în primul război mondial. Cu concursul cehilor, Slovacia a devenit parte a Cehoslovaciei pentru două decenii. Dar aspirațiile lor spre autonomie și independență nu au putut fi înăbușite de autoritățile de la Praga. Grupați în jurul unor personalități precum Andrej Hlinka, Jozef Tiso, Vojtech Tuka sau Karol Sidor, slovacii au militat pentru autonomia teritorială în întreaga perioadă interbelică. În conjunctura politică creată după Acordul de la Munchen, cehii au acceptat o nouă organizare administrativă a statului cehoslovac în ceea ce a rămas cunoscut ca a doua Republică. În încercarea de a-și salva statul, noile autorități pragheze au fost nevoite să recunoască autonomia Slovaciei în cadrul celei de a doua Republici Cehoslovace. Dar pentru liderii radicali de la Bratislava în iarna anilor 1938-1939 s-a născut speranța că se putea obține independența. Însă nimeni nu avea o idee clară asupra prețului pe care slovacii ar trebui să îl plătească pentru realizarea acestui ideal. Vizita lui Vojtech Tuka în Germania din februarie 1939 a fost un semnal clar că dorința slovacilor de a-și crea propriul stat era de neoprit. Tuka a exprimat această speranță în fața lui Hitler fără să conștientizeze că liderul de la Berlin se folosea de ambițiile politice ale slovacilor pentru a-și atinge propriile obiective. A urmat vizita lui Fedinand Ďurčanský în fruntea unei delegații economice care urmărea să stabilească raporturi economice cu Germania în mod direct, fără intermedierea

guvernului de la Praga¹. Un alt lider important al mișcării naționale slovace, Karl Sidor, a avut o misiune specială la Praga încurajând ruptura.

Guvernul ceh a cerut unităților militare de pe teritoriul Slovaciei să decreteze starea de urgență și a înmănat puterea organelor de poliție și jandarmerie. Măsurile luate de guvernul central de la Praga au reprezentat capcana întinsă de naziști care au speculat momentul. Comunitatea germană din Cehoslovacia făcea presiuni atât la Bratislava cât și la Praga. Naziștii i-au încurajat pe cehi să adopte măsuri forte împotriva slovacilor dar au organizat la Bratislava o manifestație a germanilor din Slovacia. Aceștia își exprimau împotrivirea față de măsurile dure luate de guvernul de la Praga. Se pregătea invazia Cehoslovaciei și conspiratorii germani aveau nevoie de justificări. Campania anticehă demarată de Germania era susținută în interior de Franz Karamzin și de la Viena de Ferdinand Ďurčanský. Acesta ceruse prin Radio Viena tuturor slovacilor să se revolte împotriva guvernului de la Praga. Premierul ceh Rudolf Beran a făcut o ultimă încercare de a salva situația. El a demis guvernul autonom slovac condus de Tiso și l-a arestat pe prelatul slovac și câțiva dintre miniștrii săi, între care Alexander Mach și Vojtech Tuka. Prin numirea unui nou lider la Bratislava în persoana lui Karl Sidor care părea mai rezervat, Beran spera să salveze situația. Ambasadorul britanic de la Berlin, Neville Henderson, bun cunoscător al scenei politice cehoslovace, recunoștea că măsurile dure luate de Praga erau o greșală care va duce la ruperea totală a slovacilor de cehi. El l-a avertizat pe ultimul diplomat al Cehoslovaciei la Berlin, Vojtech Mastný, că măsurile luate de Praga fac jocul oportunismului Germaniei. Și într-adevăr, la 12 martie dimineața Hitler l-a convocat pe Tiso la Berlin sub pretextul că trebuia clarificată situația din Cehoslovacia, care ar fi generat o problemă internațională în Europa centrală².

La 13 martie, Tiso a fost primit la Berlin și a primit asigurări că Germania susținea independența noului stat. Atitudinea germanilor era ultimul pas spre dezmembrarea Cehoslovaciei. Hitler l-a informat că urma să invadeze Cehoslovacia și că slovacii trebuiau să acționeze imediat. Pentru Slovacia era clar că nu existau decât două alternative. Una ar fi însemnat proclamarea independenței sub autoritatea Reich-ului ceea ce îi limita chiar independența la care aspira. Cealaltă ar fi însemnat ocuparea întregii Slovacie de către Ungaria pornită pe drumul refacerii ipoteticului stat al Sfântului Ștefan, tot sub patronaj german. Ideea fusese exprimată clar de către Edmund Veessenmayer, ministrul plenipotențiar al Reich-ului la Budapesta pe atunci. El i-a avertizat pe politicienii slovaci că Ungaria se pregătea să atace Slovacia la 15 martie. Încă din 12 martie, Hitler l-a înștiințat pe Horthy că poate ocupa Rutenia. De altfel, Horthy i-a trimis o telegramă lui Hitler la 13 martie în care îi mulțumea pentru că a susținut cauza maghiară și că, sub pretextul unor incidente de frontieră, va intra în Slovacia³. Atât Hitler cât și von Ribbentrop i-au explicat lui Tiso cele două alternative ale Slovaciei îngroșând tonul amenințării externe maghiare. Ei doreau să creeze instabilitate în Cehoslovacia pentru a-și îndeplini propriile planuri. Declarația de independența a slovacilor li se părea că ar fi o bună justificare pentru a interveni la Praga și a stopa dezordinea din statul cehoslovac. Fusese pregătită o declarație în acest sens și i s-a propus lui Tiso să o citească oficial pe postul de Radio Berlin. Tiso a refuzat acest act, declarând că independența Slovaciei nu poate fi un act personal între el și Hitler ci trebuie să fie o decizie a Adunării legislative slovace⁴.

A doua zi, Tiso s-a întors la Bratislava și în ședința Dietei s-a proclamat independența Slovaciei față de Praga. În mai puțin de o oră a fost redactat actul de declarație a independenței, în cinci articole, care a fost votat de Adunare. Primul articol preciza că statul slovac este declarat stat independent. Articolul prevedea că Adunarea de la Bratislava se transforma în noul legislativ al statului slovac. Până la adoptarea unui text legislativ fundamental, puterea executivă era înmănată

¹ Milică Moldoveanu, *Statul "independent" slovac în „Regimurile fasciste și totalitare din Europa”*, Vol. III, București, Editura Militară, 1979, p.13-14.

² Joseph A. Mikus, *La Slovaquie dans le drame de l'Europe (Histoire politique de 1918 a 1950)*, Paris, Les Iles d'Or, 1955, p.112-113.

³ James Mace Ward, *Priest, Politician, Collaborator. Josef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*, Ithaca, London, Cornell University Press, 2013, p.180-181.

⁴ Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.115.

unui guvern nominalizat de președintele noului legislativ. Întreaga legislație a Slovaciei autonome de până la acel moment rămânea în vigoare dar până la adoptarea noii Constituții, guvernul putea conduce prin decrete-legi⁵. Se instaura în practică posibilitatea executivului de a conduce țara peste dispozițiile constituționale și peste autoritatea legislativului.

Noul guvern slovac, creat pe 14 martie 1939 în avea în frunte pe Jozef Tiso, pe V. Tuka în calitate de vicepremier, pe Ferdinand Ďurčanský la Externe, pe Karl Sidor la Interne, pe Alexander Mach, ministru al Propagandei și pe Jozef Sivak deținător al Ministerului Educației. Gejza Medrický prelua Ministerul de Economie, Mikulaš Pružinský pe cel de Finanțe, la Justiție era nominalizat Gejza Fritz iar la Comunicații Július Stano. Locotenent-colonelul Ferdinand Čatloš prelua Ministerul Apărării și era însărcinat cu crearea armatei slovace⁶. Prin adoptarea Constituției din 7 septembrie 1939 denumirea oficială a statului a devenit Republica Slovacă.

Acțiunea militară a Ungariei din 16 martie pentru ocuparea Ruteniei nu trebuie privită obligatoriu ca o acțiune îndreptată împotriva Slovaciei. Rutenia devenise autonomă în toamna anului 1938 față de guvernul praghez, la fel ca și Slovacia. Apoi Bratislava nu și-a declarat niciodată intenția de a stăpâni acest teritoriu. Dar ca beneficiară a destrămării Cehoslovaciei și a prezenței unei importante comunități slovace în Rutenia, putea să își aroge anumite drepturi. Astfel, Ungaria a fost cea care a dat ultima lovitură fostei Cehoslovacii. În schimb, Ungaria nu s-a mulțumit cu ocuparea Ruteniei și a atacat Slovacia dinspre est, ocupând câteva regiuni din estul țării, care nu făceau parte din regiunea autonomă ruteană, deși și aici trăia o comunitate de origine ruteană. Slovacia a fost atacată de armata maghiară, cu ampla complicitate germană care privea cu condescendență revendicările maghiare. Germanii au anunțat la Budapesta că va recunoaște independența Slovaciei dar numai după ce Ungaria va rezolva problema ruteană. Generalul german Erwin Engelbrecht s-a oferit să apere cauza guvernului de la Bratislava în fața agresiunii maghiare. Cercurile politice de la Budapesta dar și mediile internaționale au crezut pentru moment că gestul germanilor ar putea fi urmat de o ocupare în întregime a Slovaciei. Maghiarii au bombardat orașul Spišská Nová Ves au ocupat districtul Sobrance dar nu au îndrăznit să meargă mai departe. Locuitorii din regiunile amenințate s-au organizat într-o armată improvizată. În ciuda rezistenței trupelor organizate în grabă de colonelul Augustín Malár, trupele maghiare și-au dovedit superioritatea și au ocupat 22 de localități slovace⁷. Intervenția germană i-a obligat pe unguri să se limiteze la teritoriul ocupat. Telegrama trimisă de guvernul de la Bratislava lui Hitler și memorandumul de protest al slovacilor înaintat la Berlin au reprezentat cauza pentru care maghiarii au oprit ofensiva, mulțumindu-se cu acest teritoriu⁸. Intrarea trupelor germane în Slovacia ar fi însemnat destrămarea oricărei speranțe a Ungariei de a ocupa întreaga Slovacie.

Gestul Berlinului dovedea intențiile Reich-ului. Hitler i-a lăsat mână liberă lui Horthy pentru a interveni în Rutenia doar pentru a da un semnal clar la Bratislava. Cum noul stat nici nu apucase să își organizeze guvernul în urma rupturii de cehi, nu dispunea de o forță militară care să asigure frontierele. De aceea, a fost nevoit să accepte prezența unei forțe militare germane pe teritoriul ei. În fapt, Hitler reușise fără nici un efort să doboare Cehoslovacia, să ocupe Cehia pe care o transforma în Protectoratul Boemiei și creeze impresia că a eliberat Slovacia. Mai mult, prin patronarea ocupației maghiare în zona transcarpatică, Hitler își muta trupele pe teritoriul slovac pe care pretindea că îl garantează și îl apără. Studiul de față are în vedere care era statutul internațional real al noul stat apărut pe harta Europei la jumătatea lunii martie 1939 și de câtă independență se bucura acesta. Problema a fost amplu dezbătută de istoriografia din Slovacia după 1992 dar fără să se cadă de acord asupra unui răspuns. În istoriografia românească post decembristă tema nu a făcut, din câte știm noi, subiectul niciunei analize. Numeroase studii au fost consacrate diplomației românești în anii celui de al doilea război mondial, dar nici unul nu face trimitere la Slovacia și la statutul ei juridic internațional deși între București și Bratislava relațiile vor fi strânse.

⁵ *Ibidem*, p.122.

⁶ Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p.17.

⁷ Milan S. Ďurica, *The Foreign Policy of the Slovak Republik*, Padova-Trieste, Edizioni Lint, 1984, p.17.

⁸ Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.160.

Tratatul de Protecție germano-slovac

Concomitent cu acțiunea militară, Ungaria a devenit primul stat care recunoștea independența Slovaciei încă din 15 martie. Acest gest poate fi explicat prin intenția Ungariei de a legaliza ocuparea Transcarpatiei. Autoritățile de la Budapesta au recunoscut noile frontiere ale Slovaciei prin acest gest delimitând clar regiunea ocupată din est de noul stat. Astfel, Budapesta nu trebuia să apară ca agresoare în fața Slovaciei. La 15 martie, Horthy a anunțat că va reglementa cât mai curând relațiile diplomatice maghiaro-slovace. Relațiile politice dintre cele două s-au menținut încordate pe tot timpul existenței Republicii Slovace din cauza amintirii Acordului de la Viena din noiembrie 1938. La aceasta s-a adăugat și invazia maghiară în Rutenia subcarpatică urmată de anexarea micului teritoriu din estul Slovaciei. S-a vorbit chiar de „armistițiu de șase ani” care ar fi caracterizat raporturile bilaterale dintre cele două țări⁹.

În aceeași zi, Polonia a devenit a doua țară care a recunoscut independența Slovaciei, satisfăcută de prăbușirea fostei Cehoslovacii, un stat cu care nu întreținuse relații amicale. În aceeași zi Polonia l-a anunțat pe Mieczysław Chalupczyński, consul polonez la Ujgorod că va deveni reprezentantul diplomatic al Varșoviei în Slovacia¹⁰. Este încă controversat care din cele două țări a fost prima care a recunoscut independența Slovaciei. Ungaria a recunoscut formal noul stat după ce s-a sfătuit cu Germania dar Polonia a fost prima care și-a acreditat un reprezentant diplomatic și a creat Legația de la Bratislava la 15 martie, în locul vechiului Consulat. Lacinsky, fost consul polonez, a fost retras și la 17 martie ajungea la Bratislava Mieczysław Chalupczyński. Două zile mai târziu, Karol Klinovský devenea primul însărcinat de afaceri al Slovaciei independente acreditat la Varșovia¹¹.

Milan S. Ďurica, autorul unei teorii naționaliste, a încercat să acrediteze ideea că Slovacia nu ar fi dorit o alianță cu Germania. La 17 martie, Tiso s-a chestionat pe reprezentatul polonez dacă Polonia nu ar fi interesată de formarea unui bloc politic polono-slovaco-ungar care să fie o cotrapondere în fața presiunilor germane iar Tuka l-ar fi abordat pentru a cere ca Polonia să fie protectoarea Slovaciei și a o feri de dominația germană. Ministrul polonez de Externe, Józef Beck însă nu a fost interesat de o relație cu Slovacia. El chiar l-a ignorat pe diplomatul slovac acreditat la Varșovia, abia la 6 mai, un reprezentant al Ministerului de Externe polonez, Jan Szembek, primindu-l pe Klinovský¹². Într-adevăr Slovacia va încerca să iasă de sub influența Germaniei prin diferite calcule politice dar la vremea respectivă nu exista alternativă. Independența Slovaciei s-a născut sub patronaj german.

Germanii nu erau foarte siguri care va fi statutul Slovaciei. La 15 martie 1939 ei ezitaseră să recunoască independența țării. Subsecretarul de stat Ernst Woermann îi declara ambasadorului japonez la Berlin în acea zi că nu putea să dea informații exacte relative la situația Slovaciei căci nu era sigur care ar fi dependența ei de Cehia. Cum armata germană intra în Praga în acea zi e de presupus că Germania ar fi preferat ca și Slovacia să devină parte a unui protectorat. La rândul său, secretarul de stat Ernst von Weizsäcker îi explica lui Döme Sztojai, reprezentantul Ungariei, că situația Slovaciei nu era incertă. O zi mai târziu, von Weizsäcker îi răspundea lui Bernardo Attolico, diplomatul italian la Berlin, că schimbul de telegrame dintre Hitler și Tiso vor reglementa viitoarele relații germano-slovace¹³. În cele din urmă germanii au optat pentru un stat care să fie model și pentru alții asupra modului cum înțelegeau ei să își ajute aliații. Liderii noului regim, Tiso, Ďurčanský, Tuka și Mach s-au deplasat pe 19 martie la Viena pentru o întâlnire cu Hitler. Germania a avut rețineri în a stabili relații diplomatice cu Slovacia deoarece aștepta să vadă ecoul internațional al prăbușirii Cehoslovaciei. Abia după câteva zile de ezitări, consulul german Ernst Druffel a devenit însărcinat cu afaceri ad-interim al noii Legații germane din Slovacia iar Matúš

⁹ *Ibidem*, p.27.

¹⁰ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71 Cehoslovacia, vol. 11, f. 16 (în continuare AMAE).

¹¹ Milan S. Ďurica, *op. cit.*, p.28, nota 86.

¹² *Ibidem*, p.28-29.

¹³ *Ibidem*, p.14.

Černák, cunoscut filogerman, a fost numit reprezentantul diplomatic slovac la Berlin¹⁴. Această independență nu era viabilă fără protecția germană. Este semnificativ faptul că cererea de protecție a fost făcută sub presiunea vaselor germane care de pe Dunăre luaseră la țină principalele clădiri administrative ale Bratislavei¹⁵. Germanii au ocupat în noiembrie 1938 cartierul Petržalka, din Bratislava, situat pe malul drept al Dunării și micul teritoriu de Devín de la vest de oraș. Aparent neînsemnate și trecute cu vederea în majoritatea lucrărilor istorice, aceste mici rășluri teritoriale au marcat dependența Bratislavei, o capitală aflată pe linia de graniță, de Germania¹⁶.

Câteva zile mai târziu, la 23 martie, Germania a semnat un tratat de alianță cu noul stat prin care îi puneă întregul potențial în slujba sa. Prețul pentru recunoașterea statalității slovace și protecția în fața Ungariei interesată să ocupe teritoriul slovac, mai ales că aici trăia o importantă comunitate maghiară a fost renunțarea la orice veleitate de politică externă, pusă în consonanță cu politica externă a Berlinului alături de întreaga forță armată de care micul stat dispunea¹⁷. În aceeași zi s-a semnat un acord pe 25 de ani prin care Germania primea dreptul de a menține forțe armate pe teritoriul Slovaciei¹⁸. Încă din 16 martie armata germană a intrat pe teritoriul Slovaciei pe un aliniament ce se întindea la vest de linia Nitra - Žilina¹⁹. Prezența trupelor germane pe teritoriul vestic al Slovaciei și presiunile maghiare la granița ei răsăriteană au făcut posibilă zvonistica larg răspândită conform căreia mica țară montană ar urma să fie împărțită între Reich și Ungaria. Chiar presa occidentală amplifică aceste rumori²⁰. Din acest motiv cele mai multe state nu s-au grăbit să recunoască noul stat și să-și oficializeze relațiile cu acesta.

Tratatul din 18-23 martie 1939 a reglementat raporturile germano-slovace și statutul internațional al Slovaciei. Fără a defini independența Slovaciei acest text o sugerează dar lasă germanilor o influență semnificativă asupra politicii externe a Slovaciei. Nici istoricii și nici specialiștii în dreptul internațional nu au putut să explice termenii tratatului într-un mod neechivoc. Acesta limita suveranitatea țării dar printr-un memorandum confidențial se vorbea de privilegiile Slovaciei. Tratatul poate fi definit și ca un exercițiu al germanilor asupra modului cum înțelegeau să aplice normele dreptului internațional în „Noua ordine europeană” pe care și-o doreau. Ei se foloseau de o serie de unelte pentru a-și stăpâni „clientul”; din acestea nu lipseau armata, serviciile de informații, diverse agenții guvernamentale dar și minoritatea germană din Slovacia. Toate aceste instrumente ascundeau ideea de dependență a Slovaciei față de Reich și limitau grav independența țării.

Când Tiso și Ďurčanský, invitați la Berlin pentru a semna tratatul, au protestat că acesta nu este un tratat „între egali”, Hitler și Ribbentrop le-au explicat că Germania este „constructoarea noii ordini europene” și că ea tratează toate statele în mod egal. Era evident că la Berlin nu se ținea cont de o eventuală egalitate între Germania și partenerii săi. Liderii de la Berlin înțelegeau să trateze Ungaria și Slovacia ca pe două țări egale dar în nici un caz Germania nu era egala acestora. Articolul patru din tratatul germano-slovac prevedea că politica externă a Slovaciei trebuie să se facă numai cu acordul Germaniei. În cele din urmă liderii germani și slovaci au căzut de acord să

¹⁴ Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p.22.

¹⁵ Ian Kershaw, *Hitler*, traducere de Dan Criste, București, Editura Meteor Press, 2012, p.461.

¹⁶ Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *Illustrated Slovak History. A Struggle for Sovereignty in Central Europe*, Bolchazy-Carducci Publishers, Wauconda, Illinois, 2006, p.206.

¹⁷ Florin Anghel, *Diplomația clandestină. Eșecul proiectului noii Mici Înțelegeri, 1941-1943*, în „Istoria: contribuții în căutarea unui nou mesaj. Profesorului Ion Stanciu la împlinirea vârstei de 60 de ani”, coord. Iulian Oncescu și Silviu Miloii, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p.250.

¹⁸ Petre Otu, *Relații militare româno-slovace. 1939-1944. Mihai Antonescu visează o altă Mică Antantă*, în „Magazin Istoric”, februarie 1997, p.41.

¹⁹ Livia Dandara, *România în vâltoarea anului 1939*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p.173.

²⁰ *Eabidem*, p.269.

explice presei și opiniei publice că acest tip de protectorat nu a fost impus Slovaciei ci a fost o garanție pe care Germania a dat-o slovacilor²¹.

Un prim semnal puternic dat de Germania fusese oprirea trupele maghiare care doreau să ocupe întregul teritoriul revendicat din Slovacia. Unii istorici au pus gestul lui Hitler pe seama faptului că în aceeași zi la București, Reich-ul a semnat un acord economic cu România care asigura primatul economic german asupra exporturilor de petrol românesc. În aceste condiții, Berlinul s-a opus unei agresiuni maghiare care să tulbure securitatea regională²². Conflictul maghiaro-slovac s-a terminat la 31 martie prin medierea germană. Fără să aibă timp să-și organizeze propria armată, Slovacia a pierdut o serie de localități din estul țării în urma unui tratat mediat de Berlin dintre cele două țări la 4 aprilie 1939. Din acest moment, diplomația slovacă a căutat prin toate mijloacele refacerea frontierelor statului slovac. Astfel, autoritățile de la Bratislava au avut în vedere strângerea legăturilor cu toate statele care erau amenințate de revizionismul maghiar. Între acestea în capul listei erau România și Iugoslavia. Problema autorităților slovace era că în 1939 România și Iugoslavia erau țări care se plasau alături de aliații occidentali și nu făceau deschis jocul Germaniei. Ori cum politica externă a Slovaciei era dirijată de la Berlin era dificilă o apropiere de cele două state.

Pentru Germania, Slovacia era percepută ca „un soi de vitrină” care urmărea să demonstreze statelor Europei de Est „că Hitler nu doar ocupă țări, ci le și eliberează”. Republica Slovacia reprezenta „un laborator pentru politica nazistă” fiind considerată un „stat-model” și având un statul intermediar între o țară ocupată, cum devenise Cehia, și un stat independent sub influență germană, cum avea să devină Ungaria²³. Primul președinte al Parlamentului slovac, Martin Sokol recunoștea că „singur Adolf Hitler a fost acela care a decis independența noastră [...] Slovacii au beneficiat în mod impus de un stat independent”²⁴. Organizația radicală pronazistă „Gărzile Hlinka”²⁵ nu acaparase întregul guvern ceea ce dădea aparența unei oarecare independențe a Slovaciei față de Germania iar amestecul Berlinului în afacerile interne ale Slovaciei era prezentat ca neglijabil²⁶. Liderii de la Bratislava au încercat în declarațiile lor publice să demonstreze independența Slovaciei și natura relațiilor cu Germania. V. Tuka declara că: „până acum popoarele mari prădau pe cele mici, care erau tratate ca servitori. Adolf Hitler a înlăturat din viața popoarelor acest rău și și-a împlinit în mod cinstit promisiunea dată. Slovacii nu sunt servitori, ei sunt în realitate aliații acestui mare popor, care apără libertatea și independența noastră în sensul cel mai pur al cuvântului”. Făcând o analiză a numărului de experți francezi din fosta armată cehoslovacă și numărul de specialiști germani din armata slovacă, generalul F. Čatlos spunea că: „Slovacia se bucură de mai multă independență decât s-a bucurat vreodată fosta Cehoslovacie”²⁷. Nici după acest moment, germanii nu aveau un plan concret care privea viitorul Slovaciei. O dovedește dr. Kleist, consilier principal la Ministerul de Externe și prieten apropiat al lui von Ribbentrop. El aprecia că Slovacia ar putea fi cedată în întregime Ungariei. La rândul lor Ungaria și România ar trebui să fie simple protectorate ale Germaniei²⁸. În cadrul unei viitoare reconfigurări a Europei postbelice, românii și

²¹ Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.160-161.

²² Livia Dandara, *op. cit.*, p.177-178.

²³ *** *Scurtă istorie a Slovaciei*, coord. Elena Mannová, traducere Eva Mârza și Radu Mârza, București, Editura Enciclopedică, 2011, p.357.

²⁴ Florin Anghel, *op. cit.*, p.251.

²⁵ În realitate între prelatul Andrej Hlinka, decedat în august 1938, și organizația patronată de Alexander Mach nu exista o legătură directă. Andrej Hlinka fusese un luptător pentru cauza națională slovacă încă din timpul Austro-Ungariei. Numele său fusese împrumutat de către organizația fascistă slovacă după ce acesta a încetat din viață.

²⁶ Bela Vago, *Umbra svasticii. Nașterea fascismului și antisemitismului în bazinul Dunării (1936-1939)*, traducere de Corian Tiron, București, Editura Curtea Veche, 2003, p.109.

²⁷ AMAE, Fond 71 Slovacia, vol. 1 Generale, f.68-69

²⁸ Leonida Loghin, *Mari conferințe internaționale (1939-1945)*, București, Editura Politică, 1989, p.77

ungurii ar fi cetățeni de mână a doua în vreme ce slovacii de mână a treia. Astfel declarațiile oficiale nu urmăreau decât să mascheze realitatea.

Recunoașterea internațională

Primul mare deziderat al tinerei diplomații slovace a fost recunoașterea internațională. Dar Slovacia era privită diferit de marii actori internaționali. Calitatea sa de subiect de drept internațional era contestată în cele mai multe capitale. Însă acestea au trebuit să accepte prezența unui nou actor, în ciuda lipsei tocmai a calităților unui astfel de subiect: suveranitatea națională. Astfel, al patrulea stat care a recunoscut micul stat a fost Vaticanul la 25 martie, cu care catolica Slovacie a întreținut relații speciale. Recunoașterea Slovaciei de către Vatican a fost considerată la Bratislava ca un succes important. Aceasta le dădea încredere că exemplul Vaticanului va fi urmat și de alte state permițând Slovaciei să iasă din izolare și să se integreze în rândul comunităților naționale suverane. La 5 iunie a fost acreditat la Vatican Karol Sidor iar fostul nunțiu apostolic la Praga, Xavier Ritter a fost confirmat și la Bratislava. Guvernul slovac nu a primit cu satisfacție această numire a unui nunțiu acreditat atât în Protectoratul Boemiei cât și în Slovacia. De aceea nu și-a dat acordul. Ofensat Xavier Ritter a părăsit Bratislava la începutul lui iulie și nu s-a mai întors. Karol Sidor avea să fie nevoit să meargă la Papa Pius al XII-lea pentru a da explicații. Misiunea sa diplomatică avea să fie una foarte dificilă, dosarul relațiilor Slovaciei cu Vaticanul fiind extrem de complicat. O primă consecință a acestui gest a dus la înregistrarea unei situații inedite. În vreme ce Slovacia avea un acreditat la Vatican, Papa nu a mai numit un nunțiu la Bratislava. Pentru acest post a fost delegat ca ad-interim nunțiul papal de la Berlin, monseniorul Orsenigo. Abia la 9 iunie 1940, papa l-a trimis pe tânărul monsenior Giuseppe Burzio la Bratislava²⁹. Întârzierea s-a datorat atitudinii rezervate a Vaticanului care dorea să vadă cât de dependentă era Slovacia de Germania. Tocmai această dependență doreau slovacii să o ascundă prin relația cu Vaticanul. Iar regimul clerical condus de un monsenior cum era Jozef Tiso ar fi trebuit să fie bine văzut de Vatican. Însă papa Pius al XII-lea a acționat în sens diferit.

În anii 1939 alte 16 state recunoscuseră Slovacia, între care Italia la 11 aprilie urmată de Elveția, Spania la 25 aprilie, Marea Britanie la 4 mai, Liberia la 12 mai, Ecuador la 17 mai, Costa Rica la 24 mai, Japonia și statul Manciuko la începutul lunii iunie, Iugoslavia la 18 iunie, Franța și Belgia la 14 iulie, Finlanda al 25 iulie, Suedia la 26 iulie, Lituania la 11 noiembrie, Bulgaria la 16 noiembrie³⁰. Pentru slovaci recunoașterea din partea Angliei și Franței au reprezentat un succes. În realitate însă cele două puteri occidentale nu făcuseră decât să stabilească prin vechile consulate de la Bratislava doar misiuni ale relațiilor consulare. În practica diplomatică stabilirea relațiilor consulare le precedă pe cele diplomatice și se pot încheia și între un stat suveran și unul care nu are independența deplină. Mai mult, consulii Angliei și Franței au protestat în septembrie 1939 împotriva participării Slovaciei la campania împotriva Poloniei. Prin declarația de război adresată Germaniei, cele două puteri se puneau pe picior de război și cu Slovacia, chiar în lipsa unei declarații oficiale. În schimb, la 16 septembrie 1939, cu o zi înainte de invazia Poloniei, Uniunea Sovietică a recunoscut independența Slovaciei, rupând relațiile cu reprezentantul cehoslovac de la Moscova³¹. Era una din consecințele pactului Ribbentrop-Molotov. Pentru Slovacia reprezenta o importantă victorie externă deoarece existau multe voci care ar fi dorit o apropiere de Uniunea Sovietică. Pentru Bratislava, stabilirea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. reprezenta și o alternativă posibilă împotriva dominației germane.

Problema statutului juridic internațional al Slovaciei poate isca dispute interminabile. Dacă Marea Britanie sau Franța au refuzat să mai recunoască noul stat după 1 septembrie 1939 și nu au stabilit relații diplomatice cu acesta, U.R.S.S. a adoptat o poziție diferită. Reprezentantul Franței, Milon de Peillon, aflat la Bratislava din septembrie 1935, a remis în țara sa câteva rapoarte în care

²⁹ Milan S. Đurica, *op. cit.*, p.31-32.

³⁰ Vezi lucrarea semnată de František Cséfalvay, Ľubica Kázmerová, *Slovenská republika 1939-1945. Chronologia najdôležitejších udalostí*, Bratislava, Historický ústav SAV, 2007. Din păcate unele erori de datare și-au făcut loc în această cronologie.

³¹ Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p.25.

privea în mod pozitiv situația Slovaciei după declararea independenței. Vorbind despre statutul țării, el recunoștea că era superior Protectoratului apreciind că semăna cu cel al unui dominion britanic. Dar concluziona că prezența trupelor germane în vestul țării transformau independența într-o ficțiune³². Peilion a fost rechemat la 19 august în vreme ce consulul britanic P. Pares a fost mutat la 2 septembrie la Budapesta. De aici el a avut misiunea de a monitoriza și situația din Slovacia. Ultimul său raport data din 6 ianuarie 1940. În schimb, Moscova a recunoscut Slovacia și a trimis un reprezentant diplomatic la Bratislava. În caracterizarea făcută de I.M. Maiski, ambasadorul sovietic la Londra, Slovacia devenise după 15 martie 1939 „un stat de sine stătător”³³. În planurile politice ale Bratislavei Uniunea Sovietică era o alternativă la dominația germană. Existau multe voci în Slovacia care în numele panslavismului ar fi acceptat o garanție sovietică dacă U.R.S.S. ar fi fost capabilă să asigure independența Slovaciei³⁴.

România a recunoscut independența Slovaciei la 15 iunie 1939 și a stabilit relații diplomatice cu Bratislava la 15 septembrie. Ca și alte state, România a recunoscut independența Slovaciei numai din interesul pe care îl avea de a-și îmbunătăți relațiile cu Germania. Acest gest avea să fie făcut abia la 25 iulie 1940³⁵. O altă țară importantă pe harta politică, Italia a tergiversat multă vreme numirea unui diplomat la Bratislava. Aceasta era pusă pe seama Ungariei care ceruse încetarea atacurilor din presa slovacă la adresa ei. Aflat la Bratislava, ca prim reprezentant diplomatic al României în Slovacia, Constantin Dinu Hiott preciza într-un raport din septembrie 1939 că numirea unui ministru plenipotențiar al Italiei s-a făcut după ce presa slovacă a renunțat la campania antimaghiară din paginile ei³⁶.

Statele Unite ale Americii au refuzat să-și precizeze poziția deși tânăra diplomație slovacă a făcut eforturi nenumărate pentru a obține recunoașterea independenței din partea americană. Unii s-au grăbit chiar să descifreze într-un mesaj al lui Roosevelt, recunoașterea de facto a acestei independențe. Într-o telegramă din 16 martie 1939 trimisă lui Beneș prin care președintele american își exprima compasiunea față de situația de la Praga, el preciza că nu recunoștea din punct de vedere juridic situația din Cehia și Moravia. Nenominalizând și Slovacia în telegrama sa, a trezit speranțe că recunoștea tocmai situația de la Bratislava³⁷. Scurtă vreme a funcționat la Pittsburgh un consulat onorific al Slovaciei dar care existase aici de pe vremea defunctei Cehoslovacii și pe care americanii nu s-au grăbit să îl recunoască drept succesor al noului stat. Odată ce americanii au negat existența noului stat, Slovacia a încercat să își construiască o legătură cu diplomația S.U.A prin intermediul Legațiilor de la Berlin, București sau Budapesta³⁸. Legația Slovaciei de la București a fost folosită pentru a media și alte contacte între diplomația slovacă și diplomații străini acreditați în capitala României. Ivan Milecz, diplomatul slovac acreditat în capitala României raporta la jumătatea lunii martie 1940 că eforturile sale nu au fost încununate de succes³⁹.

³² Stanislav J. Kirschbaum, *A History of Slovakia. The Struggle of Survival*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, p.189.

³³ Ambasadorul sovietic, care și-a scris memoriile după al doilea război mondial cu scopul evident de a apăra poziția Moscovei față de izbucnirea conflictului militar, a folosit ghilimelele pentru a exprima „stat de sine stătător”, vezi Acad. I.M. Maiski, *Cine l-a ajutat pe Hitler (Din amintirile unui ambasador sovietic)*, București, Editura Științifică, 1963, p.94.

³⁴ Dagmar Čierna-Lantayová, *Variácie kontaktov medzi Bratislavou a Moskvou v rokoch 1939-1945*, în *Slovenská republika 1939-1945 v medzinárodných súvislostiach*, Bratislava, Edita Ivančková kol., 2012, p.118

³⁵ Larry L. Watts, *Aliați incompatibili. România, Finlanda, Ungaria și al Treilea Reich*, București, Editura RAO, 2012, p.95.

³⁶ AMAE Fond 71, Slovacia, vol. 11, f.30.

³⁷ Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.125.

³⁸ Slavomir Michálek, *Vstup do niektorých problémov slovensko-amerických vzťahov (1939-1945)*, în „*Slovenská Republika 1939-1945. Očami mladých Historikov*” IV, Banská Bystrica, 2005, p.148.

³⁹ Pavol Jakubec, *K otázke uznania Slovenského štátu (Slovenskej republiky) Norským Kráľovstvom 1939-1940* în „*Historický časopis*” Ročník XLI, 1/2013, p.134.

În 1940 au urmat Estonia la 11 aprilie, Letonia la 13 aprilie, Olanda la 15 aprilie, China la 1 iulie, Danemarca în 8 august. În aprilie 1941 Croația a devenit independentă și a recunoscut Slovacia. Ambele state aveau aceeași situație juridică, cea a Croației fiind chiar mai complicată. Abia în 25 aprilie 1942 regimul francez de la Vichy a recunoscut Slovacia iar în 1 iulie regimul chinez de la Nankin. Ultimele țări care aveau să o recunoască au fost Siam în mai 1943 și Burma în august. Republica Slovacă a recunoscut la rândul ei aceste state, ca și pe Republica de la Salo sau Republica Filipine în 1943⁴⁰, dar acestea erau marionete sau apăruseră în urma desfășurării războiului.

Până în mai 1940 Slovacia stabilise relații diplomatice cu 54 de state⁴¹. Istoricul slovac Robert Letz susține că, în primul an, Slovacia a fost recunoscută de 27 de state dintre care cu 19 a stabilit relații diplomatice. M. Ďurica, în schimb, consideră că Slovacia ar fi fost recunoscut de 31 de state din care doar cu 18 a avut relații diplomatice oficiale⁴². Un alt istoric slovac, Joseph A. Mikus a numărat 27 de state europene și extraeuropene care au recunoscut Slovacia și care și-au deschis, sub o formă sau alta, reprezentatii și misiuni diplomatice sau consulare⁴³. Este drept că pe parcursul războiului cifra a variat. Unele state precum Marea Britanie sau Franța și-au retras misiunile și a suspendat relațiile odată cu intrarea în război a Slovaciei împotriva Poloniei. Altele, cum au fost țările baltice sau Belgia și-au pierdut independența. Uniunea Sovietică a stabilit relații diplomatice și a întreținut astfel de raporturi foarte bune cu Slovacia. Dar declarația de război a Slovaciei împotriva sovieticilor, a dus la ruperea relațiilor diplomatice. Alte state au apărut tocmai ca o consecință a războiului: Croația, Siamul, republicile de la Vichy și Salo. În concluzie este dificil de spus câte state au recunoscut independența Slovaciei și dacă acest număr este mare. Raportat la numărul total de state de pe întregul mapamond la nivelul anilor 1939-1945 am putea înclina spre ideea că puține state au recunoscut Slovacia. Este la fel de drept că Slovacia a fost percepută tot ca o consecință a modificărilor din anii celui de al doilea război mondial și că doar la finalul său s-ar fi putut vedea care ar fi recunoașterea internațională.

Organizarea diplomației slovace și politica externă a Slovaciei

Diplomația slovacă a trebuit să se organizeze foarte repede. Externele slovace s-au organizat din mers, pe modelul fostului Minister de Externe de la Praga, fără să aibă personal calificat sau cu experiență în diplomatie. V. Tuka și F. Ďurčanský au fost cei care au organizat Ministerul de Externe de la Bratislava, ultimul având experiența Cehoslovaciei și nefiind un adept al relației cu Reich-ul. Lipsa unor personalități din domeniul diplomației nu trebuia să se resimtă. Cei mai experimentați activaseră în structurile diplomației fostei Cehoslovacii. Între ei Štefan Osuský, Juraj Slávník, Vladimír Hurban și Ivan Krno. Și Gejza Krno, Jozef Mikuš, Ivan Milecz sau Jozef Oliliak veneau din diplomația cehoslovacă. Ján Országh, Bohumil Pissko, Radúz Radlinský, Ladislav Szathmáry, Jozef Cieker și Viliam Paulíny fuseseră consuli. Alții, precum Karol Sidor, Matúš Černák și Jozef Kirchbaum au fost activi în viața politică internă. Julián Šimko a fost funcționar al aparatului de stat intern, Karol Murgaš a fost jurnalist. Cei mai mulți venea din alte domenii ale vieții publice: Viktor Bačka, Jozef Bellay, Ján Belnay, Július Délmuth, Mikuláš Gacek, Bohdan Galvánec, Tido J. Gašpar, Arvéd Grébert, Ján Holák, Josef Kapala, Karol Klinovský, Jozef Koso, Silvo Mikulaš, Jozef Sitkanič, Jozef Spišiak, František, Števek, Fraňo Tiso sau Eugen Urban⁴⁴. Mulți dintre aceștia au primit însărcinarea de a activa ca diplomați acreditați într-un stat dar având în subordine mai multe state. Reprezentantul Slovaciei la Berlin era atașat și pentru Protectorat, Japonia și Manciuko. Cel de la Londra era reprezentantul diplomatic pentru întregul Imperiu Britanic și țări precum Afganistan, Iran, Egipt, Irak, Liberia. Cel de la Moscova era diplomatul Slovaciei și pentru țările baltice. La Haga fusese numit un reprezentant legal și pentru

⁴⁰ Milan S. Ďurica, *op. cit.*, p.35-36.

⁴¹ Pavol Petruf, *Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939-1945)*, în „*Slovenská republika 1939-1945 v medzinárodných súvislostiach*”, Bratislava, Edita Ivančková kol., 2012, p.20-21.

⁴² Robert Letz, *Slovenské dejiny V 1938-1945*, Bratislava, Literárne informačné centrum, 2012, p.152-153.

⁴³ Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.178.

⁴⁴ Pavol Petruf, *op. cit.*, p.18-19.

Danemarca (o perioadă a fost reprezentată de la Berlin), Suedia și Norvegia. Cel de la Madrid era mandatat și pentru Lisabona. Inițial Slovacia a avut ministru la Belgrad care avea în subordine și România. Apoi, s-a pus problema ca trimisul de la București să primească extinderea teritorială și pentru Bulgaria, Grecia și Turcia⁴⁵. În cele din urmă, Ivan Milecz a fost trimis la București pentru a reprezenta Slovacia în România, Iugoslavia și Bulgaria. După prăbușirea Iugoslaviei și până în august 1944, Ivan Milecz a reprezentat de la București interesele Slovaciei în România și Bulgaria⁴⁶.

Până în luna mai 1939 Slovacia și-a propus să-și deschidă Legații la Berlin, Roma, Varșovia, Budapesta, Vatican, Belgrad, Londra, Paris, Stockholm și Washington și consulate la Praga, Moscova, București, New York, Pittsburg și Nové Zámky⁴⁷. Între Legațiile deschise se numărau cele de la Budapesta, Varșovia, Berlin, Roma, Moscova, București, Sofia, Vatican, Madrid, Berna, Helsinki, Belgrad (apoi Zagreb). La acestea se adăugau consulatele generale de la Viena, Milano, Stockholm, Praga, Londra, Bruxelles. Pe lângă acestea mai avea în vedere alte 30 de consulate onorifice⁴⁸. Multe din aceste intenții au rămas simple deziderate. Germania, Italia, Iugoslavia, România, Uniunea Sovietică, Ungaria și Vaticanul aveau miniștrii plenipotențieri la Bratislava în vreme ce Belgia, Bulgaria, Paraguay sau Suedia aveau consuli⁴⁹. S.U.A au continuat să recunoască existența statului cehoslovac ceea ce a făcut ca diplomația slovacă să încerce prin toate mijloacele să se apropie de americani⁵⁰. Dorința slovacilor să fie recunoscuți de către Statele Unite ale Americii i-au făcut să proiecteze un consulat la Washington care trebuia să aibă în subordine relațiile diplomatice cu majoritatea statelor din America Centrală și de Sud. Cum această recunoaștere nu a venit, lumea latino-americană a fost reprezentată prin misiunea de la Madrid⁵¹.

Întârzierea cu care unele state au recunoscut independența Slovaciei, mai ales din rândul micilor puteri europene, a statelor mici și mijlocii, se datorează tendinței acestora de a păstra neutralitatea în conflictul care se deschidea. Nici un stat nu dorea să intre în conflict cu Germania și urmărirea cu atenție evoluția scenei politice internaționale. Dar cum majoritatea țărilor simpatizau tabăra anglo-franceză nu s-au grăbit să recunoască noile realități politice de la Bratislava.

Pe parcursul anilor 1939-1940 Slovacia a încercat să ducă o politică externă independentă de Berlin. Aceste gesturi diplomatice nu au împiedicat participarea Slovaciei la campania împotriva Poloniei din septembrie 1939. Născut în urma unor rapturi teritoriale, statul slovac căuta șansa pentru a-și refăce măcar parțial frontierele. Slovacii au făcut o ultimă încercare de a împiedica participarea lor la război trimițând Poloniei un memorandum prin care cerea retrocedarea celor două mici teritorii pe cale pașnică. Textul memorandumului vorbea de dorința Slovaciei de a avea bune relații de vecinătate cu Polonia. El a fost trimis la 30 august, într-un moment în care detaliile campaniei militare erau stabilite. Slovacia nici nu a declarat în mod oficial război Poloniei. Iar Ladislav Szathmáry, ministrul slovac la Varșovia, a refuzat să se întoarcă la Bratislava luând o atitudine ostilă guvernului slovac. Dezertarea lui avea să fie o piesă importantă în dosarul lui Ďurčanský în calitate de Ministru de Externe⁵².

Pe parcursul anului 1940 Slovacia a încercat să ducă o politică de independență față de al treilea Reich. Ea nu a declarat război Franței și Marii Britanii încercând prin intermediul unor diplomați să țină contact cu diplomații celor două țări. Ďurčanský l-a rugat pe Ciano să transmită

⁴⁵ *Ibidem*, p.20-21.

⁴⁶ Pavol Petruf, *op. cit.*, p.22.

⁴⁷ Orașul era în Ungaria dar aparținuse de fosta Cehoslovacie și fusese cedat prin Acordul de la Viena din noiembrie 1938 Ungariei.

⁴⁸ Slavomir Michálek, *Niekol'ko problémov slovensko-amerických vzťahov počas druhej svetovej vojny* în „*Slovenská republika 1939-1945 v medzinárodných súvislostiach*”, Bratislava, Edita Ivančková a kol, 2012, p.147.

⁴⁹ AMAE, Fond 71 Slovacia, vol. 1, Generale, f.180.

⁵⁰ Slavomir Michálek, *Niekol'ko problémov slovensko-amerických vzťahov...*, p.152.

⁵¹ Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.179.

⁵² Milan S. Ďurica, *op. cit.*, p.29-30.

această poziție ambasadorului britanic de la Roma. La trimis în Uniunea Sovietică pe Fraňo Tiso, cunoscut ca filosemit și adversar al Germaniei⁵³. Au existat chiar unele contacte între Tiso, Ďurčanský și Beneš. Maghiarii s-au adresat Berlinului acuzând Slovacia că era prea apropiată de Uniunea Sovietică. Aceste acuzații au trezit nemulțumirea Berlinului. Astfel, Martin Bormann a pregătit un plan pentru a ocupa țara și a o transforma într-un protectorat similar Cehiei. La 13 martie 1940 a fost trimis la Bratislava gauleiterul Frauenfeld cu misiunea specială de a întocmi un raport asupra situației din Slovacia. Acest raport vorbea de clericalismul slovacilor care ar fi fost mai apropiat de liberalism decât de național-socialism. De asemenea era atinsă problema evreiască nesoluționată de slovaci după dorința naziștilor. Hans Elard Ludin, diplomatul german aflat în post la Bratislava în vara anului 1940 a pregătit debarcarea lui Ďurčanský în care Berlinul nu avea încredere⁵⁴.

A urmat invitația trimisă liderilor slovaci de a veni la convorbiri în localitatea austriacă Salzburg. Întâlnirea din 27-28 iulie 1940 dintre Hitler și Tiso, Tuka și Mach a reprezentat sfârșitul ambițiilor lui Ďurčanský de a duce propria politică externă. Von Ribbentrop a criticat într-o manieră brutală politica Slovaciei iar Hitler a avut un lung monolog în care și-a prezentat punctul de vedere. Întâlnirea a dus la schimbarea lui Ďurčanský cu Tuka la Externe și a reprezentat o drastică intervenție în politica internă a țării. Numirea radicalilor Tuka și Mach, agreeți de Berlin, a însemnat schimbarea orientării politice a țării. Obținerea a numeroase posturi și funcții în cadrul statului de către reprezentanții Gărzilor Hlinka a fost o altă agresiune germană în politica internă a Slovaciei. Apoi, numirea lui Manfred von Killinger ca reprezentant diplomatic al Reich-ului în Slovacia din august 1940 nu a fost doar o schimbare de diplomați. Killinger avea misiunea de a impune la Bratislava cererile germane. De altfel, s-a sugerat în diverse ocazii că după întrunirea de la Salzburg Republica Slovacă nu a fost decât un Protectorat de tipul Cehiei dar cu un alt nume⁵⁵. Cu acest prilej Ribbentrop i-a vorbit lui Tuka despre necesitatea numirii unor consilieri germani pe lângă ministerele de Interne, a Propagandei, Economiei, pe lângă organizațiile Hlinka și în problema evreiască. Aceștia erau considerați experți în diverse probleme care trebuiau să-și aducă aportul la implementarea „noii ordini” în țările europene⁵⁶.

Alte voci au încercat să arate că liderii slovaci au rezistat presiunii germane. Constituția a rămas neschimbată, presa slovacă era liberă și putea să publice articole în care critica Germania, viața culturală și științifică slovacă s-a manifestat liber, religia a reprezentat o bază a manifestării libere a poporului slovac. Marea parte a populației slovace a fost imună la propaganda lui Tuka și Mach. Slovaci, cu o cultură predominant rurală, erau conservatori și mai apropiați de Biserica catolică și de principiile ei decât de național-socialismul pe care îl promovau Tuka și Mach. Într-o țară predominant montană, cu localități și comunități mici, ideologiile care se confruntau în acest război nu i-a prins pe slovaci. În realitate Slovacia s-a integrat în sfera de interes germană, lipsindu-se de o serie din prerogativele unui stat independent. Faptul că acest proces a fost întârziat de liderii de la Bratislava s-a datorat tendințelor acestor de a păstra aparența unui stat independent. Întârzierea era motivată de delegații slovaci prin faptul că între 1939 și 1940 a fost nevoie de îndepărtarea din structurile noului stat a celor care „au suferit de inerție sentimentală cehoslovacă”⁵⁷. Dar acest joc a fost descifrat de Auswärtiges Amt.

⁵³ *Ibidem*, p.21.

⁵⁴ *Ibidem*, p.23.

⁵⁵ *Ibidem*, p.24-25.

⁵⁶ Katarina Hradská, *The Influence of German on the „Solution of the Jewish Question” in Slovakia* în „*The Tragedy of the Jews of Slovakia. 1938-1945: Slovakia and the „Final Solution of the Jewish Question”*”, Oświęcim-Banská Bystrica, 2002, p.89.

⁵⁷ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa externă, 1120, f.5.

Concluzii

Așadar, apariția Slovaciei pe harta politică a Europei s-a înfăptuit cu larga participare a Reich-ului nazist. Liderii de la Berlin au profitat de dorința slovacilor de a-și obține independența. Hitler le-a întins cehilor o capcană care l-a pus în postura de „salvator” al securității în Cehoslovacia. Mai mult, el a stârnit ambițiile maghiarilor, permițându-le să ocupe Rutenia Subcarpatică și chiar un mic teritoriu din estul Slovaciei. Acest din urmă gest a fost capcana întinsă de astă dată slovacilor. Cum noul stat nu putea opune rezistență în fața armatei maghiare, Hitler s-a erijat în protector al slovacilor, trimițând unitățile sale în vestul țării. Jocul Germaniei, magistral și cinic, a schimbat întregul eșafodaj politic din Europa Centrală.

Sub presiunea forței militare, Slovacia a fost nevoită să semneze un Tratat care îi știrbea tocmai suveranitatea pe care și-o dorise. Tratatul de Protecție germano-slovac reprezenta actul care stabilea statutul juridic al Slovaciei în plan internațional. În lipsa unor reglementări juridice clare la acel moment din perspectiva dreptului internațional (majoritatea normelor internaționale vor fi stabilite în perioada postbelică), relațiile internaționale și stabilirea raporturilor bilaterale decurgeau mai degrabă din practica statelor. Astfel, autoritățile de la Bratislava puteau considera că Slovacia și-a îmbunătățit statutul față de perioada anterioară când făcuse parte din Republica Cehoslovacă. Dar articolul care prevedea că politica externă a Slovaciei trebuia pusă în consonanță cu cea a Reich-ului limita drepturile internaționale ale țării ca stat suveran și independent. Ambele părți semnatare ale Tratatului încercau să mascheze în fața opiniei publice acest aspect dar fiecare înțelegea să se folosească de Tratat din perspectiva propriilor interese.

În planul recunoașterii internaționale, diriguitorii politicii externe bratislaveze au reușit unele succese mai mult sau mai puțin spectaculoase. Multe state europene răvășite de război sau aflate în postura de clienți ale puterilor Axei au recunoscut Slovacia și au stabilit relații diplomatice cu aceasta. În schimb marile puteri – Franța, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii sau Uniunea Sovietică – s-au poziționat față de Bratislava în funcție de interesul de moment. De decizia lor și de natura relațiilor pe care le aveau cu Reich-ul nazist depindea însăși recunoașterea internațională a noului stat aflat sub patronaj german.

Cu o diplomatie organizată în grabă, Slovacia nu a reușit să câștige încrederea comunității internaționale și nici a marilor puteri. Multe din inițiativele Bratislavei în politica externă au rămas la stadiul de simple declarații de intenții sau de deziderate. Încercarea de a duce o politică independentă față de Reich din partea lui Ferdinand Ďurčanský, titularul Externelor de la Bratislava, a fost repede sesizată la Berlin. Hitler a reacționat prompt pregătind debarcarea lui Ďurčanský. El i-a convocat pe liderii slovaci la Salzburg și s-a amestecat în mod brutal în viața internă a Slovaciei. Întrunirea din iulie 1940 din orașul austriac a demonstrat fără echivoc modul cum Reich-ul interpreta litera Tratatului de Protecție și gradul de independență pe care era dispus să îl acorde partenerului slovac.

EMIL BODNĂRAȘ. MISIUNE DE PROPAGANDĂ ÎN BUCOVINA (NOIEMBRIE 1945)

Mihai-Aurelian CĂRUNTU

Rezumat: Autorul prezintă un document depistat în arhivele locale legat de vizita în Bucovina a unui membru marcant al Partidului Comunist, originar din ținut, cu o misiune legată de intensificarea luptei politice pentru acapărarea totală a puterii în România.

Cuvinte cheie: Bucovina, Rădăuți, Emil Bodnăraș, Petru Groza

Abstract: The author presents a document found in the local archives related to the visit to Bukovina of a remarkable member of the Communist Party, originating from the country, with a mission related to the intensification of the political struggle for the total seizure of power in Romania.

Keywords: Bucovina, Rădăuți, Emil Bodnăraș, Petru Groza

Începând cu vara anului 1944, după o scurtă și aparentă coabitare pe o platformă comună, între stânga și dreapta românească, s-a ajuns la o ruptură iremediabilă, urmată de instabilitate politică și confruntări tot mai violente. Lupta pentru putere, obținerea adeziunii și apoi a controlului maselor, au căpătat, uneori, aspecte dramatice, care au dus la căderea cabinetului Rădescu și instalarea guvernului dr. Petru Groza, la 6 martie 1945¹. Prezența trupelor sovietice în țară și intervenția directă a Kremlinului în afacerile interne ale României au înclinat în mod decisiv balanța în favoarea forțelor politice care se grupau în jurul P.C.R.². Partidele "istorice" continuau să se autoiluzioneze, chiar și după Conferința de la Ialta din februarie 1945, cu privire la un sprijin efectiv din partea anglo-americanilor, fără a reuși să ofere un proiect alternativ de reforme social-economice care să fie atractiv pentru populație. Mai mult de atât, la F.N.D. (Frontul Național Democrat), al cărui nucleu dur era format din P.C.R., o formațiune eminamente antisistem, au aderat și gruparea liberală a lui Gh. Tătărescu și cea țărănistă condusă de Anton Alexandrescu³. Reacția Apusului a fost destul de timidă la Conferința de Potsdam din iulie–august 1945, când s-a solicitat, totuși, "un guvern democratic reprezentativ", dar se recunoșteau "drepturile speciale" ale Rusiei în România⁴. Informate despre un pretins plan în zece puncte privind sovietizarea României (sursa nu era verificată) în următorii 3 ani, Oficiul de Servicii Strategice (OSS) al Statelor Unite, dădea dovadă de totală lipsă de viziune, apreciind că, instalarea Guvernului din 6 martie 1945, deși a intensificat teama de comunism printre români, acest lucru nu constituia "un preludiv la o Românie Sovietică", deoarece "Frontul Democrat se declară încă de acord cu monarhia, principiul proprietății private și capitalismul industrial"⁵.

Prin acțiuni sistematice de propagandă comuniștii încercau să îndepărteze populația de țelurile politice ale partidelor tradiționale. În timp ce dreapta considera pe toți cei grupați în jurul lui Petru Groza ca fiind unelte ale rușilor, dușmani ai românismului și bisericii strămoșești, membrii partidelor istorice erau taxați drept "fasciști", "reacționari", sau "antisovietici". Noul cabinet

¹ Ștefan Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, 1995, p. 66 și urm.

² Reprezentantul Uniunii Sovietice, Vișinski, a taxat, la întâlnirea cu regele Mihai I, din 28 februarie 1945, Guvernul Rădescu ca fiind "fascist sau cel puțin susținător de fasciști"; vezi Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, 1991, p. 240-241.

³ *România. Viața politică în documente. 1945*, coord. Ioan Scurtu, București, 1994, p. 97 și urm.

⁴ Stephen Fischer-Galați, *România în secolul al XX-lea*, Iași, 1998, p. 120-121.

⁵ *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, eds. Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, București, 1993, p. 138.

înregistrase două lovituri de imagine prin obținerea reintegrării nordului Transilvaniei în granițele țării și punerea în aplicare a reformei agrare. În aceste condiții, exponenții regimului au reușit să obțină o aură de legitimitate și să-și asume rolul de continuatori "democratici" și executori ai realei tradiții istorice românești⁶. Îmbinând propaganda cu represiunea, guvernul Dr. Petru Groza urmărea să câștige prin orice mijloace cât mai mulți aderenți, să obțină victoria în alegerile parlamentare, pentru a implementa nestingherit programul de sovietizare a României în toate sferle societății. Situația social-economică postbelică era acum și mai favorabilă ca înainte de 1939, când, ziaristul american Cyrus Sulberger consemna că, datorită fracturilor existente în societate: „*Dacă a existat vreodată o țară care să merite o revoluție, aceasta a fost România de atunci*”⁷.

Activitatea de propagandă comunistă sistematică în rândul locuitorilor din nordul Moldovei a început imediat după ocuparea acestei regiuni de către trupele sovietice în primăvara anului 1944. În mediul rural au apărut comitete țărănești care au împărțit pământul proprietarilor plecați în refugiu, s-au organizat întruniri în care sătenii au fost informați despre semnificația zilei de 1 Mai și lupta dusă de Armata Roșie⁸. Spre exemplu, la Todirești, țărani, au intrat cu plugurile în moșia lui Iancu Fischer cu aprobarea primarului, care a făcut și un Comitet de împroprietărire⁹. În teritoriul ocupat a fost instalată o administrație românească obedientă, aflată sub un control strict al comandamentelor militare sovietice¹⁰. În toamna anului 1944, timp de mai multe luni, guvernul de la București s-a găsit în imposibilitatea de a-și exercita autoritatea asupra unei bune părți din Moldova. Prefecții de aici nu erau confirmați de guvernul român, autoritățile instalate de sovietici refuzând să recunoască organele administrative trimise de Ministerul de Interne din Capitală¹¹. În multe din sediile unităților administrative ale județelor din sudul Bucovinei trona doar portretul lui I. V. Stalin și lipsea cel al Regelui Mihai, fapt ce i-a intrigat chiar și pe sovietici¹².

La sfârșitul lui 1944, F.N.D. deținea în Bucovina doar Prefectura Suceava, șefii celor două instituții din județele Câmpulung și Rădăuți fiind apolitici, instalați însă de către populație¹³. În urma presiunilor exercitate asupra vechiului aparat de stat s-a obținut demisia prefectului de Rădăuți, Gh. Palamariu, în locul său fiind instalat scriitorul Eugen Frunză¹⁴, membru al P.C.R., care s-a autoproclamat "luptător pentru binele maselor populare"¹⁵. Partidul comunist a căutat să obțină cât mai mulți aderenți, profitând de situația materială grea a locuitorilor din regiunea devastată de război. Aceștia erau recrutați din păturile de jos ale societății, cu precădere oameni "certați cu justiția și autorități[le]", atrași în partid de "convingători", care "recurg la turmentarea cu băutură a celor slabi", sau la distribuirea preferențială a porumbului¹⁶. Alături de aceste beneficii imediate și directe, se folosea o retorică extrem de atractivă, prin care se promitea egalitatea și fericirea

⁶ Stephen Fischer-Galați, *op. cit.*, p. 109.

⁷ Cristian Troncotă, *România și frontul secret (1859-1940)*, București, 2008, p. 125.

⁸ *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial. 1939-1944*, ed. Alina Tudor-Pavelescu, București, 2003, p. 342.

⁹ *Țara de Sus în clocotul revoluției 1944-1948*, eds. Vasile G. Ionescu și colab., Suceava, 1972, p. 215.

¹⁰ Vezi Constantin Cloșcă, *România în infernul Marii Conflagrații (Frontul Iași-Chișinău)*, Iași 1997, p. 145 și urm.

¹¹ *Armata Roșie în România. Documente (I)*, eds. Constantin Hlihor și colab., București, 1995, p. 96 și urm.

¹² Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale (în continuare ANS), fond Legiunea de Jandarmi Rădăuți, d. 6/1945, p. 412.

¹³ *Țara de Sus...*, p. 121.

¹⁴ Eugen Frunză (n. 3 IX 1917 - d. 31 V 2002), absolvent al Liceului „Aron Pumnul” din Cernăuți (1928-1936) poet, traducător, publicist; revenit din prizonieratul sovietic, este numit secretar al Partidului Comunist Român (1945); după 1949 a devenit unul dintre cele mai active și mai combative condeie ale literaturii proletcultiste; a scris, împreună cu Dan Deșliu, versurile imnului național din perioada 1953-1977, *Te slăvim, Românie!*

¹⁵ Sevastița Irimescu, *Aspecte din lupta maselor populare conduse de partid pentru instaurarea organelor democratice ale administrației de stat în județul Suceava (23 august 1944 - 6 martie 1945)*, în "Suceava", Nr. VI-VII, 1979-1980, p. 275.

¹⁶ ANS, *loc. cit.*, p. 764.

generală. Această ofertă, aparent generoasă, dar care ascundea instaurarea unui nou tip de totalitarism, avea totuși șansa să-și găsească destui aderenți în rândurile păturilor defavorizate, care formau majoritatea populației, în pofida unei tendințe antisovietice și antirusești tradiționale. Comuniștii erau conștienți de slăbiciunile organizatorice și lipsa de popularitate în rândurile locuitorilor. În urma primirii, la începutul anului 1945, a unor noi membri în organizațiile P.C.R. (autoproclamat partid al muncitorilor) din Bucovina, țărani au ajuns să reprezinte aproximativ 73% din total, sub acest aspect partidul devenind aici unul majoritar țărănesc¹⁷.

Acestea erau în linii generale condițiile în care sosea în Bucovina, într-o acțiune tipică de propagandă, Emil Bodnăraș¹⁸, cetățean sovietic, care a jucat un rol deosebit în organizarea loviturii de stat de la 23 august 1944, ajuns acum "eminența cenușie" a Guvernului dr. Petru Groza, în care ocupa funcția de Secretar general, având în subordine inclusiv Serviciul Secret de Informații (SSI). În documente din arhivele americane, acesta era prezentat astfel: „străin complet de neamul românesc. Este inteligent, extrem de ambițios, complet imoral, setos de lux și de petreceri și adevărat maestru în tehnica de propagandă, corupție și dominație sovietică”¹⁹. Sudul provinciei, care a rămas între granițele țării, poate fi socotit "fief" politic al acestuia, datorită relațiilor pe care le avea aici. În consecință, Bodnăraș executa frecvent naveta între Capitală și această regiune, cu sarcini precise din partea P.C.R.

Sala din Rădăuți, unde a fost organizată întrunirea din 13 noiembrie 1945, a fost pavoazăată corespunzător evenimentului care trebuia să se desfășoare, dar cuprindea doar tablourile unor lideri comuniști români și cele ale lui Stalin și Lenin. Se pare că portretul lui Groza și steagul tricolor lipseau, dar erau prezente două steaguri ale Uniunii Sovietice și citate din ultimul discurs al Anei Pauker, un veritabil "Stalin în fustă", sosită în țară odată cu Armata Roșie, care "a servit ca principal agent de legătură între Kremlin și țara ocupată"²⁰. Aceasta din urmă se afla în plină ascensiune, "Scânteia", condusă de Silviu Brucan (n. Saul Brukner), creându-i un gen de cult al personalității, întărit prin rolul conducător jucat la Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1944²¹. Chiar după alegerea lui Dej în fruntea P.C.R., puternicul "grup exterior" din partid își menținea superioritatea în organele de conducere²². Bodnăraș și Ana Pauker aveau în comun nu doar apartenența la același partid, ci și faptul că, amândoi, erau cetățeni sovietici. Strânsa relație cu "Passionaria" românilor, din cuvântul căreia nu ieșea, îi va crea probleme la începutul anilor 60, acestui personaj misterios, care a reușit să supraviețuiască politic tuturor epurărilor și schimbărilor la vârful partidului. A realizat performanța de a menține, cu unele sincope, relații cordiale cu liderul necontestat al partidului Gheorghe Gheorghiu-Dej, și, mai târziu, cu fostul său subordonat Nicolae Ceaușescu²³, devenind un adept înfocat, spre sfârșitul vieții, al comunismului național și al antisovietismului.

Discursul lui Bodnăraș s-a axat, în principal, pe criticarea opoziției, care a încercat să transforme sărbătorirea zilei Regelui Mihai I într-o acțiune de răsturnare a Guvernului Petru

¹⁷ *Țara de Sus...*, p. 78.

¹⁸ Emil Bodnăraș (n. 10 II 1904, Iaslovăț - d. 24 I 1976, București) provenea dintr-o familie mixtă ucraineano-germană; a urmat Liceul „Dragoș Vodă” din Câmpulung Moldovenesc, absolvit „cu distincție” (1924), Școala Militară din Timișoara (1927, șef de promoție) și Școala specială de ofițeri de artilerie din București (1930, șef de promoție); în februarie 1932 dezertează de la unitatea militară din Sadagura și se stabilește în U.R.S.S. unde a fost instruit de spionajul sovietic; este arestat în 1935, în timpul unei misiuni în România și condamnat la 10 ani de închisoare; a fost eliberat în noiembrie 1942, cu toate că era cetățean sovietic și ar fi trebuit internat (!!); cu numele conspirativ de "inginerul Ceaușu", a participat la arestarea guvernului mareșalului Ion Antonescu; a devenit membru al Comitetului Central și al Biroului Politic al Partidului Comunist Român în urma alegerilor din 1945.

¹⁹ Gheorghe Buzatu, *Agresiunea comunismului în România*, vol. I, București, 1998, p. 14.

²⁰ Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, București, 1996, p. 159.

²¹ Keith Hitchins, *România 1866-1947*, București, 1998, p. 514.

²² Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, 1992, p. 61.

²³ Vezi Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, București, 2000, *passim*.

Groza²⁴. La masivul miting de doliu organizat la București, la inițiativa lui Dej²⁵, cu prilejul funeraliilor victimelor de la 8 noiembrie 1945, a fost lansată și lozinca dizolvării partidelor "fasciste" Maniu și Brătianu²⁶, afișată acum la loc vizibil și în sala adunării de la Rădăuți. Reacția față de atitudinea regelui – care, încurajat de un discurs al președintelui Statelor Unite, Harry Truman, a cerut, la 20 august, demisia lui Petru Groza și a intrat în așa numita "grevă regală"²⁷ – este mai mult decât moderată. Profitând de prezența comandantului Garnizoanei Rădăuți, Bodnăraș aducea un elogiu armatei române, care s-a solidarizat cu Guvernul și a defilat în Piața Palatului, cu ocazia primei demonstrații de 23 august, eveniment a cărui semnificație va fi acaparată, treptat, de comuniști²⁸. În mod real, situația armatei române era dezastruoasă, partea sovietică din Comisia Aliată de Control susținând o campanie intensă de destructurare a acesteia, reducere a efectivelor și epurare a corpului ofițeresc²⁹. După model sovietic, se constituise și la noi Aparatul de Educație Culturală și Propagandă, care îndoctrina militarii, ce trebuiau să știe că "pământul și bogățiile țării sunt ale poporului" și să apere guvernul instaurat la 6 martie 1945³⁰. Peste doar câțiva ani, fostul dezertor a ajuns în fruntea armatei române, făcând o figură aparte printre generalii de dincolo de "Cortina de Fier", deoarece era singurul ofițer cu ordonanță din cadrul "lagărului socialist", care, în plus, obișnuia să îmbrace la festivități uniforma de amiral, fără a avea dreptul.

Guvernul Groza era decis să intervină ferm împotriva "sabotorilor" și "reacționarilor" din domeniul economic, fiind amintită și criza creată de slaba activitate a Societății Petroșani. Întreprinderile industriale erau pregătite treptat pentru economia planificată, în septembrie 1945 fiind creat Consiliul Superior al Economiei Naționale, iar, o lună mai târziu, începeau să funcționeze faimoasele "sovromuri", societăți mixte româno-sovietice³¹. În discursul său, Bodnăraș aborda și problema grăbirii unificării mișcării muncitorești, deoarece, în toamna anului 1945, comuniștii și-au intensificat presiunile asupra social-democraților. Nu toți liderii acestora din urmă s-au dovedit colaboratori fideli ca bucovineanul Lothar Rădăceanu³², ce ocupa funcția de ministru al Muncii în guvern, deși, cu câțiva ani în urmă, criticase dictatura lui Stalin, considerând că "socialismul este incompatibil cu tirania"³³. Relațiile dintre P.C.R. și P.S.D. s-au deteriorat după confruntarea dintre Groza și Rege, socialiștii din jurul lui Titel Petrescu dorind ca, la viitoarele alegeri, să candideze pe liste separate, pentru a nu-și pierde identitatea politică³⁴. P.S.D. era un partid cu tradiție, cu 700 mii de membri în decembrie 1945, nesubordonat pe plan extern, se opunea violenței și milita pentru respectarea drepturilor și libertăților individuale³⁵. Participarea pe liste comune cu comuniștii a fost hotărâtă câteva luni mai târziu, în urma Congresului Partidului Social-Democrat din 10 martie 1946, când, cei considerați "codițe de topor ale reacționarilor", au fost eliminați din partid³⁶. În condițiile în care social-democrații se puteau constitui într-o alternativă la

²⁴ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, p. 233-234.

²⁵ Dumitru Lăcătușu, Mihai Burcea, *Comuniștii înecă într-o baie de sânge ultima mare demonstrație pro-monarhistă*; http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/69-ani-ultima-mare-manifesta-ie-pro-monarhistă.

²⁶ Victor Frunză, *op. cit.*, p. 238.

²⁷ Henri Prost, *Destinul României 1918-1954*, București, 2006, p. 251-252; *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, p. 19.

²⁸ Cu toate acestea, Generalul Gheorghe D. Marinescu, comandantul Apărării Teritoriului, înștiințat că Regele nu era la tribună, a ordonat ca trupa, care era sub comanda sa, să se înapoieze la cazarmă.

²⁹ Vezi Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor români (1944-1964)*, București, 1997, *passim*.

³⁰ "Grănicerul", Anul XIV, Nr. 10, octombrie 1945, p. 92.

³¹ Ion M. Oprea, *România și Imperiul rus. 1924-1947*, vol. II, București, 2003, p. 336.

³² Lothar Rădăceanu (n. Wurzer, 19 V 1899, Rădăuți – d. 24 VIII 1955, Helsinki), om politic, poet, filolog, deputat de Cernăuți (1932-1933), secretar al P.S.D., președinte al Afacerilor Externe, membru titular al Academiei Române.

³³ Reuben H. Markham, *op. cit.*, p. 138.

³⁴ Vezi Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 515.

³⁵ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, p. 261 și urm.

³⁶ *Țara de Sus...*, p. 143-144.

comuniști, se explică graba pentru care "peștele mic" (P.C.R.) încerca să-l înghită pe cel mare (P.S.D.) Relațiile din teritoriu dintre cele două partide se vor menține tensionate și după alegerile parlamentare din noiembrie 1946, liderii comuniști fiind îngrijorați de faptul că, unii membri ai organizației P.S.D. din județul Rădăuți, dădeau dovadă de o "atitudine net dușmănoasă față de regim" și chiar colaborau cu "maniștii"³⁷.

Secret

Probleme diverse

Reg. Special

Notă Informativă

Nr. 738 din 14 Noiembrie 1945

În seara zilei de 13 Noiembrie 1945, la casa populară din Orașul Rădăuți, a avut loc conferința D-lui Emil Bodnăraș, Secretar General a Președinției Consiliului de Miniștri.

La conferință a asistat un numeros public.

Sala era frumos pavoazată.

Pe peretele din fundul scenei, pe un fond roșu era[u] aliniată tablourile cu membrii Comitetului Central al Partidului Comunist Român, fiind străjuite de o parte și de alta de două mari tablouri ale ilustrului Generalis[i]m Stalin și Marelui Lenin.

În mijlocul scenei se aflau două steaguri încrucișate ale U.R.S.S.-ului, iar în fața lor o pavază pe care erau înscrise inițialele P.C.R.

Pe pereți se aflau placarde cu lozincile zilei ca : "Moarte lui Maniu și Brăt[i]anu, ciocli[i] poporului român", "Trăească Tovarășul Emil Botnaraș (*sic!*) vajnicul apărător al cauzei românești", "Cerem disolvarea organizațiilor fasciste ale lui Maniu și Brăteanu" etc. precum și pasagii din discursul Anei Pauker.

Într-un cuvânt sala era frumos și cu grijă ornamentată.

Dl. Emil Botnaraș a ținut o înflăcărată cuvântare în care a înf[i]erat cu toată energia actul criminal comis de reacțiunea română la București, în ziua de 8 No[i]embrie 1945, cu prilejul sărbătorirea zilei Nașterii și zilei Numelui M. S. Regelui Mihai I.

Domnia sa a specificat că datoria fiecărui cetățean este să respecte simbolul regalității și să ceară regalității să-și exercite nu numai prerogativele dar și obligațiunile.

A făcut apoi un istoric al modului cum reacțiunea din țara noastră a căutat să desbina armata de popor și poporul de regalitate. Toate aceste încercări au eșuat și Guvernul de Largă Concentrare Națională Dr. P. Grozea (*sic!*), care reprezintă poporul român nu se sperie de aceste ultime svârcoliri ale unei reacțiuni destinate peirei.

A făcut apoi elogiu armatei democrate române care a dat dovadă în ultimul timp că în adevăr este a poporului, astfel la 23 August 1944 a pornit cu elan contra fascismului cotropitor, la 22 Aug[us]t. 1945 când generalii întorși de pe front căliți în luptă, au acceptat cu toți, mai puțin doi, să ia parte la defilare, astfel armata s-a solidarizat în întregime cu poporul defilând în fața Guvernului.

A demonstrat că muncitorii cu toți[i] trebu[i]esc să se încadreze în Partidul Unic Muncitoresc prin contopirea nu numai numerică chiar și ideologică a muncitorilor din Partidul Comunist cu cei din Partidul Social Democrat.

Acest Partidul Unic Muncitoresc trebu[i]e să se înfăptuiască de îndată, aceasta fiind porunca ceasului de astăzi nu cum conducătorii Partidului Social Democrat cred că acest partid trebu[i]e să i-a ființă dar nu în prezent ci într-un viitor mai puțin apropiat sau mai îndepărtat.

A demonstrat apoi greutățile pe care le are de întâmpinat Guvernul din partea reacțiunei Manio-Brăteniste.

³⁷ *Ibidem*, p. 94.

Astfel, Societatea Petroșani care zilnic dădea circa 9.000 tone cărbune, în ultimul timp datorită sabotajului unor membri reacționari din Consiliul de Administrație producția a scăzut la 2 tone și acela de proastă calitate.

Se ajunsese la o situație critică. Guvernul s-a văzut pus în situația de a sista orice trafic pe rețeaua C.F.R.

Pentru a se putea face față totuși cerințelor C.F.R., Guvernul a importat cărbuni din Polonia.

În prezent Consiliul de Administrație al Societății Petroșani a fost înlocuit cu oameni tineri dar pricepuți și se speră ca în curând se va ajunge la vechea producție și va fi depășită.

Referindu-se la alegerile care vor avea loc în curând, când spre deosebire de trecut vor fi chemați a-și spune cuvântul în fața urnelor și militarii și femeile, a insistat ca fiecare înainte de a vota să-și facă un examen de conștiință și numai apoi să-și exprime votul, întru-cât alegerile trebu[i]esc să constitu[i]e, ultima și decisiva lovitură dată reacțiunii române.

După conferință, în sala de cinematograf, a[u] rulat gratuit patru filme documentare.

La orele 21 a avut loc în sala de gimnastică a liceului de fete "Regina Elena", un banchet la care au participat șefii autorităților și publicul select al orașului Rădăuți.

Seria tuasturilor (*sic!*) a fost deschisă de Dl. Col. Vlad C. Comandantul Garnizoanei, care într-o înflăcărată cuvântare a asigurat pe Dl. Ministru și Guvernul Dr. Petru Grozea că armata este alături de popor și de Guvern făcând tot odată elogii glorioase armatei Roșii

Au vorbit reprezentanții grupărilor politice din F.N.D.

A răspund Dl. Ministru care a subliniat legătura indestructibilă ce există între Guvernul de largă Concentrare Națională și popor.

Masa s-a terminat pe la orele 24, Dl. ministru plecând la Suceava.

Inf.[ormație] Sigură
Comand.[antul] Legiunii Jandarmi Rădăuți
Căpitan Cârjeu P. P. Mircea
I.G.J., Dir. Sig. și Ordinei Publice

Raportat: Inspect.[oratul] Jand.[armi] Suceava, Serv. Poliției

ANS, fond Legiunea de jandarmi Rădăuți, d. 6/1945, p. 706-707.

JETOANELE CANTINEI LUCRĂTORILOR FABRICII DE POSTAV DIN BUHUȘI

Dorel BĂLĂIȚĂ

Rezumat: Fabrica de postav de la Buhuși a fost înființată în 1885 de colonelul Eugen Alcaz, proprietarul moșiei Buhuși. A devenit în perioada comunistă cea mai mare fabrică de postav din sud-estul Europei și un simbol al epocii respective. După prezentarea momentelor importante din istoria acestei întreprinderi, autorul supune atenției cele două jetoane emise de Fabrica de Postav din Buhuși cu scopul de a fi utilizate de către angajații fabricii pentru plata alimentelor consumate la cantina lucrătorilor. Cantina a fost înființată după al doilea război mondial. Jetoanele sunt din alamă, au valori nominale de „1 Leu” și „3 Lei” și sunt similare cu monedele cu aceleași valori puse în circulație în 1963. În 1989 societatea ajunsese la circa 10.000 de angajați. În prezent activitatea a fost mult restrânsă și mai sunt doar 84 de salariați.

Cuvinte cheie: postav, Buhuși, Eugen Alcaz, jeton, cantina lucrătorilor

Abstract: The Buhuși cloth factory was founded in 1885 by colonel Eugen Alcaz, the owner of the Buhusi manor. It became the largest cloth factory from south est Europa in the communist era and a symbol of that era. After he was presenting important moments from the history of the factory, the author has presented two tokens. They were used by employees for buying the food provided by the company at workers canteen. The canteen was founded after the second world war. The tokens are made of brass and they have nominal values of “1 Leu” and “3 Lei”. They are similar to the coins with the same values put into circulation in 1963. In 1989, the company had about 10,000 employees. But today the activity is very limited and there are still only 84 employees.

Keywords: cloth, Buhuși, Eugen Alcaz, token, workers canteen

Începuturile industriei textile în Principatele Române datează din secolul al XVIII-lea când domnitorul Grigore Ghica a înființat în 1766 prima fabrică de postav la Chiperești în Moldova, aducând meseriași polonezi de la granița cu Bucovina¹. Fabrica n-a funcționat decât doi ani, fiind distrusă în urma luptelor purtate în timpul războiului ruso-turc. În Muntenia, în același an, 1766, este înființată o fabrică de postav la Polovraci, care mai apoi a fost mutată la București. În 1795, această fabrică a fost reînnoită și relocată la Afumați². Fabrica de postav de la Buhuși³ a luat ființă în 1885, fondatorul ei fiind colonelul Eugen(iu) Alcaz⁴, proprietarul moșiei Buhuși. Acesta a

¹ ****Enciclopedia României*, vol. III, 1938, p. 967.

² *Ibidem*.

³ La sfârșitul secolului al XIX-lea, localitatea Buhuși era un târgușor ce aparținea de comuna rurală Buhuși, plasa Bistrița, județul Neamț. Avea în jur de 2360 locuitori, în cea mai mare parte evrei.

⁴ Eugen(iu) Alcaz s-a născut la Huși în 1814 și a decedat la Iași în 1892. Colonel român, participant la Revoluția din 1848 din Moldova, partizan al Unirii Principatelor, colaborator apropiat al lui Mihail Kogălniceanu. A studiat la Școala Politehnică și la Metz, în Franța. După terminarea studiilor, a efectuat o lungă călătorie în America. Întors în țară, a intrat în armata Moldovei și în scurt timp a fost numit adjutantul domnitorului Mihai Sturza. Ulterior a devenit adjutantul domnitorului Grigore Ghica și a fost promovat la rangul de colonel. În 1862, sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, a ajuns pentru scurtă vreme prefect de poliție la Iași. A fost ales de mai multe ori deputat și senator. (Dim. R. Rosetti, *Dicționarul Contemporanilor*, Editura Lito-Tipografiei „Popularea”, București, 1897, p. 6). A devenit celebru în epocă și prin încercarea de a folosi cămile aduse din nordul Africii (pe moșia Darabani). „Cămilele sunt sobre, duc poveri îndoite decât boii și dau păr pentru brâie. Ele s-au aclimatizat la Darabani și au început a se reproduce.”, notau cronicile vremii. (<http://www.darabani.org/2009/08/inca-ceva-despre-darabani/>, accesat în 18.05.2018).

cumpărat în 1876⁵, de la Mihail Kogălniceanu, fabrica de lână pe care acesta o înființase în 1853 la Tg. Neamț⁶. Echipată cu utilaje aduse din Austria și Belgia⁷ și folosind inițial forța apei (râul Ozana)⁸, iar mai târziu, în 1855, o mașină de abur de 24 CP⁹. Societatea lui Kogălniceanu a fost cea dintâi fabrică integrată de lână din Moldova. Aici se obțineau postavuri, ciorapi tricotați, pături, covoare, pleduri, cerghi și altele. Fabrica prelucra anual între 50.000 și 60.000 oca de lână¹⁰, având peste 120 muncitori.

Senator, acționar și director al Băncii Naționale din Moldova, Eugen Alcaz avea avere și influență. În mai 1878, acesta obține din partea ministerului de război autorizația potrivit căreia timp de șase ani se angaja să aprovizioneze armata cu articole produse în fabrica sa. În schimb, beneficia de orice scutire de taxe către stat, județ și comună pe toată durata contractului. Lâna pe care patronul nu o găsea în țară și pe care dorea să o importe era scutită de vamă pentru o perioadă de trei ani, cu începere de la 1 ianuarie 1878¹¹. În 1883 i se prelungește această concesiune cu încă 20 de ani, cu obligația ca în termen de 2 ani și jumătate să construiască o nouă fabrică de postavuri pentru armată situată pe o linie de cale ferată. La 6 ani după achiziționare, colonelul Eugen Alcaz a demontat fabrica de la Tg. Neamț și a mutat-o pe moșia sa, la Buhuși¹².

Alegerea localității Buhuși se datorează atât existenței căii ferate Bacău - Piatra Neamț¹³, cât și sursei de apă din râul Bistrița. Fabrica a fost înzestrată de la început cu mașini moderne pentru acea vreme. Aici s-au instalat primele războaie mecanice de țesut.

În anul 1891 fabrica este preluată de firma Wolff & Co¹⁴. Pentru a asigura dezvoltarea fabricii de postav, Erhard Wolff¹⁵ a lărgit căile de comunicații, a mărit capitalul și a îmbunătățit

⁵ I. Saizu, C. Botez, *Scurt istoric al așezării Buhuși până la înființarea fabricii de postav (1885)*, în „Carpica” III/1970, Bacău, p. 99.

⁶ „Fabrica lui Conu Mihalache”, de la Blebea - Tîrgu Neamț. În anul 1850, Mihail Kogălniceanu obținea de la domnul Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, un privilegiu prin care i se oferea posibilitatea înființării unei fabrici de postav. În 1852 Mihail Kogălniceanu înștiința domnia despre faptul că a încheiat o înțelegere cu meșteri din străinătate pentru a construi fabrica de postav. Construcția fabricii a început în 1853 și trebuia să fie terminată într-o perioadă de doi ani. În presa vremii este întâlnită următoarea consemnare: „În apropiere de Târgu Neamțu s-au așezat zidurile fabrici în formă de castel cvadrat, cu un turn înalt în mijloc; zidirea este toată din cărămidă, din fiecare latură are 3 stânpeni lungime și 9 lățime”. (<http://www.ziartarguneamt.ro/fabrica-de-postav-a-lui-mihail-kogalniceanu-de-la-targu-neamt->, 21.05.2018).

⁷ „Mașinile – scria „Gazeta de Moldavia” în numărul 22 din 1854 - sunt ieșite din cele dintâi ateliere din Austria și Belgia. Această fabrică, prin mărimea și frumusețea zidurilor, calitatea și perfecționarea mașinilor ..., se poate compara cu cele dintâi fabrici din Europa”.

⁸ C. Botez ș.a., *Buhuși, din istoricul fabricii și localității*; Bacău, 1971, p. 41.

⁹ Aceasta a fost adusă de inginerul Donici de la Casa Gotse din Kemnitz. (<http://www.ziartarguneamt.ro/fabrica-de-postav-a-lui-mihail-kogalniceanu-de-la-targu-neamt>, 21.05.2018).

¹⁰ La început, din cauza lipsei materiei prime, producția de postav a fost destul de scăzută, de aproximativ 5000 de coți pe lună. Unele dificultăți au fost și în legătură cu piața de desfacere a produselor finite. În acest sens, Mihail Kogălniceanu a prezentat, prin intermediul lui Costache Negri – reprezentantul Moldovei la Constantinopol, o ofertă de postavuri, căutând să-și asigure o piață mare și sigură. Pentru o bună desfacere a producției a fost editat și un catalog, care cuprindea mai multe mostre de postav. Un exemplar al acestui catalog se găsește și în colecțiile Muzeului de Istorie și Etnografie din Târgu Neamț. Catalogul este redactat în limba germană și pare să fie datat în deceniul șase al secolului al XIX-lea. În cele nouă pagini ale sale sunt 64 de mostre de postav de culoare neagră, indigo, maro, verde, bej și cenușiu. Pentru fiecare mostră sunt menționate dimensiunile standard ale valului de material textil, dar sunt indicate și tipurile de confecții pentru care se pretau. La începutul catalogului se găsește o listă cu indicativul fiecărei mostre, culoarea și recomandări pentru folosirea lor. (<http://www.ziartarguneamt.ro/fabrica-de-postav-a-lui-mihail-kogalniceanu-de-la-targu-neamt>, 21.05.2018)

¹¹ *Monitorul Oficial al României*, nr. 98, 4 mai 1878, p. 2657, nr. 102, 9 mai 1878, p. 2756-2759.

¹² <http://targuneamt.info/istoria-targului-neamt/targu-neamt-introducere-in-istorie/> (12.02.2016)

¹³ La 15 februarie 1885 a fost dată în exploatare stația C.F.R. Buhuși.

procesul de producție: s-a adus apa din canalul exterior la turbină; a asigurat iluminatul, s-a introdus lucrul pe timpul nopții etc. A crescut numărul de angajați, de la 70 salariați în 1891 la 350 în 1895¹⁶ și numărul de războaie mecanice a ajuns la 99 în 1895.

„În perioada 1891-1895, datorită dezvoltării economice a fabricii și a întăririi gradului de exploatare a muncitorilor, E. Wolff a putut să sporească beneficiile de la 295.188,23 lei în 1892 la 910.785,78 lei în 1895”¹⁷. În 1895, fabrica se transformă în societate anonimă pe acțiuni. Vor deține acțiuni un consorțiu elvețian, din care făcea parte și Arbenz, fostul asociat al firmei „Arbenz & Wolff”, dar și alte întreprinderi industriale și instituții bancare¹⁸ din țară și străinătate. În perioada următoare, fabrica a cunoscut o continuă dezvoltare, câștigând un meritat prestigiu, atestat și de medalia de aur pentru cele mai bune postavuri prezentate în 1900 la expoziția de la Paris¹⁹.

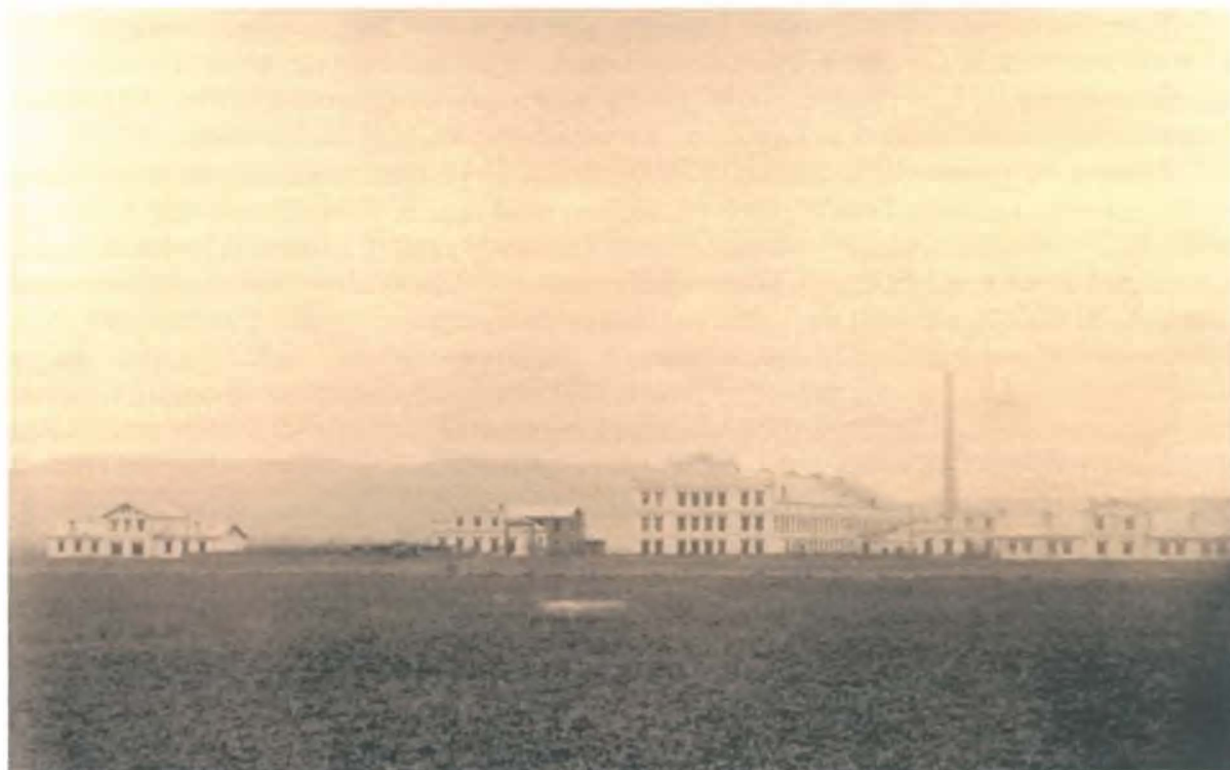

Fig. 1. Fabrica de postav Eugen Alcaz-Buhuși, circa 1900²⁰

¹⁴ Începând cu 1 iulie 1891, Eugen Alcaz îi închiriaza lui Erhard Wolff fabrica de postavuri din Buhuși cu toate dependențele și casele de locuit. Mașinile îi erau vândute printr-un contract special. În 1893, Wolff cumpără activele închiriate de la Eugen Alcaz.

¹⁵ Erhard Wolff mai era proprietar sau asociat la următoarele: o fabrică de construcții din fier și topitorie de bronz și alamă, aflată în apropierea gării Filaret; o cazangerie la Constanța; era succesorul firmei Albnez & Wolff din București - un mare depozit de articole tehnice pentru întreprinderile industriale; o sucursală la București a fabricii de postav Buhuși, având ca obiect fabricarea de tricotate pentru flanele, ciorapi și alte împletituri. (C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 52, nota 34)

¹⁶ C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 54.

¹⁷ *Ibidem*, p. 56.

¹⁸ La Fabrica de postav din Buhuși aveau participații industriale: Banca Jeschek et Co, devenită mai târziu Banca de Credit Român, Banca Marmorosch Blank, Banca Chrissoveloni, Banca Românească, Banca Generala Română.

¹⁹ [http://www.buhuși.net/istoric-buhuși/\(08.09.2017\)](http://www.buhuși.net/istoric-buhuși/(08.09.2017)).

²⁰ Imagine preluată de pe <http://imageromaniac.ro/photos/woollen-mill-eugen-alcaz-buhuși.html> (21.05.2018). Fotografia a apărut în volumul Alexandru Antoniu, *Albumul general al României - Județul Neamț, 1900*, lucrare ce se află în patrimoniul Complexului Muzeal Județean Neamț.

Între anii 1900-1918, conducerea societății a căutat să modernizeze fabrica prin achiziția de mașini moderne care să poată asigura o mai bună calitate a produselor și un preț competitiv. S-au importat utilaje de rupt zdrențe, noi războaie de țesut, mașini de abur și turbine de apă, mașini moderne de cardat, de spălat, de vopsit etc.

În 1916 numărul războaielor ajunsese la 400. S-a construit un local nou pentru secția de țesătorie și de fabricație a lânii artificiale. Numărul de angajați a crescut în permanență, ajungând la 1500 salariați în martie 1917. Primul război mondial a însemnat pentru fabrica din Buhuși o creștere a comenzilor, mai ales din partea Ministerului de război, dar și o intensificare a eforturilor pentru găsirea materiilor prime. Criza de materii prime și combustibil a împiedicat executarea anumitor comenzi, ba mai mult în ianuarie-februarie 1917 fabrica a fost oprită parțial. La sfârșitul lui 1917 își sistează activitatea până în aprilie 1918.

În perioada interbelică Buhușul cunoaște o mare dezvoltare economico-socială. În anul 1921 a devenit comună urbană. În 1927 a fost introdus iluminatul public, în 1932 a fost dată în funcțiune instalația de apă potabilă iar în 1930 a apărut primul cinematograf. În 1922 apare la Buhuși o circumscripție sanitară ce avea un medic și un agent sanitar²¹.

Fabrica de postav de la Buhuși a fost nucleul și unitatea conducătoare a concernului „Societatea pentru Industria Textilă”, care a funcționat până în anul 1949, din care mai făceau parte „Dorobanțul” – Ploiești, „Postav” – Azuga, fabrica Prejmer și altele²². În această perioadă fabrica a fost controlată de un grup străin, prin intermediul Băncii de Credit Român. Capitalul francez deținea cele mai multe acțiuni, obținând majoritatea acțiunilor prin *Société Financière Textile pour France et l'Etranger*²³. În perioada 1919-1929 societatea a realizat prin sporirea capitalului, prin atragerea în consiliile de administrație ale fabricilor din concern a unor oameni politici cu funcții importante în stat, o creștere a volumului afacerilor și o mărire a beneficiilor.

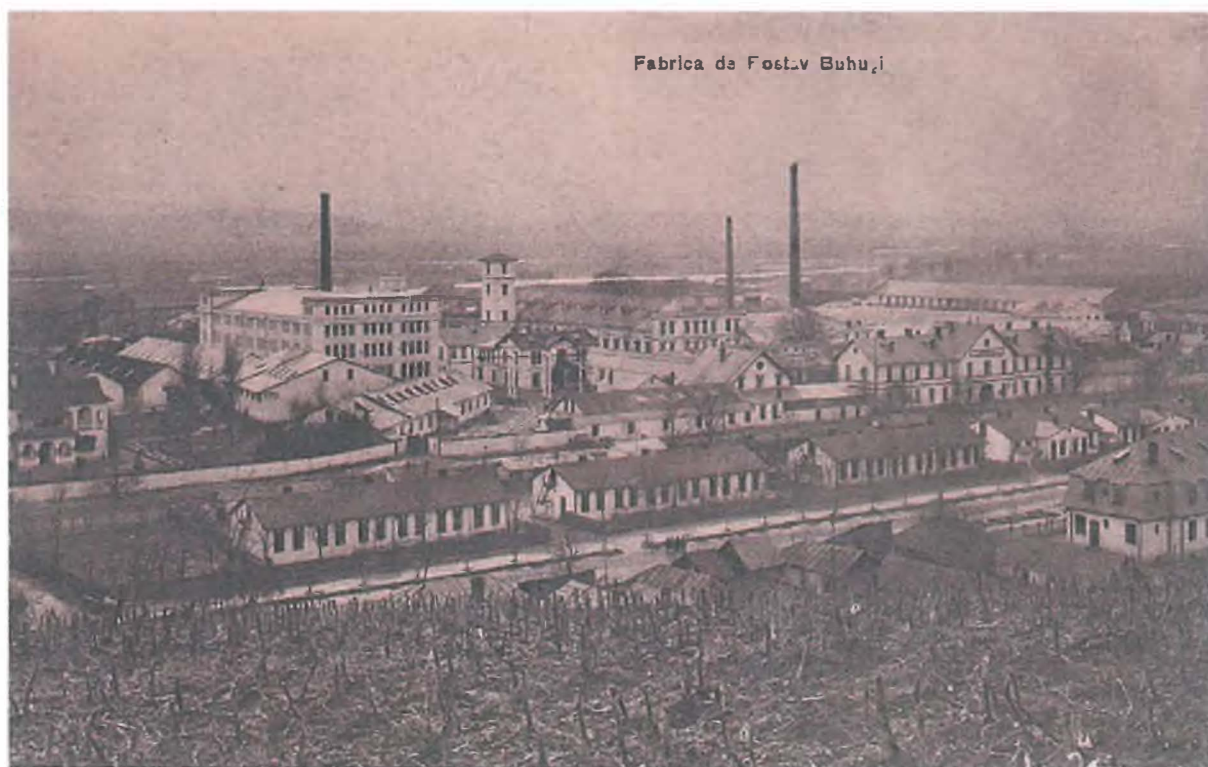

Fig. 2. Fabrica de postav Buhuși – circa 1924²⁴

²¹ [http://www.ecomunitate.ro/Istoric\(18839\).html](http://www.ecomunitate.ro/Istoric(18839).html) (12.04.2018).

²² http://qserver.utm.md/carti_scanate/carti/Carti_in_PDF/Manualul_inginerului_textilist_Vol_III/Anexa.pdf

²³ C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 69.

²⁴ www.delcampe.net (31.05.2016).

În timpul crizei economice din 1929-1933, industria textilă din întreaga țară a înregistrat o scădere a activității. După 1933 se constată o revigorare a industriei textile datorită comenzilor venite dinspre armată. Se fac noi investiții. Numărul de războaie de țesut ajunge în 1935 la 1200. Se cumpără noi terenuri pentru extindere și se înființează o secție de filatură.

În februarie 1938 numărul de angajați depășea 4000. În 1934 societatea din Buhuși a cumpărat întregul pachet de acțiuni al S.A.R. Pochet&Co pe care apoi a transformat-o în societate pe acțiuni sub numele de "Depotex" cu scopul de a desface produsele proprii²⁵.

Fabrica din Buhuși ajunge să dețină părți importante din capitalul social al unor societăți din industria textilă: "Saturn" (100%), "Azuga" (56,16%), "Dorobanțul" (98,99%), Industria textilă Ploiești (13,33%)²⁶.

În preajma celui de-al doilea război mondial societatea din Buhuși controla 4/5 din întreaga producție de postav a țării, instituind un adevărat monopol pe piața internă.

"În anii războiului, conducerea societății a căutat să-și sporească patrimoniul și pe calea achiziției unor întreprinderi.

Astfel, printr-o înțelegere încheiată în aprilie 1943 cu Banca Românească, s-au creat condițiile prealabile în vederea dobândirii proprietății fabricii "Prejmer" din comuna Lunca Călnicului (județul Brașov).

Pe baza înțelegerii, fabrica "Prejmer", care forma de fapt de multă vreme, un element integrant al "concernului Buhuși", a fost cumpărată de aceasta²⁷.

Deși comenzile armatei erau mari în această perioadă, lipsa de lână (importurile fiind practic sistate datorită războiului) și prețurile ridicate ale acesteia au fost o piedică în realizarea la timp a comenzilor. Impunerea de către Ministerul Economiei Naționale a unor prețuri maxime la lână nespălată, procurarea de deșeuri de postav, zdrențe etc prin intermediul Ministerului Înzestrării Naționale și Inspectoratelor de Jandarmerie au permis fabricii să realizeze beneficii: 70.396.992 lei în 1941, 94.256.619 lei în 1942, 108.409.521 lei în 1943 și 32.627.770 lei în 1944²⁸.

Din cauza extinderii războiului pe teritoriul României, autoritățile militare obligă în 1944 societatea Buhuși să evacueze materiile prime, mărfurile, o parte din instalații și mașini, dar și personalul. La Prejmer ajunge cea mai mare parte din războaie, turbinele și alte instalații. Muncitorii sunt evacuați în comunele Prejmer, Lunca Călnicului, Doboli și Băcel cu scopul de a continua producția la fabrica din Prejmer. Alte mașini și instalații sunt repuse în funcțiune în localul fabricii "Industria Română de Țesături Imprimare" S.A. din Mediaș.

Evacuarea și bombardamentele au provocat fabricii însemnate pagube. În timpul evacuării patru vagoane cu mașini ajung din greșeală în Germania, (valoarea mașinilor pierdute: peste 600.000 dolari).

La 30 august 1944 fabrica Prejmer a fost bombardată de artileria germano-maghiară și au fost distruse mai multe războaie, materie primă și produse finite. Totalul cheltuielilor de evacuare, dispersare și readucere la Buhuși (tot în 1944) a utilajelor și personalului s-a ridicat la sfârșitul anului 1945 la aproximativ 1,5 milioane de dolari.

²⁵ C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 75.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 83.

²⁸ *Ibidem*, p. 86.

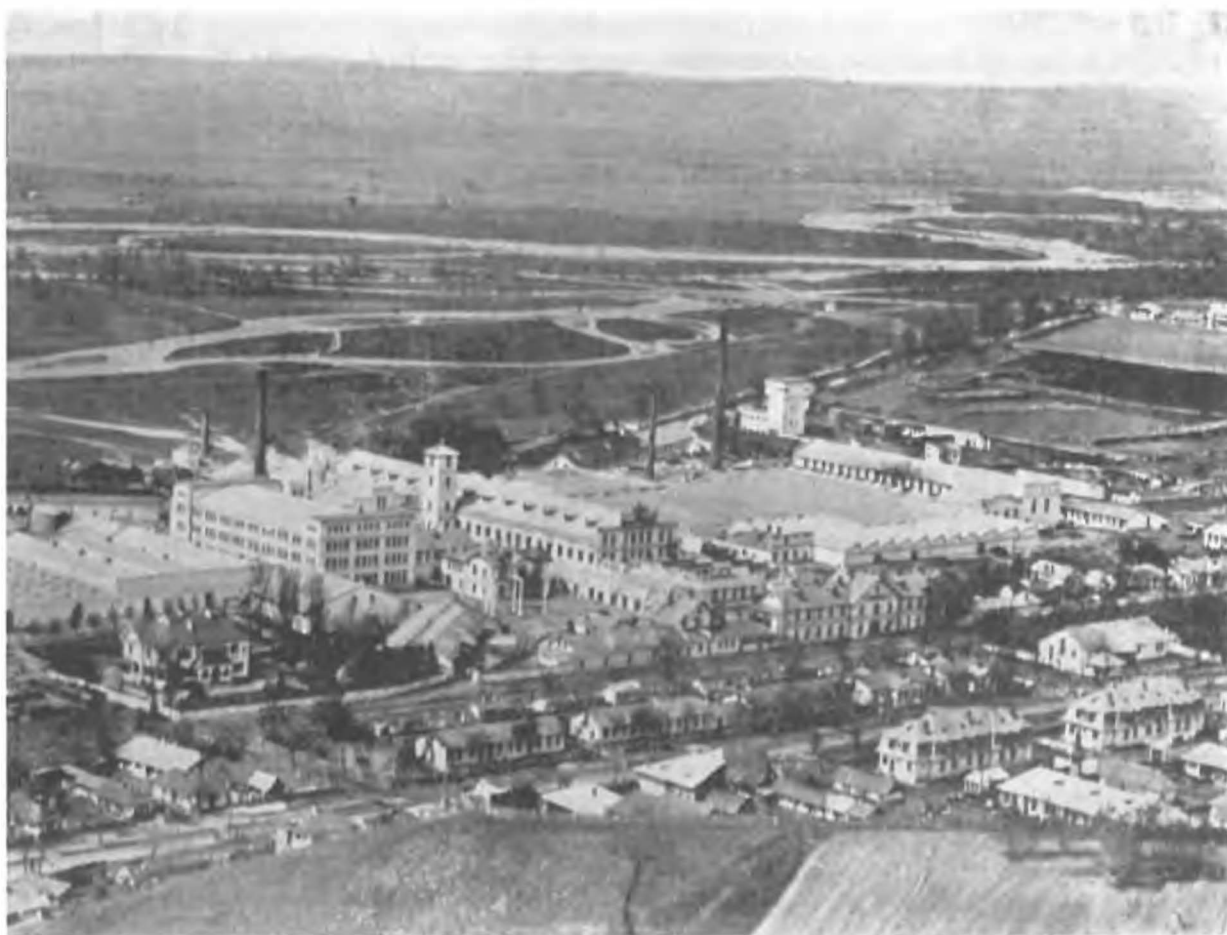

Fig. 3. Fabrica de postav Buhuși – vedere generală, cca 1937²⁹

În 1947 Fabrica de stofe Buhuși era considerată, în presa vremii, “unul din centrele industriale cele mai importante din Moldova și una din cele mai mari fabrici textile din țară, având instalate 940 războaie. Lucrează 4411 salariați din care 3927 lucrători și 484 funcționari”.³⁰

În perioada martie-aprilie 1948 are loc fuziunea “Societății pentru industria textilă”, din care făcea parte și Fabrica de postav Buhuși, cu marile fabrici “Dorobanțul”, “Saturn” și fabrica de postav “Azuga”, prin absorbirea și încorporarea acestora. “Societatea pentru industria textilă” cuprindea astfel cele mai importante fabrici de postav din țară, cea mai mare pondere având-o fabrica din Buhuși.

La 11 iunie 1948 fabrica este naționalizată. După 1948 Fabrica de Postav Buhuși a devenit cea mai mare și completă unitate în domeniul lânii, având: centru de sortat și spălat lână, filatură cardată, filatură pieptănată, țesătorii și finisajele aferente, vopsitorii de fibre și țesături. La data de 4 mai 1951, „pentru succese însemnate în realizarea planului de producție pe 1950 și îmbunătățirea calității produselor”, Consiliul de Miniștri acorda colectivului Fabricii de postav Buhuși „Mențiunea de întreprindere fruntașă și premiul de lei 10.000.000”³¹. La baza acestei decizii a stat analiza asupra întrecerilor socialiste pe țară în legătură cu îndeplinirea și depășirea sarcinilor de plan pe anul 1950, anul celui de-al doilea plan de stat din România comunistă, după cel din 1949.

²⁹ ****Enciclopedia României*, vol. III, 1938, p. 972.

³⁰ *Scânteia*, nr. 798/14.04.1947, p. 3.

³¹ *Hotărîrea nr. 383* din 4 mai 1951, în Ministerul Justiției, „Colecție de legi, decrete, hotărîri și decizii”, 1-31 mai 1951, București, 1951, p. 84-85.

Fig. 4. Fabrica de postav Buhuși - sala războaielor de țesut

La 1 noiembrie 1969 s-a înființat “Combinatul textil Buhuși” prin fuzionarea a patru întreprinderi: Fabrica de postav Buhuși, fabrica de postav “Proletarul” Bacău, fabrica de tricotaje “8 Martie” Piatra Neamț și fabrica de confecții “Bacăul”³².

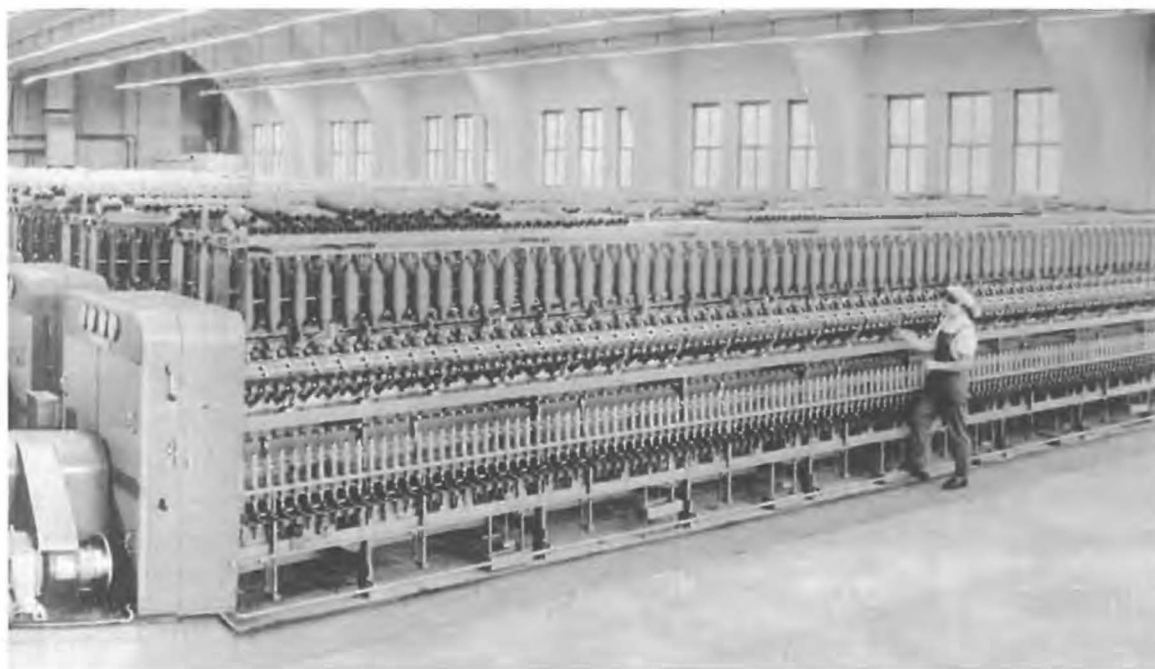

Fig. 5. Fabrica de postav Buhuși - sala de bobinaj

³² C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 251.

La 10 august 1943, Ministerul Înzestrării Armatei și a producției de război a solicitat fabricii Buhuși înființarea unei cantine bine aprovizionate care să rețină pe lucrători în întreprindere³³. Această solicitare a apărut ca urmare a întârzierilor în execuția comenzilor al căror principal beneficiar era armata.

Mulți angajați ai fabricii, datorită regimului militar din întreprindere și salariilor scăzute își căutau alte locuri de muncă și lipseau nemotivat dăunând astfel producției.

Cantina se pare că s-a înființat în 1944. La început cantina fabricii a funcționat pentru muncitori într-o baracă improvizată, iar pentru elita întreprinderii într-un local confortabil³⁴. Aici se servea masa gratuit pentru aproximativ 500 de muncitori³⁵. Ulterior s-a introdus plata produselor alimentare și utilizarea unor înlocuitori de monedă, niște jetoane având valori nominale și inscripții care nu permiteau utilizarea acestora decât în cadrul cantinei.

Cele două jetoane cunoscute, emise pentru a achita contravaloarea produselor consumate în cadrul “cantinei lucrătorilor”, au fost semnalate pentru prima dată în lucrarea “Monede și bancnote românești”³⁶, apărută în 1977. Jetoanele erau primite de angajați ca o parte din salariu. Acestea au forma unor monede și valori nominale de “1 Leu” și “3 Lei”.

Pe avers, într-un cerc ornamental exterior, sunt următoarele cuvinte inscripționate: circular, începând din dreptul orei 9: **FABRICA DE POSTAV**, în partea de jos: **BUHUȘI**, în jumătatea superioară, orizontal: **CANTINA**, dedesubt, tot circular: **LUCRĂTORILOR**.

Pe revers este trecută valoarea nominală pe două rânduri. Ambele piese sunt din alamă. Jetonul cu valoarea de “1 Leu” are diametrul de 23mm iar cel de “3 Lei” de 27mm.

În catalogul Schäffer³⁷ din 2012 sunt prezentate la pozițiile BUH-1 și BUH-2, la pagina 127.

Fig. 6. Jeton cu valoarea nominală de “1 Leu”³⁸

³³ *Ibidem*, p. 138.

³⁴ *Ibidem*, p. 355.

³⁵ <https://vechiulbuhusi.wordpress.com/> (07.03.2015).

³⁶ G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, Ed. Sport-Turism, 1977, p. 310.

³⁷ Erwin Schäffer, *România, jetoane, semne valorice și mărci*, Guttenbrun, 2012.

³⁸ Cele două piese care sunt prezentate în acest material sunt din colecția Erwin Schäffer (Germania). Mulțumim pe această cale dlui Erwin Schäffer pentru sprijinul acordat în documentare.

Jetoanele sunt similare dimensional³⁹ dar și ca valoare nominală cu monedele de “1 Leu” și “3 Lei” care au intrat în circulație în 1963, ceea ce ne face să avansăm ipoteza (în lipsa unor documente scrise, care sunt inexistente la majoritatea jetoanelor românești cunoscute) că emiterea lor s-a făcut probabil după această dată.

Fig. 7. Jeton cu valoarea nominală de “3 Lei”

În 1971, când s-a publicat prima monografie a vestitei fabrici de la Buhuși, autorul Constantin Botez nota următoarele informații despre cantina lucrătorilor: “La dispoziția oamenilor funcționează în oraș o modernă cantină. (...) Astăzi cantina salariaților este plasată într-o clădire corespunzătoare, cu încălzire centrală și personal calificat”.⁴⁰

În perioada comunistă fabrica de la Buhuși a cunoscut o dezvoltare fără precedent, devenind o întreprindere simbol a epocii respective. S-au făcut noi investiții și a crescut numărul de angajați. Produsele fabricii erau exportate în toată zona comunistă.

Prestigiul postavului produs în Buhuși era atât de mare în țările din blocul comunist încât dacă mergeai înainte de anii ‘90 ai secolului trecut în Germania, Rusia, Polonia sau Cehia și intrai într-un magazin de haine, cel mai scump palton de acolo era provenit de la fabrica de postav Buhuși. Majoritatea celor din aparatul de conducere a partidului comunist și a României aveau pardesie și paltoane fabricate la Buhuși⁴¹.

Dezvoltarea economică și social-culturală a orașului Buhuși a fost determinată cu prioritate de existența fabricii de postav care utiliza în medie 7000 de salariați din oraș și comunele limitrofe, ajungând chiar la 10000 de angajați înainte de 1990. După acest an are loc o cădere a fabricii care a fost emblema economică a Buhușului influențând direct și decăderea orașului.

În anul 2000, compania a fost privatizată, pachetul majoritar de 51% din acțiuni fiind preluat de Asociația Salariaților Societății (PAS).

³⁹ Jetonul de 1 Leu are diametrul cu 1 mm mai mic decât moneda oficială.

⁴⁰ C. Botez *et alii*, *op. cit.* p. 355.

⁴¹ <http://adevarul.ro/articole/gigantul-postav-buhusi-concesionata-unui-srl-cu-un-profit-de-shaormerie/348103> (10.06.2016)

În prezent, cea mai mare parte a activelor de la Fabrica de postav din Buhuși devenită “Stofe Buhuși S.A.” sunt închiriate și sunt în conservare, iar o mică parte mai sunt în producție. Peste 90% dintre aceste active sunt în stare de degradare în procent de peste 80%, vechimea lor depășind 20-25 de ani. Ultima retehnologizare a fabricii a fost făcută în 1995 și asta numai la secția de finisaj.

Numărul de angajați la finalul anului 2017 era de 84, iar cifra de afaceri realizată a fost de 7,5 milioane lei⁴².

⁴² <http://stofebuhusi.ro/wp-content/uploads/2015/03/10.-Raportul-Consiliului-de-Administratie.pdf> (05.09.2017)

PREFACERE SAU CONTRAFACERE ? DESPRE AUTENTICITATEA UNUI IZVOR ISTORIC*

Ștefan S. GOROVEI

Rezumat: În 1990/1992 și în 2002, doi membri ai familiei Tarangul, originară din Bucovina, au publicat, separat, un același text, care părea să prezinte un interes istoric cu totul neobișnuit: un fel de *memorii*, care ar fi fost scrise la 1712-1713 în limba rusă de un participant la bătălia de la Stănilești (iulie 1711). Autorul, un soldat de origine rusă – Ivan Vasilievici Arsinov, devenit în Moldova *Ioan Arsinoiu* – tocmai împlinea 30 de ani când s-a pus să povestească în scris nu doar isprăvile sale militare, ci întreaga istorie a familiei sale, pentru a explica patronimul Tarangul purtat de cel de-al doilea fiu al său. Analiza acestui text conduce la o singură concluzie: este vorba de un text compus spre mijlocul secolului al XX-lea de un membru al familiei Tarangul, text care poate fi rânduit printre alte *false memorii*.

Cuvinte-cheie: Tarangul, autobiografie, false memorii

Résumé. En 1990/1992 et 2002, deux membres de la famille Tarangul, originaire de Bucovine, ont publié, séparément, un même texte, qui semblait présenter un intérêt historique tout à fait inouï: une sorte de *Mémoires*, qui auraient été écrits en 1712-1713 en russe par un participant à la bataille de Stănilești (juillet 1711). L'auteur, un soldat d'origine russe – Ivan Vasilievici Arsinov, devenu en Moldavie *Ioan Arsinoiu* – venait d'atteindre justement sa trentaine quand il se mit à raconter, par écrit, non seulement ses exploits militaires, mais toute l'histoire de sa famille, pour expliquer le patronyme Tarangul porté par son second fils. L'analyse de ce texte conduit à une seule conclusion: il s'agit d'un texte composé vers le milieu du XXe siècle par un membre de la famille Tarangul, qu'on peut ranger parmi d'autres *faux-mémoires*.

Mots-clés: Tarangul, autobiographie, faux-mémoires

Acum un sfert de secol, revista Muzeului Bucovinei a publicat un document interesant, dar straniu, un fel de autobiografie în care o parte însemnată era rezervată războiului ruso-turc din 1711 încheiat cu lupta de la Stănilești¹. Textul propriu-zis al documentului² era însoțit de o prezentare înflăcărată aparținând istoricului Constantin Șerban³. Probabil că propunerea și discutarea acestui articol, împreună cu susținerea publicării lui în „Suceava”, au provocat în redacție anumite observații critice, întrucât imediat după recomandarea lui Constantin Șerban urmează o notă (de o binevoitoare aciditate...) semnată de Nicolae Cârlan⁴ și apoi o „pledoarie «pro autenticitate»” a lui Virgil Tarangul⁵, posesorul documentului.

Redacția și-a îndeplinit datoria în chip nepărtinitor, publicând toate opiniile și formând astfel un „dosar” complet, care „să poată fi analizat și judecat în sensul unui verdict corespunzător”⁶. Și lucrurile s-au oprit aici.

Cam zece ani mai târziu (2002), „România Literară” a publicat *Un document necunoscut din vremea Cantemireștilor comunicat de Marin Tarangul*⁷. Textul⁸ – același – era precedat de o casetă

* Comunicare la Simpozionul *Artă și civilizație medievală*, ediția a XXII-a, Muzeul Bucovinei, Suceava, 28 mai 2015. Mulțumesc d-lui dr. Alexandru Pînzar atât pentru prezentarea textului (în absența autorului), cât și pentru prelucrarea ilustrațiilor în vederea tipăririi.

¹ Virgil Tarangul, *O nouă mărturie contemporană despre campania de la Prut (1711)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei”, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 384-395. Casetă tehnică arată că volumul a apărut în cursul anului 1993 (s-a dat *Bun de tipar* în martie 1993).

² *Ibidem*, p. 384-392.

³ *Ibidem*, p. 392-393.

⁴ *Ibidem*, p. 393.

⁵ *Ibidem*, p. 393-394.

⁶ *Ibidem*, p. 393.

a „comunicatorului”, posesor și el al unui exemplar al documentului; caseta avea următorul conținut⁹:

„Originalul documentului tradus mai jos a fost scris în limba rusă, lucru care mărturisește că autorul textului stăpânea această limbă cu mai multă ușurință decât limba română. Rândurile sunt scrise de un oștean, într-un stil simplu, atrăgător, care nu urmărește altceva decât restituirea faptelor. Din țesătura acestora aflăm câteva date despre partidele boierești și intrigile vremii; toate, legate de interesul pe care Petru cel Mare îl nutrea pentru Țările Române, în preajma bătăliei de la Stănilești.

Textul acestui document a fost păstrat în arhivele familiei Tarangul în așa fel încât să fie ferit de priviri și să nu fie accesibil oricui. Cu gândul, probabil, de a nu da în vileag o dovadă scrisă care pomenește de originea tătară a familiei.

Originalul rusesc se găsește, poate, uitat undeva între documentele vreunei școli sau biserici din Bucovina”.

Despre precedenta editare – nici un cuvânt.

Conținutul documentului. La vârsta de 30 de ani, *Ioan Arsinoiu* (numit, după moda rusească, *Ivan Vasilievici Arsinov*) s-a apucat să-și scrie autobiografia, povestind isprăvile sale ostășești până la bătălia de la Stănilești (iulie 1711). Era originar din Moghilău, unde părintele său fusese remarcat de Gheorghe vodă Duca în 1681, cu prilejul investirii sale ca hatman al Ucrainei. Domnul Moldovei l-a adus la Iași, unde tânărul Arsinoiu s-a împrietenit cu un „coborător din Hoarda de Aur, pe numele Alexa Tarangul”. Împreună au participat în 1683 la asediul Vienei, despre care autorul cunoaște amănunte care ar fi fost socotite secrete, precum înțelegerea dintre „Gheorghe Duca și ambasadorul german de la Constantinopol” ! Cu aceasta, povestirea se transformă din autobiografie în adevărată expunere istorică, înțesată de informații care, în chip evident, nu se puteau afla la îndemâna unui stegar. Nu lipsesc, desigur, informațiile despre viața proprie, însă tot ceea ce el oferă în acest sens e menit să arunce o lumină extraordinară asupra sa și a familiei sale. După bunica paternă, el era văr de-al doilea cu cel care avea să devină vestitul Dănilă Apostol. Așa ajunge în școala de ofițeri de la Moscova, bine primit de colegi, „toți fii de nobili”. Și așa mai departe.

A luptat la Poltava (1709) și, atunci când „translatorul oficial Corbea” s-a îmbolnăvit, i-a succedat în funcție, devenind astfel „părtaș al gândirii țarului”. În pregătirea campaniei din Moldova, a venit aici, căutând familia lui Alexa Tarangul, vechiul prieten al tatălui său. A găsit-o pe văduva acestuia, Anca „născută Arbore”, cu copiii ei, o fată, Ileana, și un băiat, Dimitrie, școlit de însuși mitropolitul Dosoftei și instruit ostășește de spătarul Ilie Țifescu, dar care va muri la Stănilești. Rănit în aceeași luptă, Arsinoiu a fost dus, spre îngrijire, la casa familiei Tarangul; după însănătoșire, s-a căsătorit cu Anca, făcând legământ ca „al doilea fiu al nostru, când se va naște, să poarte numele de familie Tarangul, pentru a continua linia acestui neam întreruptă la Stănilești prin sacrificiul lui Dimitrie”.

La prima vedere, o asemenea relatare constituie, cu adevărat, un document excepțional din toate punctele de vedere, părând să justifice observațiile profesorului Constantin Șerban cu privire la autor¹⁰:

„Mărturiile sale confirmă pe deplin pe ale cronicarilor români și ruși ai vremii, pe ale unor diplomați, militari de carieră și oameni politici români

⁷ „România Literară”, XXXV, 41, 16–22 octombrie 2002, p. 1.

⁸ *Ibidem*, p. 16–18.

⁹ *Ibidem*, p. 16. Am renunțat la grafia întrebuintată de „România Literară”, cu î din i și sînt.

¹⁰ Virgil Tarangul, *op. cit.*, p. 392.

și străini. Universul său politic ne apare uimitor de larg pentru un simplu stegar și tălmaci de limbă rusă”.

Bănuiala că acest text nu este autentic a fost formulată încă de la prima lui publicare, de d-l Nicolae Cârlan, care a scris că acest document „are șanse de a fi dovedit ca **apocrif**”, că este posibil ca Ioan Arsinoiu „să fie un personaj inventat”, adăugând că

„n-ar fi nici pentru prima și nici pentru ultima oară când «o făcătură» ar intra în circuit public și, după cum prea bine se știe, astfel de evenimente își pot prelungi, în mod fertil, consecințele asupra deontologiei cercetării științifice, îndeosebi asupra celei istorice și filologice”¹¹.

Rezervele destul de clar exprimate de d-l Nicolae Cârlan nici n-au împiedicat publicarea textului – ceea ce este un **fapt pozitiv**, pentru că documentul rămâne document –, dar nici n-au produs acea discuție care să ducă la un „verdict corespunzător”, după cum se aștepta d-sa, ceea ce este un **fapt negativ**, chiar dacă explicabil în contextul evoluției cercetării istorice în acei ani.

După zece ani, părintele Dumitru Valenciuc s-a raliat, dar cu mare prudență, acestui punct de vedere¹²:

„Citind și recitind textul publicat, și nouă ni se pare prea largă aria de cunoștințe ale acestui «stegar și tălmaci», încât bănuim că presupusul autor întâi a citit cronicile moldovenești și apoi și-a scris memoriile. Nimic nu ne îndreptățește să credem că aceste amintiri sunt într-adevăr imediat contemporane evenimentelor anului 1711. De aceea, le primim cu rezerva necesară, dar nu le lăsăm cu totul deoparte. Nu ar fi pentru prima dată când și pe această cale, provocând discuții, se poate ajunge la aducerea la lumină a unor adevăruri istorice, altfel trecute cu vederea”.

E ușor de înțeles că, atașat de subiectul cercetării sale și aflat în relații de prietenie cu urmașii Tarangilor¹³, autorul a evitat un verdict categoric.

Nu știu cum s-a întâmplat că n-am cunoscut existența acestui document atunci când a fost publicat în „Suceava”, ci am luat cunoștință de el abia în 2002, când a apărut în „România Literară”. Imediat, într-o comunicare citită în ședința din 12 noiembrie 2002 a Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, intitulată *O autobiografie plăsmuită*¹⁴, am analizat textul și n-am evitat verdictul: **ne aflăm în fața unui falsificat**. Din păcate, în împrejurările vieții mele din acei ani, comunicarea a rămas netipărită până în 2015¹⁵. Iar cartea părintelui Valenciuc a ajuns la mine abia în decembrie 2004, când am primit-o de la autor, cu prilejul unei vizite la Volovăț.

¹¹ *Ibidem*, p. 393.

¹² Preot Dumitru Valenciuc, *Arhipresviter staurofor Constantin Tarangul, Edler von Valea Utsei*, Editura „Bucovina istorică”, Suceava, 2002, p. 7.

¹³ În mai 1998, la cel de-al IX-lea Congres de Genealogie, P. C. Pr. Dumitru Valenciuc a prezentat comunicarea intitulată *Scurte însemnări genealogice despre o familie bucovineană: Tarangul*. Ea a fost înscrisă cu următorul rezumat: „De origine controversată (polonă, tătară sau rusă), stabilită în Moldova în urma evenimentelor anului 1711 și numită inițial Arsinov-Arsinovschi, familia Tarangul a primit recunoașterea titlului de *Ritter* la 22 martie 1802; familia divizându-se (unul din frați a luat numele Tarangul), titlul a rămas valabil pentru o singură ramură, care însă s-a stins; celeilalte, i s-a conferit, la 27 martie 1909, titlul de *Edler* cu predicatul «von Valea Utsei». Membrii acestei ramuri, profund atașați Bucovinei, au înființat școli, societăți culturale, bănci populare și au dat un număr de înalți funcționari de stat și profesori. În vremurile mai noi, unii dintre ei s-au înstrăinat, stabilindu-se în Franța, Suedia, Germania, Canada, S.U.A. Prin destinul acestei familii, înțelegem mai bine o lume care s-a dus: cea a Bucovinei de altădată”. Autorul nu a mai predat textul spre publicare. Cf. *ArhGen*, VI (XI), 1999, p. 14 și 15, nota 3.

¹⁴ Cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”*, IV, 2002, 10-12, p. 14.

¹⁵ Cf. Ștefan S. Gorovei, *O autobiografie plăsmuită*, în „*Prutul. Revistă de cultură*”, V (XIV), 2015, 1 (55), p. 31-38.

Cred, astfel, că este momentul ca „dosarul” deschis în 1992-1993, prin publicarea documentului în „Suceava”, să fie închis definitiv¹⁶. Voi proceda după regulile recomandate de diplomatică: critica externă mai întâi, apoi cea internă.

Comunicatorii și proveniența documentului. Nici unul dintre cei doi autori care au publicat textul (în „Suceava” și în „România Literară”) nu a găsit necesar să-și precizeze legătura cu familia căreia îi aparținea valorosul document. Am pornit, deci, mai întâi, la identificarea lor. Bazat pe spița întocmită de Traian Larionescu (Fig. 1) și ajutat de unele informații din lucrarea părintelui Valenciuc, am ajuns la concluzia că cei doi comunicatori sunt fratele și, respectiv, fiul inginerului Erast Tarangul, nepot de fiu (Erast, 1870–1938) al preotului Constantin Tarangul, nobil de Valea Uței, arhipresviterul stavrofor de la Volovăț.

Virgil Tarangul, editorul din 1990-1992, spune că „decesul prematur al tatălui nostru” la 5 mai 1938 a întrerupt legăturile cu institutorii Mihai și Ștefan Tarangul, precizând mai apoi¹⁷:

„fratele meu Erast, aflându-se la Cernăuți, reuși să copieze documentul după o copie pe care o avea la vremea aceea Ștefan Tarangul. În timpul războiului, fratele meu strânsese mai multe notițe printre care și copia documentului, dar, din cauza deselor schimbări de domiciliu, pierduse evidența lor și, de câte ori aduceam vorba despre strămoșii noștri, se năcăjea că nu găsea copia, care rămăsese ultima, celelalte pierzându-se din cauza vicisitudinilor războiului. [...] Abia în 1986, făcând un control mai amănunțit în bagajele sale, fratele meu găsi copia”.

Și de aici începe drumul către publicare.

Din aceste detalii, îl putem identifica pe Virgil Tarangul ca frate al inginerului Erast Tarangul, stabilit la Sibiu, amândoi fiind fiii altui Erast Tarangul, mort în mai 1938 la Cernăuți, fiu, la rândul lui, al arhipresviterului stavrofor. Spița lui Traian Larionescu dă acestui Erast I trei băieți: Milo, Erast și Victor, nu însă și pe Virgil. Ori Virgil = Milo (diminutiv), ori e o confuzie între Victor și Virgil, ori a mai fost un frate cu acest ultim nume.

În 1998, inginerul Erast Tarangul era la Sibiu. Părintele Valenciuc a publicat, în fotocopie, o „Scrisoare a D-nei Vera Agârbiceanu, distinsă urmașă a Tarangilor, cu lămuriri genealogice”, din care se vede că inginerul de la Sibiu era „vărul mamei” sale și „tatăl lui Marin Tarangul care trăiește la Paris”¹⁸. Cred că acesta poate fi identificat în persoana lui Marin Tarangul născut la București la 1 mai 1938, licențiat în teologie, deținut politic în anii 1961–1964, plecat în 1979 în Franța, unde a trecut doctoratul la INALCO¹⁹.

Așadar, cei doi comunicatori ai documentului sunt unchi și nepot, fratele și fiul inginerului Erast Tarangul.

¹⁶ Revenirea la acest subiect a fost stârnită de o mică cercetare privind începuturile memorialisticii în Moldova – cf. Ștefan S. Gorovei, *Pre-memorialiști, pseudo-memorialiști*, comunicare la simpozionul *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, Iași, 9-10 iunie 2015, publicat în: Bogdan Crețu, Ofelia Ichim, Marius-Radu Clim (coordonatori), *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017, p. 33–52 (intervenițiile redacționale în pregătirea textului pentru tipar au produs unele erori pe care le voi semnala cu alt prilej). Reluând cercetarea, așa cum am anunțat în 2015 (*O autobiografie plăsmuită*, cit., p. 38), constat că o parte a demonstrației din 2002 rămâne în întregime valabilă. Preiau respectivele pasaje doar cu mici adaosuri și cu speranța că nu voi fi acuzat de ... autoplagiat.

¹⁷ Virgil Tarangul, *op. cit.*, p. 394.

¹⁸ Preot Dumitru Valenciuc, *op. cit.*, p. 77.

¹⁹ Vasile I. Schipor, *Istorie, politică și destin. Contribuții la o istorie îndurerată a Bucovinei*, în *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale*, volum coordonat de Mihai-Bogdan Atanasiu <și> Mircea-Cristian Ghenghea, Biblioteca Națională a României, Editura „Mitropolit Iacov Putneanul”, București, 2010, p. 308–309. După o informație pe care nu o pot controla, Marin Tarangul a murit la 18 septembrie 2010 (https://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Tarangul).

Originalul, traducerea și copiile. Ambii comunicatori se acordă doar asupra faptului că originalul ar fi fost scris în limba rusă. Soarta acestui document ? După Virgil Tarangul, el a fost confiscat în 1940 de la posesorul său, institutorul Mihail Tarangul din Vășcăuți pe Prut, de „autoritățile sovietice de ocupație [...] sub pretext că este document de stat”²⁰; din contra, Marin Tarangul credea că „originalul rusesc se găsește, poate, uitat undeva între documentele vreunei școli sau biserici din Bucovina”.

Traducerea ar fi fost realizată în 1931 de institutorul Mihai Tarangul (1876–1942)²¹, dintr-o ramura decăzută și rutenizată a familiei, cu care ramura nobilă a preotului de la Volovăț nu mai întreținea relații. Nu numai atât: ne spune Virgil Tarangul că frații tatălui său – adică fiii și fiicele preotului înnobilit – „aflaseră de existența unui document care atestă că familia ar avea origine tătară, considerând însă că acest fapt ar constitui o scădere a prestigiului familiei”; ca urmare, ei ignorau intenționat existența documentului și „căutau să evite orice discuție”. Doar tatăl său, „mai evoluat, reluase legătura cu institutorii Mihai și Ștefan, precum și cu Dimitrie, mai ales la insistența noastră, a fiilor săi”²².

Explicațiile par cam încâlcite și, din punct de vedere intelectual, lipsite de veridicitate. „Textul acestui document a fost păstrat în arhivele familiei Tarangul în așa fel încât să fie ferit de priviri și să nu fie accesibil oricui”, spune Marin Tarangul. De ce s-ar fi ferit fiii preotului de la Volovăț de un asemenea document extraordinar, **o autobiografie scrisă la începutul veacului al XVIII-lea**, un adevărat unicat în literatura noastră ?! De ce ar fi fost ținut ascuns, în loc să fie publicat în vreuna dintre revistele care apăreau în Bucovina în perioada interbelică („Junimea Literară”, „Făt-Frumos”, „Codrul Cosminului” etc.) ?!

Avem, așadar, un document pe care nu l-a văzut nimeni în afară de posesorul său, o traducere datată în 1931 și o (se pare singură) copie dactilografiată. Aceste amănunte nasc o umbră de îndoială, dar trebuie să recunoaștem, pe de altă parte, că împrejurările istorice prin care a trecut Bucovina în secolul al XX-lea ar fi putut constitui cadrul tragic în care să se fi petrecut faptele de pe urma cărora a rămas doar copia dactilografiată.

Având în vedere prezumția de nevinovăție și luând în considerare toate circumstanțele atenuante care ar putea fi aduse în discuție, să ne apropiem de conținutul textului.

Voi reaminti, mai întâi, în chip de premisă, cuvintele profesorului Emil Turdeanu²³:

„Nu e deloc necesar să acumulezi probe pentru a recunoaște un document fals. O singură incompatibilitate majoră în conținutul său ajunge pentru a ne trezi rezervele, după cum ajunge o greșeală, chiar și mărunță, în trucarea unei bancnote pentru a dezvălui fraudă”.

Acea „incompatibilitate majoră” nu e greu de găsit. Ea se află în chipul în care este numită soția lui Alexa Tarangul: „Anca, născută Arbore”. Or, după cum a precizat profesorul N. A. Ursu, într-o analiză menită să dezvăluie tot o fraudă²⁴,

„folosirea adjectivului *născută* cu sensul «din familia ... » este specifică stilului administrativ modern, creat sub influența limbilor

²⁰ Virgil Tarangul, *op. cit.*, p. 384. În «„pledoaria” pro autenticitate», însă, Virgil Tarangul pare a se contrazice: documentul pare a se fi pierdut odată cu toate actele familiei, în timpul refugiului lui Mihail Tarangul spre Germania, în 1940 (*ibidem*, p. 394).

²¹ *Ibidem*, p. 384 și 394.

²² *Ibidem*, p. 394.

²³ Émile Turdeanu, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Éditions E. J. Brill, Leiden, 1985, p. 221 (cu privire la Zbornicul de la Bisericiani).

²⁴ N. A. Ursu, *Două documente false privitoare la „academia” lui Vartolomei Mazereanu de la Mănăstirea Putna*, în *AIHA*, XXIII, 1986, 2, p. 845 (cu privire la așa-zisul atestat dat în 1778 viitorului Isaia Băloșescu). Studiul a fost reluat în idem, *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Editura „Cronica”, Iași, 2002, p. 92–117 (citatul reprodus în text se află la p. 101).

occidentale, în secolul al XIX-lea. În limba română din secolul al XVIII-lea se foloseau în astfel de cazuri sintagmele *fiica lui ...* sau *din neamul ...*”.

Desigur, în acest punct s-ar putea spune că nu avem în față originalul, care ar fi fost scris în limba rusă, ci versiunea traducătorului, iar formularea respectivă ar putea să aparțină acestuia din urmă. Dar este posibil ca tocmai în acest aspect să se afle elementul care să conducă la verdict. În absența originalului, dar și a traducerii inițiale, las deoparte acest argument.

Din punctul de vedere al teoriei literare, memorialistica este un gen cu totul deosebit. S-au purtat și se poartă discuții ample pentru categorisirea diferitelor forme de redactare și de cuprindere a trăirilor cuiva (jurnale, autobiografii, amintiri, memorii). La începutul veacului al XVIII-lea, genul tocmai se constituia. Samuel Pepys (1633–1703) cu jurnalul său în Anglia, cardinalul de Retz (1613–1679) și ducele de Saint-Simon (1675–1755) cu faimoasele lor memorii în Franța sunt reperele incontestabile. A avea, în Moldova anul 1712, o autobiografie ca aceea atribuită lui Ioan Arsinoiu ar fi un adevărat **eveniment de istorie literară**. Dar Ioan Arsinoiu nu era nici cardinalul de Retz, nici ducele de Saint-Simon și nici măcar burghezul Samuel Pepys. Instrucția sa nu putea fi decât elementară, dacă nu chiar precară. Pentru a purta steagul și a tălmăci în și din rusește nu avea nevoie de multă știință de carte.

Și apoi, amintirile, memoriile, nu se scriu la vârsta de 30 de ani ! Chiar și în zilele noastre, între „timpul trăirii” și „timpul mărturisirii” se interpune o lungă perioadă, ceea ce face ca adeseori evenimentele povestite să sufere de deformări. „La cold”, doar diplomații și militarii de rang înalt *dacă* așterneau pe hârtie asemenea relatări – de regulă, pentru informarea superiorilor. Dar Ioan Arsinoiu nu era o personalitate din prima linie a vieții politice și sociale a Moldovei, încât să se poată presupune că i s-ar fi cerut să scrie sau că avea o asemenea conștiință de sine, încât a socotit că istoricii viitorului ar fi tare sărăciți dacă le-ar lipsi mărturia sa – despre sine și despre lupta de la Stănilești. Or, **un om din Moldova anul 1712, născut la Iași în 1682, nu putea avea asemenea idei**. Pentru că, în caz contrar, am mai fi avut câteva zeci de alte relatări identice.

Un ucrainean moldovenizat²⁵, sau poate un valah din Ucraina, așezat în Moldova, chiar școlit într-o școală de ofițeri de la Moscova, nu avea cum să compună un asemenea text, plin de cele mai precise amănunte. Nici chiar *istoricul* Dimitrie Cantemir nu descrie evenimentele care îl interesează cu asemenea precizări – precum: „miercuri, 10 iulie”. Un om de la 1712 nu putea să spună despre țarul Rusiei „Petru I”, ci eventual „Petru Alexeievici”, nu putea să spună „Ahmed III”, ci doar „Ahmed sultan”. Multe detalii – menite, evident, să consolideze credibilitatea relatării – sunt, de fapt, tot atâtea indicii ale plăsmuirii. Astfel, despre Dimitrie Tarangul ni se spune – cum am arătat deja – că a fost inițiat în știința de carte de mitropolitul Dosoftei, iar în meseria armelor de spătarul Ilie Țifescu. Mitropolitul Dosoftei a părăsit Moldova în 1686, iar Ilie Țifescu (poreclit *Frige Vacă*, din neamul lui Istratie vodă Dabija) a ajuns mare spătar abia în 1703²⁶; or, e greu de acceptat că între instruirea în cele două „ramuri” de învățătură de care s-a bucurat Dimitrie Tarangul ar fi trecut vreo două decenii. Se mai spune că, în ajunul bătăliei de la Stănilești, acest Dimitrie „era sub ordinele logofătului Darie Donici în regimentul de cavalerie constituit din mazili și răzeși veniți cu caii lor”. Autorul transpune în vechime o imagine a unităților militare și încearcă să o racordeze la realitățile sociale ale aceluia început de veac XVIII. Iar la vremea luptei de la Stănilești, boierul Darie Donici era doar serdar, ajungând mare logofăt abia peste vreo două decenii²⁷.

Interesul evident al autorului vizează, însă, familia Tarangul. Rădăcinile acesteia sunt evocate de câteva ori. Astfel, la început, Alexa Tarangul este prezentat ca un „coborător din Hoarda

²⁵ În ceea ce urmează, preiau și unele fragmente din comunicarea din 2002, publicată în 2015. Cf. *supra*, nota 16.

²⁶ Pentru acest personaj: I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Țifescu și omorârea lui Miron și Velișco Costin*, în *ARMSI*, s. II. t. XXXII (1909-1910), 1910, p. 807–844. V. și Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 399.

²⁷ Cf. Mihai-Bogdan Atanasiu, *Din lumea cronicarului Ion Neculce. Studiu prosopografic*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 360–361.

de Aur”; mai spre mijlocul relatării, se spune despre el că „se ținea foarte mândru și, de câte ori vrun boier se lega de originea familiei Tarangul, el îi replica că neamul său era pământean înainte de venirea lui Dragoș, când Moldova se chema «Cumania Neagră»”. A treia oară, strămoșii Tarangilor sunt evocați prin referire la mitropolitul Dosoftei, care „susținea că postelnicul Alecsandru [Tarangul] își spunea Alecsa în memoria unui strămoș cu acest nume, decapitat de Ștefan cel Mare pentru că făcuse parte din cei ce erau împotriva unui războiu cu Radu al Valahiei”. Nu cred că e nevoie de o demonstrație specială pentru a accepta că un ostaș moldovean de la mijlocul veacului al XVII-lea, precum era (*dacă va fi fost !*) Alexa Tarangul, nu putea să aibă, în tezaurul său de cunoștințe istorice, informații despre ... Hoarda de Aur și despre Cumania Neagră. Cu totul nefirească apare și precizarea că Alexa Tarangul ar fi fost înmormântat la Siret, „în cimitirul bisericii Mușatei”: această numire aparține, probabil, veacului al XX-lea sau cel mult celui anterior.

Din punct de vedere genealogic, legătura cu Alexa stolnicul, unul dintre cei trei boieri tăiați de Ștefan cel Mare la Vaslui la 16 ianuarie 1471²⁸, reprezintă elementul cel mai surprinzător: nu numai că o asemenea „pronomie” în amintirea unui strămoș trăitor cu două secole în urmă este cu totul neverosimilă, dar nici măcar vreo posteritate anume nu este documentar cunoscută respectivului personaj. Raționamentul care pune în legătură pe Alexa stolnicul de la 1471 cu Alexa postelnicul Tarangul de la 1680 e din aceeași categorie cu acela al unui fost student al meu, care, întrucât purta numele de botez *Luca*, se socotea urmașul lui ... *Luca Arbure* !

Un element genealogic de natură să trezească puternice suspiciuni este înrudirea cu familia Apostol, coborâtoare din cazacul Apostol (1649); din tot ce se știe despre această familie, nu se vede vreo înrudire cu familii din Moldova vremii respective²⁹. De altfel, trebuie spus că nici familia Tarangul nu apare în documentele moldovenești ale vremii. Abia recensământul rusesc din 1774 înregistrează, la Răpujnița (ținutul Cernăuților), între cei trei șlehtici de acolo, pe *Vasilie Taranga*³⁰. Semnalarea acestui personaj – neobservat, pare-se, până acum – poate să fie de natură a îndruma cercetarea genealogică într-o direcție mai rodnică.

Analiza poate fi extinsă, rezultatul va fi același: nu avem de-a face cu un **document autentic**, eventual refăcut, prefăcut, prin traducerea lui dintr-o limbă străină. Informațiile cuprinse în el sunt corecte, dar nu pentru că le-ar fi cunoscut presupusul autor de la 1712, ci pentru că plămuitorul le-a cules din lucrări istorice moderne: bogăția și precizia lor mărturisesc inspirația modernă (cum a sugerat părintele Valenciuc încă din 2002). Pe această „canava” de elemente *controlabile*, autorul a țesut o poveste de pseudo-istorie familială, susținută de elemente *incontrolabile* și, foarte probabil, fabulate. Cu o documentare sârguincioasă, el – cum s-ar spune azi – *și-a făcut bine temele*.

Din punct de vedere istoric, textul nu este altceva decât o **contrafacere târzie**. Autorul lui este, după părerea mea, chiar acela care ne este prezentat ca traducător: alcătuirea metodică a compoziției și stilul pedant al expunerii evocă perfect actul didactic.

²⁸ Cf. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ediția a II-a revăzută, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 96.

²⁹ Cf. G. Bezviconi, *Roirea familiilor românești peste Nistru*, în „Cetatea Moldovei”, an. II, vol. III, nr. 14, 1 noiembrie 1941, p. 120–145 (aici, p. 127); idem [Gheorghe G. Bezviconi], *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, II, București, 1943, p. 178.

³⁰ *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774*, VII,1, alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P. G. Dmitriev, sub redacția lui P. V. Sovietov, Editura „Știința”, Chișinău, 1975, p. 436. La aceeași vreme, în satul Țopeni sunt doar zece rușoși, membri ai familiei Țopa (*ibidem*, p. 416).

Pentru întregirea dosarului, reproduc și aici cele două texte, aflate deocamdată în arhiva mea, între hârtiile moștenite de la Traian Larionescu³¹. Sunt scrise și semnate de inginerul Erast Tarangul, fratele și tatăl celor doi comunicatori ai textului aflat în discuție. Primul are patru pagini scrise de mână și este datat *București, 20 februarie 1939* (**Fig. 2a-d**); al doilea are o singură pagină dactilografiată și este datat *București, 22 iunie 1943* (**Fig. 3**)³².

Primul document arată starea cunoștințelor de istorie familială în 1939: numele de botez al ultimului Tarang nu era cunoscut (se va „afla” că era Alexa !), el n-avea decât o fiică, Ileana (se va „descoperi” și un fiu, Dimitrie !), iar cel care avea să devină autorul povestirii era un „boier rus” care se chema Dimitrie Arsinoș (se va metamorfoza în valahul Ioan Arsinoiu de la Moghilău !). Se poate că aceste detalii vor permite stabilirea răstimpului când s-a fabricat autobiografia. Poate să fie, de asemenea, sugestiv faptul că în amintirile lăsate de un alt membru al familiei, Erast (Diti) Tarangul (1901–1985), profesor universitar la Cluj, incursiunea în genealogia familiei nu urcă decât până la străbunicul Constantin, căsătorit cu Maria Soare, părinții arhipresviterului de la Volovăț³³. Să fi fost flerul juristului care a frânat avântarea în zone mai ... încețoșate ?!

Imaginarul genealogic este la fel de interesant ca și genealogia documentară³⁴. Iar „autobiografia” pe care Ioan Arsinoiu ar fi scris-o în 1712-1713, pentru a înveșnici povestea Tarangilor, se rânduiește în categoria *falselor memorii*³⁵, care pot fi, și ele, la fel de interesante ca și memoriile autentice. Așezând toate lucrurile la locurile lor, poate începe și cercetarea istorică.

³¹ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Traian Larionescu* (1905–1979), în *ArhGen*, VII (XII), 2000, 1–4, p. 65–67. Respectiv documentele au fost tipărite și ca anexe ale articolului *O autobiografie plăsmuită*, cit. (*supra*, nota 15), p. 35–37.

³² Documentele prezentate aici în fotocopii se regăsesc și în cartea despre *Arhipresviterul stavrofor Constantin Tarangul*, *Edler von Valea Utsei*. Autorul anunță (p. 9, nota 12) că i-am pus la dispoziție „notele lui Traian Larionescu privitoare la această familie”; numai că, dintr-o încurcătură de fișe probabil, aceste materiale au fost greșit prezentate. Astfel, la p. 75 este redată o „Schiță genealogică a familiei Tarangul, autor ing. Erast Tarangul. Ms. aflat în posesia noastră”: de fapt, este spița din realizată de Larionescu (aici, **Fig. 1**), aflată încă în posesia mea. La p. 79, „Însemnări ale ing. Erast Tarangul, 20 febr. 1939, în arhiva Larionescu. Arh. St. București” – de fapt, manuscris original tot în posesia mea (aici, **Fig. 2a-d**). Iar la p. 80: „Însemnări ale ing. Erast Tarangul asupra originilor familiei”, din 2 iunie 1943; nu se indică nici un depozit: și această foaie este în posesia mea (aici, **Fig. 3**). Adaug încă trei documente, din aceeași arhivă, cu însemnări genealogice (**Fig. 4** și **Fig. 5**) și un proiect de inscripție pentru o piatră funerară (**Fig. 6**), toate provenind, cred, de la inginerul Erast Tarangul.

³³ Erast Tarangul, *Amintiri*, volum îngrijit de Radu Florian Bruja și Lucian Nastasă-Kovács, Editura „Eikon” & Editura „Școala Ardeleană”, Cluj-Napoca, 2016, p. 25. Mulțumesc d-lui Lucian Nastasă-Kovács pentru amabilitatea cu care mi-a oferit acest volum. Autorul era fiul preotului profesor Orest Tarangul (* 29.VII.1877, Volovăț – † 10.XI.1960, Suceava), fiul cel mai mic al arhipresviterului înnoobilat la 1909 – cf. Preot Dumitru Valenciuc, *op. cit.*, p. 15 (fără menționarea numelui copiilor săi); Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, II, colaboratori principali Eugen Dimitriu, Erich Beck, Editura „Princeps Edit” Iași, Suceava, 2004, p. 475–477.

³⁴ Cf. Filip-Lucian Iorga, *Strămoși pe alete. Călătorie în imaginarul genealogic al boierimii române*, cu un cuvânt înainte de Neagu Djuvara, Editura „Humanitas”, București, 2013. Se evocă, în legătură cu familia Ghyka, „forța simbolică a numelui matern” (p. 171); ne putem întreba dacă preluarea numelui Tarangul nu stă (ca și în multe alte cazuri) sub aceeași zodie.

³⁵ Ștefan S. Gorovei, *Pre-memorialiști, pseudo-memorialiști*, cit. (*supra*, nota 16), p. 51.

ANEXE

1.

Tarangii

Puține sunt familiile vechi românești cari să-și fi păstrat în decursul veacurilor atât tulpina dacă cât și terminația latină a numelui lor. Numai tradiția și mândria generațiilor trecute, precum și convingerea de a purta un nume nepătat, a ferit familia Tarangul de schimonosirea numelui strămoșesc, în pofida tuturor influențelor străine. El constituie în toate timpurile cea mai sfântă moștenire lăsată din tată în fiu și rămâne singurul bun de preț atunci când scăpătează și-și pierde moșia.

Către sfârșitul domniei lui Constantin Cantemir, neamul Tarangilor se stingea. Ultimul descendent al armașilor moldoveni cu renume, devenit simplu mazil la Ivancăuți, n-avea decât o fiică: Ileana (?). Aceasta se mărită cu un boier rus Dimitrie (?) Arsinof, imigrant venit cu oștirile țarului Petru cel Mare, ce se așază în Țopeni (astăzi Piedecăuți ?), cumpărând pământ. Zestrea Tarangei și moșia lui Arsinof se întindeau împreună de la Ivancăuți la Țopeni.

Ei avură 2 copii: Vasile și Alexe.

Alexe, născut pe la 1714 în Țopeni, luă numele de familie al mamei sale, reînviind astfel neamul Tarangul care se stinsese.

Vasile, fratele mai mare, păstră numele rus al tatălui. El avu un fiu: Teodor. Acesta se căsătorii de mai multe ori, dar n-avu copii. Numele de familie Arsinof deveni Arsinowski. Ultima lui soție se chema Rosalia. [Orest Tarangul, actualul consilier consistorial, deține un document original, scris latinește – de pe timpul împăratului Iosif II – prin care se constată că Teodor Arsinowski, fiul lui Vasile, este mazil, deci nobil. Pe spatele acestui document se găsește adnotat la 17 mai 1870 în Sniatyn că Rosalia Arsinowski, văduva lui Teodor, care a decedat fără copii, declară că nu are nimic împotriva ca Constantin Tarangul, *vărul* lui Teodor Arsinowski, să obțină titlu de noblete pe baza diplomei de pe față. În realitate, Constantin Tarangul era *fiul vărului* lui Teodor Arsinowski].

Alexe Tarangul, fratele mai mic al lui Vasile Arsinof, avu un fiu: Ioan. Acesta, născut pe la 1750 în Piedecăuți, se căsătorii în anul 1772 cu Safta Istratuță [actul de cununie la Maria Mintici] și era moșier în „Bereski” = Piedecăuți. El moșteni pământul strămoșesc de la Ivancăuți. [Tot Orest Tarangul posedă copia unui act din 15 octombrie 1821 (originalul este înregistrat la Consistoriul Diecesei Bucovinei sub n-rul 9080) prin care mai mulți „stăpânitori” – printre cari și Ioan Tarangul – agreează în calitatea lor de patroni bisericești pe preotul Ioan Andreiciuc ca paroh în Ivancăuți].

Ioan Tarangul muri pe la 1823 și fu înmormântat în Vașcăuți pe Ceremuș. El avu 6 copii: **Constantin**, născut la 1774 în Ivancăuți; **Ioan**, născut în anul 1775; **Mihai**, născut în anul 1790 și 3 fete.

Constantin luă de soție la 11 februarie 1810 pe Maria Soare [actul de cununie se găsește la Eugen Tarangul, avocat în Suceava] și îmbrățișă cariera preoțească. În 1833 moare soția lui. Ea este înmormântată în curtea bisericii din Horoșăuți. Constantin o supraviețuiește până la 4 aprilie 1850, când moare de „vătămătură” (hernie) și este înmormântat la Vicovul de jos în curtea bisericii.

Fratele lui, Ioan, moare în anul 1852 fără urmași.

Celălalt frate, Mihai, se cunună la 7 aprilie 1824 cu Ileana Domnica Lucasievici. Din actul de căsătorie, întocmit la Ivancăuți, reiese că obținuse recunoașterea nobleței. El moare la 11 octombrie 1844, iar soția lui la 22 martie 1847. Ambii înmormântați la Piedecăuți.

Constantin avu 2 copii:

– Constantin (născut la 8/20 octombrie 1823 în Vașcăuți pe Ceremuș și căsătorit în Jadova la 8/20 noiembrie 1848 cu Maria Țurcan, născută la 20 martie 1835. El moare la 14 aprilie 1910, iar ea la 6 februarie 1922. Ambii înmormântați în curtea bisericii din Volovăț. Ei sunt părinții tatălui meu Erast, născut la 22 noiembrie 1870 în Volovăț, repausat la 7 mai 1938 și înmormântat la Cernăuți)

– Elena (*1818 – †1878, măritată cu Dimitrie Siretean, *1811 – †1881, protoereu la Vicovul de Sus).

Mihai avu 6 copii: Ioan (însurat cu Ana Leontina Totoiescul), Maria (măritată cu Gheorghe Laza), Dimitrie (necăsătorit), Eufemia (moare tânără), Ilie (însurat întâi cu Sanda Tăutul, apoi cu Eufrosina Negrușu) și Teodor (însurat cu Alexandra Sorocean). Aproape toți copiii lui Mihai Tarangul cad pradă rutenizării, astfel că această ramură a familiei s-a înstrăinat.

Erast Tarangul

Inginer

București, 20 februarie 1939

2.

În timpul când „Stände-Commission” din Lemberg se ocupa și de organizarea nobilimii din Bucovina, Teodor Arsinof – care deținea toate documentele de familie – dobândi recunoașterea nobleței („verum masillum seu nobilem esse, talique titulo legaliter insigniri”) printr-un ATTESTATUM eliberat la 22 martie 1802 în Lemberg de acea comisiune, însă pe numele de familie Arsinowski.

Vărul său primar, Ioan Tarangul (fiul lui Alexe Tarangul, frate bun al lui Vasile Arsinof, tatăl lui Teodor), moștenind moșia Berești (Piedecăuți – Ivancăuți), se intitula „stăpânitor”, era mazil și făcea parte din nobilimea Bucovinei. În anul 1808, când răsuna în Austria apelul pentru formarea de „Freischärler” împotriva lui Napoleon, un oarecare Kalmuski (care avea moșia la Rohozna) se proclamă comandantul unei asemenea unități și recrută, fie prin persuasiune, fie prin forță, tineri din nobilimea Bucovinei pentru constituirea corpului său de voluntari. Așa ajunse și la Berești, la Ioan Tarangul, spre a-l determina să-și dea pe cei doi fii: Constantin și Mihai, fiecare cu calul și echipamentul propriu. Kalmuski obținu ca fiul mai mare Constantin să intre în „Freikorps” și căpătă 100 galbeni („100 Stück in blankem Golde”) pentru ca băiatul mai mic Mihai să fie lăsat bătrânului la moșie.

Constantin Tarangul, căsătorindu-se mai târziu cu o burgheză (Maria Soare) împotriva voinței părintești, fu dezmoștenit („urkundlich und grundbücherlich vom Adel und Vermögen enterbt” în februarie 1810, pierzând totodată și titlul de noblețe. Fratele său mai mic Mihai se cunună la 7 aprilie 1824 cu Ileana Domnica Lucasievici. În actul de căsătorie, întocmit la Ivancăuți, este menționat că era „nobil”. Constantin însă – deși frate bun cu el – nu mai avea dreptul la acest titlu.

Unchiul Teodor Arsinof (vărul primar al tatălui lor Ioan Tarangul) rămânând fără copii – cu toate că avusese cinci soții – s-a gândit să treacă titlul său de noblețe asupra lui Constantin, care însă nu vroia să consimtă la schimbarea numelui de familie în Tarangul-Arsinowski. Abia la 27 martie 1909 redobândi titlul de noblețe al familiei Tarangul cu predicatul de „Valea Utsei” (spre deosebire de ramura rutenizată, coborâtore din Mihai Tarangul), numindu-se Konstantin Tarangul, Edler von Valea Utsei. Acesta era bunicul meu.

Erast Tarangul

inginer

București, 22 iunie 1943

Abrevieri

ArhGen = Arhiva Genealogică

AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași

ARMSI = Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice

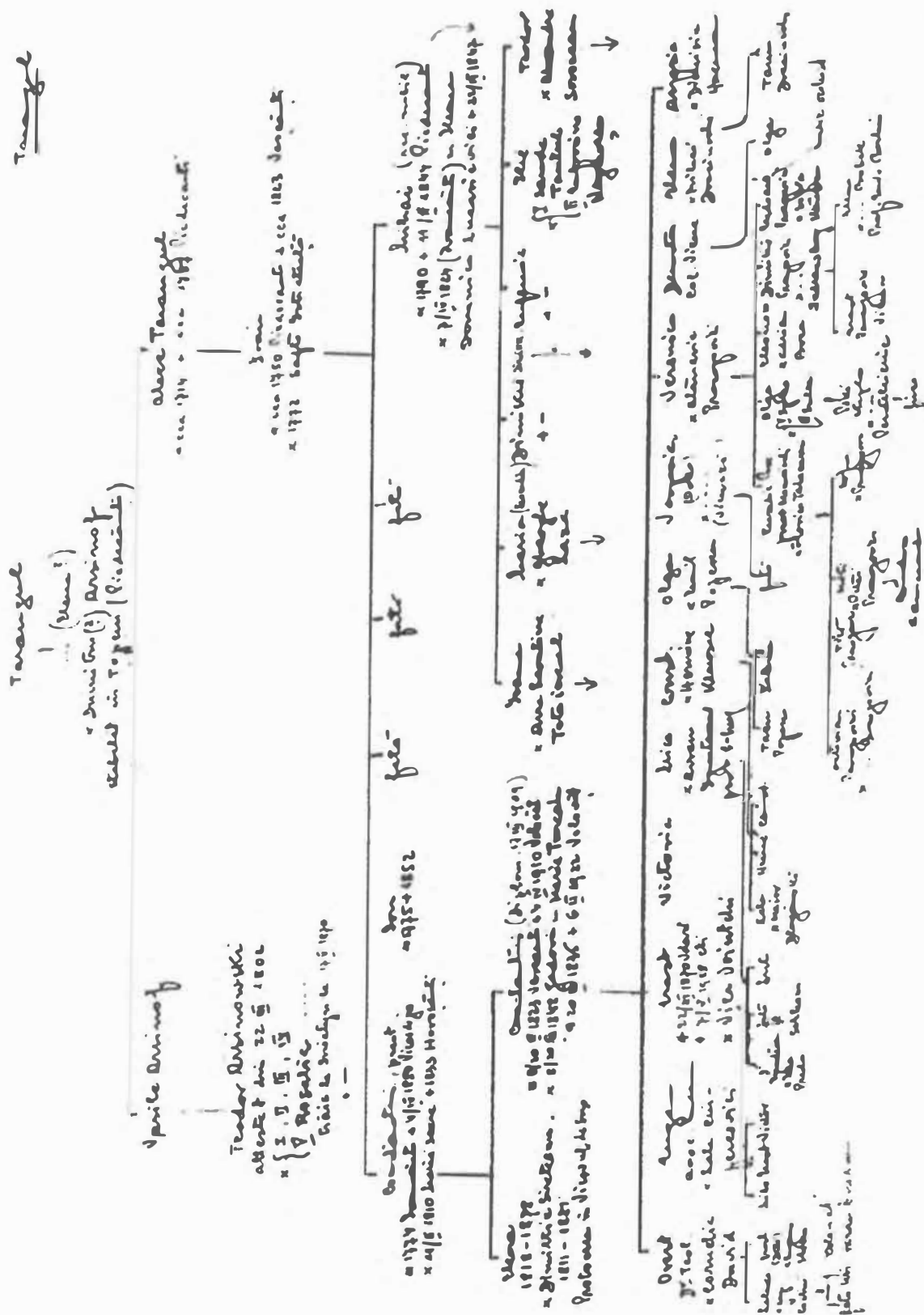

Fig. 1. Genealogia familiei Tarangul (de Traian Larionescu)

Tarangii

Putne sunt familii vechi românești care s-au și fi păstrat în decursul veacurilor atât tulpina dacă cât și terminația latină a numelui lor. Numai tradiția și mândria generațiilor trecute, precum și convergența de a purta un nume nepătat, a ferit familia Tarangul de schimbarea numelui strămoșesc, în pofda tuturor influențelor străine. El constituie ^(în toate timpurile) cea mai sfântă moștenire lăsată din tată în fiu și rămâne năgural bun de pret atunci când răpătează și și pierd moșia.

Către sfârșitul domniei lui Constantin Cantemir, neamul Tarangilor se stingea. Ultimul descendent al armazilor moldoveni cu renume, devenit simplu năz la Ivancăuți n'avea decât o fiică: Ileana (?). Aceasta se mărită cu un boier rus Dimitrie (?) Arsinof, imigrant venit cu oștile țarului Petru cel Mare, ce se așază în Topeni (astăzi Pădăuți?) cumpărând pământ. Zestrea Tarangei și moșia lui Arsinof se întindeau împreună dela Ivancăuți la Topeni.

El avea 2 copii: Vasile și Alexe.

Fig. 2 a. Relatarea lui Erast Tarangul din 1939

Alexe, născut pe la 1714 în Topeni, luă numele de familie al mamei sale, reînviind astfel neamul Tarangul care se stinsese.

Vasile, fratele mai mare, păstră numele rus al tatălui. El avea un fiu: Teodor. Acesta se căsătorise de mai multe ori, dar n'avea copii. Numele de familie Arsinof deveni Arsinowski. Ultima lui soție se cheama Rosalia. [Orest Tarangul, actualul conașter conaștorial, deține un document original scris în latinește — de pe timpul împăratului Iosif II — prin care se constată că Teodor Arsinowski, fiul lui Vasile, este mazil, deci nobil. Pe spatele acestui document se găsește adnotat la 17 mai 1870 în Sniatyn că Rosalia Arsinowski, văduva lui Teodor, care a decedat fără copii, declară că nu are nimic împotriva ca Constantin Tarangul, vărul lui Teodor Arsinowski să obțină Actul de nobilitate pe baza Diplomei de pe fată. În realitate Constantin Tarangul era fiul vărului lui Teodor Arsinowski.]

Alexe Tarangul, fratele mai mic al lui Vasile Arsinof, avea un fiu: Ioan. Acesta, născut pe la 1750 în Piedecăuți, se căsătorise în anul 1772 cu Săfta Istrățiuță [actul de cununie la Maria Antici] și era moșier în „Bereski” = Piedecăuți. El moșteni pământul strămoșesc de la Ioan Antici. [Tot Orest Tarangul posedă

Fig. 2 b. Relatarea lui Erast Tarangul din 1939

copia unui act din 15 Octombrie 1821 (originalul este înregistrat la Consistoriul Diecesei Bucovinei sub n.-rul 9080) prin care mai mulți „stăpânitori” — printre cari și Ioan Tarangul — agreează în calitatea lor de patroni bisericești pe preotul Ioan Andreiciuc ca paroh în Ivancăuți.]

Ioan Tarangul muri pe la 1823 și fu înmormântat în Vascăuți pe Cereșus. El avu 6 copii: Constantin, născut la 1774 în Ivancăuți; Ioan, născut în anul 1775; Măhai, născut în anul 1790 și 3 fete.

Constantin luă de soție la ~~1810~~ 11 Februarie 1810 pe Maria Soare [actul de cununie se găsește la Eugen Tarangul, avocat în Suceava] și îmbrățișă cariera preotească. În 1833 moare soția lui. Ea este înmormântată în curtea bisericii din Horodăuți. Constantin o supraviețuiește până la 4 Aprilie 1850 când moare de „vătășitură” (leunie) și este înmormântat la Vizorul de Jos în curtea bisericii.

Fratele lui, Ioan, moare în anul 1852 fără urmasi.

Celălalt frate, Măhai, se cunună la 7 Aprilie 1824 cu Ileana Domnica.

Fig. 2 c. Relatarea lui Erast Tarangul din 1939

Lucasovici. Din actul de căsătorie, întărit la Ivanciuta, reiese că obținuse recunoașterea nobileței. El moare la 11 Octombrie 1844, iar soția lui la 22 Martie 1847. Ambii înmormântați la Piedecânt.

Constantin are 2 copii: - Constantin (născut la 8/20 Octombrie 1823 în Vascauti pe Ceremes și căsătorit în Jidova la 8/20 Noiembrie 1848 cu Maria Turcan, născută la 20 Martie 1835. El moare la 14 Aprilie 1910, iar ea la 6 Februarie 1922. Ambii înmormântați în curtea bisericii din Volovăț. Ei sunt părinții tatălui meu Erast, născut la 22 Noiembrie 1870 în Volovăț, răsunat la 7 Mai 1938 și înmormântat la Cerătați) — Elena (născută la 1878-1879)

ritată cu Dimitrie Iretcan (1811-1881) protouen la Vizorul de Sus).

Aha: are 6 copii: Ioan (însoțit cu Ana Leontina Totoiescu), Maria (născută cu Gheorghe Laza), Dimitrie (necăsătorit), Eufemia (moare tânără), Ilie (însoțit întâi cu Sante Tântul, apoi cu Eufrosina Negrușan) și Teodor (însoțit cu Alexandra Sorocean). Aproape toți copiii lui Aha: Tarangul cad pradă rutenizării, astfel că această ramură a familiei s'a încheiat.

București, 20 Februarie 1939 Erast Tarangul
inginer

Fig. 2 d. Relatarea lui Erast Tarangul din 1939

În timpul când "Stände-Commission" din Lemberg se ocupa și de organizarea nobilimii din Bucovina, Teodor Arsinof - care deținea toate documentele de familie - dobândi recunoașterea nobleței ("verum masillum seu nobilem esse, talique titulo legaliter insigniri") printr'un ATTESTATUM elăberat la 22 Martie 1802 în Lemberg de acea comisiune, însă pe numele de familie Arsinowski.

Vărul său primar, Ioan Tarangul (fiul lui Alexe Tarangul, frate bun al lui Vasile Arsinof, tatăl lui Teodor), moștenind moșia Berești (Piedecăuți - Ivancăuți), se intitula "stăpânitor", era mazil și făcea parte din nobilimea Bucovinei. În anul 1808, când răsună în Austria apelul pentru formarea de "Freischärler" împotriva lui Napoleon, un oarecare Kalmuski (care avea moșia la Rohozna) se proclamă comandantul unei asemenea unități și recrută, fie prin persuasiune, fie prin forță, tineri din nobilimea Bucovinei pentru constituirea corpului său de voluntari. Așa ajuns și la Berești, la Ioan Tarangul, spre a-l determina să-și dea pe cei doi fii: Constantin și Mihai, fiecare cu calul și echipamentul propriu. Kalmuski obține ca fiul mai mare Constantin să intre în "Freikorps" și câpătă 100 galbeni ("100 Stück in blankem Golde") pentru ca băiatul mai mic Mihai să fie lăsat bătrânului la moșie.

Constantin Tarangul, căsătorindu-se mai târziu cu o burgheză (Maria Soare) împotriva voinței părintești, fu desmoștenit ("urkundlich und grundbücherlich vom Adel und Vermögen enterbt") în Februarie 1810, pierzând totodată și titlul de nobleț. Fratele său mai mic Mihai se cunună la 7 Aprilie 1824 cu Ileana Domnica Lucasievici. În actul de căsătorie, întocmit la Ivancăuți, este menționat că era "nobil" Constantin însă - deși frate bun cu el - nu mai avea dreptul la acest titlu.

Unchiul Teodor Arsinof (vărul primar al tatălui lor Ioan Tarangul) rămânând fără copii - cu toate că avusese cinci soții - s'a gândit să treacă titlul său de nobleț asupra lui Constantin, oare însă nu vroia să consimtă la schimbarea numelui de familie în Tarangul-Arsinowski. Așa la 27 Martie 1909, fiul lui Constantin redobândi titlul de nobleț al familiei Tarangul cu predicatul de "Valea Utsei" (spre deosebire de ramura rutenizată, coborîtoare din Mihai Tarangul), numindu-se Konstantin Tarangul, Edler von Valea Utsei. Acesta era bunicul meu.

București 22 Iunie 1943

Erast Tarangul
inginer

Fig. 3. Relatarea lui Erast Tarangul din 1943

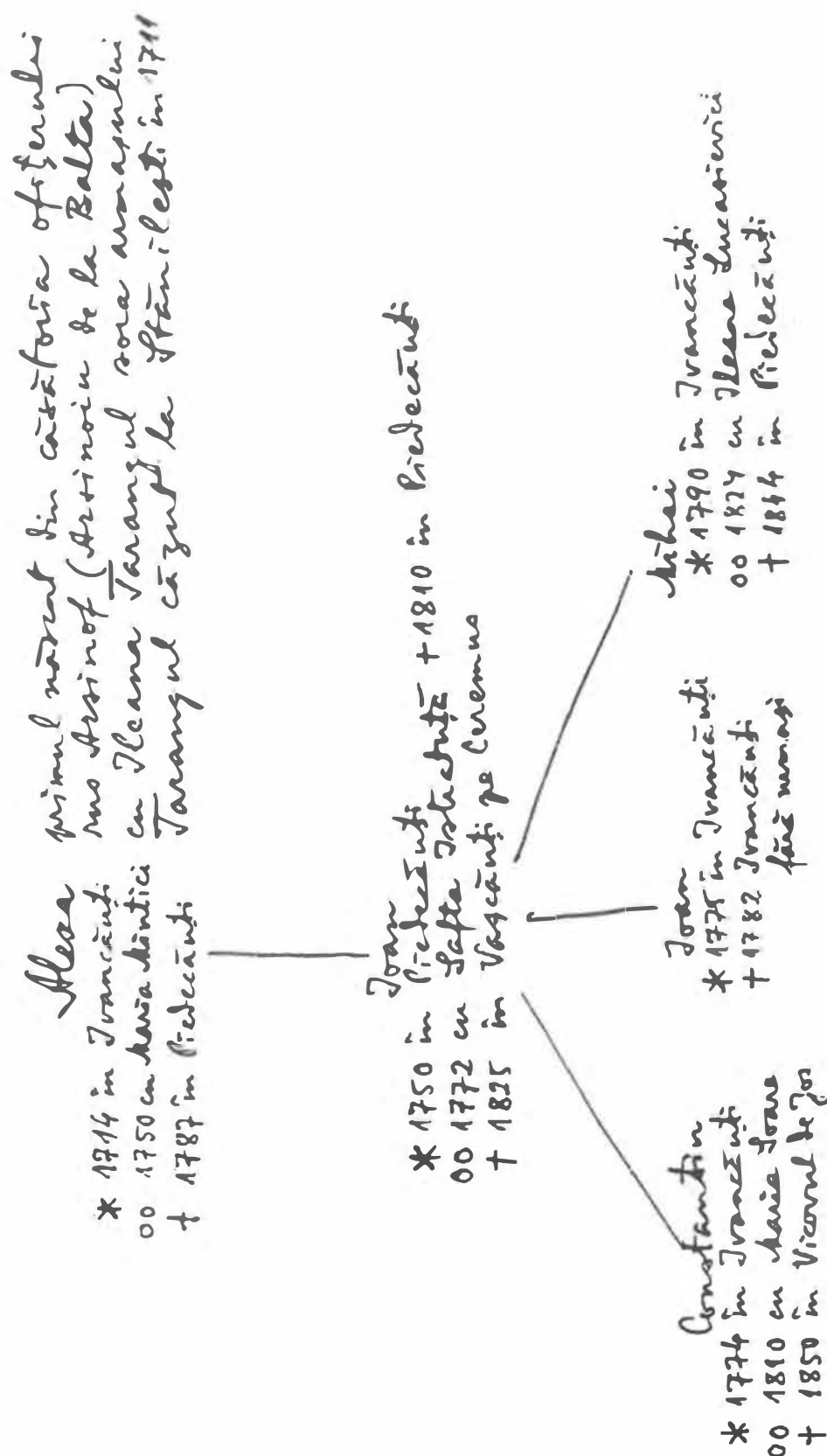

Fig. 4. Fragment genealogic (de Erast Tarangul)

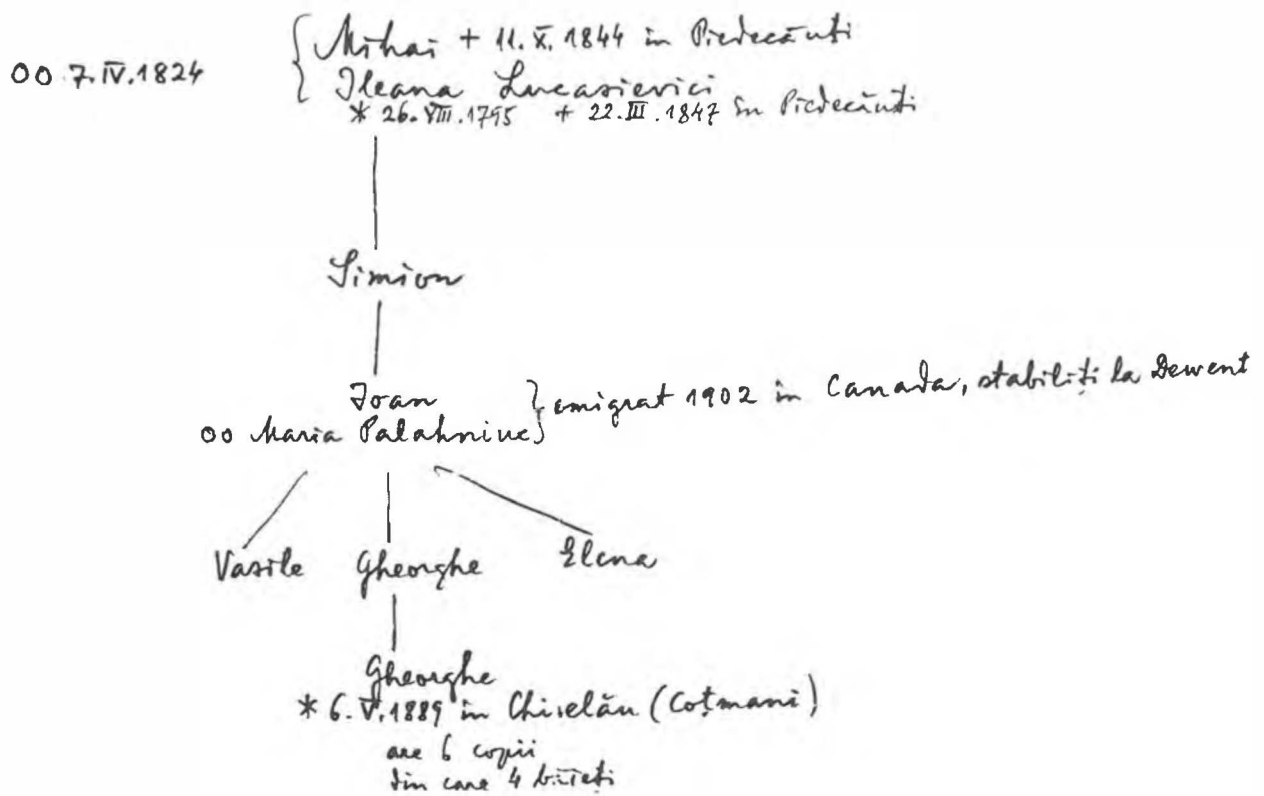

Fig. 5. Fragment genealogic (de Erast Tarangul)

De gravat pe spatele pietri:
 Însemnare a lui Taticu, într-o pomenire:

Alexe * circa 1714 în Topeni
 + circa 1787 în Piedecăuți

Joan * circa 1750 în Piedecăuți
 + circa 1823 în Vascăuți
 și soția lui Safta, născută Istrățuță

Constantin * 1774 în Ivancăuți
 + 4. IV. 1850 în Vizovul de Jos
 și soția lui Maria, născută Soare

Constantin * 8. X. 1823 în Vascăuți
 + 14. IV. 1910 în Volovăț (Vala Uței)
 și soția lui Maria, născută Turcan

Fig. 6. Însemnări pentru o piatră funerară (de Erast Tarangul)

O LECȚIE ÎN OBERGIMNASIUM DIN SUCEAVA

Ștefan BUCEVSCHI

Fragment din romanul inedit *Ce vină avea săracu' Stalin*, 1989,
text ales și stabilit pentru tipar
de ing. Mircea Irimescu

Rezumat: Romanele pe teme bucovinene ale lui Ștefan Bucevski au un pronunțat caracter documentar și cuprind istoria Bucovinei de la ocuparea austriacă din 1775, până la invazia sovietică din martie-aprilie 1944. Lectura lor este utilă chiar și profesioniștilor în studiul trecutului acestui mult frământat colț de țară românească, cu atât mai mult publicului larg, cu precădere tineretului. Prin publicarea lor s-ar pune în circulație nu numai scrieri de larg interes, ci și modelul unui luptător, om de cultură și patriot de excepție, Ștefan Bucevski. În criza de valori din zilele noastre, exemplul oferit de un astfel de om poate fi util și stimulator.

Cuvinte cheie: Ștefan Bucevski, memorialistică, istoria Bucovinei

Abstract: The novels with Bukovinian themes written by Ștefan Bucevski have a pronounced documentary character and they comprise the history of Bukovina from the Austrian occupation of 1775 until the Soviet invasion of March-April 1944. Their reading is useful even to the professionals studying the past of this much-torn corner of Romanian country, and more so to the general public, especially to the youth. Their publication would result not only in introducing writings of great interest, but also the model of a fighter, a man of culture, and an exceptional patriot, Ștefan Bucevski. In today's crisis of values, the example given by such a man can be useful and stimulating.

Keywords: Ștefan Bucevski, manuscripts, memorials, history of Bukovina

ȘTEFAN BUCEVSCHI, după tată, este urmaș al unei ilustre serii de preoți care au slujit în Ilișeștii Sucevei mai bine de jumătate din veacul al XIX-lea. Bunicul său, Loghin, mirean în Suceava, a fost văr primar cu pictorul Epaminonda Bucevski. Mama, Ana de Rossignon, avea strămoși cu pretenții nobiliare în Corsica, Franța și cine mai știe în care alte locuri ale aristocrației apusene. S-a născut la Sadagura, jud. Cernăuți, la 17 aprilie 1920, ca fiu al profesorului Dimitrie Bucevski, director al gimnaziului din Vijnița. Își petrece copilăria și învață clasele primare în acest pitoresc și cosmopolit (pe atunci) orașel bucovinean de pe malul drept al Ceremușului.

A absolvit liceul „Aron Pumnul” din capitala Bucovinei, oraș în care și-a petrecut anii tinereții. La Cernăuți cunoaște frământările anilor ce au precedat tragicele evenimente ale invaziei sovietice din 1940. Urmează cursurile Facultății de Medicină din Cluj, evacuată la Sibiu în perioada 1940-1944. Mănâncă și pâine de combatant pe front, în ultimul an al celui de-al doilea război mondial. După teribila conflagrație, devine medic primar ginecolog, se stabilește, trăiește, muncește și moare (26 aprilie 1979) la Bârlad.

A debutat cu o poezie în revista cernăuțeană „Iconar” (1937) și a frecventat cercurile literare locale. Prietenii cu poetul Aurel Tudor (Fediuc) și pictorul Rudolf Rybyczka, precum și apropierea de scriitorul Mircea Streinul, deși scurte, au influențat pasiunea pentru literatură a tânărului medic. Drama brutalelor și definitivele despărțiri de cei numiți mai sus (Rybyczka, refugiat în Germania în 1941; Aurel Tudor, căzut pe front în 1944, Mircea Streinul, mort în 1945) a fost greu de suportat, dar nu l-au îndepărtat de citit și scris.

Și mai târziu, la Bârlad, a frecventat regulat cinaclurile literare ce-i erau la îndemână, a scris piese de teatru (*Opriți-l pe Dik Waring*, *Fiare și oameni*, *Transplantul*, *Vagonul de clasa I*, *Vălvătaia*, *Turbinca lui Ivan*, *Întoarcerea lui Tomiță*), dintre care o parte s-au jucat pe scena Teatrului „V. T. Popa”.

Locuia nu departe de centrul orașului, într-o casă pitită în spatele unor blocuri tipice anilor '60 ai secolului trecut. De la poartă, nu părea cu nimic deosebită de casele din vecinătate: acoperișul pleștit, înecată în verdeață, geamuri doar înspre curte, vădit izolată privirilor. Un gard mare închidea curtea înspre stradă, iar în perimetrul îngrădit patrulau câini ce descurajau chiar apăsarea butonului de sonerie amplasat, totuși, la vedere și accesibil tuturor.

Odată primit în casă erai surprins de numărul nebănuat de mare al încăperilor, de felul în care era amenajată biblioteca, de mulțimea tablourilor și icoanelor de pe pereți și, nu în ultimul rând, de biroul de lucru încărcat de cărți, fișe și hârtoage, care lăsa să se bănuiască osteneala de zi cu zi a gazdei.

Primitor, în limitele unei distanțe pe care a impunea fără să supere, Ștefan Bucevski era un sfătos ce nu se poate uita. Cunoștințele sale privitoare la viața și istoria Bucovinei, expuse firesc, în conversații obișnuite, fără aroganțe sau urme de îngâmfare, impresionau. A sprijinit necondiționat reactivarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina și a participat la congresul de la Gălănești din vara anului 1990. L-am avut de mai multe ori oaspete și ne-am bucurat de fiecare dată de sfaturile și lămuririle sale, care, cerute de cei din conducerea Societății, au fost acordate cu nobilă bunăvoință. Ca o curiozitate, consemnez faptul că, invitat de mai multe ori să vină cu noi la Cernăuți la manifestări organizate de Societate, a refuzat cu hotărâre. Cred că, știindu-se cardiac, a evitat pericolul unor emoții de nestăpânit. Poate n-a dorit să vadă orașul ucrainizat de astăzi, preferând imaginile orașului din ultimul deceniu interbelic.

După moartea sa fulgerătoare, unicul său fiu, conf. univ. Mircea Bucevski, respectându-i dorințele, a donat o parte din valoroasele colecții ale lui Ștefan Bucevski. Astfel, o parte din colecția de icoane pe lemn și cărți bisericești a fost dăruită Muzeului Mitropolit „Dosoței” din Iași, iar alte icoane precum și colecția de artă populară românească a donat-o Muzeului „V. Pârvan” Bârlad. Societății pentru Cultură ... din Rădăuți i-au revenit cărți și reviste prețioase, care s-au întors, după zeci de ani, în Bucovina.

Concret, din câte cunoaștem, așteaptă să fie tipărită tetralogia **Bucovina**, compusă din romanele: **Cuțitul de aur**, 505 p. dactilo A4., **Minciuna**, 415 p. dactilo A4, **Cetatea de la Cernaucă**, dimensiune necunoscută, **Ce vină avea săracu' Stalin**, 520 p. dactilo A4. La acestea se adaugă romanul **Sabina și prietenul ei Kik**, 130 p. dactilo A4, și cele două volume de poezii **Și despre dragoste și Tot despre dragoste**. Cu excepția celui de-al treilea roman, **Cetatea de la Cernaucă**, la Rădăuți se găsesc dactilogramele tuturor celorlalte lucrări.

Romanele pe teme bucovinene ale lui Ștefan Bucevski au un pronunțat caracter documentar și cuprind istoria Bucovinei de la ocuparea austriacă din 1775, până la invazia sovietică din martie-aprilie 1944. Lectura lor este utilă chiar și profesioniștilor în studiul trecutului acestui mult frământat colț de țară românească, cu atât mai mult publicului larg, cu precădere tineretului.

Prin publicarea lor s-ar pune în circulație nu numai scrieri de larg interes, ci și modelul unui luptător, om de cultură și patriot de excepție, Ștefan Bucevski. În criza de valori din zilele noastre, exemplul oferit de un astfel de om poate fi util și stimulator.

Ce vină avea săracu' Stalin, al patrulea roman al seriei, este în mare măsură memorialistic. Personajul principal, Truță Panțăru, e, de fapt, tatăl autorului, Dimitrie Bucevski, născut la Suceava, în 14 noiembrie 1896. A urmat cursurile Gimnaziului Superior Greco-Oriental din Suceava, trecând examenul de maturitate în timpul primului război mondial. Ca mulți alți tineri români din Bucovina, pentru a evita participarea la război în armata austro-ungară, trece granița pe la Burdujeni și ajunge în România (1914). Până la intrarea României în război (1916), se înscrie la Facultatea de Științe a Universității din Iași, urmând cursurile secției de științe naturale. După participarea la război în armata română (1916-1918), în zilele faste ale Unirii Bucovinei, face parte din trupele Diviziei a VIII-a Infanterie care asigură ordinea în fostul ducat austriac.

Își continuă studiile la Universitatea Cernăuți și obține licența în 1922. Profesor și director la Gimnaziul de Stat din Vijnița (din 1925), apoi profesor la Gimnaziul Nr. 2 din Cernăuți, în anuarul gimnaziului, pe care l-a condus, publică studiile: **Peștii din apele Bucovinei** (ediția 1924/1925) și **Contribuții la cunoașterea lostriței în Ceremuș** (ediția 1925/1926-1926/1927).

Refugiat în România în 1944, nu cunoaștem locul unde s-a stabilit și nici data morții sale. A fost fratele cunoscutului regizor al Teatrului Național din anii 1929-1936 și profesor la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din Cernăuți, Nello Bucevski. De asemenea, îi era văr de-al doilea tizul său Dimitrie Bucevski, directorul Tipografiei „Mitropolitul Silvestru” din Cernăuți, redactor responsabil al gazetelor „Patria” (1897-1899) și „Bucovina” (1919), primul președinte al Societății Meseriașilor Români din Cernăuți și Suburbii, membru al Consiliului Național Român din Bucovina, participant la Congresul General al Bucovinei care a votat Unirea cu Regatul României în ziua de joi, 28 noiembrie 1918.

Mircea Irimescu

– 10 iunie 1909 –

În trenul cu care venea Iorga și delegația Ligii Culturale, călătorea de la Iași și domnul Moki Fischer, mare proprietar, cavaler ar Ordinului Coroana de Fier clasa a III-a. Văzându-l pe Nicolae Iorga urcându-se la Iași în vagonul de clasa I-a, a cerut să i se atașeze un vagon special, plătea oricât, iar dacă nu, cel puțin un compartiment rezervat, ocupat numai de el, să nu-l vadă și să nu-l audă pe Iorga. Avea dumnealui un dinte special, ascuțit împotriva profesorului acestuia care a îndrăznit să-l învinovățească în ritmul răscoalei din 1907 că ar fi cauza principală a acesteia. Întepat și plin de importanța averii lui, dincoace și dincolo de cordon, spuse către însoțitorii care-și luau rămas-bun de la el:

– Ce caută Iorga în Austria? Acolo-i altă țară, nu ca România.

Fiecare a înțeles în felul lui ce vroia să spună Fischer, Iorga și Fischer însă știau despre ce era vorba.

Dacă ziarul „Die Wahrheit”, în nr. 36, a publicat o biografie a lui Moki Fischer, era treaba celor de la ziar, deși nu-i plăcea. Dar dacă Nicolae Iorga a reprodus această biografie în „Neamul Românesc” era treaba lui Moki Fischer care o considera o insultă gravă, un act antisemit... Primul Fischer a venit din Galiția după ocuparea Bucovinei, în satul Budeniți din județul Storojineț. Moise Isac Fischer, tatăl lui Moki, se căsătorește cu Sara Ivanier din Mihăileni și au patru copii: Moki, Leiba, Simon și Isac.

În 1860, Moki și Isac fac negustorie cu piei de oaie, negustorie pe picior, pe la Mihăileni, Herța și Dorohoi. De ce tocmai în Moldova, la Mihăileni și nu la Budeniți în Bucovina? O mică, foarte mică mare găinărie comisă de frații Fischer, i-a dus la închisoare pentru furt de oi.

După un timp, Moki ajunge casap în Mihăileni, dar se lasă degrabă de meserie, nu de frica unei închisori de șase sau mai multe luni sau cel puțin o păruială zdravănă, ci pentru că, din greșeală, a tăiat cu barda degetul arătător al unei fete încercând să despice un but de batal. Și așa, ca în toate biografiile oamenilor mai de seamă, unde este nevoie de un eveniment mai important ca să schimbe cursul vieții eroului, arătătorul fetei a schimbat soarta casapului.

Fie din milă pentru nepotul casap, fie din alte calcule, unchiul Moise Herș Zaharia din Hilișeu lui Vârnav, îl angajează lacheu. De felul lui, Moki Fischer era un bărbat arătos, mai ales după ce Malca, soția lui Moise Herș, i-a dat de înțeles că unui bărbat tânăr îi șade bine când strânge în brațe o femeie adevărată, nu o stârpitură de țărăncuță oarecare. Azi un strâns în brațe, mâine altul, și Malca știa cum să fie strânsă, mai ales că Moise Herș Zaharia urcase de mult sculele în pod, Moki s-a deșteptat un bărbat adevărat.

Dar, fie că era pizmaș, un vizitiu care ținuse mai înainte locul de strângător în brațe la coana Malca, fie că prea se vorbea chiar și în sat despre cum înflorise Malca și cum se înțolise Moki, Moise îl alungă pe Moki, dar moare de scârbă nu după multă vreme. Uitate toate necazurile, uitate toate bârfelile și clevetirile; Moki se întoarce la sâni Malcăi și peste noapte ajunge stăpânul casei, stăpânul averii lui Moise Herș Zaharia și al Malcăi cu care, bineînțeles, se căsătorește. Și cine spune că banii nu fac pe om, să nu citească cele ce urmează.

Lacheul, ajuns domn, este primit în casele cele mai bune și deodată își descoperă talentul de om de societate, de om rafinat și cult pe deasupra. Mai ales îl îndrăgește bătrânul și nu prea ramolitul boier Bașotă care, printre altele, stăpânea și moșia Hălăuceni, unde locuia. Dar ce nu stăpânea boierul Bașotă? Câte moșii întinse, păduri, pietre prețioase și mai ales galbeni mulți adunați în vase mari de lemn și ascunse în cămară. Lui Moki Fischer îi plăceau mai cu seamă două lucruri: colanul de briliante, care pe atunci era prețuit la un milion de lei, și o blană de samur, cum puține se găseau în lume. Și i-au căzut la inimă amândouă; lasă că nici celelalte nu erau de lepădat. Meritau deci să-l viziteze tot mai des și să-l ocrotească și să-l cocoloșească ba cu una, ba cu alta, să-i aducă doctori de la Viena și Krankenschwester de la Cernăuți, lipitori din Italia și balsamurile tinereții tocmai din India.

Numai Malca știa cu adevărat de unde erau toate cele câte le aduce Moki, că doctorul din Viena era de fapt un văr de la Storojineț, de meserie bărbier, lipitorile de la balta Herței și balsamul tinereții din India, căcat alb de câine – album grecum.

De la Hilișeul lui Vârnav, gonea zilnic un faeton către Hălăuceni cu doctorul de la Viena și lumea se mira de câtă inimă bună avea alde Fischer cu coana Malca și cât de căinoase erau cele neamuri ale bătrânului boier Bașotă.

Vorbe bune și frumoase se auzeau și de la slugile din curte ale boierului și de la cuhnia lui unde, în fiecare zi, Moki în persoană porunea de ce și cum avea a mânca boierul. Ba s-a zvonit chiar la Botoșani și Fălțiceni că a presărat un strat gros de paie prin toată curtea și cerdacurile conacului ca să nu pătrundă zgomot de copită sau de pas la urechea lui Bașotă. Și într-o noapte, boierul Bașotă a închis ochii într-o veșnică ...călătorie și câteva zile nu s-a aflat de petrecerea lui întru Domnul. De cât de puțină era carnea și cât de uscată pielea, nu duhnea a hoit și înșofolit ca o momâie cu șalul cel mare, așa cum era și când mai sufla, sta în crucea patului de-l vedeau slugile. Numai Krankenschwester îl hrănea, numai ea îl întorcea pe o parte și pe alta, că toată lumea din casă putea jura că boierul mai suflă. Chiar și oala de noapte o scotea dumneaiei plină, de o deșărtau slugile dimineața la umblătoare.

Lui Moki i-au trebuit câteva zile să scotocească cămările și ascunzătorile boierului, să care în faetonul așa-zis-ului doctor toate câte le găsea, ca la ceasul când avea a da de știre petrecerea boierului, neamurile să nu găsească nimic în afară de lacrimile cele mari și grele ale lui Moki, prietenul cel adevărat.

Din noaptea aceea, Moki era într-adevăr milionar și începea o nouă viață, viața marelui proprietar Moki Fischer, spaima țăranilor, groaza țăranilor nesupuși și prietenul tuturor învățaților și potențaților zilei. Neamurile lui Bașotă nu s-au ales până la urmă nici măcar cu o sfoară de moșie, căci tot în stăpânirea lui Fischer sau a prepușilor lui au ajuns. Cât despre vestitul colan de briliante, a încântat ochii invitaților la nunta fetei lui Malca și a lui Moki cu fiul lui Kalman Fischer din Cernăuți. Fiica purta colanul, Malki blana de samur.

Nicolae Iorga nu putea trece cu vederea obrăznicia și răutatea noului milionar. „Neamul Românesc” publică adesea știri despre Fischer. Cum a omorât cu mâna lui pe lucrătorul Bujor. Cum unul Cerchez, dezvăluind într-o broșură matrapazlăcurile lui Moki, a fost omorât de hoți în codrul Herții. Cum, judecat și închis pentru un al doilea omor, scapă dând un mare bal la care șampania a curs gârlă dintr-o canea de aur prinsă în peretele salonului cel mare. Dar cu această ocazie, Moki nu uită totuși să spună că justiția românească este încă prea scumpă. Moki Fischer venea în Bucovina să inspecteze moșiile de la Ispas pe Ceremuș, Hatna și Crisciatic, precum și cele din Galiția Kaminionka și Zatwarnitza, dar mai ales să scape de bârfelile câtorva ziare și de angaralele celor șaizeci și nouă de procese intentate de țărani. Drumul lui se prelungea apoi până la Monte Carlo, unde îi plăcea să toace câte o moșie picată plească din partea cutărui sau cutărui boier moldovean...

Trenul a intrat în gara Ițcani parcă mai altfel ca oricând. Se părea că un vapor negru și mare se avânta într-un talaz de spumă albă – miile de țărani bucovineni înșirați de-a lungul liniei – și o furtună de voci izbea în coastele vaporului. Deșteaptă-te, române – cântau toți. Truță tremura

de bucurie și nu reușea să scoată un sunet; în jurul lui, lumea, toată lumea cânta de se cutremura văzduhul. Belega Gheorghe, Boca Gheorghe, Botezat Constantin, Doroftei Marcheș, Isopescu Modest și Grigorovici George, colegii lui de clasă, erau răspândiți printre țăranii din Șcheia, Bălăceana, Ilișești, Stupca și Gura Humorului și cei din clasa B – frații Moldovan Ștefan și George, Pohoăț Alexandru, Popovici Amfilochie, Prelipcean Ioan, Tinu George și Voloșciuc Silviu, printre sătenii din Stroești, Bosanci, Mitoc. Nimai Zugrav Nicolae, prietenul Niculuță din clasa B, era lângă Truță cel din A.

- Măi, Truță, măi! Căpă Viena și împăratul!
- Taci, măi și ascultă dacă nu vrei să cânti.
- Dar' tu. De ce nu cânti?
- Nu pot mă, mi-a pierit glasul, am uitat și cuvintele...
- Blegule, nu le auzi cum le cântă ceilalți?
- Nu mai aud nimic. Uite-l! Uite-l!

Iorga s-a ivit la geamul vagonului fluturând pălăria către cei ce-l aclamau. Trenul înainta încet. Nu se mai auzea decât: Trăiască România, trăiască Nicolae Iorga!

Din mulțime s-au desfășurat câteva steaguri tricolore și odată cu ele a izbucnit un „Hura!” prelung. Apoi trenul s-a oprit cu vagonul lui Nicolae Iorga în dreptul autorităților austriace. Inima lui Truță bătea nebunește în așteptarea celor ce avea a se întâmpla. Bănuia că nu i se va îngădui profesorului român să calce în Bucovina. Ca un foc prin cetina uscată, s-a transmis parola ca în acest caz să se ceară prin aclamație și urale îngăduirea, la nevoie să fie luată în brațe delegația Ligii Culturale și dusă până la Suceava.

Liniștea se prăbuși peste gară; era ca răgazul între două furtuni. Conducătorul deschise ușa vagonului și Iorga se ivi în dreptunghiul ei. Dar în loc de marea de români, de urale și steaguri, înaintea lui pe peronul gării din Ițcani – corbii poliției și administrației austriace. Dintre ei, înainta solemn domnul ajutor de prefect Korn, salută ceremonios vânturându-și cilindrul și citi ordinul de expulzare a lui Nicolae Iorga.

„ORDIN DE EXPULZARE

Se expulzează definitiv din toate țările și stăpânirile reprezentate în consiliul imperial de către căpitănia județeană împărătească și regească din Suceava, cetățeanul român, domnul profesor Nicolae Iorga din București, care a călcat teritoriul statului austriac, din motive de ordine publică pe baza paragrafului 2 ca. 5 din Legea din 17 iulie 1871 R. 9 B no.88 și cu referire la hotărârile paragrafului 322 a legii penale din 27 mai 1812 R. 6 b no. 117.

Împotriva prezentului ordin se poate face recurs la președintele țării – i. r. în Cernăuți, în termen de 3 zile de la primire.

Suceava, 1 iunie 1909

i. r. căpitănia județului

căpitan i. r. D: Tarangul

Domnului profesor universitar N. Iorga

În prezent în Ițcani-Gară!

Iorga și Korn se cunoșteau de câțiva ani. Iorga apreciasse corectitudinea funcționarului austriac cu ocazia călătoriilor anterioare în Bucovina; îi cunoștea și preocupările de arheologie; M Korn ajuta uneori pe Romsdorfer la săpăturile de la Cetatea Sucevii. Dar Iorga mai știa că un funcționar austriac execută ordinul imperiului chiar dacă trebuie să-și vândă părinții, de aceea nu-i luă în nume de rău atitudinea din gară. Zâmbind îi răspunse graseind.

– Domnule Korn, ne vom revedea curând, dar în România Mare.

Dacă Korn ar fi știut atunci că profesorul român era profet, l-ar fi apostrofat pe Moki Fischer, care, de la geamul vagonului, râdea triumfător:

– Eh, acum, acum acela pentru care mă voi interpune eu, poate să plece unde vrea în imperiu, fie chiar și Nicolae Iorga.

Profesorul refuză să facă recurs la președintele țării, Bleyleben, din Cernăuți, cu toate că acesta fusese la timpul lui oaspetele oficial al României, bine primit chiar și de Iorga. În schimb, iritat de comportarea lui Moki, trimite o telegramă lui Karl Lueger, antisemit, primarul Vienei.

„Telegramă

Supt un ministeriu din care fac parte creștini-socialii, eu, unul din conducătorii naționaliștilor din România, sunt izgonit pentru totdeauna din Austria prin intrigi jidovești. Astfel se pecetluiește oare alianța între românii bucovineni și antisemiți?”

Foc de paie în viața complicată a Imperiului austriac. Iorga nu-și dădea seama că bucovinenii nu puteau să înțeleagă așa cum putea el, problemele politice. Cei de față s-au supărat poate, pe Koki Fischer ca om, ca om obraznic, care a îndrăznit să jignească un profesor cu renume. Dar nicicum nu au dat întâmplării un caracter antisemit. Statul austriac, stat multinațional construit pe paradoxul că fiecare națiune în parte nu se putea manifesta ca atare, nu conferea condiții pentru cuprinderea maselor largi în acțiuni naționale. În afara războaielor și revoluțiilor la care de cele mai multe ori nu a participat întreaga națiune, abia de la 1848 se înfiripă mișcări naționale. Între anii 1850 și 1860, în era absolutismului, acestea sunt înnăbușite.

După publicarea Diplomei din octombrie 1861 Austria reîntră în legalitate, se constituie diete provinciale și se deschide parlamentul central, cu sediul la Viena. Popoarele Austriei încep să se lumineze, fierb și se zburciună.

Austria, un stat artificial susținut cu mijloace nefirești, încearcă să stăpânească popoarele și după principiul „divide et impera”. Un popor este atârnat împotriva altuia, mișcările naționale se suprimă cu soldați din altă regiune, exceptând Italia.

Din partea nord-estică a imperiului austriac, slavii au fost primii care au început să se organizeze. Primul congres slav din iunie 1848, de la Praga, a reunit câteva sute de cehi, poloni, mioruși, sârbi și ruși. Pentru prima oară, Mihai Bacunin cere dezmembrarea Austriei pentru a face posibilă dezvoltarea politică nestingherită a popoarelor slave.

Al doilea congres panslav la 1867, de la Moscova, unde s-au întrunit toți slavii, în afară de polonezi, în dușmănie atunci cu rușii, cere prin reprezentantul ceh Rieger, autonomie politică pentru fiecare popor slav, dar unitate strânsă în chestiunile mari ale rasei slave. Se preconizează o idee austro-slavă.

Evenimentele politice din Austria după 1877, dominate de cererile maghiarilor să termine cu constituirea monarhiei dualiste. Astfel credea împăratul Franz Josef și camarila lui că va liniști frământările popoarelor lui. De fapt se jertfeau popoarele negermane și maghiare. Slavii se ridicaseră primii cu steagul naționalismului și ei sunt cei vizați. Croații sunt despărțiți de dalmăți, care devin supuși maghiarilor, slovicii cehilor, miorușii polonilor. Numai cerințele polonilor sunt satisfăcute, devenind stăpânii Galiei și astfel, contracarând acțiunile panslaviste care după războiul din Crimeea, erau deja puse de politicienii ruși în slujba Rusiei țariste, ceea ce însemna un pericol direct împotriva imperiului austriac. Dar, pe de altă parte, stăpânirea austriacă atârta slavii aduși de dânsa în Bucovina împotriva românilor băștinași, prin acordarea de drepturi tot mai mari emigranților din Galia care cu timpul sunt numiți popor și națiune.

Frământarea cea mare a românilor bucovineni era deci firească împotriva unui popor nou creat. Din miorus a fost numit ucrainean, cu o limbă creată ad-hoc, scriere fonetică în locul celei etimologice rusești și căruia i se acordau drepturi mari în Bucovina. Împăratul și funcționările lui de la Viena jucau rolul zeilor din Olimp, la care atât românii, cât și ceilalți aveau a cere sprijin, ajutor și dreptate. Dar, pe când pe români nu-i atârta împotriva noilor coloniști, românii erau obligați să suporte ingerințele ucrainenilor, polonilor și germanilor, dar mai ales ale ucrainenilor, care începuseră să se considere națiune prioritară în Bucovina.

Evreii ajunși în Bucovina prin imigrare din Galiția au crescut mult ca număr în toate orașele și satele Bucovinei. Jucând pe cartea politică cea mai favorabilă, oportuniști ca de obicei, au simțit unde tinde Austria și s-au declarat germani – mai bine zis, austrieci – ferindu-se a se alătura românilor. În acest fel, antisemitismul bucovinenilor se adresa cârciumarilor și arendașilor de la sate, noilor înnoblați de austrieci, cei ce au preluat majoritatea moșiilor vechi românești.

Funcționarul român și familia lui trăia într-o așa-zisă armonie cu funcționarul austriac, fără a face deosebire de religie sau naționalitate. Era o amorțire a simțurilor naționale, mai ales la românii de la orașe, care pe nedrept se numea pe atunci dinasticismul românului bucovinean.

Conducătorii Ligii culturale din Suceava au refuzat să intre în oraș fără conducătorul lor și au comunicat aceasta lui Bleyleben. Austriecii au răspuns că rămân intransigenți. Iorga se întorcea cu tot alaiul la Burdujeni unde într-un entuziasm cum nu s-a mai văzut prin locurile acelea, vorbește către poporul care-l aclamă, despre România, despre istoria poporului român, o istorie glorioasă la care au luat parte și strămoșii celor ca-l ascultau.

Se vizitează mănăstirea lui Toader Movilă și a lui Miron Costin, cea atât de asemănătoare ca stil cu mănăstirea de pe vremea lui Petru Rareș, cu cadru gotic la uși și fereștile mici cu icoane pe fond de aur de la catapeteasmă și mai ales cu stema Moldovei de pe clopotniță.

*

După ce au primit pe frunțașii români de la Suceava, poporul s-a împrăștiat trecând granița. Truță și Niculuță au luat-o peste apa Sucevei prin răchitiș, ocolind orașul și s-au întors acasă la Zamca. Erau vecini pe ulița Nicoară Prăjescu, care se deschidea în porumbiștile de pe Zamca.

Înserarea se prefira prin nukul de la casa lui Truță, molcomă peste orașul în care nu se întâmplase nimic spre lauda împărăteștilor și regeștilor funcționari, cum avea a raporta la Cernăuți telefonic comisarul Cojocarul.

S-au urcat pe acoperișul chilerului din spatele casei, care cobora până la pământ. Dulăul Valdi îi aștepta de mult lângă cârnațul furat încă de dimineață de la o precupeață din piață. Căci nu s-ar fi atins de el chiar dacă murea de foame. Așa era învățat, Truță, o bucată și el, o bucată, din orice fura Valdi din piață sau de pe pragurile unde gospodinele puneau la sleit mai ales răciturile sau din orice mânca Truță la masă sau aducea din oraș.

– Na, Valdi, toată porția, că mie nu-mi este foame.

A doua zi, la școală, a venit prefectul Tarangul în persoană. Se auzise la prefectură – de fapt raportul lui Cojocarul – că elevii liceului au fost în corpore la primirea lui Nicolae Iorga. Ori acest lucru l-a interzis domnul prefect în mod expres.

Domnul director Cosovici se arată contrariat. El știa, și asta în mod oficial, că nici un elev nu a fost la manifestație.

– Rog pe excelența voastră să primească asigurarea mea. Nici un elev nu a luat parte.

– Mi s-a raportat în amănunțime și nominal cine a fost. Iată și lista.

Directorul citi fugitiv numele de pe listă și îi recunoscuse atât pe coriști cât și pe ceilalți elevi. Dar mai găsi și numele multor profesori.

– Ce părere aveți, domnule director?

– Cred, excelență, că trebuie să fi fost o informație greșită. Elevii mei, dar mai cu seamă domnii profesori nu au fost la manifestația de la Ițcani.

– Poate îmi veți permite să stau de vorbă cu câțiva din ei?

– Chiar voiam să rog pe excelența voastră.

– Să mergem, atunci... Vă rog, ce clasă doriți să audiați?

– Ah, dar nu cu o clasă voiam eu, ci cu domnii profesori.

– Întocmai, excelență, domnii profesori mai sus notați sunt în clase, la ore. Vă rog.

În clasa lui Truță se aștepta o furtună. Încă de la prima oră, s-a prefirat o știre de la prefectură către domnul profesor Comoroșan. Se va face o cercetare la liceu și se vor pedepsi elevii care au luat parte la manifestație. Acum era tocmai ora de dirigenție a domnului profesor Comoroșan.

A intrat încruntat în clasă, a făcut apelul apoi a vorbit despre conștiință și adevăr, urmate de întrebări.

– Beleca, tu să-mi spui, dacă conștiința ta te obligă să spui un neadevăr, tu ce faci?

Beleca se ridică încet și prelung din bancă, trosnind cu genunchii lui ciolănoși în tăblia băncii.

– Mă rog, domnule profesor, încă o dată, că nu am înțeles.

– Na, berbecule, n-ai înțeles, ha? Da' să strigi pagat ultimul înțelegi, ha?

Din fundul clasei sări Chihulcă Lazăr.

– Nu el a strigat, domn' profesor, eu îl am.

– Ia să văd, se repede la el Comoroșan.

– Poftim, eu am.

Uitându-se în cărțile de tarok din mâna lui Chihulcă, strigă:

– Așa-i, berbecule, joacă-l!

În clasă izbucni un râs sănătos. Profesorul Comoroșan îi lăsă pe elevi să consume clipa veselă, apoi:

– Doroftei să auzim cum râdeau romanii, strămoșii noștri, când se veseleau în Dacia Felix.

Clasa amuțește în așteptarea râsului roman. Doroftei, elevul cel mai bătrân și mai înalt din clasă, cu o mustață ca vrabia peste buzele cărnoase, se scoală și își potrivește bondița și brâul, lasă să treacă o clipă, apoi sloboade un urlat de bas profund, un urlat care aducea a râs, dar mai mult a ecou de hohot izbit între stâncile unui munte care se cutremură, de se cutremurară geamurile clasei. Aceasta era plăcerea cea mare a domnului profesor Comoroșan. Poate că de aceea a rămas repetent bietul Doroftei Mihai, de câte două-trei ori în fiecare clasă. Dar pe el nu-l supăra de loc dacă rămânea repetent. Făceau ce făceau domnii de la școala română și bursa cea mai bună tot Dorogtei o căpăta. Se obișnuise cu orașul, cu profesorii și mai ales cu cele nopți în care era chemat la cârciuma lui Beiner, unde slobozea un râs enorm și căpăta de la domnii profesori o cină bună și o halbă-două de bere.

Tocmai în aceea clipă, în clasă intrară prefectul și directorul liceului. Domnul profesor Comoroșan făcu semne lui Doroftei să înceteze o clipă, salută oaspeții nemțește, apoi calm, pe românește.

– Da, berbecule, încă o dată.

Nici prefectul, nici directorul nu erau străini de râsul lui Doroftei. Amândoi erau români din Suceava, amândoi beau bere la Beiner și l-au ascultat nu o dată pe Doroftei, și cu toate că prefectul Tarangul era un serios și credincios funcționar austriac, iar directorul Cosovici un bun director K.u.K. Oberstat-gimnasium, nu și-au putut ascunde zâmbetul.

După ce stinse ecoul râsului roman, Comoroșan oferi scaunul lui prefectului, spunându-i în nemțește:

– Suntem tocmai la recapitularea lecției despre viața de toate zilele a romanilor.

– Bine, vă mulțumesc, spuse prefectul tot în nemțește.

Directorul Cosovici, care se așezase în prima bancă lângă elevul Barbier, se sculă în picioare și se întoarse către elevi, întrebând românește:

– Care dintre voi ați fost ieri la Ițcani?

Din clasă nu răspunse nimeni.

– Vă rog să-mi răspundeți, care ați fost ieri la Ițcani?

Botezat Constantin se scoală încet, ridică două degete...

– Poftim la domnul, eu...

– Așa, foarte bine, unde ai fost ieri?

– Poftim la domnul, eu am fost ieri la tragere, și domnul diriginte...

– Întocmai, confirmă Comoroșan.

– Ieri a fost zi de tragere la Zamca. Nu a lipsit nimeni din clasă.

Prefectul Tarangul se uită lung peste rama ochelarilor, parcă la portretul lui Franz Iosif, parcă la Doroftei, care rămăsese în picioare după râsul roman.

– *Va să zică, nimeni din această clasă nu a fost ieri la Ițcani?*

Pentru clasă răspunse tot Comoroșan.

– *Îmi pare bine, domnule profesor, îl felicită prefectul, nici nu-mi puteam închipui altceva despre clasa dumneavoastră.*

Părăsiră clasa convingși că adevărul profesorului Comoroșan era așa cum se cerea unui român.

Clasa, sculată în picioare la plecarea celor doi, rămase în picioare și aplaudă prelung.

Comoroșan plecă pentru câteva clipe capul ca să nu i se vadă lacrimile ce-i înecau ochii, apoi făcu semn elevilor să se așeze.

– *Deci, Belega, dacă conștiința ta te obligă să spui un neadevăr, ce faci?*

– *Aș răspunde domnului profesor cu un proverb din satul meu, auzit de la bunicul, Dumnezeu să-l ierte: „Pe vrăjmașii țării tale, ai tăi vrăjmași să-i socotești”.*

O REPEDE OCHIRE POLITICĂ PESTE BUCOVINA ÎNAINTEA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Truță a repetat anul, dar apoi a fost printre premianți și așa până a terminat liceul. Școala vieții celor câteva săptămâni, petrecute prin lumea străină de viața și felul lor de a trăi de la Suceava, l-au învățat mai mult decât toate clasele urmate.

La Suceava, lumea se așeza ca pe o scară, cei de jos și foarte săraci și cei de foarte de sus, cei foarte bogați și între ei, un fuștei, o stare, un fuștei, altă stare a omului. La Suceava, scara era scurtă și o cunoșteau toți. Aceasta nu însemna că cei de jos puteau urca la cei de sus cum vroiau și când vroiau. Nu puteau nici cei de sus. Nu îngăduiau legile și așezările societății din acea vreme. Dar târgul era mic și ori vroiau cei de jos ori nu, ori vroiau cei de sus ori ori nu, trebuia să se trăiască într-un fel de înțelegere care ținea viața în făgașul ei firesc, fără de zguduiri, fără de strălucire orbitoare. Omul se năștea cu o pecete pe frunte și cu ea hălăduia prin viață. Numai cei cu multă voință și putere se ridicau și o luau înaintea semenilor lor. Dar nu prea mult, că cei de sus nu priveau cu plăcere la de-al de ăștia. Asta era un fel de împărțire a lumii sucevene după tipicul întregului imperiu, poate puțin mai diferit și mai îmblânzit prin firea moldoveanului băstinaș.

Al doilea fel de împărțire ținea de neamul fiecăruia. Ei, da, asta era o treabă mai aspră. Deși zorile popoarelor de la 1848, revoluția, au luminat pentru scurtă vreme și în împărăția habsburgică, și deși împăratul cu toată camarila lui, plus administrația, îi permitea să afirme că toate popoarele majestății sale imperiale au drepturi egale, neamțul îl eticheta pe român ca schmutziger walache – valah murdar și țigan, deci egal cu nimic și înaintea românului așeza alte neamuri. Excepție se făcea pentru cei câțiva români înnobilați, foști și actuali boieri, câteva capete bisericesti și vreo doi negustori mai bogați. Dar despre ei se spunea în cancelariile imperiale ca și la mesele și banchetele domnilor că sunt „Zimmer rein”, adică după cum spuneau și despre unii câini că sunt curați, nu se spurcă în casă și nu ridică piciorul să stropească prin saloane.

A treia împărțire a lumii sucevene era cea politică. Ei, dar asta era chiar ca în cazanul iadului. Stăpânirea austriacă se lăuda cu libertatea organizațiilor politice în așa-zisa democrație imperială. Dacă nu cumva era un pleonasm acest termen. Erau permise diferite partide și organizații politice dar toate, absolut toate, strict controlate de către funcționarii imperiului. Românii bucovineni au căzut în cea mai vicleană cursă întinsă vreodată lor și, spre durerea tuturor românilor de bine, această cursă a întins-o tot un român și încă unul care se putea lăuda cu vechea lui obârșie românească. Cine știe cum i s-au spurcat mințile? În mintea lui, inteligentă de altfel, s-a furișat dorința de a parveni. S-a introdus deci în politică sub masca unui analizator științific al condițiilor de trai ale românilor bucovineni și problema austriacă. Omul, mirosind prin cafenelele Vienei, unde urma dreptul și apoi doctoratul, că fără presă nu faci nimic printre oameni, scoate o gazetă la Brîn, la 1 mai 1902, „Privitorul”.

Folosindu-se de Glossa lui Eminescu drept motto „privitor ca la teatru” expune pentru naivi scopul revistei:

„Este timpul de a îndruma o direcție nouă și de a risica, precum se face aiurea în statele civilizate, politica dimpreună cu auxiliarele ei sociologice de la nivelul actual de meserii la rangul de știință. Ea tinde pe bază inductivă și în mod științific, să analizeze condițiile etnice, economice, sociale și politice de existență la români și astfel să constate faptele din care să se poată apoi trage considerentele pentru politica militantă de toate zilele.”

Mai târziu, aduce gazeta la Cernăuți, jucându-le țăranilor mirajul unor revendicări social-economice; creând zădărnici între preot și învățător, se însoțește cu Florea Lupu și cu învățătorul Mihai Chisanovici. Al doilea pas al lui Aurel Onciul, a fost înființarea societății politice „Unirea” și se bagă cu rutenii și evreii în clubul liberal-țăranesc „Freisinige Vereinigung” și rupe unitatea politică românească din Bucovina.

Cavalerul O. Ragner Bleyleben, guvernatorul Bucovinei, urmașul principelui Hohelehe, găsește în Onciul omul cu care poate sparge mai lesne unitatea românilor în fruntea căreia era Iancu Flondor cu Partidul Poporului, înjghebat de Gheorghe Popovici, Nicu Blându și George Filimon. Onciul își putea permite multe sub scutul domnului guvernator, renegând tricolorul și spunând că poporul român nu are nici un folos din niște zdrențe tricolore. Onciul a fost susținut de renegatul Nicu Vasilco-Coco, de origine veche românească, care, din interese politice și materiale, devine șeful ucrainenilor bucovineni.

Ei doi, împreună cu Beno Straucher și Jankel Wildmann, înființează Uniunea Democratică. De aici, din această oficină politică, nu atât Coco-Vasilco, căruia, ca și lui Beno Straucher și lui Wildmann le-ar fi fost oarecum îngăduit, a început Onciul lupta împotriva românilor, negându-le chiar dreptul asupra Bucovinei.

Onciul, pentru a flata pe stăpânitorii austrieci, susținea în scris că la ocuparea Bucovinei de către austriaci, populația slavă era mai numeroasă decât cea românească și aceasta după o interpretare a recensământului lui Spleny, care scria că populația recensată era toată moldovenească, or aceasta însemna pentru el că erau cetățeni moldoveni dar slavi. Bineînțeles că nici Spleny și nici Enzenberg nu au spus așa ceva, doar un oarecare ofițer Budzinski scrie undeva că populația Bucovinei este slavă. Cine știe ce o fi văzut el. Aurel Onciul, în orbirea lui, cu bună știință, nu vedea bunăoară că pe ici, pe colo, prin arhive, ba chiar pe la fostele conace boierești se mai găsea manifestul împărătesei Maria Theresia către populația Bucovinei la 1775, tipărit numai în românește și nemțește. Că la cancelariile Bucovinei, multă vreme până la încorporarea completă în Galiția și încă multă vreme după aceea, existau numai traducători pentru limba moldovenească și că toate ordinele cancelariilor se dădeau numai în nemțește și românește. Oricum, aceasta nu-l îndreptățește pe Onciul să trateze femeile românce din România drept curve. Dar bineînțeles, îl îndreptățește să facă cele mai năstrușnice gheșefturi pe seama prăpădiților bucovineni și, mai ales, cu băncile populare. Vai de bieții țărani care au avut încredere în băncile lui.

Și astfel, datorită lui Lupu, Onciul, Chisanovschi și Reuș, luptei lor cu Clubul Național Român, Eusebiu Popovici, Nicu Flondor, Constantin Hurmuzachi, Constantin Niculuță Popovici, Vartan Pruncul – armean, Dorimedont Popovici, Gheorghe Sârbu, Aurel Țurcan, Gheorghe Boncheș, Dionisie Bejan, Ipolit Tarnovschi, Nicu Vasilovschi, a dus la dezbinare pe românii bucovineni spre bucuria guvernatorului Bleyleben, care și-a permis, după părăsirea postului din Bucovina, să afirme că toți politicienii români din Bucovina, cu excepția lui Onciul et. Company, sunt pugași și oameni venali.

Dezbinarea aceasta a avut un răsunet cu totul și cu totul nefiresc în masele largi ale oamenilor care nu știau multe despre politică. Unii ascultau de cutare sau cutare preot sau învățător, care la rândul lor erau de partea lui Onciul. Alții cereau îndrumări de la ceilalți. Mai ales țăranii săraci erau cu totul dezorientați și în această turbureală își pierdeau bruma de economii, dacă o aveau și se ipotecau uneori pe viață.

La orașe și târguri ajungeau știri, șoaapte, bârfeli care toate, dar toate se băteau cap în cap și numai vrednicia și bunul simț al românului îl făceau să asculte și să facă doar atât cât ajungea

să nu se facă de răs față de cealaltă lume. Piept vajnic acestor valuri țineau mai ales profesorii români de la Suceava, Cernăuți și de la noile școli înființate la Câmpulung și Rădăuți. Conștienți de faptul că de ei depinde structura națională și politică a viitorului Bucovinei – elevii lor – fereau tinerii de dezbaterile politice. În jurul lor au venit unii români din țară prin literatura românească ce o trimiteau prin scriitorii români, care au venit în Bucovina, prin turneele trupelor de teatru românești.

O ȘEZĂTOARE CU MIHAIL SADOVEANU LA SUCEAVA

6 ianuarie 1910

Dacă profesorul Dugan l-a poreclit filosoful, alți profesori îl priveau cu mai multă seriozitate. Domnul profesor Liviu Marian, fiul marelui Simion Florea Marian, îl cunoștea bine pe moș Loghin și de multe ori se întâlnea cu el. Când a fugit Truță, îl liniștea spunându-i că se va întoarce acasă. Aflând de la Arcadie Dugan despre lecturile lui Truță, l-a luat sub aripa lui. În clasele primare, Truță a fost elevul lui Simion Florea Marian și își aduce aminte de lecțiile lui despre istoria și legende românilor, pline de duh, și de aceea Liviu Marian l-a luat cu dânsul să-l ajute la primirea scriitorilor din România, invitați să-l sărbătorească pe Ion Creangă și să petreacă primele zile ale anului 1910, în Bucovina.

Întâlnindu-se la Iași cu Mihail Sadoveanu, Liviu Marian l-a invitat și s-au înțeles asupra programului și itinerarului. Sadoveanu a chemat scriitorii:

– Strângeți-vă câți puteți în Bucovina, să sărbătorim amintirea lui Creangă!

De la București, se grăbeau Caton Theodorian, Cincinat Pavelescu, A. D. Hertz, să se întâlnească cu Sadoveanu la Dolhasca. Truță avea să-i aștepte la Ițcani cu Liviu Marian și Filimon Taniac. Sfătuit de tata Loghin, a împrumutat câteva șube de la casele armeanului bogat Pruncu și cu trei sănii au venit la Ițcani. Pe semne că vameșii au primit instrucțiuni speciale privind pe scriitorii români, că au fost mai mult decât exigenți. Sadoveanu, cu bonomia lui, i-a lăsat pe beamteri să-și facă meseria cu toate că Taniac fierbea de ciudă.

– Lasă-i, domnule Taniac, atâta știu, atâta fac. Om vedea ce om face din câte știm.

Acasă la Liviu Marian s-a făcut un prim popas pentru a cinsti memoria lui Simion Florea Marian, mort la 24 septembrie 1907. Membru al Academiei Române încă din 1881, decorat cu ordine românești, a fost cunoscut de intelectualitatea din România cât și în Germania, Franța, Anglia și în alte țări, care îl apreciau în mod deosebit. Mihail Sadoveanu avea un cult deosebit pentru acest neobosit culegător și prelucrător de datini și obiceiuri ale românilor din Bucovina și din Țară.

Truță a tras o fugă la Biserica Sfântul Gheorghe, unde l-a anunțat pe părintele arhimandrit Ghideon Balmuș, care încă de dimineață a pregătit chiliile și masa cu bucate alese în trapeza gătită ca pentru oaspeți împărătești. Scriitorii au rămas adânc impresionați de ospitalitatea arhimandritului și nu a lipsit mult să scape caii printre clondirele cu rachiuri alese și vinuri deosebite.

Seara, la orele nouă, în sala mare de la Hotelul „Central”, arhiplină cu tot ce avea românesc Suceava, Mihail Sadoveanu a vorbit despre Ion Creangă. Apoi Cincinat Pavelescu și Caton Theodorian au citit din lucrările lor, după care Liviu Marian a omagiat pe scriitorii români în ovațiile nesfârșite ale publicului.

După șezătoare, oaspeții au trecut pe la Clubul Românesc unde, într-un elan de naționalism românesc, Filimon Taniac își desprinde de pe piept un talisman vechi cu chipul împăratului Traian, găsit la săpăturile de la Cetatea Sucevei și îl oferă lui Sadoveanu.

Cu lacrimi în ochi, Sadoveanu răspunde:

– Voi păstra pe împăratul Traian la piept, iar pe dumnea-voastră toți în inima mea.

Între timp, corul liceului cinsteste pe oaspeți cu câteva bucăți corale. Până la miezul nopții le-a mângâiat inima cu cântece care au cules aplauze și aprecierile lui Sadoveanu. La miezul nopții, i-au condus în corpore la chilii pentru ca în dimineața de 3 ianuarie să plece la Câmpulung.

Cincinat Pavelescu care știa să guste din plin viața, l-a rugat pe Taniac să facă bine de unde poate să-l facă pe Truță să-i însoțească.

– Băiatul ăsta cântă pentru inima mea. Și parcă aici, în Bucovina, cântecele astea sună ca nicăieri de frumos.

De la Ițcani la Câmpulung, cu trenul, i-au însoțit pe scriitori Liviu Marian, Filimon Taniac, Truță și președintele tribunalului din Câmpulung, Romulus Răuțu. După ce au schimbat la Hatna trenul, în vagoane au rămas aproape numai români. Pe semne că se zvonise de venirea scriitorilor, mai ales a lui Mihail Sadoveanu, că în fiecare haltă și gară se urcau țărani în frumoasele lor porturi de sărbătoare și discreți, cuviincioși, cum sunt țăranii bucovineni, se așezau în vagoane fără a-i deranja pe scriitori, fericiți că se aflau aproape de ei. Deși călătoreau prin sate curat românești, găurile erau scrise în nemțește și rutenește: Valea Putnei, Kimpolung, Eisenau. În gara Frasin, îi aștepta viceprimarul orașului Câmpulung, Vasile Tâmpan, un român ca un stejar cu plete castanii și vorbă aleasă. Alături de el, poetul Gavril Rotică, cel care în 1909, a publicat un volum de poezii cu ajutorul lui Nicolae Iorga la Vălenii de Munte. Scriitorii din România îi cunoșteau poezia, mai ales aceea ce zice:

Hotar! Un brâu stropit cu lacrimi ce-ncinge-o
sângerată țară,
Un brâu cernit pe care-apasă blesteme multe și ocară,
Au ridicat movili de țarnă, cuprinsul prăzii să-l
însemne
Și zisu-le-au cei tari hotare unor neligiuite semne.

Hotare au făcut violenții, dar nerobită-i o putere
Ce nu-s în stare s-o-ngrădească și dreptul sângelui
o cere,
E sfânta dragoste de frate, ce geme-nchisă-n mii de
piepturi
Să zămislește răzbunarea atâtor întinate drepturi.

De la Frasin la Câmpulung, a fost ca o plutire pe albele și înfloratele suflete ale românilor veniți cu mic, cu mare, cu femeie și copil, bătrân și fecior, în cele mai frumoase cămăși cu alesuri, bondițe cu jderi și năframe colorate, să binecuvinteze cu tricolor pe cei ce aduceau slava sufletului românesc la sufletul românesc.

Gara Câmpulung era o mare de oameni. Când a oprit trenul, un cor frumos cânta de lăcrimau toți brazilii și fremătau toate pâraiele, de se înălțau falnice Pietrele Doamnei, Pe-al nostru steag e scris Unire. Trosneau săcălețele, se descărcau puști și clopotele bisericilor spărgeau cleștarul înghețat al văzduhului de ianuarie.

Vorbirea de bun venit a ținut-o primarul orașului, Gheorghe Huțan, foarte emoționat încât aproape n-a știut cum să înceapă. Mihail Sadoveanu i-a răspuns cu lacrimi în ochi.

În sala Casei Regionale, fiecare scriitor a citit din opera sa, iar la urmă, Caton Theodorian a ținut un discurs pe care l-a terminat cu „Ne vom întoarce curând”. Uralele au fost lungi cum numai câmpulungenii le pot ține, după care în curtea Casei s-a încins o horă și mai ales o bătură, faima localnicilor. La banchetul dat de românii câmpulungeni, s-au întrecut doamnele în pregătirea bucatelor: Truță a cântat dar a și băut pentru prima oară mai mult decât un pahar. A fost frumos, foarte frumos, mai ales auzit și simțit prin sufletul dezghețat de paharele de vin, deși a doua zi, în trenul ce-i ducea la Cernăuți, nu l-a putut bucura pe Cincinat Pavelescu cu cântecul Trandafir de pe cetate: pe Truță îl durea capul și era răgușit. De atunci și poate încă de altă dată, s-a hotărât să nu mai beie niciodată și așa a rămas.

La Hatna erau așteptați de ceilalți scriitori veniți din țară: Dimitrie Anghel, Ștefan O. Iosif, Emil Gârleanu, Ion Minulescu.

Cei de la Câmpulung știau despre sosirea lor și au dat pe drum pentru ei din toate bunătățile și băuturile banchetului, de-ajuns pentru o călătorie până la Arhanghelsk. Oricum, în jumătate de oră cât au așteptat la gară, s-a băut și s-a mâncat că zicea Sadoveanu:

– Măi fraților, parcă ar veni sfârșitul lumii sau foametea celor șapte vaci slabe.

Primirea de la Cernăuți a fost tot atât de românească, dar deosebită de cea de la Suceava sau Câmpulung. Intelectualitatea românească trebuia să demonstreze celorlalți că nu era mai prejos decât ei. Chemând toată suflarea românească la Gara Mare, au venit profesori universitari, medici, advocați, preoți și învățători. Primirea scriitorilor din România a făcut-o Sextil Pușcariu și George Tofan înconjurați de o mulțime de studenți români. Apoi alaiul a străbătut străzile principale cu cântece românești și oaspeții au fost găzduiți la hotelul „Pajura Neagră”. Seara, la sala Dom Polski, lumea românească l-a ascultat pe George Tofan vorbind despre Ion Creangă, a aplaudat-o pe Natalia Iosif, care a citit poezii, Dimitrie Anghel a fost rechemat de câteva ori, iar Cincinat Pavelescu și Ion Minulescu au stârnit ropote de aplauze. Ultimul a vorbit așezat și frumos Mihail Sadoveanu.

După șezătoare, s-a luat masa la Casa Națională unde a cântat un taraf de lăutari. Noaptea, studenții români au dat serenadă sub geamurile hotelului. Truță s-a întors la Suceava cu trenul cu care au călătorit Natalia Iosif și St. O. Iosif. Ei se întorceau în țară. Ceilalți au mai dat o șezătoare la Rădăuți, la 6 ianuarie 1910.

O SCRISOARE INEDITĂ DESPRE CIPRIAN PORUMBESCU: OCTAVIA LUPU-MORARIU CĂTRE DRAGOȘ VITENCU

Aura BRĂDĂȚAN

Rezumat: Corespondența primită de scriitorul Dragoș Vitencu, inedită în totalitate, se află la Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian” din Suceava, fiind donată de Oltea Vitencu după moartea soțului său, în 1981. Scrisoarea pe care o prezentăm acum *in extenso* este semnată de Octavia Lupu Morariu, soția criticului și istoricului literar Leca Morariu, biograf avizat al familiei Porumbescu, și se adresează vechilor prieteni de familie și de suferință din cauza opresiunii regimului comunist, Oltea și Dragoș Vitencu (autor al romanului de mare succes, *Viața pasionată a domnișorului Țiprian*, apărut în 1974), stabiliți la Piatra Neamț. Textul, scris într-un stil rafinat, specific acestei distinse doamne a scenei muzicale dintr-o apusă perioadă istorică, oferă informații importante nu doar pentru cercetătorii interesați de amănuntul biografic din viața și activitatea unor mari oameni de cultură (Iraclie și Ciprian Porumbescu, Leca Morariu ș.a.), ci și pentru cititorul obișnuit, interesat de corespondența clasică, pe suport de hârtie, atât de diferită de cea electronică din prezent.

Cuvinte cheie: Octavia Lupu Morariu, Leca Morariu, Dragoș Vitencu, Iraclie și Ciprian Porumbescu

Abstract: The correspondence received by the writer Dragoș Vitencu, completely unpublished, is in the “Simion Florea Marian” Memorial-Documentary Fund in Suceava, being donated by Oltea Vitencu after the death of her husband, in 1981. The letter we present now *in extenso* is signed by Octavia Lupu Morariu, wife of the literary historian and critic Leca Morariu, advised biographer of the Porumbescu family, and it is addressed to her old friends of family and of misery caused by the oppression of the communist regime, Oltea and Dragoș Vitencu (author of the highly successful novel, *The Passionate Life of Young Master Țiprian*, published in 1974). The text, written in a refined style, specific to this distinguished lady of the musical scene from a bygone period of history, provides important information not only for researchers interested in the biographical details of the life and activity of great cultural people (Iraclie and Ciprian Porumbescu, Leca Morariu et al.), but also for the ordinary reader, interested in classic correspondence, on paper, so different from the e-mails of the present days.

Keywords: Octavia Lupu Morariu, Leca Morariu, Dragoș Vitencu, Iraclie and Ciprian Porumbescu

Redăm integral textul scrisorii cu nr. inv. 1492, trimisă de Octavia Lupu-Morariu¹ la Piatra Neamț, familiei Oltea și Dragoș Vitencu:

Dragii mei,

N-ar fi mai „sufletește”, să inaugurezi apropierea lui L. M[orariu] de Ciprian, cu „idila” fragedului Leca, copil, pe când părinții îl numeau „Albuțu Tatii... Tătuca flautist, mămuca ghitaristă și cântăreață, aproape zilnic cântau românești și repertoriu universal, culminând finea, cu program porumbescian... Executau și mai avan, și-n prezența lui Iraclie P[orumbescu], atunci când

¹ Octavia Lupu Morariu (1903, Comănești, Suceava - 1992, Suceava), mezzosoprană, profesoară de pian, soția criticului și istoricului literar - biograf avizat al familiei Porumbescu - prof. univ. dr. Leca Morariu (1888-1963). Le-a purtat toată viața prietenilor Oltea și Dragoș Vitencu o afecțiune sinceră, la rândul ei fiind respectată și iubită de acești prieteni fără de voie, alungați din Cernăuțiul natal de vitregiile istoriei acelor ani, prizonieri constant, ca și familia Morariu, de regimul comunist. Scriitorului Dragoș Vitencu (1908-1981) i se datorează o serie întreagă de conferințe științifice omagiale, susținute de-a lungul anilor în diverse împrejurări, despre Iraclie și Ciprian Porumbescu, dar și despre Leca Morariu.

păr[intele] C[onstan]tin Morariu², era cooperator la bis[erica] Sf. Paraschiva... și - poposea Iraclie - în casa din Dominic (= S. Pușcariu)... Copiii jucându-se prin grădină - se pomeneau cu înaltul, hăzosul Iraclie Porumbescu la poartă... și cum intra în curte, arunca potcapul după zvîrlugile de copii; care din ei îl aducea... primea, drept recompensă: 5 cruceri.

Iar urcînd în cerdac, începea să strige: „N-am venit să mîinînc”... Iar preoteasa (mămuca) - îi răspundea din bucătărie: „Hai, hai că borșul îi gata!”... Așa-mi imaginez caldă atmosferă a Morărenilor, - față de amintirea lui Ciprian - cu care-l îmbrățișau pe văduvitul de noroc și copii... - Iraclie!!

Leca la Viena, a fost internat la spital, fiind rănit la piciorul stîng (operat de 2 ori!) și, ca convalescent, la licitația soc[ietății] Rom[ânia] Jună, a reușit să cumpere violoncelul³ lui Ciprian! Despre muzeul C. P[orumbescu] cred să nu insiști prea detaliat... E în interesul menajării familiei Cionca - Rațiu (nepoții și strănepoții lui Ciprian - Iraclie)... oral mai mult!...

Muzeul a existat, înființat la inițiativa lui Leca și C-tin Morariu - Bustul Ciprian P. ... la fel, care e și actualmente în parcul Sucevei!... Iar astăzi, muzeul e în Stupca, aranjat cum mai bine, și la dispoziția marelui public!

De ce nu amintești de „plina” *activitate porumbesciană* pe meleagurile oltene, unde (la R.-Vîlcea) s-au ținut festivaluri Ciprian Porumbescu, cu conferințe și program - sui generis - Porumbescu!?! Chiar și la Pitești - Craiova.

Iar la R. Vîlcea, s-a reprezentat și opereta *Crai Nou*, de-a fost prezentată și la un concurs muzical la București... soliștii fiind pregătiți la canto de Oct. Lupu-Morariu.

Ce să mai vorbim de programul Porumbescu, respectat la cele manifestații artistice - în activitatea asiduă, pe teren muzical, a familiei Morariu - în toată a lor viață?!

Și acum o precizare: lista cu lucrările lui L. M[orariu] și-a altora publicate în „Făt-frumos” despre C. P[orumbescu] și Ir. P[orumbescu], n-a fost trimisă pentru a le enumera ci, ca izvoare de informații, să vă *reamintesc* cît de cît despre toate. Data comemorării lui Ciprian P[orumbescu] e incontestabil fixată pe 16.X.a.c., cu ocazia deschiderii activității univ[ersității] pop[ulare], rector Orest Tofan.

A trecut ieri (revenit d[in] vacanță!), pe la mine și am definitivat această binemeritată *atenție* în memoria lui C. P[orumbescu]! Va fi în sala mare a casei sindicatelor (cea mai festivă sală a Sucevii...). Mă bucur c-am reușit deosebita favoare, pentru *Ciprian*-ul nostru, dar și pentru dragul nostru conferențiar... Durata conferinței, te roagă Tofan, să fie de 35 minute, p[entru] că... ne-a fost impus și un conferențiar sucevean... Paul Leu...

Programul muzical, va dura 1½ oră. Cred că-i importantă *muzica* lui C[iprian]! Iar la comemorarea L. M[orariu] probabil c-o să fie la o săptămînă! (Aștept precizarea datei pe care mi-o comunică aste zile, tot O[rest] Tofan.

Cele pigulite de mine din M[anuscris] - selecționezi - ce crezi mai caracteristic p[entru] Ciprian, Ep. Bucevschi⁴, C[onstan]tin Morariu și Leca! Scrisori (fragmente), atitudini, aprecieri... și originalele, artisticele, plasticele fraze (chiar și stilistice!) ale lui Leca meu! Nu mă-ndoiesc că veți aminti *izvorul* informativ, monografia lui Leca Morariu!

² Tatăl lui Leca Morariu, Constantin Morariu (1854, Mitocul Dragomirnei - 1927, Cernăuți), preot, scriitor, traducător, membru în conducerea Societății studențești *Arboroasa*, întemnițat alături de Ciprian Porumbescu la Cernăuți.

³ În prezent, acesta se află expus la Muzeul memorial *Ciprian Porumbescu* din Stupca.

⁴ Epaminonda Bucevschi (1843, Iacobeni, Suceava - 1891, Cernăuți), pictor, fiul preotului Dimitrie Bucevschi din Ilișești, satul natal al lui Simion Florea Marian, de lângă Stupca lui Ciprian Porumbescu. A studiat la Viena, a pictat iconostasul Bisericii din Straja și, integral, biserica Mănăstirii Bogdana din Rădăuți, portretul lui Ștefan cel Mare, în mărime naturală (după miniatura din *Tetraevanghelul* de la Humor, impunând chipul real al domnitorului), ale mitropoliților Bucovinei Teofil Bendella și Teoctist Blajevici din Reședința mitropolitană din Cernăuți ș.a.

O SCRISOARE INEDITĂ DESPRE CIPRIAN PORUMBESCU

Din materialul acesta, rog să repartizați, cum credeți mai bine, ambelor conferințe, ambelor comemorări.

Scuzați literele (multe!), suprapuse... în grabă, la mașină, dar, sunt teribil de solicitată de vîlcenii dornici de-a fi cu mine, pe la cele monumente istorice! Apoi lecțiile⁵... mi-e imposibil să dispun de liniștea necesară pentru concentrare!... dorindu-vă succes cît mai frumos în înseilarea prezentărilor. Despre piesele ce se vor executa - n-o să dispunem de timp, p[entru] a le prezenta în detaliu (fiind *obligați* de-a avea „în coastă” acel nedorit „musafir”⁶)!... Dar în linii mari - poate solicitați din cele spuse de Leca pentru a elucida publicului multilateralele *genuri muzicale* ale lui C. P[orumbescu], muzică „*accesibilă*” (distractivă), *măreață* (cea religioasă), eroică, duioasă etc. ...

Programul nostru va oferi din *aproape toate genurile* (bine-nțeleș evităm - din păcate - cea religioasă și cea corală, care-i de supremă importanță!) și cea solistică - voce și pian..., multe Lieduri, cari se bucură de traducerile lui Leca Morariu... Și acum: spor la lucru și rezultatul, fie frumos și trainic buchet, în amintirea celor, căroră „Upu Țachi” al lui Leca - I se închină cu toată ARDOAREA... Vă sărută și așteaptă Octavia = „Tanti” Țachi.

Octavia Lupu-Morariu și soțul său, prof. univ. dr. Leca Morariu (în 1926),
unul dintre cei mai avizați biografi ai familiei Porumbescu,
întemeietorul Muzeului memorial „Ciprian Porumbescu”

⁵ Lecții de pian.

⁶ Se referă la Paul Leu.

[În continuare, manuscrisul anexat scrisorii:]

IRACLIE: (Ms. pg. 133-34)

Dar romantica idilă Șipoteană, cu cald-intima viață în familie, înviorată de zbenguirea copiilor, ca și de beneficiarii ospetiei lui Iraclie și a Emiliei sale, legănată în freamăt de brazi și de gureșe cascade ale apelor de munte, variată prin multiplele îmbucurătoare griji ale unei intense și tot mai înfloritoare gospodării, vîrstată cu haiduceștile raite oficiale ale agerului păstor sufletesc, Iraclie, prin vasta și felurita arie a enoriei sale de 8½ mile pătrate (străbătute, de bună seamă mai mult în șea și tarniță), sau umbrită discret în cărturăreștile îndeletniciri ale hurmuzăchețului fost secretar de redacție...

...pg. 222:

Și desbărîndu-ne o clipă de cele hîrtii, documente porumbescene, mai intrăm nițel în sălașul părintelui Iraclie și a blîndeii preotese, Emilia. Ciprianel, de 7-8 ani, e gata bun de școală. Silabisirea abecedarului o începuse cu taică-su, rutinat dascăl și din practica lui pedagogică de la școala primară (de dînsul inițiată), la Șipote. Frățiorul lui Ciprian, Ștefan, de 4-5 anișori acum, prinde și dînsul a fi un fel de companion de joacă. Numai sorioara, Măriorica, în primul ei anișor, de-și păzește legănuțul...

...Iar așezarea la Stupca s-a realizat cu experiența unei gospodării de aproape 15 ani de zile și cu întregul dichis reclamat de un om destul de umblat pe lume ... Precum, în istoriografia - Ciprian Porumbescu - ne atestă: Casa de la Stupca, în care - la 6 Iunie 1883 s-a stins Ciprian Porumbescu (după un desen de Louis Hartl⁷) anume: Casă gospodărească, la poalele a două îmbucături de deluțuri cari mai apără cîte-un pîlc de pădurice. Împrejmuirea, foarte îngrijită, în față, chiar cu cochete, transvizibile ostrețe, cari îmbie privirea și dincolo de gard. Arbuștii tușinați, rotunjiți, din foarfeci grădinărești. Peluze simetric tăiate; la mijlocul lor un rondou. Casa însăși destul de încăpătoare, cu cele 4 ferestre-n față și 4 pe lături. La fațadă, cerdac cu scăriță în dreptul primei ferești din aripa dreaptă, iar la mijloc, antretul-pavilion, - *pavilionul* descris se vede, de aceeași Mariorică, în scrisoarea-i datată Cluj 21 Sept. 1931, adevă: ... „Pavilionul - raiul căsuței noastre din Stupca! Aci petrecea Ciprian! Era din antreu un pavilion turcesc: canapele jur-împrejur și totul în flori! Tatăl meu comanda cele mai splendide glastre cu flori alese: Azalee, pelargonii, mușcate, crizanteme... Acolo a fost sanctuarul nostru”...

Vol. II Iraclie: pg. 31

...Concertul simfonic din 27 X 1882 amintit din scrisoarea-i către Tatăl său (din 28 X) și zice: „Scumpul meu părinte, sorioară dragă, [I]Eri sara iarăși am serbat un triumf grandios cu concertul. N-am mai avut și nu cred că o să mai am o sară atât de fericită ca cea de [i]eri. Sala Redutei, Marica o cunoaște cât e de mare, era ticsită de oameni, atât jos în parchet cât și pe galerie...

...După ce se aranjase orchestra, pașii și eu pe scenă la pultul de diriginte și fui primit cu aplause frenetice. Concertul a decurs brillant, mai fiecare piesă am trebuit s-o repetez. La Rapsodie și la Potpourris credeam că se ridică tot iadul - așa o larmă teribilă se făcuse; oamenii deveniseră ausser Rand u. Band (plastica locuție germană, tradusă: *iși iese din fire, își pierde cumpătul!*). Mai repet o dată că neci eu, dar neci publicul nostru român, n-am avut încă un astfelu de concert românesc”...

...„De murit nu vreau să mor și poate că neci n-oi să mor așa curînd, cu toate acestea cu situațiunea sănătății mele prezente e lucru periculos sau cel puțin dăunăcios să intru în iarnă. Eu aceste toate nu le-am observat, dar alții, străinii - și se vede că acum la concert s-or fi precugetat oamenii, văzându-mă că tot *sum* de folos națiunii și dorind ca să trăiesc și să lucră încă cât de mult, s-au convorbit ei între ei să mă trimită peste iarnă la Italia” ...

⁷Louis Hartl, cumnatul lui Ștefan Porumbescu (fratele lui Ciprian), a realizat desenul casei parohiale din Stupca (singura imagine a casei care s-a păstrat până astăzi).

O SCRISOARE INEDITĂ DESPRE CIPRIAN PORUMBESCU

Grele urgii de zile pe bietul părinte Iraclie Porumbescu - cu această veșnică sabie a lui Damocle, suspendată peste capul său: Sănătatea fiului care se prevestise definitiv și mare *Fiu* al Neamului! (L. M[orariu])

Pasaj din scrisoarea Emily v. Poppen⁸: „... Nu știu de l-am fi cunoscut pe fratele d-tale, ... dacă n-am fi devenit atente asupra-i prin minunatul lui cânt la vioară; eram cam de-o săptămână acolo, când sosise, cred, vioara. Dimineața d-nii făceau repetiții și seara se produceau.” (Em[ily] v[on] P[oppen], pictorița care a desenat coperta la *Souvenir di Nervi*!)

...Constantin Morariu, poezie, după moartea lui Ciprian:

În marea întristării, în noaptea ei pustie
O, frate Cipriane, împins-au cu urgie
A morții tale ghiare pe scumpul tău părinte,
De draga-ți sorioară, ce o iubiai fierbinte.

Și un crîmpei din scrisoarea lui Iraclie către Const. Morariu: ... „acolo aflăi și-apoi și cetii prima oară duioasele, totodată însă și frumoasele cuvinte, prin care onorezi într-un mod atât de distins memoria iubitului meu copil”.

...vol. II. Iraclie, pg. 195: „Și remarcabil - dar nu de-a mirării - e faptul că prin schițele sale memoriale, Ir. P[orumbescu] atrăsese asupra-i și altă anumită atenție publică: cea binevoitoare. Folclorista Elena Sevastos⁹ îi cultiva cunoștința, iar prof. Gheorghe Maior¹⁰ de la școala de agronomie și foresterie din Herestrău, cetindu-i *episoadele*, descinde chiar la Frătăuți, ca să-l cunoască pe autor! ... Anevo[i]e am mai ști astăzi cine fu acel *Maior*, dacă nu ne-ar lămuri scrisoarea lui Iraclie P[orumbescu] către Const. Morariu din 16 XII 1891, cuvântând: „Săptămâna trecută a fost la mine d-l G. Maior, prof. la Herestrău, lângă București. - Nostimă treabă! A zis că a cetit episoadele mele și a dorit să mă cunoască. - L-am purtat pe la unele case de frunțași de aice, ba, și la o șfeștanie... m-a companiat unde a șezut cu mine și cu gospodarii și gospodinele la masă și a rămas încântat de ornamentica internă a caselor, cu meneșterguri, tulpene, năfrâmi și icoane pe pereți și scoarțe oacheșe... împrejurul caselor, curățenie și în grajduri și șuri”...

Const. Morariu către Iraclie P[orumbescu]: ... pag. 242: „Și veacuri se strecoară, seninul vine iară, / În codrii vechi răsună o veselă fanfară, / Dar în curând dispăre, făcând loc unui zvon: / Eudoxiu, George-Alec și Lazăr și Aron / Adună mii de brațe pe lângă zidul sfânt, / Menit să ocrotească acest petic de pământ / De aceiași șleachtă veche, perfidă și șireată, / Ce pe mormîntu-altuia viața ei își cată. / Doamne Voevodule, / Ce nu ieși tu la iveală / Să mai scarmeni acea șleachtă / Să-i mai tragi o răpăială!

Cuvântul *răpăială* nu-i literar, dar așa zic oamenii noștri cînd sînt mînioși. De altfel cântecul acesta încă n-a primit politura definitivă, și eu Vi-l comunic, ia așa numai ca să Vă scriu ceva și pentru d-na Măriorica, mulțumindu-i din toată inima pentru cuvintele cele atât de măgulitoare scrise la adresa mea...”.

⁸Pictoriță din Lituania; l-a cunoscut pe Ciprian în stațiune la Nervi, în Italia. A brodat husa celebrei viori a compozitorului. Vioara, făcută de Nicolaus Amati (1596-1684) la Cremona în 1626, s-a pierdut în 1917, dar husa se păstrează, fiind expusă la Muzeul memorial *Ciprian Porumbescu* din Stupca.

⁹Elena Didia Odorica Sevastos (1864, Cucorăni, Botoșani - 1929, Chișinău), autoarea volumelor *Cântece moldovenești*, 1888, și *Nunta la români*, 1889; a condus revista literară, științifică și folcloristică „Rândunica”.

¹⁰Gheorghe Maior (1855-1926) agronom, profesor universitar la Școala Superioară de Agricultură de la Herăstrău și la Seminarul *Nifon Mitropolitul* din București.

Vol. Ciprian I. pag.136, Compoziția „Domnul Ștefan” apărut „Pe malurile Putnei, iar întreg corul întrerupe o clipă *solo*-ul, ca să reliefeze că Ștefan e prezent *cu vitejii săi Români*”. În *Alegretto* - „mare obște” a mulțimii îl urează pe Domnitor și-n sprinten *Tempo di Marcia*, peste care, ascuțit (în optimi punctate, cu șeisprezecimi) străbat împunsături de trompete: alaiul de „Căpitani, ostași cu zale și cu platoșe de fier”; iar *Energico* și triumfal, urcînd și-n registrul muzical, - „al Moldovei steag de fală falfăie falnic în cer”. La așa războinic joc nu se putea să nu participe însăși *occina* lui Ștefan. Și iat-o în toată preajma ei se răspunde: „Buciumul vuește în munte, sună valea de cimpoi” - în portativul compozitorului acea *Imitazione di corno pastorale* care nici nu e *corn*, ci lung-prelungul *bucium* din idilica lui, *O seară la stână* și din *Crai-Nou*, și din fiefurile lui natale... Încheierea: Apoteoză-și muzicală a solemnei clipe, în care „Mii de glasuri se ridică, iar poporul jos, pe vale, umilit în genunchi pică”. Da! Înflăcăratul tânăr care, în 27 Aug. st.n. 1871 la Putna a „cântat Daciei întregi”, s-a cutremurat atunci de sfinți fiori - dovadă și această rugăciune închinată de el, *Sfântului* de la Putna.

Preludiul (buciumul) Potpouriului din *Crai-Nou* pg. 225: - Cu o surprinzătoare transfigurarea de tonalitate (de la do major la la bemol major), de parcă, dintr-o dată, prin adumbriri de nouri, ar răbufni ploaia de lumină a soarelui - ...

vol. II. Ciprian, pg. 41-42: Dar *Tempi passati* (Nocturna Bertha!), expresie a unei supreme resemnări - care însă, sfințită de sfășierea unei însângerate, transcendental de ideale *Iubiri neîmplinite*, a arhimeritat *să-și păstreze* numele dat ei de Ciprian P.: „Bertha”, Nocturne.

Fiindcă, *documentar* chiar, știm următoarele: O culminație în această profundă *reciprocă* Iubire fu doar scena din 18 Aug. 1879, când sub fierbintea privire a lui Ciprian, adorata Bertha înroșește până'n lobișorii urechiușelor... Apoi la Viena anului 1881, Ciprian îi trimite: *Dem / wohlgebornen Fräulein / Bertha Gorgon, / zur / freudlichen Erinnerung / an / Cyprian*, somptuosul *Album* superb exemplar de caligrafie ornamentală, cuprinzând cele două compoziții ale sale, *Nocturne* și *Ich liebte Dich* (pe text de Hermann Lingg), cu această idolatră fetișistă dedicație: *Mein Sinen u. mein Streben / Gilt Dir bis in den Tod... / Du bist mir Welt u. Leben / Noch mehr... Du bist mir Gott. Cyprian*. Iar traducerea ar fi cam aceasta: *Ce simt și vreau, / E pentru Tine pîn' la moarte / Tu lume-mi ești și soarte - / Mai mult: chiar Dumnezeu!*...

... pg. 128. Scrisoare (Viena 1.III.1880)... „La balul menționat, cu de-a sila m-a luat Epaminondas și părintele Popovici. Epaminondas mi-a cumpărat carta de intrare (biletul de intr.) și de table-d-hôte fără să reflecteze (fără să aibă pretenția) la re'ntoarcerea paralelor; ce să fi făcut? ...

Cu ocajunea când am fost la Strauss (deci Eduard Strauss!) - după Bal mi-am luat partitura, nu am putut afla destule cuvinte spre a-și exprima bucuria sa asupra epistolei Matale. Sălta șvăbucu ca un țap, pe lângă clavier”... (Iar comentariul lui Leca M.): „Nu ne prinde apoi mirarea că *șvăbălăul* de Eduard Strauss e vrăjit de-o scrisoare a lui Iraclie P., bine știind noi că condeierul de la Stupca în pasiunea corespondențială, se deprinsese hăt bine să ticluiască în elogii!” (Ir[acie] mulțumindu-i lui Strauss p[entru] că dirijase Valsul *Camelii*...).

pg. 145: Ciprian talent literar...! Excursie cu amici, în preajma Vienei...: „...Ne ștergem ghețele, ne curățim hainele, ne ferchezum cravatele - suntem doar studenți vienezi și cât de cât, tot trebuia nițel să le impunem Perchtoldsdorfilor¹¹ astora. La mine și Codru treaba mai merse; Rațiu însă avea pantalonii de tot ruți și pe jos distrămați, încât a trebuit să-i suflice ca la vreme noroioasă; un pardesiu zdrențuit pe care-l purta cochet pe braț, o pălărie veche găurită; barbă țepoasă, un ceatlău de salcâm în mână - cui naiba să-i impună asta?...

...Primul tenor stătea'n mijloc pe un taburet și dădea măsura în trei pătrimi... piesa fiind în 4/4...! ...

...Cântarea a fost groaznică - Cu doi tenoriști cari disonau cumplit. Basul 2 nu se auzia deloc; nici nu știu ori de cânta cu noi. Noroc că orga și timpanele înăbușiau totul. Timpanistul bubuia atât de tare - era soldat și făcuse campania din Italia - de parcă s-ar fi fost aflat într-o bătălie. O hârțălăitură și-o miorlăitură de parcă toți strigoii s-ar fi fost năpustind prin văzduh. Viorile

¹¹ Perchtoldsdorf, oraș din Austria.

țarlăiau ca niște pui de vrăbii, corul stohnea ca o drâmbă stricată, clarinetele țivliau și ele ca niște lilieci - dar cui ce-i păsa? - Așa am dus-o până la capăt...

...Noaptea fu rece; odaia ne'ncălzită, chilota strâmtă și scurtă. Am dărdăit ca un pui de bodaproste. În fine adormii. La o bucată de vreme mă trezesc. Un hodorog ca acela! - Care-i acolo? - În bătaia lunii zăresc o arătare albă. Rațiu! - Da, eu îs frate! - Da ce faci? - Da caut niște chibrituri... - Da ce dracu ți-s bune chibritele? - Apoi, să aprind o lumânare, că mă sfârșesc ploșnițele!... În adevăr, aprindem o lumânare și dăm iama prin ploșnițaret. -

pg. 166. Piesa *Zefir de toamnă*, una din cele mai caracteristice compoziții ale lui Porumbescu fiindcă vădește cât de tot-stăpănită îi era ființa de cântecul popular. În parte, aproape că-i o doină. Menită pentru pian, zice titlul ei, dar atât de înflorită cu structura și fioritura intrinsecă a șeisprezecimilor și trezecidoimilor, trioletelor, chintoletelor, sextoletelor dar și-a apogiaturilor și mordentelor; - încât știm cât de generos vibrant și din cremoneza lui Ciprian. O paranteză: Celui familiarizat cu muzica lui Porumbescu nu-i scapă figurația inițială din *Zefir de toamnă*, e o pasionetă muzicală asupra căreia a stăruit în clasică doină din corul *Iarna* și la care s-a oprit și-n piesa *Dorul*!

pg. 172: Balada: Și iat-o generoasă, arhifericita linie muzicală... Câtă nostalgică adâncire în îndepărtările trecutului adie din această compoziție... de parc-ar fi susurând: *A fost odată ca niciodată!*... Dar și cât dor de cineva drag, de astăzi în sinuoasele meandre ale trioletelor!

...Și... abătută pe acest fâgaș al duioșiilor, dânsa foarte curând alunecă într-un miragiu de vag ecou al doinelor... zicem *miragiu*, fiindcă nu e doină și totuși se resimte folcloricul suflu al *Doinei* - și chiar atât de îmbietor încât noi îi punem în față un fragment din cutare doină a Câmpulungului Bucovinei... Geniul lui Porumbescu, revine cu 2 vârtejuri de virtuositate... Finalul se revarsă iarăși în vasta nemărginire inițială a motivului care, chiar el în sine e *Baladă*.

E, *Balada* care mereu tot crește! Crește, din sine! Cum crește opera lui Creangă - opera lui Eminescu!!

pg. 286: Nouă, e informația că cel altoit și contaminat acum în tentația Brașovului, nu mai intenționează, dar inima, părdalnicuța, i se-nvăluie într-o caldă adiere când gândurile-l fură înspre *Dulcea Bucovină!*...

Și iat-o această duioasă evocare a dulcei Bucovine, susținută cu mijloace atât de simple și, totuși, integral atât de expresivă...

Piese: *Stejeriș*, *Dulce Bucovină*, *Zefir de toamnă* sunt executate după manuscrisul C. P[orumbescu].

C. Porumbescu

4. Nestemate din Monumentala Monografie „Ciprian Porumbescu” opera lui LECA MORARIU

...Vara apoi, în foșnetul curgător, ca o apă, al molizilor și-n freamătul fragedei Suceve, cea fulgerată de însângeratele pumnale ale păstrăvilor! Și-n dulce aromitorul soare de munte, când din înaltul cerului, gaia își țipă strigătul ei sperietor de singurătăți...

*

...În zori de zi, pe la asfințite, glasul prelung al buciurilor - chiamatul le-ar zice Iraclie - de care ochișorii lui Ciprianel se deschideau mari, mari a mare mirare...

*

...Mama Emilia, bună, blândă, duioasă ca o *fărâmbă de doină*, rătăcită-n aceste pustiități.

*

...*Arboroasa*: Prima înmugurire a acelei societăți „Arboroasa”, care era să devină una din cele mai faimoase embleme de nobleță a conștiinței românești din Bucovina...

PROGRAMUL pentru comemorarea din Octomvrie 1978

1. Siminiceanu Camelia: *Arie și horă* din opereta Crai-Nou.
2. Furnică Cristina: *Miculi* - cântec popular; C.P. - *Hora nr. 1*.
3. Monoran Odilia: *Dulce Bucovină; Hora Brașovului*.
4. Mustață Paul: *Hora nr. 3*, culeasă de Carol Miculi de la Nicolae Picu.
5. Gheorghiu Roxana: *Hora Prahovei*.
6. Ciornei Cătălina: *Souvenir di Nervi; Fluturaș de noapte*.
7. Milici Mihaela: *Gavota nr. 1; Nocturna Tempî passati, Berta*.
8. Udrea Manuela: *Zefir de toamnă* (ms.); *Stejeriș* (ms.).
9. Muntean Anca: *O sară la stîină; Hora detrunchiaților*.
10. Mustață Ștefan: *Potpouriu de cîntece românești*.
11. Siminiceanu Michaela: *Hora Peneș-Curcanul; Balada* aranj. p. piano solo.
12. Ciornei Florina: *Rapsodia nr. 1*.

În plus (eventual) *Dorul* (pe bandă de magnetofon violoncel Radu Aldulescu) aranj. p. violoncel de Leca Morariu.

Cuv[inte] explicative p[entru] unele piese:

Peneș-Curcanul: dedicată laureatului poet al latinității... V. Alecsandri. *Horă* revizuită de maestrul de muzică August Karnet¹², care a contribuit la amploarea polifoniei pianistice. Introducerea preludiază apariția viteazului oștean, iar hora permițîndu-și o incursiune în bine știuta *Horă* a Unirii. Apoi iar onoarea dorobanțului Peneș, *hora* o dă în sugestive intervale melodice și-n specificul ritm al goarnei, parcă-i sonora chemare ostășească. (L. M.)

Zefir de toamnă: „...o dimineată f[loar]te frumoasă - m[ărgă]ritare de rouă pe firile de iarbă ...și un balsamic zefir adie dinspre pădure ... (C. P.)

Hora Prahovei: Muribundul Ciprian era în formă, scădat în lacrimi să exclame: „Dragă mi-ai fost, tu horă a Prahovei!” Această *horă*, acest *dans*, deci expresia de exuberantă vitalitate ... fiind miraculos alaj de veselie, dar și de duioșie, de tristețe, încît un sensibil, bine a caracterizat-o cu calificativul *horo-doină*! (L. M.)

Hora detrunchiaților: Piesă ca - OMAGIU - suferințelor îndurate de cei 5 arboroseni: Ciprian Porumbescu; Constantin Morariu; Ortisie Popescu; Eugen Siretean; și Zaharia Voronca, ... în temnița austriacă! Piesă cu opac dramatism dar prin care străfulgeră tinerescul optimism ...spre victorie, spre împlinirea dorințelor visate.

Stejerișul: Luminișul din codrii Brașovului, unde adese poposea iubitorul de excursii Ciprian, singur sau cu amici, elevi și corul său. Piesa - năvalnic avînt de măsuri în cromatică coborîndă, apoi pare că prea curînd intră-n doinirea cu acompaniament de triolette apoi intră-n *horă*, de fapt o trecere prin glisande cadențe și abrupte ritmizări, apoi revine prima doinire - și trece lin în suava melodicitate porumbesciană cu un Poco meno mosso ...suav divertisment liric. Finalul revenirea la primordiala inspirație, care de fapt a fost mereu un refren ...al întregului!...

Nocturna Tempî passati (Bertha). Bertha ...unica, ideala, sublima IUBIRE ...a bietului, nenorocitului Ciprian ... elegie, de-o spumoasă mîngăiere a sufletelor, ne învăluie, ne dăruie tot zbuliumul care *I-a* în[n]egurat dorurile, visurile ...duioasele inflexiuni lirice, ne adie ...roua lacrimilor ...Lui, ...și ale noastre.

¹² August Karnet (1885-1937), interpret, compozitor și dirijor, născut și format la Viena; la Suceava a fost profesor de muzică din 1909 până-n 1935 la două licee de elită, cel de fete – Madchen Lyzeums (din 1921 „Doamna Maria”) și cel de băieți – „Ștefan cel Mare”, precum și dirijor vreme de 25 de ani la Reuniunea muzical-dramatică „Ciprian Porumbescu”, contribuind masiv la popularizarea și tipărirea operei lui Ciprian Porumbescu. (vezi și <https://vdocuments.site/august-karnet.html>, accesat la 05.07.2019)

Dulce Bucovina: compoziție evident pentru cor inspirată. Dovadă - discursul muzical prezentat în majoritate de acorduri! Binevenit nouă acest aranjament p[en]tru pian ...copiat după m[anuscri]sul original.

Rapsodia I. Sublimă perlă componistică și pianistică! Maiestosul preludiu la m. stângă, apoi trecînd în optimi și șeisprezecimi întîmpină melodia grăitoare de eroice vremi din trecutul nostru istoric ...intră-ntr-un iureș de mare expresivitate muzical-pianistică. Melosul popular e în toi ...cu urcări ...pare că-n spirale ...vertiginoase reveniri ...trecînd aproape pe nesimțite în temperări lente, cari, sunt oaze de seninătate ..., c-apoi s-o zbughească-n iureș de explozii, de vitalitate, de duium de inspirație folclorică ...Și-n acest mozaic muzical ...în unele pasagii ...pare că L-ai vedea pe sfîntul nostru Ștefan - coborînd spre noi ...Finalul ..., aceeași în[n]egurată, umbrită povestire ...a pătîmirilor din trecut ...al neamului nostru românesc! etc. etc.

PORUMBESCU în „Făt-frumos” și „Junimea literară”
articole de Leca și Victor Morariu, și de C-tin Morariu

„Făt-frumos” An III, 1928, L. M[orariu] „Muzeul Porumbescu” pg. 84. Și coperta Nrului 5 (al aceluiaș an!); Prim articol semnat *Vimo* (Victor Morariu), iar în pg. 131 poezia: *Lui Ciprian Porumbescu*, semnat C-tin Morariu (postmortem, Tătuca murind în 1927!), plus clișeul frătinii Porumbescu (Ciprian, Mărioara și Ștefan fot[ografiați] la Viena, c[ir]ca 1879). Apoi, poezia: *Lui Iancu de Iraclie P[orumbescu]*, C-tin Mărculescu: *Slăvire!* Lui Ciprian P. cu ocazia inaugurării muzeului „C. P[orumbescu]” din Suceava. În pg. 134 scrisoarea lui V. Alecsandri către Iraclie P[orumbescu] (*Crai-Nou* la Teatrul Național din București în 16 Martie 1884); pg. 136 semnează iar *Vimo* (V. M[orariu]): *Lui Ciprian Porumbescu*, Imn comemorativ p[en]tru serbarea inaugurării muzeului, cuvinte adaptate la textul și muzica compoziției „Imn de urare” (comp[oziția] lui C. P[orumbescu]). La aceeași pg. *Amintiri despre V. Alecsandri*, semnează Iraclie P[orumbescu], reprod[us] după „Gazeta Transilvaniei”; pg. 141 art[icolul] „Nedetrunchiaților” plus clișeul celor 5 arboroseni mîntuiți de temnița austriacă (Faur 1878); La pg. 143 Leca Morariu: *Muzeul Sucevii*. La pag. 148 *Ctitorii și adăugătorii muzeului C. Porumbescu* (L. M[orariu]): Maria Rațiu-Porumbescu, Const. Morariu, Leonida Bodnărescu, *Reuniunea de cîntare „Ciprian P[orumbescu]”*, Dr. Victor Morariu, Paulina Berger etc.; Leca M[orariu]: *Violoncelul* lui C. P[orumbescu] fost în posesiunea soc[ietății] stud[ențești] „Rom[ânia] Jună” din Viena și cumpărat (de Leca!) în 1916 cînd k.k. guvernul austriac a vîndut la meza averea „iridenteii” soc[ietății] „Rom[ânia] Jună”, ca și tabloul (mărit după o fot[ografie]), reprezentîndu-l pe C. P[orumbescu], elev la lic[eu] din Suceava, în anii 1869/70, cu 4 colegi ai săi (orchestrant[ri]!).

„Făt-frumos” An. VI 1931, pg. 61. Victor Morariu: *Ciprian Porumbescu* la Radio Nr. 3: Coperta *Concursului de coruri populare* (17 V. 1931) la jubileul semicentenar al soc[ietății] „Armonia” (1881-1931)! Semnează Const. I. Popescu = Leca Morariu (Const. I. Popescu e fratele mamei lui Leca, eroul căzut la Calafat în război p[en]tru independență).

„Făt-fr[umos]” An. VII 1932. La pg. 190, scrisoarea lui V[aleriu] Branice către Leonida Bodnărescu ...Un prea puțin cunoscut portret al lui C. P[orumbescu] ...(tabloul) pictat de Mișu Popp); Leca M[orariu] sub pseudonimul El. P. (Elena Popescu, mama lui Leca); pg. 202 *Viabilitatea lui C. Porumbescu*.

„Făt-fr[umos]” An. VIII 1933. La pg. 34 Leca M[orariu]: *Ciprian Porumbescu la Lugoj*, și-n *Multe și mărunte* pg. 60: *Folclorul lui C. Miculi*; pg. 63: *Săptămîna Porumbescu la Suceava*, Coperta Nrului 3 Ciprian P. la 1878 (după o fot[ografie] inedită!) și articolul: *Personalitatea muzicală a lui C. P[orumbescu] și opera sa* (cuvînt rostit în Academia din 27/V 1933 de V. M[orariu])! Iar Leca M[orariu] pg. 76: *La semicentenarul morții lui C. P[orumbescu]*; la pg. 91 Leca M[orariu]: *Ciprian Porumbescu stihuitor*; la *Multe și mărunte*: *Pentru bibliografia lui C. P[orumbescu]*! La Cronică: *Pentru comemorarea lui C. P[orumbescu]* - și Concursul p[en]tru bustul lui C. P[orumbescu]; N-rul 4 coperta C. P[orumbescu] de I. Cârdei; la pg. 102 V. M[orariu]: *C. P[orumbescu] elev al „gimnaziului superior gr.-oriental” din Suceava*; la *Multe și mărunte* (pg.

121) Leca Morariu: *Optzeci de ani de la nașterea lui C. P[orumbescu]*; La cronică, V. M[orariu]: *Bucovina pentru C. P[orumbescu]* și L. M[orariu] pg. 127: *Bustul Ciprian Porumbescu!*

„Făt-fr[umos]” An. IX 1934, la *Multe și mărunte* pg. 71: *Pentru cronologia lui C. P[orumbescu]* (L. M[orariu]); iar la pg. 117, Dr. Gh. Mișuț: *Ciprian Porumbescu învățător*; pg. 130 *Și iarăși C. P[orumbescu]*, stihuitor; pg. 137, Oct[avia] Lupu-Morariu: *Mărturii despre liceanul C. P[orumbescu]*!

„Făt-fr[umos]” An. X 1935. La pg. 108 Leca M[orariu]: *Irachie Porumbescu* și-n pg. 231 clișeu din muz[eu]l Porumbescu d[in] Suceava.

„Făt-fr[umos]” An. XI 1936. „Cisla” lui C. P[orumbescu] la pg. 214.

„Făt-fr[umos]” An. XII 1937. L. M[orariu] pg. 92 *Ciprian P. inedit*; pg. 111 „Dorul” lui Ciprian Porumbescu (transcris pentru violoncel de Leca M[orariu]); și-n pg. 113 Numele donatorilor p[entru] publicarea ineditelor lui C. P[orumbescu], publicate în colecția „Făt-frumos”.

„Făt-fr[umos]” An. XIII 1938. La pg. 77 Corul „C. P[orumbescu]” la Radio; pg. 79 Corul fotografiat în fața statuii-bust C. P[orumbescu] din Suceava.

„Făt-fr[umos]” An. XIV 1939. Olimpia Gheorghian-Lupu (mama mea!): *Lacrimi (de durere și de veselie) cari le-am cășunat lui Irachie Porumbescu*.

„Făt-fr[umos]” An. XV 1940. Ineditele lui Ciprian Porumbescu publicate în colecția „Făt-frumos”: *Dorul, Hora 1 pentru pian, Hora 3, Hristos A Învia* (3 compoziții), și *Priceasna de Paști* (cred să le intitulăm cu ocazia comemorării: *CORURI!* Bine?).

„Făt-fr[umos]” An. XVII 1942. Leca M[orariu] *Porumbescene* la pg. 124.

„Făt-fr[umos]”. Anii 1943 (?) și 1944 (!)

„Junimea literară” An. XII 1923. V. M[orariu] pg. 130, la Cronică: *40 ani de la moartea lui C. P[orumbescu]*; N-rul 6-7 Coperta C. P[orumbescu], iar la contra pag. Casa din Stupca (după desenul lui Louis Hartel); L. M[orariu] pg. 139: *Scrisoare inedită a lui C. P[orumbescu]*; și pg. 399: *Comemorarea morții lui C. P[orumbescu]* (tot de L. M[orariu]!).

Jun[imea] lit[erară]” An. XIII 1924. Leca M[orariu] la pg. 485 (sub pseudonimul *Al. Lupu*): *Un portret inedit al lui C. P[orumbescu]* (grupul instr[umental]).

Jun[imea] lit[erară]” An. XIV 1925. Const. Morariu, inaugurează art[icolul] la pag. 387; L. M[orariu] pg. 293: *Din corespondența lui C. P[orumbescu]*, și pg. 332 (Cronică) *Muzeul P[orumbescu]*.

În închisoarea austriacă Ciprian primise *vioara!* Iar despre flaut - nu știu! Știu că *Tătuca* (Const. Morariu), era flautist din fragedă tinerețe! Și că unchiul său, Constantin Morariu¹³, senior, îi comandase un flaut special ... Tătuca fiind *sîngaci*.

Și că Ciprian student fiind, apoi și ca profesor (la Brașov ... lua lecții de *pian*, ca și la Viena ...).

Deci, după cum văzurăți în pg. I. Portretul de Mișu Popp, l-a cumpărat prin Leonida Bodnărescu¹⁴, soc[ietatea] „Armonia”. (Bod[nărescu] fiind atunci președintele soc[ietății] amintite!)

Cînd veți veni la Suceava, veți vedea *câte pagini* va avea *monumentala lucrare*. Cele 500 pg. vor fi cred, cam de 4 ori depășite ...

¹³ Costache (Constantin) Morariu-Andrievici (1835, Mitocul Dragomirnei - 1875, Cernăuți), preot, profesor de religie și limba română la gimnaziul superior din Suceava, profesor extraordinar de teologie morală la Institutul de Studii teologice din Cernăuți, vărul mitropolitului Silvestru Morariu Andrievici, unchiul preotului scriitor Constantin Morariu, printre primii autori de manuale pentru învățământul din Bucovina.

¹⁴ Leonida Bodnărescu (1872, Boian - 1945, Suceava), preot, profesor, memorialist, editor de manuale, a îngrijit și tipărit volumul de proză Irachie Porumbescu, *Scrieri (adunate și însoțite de o schiță biografică de Leonida Bodnărescu)*, Editura lui Leonida Bodnărescu, Societatea tipografică bucovineană, Cernăuți, 1898.

O SCRISOARE INEDITĂ DESPRE CIPRIAN PORUMBESCU

Sunt într-o dilemă cumplită ... nu știu ce să vă precizez ... n-am pe cine întreba, cu cine discuta *data* comemorării ... Nici prof. Iacobescu¹⁵, nici tov. Orest Tofan nu-i pot afla *niciunde!!!* Probabil sunt plecați din localitate ...! (Cu toate că-l rugasem pe Iacobescu, să treacă pe la mine, să fixăm data, mai precis *datele* p[en]tru ambele comemorări! ... Cred că D-v, să plecați în luna Septemvrie la Timișoara, iar noi aci, ne vom conforma, situației!... E greu să realizezi ceva cu oameni afiți de ... *comozi* (ca să nu le spunem altcum!). Asta-i situația! Aștia-s oamenii. Când e vacanță ... „zboară” ca *potărnicile* ...! Unde-i *conștiinciozitatea* unui Leca Morariu???)

Eu, deocamdată liniștită - *salvată* - de cumplita mîncărime a urticariei, m-a cam supărat pîrdalnica de inimioară ... zilele acestea, probabil timpul instabil, ba vînt, ba ploi, ba soare (e adevărat: cam „cu dinți” în vara aceasta!! ...).

Cred c-ar fi frumos de amintit despre Leca și pasiunea Lui p[en]tru muzica Porumbesciană ... fiecă loc unde L-a aruncat soarta, a „înflorit” s-a etalat talentul „genialului izvoditor de melodii” ... cum îl caracteriza Adolucul meu ... N-a existat vreo manifestare cultural-muzicală unde să nu fie prezentă cu acea „căldură”, acea vibrație superlativă inspirația „Ciprianelului” – *nostru* ... Fie c-a fost Cernăuțiul, Râmnicul-Vâlcea, Craiova, Iași, Botoșani, București sau cine știe unde ... Chiar și la Istroromâni am cântat amândoi ... (El din chitară, eu din voce) și *O roză vestejită*, *Pe-al nostru steag*... etc. ... Sfinte și nespuse de duioase amintiri ...

Poate am omis unele, vă rog să mă scuzați, sunt învăluită (cu drag, dar totuși obositor) de niște vâlceni musafiri. Mai transmiteți-mi întrebări ...

Vă îmbrățișează Țachi a lui Leca

[inv. 1492; scrisoare dactilografată, 10 p., nedată]

¹⁵Mihai Iacobescu (n. 1938, Sasca Mică, Suceava), istoric, profesor universitar, decan, prorector la Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava, senator, cu o impresionantă activitate publicistică, a fost director adjunct al Muzeului Bucovinei în anii 1974-1978.

UN MOTIV FUNDAMENTAL: CIOBANUL CARE ȘI-A PIERDUT OILE

Ion POPESCU-SIRETEANU

Rezumat: *Oile pierdute* este un motiv fundamental al culturii noastre populare. Prima atestare este din secolul al IV-lea, de la scriitorul bizantin Ioan Katrares, iar următoarea de la poetul maghiar Balassa Bálint. Noi distingem în acest motiv patru părți: 1) oile părăsite, 2) oile rătăcite, 3) turma distrusă, 4) oile furate. Motivul *oile pierdute* stă la baza **Mioriței**, iar moartea ciobanului se explică prin legile cutumiare ale păstoritului.

Cuvinte-cheie: Oile părăsite, oile rătăcite, turma distrusă, oile furate, legile cutumiare, moartea păstorului

Abstract: *The lost sheep* is a fundamental motif of our popular culture. The first attestation is in the 4th century, from the Byzantine writer Ioan Katrares, and the next one from the Hungarian poet Balassa Bálint. We distinguish in this motif four parts: 1) the abandoned sheep, 2) the lost sheep, 3) the destroyed flock, 4) the stolen sheep. The motif of *the lost sheep* lies at the base of **Miorița**, and the death of the shepherd is explained by the customary laws of shepherding.

Keywords: abandoned sheep, lost sheep, destroyed flock, stolen sheep, customary laws, death of the shepherd

În trecutul îndepărtat oile reprezentau, în viața de toate zilele a poporului nostru, o bogăție de mare însemnătate. Într-o baladă, Doicin ajungând la împărat, îi spune acestuia:

– **Măi împărate luminate, Să-ți faci Dumnezeu parte de oi și de sănătate, De-o lumânare la moarte...** (Moldoveanu, p. 56).

Iată ce spun în acest sens proverbele românești: **Când ciobanul privighează, oile sar și joacă; Dacă ai oi, ai casa plină; De la coada oii se cunoaște ciobanul bun; Moșiile mărită urgiile și oile însoară nevoile; Nu da oaia în paza lupului; Oaia e ca și pământul; cum îți dă pământul de toate, așa și oaia; Oaia-i bună și moartă și vie; O vrei și lănoasă și lăptoasă și cu coada groasă...; Pe ciobanul fără câne, lupii-l lasă fără pâne; Turma nu stă într-o oaie; Unde sunt oi multe, sunt și nevoi multe; unde sunt oi acolo sunt și foi; Vai de târla fără câni și de casa fără stăpâni¹.**

Există și numeroase expresii care dovedesc marea frecvență a cuvântului **oaie** în limbă (vezi, **DLR**, litera **O**; pentru prezența cuvântului în toponimie, antroponimie, vezi mai jos, p. 128 ș. u.). Dialectele românești din sudul Dunării cunosc, de asemenea, o prezență vie a cuvântului în proverbe, zicători și expresii populare (vezi, pentru unele exemple, **DDA**, p. 929; Capidan, II, p. 311).

Aron Densușianu vorbea despre „vechiul și originalul cult al oii în poezia noastră populară” (în „Revista critică-literară”, III, 1895, p. 331). Elemente ale acestui cult se întâlnesc, într-adevăr, în tot folclorul păstoresc. În colinde se spune adesea că, dintre toate animalele domestice, niciunul nu-i mai bun ca oaia bună, **Că te-nvește, te hrănește Și cu miel te dăruiește** (Bîrlea, I, p. 166). Este adevărat că în colinda din care am extras aceste versuri se vorbește și despre **boul bun** (**Ce-i mai bun ca boul bun? Că brazdă neagră prăvălește, Grâul roșu răsărește**) ca și despre **calul bun** (**Că te duce și te-aduce Și-n trezie și-n beție**), dar astfel sunt exprimate puncte de vedere diferite:

¹ Toate exemplele sunt luate din George Muntean, **Proverbe românești**, București, Editura pentru Literatură, 1967.

al păstorului, al țăranului și al voinicului sau haiducului, reprezentate, adeseori, în aceeași persoană. De altfel păstoritul, agricultura și voinicia sau haiducia au stat întotdeauna în strânsă legătură. Iată câteva versuri dintr-o altă colindă, unde apar, de asemenea, **calul bun și boul bun: Nu-i mai bun ca oaia bună, Că-ncălzește lumea toată, O-ncălzește și-o-ndulcește** (Mohanu, p. 26). În mitologia populară „oaia e socotită ca sfântă” (vezi Densusianu, *Vieața*, p. 253, unde-l citează pe D. Țichindeal).

Ca ocupație tradițională, ciobănia se învață din copilărie.

Condițiile vieții păstorești cer ca ciobanul să fie mereu departe de familie, ceea ce naște, în sufletul celui plecat, sentimentul dorului și al însingurării, dar și al răspunderii: **De mic mă dusăi cioban, Mă dusăi cioban la munte Să pasc oile cornute. M-apucă dorul de mamă, Nu pot pleca de la stână Ca să-mi las mioarele Să le mănse fiarele** (Nijloveanu, p. 708). În unele variante, după aceste versuri se adaugă: **Munte, munte, frățioare, Fă-mi și mie o cărare Să mă mai cobor la vale, La poalele munților, La marginea satului, Ca să văd măicuța mea Măturând băutura** (Mohanu, p. 303, 304; vezi și: Opreșan, p. 247; Cîrstean, p. 521). Dorul de mamă, însă, nu duce la părăsirea turmei, pentru că **...doru de la părinți Tot îl lași și-l mai zăuiți; Dar dorul de la drăguță Te arde la inimuță** (Ugliș, p. 104).

Viața și turma păstorului sunt pândite de multe primejdii, dintre care cele mai mari sunt în legătură cu diferite fenomene ale naturii (ceață, ploi, fulgere, inundații, înzăpeziri); adeseori stânele și turmele sunt atacate de hoți sau de alți ciobani, dornici să se îmbogățească, ori sunt stricate de fiare. Lupta permanentă pentru apărarea turmei l-a obligat pe păstor să se înarmeze. Ciobanul purta, ca armă de apărare, lance: **Mâna pe lance pune, Ocol târlei că mi-și da, de stăpâni s-apropia, Lancea că mi-o aducea, La toți trei capul tăia** (Crețu, p. 333); **Păcurar cu lancea Dă-ți oile-ncoacea** (Miorița, p. 926); **El dac-auzia Lancea că-și lua** (ibidem, p. 755). O altă armă de apărare este bâta, de care ciobanul nu se desparte niciodată. Și flinta era folosită tot ca armă de apărare: **Moș Radu, bărbuță sură, Ședea lâng-o butușină, Tremurând cu flinta-n mână, Să-și păzească a lui turmă** (Păsculescu, p. 211). Ciobanul trebuie să aibă și câini vrednici. Adeseori, însă, cu toată apărarea, oile erau furate, iar ciobanul legat, bătut sau chiar omorât.

Astfel de împrejurări au putut duce la apariția unor cântece despre oile pierdute.

D. Caracostea scria: „Sunt sigur că, din orice provincie românească ați fi, dacă ați cerceta cât de puțin în satul sau în împrejurimile lui ați da de variantele acestui cântec” (*Poezia tradițională*, II, p. 13). În legătură cu însemnătatea cântecului despre ciobanul care și-a pierdut oile, cităm din lucrarea aceluiași cercetător: „Vă dați seama ce resurse – și ce teme muzicale – stau în acest cântec? De la durere la dor, de la bucurie, la deznădejde, sub toate formele, o largă gamă lirică poate fi împletită în cadrul epic al acestei balade” (op. cit., II, p. 13). Un alt cercetător, I. Nijloveanu, constata că ceea ce se cântă despre oile pierdute „este o creație specifică poporului nostru din faza sa pastorală”, și preciza că în acest cântec se oglindește „viața pastorală ca ocupație de căpetenie a poporului nostru în trecut” (Nijloveanu, în „Limbă și literatură”, 1966, vol. II, p. 499); este „o producție ce ocupă un loc aparte în folclorul nostru, atât prin conținutul său, cât și prin varietatea melodiilor ce o însoțesc” (ibidem, p. 497).

Deși a atras în mai multe rânduri atenția folcloriștilor și etnografilor², motivul oile pierdute nu s-a bucurat încă de o cercetare mai largă, care să cuprindă toate aspectele problemei, adică: vechimea, tipurile, răspândirea teritorială la români și la alte popoare, reflexe ale acestui motiv în cultura spirituală a poporului român.

² După 1960 s-au publicat câteva lucrări valoroase: Faragó Josef, *Ciobanul care și-a pierdut oile în folclorul maghiar*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei” pe anii 1962-1964, p. 455-460; I. Nijloveanu, *Elemente dramatice în „Cântecul ciobanului care și-a pierdut oile”*, în „Limbă și literatură”, 1966, vol. II, p. 497-506; Ernest Bemea, „Buhaiul” la Fundu-Moldovei – Bucovina, în „Revista de etnografie și folclor”, 1967, nr. 4, p. 309-319; G. Sulițeanu, *Poemul popular Când și-a pierdut ciobanul oile (studiu asupra unei variante din Negrilești – Vrancea)*, în *Rev. cit.*, nr. 6, p. 435-460; Gottfried Habenicht, *Povestea ciobanului care și-a pierdut oile. Geneză, evoluție, tipuri*, în *rev. cit.*, 1968, nr. 3, p. 235-250. În cuprinsul lucrării vom da și alte indicații bibliografice.

Întâia atestare a poeziei noastre populare – în a doua jumătate a secolului al XVI-lea – o reprezintă cântecul fetei care și-a pierdut oile (sau caprele) și le caută prin munți plângând (vezi G. Kristóf, **Influența poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint**, în **DR**, III, 1922-1923, Cluj, 1924, p. 550-560; N. Iorga, **Istoria literaturii românești**, 1925, ed. a II-a, vol. I, p. 28; Aurel Filimon, **Fata de român când își pierde oile**, în „Progres și cultură”. II, 1923, nr. 6, p. 25-28; I. Mușlea, în **AAF**, I, p. 20; **Istoria literaturii române**, vol. I, Editura Academiei, ed. I, 1964, p. 13). Poetul maghiar Balassa Bálint (1554-1594), care a trăit un timp în Transilvania, a scris în anii 1588-1589 o poezie elegiacă în care deplânge înstrăinarea soției. Cum era obiceiul ca poezii să-și cânte creațiile și să dea, în manuscris, indicații asupra melodiei, Balassa Bálint spune că elegia lui se cântă „pe cântecul românesc cu fata care-și plânge oile rătăcite” (Farangó Josef, p. 455). Indicația aceasta are o mare valoare, pentru că 1) este prima atestare sigură a folclorului românesc, și 2) ne face să înțelegem că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea **Cântecul fetei care-și plângea oile rătăcite ori furate** era mult răspândit; dacă nu ar fi fost atât de bine cunoscut în toate mediile transilvănene, inclusiv la populația maghiară, poetul nu ar fi folosit melodia cântecului românesc.

De fapt motivul oile (caprele) pierdute este atestat pentru folclorul românesc din sudul Dunării, **cu două secole mai înainte**, de către Ioan Katrares, scriitor bizantin din veacul al XIV-lea, într-un poem-pamflet al cărui erou este un călugăr de origine vlahă, fiul lui Frățilă și al Stanei. Arătând că, înainte de a fi călugăr, personajul satirizat a fost păstor, Katrares scrie: „cum s-au arătat lupii și, firește, au sfârtecat îndată cea mai mare parte din capre, el aleargă la Tesalonic, de teama stăpânilor, lăsându-le pe celelalte nepăstorite” (**Izvoarele**, III, p. 521). Nu se știe cine este personajul și nici dacă este vorba de un personaj real, dar motivul folcloric ne interesează în chip deosebit, fiind aici **cea mai veche atestare** a lui cunoscută până astăzi.

Pavel Aposol, în lucrarea **Motivul mioritic în cultura română**, publicată ca introducere la lucrarea lui Adrian Fochi, **Miorița**, p. 9-120, vorbind despre cele mai vechi culegeri de variante ale **Mioriței**, observă: „Mai înainte, în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, se atestă documentar existența unor producții folclorice având teme înrudite, probabil, cu cele incluse în arhitectura **Mioriței** alecsandriene” (p. 27). În nota 4 de la aceeași pagină citim: „Poetul maghiar Bálint (Valentin) Balassa a auzit, astfel, în deceniul al 9-lea al secolului al XVI-lea, cântecul ciobăniței române care-și plânge oile rătăcite. Se poate presupune că melodia și textul ‘plângerii oilor’ aparțin aceluiași fond străvechi din care provine și **Miorița**. Cântecul trebuia să se fi bucurat de **răspândire excepțional de mare**, deoarece Balassa dă indicația ca una dintre poezii să fie cântată pe melodia lui [a cântecului!!] [...]. Dacă amintitul cântec românesc nu ar fi fost bine cunoscut și **în rândul populației maghiare**, poetul nu s-ar fi putut gândi, desigur să-i folosească melodia. Cunoașterea atât de generală a melodiei cântecului ciobăniței printre maghiarii transilvăneni constituie un indiciu **indiscutabil** că la data respectivă aceasta – și probabil unele motive mioritice din același fond pastoral – trebuia să fi avut o circulație foarte îndelungată și printre români. Altfel, preluarea nu se putea produce” (subl. aut.).¹

Cronicarul maghiar Szamoskösi menționează că lăutarii care îl însoțeau pe Mihai Viteazul, când acesta intra în Alba Iulia, cântau **Cântecul fetei care a pierdut oile sau caprele** (vezi Sulițeanu, p. 437, nota 5; Iorga, p. 27).

Gh. Șincai scrie că pe la 1659 „musicul călăreților lui Constantin zicea nota fetei românești, când s-au pierdut caprele și plângând le căuta pe munți” (Șincai, **Opere**, III, p. 107).

Motivul oile pierdute este prezent și la Ion Neculce, în legenda despre Gheorghe Ștefan; acesta, în divan, fiind întrebat de Iordache Cantacuzino vistiernicul, ce cântă din fluier, a spus: „Dzic din fluier, să mi se coboare caprele de la munte și nu mai vin” (Neculce, p. 116). Cronicarul ne spune că abia după desfășurarea evenimentelor care au urmat acestui episod a fost înțeles tâlcul răspunsului dat de logofătul cel mare. Povestea are, așadar, **un tâlc**, un înțeles dincolo de faptul concret.

Răspândirea cântecului fetei care a pierdut oile a fost, într-adevăr, deosebită; el își face loc și în poezia cultă românească din primele decenii ale veacului trecut. Astfel, găsim la Costache Conachi versuri ca acestea:

Pe-colo o fetișoară,
[...],
Își căuta o mioară
Pierdută din turma sa.

Și, în aceeași poezie:

Aleargă pe dealuri, plânge,
Să vaită suspinând (**Scrieri alese**, p. 130-131).

În concepția lui Alecu Russo doina este în strânsă legătură cu povestea ciobanului care și-a pierdut oile. Vorbind despre **programa concertului** de folclor ce urmează a-l asculta la Soveja și despre cântărețul din fluier care este „un concertant al locului”, Russo scrie: „El cântă tot felul de cântice, și **moldovinești** și **mocănești** și **ardelenesti** și în sfârșit știe a o întoarce și pe struna acelei poeme așa de simplă și nevinovată, așa de dulce și plină de dor și duioșie, ce se cheamă **doina!** Iată și povestea ei pe scurt: ‘Era odată un cioban, care albise păstorind oile la munte și, cu mult chin și nevoie își agonisise vreo douăzeci de oițe și tot pe atâtea capre, pe care le păștea zi și noapte, păzindu-le cu acea îngrijire ce poartă, biet, creștinul, bunului căpătat cu sudoarea frunții sale. El le mâna în livezile cele mai mănoase, le adăpa la izvoarele cele mai limpezi, și pe când turma păștea și se adăpa, el cânta cu fluierul. (Aici mocanul se oprește din povestire și cântă din fluier un cântic cu viers alene și prelungit; apoi iar începe.) Într-o zi, mare, obosit de îmblet și de nevoi, ciobanul mi se culcă sub un copaciu și adoarme de somn adânc și doarme dus, încât nici că bagă-n seamă că turma lui, păscând iarba pe ici și cole, se pribegeste în râpe depărtate. Trece pe acolo un creștin și văzând pe cioban că doarme singur și sforăie la soare, îl trezește din somn... Mai întâi el cată să-și vază turma; apoi pune mâna pe fluier și, plin de jale, cântă un cântic de dor ardelenesc. (Aci povestitorul cântă iarăși.) După aceea se scoală ciobanul și privind în toate părțile, ca să-și zărească oițele, el zice așa în sineși: ‘Bun e Dumnezeu!... El mi le-a dăruit... el o să mi le-napoiască, ori o să-mi dea altele la loc!’. Ș-apoi iar s-apucă de cântat, îmblând cam obidit pe cărări pustii. (Mocanul cântă iarăși, și râdea, voinicul, povestindu-mi acestea.) Deodată i se pare că-și zărește pe un munte oile și caprele și dă zor să le ajungă cântând din fluier un cântic de danț: iaca-așa! (Aci cântă vesel povestitorul meu.) Dar degeaba! Căci era numai o nălucă; nu fusese nici oi, nici capre, ci numai stâncile de piatră care albeau și roșeau la soare... Acum iar se tânguiește și iar cântă cu dor (așa face și mocanul), până când sosește pe muchia unui munte și de acolo, într-o râpă depărtată, zărește oile păscând. Atunci ciobanul cântă vesel din fluier și se pune pe danț’ (citată după vol. **Piatra-Teiului**, p. 245-246)³.

Aron Densușianu a făcut, la sfârșitul veacului trecut, o constatare importantă: „Precum între cântecele bătrânești **Miorița laie** este cel mai frumos, tot așa între cântecele muzicale ale poporului nostru cel mai frumos și mai patetic este **Cântecul păcurariului** când și-a pierdut oile” („Revista critică-literară”, III, 1895, p. 324-325). Tot el face și o valoroasă mărturisire: „Mamă-mea cu

³ Vorbind despre originea musceleană a **Mioriței** culese de Alecu Russo în Vrancea, Al. I. Amzulescu vorbește și despre **ciobanul care a pierdut oile**, și spune că povestea auzită de Russo „se deosebește tranșant de tipul muntenesc, respectiv muscelean și oltean, unde întreaga poveste e de fapt mai mult un cântec epico-liric, cu pasaje **parlato**”, față de povestea moldovenească încadrată „în tipul de poveste propriu-zisă, în proza cu interludii muzicale, existând și azi în întreaga Moldovă, până în Vrancea”. Suntem întru totul de acord cu concluziile la care ajunge acest cercetător al folclorului românesc în legătură cu originea musceleană a **Mioriței** culeasă de Alecu Russo și publicată, cu neînsemnate modificări, de către V. Alecsandri (vezi Al. I. Amzulescu, **Observații istorico-filologice despre „Miorița” lui Alecsandri**, în **REF**, 1975, nr. 2 p. 127-157; citatul de mai sus la p. 148.

cântecul păcurariului și-adormea copiii, l-cânta încă cu cuvinte din care mai țin minte numai numele păcurariului care se numea **Voina** și cuprinsul cântecului în general” (loc. cit., p. 325).

Horea păcurarului când a pierdut oile o culege și B. Bartók și o publică în lucrarea sa **Volksmusik der Rumänen von Maramureș**, München, 1923, p. 177, T. Papahagi, în **GS**, I, p. 156, unde recenzează lucrarea lui Bartók, vorbește despre această **hore** ca despre „un cântec bătrânesc a cărui modulațiune îl scoate din rândul cunoscutei doine românești și care [...] prezintă o importanță ce ar trebui urmărită și studiată mai de aproape. În spiritul acestei hore se mai aud în Maramureș – azi din ce în ce mai rar – și altele: **hora pribeagului, a caprelor, a primăverei** etc.” (Lăsăm la o parte faptul că T. Papahagi nu vede o legătură între **doină** și **hora păcurarului**.)

Pentru N. Iorga „plângerea fetei ce nu-și putea găsi caprele” este „cine știe ce poveste întrețesută în balada trecutului nostru” (**Istoria literaturii românești**, vol. I, p. 28).

D. Caracostea a considerat că ciclul început cu ultima metopă a Columnei lui Traian („ciobanul care, după pace, pornește cu oile lui regăsite”) continuă cu baladele: **Ciobanul fecior de domn, Costea și stâna prădată, Toma Alimoș, Miorița** și cu „balada cu elemente variate a **ciobanului care și-a pierdut turma**, tânjește de dorul oilor, pornește în căutarea lor, cutreieră meleagurile întrebând pe drumeții diferitelor neamuri dacă au întâlnit oile lui, baladă spectaculoasă, cu elemente dramatice, cu finaluri felurite după firea și dispoziția cântărețului. Într-unele versuri finalul este săltăreț și plin de voioșie, când ciobanul își găsește oile pierdute; altele se încheie jalnic, uneori prin moartea ciobanului, când află că lupul a mâncat oile și oasele zac risipite pe drumuri” (op. cit., I, p. 21).

O însemnătate redusă acordă motivului **oile pierdute** Gheorghe Vrabie în monografia **Balada populară română**: „N-am putea încheia capitolul despre balada păstorească a românilor fără să amintim două cântece lirico-narative: **'Mocanca și Vrânceanca și Ciobanul care și-a pierdut oile'** (p. 290). Iată ce scrie Gh. Vrabie despre **cântecul** discutat de noi: „**Cântecul ciobanului care și-a pierdut oile** – intrat în corpul unor variante ale **Mioriței** - înfățișează în chip ironic și umoristic drama păstorului ce-și caută turma pierdută. Nota umoristică se îmbină cu cea de jale și dragoste de oi:

U-iu, iu și ia, ia-ia,
Rău mă doare inima
De dragostea oilor,
De dorul berbecilor,
De zbieratul oilor,
De lătratul câinilor.

Tot căutându-le, se întâlnește cu lupul care îi spune că i-a păscut oile; de durere ciobanul moare, iar tovarășii îl îngroapă...

Tot în târla oilor
Și în locul mieilor” (p. 291-292)

Dacă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea cântecul fetei care și-a pierdut oile era atât de cunoscut; dacă la 1600 ținea locul unui cântec de biruință la intrarea triumfală în Alba Iulia – desigur, este vorba de asemănarea situației cu regăsirea turmei pierdute!⁴; dacă la jumătatea secolului al XVII-lea cântecul acesta avea aceeași însemnătate, trebuie să acceptăm că motivul oile pierdute are o mare vechime și un rol deosebit în cultura noastră populară. Deducem, indirect, din cântecul preferat de poetul Balassa Bálint și, apoi, de voievozii Mihai Viteazul și Constantin Șerban că pierderea și regăsirea turmei deveniseră, de multă vreme, în conștiința tuturor românilor, metafore a căror încărcătură de simbol depășea cu mult sfera vieții păstorești, având puternică semnificație în viața politică și artistică. Precizăm că această constatare nu este inedită. O făcea Aurel Filimon acum aproape o jumătate de veac, în articolul **Fata de român când își pierde oile**:

⁴ Se poate deduce că încă în secolul al XVI-lea **Cântecul fetei care a pierdut oile** era o baladă care avea două părți: 1) pierderea turmei și 2) regăsirea ei.

„Precum Valentin Balassa pierzându-și tot ce era mai scump pentru el în viață – soția sa eternizată, –își manifestează durerea prin doina fetei când își pierde oile, le caută prin munți însă zadarnic; tot astfel și Constantin Vodă Șerban intrând în Tg. Mureș, din ceata lui răsună aceeași melodie plină de durere, ‘când fata de român își pierde oile, le caută prin munți zadarnic’. Acest cântec [a fost cântat] după ce Constantin Vodă Șerban își pierde tronul. Nu cred să fie o coincidență. Cine știe de câte ori înainte de Balassa și de câte ori după dânsul [acest cântec] a dat mângâiere dureroaselor adevăruri, când diferite persoane, – indiferent de rangul social, – și-au pierdut ce aveau mai scump, au căutat alinare în textul și melodia plină de durere seculară, poate chiar milenară’. A. Filimon considera că doina cu ciobanul care își pierde oile, cu cele patru părți ale ei (pierderea – iluzia – jalea – găsirea), este desprinsă din melodia fetei când își pierde oile, fără a observa că, de fapt una este varianta celeilalte. Același autor mai adaugă: „Că această melodie este o alegorie a unor dureri naționale, lasă s-o bănuim și din faptul că subiectul este cu mult mai adânc decât o scenă din viața de toate zilele’. Și se întreabă: „Nu cumva în această melodie se repetă o durere care s-a născut în urma războaielor daco-romane?” A. Filimon credea că motivul oile pierdute este dacic, că prin oile pierdute dacii și-au asemănat pierderea țării, iar durerea lor este asemănată cu durerea ciobăniței ce-și pierde oile: „Un popor a cărui principală ocupație era păstoritul, el prin ce putea să-și asemene durerea? Prin ciobănița care-și pierde oile”. În încheierea articolului său, A. Filimon menționa: „Cu această ocazie deschid o problemă care, cercetată mai de aproape și urmărind tradițiile și baladele populare, poate că se va lămuri cu date necunoscute”.

Vechimea cântecului despre oile pierdute a atras atenția și altor cercetători. Astfel, I. Nijloveanu afirmă: „Această minunată plăsmuire se bucură totodată și de o lungă durată în timp, urcându-se până la treapta vechimii noastre ca popor” (**art. cit.**, p. 505).

Din punctul de vedere al structurii muzicale, variantele colind și cântec se caracterizează prin „monotematism; structură metrico-ritmică similară cântecelor de joc; o structură melodică ce urmează în mare tiparele formalizate ale doinei (scară hexacordală de tip doric medieval, formulă ascendentă 1-5, formule mediane bazate pe alternanța treptelor 6-5, 5-4, recitativ cadențial final pe treapta secundă). Toate acestea – cât și eventuala rezonanță antică a unor termeni din refrenul întins ce-l au mai toate variantele tipului – sunt o dovadă a vechimii deosebite a acestuia, datând dintr-o perioadă în care anumite trăsături de gen muzical nu erau încă definitiv concretizate” (G. Habenicht, **art. cit.**, p. 239; vezi și notele 17 și 18) D. Caracostea preciza: „Dintre toate baladele noastre păstorești aceasta este cea mai veche atestată documentar și totodată are și cea mai largă răspândire: din Pind până în Polonia și spre țările baltice” (**op. cit.**, p. 21).

Fără a ne hazarda, putem admite că pierderea oilor este un motiv traco-dacic, identificat în timp până la miticul Orpheu, cel care, după legendă, trăia în Tracia (vezi Ovidiu, **Metamorfozele**). Credem, însă, că a căuta geneza motivului presupune mari dificultăți, întrucât vechimea acestuia se înscrie în cea mai adâncă preistorie.

Ovidiu Bîrlea constată, cu îndreptățire, că folclorul „reprezintă pentru cei mai mulți [critici și istorici literari] o pădure lipsită de puncte cardinale” (în Prefață la D. Caracostea, **op. cit.**, I, p. XXVIII). Tot așa ni se pare că stau lucrurile și în legătură cu motivul oile pierdute: din cauza copacilor nu se vede pădurea, adică din cauza răspândirii teritoriale și a numeroaselor variante, motivul în discuție nu a fost privit până acum ca un **motiv fundamental** al culturii noastre populare.

Folcloriștii, între care și D. Caracostea, consideră că aici avem două motive distincte: al oilor pierdute și al oilor furate.

Părerea noastră este că la origine avem a face cu un singur motiv care își subordonează în timp patru tipuri principale: 1) oile părăsite; 2) oile rătăcite; 3) turma distrusă; 4) oile furate. Pentru tipurile 2, 3 și 4 există numeroase piese folclorice, atât la dacoromâni și la aromâni, cât și la alte popoare, mai ales balcanice⁵.

Să analizăm pe rând fiecare tip.

⁵ Clasificarea propusă de noi ține mai ales de istoria motivului. Prin diversificare și cristalizare în forme definitive, motivul **oile pierdute** a devenit un **complex de motive**.

1) Oile părăsite

Arătam mai sus că viața păstorului nu este idilică prin nimic. Iată ce spune poetul popular, păstor desigur: **Oile să pască la munte, Cu dor și cu gânduri multe; Oile să pasc la câmp, Cu țele și cu urât; Oile să pască la țară, Cu bani și cu keltuială** (din Jina, în GS, V, p. 341); **Oile se pasc la câmp, Tot prin ploaie și prin vânt. Fire-ai, maică blestemată: De ce nu mai făcut fată, Să-ți aduc apă cu vadră; Și m-ai făcut d-un fecior, Să dau țărilor ocol; Din munte și pân' la baltă, Să trec, maică, viața toată.** (Ciașanu, Culegere, p. 80); **Ciobănel crescut la oi, Ars de vânt, bătut de ploi** (Manolache, Ciobănaș, p. 238); **Ciobănaș cu chica lată, Vara-n munte, iarna-n baltă, La mândruța niciodată** (Moldoveanu, p. 176); **C-așa-mi zăce oamenii, Că trăiesc bine ciobanii. Ciobanii bine-ar trăi, Dacă vânt și ploi n-ar fi. Căci casa ciobanilor, E-acoperită cu nori. Și patul lor de culcat, Pământul negru curat. Și perina patului, Mâneca cojocului** (Mohanu, p. 316-317). Reproducem încă un text, din aceeași culegere: **Aici la câmp, la Banat, Nu dai de un lemn uscat, Nici uscat și nici verde, Nici pădure nu se vede, Fire-ai a dracului de oaie! Stau cu tine tot în ploaie, Tot în ploaie și-n zăpadă, N-am hodină niciodată. Vine noaptea iară, Pleacă ciobanii-n porneală. Băiatul cel mic zice că e ostenit, – Lasă, măi băiete, osteneala, Că oile sunt în porneală. Și în grâul cel înalt Oile s-a fost culcat. Mână, măi băiete, mai departe, Vin jandarmii și ne arde. Iaca a mai trecut o noapte. Făina udă pă măgar. Cojoacele de batal Sunt ude pă măgar. Cojoacele de mioară Sunt ude subsuoară. Cu opincile de piele Am rămas cam pe obiele. Fire-ai a dracului de iarnă. Tu nu mai știi că trebuie și vară. Când vine capul primăverii Mai rău ca în timpul iernii. Că-ncep oile-a fătă: Unul sughe, zece moare, Ba mai faci și plecătoare. Plecătorile din Banat Sunt numai de năcaz. Mulge-le să nu stârpească, Faci mânăzări la ai de-acasă, Mânăzele frumusele zvârle lapte de la ele. La mânăzări le trebuie stână Și săculeț de smântână. Ba le trebuie și-o băciță Și căldare de jintiță [...]** (p. 320).

Nu de dragul naturii – cum au spus unii cercetători – a fost îmbrățișată meseria oieritului, ci din cauze istorico-economice precise: asigurarea vieții în condițiile marilor năvăliri și apărarea bunurilor de lăcomia migratorilor. Părăsirea familiei, în condițiile păstoritului ca ocupație mai importantă, era obligatorie.

Trebuie să semnalăm un fapt de mare însemnătate, care diferențiază păstoritul dacoromân de cel aromân: la dacoromâni păstorul este, dacă nu în toate cazurile, în marea lor majoritate, necăsătorit; în unele părți și pentru anumite funcții de la stână celibatul este obligatoriu, fapt consemnat și de G. Ivănescu: „în părțile de nord ale țării cei căsătoriți nu pot fi ciobani” (**Miorița**, p. 15); despre ciobanul tânăr necăsătorit vorbește și ritualul înmormântării din **Miorița** (vezi Fochi, **Miorița**, p. 545-546); cântecul popular consemnează acest fapt: **Păcurar la oi am fost, Nanele nu mă cunosc** (Pavelescu, p. 84). Cităm și alte mărturii: **Da iera măi ales flăcăi la șiobăanii** (Diaconu, Vrancea, I, p. 403); **Șiobani sî-nsura pisti triizăși di ani** (idem, *ibidem*, p. 411); **Iera di câti patruzăși di ani-un șioban; cî iera flăcău, șî nu sî-nsura cât șiobănia** (idem, *ibidem*, p. 435)⁶. La aromâni păstorul poate fi căsătorit. La dacoromâni dorul păstorului are ca subiect mama sau iubita, pe când la aromâni dorul are ca subiect mai ales soția. Reiese de aici că, dacă la aromâni, păstoritul este ocupație general bărbătească și aproape unică, la dacoromâni el este ocupație a bărbaților tineri, necăsătoriți (pentru aceasta, vezi și Marian, **Nunta**, p. 74); oile sunt însoțite foarte rar în drumurile lor de bărbați căsătoriți sau mai vârstnici. Arătam mai sus că dorul de mamă nu duce la părăsirea turmei, ci doar la apariția unei stări împotriva căreia păstorul-adolescent, după exemplul multor rânduri de înaintași, poate lupta și i se poate opune prin obligația și răspunderea de a păzi oile. Tradiția duce la atenuarea sau poate numai la stăpânirea unui sentiment pe care îl trăiește orice înstrăinat. Dar dacă dorul de mamă nu a dus la plămuierea unor cântece deosebite, dorul de iubită a determinat o excepțională producție poetică populară, concretizată în mii și mii de cântece. Iată ce spune poetul popular: **S-a făcut dorul cuțit, Șede la inimă-nfipt** (Crețu, p. 693),

⁶ Aici și în alte locuri am făcut o ușoară simplificare a transcrierii fonetice, spre a face textele mai accesibile.

încât: **Doarme și apa pe vale, Numai dorul meu somn n-are** (Cîrstean, p. 572), pentru că ciobanul s-a dus **Tot pe vârful muntelui La vântoasa dorului** (Folclor nou, p. 37), sau **Sus pe munții Lotrului, La fântâna dorului** (Mohanu, p. 331), până a ajuns **În mijlocul codrului, La curțile dorului** (idem, p. 410). Cel plecat zice: **Eu m-am dus cioban prin stânci, Tu te treci în dor și plângi** (Precup, p. 35); el știe că **Nici un dor nu e mai mare, Ca dorul de la mioare** (Mohanu, p. 328), dar luciditatea trebuie să stăpânească sentimentul: **La dor și la supărare Trebuie om cu minte mare** (LIGC, IV, p. 357).

În folclorul dacoromân tipul **oile părăsite** nu are o prezență care să atragă atenția și nici nu duce la creații mai valoroase. Dacă nu ar fi câteva piese în care tipul să fie identificat, am putea deduce că există mai mult o **intenție de a părăsi oile** (ca în versurile: **Lăsa-v-oi la focul, oi, Că de când umblu cu voi, Alb îs și eu ca și voi** (Bud, p. 70), sau: **Lăsa-v-oi la biata, oi, N-oi trudi mai mult cu voi** (idem), sau și: **Eu vă las la lupi pe voi! Raza-n față-mi are urmă De când îmblu după turmă, Ostenit-am și-am negrit, Ca și voi am cărunțit; Barba-mi bate brațele, Pe umeri mustețile**, (Marienescu, p. 540), decât o părăsire propiu-zisă. Alta este situația în folclorul aromân, unde despărțirea păstorilor de familie a dus la realizarea multor cântece pline de duioșie. Despărțirea soților este atât de grea încât femeile blesteamă: **O moi lai punte din Arta, / s'cadă sfîlgul si-ni ti-aspărgă, / s'eăsă-arîulu si-ni ti neacă, / s'nu-ăibă oile pri iu s'treacă; / să s'toarnă bărbătl'i-acasă, / s'nă-adunăm de-adun pri measă, / că nă him ca vai di noi, / mpărțate ca nel'i di oi (= O, măre tu punte din Arta, / să cadă fulgerul să mi te strice, / să se reverse râul să mi te înece, / să nu aibă oile pe unde să treacă; / să se întoarcă bărbații acasă, / să ne strângem laolaltă la masă, / că suntem ca vai de noi, / separate ca miei de oi)** (Papahagi, Poezia lirică, p. 388). Uneori îndemnul de a părăsi oile vine chiar de la soția păstorului, obosită și ea de singurătate. Reproducem un cântec aromân transpus în limba literară: – **O vară mare, întreagă, nu veniși, / măi păcurare, ca să dai pe la soție, / să dai dovadă că o iubești. / – Cum să vin, nevastă idol? / Nu-i cu cine să las oile: / vine lupul de le sugrumă. / – Las' să le sugrume, las' să le mănânce, / până la ultima să le sfâșie; / iar tu să vii până acasă, / căci ai copii, căci ai nevastă** (ibidem, p. 390). De observat că nici la aromâni nu este vorba de o părăsire a turmei, ci numai de o **posibilitate de părăsire**, dar mai apropiată de împlinire, întrucât îndemnul vine și din partea familiei.

2) Oile rătăcite

Acest tip are două subtipuri: a) oile rătăcite din cauze meteorologice (ceață, vânt, ploaie) și b) oile rătăcite din cauza ciobanului (care nu respectă condiția de puritate; doarme și oile se rătăcesc; bea și uită de oi). Amândouă subtipurile sunt bine ilustrate în folclor. Pentru subtipul a) cităm următoarele versuri: **Ciobănel la oi am fost Două zile două nopți. O venit un vânt și-o ploaie Si n-am văzut nici o oaie** (Tocilescu, p. 502); într-un cântec popular din Banatul iugoslav, fata îi răspunde flăcăului: – **Ba io nu é-am mințat, / numa ploăia mi-a ploiât, / șăta mi-a cadut, / uoil'i mi-am pierdut, / muma m-a bătut, / tata m-a vrăvit / d-ăia n-am venit** (Homolje, p. 194).

În cadrul subtipului b) are răspândire generală la dacoromâni **pierderea oilor din cauză că ciobanul doarme**, cu o variantă în proză înregistrată încă de Alecu Russo, așa cum am văzut.

O altă cauză a pierderii oilor este legată de interdicția ca ciobanul să aibă relații sexuale sau să admită prezența unor femei la stână. Vrând să prezinte „o ipoteză asupra originii piesei, să-i deslușim acesteia jaloanele principale ale evoluției și să conturăm, în linii generale, problematica de bază a tipurilor” (subl. aut.), G. Habenicht, în studiul **Povestea ciobanului care și-a pierdut oile. Geneză, evoluție, tipuri**, vorbește despre relația dintre motivul oile pierdute și interdicția femeilor de a participa la activitățile de la stână, dar și despre interdicția de a avea legături cu femeile, fie chiar în sat (p. 235-236): „Povestea ciobanului care și-a pierdut oile o conectăm de asemenea la complexul de credințe determinate de împlinirea condiției de puritate a lucrătorilor de la stână. Credem că ea a fost inițial o prezentare cu scop moralizator a consecințelor încălcării condiției de puritate” (p. 237). Sunt reproduse, în studiul semnat de G. Habenicht, și unele texte folclorice din

care reiese că interdicția aceasta este o realitate. Din Putna, județul Caraș-Severin, a fost înregistrată următoarea relatare: „...Cică ar fi fost odată un păcurari – l-o chemat Costea. El păzea oile și sta la umbra cu drăguța lui. Drăguța îl ținea cu capu pe poale și-i povestea mereu povești. El, ascultân' la poveștile ei, a adormit. Ea, cân' a văzut că e adurmit, i-o rădicat înșetu capu pe poale, l-o lăsat jos, adurmit. La un timp se trezește Costea. Să uită-n deal, să uită-n vale, să uită-n stânga, să uită-n dreapta, nici oili, nici mândruța...” Un alt text, aparținând zonei Năsăud: „O fos' un fișioraș și fișiorașu-acela era tot la oi de mic, până când o fos' mare, la o vârstă de vo șaișpe ai. Atunșea mă-sa l-o chemat să-l îmbrășe, să-l mâie și el prin sat, la biserică, la joc, la horă. La urmă s-o legat o fată frumoasă di el și s-o dus cu el la colibă. Iară el, cu oile lui – ave o oaie oaceșă, care oaceșă-ceia îmbla la oi și era... păză oili. Cân' o mârș cu fata la colibă, o vinit oaceșă cu oili. Oaceșă o sâmtât că-i fata la colibă. Atunci oaceșă n-o mai vrut ca să-l asculte. El dac-o zâs:

- Dă, mă, oceșică,-n strungă!, ie o spus:
- Dăe-ți mândra de sub glugă!
- Fă, mă, oceșică, foc!
- Facă-ți mândra de sub clop!
- Adă, oceșică, apă!
- Aducă-ți mândra ta cea dragă!

Atunci, cân'o fos' oceșica plecat cu oile, s-a dus pe munte, n-a mai înturnat.

A doua zi, dimineața când s-a trezit ciobanu, cu câinii la colibă, oile nicări. Ce-i de făcut? De plecat pe munte, de le căuta...

A doua dzâ o vini' mă-sa și l-o cătat pe munte, să vază une-i. Cân' a văzu' pe mă-sa că îmblă către el ca să-l caute, el s-o ascuns printre niște bolovani. Pe-acolo niș nu l-o găsât mă-sa pe el: el s-o făcut scai ca să se lege-n veci de oi! Oile nu le-o mai găsât, mă-sa nu l-o mai văzut” (p. 237-238). Se confirmă, așadar conținutul versurilor: **Fetele te-or amăgi Oile ți-i prăpădi** (Voronca, I, p. 90).

Constatăm că în cele două texte sunt totuși, cauze diferite: în primul caz ciobanul doarme și oile se rătăcesc, iar în al doilea caz intervine gelozia oiței **oceșele** care, de supărare că ciobanul o iubește pe **mândra**, duce oile în locuri ascunse ciobanului. Într-o colindă maramureșeană (Bîrlea, I, p. 158) se spune: **Păcurarii țin un sfat, Pre cel mai mic l-au mânat: Să întoarne oile, C-o rătăcit biete;** nu se precizează cauza rătăcirii oilor, ci doar hotărârea ciobanilor de a-l ucide pe cel vinovat. Cum cel mai mic, din colinde transilvănene, este gata să se însoare, se poate ca aici să fie căutat și găsit chiar motivul uciderii lui. Pierderea oilor din cauza **mândrei** reiese din versurile: **Fost-am păcurar la oi Ș-am durmit pă mușinoi, Pă perină de gâscoi, Ș-am rămas fără de oi, Pă perină de găină, Ș-am rămas fără de stâne...**, citate de G. Habenicht (p. 237). În al doilea vers trebuie să fie și o negație: **n-am durmit**, ca în exemplul: **Fost-am păcurar la oi, N-am durnit pă mușiroi, Ce-am dorit pă perinuță, C-am avut mult'e drăguță** (Papahagi, Graiul, p. 19). Aceeași cauză reiese și din aceste versuri: **D-aolică, ce-am făcut, Am dat dragostea-mprumut, Pentru-un pic de sărutat, Am rămas pe drum sărac** (Manolache, Ciobănaș, p. 74); **Mă-ntâlnii c-o mândră-n cale Era mândră și leliță, Rumeoară la guriță: De oițe am uitat Și-am rămas cu ea la sfat [...]** Când terminai dragostea, Oile nu mai era (idem, ibidem, p.78); **Eu m-am dat cu dragostea Și-am pierdut turbuțu** (idem, ibidem, p. 79). Sfatul ce i se dă ciobanului este următorul: **Mi-a spus cucu și mierla: – Dacă ții la turma ta, Mai rărește dragostea** (idem, ibidem, p. 79), pentru că atunci **Când îți pierzi oiții, Parcă-ți pierzi și minții** (idem, ibidem, p.78) G. Habenicht are convingerea că pierderea oilor se petrece din cauză că ciobanul încalcă interdicția primirii unei femei la stână, în colibă, și adaugă: „...cu cât evoluția înaintează, cu cât ne îndepărtăm în timp și în spațiu de zona de viabilitate recentă a superstiției incompatibilității prezenței femeii la stână, cu atât motivarea cauzală își pierde impulsul generator, locul fiindu-i luat de elementul ‘somm’ sau de altele” (p. 238). Credem că interdicția primirii femeilor la stână trebuie pusă, într-adevăr, în legătură cu pierderea oilor, dar în alt chip și anume în sensul că femeia provoacă pierderea oilor pentru că ciobanul stă de vorbă cu ea și nu are grijă de turmă. Știm, însă,

că sunt zone etnografice unde femeile sunt băcițe, ele prepară cașul și urda, ele fac mâncare și curățenie în colibă. În aceste zone nu există interdicția despre care vorbim. Faptul este cunoscut și din poezia populară: **Ține doamne, mult vara, Cât stă badea cu mândra, C-atunci îi bună stâna Ș-atunci îi dulce brânza** (Muntean, *Folclor*, p. 157); **Așa-mi zice mândra mea, Că mă potrivesc cu ea. Și la stână când lucrăm, Și la horă când jucăm** (Mohanu, p. 306); **Ziua cu oițele, Noaptea cu fetițele** (Nijloveanu, p. 773). Ciobanului i se dau sfaturi să fie grijuliu: **Păcurari cu oi băluțe, Nu-ți ține multe mândruțe, Că se lasă negurile Și lupii îți mănă oile** (F. Tr., I, p. 37). Dar chiar în zona interdicției, în Năsăud, poezia populară ne face să înțelegem că sunt admise abateri, de vreme ce ciobanul este îndemnat: **Măi bade cioban la oi, Vino seara pe la noi, Mai lasă oițele Că te-așteaptă fetele** (F. Tr., III, p. 23). Prezentăm și alte exemple din aceeași culegere: **Vai, bădiță, nu ți-e jele, De-atâtea lacrimi de-a mele, Mai coboară de la stână Să vezi dorul cum mă mână** (p. 30); **Trecui valea și-o luncuță Pân' la badea la strunguță, Stoarce, bade, cașul bine Să nu picure pe mine, Că mă văd muierile Și li-s rele gurile** (p. 15).

Considerăm că, la un popor la care păstoritul a fost o ocupație importantă, interdicția aceasta este oarecum ciudată. Analizând lucrurile mai îndeaproape, constatăm că interdicția este limitată teritorial la estul Transilvaniei și nordul Moldovei. Iată ce spune un informator din zona Năsăudului: „Femeile nu-i slobod să se apropie de strungă, că poace că alta-i cu păcace, tocma atunci” (Morariu, *Material*, p. 7). Ion Diaconu, în *GS*, IV, fasc. 2, p. 297, arată că tot așa stau lucrurile și în Vrancea; și în Țara Bârsei este activă interdicția (Vuia, *Tipuri*, 196). Dacă o femeie care are **păcace** („păcate, ciclu menstrual”) se duce, totuși, la stână, în 1-2 săptămâni oile fac bube pe țâțe; dacă femeia spune baciului ce are, el leagă de vârtej un fir roșu și nu se întâmplă nimic. Anchetele noastre confirmă prezența acestei interdicții și în Bucovina, mai ales în sud-vestul zonei, dar nu se mai respectă cu atâta strictețe. Dacă în trecut aria în care nu le este permis femeilor să meargă la stână era mai largă, nu putem ști, dar nu este exclus, întrucât datina (nu superstiția, cum spune G. Habenicht) trebuie legată de străvechi forme de viață, poate și de transhumanță. Una dintre cauzele interdicției am semnalat-o mai sus: femeile-iubite puteau distra atenția ciobanilor, iar oile ar fi rămas în primejdie. O variantă, cam confuză, de proveniență ardelenescă-oltenească, înregistrată de D. Furtună în Dorohoi, de la un soldat din Ilfov, pune bine în evidență cauza pierderii oilor: **Colo-n vale-n păcurar, Mă-ntâlnește d-un cioban. Ce-aulește d-un Codrean, Din fluier și din caval C-a pierdut oițele Și-a-ndrăgit fetițele. Nainte că se ducea Sub un deal că ajungea Și oițele găsea...** (Furtună, p. 333).

O cauză a interdicției este apărarea oilor de primejdia fiarelor. P. V. Ștefănuță, în *Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos* (p. 94), publică următorul text, ilustrativ pentru ceea ce susținem noi: **Măi șiohani, măi munteni, Liagî calu la zăbreli, Întrî-n casî, nu ti temi Cî di șani te-i temut, O pus spatili la pomânt. Șiobanu, când ni-o-ntrat, O adornîit, Oile s-o prăpădit, Cu cârligu la chișoari Și cu torba la schinari Și cu fluieru suptăoarî. Când șiobanu s-o trezât, Oili s-o prăpădit, Chita-n traist-o muședzât, Cuțatu s-o rușînit. Șiobanu o purses după oi...** O altă cauză trebuie să fie evitarea risipei, a **părăduielii**, pentru că, așa cum tot poezia populară ne spune, ciobanul îi duce seara iubitei sale urdă dulce și caș. Dar nu putem pierde din vedere că obligațiile de puritate și de castitate a fetelor trebuiau supravegheate, iar aceasta nu se putea face la stână, pe munte. Așa că interdicția a fost cultivată în familie și ca îndatorire morală, pe care creștinismul a preluat-o și a impus-o cu mai multă autoritate. Ne referim la aria stabilită. Dacă prin formularea: „zona de viabilitate recentă a superstiției”, cum scrie G. Habenicht, trebuie să înțelegem că vechimea acestei datini nu este mare, ne îndoim; chiar aria în care apare, arhaică prin toate particularitățile de limbă și cultură populară, nu admite o asemenea apreciere. Dacă trebuie să înțelegem că această datină a venit dintr-un alt loc, ne întrebăm: de unde? Și de ce se limitează numai la Carpații Orientali, și nu afectează centrul sau vestul Transilvaniei? Părerea noastră este că nașterea „superstiției” are cauze pur economice, iar păstrarea ei a fost întărită de normele morale.

Părerea lui O. Buhociu, p. 300, nota 50, că interdicția ar reprezenta „o târzie influență ruteană” nu are niciun temei.

Trebuie, însă, din interdicția primirii femeilor la stână, să tragem unele concluzii, pe care le socotim importante. Înțelegem că la noi păstoritul nu a fost singura ocupație majoră; alături de păstorit, agricultura și industria casnică au avut un rol la fel de însemnat. Constatăm că interdicția se păstrează mai ales într-o zonă cu păstorit agricol-local (estul Transilvaniei), cu turma în apropierea satului sau cu stâna în munții din apropiere, de unde ciobanul putea comunica ușor cu satul, cu **mândra**. O altă concluzie, care completează și confirmă cele spuse mai sus, este că în păstorit erau angajați numai (sau: mai ales) oameni tineri și foarte tineri, ceilalți fiind ocupați cu alte munci, desigur cele agricole pentru bărbați. Interdicția aceasta nu putea să apară decât la o populație sedentară, într-o permanentă luptă cu greutățile de asigurare a hranei. Este important să arătăm că în zonele imediat învecinate nord-estului transilvănean, în Maramureș, de pildă, femeilor le este îngăduit să pască oile sau caprele (altfel cum le-ar fi pierdut fata din cântec?). La fel stau lucrurile și în Oaș. Ceva mai la sud, în Mocănișe sau în ținutul Sibiului, femeile sunt băcițe. Valeriu Butură arată că în sud-estul Munților Apuseni **coliba** „e de altfel casa de vară a păcurăreței, care numai în cazul când în gospodărie nu este o fată mai mărișoară, e o nevastă mai tânără sau o femeie mai bătrână” (Butură, p. 114). Prezența păcurăreței la oșeni este dovedită, între altele, și de basmul **Irinca și Omul Noptii** (Rîpă, p. 47-63). Dar aici suntem în zone în care agricultura se practică pe o scară mai restrânsă. În alte părți ciobanul paște oile, dar mulsul și strungăritul cad în obligația femeilor, fapt consemnat și în folclor: **Ciobănaș cu chica lungă, Adă-ți oile la strungă Și-o fetiță să le mulgă, Și-o fetiță bălăioară Să le dea din strung-afară** (Manolache, **Ciobănaș**, p. 77).

Interdicția despre care am vorbit dovedește și vechimea datinilor și viața destul de închisă, dusă în limitele satului sau grupului de sate, cu munții din preajmă. Aromânii nu cunosc această interdicție, întrucât păstoritul lor se deosebește de cel dacoromân tocmai prin participarea, de obicei, a întregii colectivități la muncile de la stână și la suitul sau la coborâtul de la munte (vezi, totuși, textul aromân: Papahagi, **Poezia lirică**, p. 388).

3) Turma distrusă

Acest tip este înrudit îndeaproape cu tipul **oile rătăcite**.

Și aici vom distinge două subtipuri: a) turma distrusă de cauze meteorologice și b) turma distrusă din cauza ciobanului.

Subtipul a) este ilustrat prin balada **Mircea Ciobanul**. Mircea, fratele lui Negru-Vodă, merge la judecata domnească cu următoarea pricină: fiind trimis de stăpâni la baltă cu trei mii de oi, a dat un vifor greu și a rămas doar cu zece oi și cu doi dulăi. Timp de aproape zece ani stăpânii n-au dat pe la el să se intereseze de turmă și nici să-i aducă cele necesare. În acest timp el a refăcut turma. Acum întreabă de vodă (care nu știe că sunt frați!) cu ce parte este dator stăpânilor. Ceea ce ne interesează este că s-a întâmplat un fapt obișnuit în viața păstorilor: distrugerea turmei datorită unei ierni grele. Iată versurile: **Când la baltă mi-am plecat, De-un vifor mi-a viforât, Grea zăpadă mi-a căzut, Oile mi-a nămețit, Din trei mii, frate, de oi, Am rămas cu zece oi; Singurel cu zece oi Și numai cu doi dulăi** (Crețu, p. 311). Un caz asemănător, petrecut la începutul acestui secol în Tesalia, este relatat de T. Papahagi, în **Poezia lirică**, p. 392. Prudența ciobanului poate salva turma: – **Oacheș păcurar! Du-ți al tău frunzar, De la vânturi multe, Pe picior de munte, Că de rău vei da De eu m-oi mânja, Că m-oi tulbura, Și m-oi învolba, Turma-oi apuca Și-o voi îneca**. Si iată că: **Marea s-a învolbat, Tare a vărsat, Dar el a pornit, Turma și-a suit Sus pe munte-n sus, Și marea n-a ajuns!** (Marienescu, **Poezii**, p. 539; vezi și Vrabie, **Balada**, p. 285-288).

Subtipul b) are mai multe variante. Ciobanul cântă din fluier și din caval până ce îl prinde somnul. Adorme cu capul pe un mușuroi și doarme trei zile și trei nopți. Dă o bură de ploaie și, deșteptându-se, vede că nu mai este nici picior de oaie în târlă. Se duce la vale și, întâlnindu-se cu lupul, îl întreabă de nu i-a văzut oile. Acesta îi dă de înțeles că le-a mâncat. Se repede la lup, îl ucide și-i vinde pielea. Cu banii luați își cumpără o oaie, din una face două, din două face patru... și-și reface turma. În alte variante se întâlnește cu un neamț, cu un lăutar, cu un ungurean și-i roagă să-i cânte de **dorul oilor**, adică să-i cânte un cântec de oi, dar nimeni nu-i cântă ca **la țara lui**. În

cele din urmă se întâlnește cu lupul care-i spune, că i-a mâncat oile (vezi Nijloveanu, *op. cit.*, p. 466-470). Indicații importante în legătură cu răspândirea acestui subtip dă T. Papahagi, în *Paralele*, p. 117, unde se spune că „aria geografică a acestei balade în epica dacoromână e formată din Oltenia și Muntenia”, și dă „în rezumat cuprinsul variantelor pe județe”. Textul intitulat **Ciobanul amărât** din culegerea lui D. Furtună (p. 332-333) vorbește despre distrugerea a jumătate de turmă de către lupi. De supărare, ciobanul bea, dar, prinzând gustul vinului, bea toată turma: **Luai vinul de gustare, Băui trei zile de vară, Cu lăutari și cu gloată, Băui, bade, turma toată**. Rămăs dator, caută capra ce-i mai rămăsese, o sacrifică, **se lasă** („coboară”) iar **spre crâșmă-n vale**, dar acum cu alt scop: **Să las vorbe și parale C-am să ies din ciobănie, Să mă duc la haiducie**. În legătură cu versurile: **Mă luai la căutare, Cât e ziulica mare, După-o capră ce-mi rămase Și prin crânguri se luase**, D. Furtună notează: „Trebuie să fie urme din cântecul din veacul al XVII-lea [greșit, pentru secolul al XVI-lea] al fetei’ care și-a pierdut caprele-n munți ’într-o formă nouă cu totul”. O variantă aproape identică din zona Rădăuți cunoaștem și noi. Dar concluzia lui T. Papahagi, amintită mai sus, cu privire la circulația acestei balade trebuie completată, cu precizarea că ea este cunoscută și în toată Moldova și în Bucovina. În alte variante, un tânăr se bagă slugă la cioban. În timp ce este cu oile în porneală, lupii îi mănâncă jumătate din turmă. Trecând, cu jumătatea cealaltă, prin dreptul unei crâșme, și ademenit de crâșmăriță (**Crâșmăreasa-mi iese-n cale Și mă strigă: „Vin’ băiete!” Și să gust vinul îmi dete**, Alecsandri, III, p. 293), ciobanul dă de gustul vinului, ca apoi să constate: **Cu lăutari și cu gloată Băui, nene, turma toată**, ba încă rămâne dator. În cele din urmă este sacrificată și o capră ce-i mai rămăsese. Dar stăpânul turmei ia măsuri energice împotriva risipitorului: **Iacă veni și românul, Păgubașul și stăpânul; Mă legă vârtos de coate, Cerând seamă pentru toate, Sărăcuț de maica mea! Și-așa, nene, din beție Mă trezii în pușcărie!** (p. 293-294). În balada **Gheorghelaș** (vezi Crețu, p. 313-316), eroul devine haiduc după ce, ca cioban, a dat pe vin turma stăpânului. Alteori haiducia este îmbrățișată ca urmare a distrugerii turmei întregi de către lupi: **Lupii-n goană le luară Și pe toate le mâncară. Dacă văzui, cea din urmă, Că rămăsei fără turmă; Dacă văzui și văzui, Luăi calea codrului, Luăi calea dorului** (Oprișan, p. 134). Reproducem din culegerea lui Gh. I. Neagu (p. 117-122) aceste versuri: **La fântâna din stejar S-aulește-un păcurar Și să vede d-un cioban Cu capul pe mușuroi. Cu ochii sclipiți la oi. Iar ciobanul mi-adormea, Oile că mi-i pierdea, O mioară-i rămânea. Cioban când se deștepta, Din ochi negri lăcrima Și după oi că-mi pleca... Tot plângând de oi cu jale** (p. 117). În drum se întâlnește cu un român, un ȋigan, un sârb, un grec, un ovrei, un neamț, un franțuz, un turc și, în sfârșit, cu lupul (vezi și G. Habenicht, p. 244). O variantă mult mai simplă ca cea muntenească este cea din Transilvania: **Frunză verde de trifoi, M-o trimis tata la oi. Lângă oi am adormit, Oile le-am prăpădit. Mă dusei pe vale-n sus, Mă-ntâlnesc c-un pui de urs. – Bună ziua, puiule, Nu mi-ai văzut oile? – Le-am văzut pe la Vărarea, Numai coada și spinarea** (Morariu, *Material*, p. 48-49, din Sângeorz), sau: **M-o mânat tata la capre, Eu la capre-am adormit, Caprele s-au rătăcit. Mă dusei pe luncă-n sus Mă-ntâlnii c-un pui de urs: – Bună ziua, ursule, Nu mi-ai văzut caprele? – Ba eu zău că le-am văzut, Pe podul de la Borcut, Le păzea un pui de lup, Ca să nu le vezi mai mult** (F. Tr., III, p. 19). O variantă a fost publicată de G. Breazul, în *Patrium carmen*, p. 127-128: **M-o trimis mama la capre; De merinde nu mi-o pus, Numai cu bota m-am dus. Mă scăpai de adurmii, Caprele mi le pierdui. Mă luai pe un drumuț Mă-ntâlnii cu un lupuț. – Bună ziua, măi lupuț! N-ai văzut caprele mele? – Plină mi-i burta de ele, Pe răzoare, tot picioare, Pe costițe, tot cionțițe [...]** (apud G. Habenicht, p. 238). G. Habenicht spune: „cu destulă siguranță se poate afirma proveniența maramureșeană a variantei”, și adaugă: „Deși din punctul de vedere al concepției generatoare a piesei avem în față un exemplar evoluat, el trădează totuși o vârstă apreciabilă din punct de vedere formal, fiind o dovadă a desprinderii încă din vechime a narațiunii de substratul care i-a impulsioneat crearea” (p. 238). Nu vedem **siguranța** în baza căreia se poate susține originea maramureșeană a variantei. Derivatele cu suf. **-uț** nu ne dau un răspuns precis, iar prezența **caprelor** în locul **oilor** nu leagă varianta de zona Maramureșului (pentru caprele pierdute, vezi și: Pitiș, p. 69-71, textul XXI; Tocilescu, I, p. 514-

515; F. Tr., I, p. 12-13, textul 14; Brediceanu, p. 152-163, cântecul **Mă luai cu caprele**; variante cu caprele pierdute se întâlnesc și în sudul Dunării, după cum am și văzut).

Toate aceste variante (în parte chiar și întâmplarea prezentată de Ioan Katrares) arată că ciobanul este om sărac, slugă, nu cioban din tată în fiu. Lipsa de grijă a ciobanului față de oile încredințate ne duce la concluzia că variantele acestui subtip s-au născut într-o epocă mai apropiată de noi, când păstoritul a început a cunoaște o oarecare degradare, când cioban putea fi pus oricine, indiferent de ascendența sa, indiferent de atitudinea sa față de oi. Decăderea păstoritului și dezvoltarea agriculturii pe suprafețe tot mai mari a determinat ca păscutul oilor să fie încredințat copiilor, așa cum se spune și în acest cântec de leagăn: **Nani, nani, pui băiat, Copilaș și drăgălaș Și mi te fă măricel, Măricel și frumușel Și te du cu oile Pe toate vâlcelele, Și întoarce caprele Ce-a umplut dealurile. Du vacile la suhat, Și boii du-i la arat. Fă-te mare, măricel, Și fii lui tatău d-ajutor, Să scoți plugul din obor Și carul de sub șopron** (Păsculescu, p. 52; alt text vezi în Moldoveanu, p. 226).

4) Oile furate

Și în cadrul acestui tip distingem două subtipuri: a) **oile furate de hoți** (sau de haiduci) și b) **oile furate de alți ciobani**.

O baladă care, prin elementele sale, se încadrează în subtipul a) este aceea despre Costea, numită și **Dolca, Dolfa, Costea Ciobanul** (pentru alte variante, vezi Vrabie, p. 285, nota 99). Oile sunt furate de Fulga „cel cu barbă neagră Și cu mintea neîntreagă”, cum îl caracterizează poetul popular, un hoț, sau un haiduc, în unele variante frate al lui Costea, care abuzează de bunătatea stăpânului turmei, plecat la Galați. **Să ia sare la mioare, Și bolovani la cârlani, Și târâte la oițe, Și glugi mari La cei zărari, Și opinci La cei voinici** (Alecsandri, p.73). La întoarcere, Costea constată lipsa unei mari părți din turmă și ia măsuri pentru descoperirea și pedepsirea hoților. Gh. Vrabie, în **Balada**, p. 285, scrie: „Despre lupta dintre ciobani și haiduci, pe tema furtului de oi ori de bani, se mai vorbește și în alte balade, ca cea a **Codreanului** ori a lui **Gheorghelaș**. Și totuși ele nu pot fi integrate ciclului pastoral, căci pun în fața cititorului alte imagini de viață”. Imaginile de viață sunt, în parte, altele, cu adevărat, dar faptul care stă la baza acestor balade este tot furtul de oi și, prin urmare baladele amintite pot fi incluse în ciclul pastoral care constituie, așa cum reiese și din această cercetare, o epopee populară unică în cultura universală: epopeea muncii și a supraviețuirii prin muncă a unui popor care stă, de două mii de ani, la răspântia marilor drumuri ale istoriei.

O întâmplare asemănătoare cu cea din **Costea Ciobanul** este povestită în balada **Șalga** din colecția Alecsandri (p. 77-80): **Sus, pe malul Dunărei, La perdeaua cu câni răi A Șalghii a vădanei, Este-o turmă de cârlani Păscută de opt ciobani**. Pe la miezul nopții vin haiducii care: **Pe ciobani legatu-mi-au, Dulăii-mpușcatu-mi-au. Iar pe baciul cel mai mare Îl ferecau și mai tare Cu coatele la spinare...** La rugămintea baciului, căpitanul se mai îmblânzește și-i dezleagă mâinile. Baciul sună din bucium, Șalga aude, vine la stână și-i alungă pe hoți, iar căpitanului îi taie capul din goana calului, încât **Capu-n urmă rămânea, Trupu-nainte fugea, Sângele pârău curgea, Drumul roș că se făcea!** Vitejia văduvei și fuga haiducilor au rămas în amintire, de aceea: **Cică, mări, de pe-atunci, Când vin cete de haiduci, Drumul lor nici că greșesc, Nici că, zău, mai nimeresc La perdeaua cu câni răi A Șalghii a vădanei, De pe malul Dunărei** (vezi și balada **Șaicu**, în Sevastos, **Cântece**, p. 293-296). Că existau conflicte de acest fel între păstori și haiduci, nu este nicio îndoială. Și Gh. Vrabie vorbește despre „conflictul iscat între ciobani și haiduci ce vor să prade stâna” (**Balada**, p. 283). Hoții foloseau fel de fel de procedee să distragă atenția câinilor: lătrau, urlau, ca în **Costea Ciobanul**, sau pur și simplu îi împușcau (**Șalga**), iar pe ciobani îi legau (vezi și Bradu, **Bihor**, p. 214), ori îi ucideau. Se vede, însă, că hoții sau haiducii care fură oile erau vechi cunoștințe ale ciobanilor și ale stăpânilor de oi: **baciul cel mai mare și Șalga** i se adresează celui din fruntea haiducilor cu cuvintele: **Căpitan Caracatuci, Vătăjel peste haiduci**, iar Costea îl cunoaște foarte bine pe Fulga.

În ariile laterale, anume în Maramureș, Țara Oașului, Crișana, Banat, persoana care pierde oile sau caprele este mai ales o fată. Iată ce scrie, în acest sens, G. Sulițeanu: „numai în Banat întâlnim în locul ciobanului fata sau baba care își caută oile sau caprele pierdute, sau un anume cioban, ca în varianta **A lui Costea păcurarul când și-a pierdut oile**. În Maramureș întâlnim însă o variantă oarecum deosebită sub denumirea de **Oile furate**, cântec având intonații de bucurie și ale cărui cuvinte exprimă jalea fetei căreia, în absența părinților, i s-au furat oile” (p. 437). „Absența părinților” este un fel de a vorbi, pentru că, așa cum reiese din variantele publicate, fata păștea oile în timp ce părinții erau ocupați cu alte treburi. În Maramureș legenda poartă și numele de **Ină, tată, ină**, și, cum spune T. Papahagi, în **Graiul**, p. XLVIII, „ne duce[...] spre o intensă și originală viață păstorească”. Reproducem textul legendei, după autorul citat: „**În vremea de demult, o «gazdă» a avut la oile sale un cioban. Sosind sărbătorile de Paști, și dorind și acesta ca măcar o dată pe an să coboare în sat, a cerut voie de la stăpânul său, care, în locul lui, a trimis pe unica sa fată ca să aibă grijă de oi. Tâlharii de prin părțile locului, când au aflat aceasta, s-au dus la stână și au vrut să mâne cu ei întreaga turmă de oi. În fața acestei hotărâri, fata s-a rugat de căpitanul haiducilor ca, înainte de a se duce cu oile, să o lase să cânte o dată din «trâmbgiță» și pe urmă să o lege de trunchiul arborelui. Căpitanul a lăsat-o. Era în prima zi de Paști. Tot satul era la biserică. Preotul citea sfânta evanghelie când sunetul trâmbiței a turburat sufletul «gazdei». Fata a terminat de cântat, în timp ce căpitanul se pregătea să o lege și apoi să plece cu turma. Fata s-a rugat să-i permită să cânte încă o dată – ceea ce căpitanul nu a refuzat. Tatăl ei înțelege alarma fiicei sale și cheamă pe săteni afară din biserică. Trâmbița însă încetase. Fata se rugă pentru a treia oară și ultima. Căpitanul, înduișat de fiorii pătrunzători ai trâmbiței, o lasă să mai cânte. Atunci fata a început să cânte iar din trâmbiță, d’o plângeau oile și răsunau munții. Din sunetul trâmbiței se desprindeau limpede următoarele cuvinte: **Ină, tată, ină! Oile furatu, În țară mânatu, Pe mine legatu! Ieși, tată, afară, Oile-s pă țară! Tatăl ei care ascultase ultima trâmbițare în curtea bisericii, pornește cu oamenii din sat și-și scapă din mâinile pribegilor turma de oi**” (p. XLVII-XLVIII). În comentariul său, T. Papahagi spune: „N-am putea preciza ce întâmplare anume se va fi cristalizat în această impresionantă legendă, și cu atât mai mult n-am putea-o fixa în timp și spațiu. Faptul că aria ei ne întâmpină și la huțuli... n-ar fi niciun fel de piedică, dacă ar fi să știm că ea nu există în folclorul slav propriu-zis. Ceea ce putem releva deocamdată este faptul că ceva asemănător întâlnim și în folclorul aromânesc, și anume: **un păstor e prins în munți de o ceată de briganzi. El se roagă să-l lase să cânte din fluier; căpitanul consimte. Iată însă că-l aude iubita lui din sat, comunică această știre tatălui ei și imediat pornește o poteră care reușește să scape pe cioban**” (p. XLVIII; în nota 2 se precizează: „Întâmplarea aceasta a fost versificată de G. Murnu în dialect, cf. Revista „Macedonia”, II, 1889, n-rul 8, p. 146-148”). În discuție poate fi atras (după sugestia lui T. Papahagi, **Paralele**, p. 117) și basmul aromân **Moașa cu aúșulu** (vezi Per. Papahagi, **Basme aromâne**, 1905, p. 26-27) sau o legendă-basm în care oile sunt pierdute, de asemenea, din cauza somnului (Per. Papahagi, **Din literatura poporană a aromânilor**, 1900, p. 761-765).**

Importanța atragerii culturii populare a românilor din sudul Dunării în cercetările noastre nu mai trebuie subliniată. Iată ce spunea D. Caracostea în acest sens: „Îndeosebi mărturiile aromâne se cuvin să fie cercetate de aproape. După cum în limbă, fenomenele comune nouă și aromânilor indică o vechime care se urcă la unitatea străveche a neamului românesc, tot astfel concordanțe între mărturiile folclorice pot da indicații despre vechimea unui motiv” (**op. cit.**, II, p. 14).

Și în variantele culese de I. Mușlea din Țara Oașului și publicate în **AAF**, I, p. 163-164, sunt anunțați, de asemenea, prin semnale de trâmbiță, părinții asupra celor întâmplare și sunt chemați să-și salveze fata și turma. Reproducem aceste variante: IV. **O fost o fată de gazdă în deal, cu oile, iera sângură. Ș-o mări pribegi, tâlhăronii, pă ea, și o legat și o luat oile de la ea. Ea o dzâs s-o lase să sufle odată-n trâmbghiță. Ș-apoi o suflat. Și tată-său și mă-sa o audzât. Că ea le-o spus din trâmbghiță că oile le-o mânat și pă ea o legat. O dzâs din trâmbghiță horia: Tată-le, Mamă-le, Zină, că m-o legat, Oile le-o mânat! S-o sculat lumea din sat ș-o aflat legată. De mult o fost aceea (din Moişeni); V. Nu știu în ce loc, în ce deal a fost. L-am auzât pă tata povestind.**

I-o luat oile, pă câni i-o pușcat. O dzâs la hoț să o lese să trâmbghite. O dzâs pân trâmbghită: Mamă-le, Tată-le, Oile le-o mânât Șî câni i-o pușcat Șî pă mine m-o legat! (din Bicsad); VI. Fata cu oile o fost în Cămărzana. O știut trâmbghita. O grăit cu părinții: – Ia cum oi trâmbghita, de-oi păfi ceva: Tată, Frate, Pă mine m-o legat, Oile le-o mânât! (Bicsad); VII. Pribegii o vrut să ia stâna de la fată. Au legat-o de-un lemn cu spatele. Da fata o trâmbghitat: Tată-le, Mamă-le, Haidaț. Pribegii o venit Șî pe mine m-o legat. Cu spatele cătă fag Șî oile le-o mânât! (Călinești); VIII. Vină tată, Vină mamă, Vină tată-acuma iuti, C-apoi nu mă vedz mai mult, Cinci și șasă-s după pleasă Șî vo opt lângă foc; Berbecele cel mai mare Clocotește la căldare! (din Trâșolt); IX. Haida tată, haida mama, Că amu o ghinit tâlharii Șî pă mine m-o legat, Țâțale mîi le-o tăiat, Oile mari le-o mânât, Tată-le, Mamă-le (din Racșa); X. Vină tată, Vină mamă, Vină, vină câ[t] de tare, Că tâlharii Mă omoară Șî oile le-o mânare! (Racșa).

În capitolul **Tâlharii la stână** din lucrarea lui Adrian Fochi **Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești**, se spune: „Subiectul nu este menționat în catalogul lui A. I. Amzulescu poate din cauza fragmentarismului care stăpânește azi textul. Cunoaștem însă textul din două culegeri de cea mai bună calitate. Astfel, Tache Papahagi ne oferă o variantă din Maramureș cu textul și melodia sa, iar Ion Mușlea ne mai oferă alte șapte texte din Oaș. În toate cazurile, materialele cuprind versuri și proză, iar concluziile celor doi cercetători indică existența unui fond baladic, ajuns într-un acut moment de disoluție”. Concluzia lui A. Fochi este: „Că odinioară subiectul va fi fost mai răspândit și mai coerent, o dovedește faptul că ideea poetică a fost absorbită în tipul local al celebrei **Miorița**” (p. 207; în nota 4 se indică, din Adrian Fochi, **Miorița**, textele 38/p. 574, 41/ p. 576, 44/p. 577, 47/p. 579, culese din Rodna, Maieru, Leșu și Rebrîșoara, jud. Bistrița-Năsăud).

Față de toate variantele cunoscute până acum, considerăm că cea pe care o publicăm aici este o adevărată revelație și a stimulat cercetarea noastră despre oile pierdute. Balada este intitulată **Horea fetei**. (A fost înregistrată pe bandă de magnetofon și se află în fonoteca Studioului de Radio – Iași, cota P-4215; o cântă Viorel Costin, acompaniat de orchestra de muzică populară Vadul Izei din Maramureș. Descoperirea ei i se datorește tot lui Viorel Costin.) A fost culeasă de la Vasile Vancea din satul Oncești, comuna Vadul Maramureșului⁷:

I Hurí Hurátu,
 Țoile furatu,
 Pă miîne legatu
 D'e furca colibgi,
 5 Mamă-le, tată-le, măi!
 Pribegii le lua naint'e
 Șî plecară până-n sară / bis
 Cu țoile pă coasta mare.
 Mamă-l'e, mamă, tată-le,
 10 Țo-oj porni și oj porni
 Puat'e mîi Ț-or năpust'i, măi!
 Mamă-le, mamă, tată-le,
 Văzăm, văzăm stânci și văi,
 Țe cred că-s țoițal'e,
 15 Țoile cele bălăi.

Sus la munt'e nînge, ploăă,
 Jos la țară pica roăă
 eșu acasă mă-ntorcem,

⁷ Mulțumim și pe această cale colegului Ion Maftei de la Radio-Iași pentru ajutorul dat în realizarea unei bune copii după banda de magnetofon din fonoteca studioului.

- Niçi o ȳaie nu aflam, măi.
 20 Acasă cu ta' și mam'
 Acasă mă sfătușam
 Și puñem mâna pă cal
 Și plecam, și mă-ntorțeam,
 Și-ȳoile nu le aflam, măi.
 25 Trâmbd'ita o aruncam,
 Fluieru mñi-l apucam
 Ca să cânt încă o dată
 Înc-o hore supărată,
 Să m-audă ȳacheșu
 30 Și Bucălaia.
 Pribești mă-ntreba:
 – Ce caț, fată,-aițea?
 – Io-m cat turma me!
 – Turma nu-ȳ a ta,
 35 Că-ȳ a noastă,
 Și noi o păzâm.
 Și nu t'e mai gând'i!
 Pleacă, fată mare,
 Nu ne sta în cale.
 40 Care om ni zăbăzești,
 Noi nu stăm d'e povești,
 Ie-ț, fată, calu și pornești!
 Nu mai zăbăzești!
 Cal, căluț, căluțu mñeu,
 45 Bată-t'e, bată-t'e zău,
 Că nu vreȳ ca să pornești,
 Pe mine mă zăbăzești, măi.
 Ie-t'e tu amu mai tare,
 Nu mere, ni, nima-n cale,
 50 Că mñi s-o rupt inima
 După turmă, turma me, măi.
 I huri hurātu,
 Oile furatu,
 Pă miñe legatu
 55 De furca colibgi,
 Mamă-le, tată-le, mai!

Textul acestei balade fiind cel mai amplu din câte sunt cunoscute, se cuvine să facem o analiză a elementelor sale mai însemnate și să vedem ce loc ocupă, în Maramureș și Oaș, între cântecele despre fata căreia hoții i-au furat oile, din care am văzut că se păstrează unele versuri.

Balada **Horea fetei** cântată de Viorel Costin este, după părerea noastră, rezultatul contopirii a două vechi balade, una despre oile furate și alta despre oile pierdute. Partea care se referă la oile furate este cuprinsă în versurile 1-12 și 31-56. versurile 13-30 cuprind elemente importante dintr-o altă baladă, a oilor pierdute din cauze meteorologice. Vom numi cele două părți ale baladei **Horea fetei: partea I și partea a II-a**.

Partea I începe prin versul **I huri huratu**, alcătuit din trei interjecții, azi fără sens, care, desigur, au suferit modificări în structura lor fonetică. Vom vedea că într-o variantă a baladei, refrenul este **Chihu, lihu, leahu**, aproape identic cu **I huri huratu** dacă avem în vedere câteva schimbări fonetice și dacă grupăm altfel silabele: **chi-huli-huleahu**... Apoi este prezentată acțiunea

pribegilor: Uoile furatu, Pă miîne legatu D'e furca colibgi. Pribegii iau oile și pleacă **pă coasta mare**. Fata se decide să meargă după hoți, poate **i-or năpusti** oile, poate i le-or da înapoi (fapt care i-a determinat pe aceștia s-o lege, numai că versurile referitoare la legatul fetei le preced, aici, ca refren, pe cele privitoare la insistențele fetei de a-și recăpăta oile furate). Ajunși din urmă și surprinși de acest fapt, **pribegii** spun fetei că turma este a lor, că ei o păzesc, iar fata să nu le stea în cale, că ei nu **stau de povești** cu cel care-i încurcă! Fata este sfătuită, pe un ton imperativ, să-și ia calul și să plece. Urmează partea în care fata blestemă calul (**Bată-t'e, bată-t'e zău; zău = Dumnezeu**), pentru că nu vrea să pornească și că ea întârzie de a-și anunța părinții asupra celor întâmplate. Nu reiese, ca în fragmentele culese de T. Papahagi și I. Mușlea, că fata ar fi trâmbițat spre a semnaliza răpirea turmei. Dar se pun în evidență starea de agitație a fetei și insistența ei în a-și apăra turma, după care **i s-o rupt inima**.

Partea a II-a, care se deschide cu versul **Văzăm, văzăm stânci și văi**, ne introduce într-o atmosferă de căutare disperată a turmei pierdute; apare și aici confuzia **oi – stânci**, cunoscută din mai toate piesele despre oile pierdute. Cauza pierderii nu este exprimată direct, dar versul **Sus la munt'e ninge, plouă** ne vorbește tocmai despre această cauză. Fiind aproape de sat, fata merge acasă, să vadă dacă nu cumva oile s-au întors singure. Se sfătuiește cu **ta'** și **mam'**, ia calul și pleacă din nou în munte după oi, dar tot nu le află. De supărare, aruncă **trâmbd'ita**, apucă fluierul ca să cânte o **hore supărată** s-o audă **Oacheșa** și **Bucălaia**. Găsește oile? Nu le găsește? Nu știm. Fata colindă prin munți și fluierul ei plânge mereu după oile pierdute.

Variantele maghiare ne spun cu toată certitudinea că prezența **fetei** în balada cu oile pierdute avea o răspândire teritorială mult mai mare și deducem că Maramureșul și Țara Oașului mai păstrează, ca arii laterale conservatoare, urme ale unor balade stăvechi pe tema oilor furate sau pierdute.

Se poate pune întrebarea: Balassa Bálint a cunoscut cântecul de la populația românească din Transilvania sau de la populația maghiară?

În balada culeasă de la Vasile Vancea nu se vorbește nimic despre atitudinea părinților fetei, spre deosebire de toate celelalte materiale publicate de cercetătorii amintiți, unde părinții vin să elibereze turma furată și fata maltrată de **tâlhăron**.

Aici nu se pune problema judecării unui delict de către o instanță păstorească. Fata paște oile familiei, o turmă mică, fără îndoială.

Cu privire la limba baladei **Horea fetei**, avem de remarcat prezența unor elemente arhaice: vocativele **mamă-le, tată-le**, forma **văzăm** pentru **văzum** (perfect simplu arhaic), apoi cuvintele **hore, a năpusti, pribegii, a zăbăzi**. Dintre toate acestea, **hore** este elementul lexical cel mai interesant pentru că în nordul țării, unde apare, este sinonim cu **doină**⁸; denumește un cântec trist, legat de pierderea oilor. Gândindu-ne la refrenul acestei balade, **I huri huratu** (și la varianta lui **Chihu, lihu, leahu**), se cuvine să atragem atenția cititorului asupra celor scrise de D. Caracostea: „Refrenul interjecțional și reluările tematice ale baladei despre oile pierdute, așa cum o vedem în forme variate, de la cele grecești și aromâne până la formele nord-dunărene, ne trimit către o fază originară străveche, în care interjecția expresivă, cântec, cuvânt făceau un tot indisolubil” (op. cit., II, p. 435).

O variantă a acestei balade, mult mai scurtă decât cea culeasă de Viorel Costin, integrată într-o legendă despre oile furate de tâlharii care erau sub ascultarea Omului Noptii (ființă mitologică simbolizând marele proprietar feudal), a fost publicată de Isidor Rîpă (vezi, în **Balade și legende maramureșene**, Ed. Ion Creangă, 1976, legenda intitulată **Irinca și Omul Noptii**, p. 47-63). Reproducem aici partea care ne interesează: „Tâlharii au prins-o pe Irinca, au legat-o de un copac și i-au tăiat fâțele amândouă. [...] Irinca a văzut acum că nu mai are nicio putere și i se rupea inima de durere și de jale după oile care erau mâunate către munți. Când a văzut că nu mai poate face nimic,

⁸ Propunem, în această carte, o soluție etimologică pentru **hore**; precizăm, însă, de pe acum că este alt cuvânt decât **horă** „joc”; vezi Ion Popescu-Sireteanu, **Limbă și cultură populară**, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 269-285.

și-a adus aminte de-o cântare pe care-a învățat-o de la oamenii din sat. Atunci a strigat către tâlhari că ar vrea ca înainte de a muri să o lase să mai cânte o dată din trâmbiță.

Tâlharii s-au adunat la un loc, s-au judecat și au lăsat-o să cânte, dar i-au dezlegat numai mâna stângă. Pentru Irinca a fost de-ajuns și atât. A luat cu mâna stângă trâmbița, a pus-o la gură radicând-o sus de-ai gândit că vrea să cuprindă cu ea toată lumea. A cântat apoi un cântec tare plin de jale. **Cu cântecul acela Irinca chema ajutor** (subl. ns, I. P.-S.); și glasul trâmbiței se prefăcea în cuvinte:

Chihu, lihu, leahu,
Tatăle, mamăle,
Adună tot satu',
Tâlharii venitu,
Pe mine legatu,
Țățele tăiatu,
Oile furatu!
Venit-a tâlharii,
Dau în oi cu parii,
Dus oile, dus,
La Pietroasa-n sus,
Pe la miezul nopții,
Venit Omul Nopții!
Veniți, cercezeni,
Veniți, negreșteni
Și voi moșenari,
Cu bote și pari,
Veniți la Hute
Veniți cu cuțite...
Veniți, voi, cu toții,
Prindeți Omul Nopții
Și-l ardeți pe jar,
Că-i mare tâlhar!

Tâlharii au vrut să plece și atunci au oprit-o pe Irinca să mai cânte și i-au legat din nou mâna, fără să se gândească măcar ce anume a cântat ea din trâmbiță. Apoi s-au dus cu oile și pe Irinca au lăsat-o singură, în puterea nopții, legată de copac.

Dar cântecul n-a fost gătat; tot mai răsună prin munți și văi" (Rîpă, p. 55-56).

Povestea ciobanului legat de hoți, care a chemat stăpânii din sat prin semnale de fluier (nu de trâmbiță), a fost înregistrată și din Măguri-Robești (Munții Apuseni) de Maria Ioniță, **Cartea vâlvelor**, 1982, p. 250.

Balada **Horea fetei** și fragmentul din legenda culeasă de I. Rîpă duc la concluzii importante pentru discuția noastră:

1. A existat și mai există o străveche baladă populară în legătură cu oile furate; versurile înregistrate de T. Papahagi și I. Mușlea reprezintă doar reîntinul baladei-cântec;
2. În urma unui lung proces de diversificare, balada s-a ramificat în multe variante, cunoscând o adevărată „explozie” în spațiul carpatic-balcanic;
3. În zonele centrale, balada a suferit un process mai rapid de „contemporaneizare”, iar în ariile laterale și, deci, izolate, se păstrează forme vechi;
4. Este greu să acceptăm ideea că ar fi vorba de „un acut moment de disoluție” a baladei, deși procesul de dezintegrare este o realitate;
5. Cântecul de despărțire cântat de Irincuța: **De vreți, m-ascultați Și mă îngropați Aici, la miori, În strungi la mulgări. Trâmbița sub cap Mi-o zice cu drag; când vântu-a sulfa Chihu, lihu, lea; Chihu, lihu, liú Auzi Irincu, Auzi Irincú...** (Rîpă, op. cit., p.

62), ca și alte texte folclorice, face legătura între cântecul despre oile pierdute și **Miorița**.

Menționăm că, paralel cu **Horea fetei**, în Maramureș este cântată și **Horea ciobanului** (vezi G. Habenicht, în **REF**, 1968, nr. 3, p. 237, nota 13)⁹.

*

Este prea bine știut că ciobanul, fie el fiul sau fiica stăpânului, fie angajat, răspunde de oile ce-i sunt încredințate, mai cu seamă că **...unde-s turme mari, Sunt și lupi, sunt și tâlhari**. El este dator să vegheze asupra integrității turmei, iar, în cazuri de mare primejdie, să vestească stăpânul. Mijlocul prin care se putea transmite cu cea mai mare rapiditate o veste din munte în sat nu putea fi altul decât buciul. Într-o notă la balada **Șalga**, V. Alecsandri scrie: „În letopisețele noastre se zice că semnalul de război se da prin buciul. Domnii porunceau a buciul când oastea română era gata a se încleșta la luptă cu dușmanul” (p. 78). Era un străvechi mijloc de alarmă, consemnat și de toponimie: satele numite **Bucium** sunt, mai ales, în locuri ridicate, de unde se puteau supraveghea toate căile de acces către cetăți.

Așa cum am văzut în toate variantele, ciobănița sau ciobanul se roagă de hoți (de căpitanul hoților) să le îngăduie să cânte din trâmbiță (în Maramureș și Oaș: **trâmbghită**) sau din fluier. S-ar părea că hoții nu erau cunoscători ai păstoritului, pentru că nu știau de semnalele sonore, executate la trâmbiță, buciul sau fluier, prin care se vestește celorlalți ciobani sau familiei primejdia (de hoți sau de fiare). „Din trâmbiță de lemn și tablă ciobanii cântă și scot semnale numai de ei știute” scrie Gh. Vornicu despre ciobanii maramureșeni (în **LIGG**, IV, 1928-1929, p. 366). G. Habenicht, în articolul **Caracteristici stilistice zonale ale sunetelor de buciul** (în **REF**, 1967, nr. 4, p. 261-276), identifică în aceste semnale „**veritabile graiuri muzicale zonale**” (p. 261; subl. aut.) și consideră, în mod întemeiat, că acestea sunt elemente „ale unei practici muzicale străvechi a poporului român” (p. 274). Ciobanii au semnale vocale sau instrumentale speciale pentru diferite activități: „chemarea oilor”, „pe drum”, „porneală”, „șiragul”, „răscolul”, „la muls”, „când merg afară slobode”, „când pornesc la strungă” (vezi G. Sulițeanu, p. 435). Faptul este menționat și în poezia populară: **Streinul că i-a rugat Să-l mai lase atâta: – Să trâmbiț mamei una. Ceilalți că l-au lăsat, El trâmbița a luat Ș-a-nceput a trâmbița: Văile se scutura, Munții se cutremura. Și mă-sa l-a auzit, La el iute a venit** (Fochi, **Miorița**, p. 574, text 38); **Străinu din grai grăie: – Mai lăsați-mă atâta Și să-mi ieu io trâmghița. Și atâta l-o lăsat, Trâmghița că ș-o luat Și-n trâmghița c-o suflat, Munți s-o cutremurat, Văile s-o turburat, Pietrile s-o despiciat. Maica lui l-o auzit Și la dânsu c-o vinit** (idem, *ibidem*, p. 576, text 41); **El din gură-așa o dzâs: – Lăsați-mă frați ciobani, Să-mi iau trișcuța la mână Ca să suflu-ntr-nsuța Să m-audă măicuța. Maică-sa l-a audzât Și la el o și pornit** (idem, *ibidem*, p. 577, text 44); **Străinul așa zicea: – Mai lăsați-mă atâta Să-mi apuc eu trâmbița. Ceia atâta l-au lăsat Până-n trâmbiță a suflat. Iară maica auzind, Poale albe suflecând, Ciobote negre-ncălțând Și la dânsul ea pornind** (idem, *ibidem*, p. 579, text 47); **Și moș Radu ce făcea? Fluierașul îl scotea, Semnele lui fluiera, Frunza-ncet mi se clătea, Turmele cu greu sosea** (Crețu, p. 285); **Să-mi bucine de trei ori, De trei ori în trei viersori, De trei ori în trei laturi, Să-și de-audă Boul negru, Să-și de-audă și să-mi vie** (Mohanu, p. 43). Și în balada **Șalga**, baciul sună din buciul, semnalizează; **Șalga aude: Iară baciul, cum scăpa, Mâna-n sânu-și o băga, Bucium de aur căta, Și de trei ori buciul, Văile se răsuna, Frunzele se clătina, Șalga-n somnu-i se trezea, Din somn Șalga se trezea; [Dobrișan] buciul în mână lua, / în trei cornuri buciul / ciobănași că-și aduna. / Ciobănașii toți venea, / oișoarele-nșira**. (Teodorescu, p. 474); **N-auzi ciobani buciulând Toate văile sunând, Poate hoții au venit Și oile ți-au răpit. Iară Șaicu a grăit: – Așa buciul ciobanii Când își prăpădesc cârlanii...** (Sevastos, **Cântece**, p. 293). Colegul Constantin Partin ne-a informat (oral) că acest sistem de comunicare, folosit de păstori, este cunoscut și astăzi în satul Sôci, com. Mirosllovești,

⁹ M. Sadoveanu, în **Povestea baciului Tomegea** (**Opere**, vol. 6, p. 154-164) prezintă pe oierul bogat Drăgan în luptă cu tâlharul Ibrahim; acțiunea se petrece în Dobrogea.

jud. Iași, unde circulă și o legendă în legătură cu semnalele de bucium, care ar cuprinde următorul mesaj-dialog: **Măi Ioane măi, Ascundi chesânu Că vini stăpânu, Măi Ioane măi, – Da' un' să-l ascund? Da' un' să-l ascund? – În stuh dupa stână, În stuh dupa stână, Că vini stăpânu, Măi Ioane măi!.**

S-ar putea întreba cineva: de ce este lăsat ciobanul să trâmbițe? De ce hoții nu bănuiesc că ciobanul atacat poate să anunțe astfel familia și, cum am văzut, satul întreg? Este vorba, în mod cert, și de hoți care nu cunoșteau păstoritul și semnalele codificate de bucium. Haiducul român, de multe ori el însuși cioban, trăiește de obicei în bune relații cu ciobanii și forțează lucrurile numai când i se refuză cererea care privește, de cele mai multe ori, aprovizionarea cu hrană pentru câteva zile, ca în această variantă despre Codreanu: **Trăgea Codrean la perdea, La perdea la Moldova C-acolo-i dulce urda; Și-mi suia și-mi chiuia, Toți ciobanii că-mi fugea, Numai unul rămânea, Lângă foc mi se-ntindea, Bolnăvior mi se făcea. – Mânca-te-ar lupii cioban, La ce te mai faci viclean Că ți-oi trage-un buzdugan, De-i sări ca un șoldan. Scoal' de-mi alege-un cârlan, Cârlănaș de la Ispas, Tinerel rotund și gras Și-o mioară de căldare Și-un berbec de frigare. Ciobanul dacă vedea Că de șagă nu era, Bucium de aur lua, De trei ori că-mi buciuma, Văile se lămurea, Oile că le chema Și în turmă că intra Și-un berbec că-mi prindea Și-ncă unul de căldare și-o mioară de frigare** (Furtună, p. 327). Dar, cum se știe, apariția haiducului în viața socială este relativ recentă, așa că nu a putut influența prea mult motivul despre care vorbim.

D. Caracostea (op. cit., II, p. 435) zicea că „este interesant să constați cum la noi, în multe variante, în locul hoților care au furat turma, apare lupul care a devorat-o”. Probabil cercetătorul nu cunoștea faptul că lupul apare și în folclorul sud-dunărean, chiar și la greci, cum vom vedea mai departe.

Spuneam mai sus că, despre oile furate de hoți, găsim și la aromâni o legendă. Este locul să arătăm aici că elementele de bază ale legendei aromâne se regăsesc în **Horea fetei** sau în fragmentele publicate de ceilalți cercetători. Astfel: ciobanul este în munți; vin hoții și îl leagă; ciobanul obține permisiunea să buciume, să trâmbițe sau să fluiera; îl aude familia; vin oameni din sat care salvează și ciobanul și turma. În locul fetei din Maramureș și Oaș, la aromâni, ca și în alte părți dacoromânești, este un cioban.

Furtul oilor, arată T. Papahagi, nu era un fapt neobișnuit: „pentru păstor cel mai periculos dușman e brigandajul: o ceată de furi înarmați – [...] – puteau rupe din turmă o întreagă aripă de oi: păstorul care se opunea risca să fie nu numai grav bătut, ci chiar omorât”, și exemplifică cele spuse prin texte folclorice. Reproducem un astfel de text transpus în limba literară: **Voi, aromâni de prin afara satelor – Ziuă albă, viață neagră –, dacă sărmanii vă aveți turme, nu aveți viață și trai, din cauza pustiei de haiducie. Oliolio!, ca vai de noi! Furii se duseră la oi: oile lui Mergiu le prădară, pe ciobani îi omorâră** (Papahagi, Poezia lirică, p. 392-393; pentru o baladă despre furatul oilor și omorârea ciobanilor, se face trimitere la Per. Papahagi, **Din literatura populară a aromânilor**, p. 1029, de unde reproducem primele versuri, în transpunerea literară a culegătorului:) **Pe unde trecură, dragi feciori, pe unde trecură hoții asară? – Pe la oile, dragi feciori, pe la oile aromânilor, și luară oi și luară berbeci, și luară și berbecul distins, și luară și pe fiul de celnic.** Hristu Cândroveanu, în vol. **Trei balade aromâne**, București, Editura Ion Creangă, 1980, a publicat (cu titlul **Tânărul păstor din munți**, p. 7-25) o asemenea baladă transpusă în limba literară.

Amintim aici că I. Nijloveanu, care știe că și aromânii au cântecul ciobanului căruia i s-au furat oile („îl întâlnim și în folclorul aromân, dar diferit oarecum de variantele răspândite în nordul Dunării. Aici, în locul turmei pierdute, apare turma furată, motiv pe care îl întâlnim răspândit și în folclorul celorlalte popoare învecinate cu noi”, p. 497), pierde din vedere faptul că acest tip este mai bine cunoscut folclorului dacoromân.

Trecând la discutarea subtipului b) precizăm că în trecut furtul de oi era destul de frecvent. Despre asemenea furturi vorbește povestea **Păstorii cei surzi** din culegerea lui Iustin Ilieșiu (F. Tr., III, p. 359-361). Iată ce spune un păstor de capre: **Adevărat că în viața mea am furat peste o sută de capre și ca să nu le recunoască proprietarii, am rupt coarnele lor...;** un cioban: **E adevărat**

că în viața mea am furat vreo mie de oi... La fel a procedat și îngrijitorul de cai: **Nu știu precis și nici nu-mi pot aduce aminte de numărul cailor pe care i-am furat în viața mea...** Despre furtul de oi de către ciobani se vorbește și în poezia populară: **Ăst a fost cioban, Neam rău de mocan, Ce, cât a trăit, Mult mi-a tâlhărit, Fete-a pângărit, Oameni a ucis, Oi streine-a prins** (Neagu, p. 104).

Ne putem întreba dacă unele variante ale Mioriței, prin oile rătăcite și, mai ales, prin furtul de oi de care se vorbește, nu se încadrează tot în acest tip al **cântecului despre ciobanul care și-a pierdut oile?**

O înrudire între **Miorița** și **Cântecul fetei care a pierdut oile** a presupus Pavel Apostol (vezi mai sus, p. 33), dar până acum presupunerea sa nu a atras nimănui atenția. Noi înșine am plecat la cercetarea problemei după ce am scris celelalte capitole ale acestei cărți; toate elementele principale studiate aici (**doină, oi, lerui-ler, hore**) se întâlnesc în motivul oile pierdute și în **Miorița**. Adăugăm că Gh. Vrabie în **Balada**, a înțeles, ca și Pavel Apostol, că „în corpul unor variante ale **Mioriței**” a „intrat” **cântecul ciobanului care a pierdut oile**, dar diminuează constatarea sa valoroasă când spune că acest cântec „înfățișează în chip ironic și umoristic drama păstorului ce-și caută turma pierdută” (p. 291).

Răspundem la întrebările de mai sus în cele ce urmează, cu certitudinea că numai prin încadrarea **Mioriței** în acest sistem, în acest complex, vom putea ajunge la izvoarele ei și vom putea aduce argumente noi în explicarea uneia dintre enigmele care constituie obiectul multor cercetări, anume atitudinea ciobanului în fața morții, sau vom putea contribui la lămurirea genezei **Mioriței**.

Cine este de obicei ciobanul căruia i se fură oile? Materialul care ne stă la dispoziție dă un răspuns precis:

1. Este fiul sau fiica stăpânului (în cazul turmelor mici);
2. Este **unul** dintre fii stăpânului sau **unul** dintre verii celorlalți ciobani (în cazul turmelor mari);
3. Este angajat de stăpân să păzească turma; el este **străin** sau **străinel** sau **negru străin**; de cele mai multe ori străinul paște o turmă de miei sau de oi sterpe, care aparține aceluiași stăpân cărora le aparține și turma de mănzări.

Conflictul este determinat de o abatere gravă de la normele păstorești. Acestă abatere poate fi: a) pierderea turmei (indiferent dacă este vorba de abandonare, de rătăcire a oilor, de distrugere a unei părți din turmă, de furt) și b) încălcarea normelor morale ale păstorului, între care un loc însemnat l-a ocupat (și îl ocupă și acum în unele părți) abstenența sexuală a ciobanului. Variantele **Mioriței** ne vorbesc atât despre pierderea oilor, cât și despre dragostea ciobanului pentru o fată, ceea ce înseamnă, în ultimă analiză, tot părăsirea turmei prin căsătoria dorită.

Moartea ciobanului ca **urmare a aplicării legilor păstorești** a fost bine pusă în evidență de Pavel Apostol: „deosebirea dintre variantele transilvănene și celelalte constă în aceea că omorârea ciobanului mioritic apare în primele ca un act juridic întemeiat, probabil, pe o lege nescrisă, păstorească” (**op. cit.**, p. 87), ceea ce a spus și Adrian Fochi: „Omorârea ciobanului apare în toate variantele ca un act juridic, izvorât, probabil, dintr-o legislație păstorească străveche” (**Miorița**, p. 237). Despre moartea ciobanului ca act juridic păstoresc, Romulus Vulcănescu spune că este „ideea care în fond prezintă o importanță capitală pentru analiza juridică a **Mioriței**” (**Etnologie juridică**¹⁰, p. 218). Și apoi: „socotim **Miorița** și produsele epice anexe ca **documente juridice străvechi de judecată în comunitatea de grup profesional al păstorilor**, iar **judecata păstorească** [o socotim] ca **nucleul primar** în jurul căruia gravitează, pe planuri diferite, elemente episodice ale acțiunii judecate” (p. 218; subl. aut.). Cităm mai departe: „Tema esențială a **Mioriței**,

¹⁰ Lucrarea lui Romulus Vulcănescu reprezintă o contribuție substanțială la cercetarea **legilor pământului** și, deci, și la cercetarea **legilor păstorești**. Punctul de vedere al autorului în legătură cu **Miorița** merită cea mai mare atenție.

după datele conținute în textele cunoscute până în prezent, este în ultimă instanță o **judecată pastorală...** și: „În ultimă analiză, elementele constitutive ale mitului juridic al **Mioriței** ne duc constant spre aceeași temă: **literaturizarea unei judecăți pastorale arhaice...**”; în sfârșit, se pune în discuție **„culpa reală sau fictivă, justă sau injustă a unui păstor față de comunitatea profesională de grup din care face parte, judecarea lui comunitară pentru această culpă și pedeapsirea lui colectivă după datina străbună”** (p. 220-221; subl. aut.).

În „prima categorie de infracțiuni penale”, care în dreptul cutumiar sunt cele mai grave, autorul include: **crima, tâlhăria, furtul, înșelăciunea, abuzul de încredere, distrugerea și degradarea bunurilor comunitare, insubordonarea ierarhică, trădarea intereselor profesionale, dorința sau tentativa de separare de comunitatea profesională de gintă.**

Romulus Vulcănescu observă că „în câteva variante transilvănene tâlhăria stă la baza acestei judecăți” și că „tâlharii devin [...] judecătorii propriei lor victime”, și citează două variante ale **Mioriței**: **Pe cel vârf de munte verde Mutare de oi se vede, Dar la ele cine șede? Un biet păcurăraș. Venit-au șapte tâlhari După apă l-au mânat Cei șapte l-o judecat. Cu apă când o sosit Cei șapte l-au glăsuit: – Cum vrei moartea să ți-o facem Ori tăiat, ori împușcat? – Nici tăiat, nici împușcat Numai capul jos luat Și pe mine mă-ngropați În stărparul oilor... și: Colo sus de munte Neaua-i de-un genunche, Dară jos la vale Neaua-i și mai mare. Este un păcurai Și doi lotri mari. – Voi, doi lotri mari Voi mi-ț omorâre Și mi-ț îngropare La furca fântânii La capătu stânii** (p. 223). Pe baza acestor texte („alte variante pe tema tâlhăriei nu mai prezintă elemente noi”), Romulus Vulcănescu face următoarea constatare: „Motivul tâlhăriei reflectă însă un aspect deosebit. Tâlharii îlucid pentru ca să nu-i divulge și să devină astfel pasibili de pedeapsă. Ciobanul depozitat de oile lui acceptă să fie ucis de tâlhari, deoarece în fața comunității de grup profesional ar fi fost sancționat tot cu pedeapsa capitală pentru că s-a lăsat pradat de un bun comunitar (turma familială sau obștească), plus faptul că pedeapsa primită din partea grupului lui profesional ar fi fost însoțită și de dezonoare. Ucis de tâlhari pentru furt, el este absolvit moral de vina materială, căreia i-a căzut victimă. Acest mod de gândire etico-juridică ține de structura societății arhaice și e conformă cu civilizația și cultura gentilo-tribalică” (p. 224). Nu putem accepta, totuși, acest punct de vedere. Contrar celor scrise de Romulus Vulcănescu, credem că furtul oilor nu era motiv de condamnare a ciobanului, mai ales că el a fost lezat de brutalitatea tâlharilor (fetei i se taie țâțele; ciobanul este legat). A accepta moartea în chip explicat înseamnă a o accepta în chip fatalist. Există nenumărate cazuri de tâlhărie când hoții nuucid ciobanul (am prezentat unele exemple mai sus). Dar a-l ucide în urma unei judecăți (hoții sunt uneori șapte, ca într-un complet de judecată păstorească!) presupune că între cioban și tâlhari exista un conflict mai vechi. Aceasta înseamnă că tâlharii erau și ei oieri. Sau, poate mai aproape de realitate, în altă încercare de a fura oile, tâlharii au fost prinși, pedepsiți, iar acum se răzbună. Adrian Fochi scrie: „Ciobanul este surprins la stână de hoți. Aceștia îl vor omorî, după ce în prealabil ciobanul își va fi făcut cunoscutul testament” (p. 388). Dar ne întrebăm, fără să uităm sensul artistic: ce rost mai are un testament în fața violenței? Hoții vor vrea chiar să ascundă urmele faptelor lor, nu să le dea în vileag. Cele două variante citate mai sus nu pot fi luate în seamă prea mult câtă vreme nu știm sensurile vechi și etimologia cuvintelor **hoț, tâlhar și lotru**.

Vorbind despre **furt**, Romulus Vulcănescu, pe baza a două variante ne semnificative, ne dă de înțeles că ciobanul însuși, ca „străin”, ar fi furat din oi, fapt care atrage după sine pedeapsa capitală, ceea ce iar nu se poate accepta. Complicitatea ciobanului este exclusă pentru variantele cunoscute ale **Mioriței**. Dorința de a fi îngropat în preajma oilor, ba chiar în strunga de oi, deci în locul cel mai important din stână, și dragostea lui pentru oi ne determină să nu admitem soluția propusă. Mai curând ar fi de acceptat insubordonarea ierarhică pentru care Romulus Vulcănescu dă (p. 226-230) destule exemple. Adrian Fochi vorbește, de asemenea, despre „amenințarea ciobanului cu moartea în cazul că nu-și va îndeplini obligațiile sale decurgând din situația sa subalternă la stână” (**Miorița**, p. 387). Insubordonarea s-ar împleti cu trădarea intereselor profesionale și cu dorința sau tentativa de separare de comunitatea profesională de gintă (vezi Vulcănescu, p. 230-231).

În alte cazuri tinerețea, lipsa de experiență a ciobanului este cauza morții lui: **Păcurarul cel mai tânăr Toată ziua suflă-n fluier. Și de turmă se zăuită Și pier oi în seamă multă. Ceilalți înțelegea, Se vorbea, legea-o făcea, Pentru ce nu le-a păzit, Și la lupi le-a părăsit** (Marienescu, *Poezii*, p. 541; vezi întregul text intitulat **Judecata păcurarilor**).

Se vorbește adeseori de un **episod al conflictului**: „Nucleul central, fără de care nu și-ar fi câștigat o individualitate artistică și nu și-ar fi justificat existența în cadrul folclorului românesc, este episodul conflictului, cadrul epic inițial” (Adrian Fochi, p. 543). Dar este prezent în Miorița un conflict? Ceea ce ne prezintă întregul material cunoscut azi este comunicarea sentinței de condamnare la moarte și dorințele ciobanului: de a trâmbița mamei și de a fi înmormântat în locul unde a muncit, de a i se spune sau de a nu i se spune mamei cele întâmplate. Tot ceea ce cuprind variantele **Mioriței** reprezintă **fapte postconflictuale**. „Faptul pare a avea și un temei istorico-etnografic, scrie Adrian Fochi. Păcurarul ardelean care și-a neglijat îndatoririle sale ciobănești este condamnat la moarte și ucis. Formula aceasta este mai veche, poate cea de la origine” (**Miorița**, p. 539). Conflictul primar, însă, trebuie pus în legătură cu pierderea oilor (vezi Fochi, **Miorița**, var. Muntenia 9, p. 762-763) sau cu dorința ciobanului de a se căsători, ceea ce înseamnă tot părăsirea turmei, precum am spus, pentru că ciobanii cu ranguri mici în ierarhia pastorală, în aria stabilită mai sus, nu aveau voie să fie căsătoriți (vezi Fochi, p. 384; Vulcănescu, p. 228-229; Ivănescu, p. 18-19). La aceasta trebuie adăugat faptul – ni se pare neobservat până acum – că cel mai mic dintre frați, voind a se căsători, nu respectă tradiția, **ordinea căsătoriei în funcție de vârstă**, ceea ce putea afecta grav orgoliul celorlalți. Probabil că **străinul** apare mai târziu, conflictul inițial declanșându-se între frați sau veri primari.

Ciobanul pedepsit nu îndeplinește în colectivitate o funcție prea însemnată: el paște o turmă de miei, are grijă de sterpe sau de șchioape; doar în câteva variante este vătaf, iar uneori este baci, dar aceasta în baladă.

Tinerețea ciobanului și dragostea mamei lui pentru el duc la bocetul mioritic. Chemarea mamei prin trâmbiță și bocetul ale cărui elemente se pot recunoaște în multe variante-colind și variante-baladă ne fac să presupunem că episodul mamei este dezvoltat încă de la început, iar balada **Maica bătrână** s-a topit ulterior în **Miorița**, cu toate că o mai găsim, cu elemente distincte, în varianta culeasă de G. Muntean (**Folclor din Suceava**, p. 3-9). Poate chiar părăsirea turmei, ceea ce duce la distrugerea ei, și la judecarea ciobanului, este determinată tot de **dorul de mamă**, despre care am vorbit, formulând și rezervele cuvenite. La exemplele prezentate mai sus, adăugăm aici altele: **Lacrămile mamelor De doru feciorilor** (Codin, *Literatură*, p. 11); **M-a cuprins așa un plâns, Dor de-acasă m-a ajuns** (Lupescu, p. 140); **Foiliță măgheran, De mic mă dusei cioban. Mă dusei cioban la munte, Să pasc oile cornute. M-ajunse un dor de mamă, Nu pot pleca de la stână** (Cîrstean, p. 521); **M-apucă dorul de mamă, Nu pot pleca de la stână** (Oprișan, p. 247); **Jelui-m-aș munților, De dorul părinților; Jelui-m-aș brazilor, Tot de dorul fraților; Jelui-m-aș florilor, De dorul surorilor** (Mohanu, p. 231).

Fabulația populară, atât de frecventă în basme și în unele producții poetice, a determinat evoluția cuvântului **nezdravăn** „fără minte, nepriceput, zăpăcit, zănatic” (din exemple ca **Ciobanul nezdravăn oile risipește**, Zanne) spre sensul „înzestrat cu însușiri supranaturale” (vezi **DLR**, litera N, p. 151), cu velarizarea cu e din prima silabă și cu schimbarea accentului: **năzdrăvăn**. **Oaia năzdrăvană** din variantele **Mioriței** poate fi una dintre oile bolnave, pe care ciobanul o hrănește și care se atașează de acesta atât de mult încât îl însoțește pretutindeni. În condițiile de singurătate absolută, oaia sau mioara năzdrăvană era prietenul ciobanului. Amintim că **Bucălaia** apare și în **Horea fetei**. Când nenorocirea cade asupra sa, când știe că moartea este tot mai aproape, cui i se putea destăinui cel condamnat? Destăinuirea omului în fața celorlalte ființe, mai ales a celor mai iubite, cum ar fi oaia, calul, cucul, este o trăsătură caracteristică a umanismului nostru tradițional. Episodul oii năzdrăvane din **Miorița** se confundă cu însăși originea acestei creații populare.

Cum se explică, însă, explozia teritorială a motivului **oile pierdute** și a **Mioriței** mai ales? Firește că prin repetarea de nenumărate ori a faptului care le-a generat. Dar la aceasta se adaugă compasiunea pentru cel ucis, pentru durerea mamei. Nașterea unui **cântec** despre ciobanul mort în

împrejurări dramatice este firească. Dar **cântec** în limba veche (îndeosebi în graiurile nordice) înseamnă „bocet”, așa cum **a cânta** înseamnă, teritorial, și acum „a plânge”: **De-așa cântă de cu jele, De gândești că codrul piere** (Bîrlea, I, p. 162); **Pt'ită albă frământa Și cu ot'ii lăcrima, După t'ine să cânta** (Țiplea, p. 11); **Cum nu m-oi cânta? Cum nu m-oi voieta?** (Mușlea, p. 198); – **Ce te cânt tu vacă? – Cum nu m-oi cânta, Că mî-o luat Bunu mîneu Și laptele mîneu** (idem, p. 201); **Da cum focu nu m-oi cântari** (Petrovici, Scărișoara, p. 143; tot aici, p. 131, pentru a cânta se dă sensul „a boci”); **Cânta-ți-vă, măi păreți, Că de mine rămâneți, Vă cântați și voi, grinzele, O nu vă puteți de jele? Te cântă și tu, ocol, Că de mine rămâi gol. Te cântă și tu grădină, Că de jale rămâi plină** (F. Tr., I, p. 104, din Țara Zarandului; vezi și p. 105, text 297); **După bătrâni nu să mai cântă nime, că nu le pare așa rău; să cântă după tineri** (Jina, p. 231); **Da dacă m-ai îneca, N-ai soră de-a mă cânta** (Mohanu, p. 455); **Așa le-am spus la mândre, Când oi muri să mă cânte, Să mă cânte la mormânt, Că mult bine le-am făcut** (idem, p. 487); **I-o cântat multă vrieme** (ALR, s.n., harta 1416, pct. 172); **Nu ce cânta, Nu ce văiera** (Petrovici, Almăj, p. 117); **a să cânta „a se boci”** (Petrovici, Valea Mlavei, p. 63); **Să cânta cu glas milos, Că Vălian a fost frumos** (Pătruț, Folclor, p. 346; vezi și Rosetti, **Limba descântecelor**, p. 107); variantele **Mioriței** ne-ar pune la îndemână zeci și zeci de alte exemple (vezi, de pildă, **Miorița**, p. 555, 559). Aceste exemple, din nordul, centrul, vestul și sudul Transilvaniei, din Banat și din sudul Dunării ne scutesc de alte comentarii. Adăugăm doar că și în unele părți din Bucovina **a cânta** înseamnă „a plânge”, când este vorba de un plâns zgomotos, însoțit de unele cuvinte; verbul se folosește azi mai mult la adresa copiilor.

Întâmplarea, repetată de nenumărate ori în timp și în spațiu, având cauze diferite, astăzi greu de identificat cu totală siguranță pentru fiecare arie în parte, a dus la crearea unui cântec (sau: unor cântece) despre ciobanul mort, iar cântecul-bocet a devenit colindă. Evoluția cântecului-bocet spre colindă trebuie pusă în legătură cu **rolul educativ al colindelor**, fapt trecut mereu cu vederea. Colinda păstorească, pe tema morții ciobanului tânăr condamnat de juriul păstorilor avea rolul de a face educație tradiționalist-juridică a tinerilor, îi obliga la îndeplinirea tuturor îndatoririlor ce le reveneau în ierarhia stânii. Avem în vedere faptul că la sărbătorile de iarnă mulți dintre ciobani erau acasă, iar tinerii ascultau de la bătrâni relatări despre fapte asemănătoare, cu cele cuprinse în colinde. **Colinda a uniformizat varietatea faptelor** relatate, petrecute într-o perioadă mult anterioară, astfel că nu mai sunt prezentate cauzele, ci doar efectul: moartea, uciderea ciobanului. Îndepărtarea colindei de formele inițiale, de cântecul-bocet, simplificarea conținutului, au putut da naștere baladei, căreia i s-au adăugat multe elemente noi; colinda putea trece la baladă numai după pierderea cauzei (sau cauzelor) de la început, când nu se mai știa de ce s-a aplicat o pedeapsă atât de grea. Slăbirea și reducerea precizărilor despre cauza care determină condamnarea se vede și din introducerea, în baladă mai ales, a unor cauze noi, care caracterizează alte epoci: invidia, rivalitatea economică. Și Adrian Fochi crede (p. 541-542) că episodul cu oaia năzdrăvană și cel cu condamnarea ciobanului au fost un colind al oii și că „prima etapă în creația **Mioriței** este colindul transilvănean” (p. 544), iar „această formă veche a reușit să trăiască până astăzi datorită faptului că a intrat într-un gen folcloric conservativ” (p. 544). Ideea este acceptată de G. Ivănescu, care spune că „într-o fază mai veche n-am avut decât colindul” (în **Miorița**, p. 70). Subliniem ca deosebit de importantă ideea lui G. Ivănescu anume că „putem situa crearea colindului ciobanului ucis în epoca românească primitivă” (p. 69). Bocetul și colinda au fost peste tot. Ele au uniformizat în parte conținutul divers al bocetului (cântecului) străvechi, iar existența unei riguroase tradiții a colindatului (din care derivă, în parte, desigur, și teatrul popular) nu a admis constituirea baladei în Transilvania, cu excepția zonelor de sud, care cunosc transhumanța. Trecerea la balada **Miorița**, de la bocetul-colind, s-a întâmplat în sudul Transilvaniei, dar desăvârșirea ei s-a făcut în zonele muntoase din Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei. Credem că varianta colindă s-a păstrat în Transilvania și ca reacție împotriva vechii și îndelungatei politici de deznaționalizare a românilor, fapt care dovedește existența dintotdeauna a unei conștiințe naționale. Prin apărarea **legilor din bătrâni** s-au păstrat multe elemente din lumea spirituală a dacilor. Dacă nu le cunoaștem încă pe toate, nu înseamnă că nu există.

Miorița, ca și balada istorică, nu a avut rolul de a distra, de a înveseli, ci de a educa în primul rând și de a ascuți sensibilitatea.

Vorbind despre tipurile **Mioriței**, Adrian Fochi (p. 537) se întreabă: „S-au născut aceste tipuri în chip independent unul de altul sau, dimpotrivă, toate își au obârșia într-un arhetip comun?” Realizarea **Mioriței** în diferite tipuri trebuie să fie rezultatul unui contact neîntrerupt între toate provinciile românești. Nu credem, prin urmare, ca Adrian Fochi, că **Miorița** „s-a dezvoltat dintr-o piesă singulară” a repertoriului păstoresc.

Atragem atenția asupra faptului că în unele variante ale **Mioriței** ciobanul ucis este numit **Voinea** (vezi **Miorița**, p. 764, 781, 782), la fel cu cel care a pierdut oile, după relatarea lui Aron Densușianu (aici **Voinea**), nume care ne aduce aminte de cuvintele românești **voină**, **voiniu**, **voinic**. Problema cere o cercetare amănunțită. Alteori, numele ciobanului care și-a pierdut oile și apoi le-a aflat este **Dragobiete**, **Dragobiece** (vezi legenda, pe scurt, în **AAF**, III, p. 92).

S-a afirmat de multe ori că **Miorița** este în relație cu transhumanța: „această baladă este desigur rezultatul unui conflict de transhumanță, cum s-a arătat încă de multă vreme” (Șiadbei, **Istoria lit.**, p. 28). Chiar și A. Fochi scrie că „**Miorița** a pornit de la un simplu, deși tipic, incident de transhumanță” (p. 550). Nu putem intra în amănunte aici, dar dacă întâmplarea are loc **în munții cei mari**, unde uneori **neaua este până la genunche**, înseamnă că este vorba de vărătul sau de iernatul la munte. Contradicția dintre ideea de transhumanță și dorința ciobanului de a fi înmormântat la stână a sesizat-o bine D. Caracostea (**op. cit.**, I, p. 202). Apoi, nu s-ar vorbi de turme de miei, de sterpe, ca turme separate; se știe că separarea se face în perioada mulsului. Lipsa oricăror urme de transhumanță în variantele din nordul Transilvaniei ne duce la concluzia că aici s-a desfășurat o viață sedentară dintotdeauna, iar păstoritul se făcea la munte sau în apropierea satului. Vestirea mamei prin trâmbiță sau fluier este faptul care confirmă concluzia noastră: **Miorița** nu este un incident legat de transhumanță, ci prezintă fapte de viață păstorească și a avut întotdeauna rol educativ, de formare a viitorilor păstori. **Miorița**-colind a cuprins în variantele ei, care nu au ajuns până la noi, **lecții** din și despre viața și răspunderile păstorului și esența unui cod al legilor nescrise, moștenite de la stăpânii de demult ai acestui pământ.

Ceea ce observăm din toate variantele **Mioriței** este că **ciobanul acceptă hotărârea** „bacilor de judecată” sau a „păcurarilor de județ”, de unde se deduce că el este conștient de gravitatea greșelii sale, iar greșeala nu poate fi decât una care a adus consecințe grave asupra comunității. **Numai vinovăția recunoscută a celui condamnat, stabilită pe baza vechilor obiceiuri juridice și pedepsită ca atare, îl face pe cioban să nu ia niciun fel de măsuri de apărare.** În fața hoților sau în fața fiarelor ciobanul s-ar fi apărat, el fiind un **voinic**. **Nu este vorba despre acceptarea senină a morții**, cum s-a filozofat mult pe această temă, **ci de supunerea în fața legilor tradiționale**, ceea ce presupune o viață socială cu organizare străveche și cu o disciplină din limitele căreia nu se poate ieși decât cu riscuri foarte mari. În sprijinul acestei idei vine o însemnată constatare a lui Romulus Vulcănescu: „Cel sancționat în mod obișnuit executa singur pedeapsa pe care o primea, indiferent cât de gravă era aceasta. Tradiția juridică menționează chiar și autoexecutarea capitală în baza unei sentințe cutumiare de acest fel, pentru perioada prefeudală” (p. 241). În alte cazuri „anumiți ciobani primeau înputernicirea să execute sancțiunea cuvenită oricât de grea ar fi fost aceasta” (p. 241). Nu este vorba, așadar, de „uneltirea vrăjmașilor” și de resemnarea în fața destinului, cum cred foarte mulți cercetători (vezi, de exemplu, Liviu Rusu, **Viziunea lumii în poezia noastră populară. De la resemnare la acțiunea creatoare**, 1967, p. 53-111). O astfel de concluzie pornește de la necunoașterea tradițiilor și duce la prezentarea deformată a două milenii de viață românească, bine caracterizată prin dinamism și creativitate.

Vorbind mai sus despre faptul că fata sau ciobanul își cer voie de la hoți să trâmbițe sau să fluiera, spuneam că hoții acceptă aceasta întrucât nu cunoșteau limbajul codificat al semnalelor păstorești. Ne punem însă întrebarea: de ce ciobanii care trebuie să îndeplinească hotărârea tribunalului păstoresc acceptă ca cel condamnat să trâmbițe mamei sale? Nu s-a subliniat suficient până acum că această acceptare ține de îndeplinirea ultimei dorințe a celui care a fost condamnat să moară, și trebuie să se încadreze în normele de drept tradițional, în **obiceiul pământului!**

Trebuie să menționăm că, dacă au fost făcute unele apropieri între **oile pierdute** și **Miorița** (vezi și D. Caracostea, **op. cit.**, I, p. 206-207), au fost întâmplătoare și nu încadrau **Miorița** în acest motiv. D. Caracostea scrie: „Dar, deși balada oilor pierdute are o atât de largă răspândire și afirmă diferențial un pronunțat caracter etnic, ea nu este atât de adânc împlântată și caracteristică pentru poezia noastră tradițională ca **Miorița**” (**op. cit.**, I, p. 22).

Considerăm că cele discutate până aici sunt în măsură să ducă la concluzia că **Miorița** își are punctul de plecare în același motiv al ciobanului care și-a pierdut oile. Dacă balada nu mai păstrează evidente verigi ale vechii legături cu acest motiv, ele sunt păstrate în colinda transilvăneană și în marea varietate de cântece despre oi. În Transilvania **cântecul ciobanului care a pierdut oile a fost subordonat Mioriței-colind**.

Cum este și firesc, elemente ale unui tip al motivului se împletesc în creația populară cu elemente ale altui tip. Există chiar o preferință teritorială pentru un tip sau pentru altul, în funcție de tradiție, de particularități apărute în timp ale structurii sufletești comune, de caracterul mai mult sau mai puțin conservator al zonelor etnografice. Chiar și **legea păstorească** „nu era unică și uniformă” (Vulcănescu, **op. cit.**, p. 238). D. Caracostea observa că „la aromâni găsim o baladă care indică o contaminare între motivul turmei pierdute și motivul oilor furate” (**op. cit.**, II, p. 434).

*

D. Caracostea vorbește despre „marea expansiune a motivului” (**op. cit.**, II, p. 13) oile pierdute, motiv care în niciuna din țările vecine „n-a avut o atestare mai veche și o răspândire mai largă ca în țările române” (**op. cit.**, II, p. 436).

Cu privire la prezența baladei despre oile pierdute la populația maghiară din Transilvania am văzut că vorbește poetul Balassa Bálint și am văzut și unele constatări pe marginea informațiilor date de acest poet. O cercetare valoroasă prin materialul inedit ne dă Faragó József în lucrarea sa „**Ciobanul care și-a pierdut oile**” în **folclorul maghiar**, publicată în **AMET**, 1964, p. 455-460. el constată că în folclorul maghiar există toate tipurile acestei balade. Redăm titlurile: **Când păstorul își pierde oile**, în Cleja – Moldova; **Când ciobanul și-a pierdut oile**; **Când ciobanul a găsit oile**, în Săbăcani – Moldova; **Când păstorul a pierdut oile**, în Toplița – Ciuc; **Cântecul ciobanului**, în Braniștea – Valea Someșului Mare; **De-a oilor**, în Aluniș – Reghin; **Cântec ciobănesc**, în Unguraș – Valea Someșului Mare; **Păstorul își pierde oile**, în Plăieșii de Sus – Cașin; **Doru oilor**, în Fundu Răcăciuni – Moldova. Din Armășeni – Ciuc, Tomești – Ciuc și Vărșag – Odorhei au fost culese și texte, foarte scurte, ale acestui cântec. Le reproducem:

1. **Mi-am pierdut capra, n-o să dorm de-acuma.**
Am găsit-o, bine-mi pare, pot să dorm de-acuma.
Vai, nu e capra mea, buturugă-i aceea,
Vai, nu e capra mea, buturugă-i aceea.
2. **Mi-am pierdut, vai, caprele și mama mă va bate.**
Văd departe niște capre... ale mele-s, poate.
Vai, acele nu sunt ele, buturugi-s doar acele.
N-oi dormi de-acuma.
3. **Mi-am pierdut capra tărcată, n-oi dormi de-acuma.**
Am găsit capra tărcată, pot să dorm de-acuma.
Unde-a fost, ciobane vrednic, capra cea tărcată?
Am găsit-o în pădure, sub un copac culcată.
Vai, vai, n-a fost ea, buturugă doar era. (p. 458-460).

Autorul observă, pe bună dreptate, că „noua descoperire poate fi inserată de pe acum în rândul relațiilor folclorice româno-maghiare”. Rămâne de cercetat dacă motivul oile pierdute este cunoscut și în folclorul din Ungaria, ca astfel să se poată stabili circulația motivului dincolo de granițele din vestul țării noastre.

O legendă despre oile furate este cunoscută și la huțuli (T. Papahagi, **Graiul**, p. 176).

„La greci, în categoria cântecelor vlahica din colecția Politis, aflăm un cântec de jale a ciobanului căruia i s-a furat turma, căldărușa, fluierul. Cântecul e împletit cu o rugăciune către Sfânta Fecioară, să pedepsească pe hoț. Și se încheie cu vaierul-refren după oile furate. Se vede un fond liric având prin povestirea împrejurărilor și oarecare gradație tendința spre baladă prin faptul că turma nu este pierdută, dar furată. Aici i se găsea germele epicizării” (D. Caracostea, **op. cit.**, II, p. 434).

În **Paralele folclorice** (p. 116), Tache Papahagi traduce o baladă păstorească grecească îndeaproape înrudită cu folclorul românesc despre oile pierdute. O reproducem aici:

Ciobanul adormise deasupra unei stânci
și pierde oi vreo mie și cinci sute de capre.
Târziu, când se deșteaptă păstorul adormit,
își caută el oile, cearcă după capre,
se uită ici și colo și nu vede nimica.
Apucă și el calea, umplând tot după capre.
pe calea ce-apucase el dă de un lup șchiop.
– Văzut-ai niște capre și niște oi, hei lupe?
– Dar când m-ai pus, ciobane, păstor sau baci la tine
ca să mă-ntrebi de capre, ca să mă-ntrebi de oi?
Vezi muntele acela care-i înalt și mare?
Sub poala lui sunt oile, iar caprele pe creastă.
Un câne stă de veghe în contra vreunui fur.
Încerc să prind eu mielul și-n locul lui prind iedul,
iar iedul sbiară tare și cânele îl simte ;
mă tot goni pe creste și pe șaizeci cărări,
că iarbă să nu crească pe-unde mă tăvălesc.

T. Papahagi presupune că „acest cântec nu pare a fi o baladă originală propriu-zisă, întrucât el are atingere cu atmosfera de basm – ceea ce ne-ar îndreptăți să credem că fondul lui e străvechi...” (p. 117).

Motivul este cunoscut și în folclorul bulgar, după cum reiese din următorul text: „Fuge Deliboi în România și acolo câștigă o turmă de oi cu trei câini: **Caramancea**, **Balabancea** și cățeaua cea sură. Trec pe la stâna sa trei turci din Nadolii, prind pe Deliboi, îl leagă și încep a-i despărți turma, dar oile nu se despart una de alta, turma se ține grămadă. Deliboi cere să i se libereze mâna, spre a cânta oilor de despărțire. Il lasă, dar el nu zice despărțirea oilor, ci câinilor să vină repede, că e în mare primejdie. Repede sosesc câinii, sfâșie pe haiduci, iar cățeaua cea sură le sapă mormintele” (D. Caracostea, **op. cit.**, I, p. 206). Într-o altă creație folclorică bulgărească „Stoian fiind adormit, tătarii și arabii îi răpesc turma. Când se deșteaptă, el povestește surorii lui nenorocirea, adăugând că nu-i e milă de turmă, cât de berbecul cu coarne aurite. După sfatul surorii lui, el se duce la munte unde cântă din fluierul cel dulce al cărui glas este auzit de berbecul minune care conduce turma înapoi la stăpânul său” (idem, **ibidem**, II, p. 434).

În legătură cu prezența motivului în Polonia, D. Caracostea nota, după o indicație a lui N. Iorga, că ar fi, de asemenea, cunoscut (idem, **ibidem**, II, p. 436).

O variantă a motivului **oile pierdute** este motivul **oile risipite prin moartea ciobanului**, fie că moartea este provocată de fenomene ale naturii, ca în **Ciobănaș de la miori**, fie că este provocată de hoți sau de ceilalți ciobani care s-au înțeles între ei să răpească averea celui mai bogat; aici încadrăm cele mai multe variante ale **Mioriței**-baladă. În legătură cu risipirea turmei, ca urmare a morții ciobanului, este de amintit proverbul dacoromân **A pierit păstorul, s-au risipit oile** (Muntean, **Proverbe**, p. 35), prezent în următorul vers aromân, transpus în limba literară: **Oile ți-au fugit, oile te-au pierdut** (D. Caracostea, **op. cit.**, I, p. 199).

*

Privitor la modalitățile de transmitere a baladei despre ciobanul (sau fata) care a pierdut oile, constatăm că s-au cristalizat, în timp, trei posibilități:

1. muzicală-instrumentală; 2. muzicală-instrumentală și vocală; 3. dramatică.

Ion Mușlea scria că **Horia fetei (care și-a pierdut oile)** se cântă din **trâmbghită** și că informatorii pot da uneori și câteva versuri (vezi AAF, I, p. 136)¹¹. Care versuri au fost reținute de informatori, am văzut mai sus (p. 54), constatând, totodată că ele reprezintă, de fapt, refrenul unui cântec străvechi. Dar caracterul muzical-instrumental al baladei este pus în evidență și de legenda culeasă de Isidor Rîpă (vezi mai sus, p. 59–60) unde se subliniază rolul trâmbiței în viața păstorului izolat, în munți. De multe ori trâmbița este înlocuită de buciul, dar și aceasta este în funcție de preferințele teritoriale; în Muntenia și Moldova se folosește mai mult buciul (reluăm două exemple): [Dobrișan] **buciul în mână lua, în trei cornuri buciula, ciobănași că-și aduna. Ciobănașii toți venea, oișoarele-nșira** (Teodorescu, p. 474); **N-auzi ciobani buciulând Toate văile sunând. Poate hoții au venit Și oile și-au răpit. Iară Șaicu au grăit: – Așa buciulă ciobanii Când își prăpădesc cârlanii...** (Sevastos, p. 293).

Vorbind despre formele de redare a baladei ciobanului care și-a pierdut oile, I. Nijloveanu spunea că este „una dintre creațiile noastre de seamă în care se îmbină armonice elemente lirice cu elemente epice și dramatice”, și că, în niciun caz, „nu trebuie pierdut din vedere că această creație are și o circulație strict melodică, sub forma unei suite muzicale” (p. 505).

G. Habenicht (p. 238-240) distinge două tipuri păstorești ale poemului: **tipul versificat** și **tipul poem muzical** și un **tip lăutăresc**. „Un tip mai evoluat decât cel vocal-versificat[...] este poemul instrumental. Obârșia sa rezidă într-o narare în proză a poveștii pierderii și căutării turmei de către cioban” (p. 239). Jalea se redă prin doină, bucuria prin melodie de joc (p. 239). Același lucru îl observa și D. Caracostea: „Cel mai însemnat aspect însă este faptul că în multe variante, balada este însoțită de dansuri” (**op. cit.**, II, p. 435). Aceste jocuri de bucurie a regăsirii oilor le identificăm cu acele așa-numite **jocuri de doi** (vezi mai departe, p. 135-136). „Tipul-poem este răspândit în toată țara, predominând însă în intensitate zonele în care odinioară păstoritul era ocupația de bază” (G. Habenicht, p. 240). În legătură cu **tipul lăutăresc**, **tipul baladă**, G. Habenicht arată că „unele trăsături indică modelarea tipului lăutăresc în urma contactului cu tipurile de concepție arhaică, într-un trecut relativ îndepărtat”. Să deducem de aici că tipul lăutăresc s-a născut independent de cel păstoresc și că s-a modelat doar după acesta? Oricum, trebuie să fim de acord cu faptul că tipul lăutăresc este mai nou, adică posterior celui păstoresc cu toate că și acesta are o mare vechime. Nașterea lui din cel păstoresc este indiscutabilă și se leagă de alt aspect al vieții; dacă tipul păstoresc prezintă faptele mai dens, mai interiorizat, specific vieții izolate a ciobanului, asemenea doinei, tipul lăutăresc este narativ, el urmărește alt scop, din care cauză are o acțiune mai amplă și prezintă și elemente umoristice. Cu privire la valoarea artistică a pieselor care se încadrează în tipul lăutăresc, Tiberiu Alexandru, în lucrarea **Muzica populară românească**, p. 44, scria: „Există și o poveste lăutărească a ciobanului care-și caută turma pierdută, mult inferioară celei păstorești”, și s-a simțit dator să adauge: „un studiu asupra muzicii păstorești, această însemnată parte a tezaurului folcloric național, ne-ar desluși multe și ne-ar îmbogăți, neîndoios, cunoștințele prea puține și neînsemnate pe care le deținem actualmente” (p. 45).

I. Nijloveanu observă că în sudul țării, acolo unde balada sau cântecul bătrânesc mai dăinuie, este cunoscut și „cântecul ciobanului care și-a pierdut oile” și că se bucură și azi de multă simpatie în rândul maselor” (p. 497). În Argeș acest cântec este nelipsit din repertoriul lăutarilor. De ce n-a dispărut așa cum a dispărut **Miorița**? se întreabă cercetătorul. „Dar pentru care motive este atât de gustată această producție pe la nunțile noastre țărănești, fie la cumetrii?” Și răspunde: „Nașterea și nunta fiind un prilej de veselie, această minunată plăsmuire, privită în ansamblu, are menirea de a spori buna dispoziție a oamenilor. Situațiile de contrast de la pierderea turmei până la

¹¹ În Maramureș se cântă din **trâmbiță** o melodie a **oilor**, nota T. Papahagi în GS, I, p. 78; melodia cântecului **Înă, tată, înă** este publicată și în transcrierea lui G. Habenicht, în REF, 1967, nr. 4, p. 272; vezi și REF, 1968, p. 241–249.

găsirea sau refacerea ei, de la durere la bucurie, sunt menite să stârmească hazul, iar intercalarea personajelor cu rol auxiliar, ca turcul, țiganul, cobzarul etc. nu fac decât să contribuie în mod deosebit la sporirea acestui efect” (p. 500). În alt loc, I. Nijloveanu spune că „dacă una din însușirile caracteristice ale poporului nostru este umorul, tocmai aici trebuie văzută semnificația acestei plăsmui” (p. 501). Explicația ni se pare nu numai simplistă, ci deformantă. Se scapă din vedere rolul de simbol al turmei pierdute, relația: familie bine organizată – turmă bine stăpânită, se pierde apoi din vedere rolul educativ al acestei balade, iar în locul tuturor acestora este pus pe primul plan hazul. O greșeală a interpretării lui I. Nijloveanu este, deci, a considera că „semnificația acestei plăsmui” trebuie văzută în umorul popular. Spre deosebire de o asemenea interpretare, ce adevărate sunt cuvintele lui D. Caracostea care afirmă că „virtual, motivul **ciobanului care și-a pierdut oile** conține cele mai largi posibilități de expresie. Toată gama de sentimente umane, de la deznădejde până la bucuria exultantă poate să fie grupată în cadrul acestui motiv” (**op. cit.**, II, p. 435). Marea răspândire a motivului „indică de pe acum locul însemnat al folclorului nostru în dezlegarea problemelor folclorice” (**ibidem**).

Pe motivul oile pierdute „se situează [...] o producție folclorică cu totul deosebită ca realizare, unicul poem popular românesc îndeobște cunoscut sub denumirea **Când și-a pierdut ciobanul oile**” (G. Sulițeanu, p. 436). Variante ale acestui poem „conțin elemente primare ale doinei românești” (id., p. 439, nota 12). Constatarea că doina primară este legată de păstorit are o mare importanță; desigur, ea s-a mai făcut până acum. Autorul citat a constatat că există o „muzică pastorală” care îndeplinește „funcționalitatea însoțirii oilor” (**loc. cit.**). G. Sulițeanu a înțeles bine faptul că lăutarii au amplificat doina sau cântecul despre pierderea oilor, și că au circulat nenumărate variante care, după autor, pot fi grupate în:

„a) tipul păstoresc, în a cărui tematică s-au menținut elementele inițiale de pierdere a oilor, iluzia găsirii, dezamăgirea și apoi găsierea lor, tip amplificat cu episoade imitative ca: strigarea câinilor, schelălăitul lor, uneori cântecul unei femei, iluzia găsirii oilor cu sunetul clopotelor de la gâtul lor sau alteori jocul final cu mândra, și b) tipul lăutăresc propriu-zis, care se depărtează de tema inițială a pierderii oilor către nenumărate episoade prezentând diferite personaje întâlnite de cioban în căutarea oilor pierdute, după aflarea distrugerii turmei de către lup. Acest tip spectacol ne apare ca o parodie a temei păstorești clasice. Mai puțin artistic, tipul tinde către cabotinaj și reprezintă cea mai nouă formă în timp, astăzi de altfel și ea pe cale de dispariție. Creat pentru distrarea oaspeților la masa mare a nunții, tipul parodie intenționa să introducă cât mai multe episoade muzicale inedite, luate din viața de fiecare zi, prin prisma grotescului. Alături de acestea trebuie menționată forma dramatică – găsită și reconstituită în Dobrogea de la păstorii de origine moldovenească – sub denumirea de **Mocanii**” (p. 438).

În evoluția cântecului-baladă, G. Sulițeanu distinge trei straturi:

1) „La unele exemple în ambele melodii se observă anumite intonații foarte apropiate de acelea ale semnalelor păstorești executate de bucium, care ne duc către o melodică străveche pastorală unde interpretarea pare să fi fost organizată pe simpla alternare a unei aceleiași melodii având numai tempo-ul și ritmica diferită.

2) Găsim alte exemple în care melodică de cântec aparține, se pare, celui mai vechi tip de doină, pe care îl denumim astăzi tipul păstoresc. Cât despre melodică jocului, aceasta ține de asemenea de un tip vechi al muzicii de joc.

3) Cel de-al treilea strat – și se pare cel mai nou – cuprinde în locul vechii doine o melodie de cântec dialectal, de obicei ardelenesc păstoresc, în timp ce jocul, mai fluctuant, variază nu numai de la regiune la regiune, ci chiar de la interpret la interpret.

Între aceste categorii se află categorii intermediare, ce prezintă aspectul de tranziție de la o categorie la alta” (p. 438–439).

Poemul muzical **Când și-a pierdut ciobanul oile**, creat din elemente folclorice existente în Vrancea și executat la caval de preotul Nicolae Taftă din Negrilești – Vrancea, descendent al unei familii de preoți-cântăreți, cu origine păstorească, cercetat de G. Sulițeanu, are următoarea structură narativă: **I. Pe drum în căutarea oilor; II. Strigarea câinilor; III. În căutarea oilor pe plai; IV.**

Alergarea către presupusele oi; V. Dezolarea înșelării; VI. VII. Găsirea oilor și alergarea către ele; VIII. Număratul oilor; IX. Jeluirea mioarei mușcate de lup; X. La drum pe lunca Zăbalei spre stână; XI. Popas la locul de întâlnire al Zăbalei cu Zăbăluța; XII. La drum cu oile către stână; XIII. Mulsul oilor; XIV. Bătuta baciului; XV. Sârba flăcăilor (G. Sulițeanu, art. cit., p. 451).

Evoluția spre formele dramatice era firească.

Este important să subliniem că, spre deosebire de Oltenia și Muntenia, unde predomină cântecul bătrânesc, Moldova cunoaște mai ales forme dramatice, semnalate de multă vreme, prin cercetarea „**Mocanii**” – **un joc dramatic al românilor din Dobrogea**, publicată de Tatiana Gălușcă. Contestat de G. Vrabie în „Cercetări folclorice”, I, 1947, jocul dramatic **Mocanii** sau **Mocănașii**, sau **Jocul ursului** ori **Buhaiul** există în Moldova și îl confirmă cercetările semnate de V. Adăscăliței și Lucia Cireș, Ernest Bernea și alții (vezi, mai ales, Adăscăliței, **Vaslui**, p. 14; Adăscăliței, **Bacău – Neamț**, p. 51–56).

*

În îndelungata sa evoluție din timpuri străvechi până astăzi, motivul oile pierdute a cunoscut mai multe faze.

În prima fază, motivul avea o răspândire generală, din Carpați până în sudul Peninsulei Balcanice. Este, după părerea noastră, faza traco-dacică a motivului, cea legată mai mult de faptul concret, al pierderii turmei dintr-o cauză sau alta. Pe baza materialului cercetat, presupunem că această fază caracteriza și perioada de unitate teritorială și lingvistică a românilor, adică româna comună. Elemente ale fazei despre care vorbim se păstrează și acum în ariile laterale, mai ales în Maramureș și Oaș, precum și la aromâni. Împrumuturile la popoarele din sudul Dunării s-au făcut din această fază, din care cauză există o mare apropiere între ceea ce au grecii și bulgarii și ceea ce au aromânii și dacoromânii.

A doua fază este cea a trecerii spre baladă sau spre joc dramatic, așa cum o găsim, în stadii incipiente în sudul Dunării, și în stadii avansate în Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea.

Am văzut că există variante în proză (legenda) și în versuri (colinda cu pronunțate elemente de bocet, doina, balada). În formele dramatice se împletesc toate posibilitățile de exprimare verbală și muzicală-vocală sau instrumentală.

Subliniem faptul că motivul oile pierdute s-a născut, s-a păstrat și s-a dezvoltat la o populație sedentară, care se ocupa atât cu păstoritul cât și cu agricultura. Românii nu au fost numai păstori sau numai agricultori, ci păstori-agricultori sau agricultori-păstori, după zonele geografice în care au locuit. Dacă păstoritul a copleșit într-o vreme agricultura, aceasta s-a datorat condițiilor istorice cunoscute. Cronicile vorbesc adeseori de retragerea românilor, cu toate bunurile lor, în păduri și în munți, din cauza tătarilor și a altor invadatori. Pentru epocile mai vechi, când invaziile erau un pericol neîntrerupt, situația este cel puțin identică, dacă nu și mai accentuată.

Motivul oile pierdute este **un complex** cu vaste ramificații în timp și în spațiu. Cu îndreptățire vorbește D. Caracostea, referindu-se la **ciobanul care a pierdut oile**, despre „existența și expansiunea unui carmen valahicum, cum a fost și un jus valahicum”.

Motivul oile pierdute stă la baza **Mioriței**, așa cum am încercat să demonstrăm, iar demonstrația se poate întări cu fapte noi.

Cercetarea motivului oile pierdute duce la confirmarea, cu noi probe, a unității limbii și culturii noastre populare și a continuității românilor în Dacia. Apartenența cântecului fetei care a pierdut oile la folclorul românesc nu a fost pusă la îndoială de nimeni.

Toate acestea ne îndreptătesc să afirmăm că motivul oile pierdute este un **motiv fundamental** al culturii noastre populare și că **avem de multe veacuri o mare epopee națională, aceea a vieții păstorești, ale cărei capitole așteaptă să fie așezate în ordinea lor firească**.

Capitol, reprodus aici cu mici intervenții, din volumul **Limbă și cultură populară**, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 29-82; ediția a doua, Iași, Princeps Edit, 2008, p. 13-53).

BIBLIOGRAFIE

- AAF = **Anuarul Arhivei de Folclor**, publicat de Ion Mușlea, Cluj, I, 1932 ș. u.
- ADĂSCĂLIȚEI, **Bacău – Neamț** = Vasile Adăscăliței, **Teatrul folcloric din județele Bacău și Neamț**, culegere de V. Adăscăliței, Bacău, 1968.
- ADĂSCĂLIȚEI, **Vaslui** = Vasile Adăscăliței, **Teatrul popular de Anul Nou din județul Vaslui**, Vaslui, 1971.
- ALECSANDRI, III = Vasile Alecsandri, **Opere**, vol. III: **Poezii populare ale românilor adunate și întocmite de ...**. Text ales și stabilit de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, studiu introductiv, note și comentarii de G. C. Nicolescu, București, EPL, 1966.
- ALEXANDRU, Tiberiu, **Muzica populară românească**, București, Editura Muzicală, 1975.
- ALR SN = Anuarul Lingvistic Român. Serie nouă. București. Editura Academiei, vol. I-II, 1956; vol. III, 1961; vol. IV, 1965; vol. V, 1966.
- APOSTOL, Pavel, **Motivul mioritic în cultura românească**. Introducere la Adrian Fochi, **Miorița**, București, Editura Academiei, 1964.
- BARTÓK, Bela, **Însemnări asupra cântecului popular**, București, ESPLA, 1956.
- BÂRLEA, I-II = Ion Bârlea, **Literatură populară din Maramureș**, vol. I-II. Ediție de Iordan Datcu, București, EPL, 1968.
- BÎRLEA, Ovidiu, **Prefață** la D. Caracostea, **op. cit.**, I, p. XXVIII.
- BRADU, Bihor = Ion Bradu, **Din folclorul obiceiurilor bihorene**, Oradea, 1970.
- BREAZUL = G. Breazul, **Patrium Carmen – Contribuții la studiul muzicii românești**, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1941.
- BREDICEANU = Tiberiu Brediceanu, **Melodii populare românești din Banat**. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Constantin Zamfir, București, Editura muzicală, 1972, p. 152-153.
- BUD = Tit Bud, **Poezii populare din Maramureș**, adunate de..., București, 1908, p. 70.
- BUHOCIU, **Folclorul** = Octavian Buhociu, **Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească**, București, Editura Minerva, 1979, p. 300, nota 50.
- BUTURĂ, Valeriu, **Adăposturile temporare în sud-estul Munților Apuseni**, în AMET, 1958.
- CAPIDAN, Th., **Meglenoromânii**, III. **Dicționar meglenoromân**, București, 1935.
- CARACOSTEA, **Poezia tradițională** = D. Caracostea, **Poezia tradițională română**. Ediție critică de D. Șandru, prefață de Ovidiu Bîrlea, I-II, București, EPL, 1969.
- CÂNDROVEANU, Hristu, **Trei balade aromâne**, București, Editura Ion Creangă, 1980.
- CÂRSTEAN = Stelian Cârstean, **Folclor din Moldova de Sus**, în seria **Folclor din Moldova**, II, p. 572.
- CIAUȘANU, **Culegere** = G. F. Ciaușanu, G. Fira și G. M. Popescu, **Culegere de folclor din județul Vâlcea și împrejurimi**, cu un glosar, București, 1928, p. 80.
- CONACHI = C. Conachi, **Scrieri alese**, ediție, prefață, glosar și bibliografie de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, EPL, 1963, p. 130-131.
- CODIN, **Literatură** = C. Rădulescu-Codin, **Literatură, tradiții și obiceiuri din Corbii-Muscelului**, București, 1929.
- COSTIN, Viorel descoperă balada **Horea fetei** și o cântă. Înreg. pe bandă de magnetofon și se află în Fonoteca Studioului de Radio-Iași.
- CREȚU, Gr. = Grigore Crețu, **Folclor din Oltenia și Muntenia**, în seria FOM, vol. V, București, EPL, 1970, 693.
- DAR = Tache Papahagi, **Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic**, ediția a II-a, augmentată, București, Ed. Academiei, 1974.

- DENSUȘIANU, Aron, în „Revista critică-literară”, III, 1895, p. 324-325.
- DIACONU, Vrancea = Ion Diaconu, **Ținutul Vrancei. Etnografie-folclor-dialectologie**, vol. I-II, București, EPL, 1969.
- DLR, litera N = **Dicționarul limbii române. Litera N** (1971), p. 151 (pentru nezdравăn).
- DLR, litera O = **Dicționarul limbii române. Litera O** (1969).
- FARAGÓ, József, **Ciobanul care și-a pierdut oile**, în **Folclorul maghiar**, în AMET, 1961, p. 455-460.
- FILIMON, Aurel, **Fata de român când își pierde oile**, în „Progres și cultură”, II, 1923, nr. 6, p. 25-28.
- FOCHI, **Coordonate** = Adrian Fochi, **Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești**, București, Editura Academiei, 1975, p. 207. Nota 4, vezi textele 574, 576, 577, 579.
- F.Tr., I, p. 37 = **Folclor din Transilvania**, I-II, București, EPL, 1962.
- F.Tr., III, p. 23 = **Folclor din Transilvania**, , III, p. 23, București, EPL, 1962.
- FURTUNĂ = Dumitru Furtună, **Izvodiri cîntece bătrânești și plugușoare din Moldova**. Ediție îngrijită și prefăcută de Gh. Macarie, București, Editura Minerva, 1973, p. 333.
- FOLCLOR nou = **Folclor poetic nou**, ediție alcătuită și îngrijită de Ioan Meșoiu, cu un studiu introductiv de prof. univ. Mihai Pop, București, 1965.
- GĂLUȘCĂ, Tatiana, „**Mocanii**” – **un joc dramatic al românilor din Dobrogea**, în AAF, VII (1945).
- HABENICHT, Gottfried, **Caracteristici stilistice zonale ale semnalelor de buciom**. „Revista de Etnografie și Folclor”, 1967, IV, nr. 4, p. 261-276.
- HABENICHT, Gottfried, în REF, 1968, nr. 3, p. 237, nota 13.
- HABENICHT, G., **art. cit.**, p. 239, vezi și notele 17, 18.
- HOMOLJE = Ratomir Marcovici, **Texte dialectale din Homolje** (RSF Jugoslavia), în FD, VI (1969) p. 187-200.
- ILIEȘIU, Iustin, în F. Tr., III, p. 359-361.
- Maria IONIȚĂ, **Cartea vânelor**, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 250
- N. IORGA, **Istoria literaturii românești**, 1925, ed. a II-a, vol. I, p. 28.
- ISTORIA literaturii române**, vol. I, Ed. Academiei, ed. I, 1964, p. 13.
- IVĂNESCU, **Miorița**, = G. Ivănescu, **Miorița. Tipologia variantelor**. Geneză, Craiova, 1970, p. 15.
- JINA = D. Șandru și F. Brânzeu, **Printre ciobanii din Jina**, în GS, V, VI.
- KATRARES, Ioan, în **Izvoarele Istoriei României. III. Scriitori bizantini** (sec. XI-XIV), publicate de Alexandru Elian și Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Ed. Academiei, 1975, p. 521.
- G. KRISTÓF, **Influența poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint**, în DR, III, 1922-1923, p. 550-560.
- LIGC = Lucrările Institutului de Geografie din Cluj, IV, p. 357.
- LIMBĂ ȘI LITERATURĂ, 1966, vol. 11.
- LUPESCU = Mihai Lupescu, **Tei-Legănat. Folclor moldovenesc**. Ediție îngrijită și prefăcută de Petru Ursache, Iași, Ed. Junimea, 1975, p. 140.
- MANOLACHE, Ciobănaș = C. Manolache, **Ciobănaș de la miori**, culegere de folclor poetic de pe Valea Teleajenului, Ploiești, 1971, p. 238.
- MARIAN, **Nunta** = S. Fl. Marian, **Nunta la români**, București, 1890, p. 74.
- MARIENESCU, **Poezii** = Atanasie Marian Marienescu, **Poezii populare din Transilvania**, ediție de Eugen Blăjan, prefăcută de Ovidiu Bîrlea, București, 1971, p. 540.
- MIORIȚA = Adrian Fochi, **Miorița**, tipologie, circulație, geneză. Texte, cu un studiu introductiv de Pavel Apostol, București, Ed. Academiei, 1964.
- MOHANU = C. Mohanu, **Fântâna dorului. Poezii populare din Țara Loviștei**, București, Ed. Minerva, 1975, p. 316-317; 320.

- MOLDOVEANU = Elisabeta Moldoveanu, **Cântecele Oltului**, în **FOM**, VII, **Cântecele și poveștile Oltului**, p. 1-236, București, Editura Minerva, 1979, p. 176.
- MORARIU, **Material** = Tiberiu Morariu, **Material etnografic și folcloric ciobănesc din Munții Rodnei**, extras din revista „Vatra”, V, nr. 6-12.
- MUNTEAN, **Folclor** = George Muntean, **Folclor din Suceava**, cules de George Muntean de la Varvara Muntean, Suceava, 1959, 157.
- MUNTEAN, **Proverbe** = George Muntean, **Proverbe românești**, București, EPL, 1967.
- MUȘLEA, I., în **AAF**, I, 20; 123-4.
- NEAGU = Gh. I. Neagu, **Folclor din Câmpia Dunării**, în seria **FOM**, IV, p. 5-428, București, EPL, 1969.
- NECULCE, **Letopisețul** = Ion Neculce, **Letopisețul Țării Moldovei**. Ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan, București, ESPLA, 1955, p. 116.
- NIJLOVEANU = Ion Nijloveanu, **Poezii populare de pe Argeș și Olt**, în seria **FOM**, IV, p. 431-825, București, EPL, 1969.
- OPRIȘAN, I. = I. Oprișan, **Folclor din Moldova de Jos**, în seria **FM**, II, p. 1-444, București, EPL, 1969.
- PAPAHAGI, Pericle, **Basme aromâne și glosar**, București, 1905, p. 26-27.
- PAPAHAGI, Pericle, **Din literatura populară a aromânilor**, București, 1900, p. 761-765.
- PAPAHAGI, **Graiul** = T. Papahagi, **Graiul și folclorul Maramureșului**, București, 1925, p. 19.
- PAPAHAGI, **Paralele** = Tache Papahagi, **Paralele folclorice**, ediția a II-a, București, Editura Minerva, 1970, p. 117.
- PAPAHAGI, Tache, **Poezia lirică populară**, București, EPL, 1967, p. 388, 390.
- PAVELESCU = Gh. Pavelescu, **Cercetări folclorice în sudul județului Bihor**, în **AAF**, VII (1945), p. 35-122.
- PĂSCULESCU = Nicolae Păsculescu, **Literatură populară românească**. Adunată de ..., București, 1910.
- PĂTRUȚ, **Folclor** = I. Pătruț, **Folclor de la românii din Sârbia**, în **AAF**, VI (1942), p. 329-384.
- PETROVICI, **Almăj** = Emil Petrovici, **Folclor din Valea Almăjului**, în **AAF**, III (1935), p. 25-158.
- PETROVICI, **Scărișoara** = Emil Petrovici, **Folclor de la moții din Scărișoara**, în **AAF**, V (1939), p. 111-175.
- PETROVICI, **Valea Mlavei** = Emil Petrovici, **Note de folclor de la românii din Valea Mlavei (Sârbia)**, în **AAF**, VI (1942), p. 43-75.
- PITIȘ = Ion Mușlea, **George Pitiș, Folclorist și etnograf**, București, EPL, 1968, p. 69-71.
- PRECUP = dr. Emil Precup, **Păstoritul în Munții Rodnei**, Cluj, 1926, p. 35.
- RÂPĂ, Isidor, **Irinuca și Omul Noptii**, în vol. **Balade și legende maramureșene**, București, Ed. Ion Creangă, 1976, p. 47-63.
- ROSETTI, Al., **Limba descântecelor**, București, Ed. Minerva, 1975.
- RUSSO, Alecu, **Piatra-Teiului**, ediție de Geo Șerban, București, EPL, 1967, p. 245-246.
- SEVASTOS, **Cântece** = Elena Servastos, **Cântece moldovenești**, Iași, 1888.
- SULIȚEANU, G., **Cântecul de leagăn**, București, Ed. Muzicală, 1986, p. 437, nota 5.
- ȘIADBEI, I, **Istoria literaturii române vechi**, București, Ed. Albatros, 1975, p. 28.
- ȘINCAI, Gh., **Opere. Cronica românilor**. Tom III, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe, București, EPL, 1969, p. 107.
- ȘTEFĂNUCĂ, P. V., **Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos**, în **AAF**, IV, 1937, p. 31-226. Vezi pagina 94.
- TEODORESCU = G. Dem. Teodorescu, **Poezii populare române**, București, 1885.
- TOCILESCU = Gr. Tocilescu, **Materialuri folcloristice**, București, 1900.
- ȚIPLEA = Alexandru Țiplea, **Poezii populare din Maramureș**, București, 1906, extras din **Analele Academiei Române (AAR)**, seria II, tom XXVIII. **Memoriile Secțiunii Literare**.
- UGLIȘ = Petre Ugliș-Delapecica, **Poezii și basme populare din Crișana și Banat**, București, EPL, 1968.
- VORONCA = Elena Niculiță-Voronca, **Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică de...**, vol. I, Cernăuți, 1903.

VRABIE, Gheorghe, **Balada populară română**, București, Ed. Academiei, 1966, p.290; 291-292.

VUIA, Tipuri = Romulus Vuia, **Tipuri de păstorit la români**, București, Ed. Academiei, 1964, p. 196.

VULCĂNESCU, Romulus, **Etnologie juridică**, București, Ed. Academiei, 1970.

ZANNE, Iuliu A., **Proverbele românilor**, ediție îngrijită de C. Ciuchindel, București, Ed. Tineretului, 1959.

RĂUL DE DINAINTEA BINELUI. (V) MOTIVUL ORDALIILOR DE FINAL ÎN BASMUL FANTASTIC ROMÂNESC

Costel CIOANĂ*

Rezumat: Într-o Europă medievală, ignorantă și plină de superstiții, probele cunoscute sub numele de „judecata lui Dumnezeu” sau *ordalii* erau justificate de credința oarbă în intervenția directă a divinității pentru a soluționa o problemă, arătând culpabilitatea sau, dimpotrivă, inocența celui învinuit, potrivit rezultatului încercării la care era supus. Potrivit literaturii de specialitate care a analizat surse medievale în care sunt atestate probe ale ordaliilor, cazurile cele mai frecvente în care se apela la această probă erau furtul, asasinatul, vrăjitoria și adulterul. Dintre cele mai cunoscute, bine documentate și analizate de specialiști, erau proba focului, a apei clocotite, a fierului înroșit, a unor cantități uriașe de hrană sau lichide (otrăvite, sfințite sau afurise în prealabil!), îngurgitate într-un timp prestabilit etc. Pornind de la scurtul preambul istoric al problematicii ordaliilor, cu exemple consacrate din bogata literatură de specialitate, am avut în vedere, la mitanalizarea acestui motiv, structura, funcția și dinamica luată de acesta la nivelul basmului fantastic românesc. Subiect sau obiect al fenomenologiei răului din basmul fantastic românesc, ordaliile de final vădesc, la o analiză atentă, mecanismele și funcțiile structurii mentalitarului colectiv, deopotrivă generator și consumator (și) de basm fantastic românesc. În cea mai mare parte faptele individuale judecate, la nivelul basmului fantastic românesc, prin intermediul acestor ordalii de final, erau subordonate gândirii și practicării unor colective norme morale, de perpetuarea și respectarea acestora depinzând însăși ordinea socială și identitatea culturală. Interpretativ, evaluarea axiologică a *răului-de-judecat* prin intermediul acestor probe/judecăți, urmărea să acorde, pornind de la realitățile trăite de către eroi, sens și valoare *binelui-de-restaurat*, constituindu-se într-un mitofolcloric limbaj cultural al răului (de taxat/corijat) și al binelui (de perpetuat).

Cuvinte cheie: fenomenologia răului, basm fantastic românesc, hermeneutică, ordalii de final

Abstract: In a medieval, ignorant and superstitious Europe, the evidence known as „God's judgment” or *ordeals* were justified by the blind belief in the direct intervention of the divinity to solve a problem by showing guilt or, on the contrary, the innocence of the accused, according to the result of the trial to which he was subjected. According to the specialty literature that analyzed the mediaeval sources in which evidence of the ordeals is attested, the most frequent cases in which this evidence was used were stealing, assassination, witchcraft and adultery. Among the most well-known, well-documented and analyzed by specialists, were the test of fire, boiling water, red water, huge amounts of food or liquids (poisoned, sanctified or damned), eaten in a predetermined time, etc. Starting from the short historical preamble of the ordeals problem, with recognized examples from the rich specialty literature, I had in mind, in the mythanalysis of this reason, the structure, the function and the dynamics taken by it at the level of the Romanian fairy tale. Subject or object of the phenomenology of evil in the Romanian fairy tale, the final ordeals reveal, at a careful analysis, the mechanisms and functions of the collective mentality structure, both generating and consuming Romanian fairy tale. Through these final ordeals, most of the individual acts, judged at the level of the Romanian fairy tale, were subordinated to the thought and practice of collective moral norms, by their perpetuation and respect depending the social order and the cultural identity itself. Interpretative, the axiological evaluation of the *evil-to judge* through these evidence / judgments, was intended to give meaning and value to the *restored good*, on the basis of the realities experienced by the heroes, constituting in a mythfolcloric cultural language of evil (to be charged) and good (to be perpetuated).

Keywords: fenomenology of the evil, Romanian fairy tale, hermeneutics, ordeals

Preambul fenomenologic la un subiect istoric

Supus apetențelor de tot felul, deci coruptibil, corpul din basmul fantastic românesc poate constitui oricând o temă de reflecție și, deopotrivă, de cercetare științifică: demersul de acum nu face decât să continue și să întregască demersul deja inițiat.¹ Analiza fenomenologică a principalelor motive ale *răului* prezent și manifestat în epicul fantast de basm românesc², nu ar fi completă fără acest motiv al *ordaliilor de final*. Foarte prezent la nivelul basmelor fantastice românești, acesta vine să reglementeze juridic răul făcut eroului de către rude foarte apropiate (frați buni, de sânge) sau conjuncturale cunoștințe (frați de cruce), rău care nu doar că îi deturneză/prelungeste actantului principal traiectul eroic, dar, de cele mai multe ori, îi pune în pericol chiar viața.

Pornind de la scurtul preambul istoric al problematicii ordaliilor, cu exemple consacrate din bogata literatură de specialitate³, am avut în vedere, la mitanalizarea acestui motiv, structura, funcția și dinamica luată de acesta la nivelul basmului fantastic românesc. Subiect sau obiect al fenomenologiei răului din basmul fantastic românesc, ordaliile de final vădesc, la o analiză atentă, mecanismele și funcțiile structurii mentalitarului colectiv, deopotrivă generator și consumator (și) de basm fantastic românesc. Chiar dacă nu totdeauna judecățile sunt conforme „topografiei creștine” de a valoriza faptele umane (având, după cum voi arăta mai departe, și cazuri în care divinitatea intervine impulsiv-direct tăind capul cuiva care făcea rău celorlalți!), în cea mai mare parte faptele individuale judecate prin aceste ordalii de final erau subordonate gândirii și practicării unor colective norme morale, de perpetuarea și respectarea acestora depinzând însăși ordinea socială și identitatea culturală. Interpretativ, evaluarea axiologică a *răului-de-judecat* prin intermediul acestor probe/judecăți, urmărea să acorde, pornind de la realitățile trăite de către eroi, sens și valoare *binelui-de-restaurat*, constituindu-se într-un mitofolcloric limbaj cultural al răului (de taxat/corijat) și al binelui (de perpetuat).

Ordaliile erau un mijloc de probațiune caracteristic legiurilor feudale (și nu doar, practica fiind amintită și în codurile Hammurabi și Ur-Nammu), care consta în supunerea învinutului, a reprezentanților acestuia, uneori chiar a martorilor, la încercări pline de cruzime, spre a se ajunge la relevarea adevărului cu ajutorul intervenției divine (*judicium Dei*). Dintre cele mai cunoscute, bine documentate și analizate de specialiști, erau proba focului, a apei clocotite, a fierului înroșit, a unor cantități uriașe de hrană sau lichide (otrăvite, sfințite sau afurise în prealabil!), îngurgitate într-un timp prestabilit etc.

Subiect sensibil, care a avut mult timp chiar și susținere eclezială⁴, motivul ordaliilor a făcut obiectul unor ample și amănunțite cercetări, primele rezultate științifice, notabile ca amploare și profunzime a cercetării, fiind înregistrate în secolul al XIX-lea.⁵

* Coordonator cultural-științific, dr., Academia Română, Muzeul de Artă Veche Apuseană, București; e-mail: kishinn@gmail.com

¹ Vezi Cioancă 2017a.

² Prezentul studiu este parte integrantă a unei preconizate *Istории a răului din basmul fantastic românesc*, aflată în curs de redactare și aranjare. Unele motive vizând fenomenologia răului la nivelul basmului au fost dezbătute în studii care au văzut lumina tiparului (vezi Cioancă 2017b; 2017c), altele fiind în curs de apariție (Cioancă 2018) ori propuse spre publicare (în 2018) unor reviste de specialitate (motivul incestului; motivul părăsirii copilului în pădure).

³ Documentarea acestui motiv al ordaliilor, mi-a revelat o foarte bogată și interesantă literatură de specialitate, aparițiile editoriale tratând despre ordalii fiind întinse pe 2 secole! De aceea, cum studiul de față se ocupă exclusiv de ordaliile de final din basmul fantastic românesc, am ales spre documentarea situațiilor (istorice) decelate la nivelul acestor basme, studiile următoare: Baldwin 1961; Bartlett 1986; Bloomfield 1969; Colman 1974; Groot 1982; Halsall 1996; Hyams 1981; Kerr et alii 1992; Leeson 2011; 2012; Palmer 1989; Pilarczyk 1996; Radding 1979; White 1995; Zajtay 1954.

⁴ Ceea ce este însă surprinzător este poziția Bisericii față de aceste *judicia Dei*. O serie de concilii s-au declarat în favoarea ordaliilor, abia din secolul al IX-lea manifestându-se o vagă tendință de opoziție din partea lumii ecleziastice față de astfel de practici. Abia după al IV-lea Conciliu din Laterano (1215), papa

Într-o Europă medievală, ignorantă și plină de superstiții, probele cunoscute sub numele de „judecata lui Dumnezeu” sau **ordalii** erau justificate de credința oarbă în intervenția directă a divinității pentru a soluționa o problemă, arătând culpabilitatea sau, dimpotrivă, inocența celui învinuit, potrivit rezultatului încercării la care era supus. Potrivit literaturii de specialitate care a analizat surse medievale în care sunt atestate probe ale ordaliilor, cazurile cele mai frecvente în care se apela la această probă erau furtul, asasinatul, vrăjitoria și adulterul.

Una dintre cele mai des folosite ordalii era „**proba focului**” (*iudicium ferri*), probă care presupunea ●parcurerea, prin foc și dezbrăcat, a unei anumite distanțe de către cel acuzat; ●traversarea desculț a unei distanțe prestabilite prin jeratec ori pe brăzdare de plug, în prealabil bine încinse în foc, ●în ținerea în mână, pentru un anumit timp, a unei bucăți de fier încins; sau în vărsarea de plumb topit în palme etc.

O variantă de ordalii, foarte des amintită de sursele medievale, era cea a **apei clocotite** (*iudicium aquae fervantis*): inculpatul își vâra mâna într-o căldare cu lichid clocotind, din fundul căreia trebuia să scoată un anumit obiect. Dacă în urma uneia din aceste probe ale focului inculpatul se alegea cu arsuri care, bandajate timp de trei zile, dispăreau, era declarat nevinovat.

O altă probă judiciară era cea care consta în **aruncarea** celui considerat vinovat, cu brațele legate de picioare, **într-o apă rece și adâncă** (*probatio per aquam frigidam*); era recunoscut ca nevinovat dacă apa îl ținea la suprafață⁶. Frecventă la franci, frizoni și anglo-saxoni era **proba îngurgitării alimentelor** în prealabil sfințite: dacă o anumită cantitate de pâine și brânză nu puteau fi înghițite de acuzat, fără a bea apă sau alt lichid, aceasta dovedea vinovăția lui. În Occident era în uz și „**proba crucii**”; învinovățitul trebuia să rămână imobil, cu brațele întinse deasupra capului în formă de cruce, atâta timp cât dura recitarea unui număr de rugăciuni; cea mai mică mișcare pe care ar fi făcut-o era dovada culpabilității. În fine, chiar dacă este mai puțin documentată, interesantă prin dimensiunea și succulența hermeneutică conținută, este „**proba sicriului**”, probă la care se recurgea în cazul unei crime: prin fața cadavrului victimei trebuiau să se perinde toate persoanele bănuite de a fi înfăptuit respectiva crimă; dacă la apropierea unuia din cei bănuți cadavrul părea că începe să miște din buze, însemna că acea persoană era vinovatul. Aceasta ordalie era practică des în Germania, Italia și Franța, în Spania fiind atestată documentar până în secolul al XVII-lea.⁷

Încercările de introducere a probei ordaliilor și în lumea imperiului Bizantin, nu au sorți de izbândă, această probă, adusă, se pare, de mercenarii din timpul cruciadelor, fiind considerată barbară și irelevantă pentru aflarea adevărului.⁸ Conform *Lex Salica*, scoaterea unor pietre din apă clocotită este o practică des întâlnită în perioada timpurie a evului mediu, fiind atestate numeroase cazuri⁹, cu numeroase „gradații”, în funcție de gravitatea faptei/abaterii incriminate - pentru o singură încercare se băga mâna până la încheietură, pentru o probă cu trei încercări, mâna trebuia băgată până la cot.¹⁰

Dintre cazurile cunoscute de ordalii, amintesc cazul Emmei de Normandia, acuzată de adulter cu episcopul Aelfwine de Winchester, spre a-și dovedi nevinovăția fiind supusă la proba focului (să meargă desculță pe niște fiare de plug înroșite în prealabil în foc, standardul fiind 9 picioare = 2,7 m); Grigore din Tours scria, în secolul VI, cum sfântul Hyacinth reușise să învingă

Inocențiu al III-lea va interzice ordaliile prin proba focului și a apei, dar, și atunci, fără să facă altceva decât să interzică binecuvântarea de către preot, înainte de a începe ordalia, a apei clocotite sau a fierului înroșit în foc... (Drimba 2004, V, pp. 354-356)

⁵ Gibbson 1848; Gilchrist 1821; Lea 1866.

⁶ Menționată pentru prima dată în *Lex Salica*, cca. 507-511, această probă a imersării într-o apă rece ar fi apărut cândva în secolul IX, fiind preferată în anumite zone ale Europei medievale (Leeson 2012, p. 694, nota 8).

⁷ Drimba 2004, V, pp. 354-356.

⁸ Angold 1975, pp. 172-174.

⁹ Wormald 1999, pp. 373-374.

¹⁰ Idem, 2014, pp. 78-79.

într-o dispută un adept al arianismului prin scoaterea unei pietre dintr-un vas cu apă clocotită, acesta (sfântul Hyacinth) scăpând nevătămat, rivalul cu mâna opărită până la cot...; un tip de ordalie va practica, în timpul primei cruciade, și misticul Peter Bartholomew care, acuzat de minciună (anunțase că ar fi descoperit Sfânta Lance) și spre a-și dovedi nevinovăția, a recurs la proba focului, murind după trei zile, ca urmare a rănilor suferite în timpul efectuării ordaliei.¹¹

Nu puteam omite, din acest scurt periplu prin istoria ordaliilor, menționarea celor prezente în spațiul românesc. Celebre, bine documentate și numeroase sunt ordaliile amintite în *Regestrum Varadinense*: în biserica din Oradea sunt menționate, între 1208-1235, nu mai puțin de 308 cazuri în care clericii s-au folosit de proba fierului înroșit, 100 de incriminați murind înainte de oferirea verdictului...¹²

Motivul ordaliilor de final în basmul fantastic românesc

Deloc surprinzător pentru basmul fantastic românesc, unde avem bine reprezentată fenomenologia răului, ordaliile de final sunt numeroase, diverse și... argumentate.

Cu raportare directă la momentul ordaliilor de final, este de subliniat arsenalul metodelor folosite spre judecarea celor vinovați, pentru facilitarea înțelegerii motivelor și sensului aplicării unor astfel de pedepse la nivelul basmului fantastic românesc, alegând împărțirea tematologică a acestora.

Ordaliile de final în care sunt folosite arme arhaice subliniază, o dată în plus, vechimea și greutatea ontologică a unui atare ritual cutumiar de pedepsire.¹³ Avem, astfel: ● *pietre trase cu praștia în sus*¹⁴, ● *săgeți*¹⁵, ● *aruncarea în sus a paloșului*¹⁶, ● *a sabiei*¹⁷, ● *a unor buzdușane*¹⁸, a ● *unor sulițe*¹⁹ ori ● *a unei țoidii*, suliță ceva mai primitivă²⁰, uciderea vinovaților făcându-se invariabil prin intermediul judecății morale a divinului.²¹

Că astfel de judecăți intermediare de utilizarea unor arme erau importante într-o colectivitate cu o mentalitate tradițională, ne-o sugerează pasajul final al unui basm din colecția lui P. Ispirescu (*Pasărea măiastră*), unde judecata fraților trădători este cerută în mod expres de fiul cel mic (= cel trădat), dar, foarte important!, pusă totalmente la dispoziția *divinului*. Această drastică atitudine și judecată cerută de erou (cel trădat) și aplicată de *divin* (cel care apreciază moralitatea celui trădat) -

¹¹ Runciman 1980, p. 274.

¹² Zajtay 1954, pp. 541-552.

¹³ Cioancă 2017d.

¹⁴ Crețu 2010, I, pp. 96-97; Ispirescu 1988, I, p. 286.

¹⁵ Crețu 2010, I, pp. 45, 384; Nijloveanu 1982, p. 24; Nișcov 1996, pp. 304-305; Marian 1986, pp. 287-288.

¹⁶ Nijloveanu 1982, p. 154; Oprișan 2005, III, p. 110; Pop-Reteganul 1986, p. 318 - un singur paloș taie dintr-o lovitură, capetele celor 3 frați de cruce ai eroului!; Șerb 1967, I, pp. 51-52.

¹⁷ Oprișan 2005, III, p. 127.

¹⁸ Chivu 1988, p. 17.

¹⁹ Crețu 2010, II, p. 348; Pop-Reteganul 1986, p. 318; Vasiliu 1958, pp. 231-232.

²⁰ Nijloveanu 1982, p. 559.

²¹ Cu rezervele de rigoare și fără a putea fi considerată o restaurare ontologică a unui vechi ritual sacrificial, o legătură mitic-organică **ar putea fi posibilă** între *ordaliile de final* ale basmului fantastic românesc și unele ritualuri magice/ceremonii sacrificiale din perioada precreștină a populației autohtone (ceremonialul sacrificial al dacilor cu trimiterea unui sol către divinitatea supremă prin aruncarea sa în sulițe, amintit de Herodot 1961, IV, 94, dar și cu ritualul magico-meteorologic prin care dacii îl condiționau sau ajutau pe Gebeleizis – despre acest ritual și semnificațiile lui magico-religioase, avem inspirate rânduri la Eliade 1980, pp. 64-68). Rezervele mele vizează progresia dialectică a unui atare moment ritualic, cu implicații/temeiuri colective și cosmice la nivelul miturilor amintite, versus degradarea/diluarea înspre un moment justițiar care vine să sublinieze destinul individualist al eroului de basm. Dar, repet, *posibil* prin implicarea directă sau indirectă a divinității într-un asemenea moment în care morala unei comunități închise ia hotărâri juridice invocând imparțialitatea *divinului*...

[...]Tată, înainte de a mulțumi lui Dumnezeu că m-am întors sănătos, să mergem câteștrei frații înaintea lui la judecată. Împăratul n-avu ce zice. Se aduseră frații înaintea împăratului, carii deteră în genunchi și cerură iertare de la fratele cel mai mic. El le zise: **-Dacă Dumnezeu vă va ierta, iertați să fiți și de la mine.** Neavând încotro, se duseră înaintea bisericii și puseră trei uleie depărtate deopotrivă unul de altul. Intrară fiecare cu picioarele în câte unul, și aruncară cu praștia în sus câte o piatră: pietrele fraților celor mari se întoarseră și loviră pe fiecare în cap cu așa tărie, încât rămaseră morți. Piatra însă a fiului celui mic de împărat căzu dinaintea lui.²² -

subliniază, fără doar și poate, nu doar actualitatea și necesitatea judecății/sacrificiului²³, ci și caracterul mitic al acestui ritual-judecată (vezi folosirea unor sintagme precum *Împăratul n-avu ce zice*; *Neavând încotro*, vechimea substratului mitic (folosirea praștiei; caracterul colectiv al judecății-sacrificiului - *Lumea se adunase de se uita la astă judecată dumnezeiască...*etc.).

Foarte numeroase sunt cazurile în care pedeapsa finală aplicată cuiva pentru o vină anume (= substituie de persoană; viclenie; ascunderea adevărului, etc.), este făcută prin **ruperea cu cai**.²⁴ În acest scop sunt folosiți cai care „nu au văzut Soarele și Luna”²⁵, cai provenind „unul din munte și unul din baltă”²⁶ ori „iepe sirepe”²⁷, cu mici variații tipicul fiind următorul:

[...]Împăratul întrebă pe împărăteasă: -Ce să fac cu găzdoia și cu surorile tale? – Lasă-le, împărate, să trăiască, că cine îți va ține curtea? –Ba să moară! răspunse împăratul. Porunci împăratul să le aducă pe toate trei înaintea lui. Chiar atunci venea țigancă, și cum văzu ce s-a întâmplat se puse în genunchi înaintea împărătesei și zise: -Iacă eu cea mai ticăloasă, că am ascultat de surorile împărătesei; iertare! Iertare! Aduseră și pe cele două surori, și ele căzură în genunchi, și se rugară de iertare punând vina pe țigancă. Văzu împăratul ce plătesc; porunci dar servitorilor să le lege de codițele a trei cai neînvățați, că aceștia să le poarte după placul lor. Așa și făcură servitorii. Caii o luară la fugă și tot mici fărâmi le făcură, încât nu se cunoșteau unde au rămas prin praf, numai câte un os se vedea din ele.²⁸

Numeroase sunt și situațiile de final în care, după judecarea faptelor, pedeapsa hotărâtă și aplicată de către erou este **tăierea cu sabia/paloșul** a celor vinovați. În genere, sunt tăiați soția adulteră și/sau ibovnicul ei (zmeu²⁹, arap, popă sau împărat³⁰), rude de sânge sau prin alianță (frații mai mari ai eroului vor fi tăiați de tatăl lor, împăratul³¹, într-o altă situație eroul tăind cu sabia pe frații săi de cruce, soțiile și copiii acestora!³²). Uneori, pentru a releva greutatea încălcării unor norme morale și spre a reliefa justețea pedepsei de aplicat, autorul anonim de basm detaliază

²² Ispirescu 1988, I, p. 286, cu sublinierile mele, C.C. (De altfel, fără menționarea expresă a sublinierii din partea autorului citat, toate sublinierile sunt ale mele, întru nuanțarea unor evenimente de limbaj sau de imagine).

²³ [...]Nu există nimic în sacrificiu care să nu fie rigid fixat de tradiție, spunea R. Girard (1995, p. 46), aserțiune care, la nivelul basmului citat supra, își are o puternică certificare în mentalitatea, atitudinea, reacția eroului principal, care nu ezită să spună „Tată, înainte de a mulțumi lui Dumnezeu că m-am întors sănătos, să mergem câteștrei frații înaintea lui la judecată”! (Ispirescu 1988, I, p. 286)...

²⁴ Bârlea 1966, I, pp. 589-590; Furtună 1973, p. 101 (țiganul mincinos); Hasdeu 2000, pp. 241, 248 (mama vitregă și sora vitregă a eroinei), 269; Ispirescu 1988, I, pp. 189, 241, 324; Marian 1986, p. 73 (țiganul impostor), 368 (țigancă ce ajutase la pierderea statutului fetei); Nijloveanu 1982, pp. 31 (sluga mincinoasă), 301 (frații mai mari ai eroului); Păun, Angelescu 1989, p. 86 (cârciumarul viclean); Pop-Reteganul 1986, pp. 32 (țigancă înșelătoare), 71 (țigancă înșelătoare și surorile cele mari); Stăncescu 2000, pp. 73, 154 (surorile mai mari), 229 etc.

²⁵ Păun, Angelescu 1989, p. 47.

²⁶ Crețu 2010, I, p. 269.

²⁷ Marian 1986, p. 73.

²⁸ Pop-Reteganul 1986, p. 71.

²⁹ Hasdeu 2000, p. 261; Sbierea 2010, p. 18; Stăncescu 2000, p. 272;

³⁰ Crețu 2010, II, pp. 166, 244; Hasdeu 2000, p. 228; Păun, Angelescu 1989, pp. 119, 136-137; Stăncescu 2000, p. 252 etc.

³¹ Ispirescu 1988, I, p. 404.

³² Bârlea 1966, I, pp. 256-257.

procesul de tăiere a cuiwa, sugestiv fiind, din această perspectivă, *Basmul cu sfeșnicul de aur*, colecția Gr. Crețu:

[...]A doua zi, feciorul împăratului, însănoșit pe deplin, se duse cu trăsura la bordeiul babei și găsi acolo pe fata pe care o căuta și o aduse la el, la casele împărătești. Pe urmă el trimise vorbă la fosta lui logodnică să vie ca să se cunune. Când aceasta a venit, el a dus-o în odaia lui și a tăiat-o în bucăți cu sabia. I-a așezat trupul sfârtecat pe o tavă mare și deasupra a pus capul. A scris apoi pe o hârtie „Nicio faptă fără răsplată” și a așezat-o deasupra și a trimis totul la tatăl ei.³³

La fel de plastic prezentată este tăierea fostei soții trădătoare dintr-un alt basm (*Tipăruș*, colecția O. Păun, S. Angelescu)³⁴, într-un alt caz (basmul *Mărgărita înălbită*, colecția B.P. Hasdeu), pedeapsa lăsată la decizia divinității fiind aplicată de chiar divinitatea supremă!

[...]Dumnezeu atunci i-a zis: -Du-te, băiete, îndărăt, că Dumnezeu vine el singur. După ce băiatul a ajuns acasă, a băgat magaoaia la locul ei și s-a dus la nași-so. În timpul când a ajuns băiatul la nași-so, a găsit și pe Dumnezeu în chip de uncheaș zicându-i lui nași-so: -Hai să mâncăm, că eu sunt Dumnezeu. Însă nași-so atunci a cerut și stelele ca să le lumineze masa. Dumnezeu atunci i-a zis: -Da ce tot frământă tu lumea degeaba? **Și scoțând un cuțit i-a tăiat capu.**³⁵

Probabil târziu ecou al unor practici medievale, în câteva basme avem atestată și **arderea pe rug** a celui vinovat de o faptă reprobabilă. Nu sunt prea multe situațiile de acest fel, dar, prin istoricitatea unei astfel de pedepse și greutatea imagologică, merită evidențierea. Dacă în anumite basme procedeul este cumva expedit (ministrul vinovat este băgat într-un cuptor „să ardă de viu”³⁶; frații mai mari ai eroului, pretins cinstiți, printr-un vicleșug vor fi arși de vii împreună cu zmeul capturat de către erou³⁷; mama trădătoare a eroului este „unsă cu gaz, apoi-i dete foc prefăcând-o în cenușă”³⁸), sunt și basme în care se insistă asupra motivației și procedurii de ardere, un astfel de pasaj meritând citat *in extenso*:

[...]Cumătrul mare s-a supus voiei împăratului și a și povestit; după aceea a început altul și așa mai departe până ce a ajuns șirul și pre străin. Acesta cugetând mult ce să povestească, din dată începe numai una din întâmplările lui suferite de când a lăsat cu fratele său pământul nașterii lui. Când a ajuns cu povestirea până acolo: că cum i-a scos fratele său ochiul stâng, ginerel împăratului, ca când ar fi fost lovit de trăsnet, de totul a încremenit, ma și o perină a sărit de sub el. Și când a spus și aceea: că cum i-a scos ochiul drept și l-a lăsat în pădure, a sărit a doua perină. Iar în urmă, când a povestit: că cum l-a împiedicat în curtea împăratului vecin – unde fuseră amândoi – de la ajungerea scopului dorit aruncându-l piedice sute și mii, a sărit și a treia perină de sub el. Deci pre împăratul Roșu și pre toți meseanii lui **cuprinzându-l o gele afundă pentru patimile străinului suferite de către fratele său de un sânge, l-au legat pre mire bot și aducând în avliă (ocol) 10 care de spini, l-au suit pe căpița lor și l-au ars de viu ca pre un fecior fără suflet, deși i-a rugat străinul să nu-l pedepsească așa tare, iară pre mireasă o au dat după străin și au început a ține de nou ospățul.**³⁹

În două situații avem atestată, ca metodă de finală pedepsire a cuiwa pentru o vină anume, **spânzurarea**. Într-un caz, procedeul este expedit: mai mulți sfetnici răi, care complotasera

³³ Crețu 2010, II, p. 193.

³⁴ [...]Și i-a tăiat capu dânr-o dată. Și `ce: -Acum vino și tu încoace. Că pentru tine am mâncat eu atâtea omoruri. Și-i tăia câte-o mână, punea câte-un pumn dă sare, tăia câte un picior, punea câte-un pumn dă sare. – Iartă-mă, Tipăruș-împărat! Iartă-mă! –Ce să te iert?! Tu dă ce nu m-ai iertat pă mine?! Nici eu nu te iert. Și așa a canunit-o, pân-a murit. Și-a tocat-o, și-a mărunțit-o, pă urmă a băgat-o-n cuptor și-a ars-o și-a făcut-o cenușă. Și cenușa a dat-o în vânt. Ce-o alege vântu, să mănce pământu. (Păun, Angelescu 1989, pp. 136-137).

³⁵ Hasdeu 2000, pp. 65-66.

³⁶ Crețu 2010, II, p. 169.

³⁷ *Ibidem*, p. 111.

³⁸ *Idem*, I, p. 241.

³⁹ Boer et alii 1975, pp. 62-63.

împotriva unuia bun, „pe care împăratul îl iubea mai cu seamă și a cărui meserie era să stea mereu pe lângă el, chiar și când sta împăratul la masă, și să-I spună tot felul de lucruri înveselitoare și totodată pline de înțelepciune”⁴⁰, vor fi dovedeți ca necinstiți și uneltitori de către un om obișnuit și inițiat care, într-o încercare gordiană și răspunzând la anumite întrebări (*cine este înaintea lui Dumnezeu? unde se uită Dumnezeu? ce vede Dumnezeu?*), va duce la spânzurarea acestor sfetnici răi, folosindu-se tocmai de una dintre întrebările formulate de aceștia!⁴¹ În celălalt caz invocat (*Basmul cu feciorul de împărat și fata cârpaciului*, colecția Gr. Crețu), hotărârea pedepsirii prin spânzurare a celor vinovați vine ca o hotărâre colectivă a celor care ascultă, analizează și valorizează comportamentul și faptele celor incriminați:

[...]Când a isprăvit feiorul de împărat i-a întrebat pe oaspeții de față ce li s-ar cuveni la acei oameni și ei au răspuns cu toți la fel, că spânzurătoarea li s-ar cuveni, și nimic altceva. Ofițerul și cu nevasta lui, fata cârpaciului, tremurau vargă. Feciorul de împărat s-a dus și a pus mâna pe ei și a strigat: - Țăstia-s ticăloși care au uneltit și m-au dus la moarte. Atunci, încă o dată, toți cei de față au strigat să-i pună la spânzurătoare. Feciorul de împărat a poruncit ca să vie doi argați voinici, care i-au luat pe vinovați și au pornit cu toată lumea spre spânzurătoare.⁴²

Rare sunt, la nivelul basmului fantastic românesc, **pedepsirea prin împușcare**⁴³, **lapidarea**⁴⁴, în timp ce altele sunt inedite: o eroină vinovată este dată spre a fi „mâncată de un câtcăcune”⁴⁵; sora trădătoare a unui erou este unsă cu miere și legată într-un pom, „să fie dulce la toate păsărelli dă mâncare”⁴⁶; soția trădătoare și amantul ei sunt puși de către erou să mănânce fiecare carne din trupul celuilalt⁴⁷; soția trădătoare și ibovnicul ei sunt metamorfozați de erou în animale de povară (cai, măgari) și puși să are mărăcini⁴⁸ ori folosiți drept animale de povară de cei din sat până la moarte⁴⁹, etc.

În fine, avem și câteva interesante situații în care, la final și după judecată, cei vinovați (frații buni ai eroului sau cei de cruce, fostul amant al soției), sunt pedepsiți prin ...**alungarea de acasă/în lume!**⁵⁰ Acest tip de pedeapsă permisivă, dă măsură caracterului moral pe care-l are eroul principal, lucru subliniat de unele situații de-o suculență hermeneutică precum cea din basmul *Cei trei frați* (colecția D. Stăncescu), unde, „după ce i-a dojenit bine și i-a făcut de rușine înaintea tuturor, nu le-a făcut nimic, ci i-a izgonit ca pe niște ticăloși ce erau, lăsându-I în plata Domnului”⁵¹, ori cea din basmul *Veriguța de izbândă* (colecția Gr. Crețu): „băiatul a primit-o

⁴⁰ Crețu 2010, II, p. 56.

⁴¹ [...]Și acum să vă spun și ce face Dumnezeu: Dumnezeu face că dacă cineva vrea să facă rău cuiva să pățească el acel rău, așa cum face și acum, fiindcă se cuvine ca voi să fiți spânzurați, iar nu cinstitul sfetnic, pe care îl iubește împăratul. Iar împăratul a și poruncit să fie spânzurați. (Ibidem, p. 57).

⁴² Ibidem, I, p. 258.

⁴³ Această pedeapsă fiind descoperită într-un singur caz, și aici nuanțată: sluga dovedită mincinoasă și necredincioasă va ruptă cu cai, vânătorii împușcați, aproape executați: [...]Pă care atuncea a dat ordin împăratu, tat-al fetii, ș-a scos doi cai dă la grajd și a legat un picior d-un cal ș-un picior d-un cal cu sluga Gheorghe, ș-a trimes un cal la răsărit ș-unu la apus. S-a făcut praf și pulbere. Iar atuncea băiatu Împăratului Verde dă ordin la o slugă d-a-mpăratului să-i împuște pă toți noo învânători ai lui puși într-un flanc, pă câte unu. Imediat i-a împușcat pă toți. (Păun, Angelescu 1989, p. 31).

⁴⁴ [...]Când se deșteptă, spuse sora cerbului cum și ce fel se întâmplase, iar feciorul de împărat puse de ucise pe țigancă cu pietre. (Stăncescu 2000, p. 47).

⁴⁵ Oprișan 2005, I, pp. 308-309.

⁴⁶ Bârlea 1966, I, p. 175.

⁴⁷ Nijloveanu 1982, p. 493.

⁴⁸ Ibidem, p. 28.

⁴⁹ Boer et alii 1975, p. 123.

⁵⁰ Crețu 2010, II, pp. 15, 94, 121; Hasdeu 2000, p. 16; Stăncescu 2000, pp. 66, 191 etc.

⁵¹ Stăncescu 2000, p. 191.

numai pe față și a iertat-o că se lăsase înșelată de vicleșugurile arapului. Arapului însă i-a dat o bătaie bună și l-a alungat în lume”.⁵²

Concluzii

Toate actele de probațiune și/sau legiuire prezente la nivelul basmelor fantastice românești discutate în rândurile de față, aduc în prin plan ceea ce se numea *judicia Dei* (judecata lui Dumnezeu). În reglementarea raporturilor dintre oameni, judecata divină era considerată imparțială și infailibilă, adevărul și restaurarea acestuia contând și primând, nu subiectivitatea umană.

Nu știu dacă creatorul anonim de basm a avut în vedere, la introducerea în epicul fantast a unor astfel de episoade (brutale pe alocuri, de justiție colectivă și/sau divină) precum arderea pe rug, ruperea cu cai etc., mențiuni scripturale vorbind tocmai despre mânia și/sau judecata divină⁵³, deși avem uneori și în mod explicit menționat acest aspect:

[...]Firul nelegiuirilor tale s-a sfârșit. Glasul neneorociților pe care fără milă i-ai jertfit s-a auzit la cer. Sângele cel nevinovat ce atâta mare de timp ai vărsat cere răsplătire. Ești blestemat. În ascunzătoarea ce este în colț la dreapta, și pe care tu n-ai știut-o, este o ușcioară pe care o vei descoperi căutând-o cu una dintre aceste lumânări. I-a cheia ce ți s-a pus pe masă și o deschide. În această ascunzătoare vei găsi niște haine și podoabe de împărăteasă, pe care le vei da nenorocitei împărătese, muma lui George, să se îmbrace cu ele. Ea te va ierta pentru trudele și chinurile ce i-ai pricinuit de sunt acum douăzeci și patru de ani. În celălalt sipețel vei găsi o piele de urs și un lanț, cu care piele te vei îmbrăca tu, căci urs ai să rămâi până îți vei ispăși păcatele. Împărăteasa te va duce de lanț și te va da în mâna împăratului. **Și să nu cutezi a face în alt chip, căcxî mânia cerului va cădea peste tine și mai îngrozitoare.**⁵⁴

În schimb, se poate afirma fără tăgadă că, față de situațiile istorice, atestate documentar, ordaliile de final din basmul fantastic românesc sunt, cu precădere, **metode de efectivă pedepsire a celui vinovat**, cu sublinierea și/sau recunoașterea vinovăției; ordalii „clasice” putând fi considerate probele armelor care, aruncate în sus și sub imperiul judecății infailibile a divinității, trebuie să dovedească vinovăția sau nevinovăția celor implicați. Deși, asemenea situațiilor din Evul Mediu, sunt destul de numeroase cazurile unde, până la judecata divinității, cei învinuiți de înfăptuirea unor fapte rele (→ uciderea eroului; ascunderea adevărului; substituirea unor fapte de tip eroic precum uciderea balaurului și salvarea fetei de împărat etc.), vor fi judecați și/sau pedepsiți de către conducătorul pământesc al respectivei împărății, metodele folosite fiind de cele mai multe ori sângeroase, după cum am arătat supra (→ ruperea cu cai; tăierea capului; spânzurarea; arderea pe rug), rar clemente (→ alungarea din cuprinsul împărăției a celui vinovat de o faptă rea). Repet: cei chemați de eroul trădat și/sau ucis de frații săi (de sânge sau de cruce) la judecata divinității, se știe și se spune în mod explicit că sunt vinovați, spre deosebire de cazurile istorice ale Evului Mediu unde probarea prin metoda ordaliilor încerca să dovedească fie vinovăția, fie nevinovăția celui acuzat.

Importantă și relevantă pentru „istoricitatea” acestor ordalii prezente în epicul fantast de basm, este folosirea unor arhaice tipuri de arme – praștie (cu pietre), Țoidie, arc, sulițe, săbii, paloșe: nici vorbă despre complexe, chiar rafinatele metode medievale de dovedire a vinovăției sau nevinovăției.

Pentru fenomenologia răului făcut și, ulterior, de dovedit, este de subliniat receptarea raporturilor interfamiliale, care implică deopotrivă raționalul și psihicul: cel trădat nu va pregeta să își acuze și/sau pedepsească, prin intermediul acestor ordalii de final, frații, tatăl, mama, sora, soția! Dubla legătură (biologică și sufletească) cu cel acuzat/vinovat va trece în subsidiar, alterarea relațiilor familiale și degradarea morală a unor astfel de rude trebuind să fie taxate și corijate, spre folosul comunității generatoare și consumatoare de basm fantastic (= crearea unui model moral de

⁵² Crețu 2010, II, p. 121.

⁵³ Vezi, spre exemplu, acel [...] *Înfricoșător lucru este să cazi în mâinile Dumnezeului Celui viu!* (Epistola către evrei, 10, 31)...

⁵⁴ Ispirescu 1988, I, pp. 132-133.

referință). Nu cred că este vorba de un egotism propriu-zis din partea eroului principal care suferă diferite neajunsuri din partea celor apropiați; mai degrabă, dat fiind caracterul moral-desăvârșit al eroului, caracter manifestat și subliniat în mod repetat (prin intermediul atitudinii morale și/sau faptelor întreprinse), autorul anonim de basm a vrut să sublinieze regimul moral-apetențial al colectivității tradiționale, deopotrivă generatoare și consumatoare și de basm fantastic.

Intransigența din unele cazuri a celui ce judecă singur răul făcut de cineva altcuiva (vezi supra, notele 22, 33), în alte situații vine în urma unei sumare consultări cu ceilalți membri ai comunității (supra, nota 28), uneori o astfel de comunitate erijându-se pur și simplu într-un „judecător colectiv” (cazul situațiilor amintite la notele 39, 42). Nu este de neglijat nici aspectul imagologic-simbolic al problemei, existând basme în care răul deja făcut este îndreptat de judecata și intervenția (in)directă a divinității! (vezi supra, notele 35, 54). Dincolo de justetea deciziei și de rolul hotărâtor avut de cineva îndrituit ori investit ca atare⁵⁵, rar rolul de justițiar și-l asumă unul dintre adjutanții eroului (= calul), cum este cazul unui basm din colecția P. Ispirescu (*Țugulea, fiul unchiașului și al mătușei*), chiar dacă, în subsidiar, tot o pedeapsă divină este considerată.⁵⁶

La polul opus avem un tip de reacție mai degrabă permisivă/nediscordantă decât punitivă: eroul, chiar trădat, chiar supus (indirect) unei eventuale morți, nu se lasă decât parțial antrenat de încălcarea normelor elementare de comportament, iertându-i pe cei vinovați.⁵⁷ Că nu este făcută subiectiv-accidental, ci urmarea firească a unor cutume prin care realitățile conflictuale erau rezolvate în cadrele și limitele valorilor comunitare transmise, un foarte interesant detaliu ne parvine dintr-un basm al colecției Gr. Crețu (*Basmul cu Fiul Vacii*), basm în care actul verificării trădării prin tragerea unor săgeți în sus, este precedat de îmbrăcarea unor „cămăși ale morții”...⁵⁸

Uneori, la nivel de reacție (epic-)finală, avem de-a face fie cu o *pedeapsă completă* a eroului principal sau a cuiva apropiat (→ *pedepsirea trădătorilor cu moartea*), fie cu o *semi-pedeapsă fizică*, grefată moralizator pe una etică. Astfel, în basmul *Voinicul Ierculean, fîcioru-iepii* (colecția P. Ugliș-Delapecica), după tradiționala confruntare fizică pentru dovedirea primultaneității, urmează un pasaj extrem de important care, din perspectiva mitică a ritualului de înfrățire, determină și explică relația dintre *pur* și *impur*, *inferior* și *superior*, dintre *deja* și *nu-încă*. Sugerând fie o alterare a acestui ritual (prin trădarea, nerespectarea jurământului încheiat), fie tocmai greutatea unui astfel de ritual (prin ceea ce se poate întâmpla în cazul nerespectării ritualului)⁵⁹, această menționare a viitoareii pedepse de aplicat în cazul trădării, fiind reiterată și la momentul transgresării acestei lumi și trecerii în lumea cealălaltă. În mod firesc, după afirmarea și reiterarea principială a înfrățirii, condiționată de respectarea unei norme, dar, mai ales, după flagranta încălcare a principiului de bază al acestei înfrățiri⁶⁰, eroul va transgresa slăbiciunile psihologice de dinainte (= repetarea condiției *sine qua non* pentru înfrățire versus repetarea pedepsei *de aplicat în cazul nerespectării*), convertind aceste slăbiciuni într-un plan superior al moralului, al sacrului de respectat, pedeapsa aplicată fiind simbolică (pălmuirea celor vinovați de trădare).⁶¹

⁵⁵ Spre exemplu, la Nijloveanu 1982, pp. 300-301, împăratul, tatăl celor 3 frați (cei 2 mai mari, trădători și mincinoși, respectiv cel mic, trădat), hotărăște pedepsirea celor 2 fii mai mari prin ruperea cu cai!

⁵⁶ Ispirescu 1988, I, p. 312.

⁵⁷ Boer et alii 1975, p. 123 (nevasta); Crețu 2010, I, pp. 121 (nevasta adulterină), 193 (cei 2 frați mai mari pe care tatăl lor, împăratul voia să-i spânzure!); Idem, II, p. 147 (nevasta adulterină este iertată, dar nu și amantrul ei, arapul, acesta fiind bătut până la moarte!); Ugliș-Delapecica 1968, p. 233.

⁵⁸ Crețu 2010, I, p. 384.

⁵⁹ [...] *Bine!* - *răspunse Ierculean, se împăcară și se prinseră frați de cruce – dar bagă de samă, că acela dintre noi care se va dovedi că nu-i frate de cruce adevărat, unde-i stau picioarele, acolo îi va sta capul.* – *Bine, frate – răspunse Strâmbă-Lemne – așa să fie!*; [...] *Bine!* *răspunse Ierculean, și se prinseră frați de cruce, dar acela dintre noi care nu-și va ține frăția curată, unde-i stau picioarele, acolo îi va sta capul!* – *Bine! frate – răspunse Sfarmă-Piatră, așa să fie!* (Ugliș-Delapecica 1968, pp. 289-290).

⁶⁰ Care futilizează însăși *tipul de relație dintre eroul principal și eroii secundari*, foștii săi frați de cruce, aceștia devenind, prin încălcarea înțelegerii, dușmani, asemeni zmeilor care răpiseră fetele de împărat și pe care eroul îi ucisese...

⁶¹ Ugliș-Delapecica 1968, p. 295

Vorbeam recent, într-un studiu dedicat trădării la nivelul basmului fantastic românesc⁶², și despre ordaliile de final. Spuneam acolo că momentul acesta, care vine să justifice (subiectiv) unele evaluări și decizii finale vizând comportamentul moral-social al unor participanți secundari la epic, este momentul interpretării și/sau re-staurării unor norme socio-culturale în care mentalitarul tradițional „arhivase” simbolice forme de drept cutumiar. Trădat, uneori chiar omorât, pe parcursul desfășurării acțiunii de o rudă foarte apropiată, eroul sau comunitatea vor recurge la o judecată divină care să reliefeze sau să pedepsească atitudinile morale versus non-morale (ordaliile de final).

Acestea având menirea nu doar de a pedepsi vinovații sau a sublinia nevinovăția, ci și de a deveni valori accentuat-operative, recte: a re-instala, a re-staura ordinea socială haotizată sau destructurată de o (temporară) dezordine morală precum înfăptuirea oricărui tip rău față de o rudă foarte apropiată.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Angold 1975** Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford: University Press, Oxford, 1975.
- Bârlea 1966** Ovidiu Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I-III, Editura Pentru Literatură, București, 1966.
- Baldwin 1961** John W. Baldwin, *The Intellectual Preparation for the Canon of 1215 against ordeals*, în *Speculum*, 36, 1961, pp. 613-636.
- Bartlett 1986** Robert Bartlett, *Trial by Fire and Water: The Medieval Judicial Ordeal*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- Bloomfield 1969** Morton W. Bloomfield, *Beowulf, Byrhtnoth, and the Judgment of God: Tril by Combat in Anglo-Saxon England*, în *Speculum*, 44, 1969, pp. 545-559.
- Boer et alii 1975** Demetriu Boer, Mircea Vasile Stănescu Arădanul, Ștefan Cacoveanu, *Povești din Transilvania*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975.
- Chivu 1988** Iulian Chivu, *Basmul cu Soarele și Luna. Din basmele Spațiului și Timpului* (Antologie, prefață și bibliografie de I. Chivu), Editura Minerva, București, 1988.
- Cioancă 2017a** Costel Cioancă, *Contribuții la o fenomenologie a corpului în basmul fantastic românesc*, Editura Universitaria, Craiova, 2017, ISBN 978-606-14-1215-0.
- Cioancă 2017b** Costel Cioancă, *Între Bine și Rău. Motivul orbirii în basmul fantastic românesc*, în *Studia Universitatis „Petru Maior”*, Tîrgu Mureș, nr. 22, 2017, pp. 127-142.
- Cioancă 2017c** Costel Cioancă, *Călătoria la Iad sau miracolul (in)certitudinii. Considerații despre un motiv eschatologic prezent în basmul fantastic românesc*, în *Memoria Ethnologica*, nr. 64-65 (iulie-decembrie), 2017 (An XVII), pp. 8-25.
- Cioancă 2017d** Costel Cioancă, *Simboluri ale intimității în basmul fantastic românesc. (III) Armele magice*, în *Suceava*, XLIV, 2017 (în curs de apariție).
- Cioancă 2018** Costel Cioancă, *Fenomenologia unei iluzii a non-individualismului: despre trădare în basmul fantastic românesc*, în *Acta Iassyensia Comparationis*, nr. 21 (1/2018), Iași, 2018 (în curs de apariție).
- Colman 1974** Rebecca V. Colman, *Reason and Unreason in Early Medieval Law*, în *Journal of Interdisciplinary History*, 4, 1974, pp. 571-591.
- Crețu 2010** Grigore Crețu, *Basme populare românești*, vol. I-II (Ediție îngrijită de I. Datcu, I. Stănculescu, Prefață de I. Datcu), Editura Saeculum I.O., București, 2010.
- Drimba 2004** Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. V, Editura Saeculum I.O., București, 2004.

⁶² Cioancă 2018.

- Eliade 1980** Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Khan. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale* (Trad. de Maria Ivănescu și C. Ivănescu), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
- Furtună 1973** Dumitru Furtună, *Izvodiri din bătrâni. Basmе, legende, snoave, cântice bătrânești și plugușoare din Moldova*, Editura Minerva, București, 1973.
- Gibbson 1848** William Sidney Gibbson, *On Some ncient Modes of Trial, Especially the Ordeals of Water, Fire, and Other Judicia Dei*, J.B.Nichols& Son, Londra, 1848.
- Gilchrist 1821** James P. Gilchrist, *A Brief Display of the Origin and History of Ordeals: Trials by Battle; Courts of Chivalry or Honour; and the Decision of Private Quarrels by Single Combat: also, a Chronological Register of the Principal Duels Fought from the Accesssion of His Late Majesty tio the Present Time*, W. Bulmer & W. Nicol, Londra, 1821.
- Girard 1995** Rene Girard, *Violența și sacrul* (Trad. Mona Antohi), Editura Nemira, București, 1995.
- Groot 1982** Roger D. Groot, *The Jury of Presentment before 1215*, în *American Journal of Legal History*, 26, 1982, pp. 1-24.
- Halsall 1996** Paul Halsall, *Ordeal by Boiling Water, 12th or 13th Century*, Fordham University, 1996.
- Hasdeu 2000** Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Literatură populară. Basmе populare românești* (Ediție îngrijită de Lia Stoica Vasilescu, Prefață de Ov. Bârlea), Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 2000.
- Herodot 1961** Herodot, *Istории*, vol. I (Trad., notițe istorice și note de Adelina Piatkowski, Felicia Vanț-Ștef), Editura Științifică, București, 1961.
- Hyams 1981** Paul R. Hyams, *Trial by Ordeal: The Key to Proof in the Early Common Law*, în vol. *On the Laws and Customs of England* (edited by Morris s. Arnold, Thomas A. Green, Sally A. Scully, Stephen D. White), University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1981, pp. 90-126.
- Ispirescu 1988** Petre Ispirescu, *Legende sau Basmеle românilor* (Ediție îngrijită de Aristița Avramescu), vol. I-II, Editura Cartea Românească, București, 1988.
- Kerr et alii 1992** Margaret H. Kerr, Richard D. Forsyth, Michael J. Plyley, *Cold Water and Hot Iron: Trial by Ordeal in England*, în *Journal of Interdisciplinary History*, 22, 1992, pp.573-595.
- Lea 1866** Henry C. Lea, *Superstition and Force: Essays on the Wager of Law, the Wager of Battle, the Ordeal, Torture*, Collins, Philadelphia, 1866.
- Leeson 2011** Peter T. Leeson, *Trial by Battle*, în *Journal of Legal Analysis*, 3, 2011, pp. 341-375.
- Leeson 2012** Peter T. Leeson, *Ordeals*, în *Journal of Law and Economics*, 55 (august), 2012, pp. 691-714.
- Marian 1986** Simeon Florea Marian, *Basmе populare românești* (Ediție îngrijită și prefață P. Leu), Editura Minerva, București, 1986.
- Nijloveanu 1982** Ion Nijloveanu, *Folclor din Oltenia și Muntenia (VIII). Basmе populare românești*, Editura Minerva, București, 1982.
- Nișcov 1996** Viorica Nișcov, *A fost de unde n-a fost. Basmul popular românesc. Excurs critic și texte comentate*, Editura Humanitas, București, 1996.
- Oprișan 2005-2006** Ionel Oprișan, *Basmе fantastice românești*, vol. I-XI, Editura Vestala, București, 2005-2006.
- Palmer 1989** Robert C. Palmer, *Review: Trial by Ordeal*, în *Michigan Law Review*, 87, 1989, pp. 1547-1556.
- Păun, Angelescu 1989** Octav Păun, Silviu Angelescu, *Basmе, cântece bătrânești și doine*, Editura Minerva, București, 1989.
- Pilarczyk 1996** Ian C. Pilarczyk, *Between a Rock and a Hot Place: Issues of Subjectivity and Rationality in the Medieval Ordeal by Hot Iron*, în *Anglo-American Law Review*, 25, 1996, pp. 87-112.
- Pop-Reteganul 1986** Ion Pop-Reteganul, *Povești ardelenesti. Basmе, legend, snoave, tradiții și povestiri* (Ediție îngrijită și studiu introductiv de V. Netea), Editura Minerva București, 1986.
- Radding 1979** Charles M. Radding, *Superstition to Science: Nature, Fortune, and the Passing of the Medieval Ordeal*, în *American Historical Review*, 84, 1979, pp. 945-969.

- Runciman 1980** Steven Runciman, *A History of the Crusades: Volume 1, The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Penguin, Harmondsworth, 1980.
- Sbierea 2010** Ion G. Sbierea, *Povești populare românești*, în *Basmele românilor*, vol. VII, Editura Curtea Veche, București, 2010.
- Stăncescu 2000** Dumitru Stăncescu, *Sur-Vultur. Basme culese din gura poporului român* (Ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de I. Datcu), Editura Saeculum I.O., București, 2000.
- Șerb 1967** Ilie Șerb, *Făt-Frumos cu părul de aur. Basme populare românești*, vol. I-II (Ediție îngrijită de I. Șerb), Editura Pentru Literatură, București, 1967.
- Ugliș-Delapecica 1968** Petre Ugliș-Delapecica, *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, Editura Pentru Literatură, București, 1968.
- Vasiliu 1958** Alexandru Vasiliu, *Povești*, Editura Tineretului, București, 1958.
- White 1995** Stephen D. White, *Proposing the Ordeal and Avoiding It: Strategy and Power in Western French Litigation, 1050-1110*, în vol. *Cultures of Power: Lordship, Status, and Process in Twelfth-Century Europe* (edited by Thomas N. Bisson), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995, pp. 89-123.
- Wormald 1999** Patrick Wormald, *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century, Vol I: Legislation and its Limits*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Wormald 1999** Patrick Wormald, *Papers Preparatory to the Making of English Law, vol. II: From God's Law to Common Law* (ed. Stephen Baxter and John Hudson), University of London, 2014, pp. 72-90.
- Zajtay 1954** Imre Zajtay, *Le Register de Varad. Un monument judiciaire de début de XIIIe siècle*, în *Revue historique du droit française et étranger*, 32, 1954, pp. 527-562.

FOTOGRAFIA ÎN CERCETAREA ETNOLOGICĂ

[Cornelia Belcin Pleșca, Laura Toader, Cătălin Alexa, *Familia țărănească în România: un secol de fotografie = The peasants' family in Romania: A century of Photography*, album, București, 2017, 416 p.]

Iordan DATCU

Deplângem adesea puținătatea documentelor fotografice pe care le avem cu unele personalități, precum Mihai Eminescu, care ne-a lăsat doar câteva fotografii, ori cu unele mari evenimente istorice, din această a doua categorie făcând parte Adunarea Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, despre care avem doar șase fotografii, făcute de Samoil Mârza, din Galtiu, cu aparatul său cu burduf de piele și clișee pe sticlă, pe care i l-a cumpărat tatăl său vânzând o pereche de boi. Doar întâmplarea fericită a făcut să avem aceste fotografii, fotograful amator venind acasă de pe front în toamna anului 1918. Pentru a lua imagini fusese invitat Albert Bach (sper că nu i-am greșit numele), însă acesta n-a venit la Alba Iulia. Samoilă Mârza a luat cele șase imagini afară, printre cei 100.000 de participanți. Ar fi dorit să fotografieze și în interiorul cazinoului militar, ulterior numit Sala Unirii, însă acolo abia au încăput cei 1228 de delegați la mărețul eveniment. Ar fi dorit, de asemenea să ia imagini de la semicentenarul Adunării Naționale de la Alba Iulia, însă a încetat din viață în 1967.

Trecând la exemple din alt domeniu, acela al literaturii, ne amintim că s-a ratat tipărirea, la Editura Minerva, s-a spus că din lipsa banilor, unui mare album Tudor Arghezi, alcătuit de celebrul fotograf Dan Eremia Grigorescu, și a unei istorii a literaturii române în imagini, realizată de Emil Manu.

În îndelungata mea activitate publicistică am scris și despre importanța fotografiei în cercetarea etnologică, în 1990 apărându-mi, în „Deșteptarea. Revistă macedo-română” (nr. 10, p. 4), articolul *Centenar Tache Papahagi*, în care am prezentat celebra colecție etnografică tipărită, parțial, în *Images d'ethnographie roumaine (Daco-roumaine et aroumaine)* (I, 1928, II, 1930, III, 1934), conținând peste 1300 de fotografii, admirabil imprimate. Un al patrulea volum, consacrat Basarabiei, n-a mai apărut, iar restul arhivei fotografice se află, în dulapul său original, la biblioteca Academiei Române. Colecția a fost bine apreciată nu doar de oameni de știință români, ci și de cercetători străini, ca profesorul André Mazon, de la Collège de France, care a scris în „Revue des études slaves” (XIV, 1934, p. 243): „Il n'est pas, je crois, de pays balkanique, en dehors de la Roumanie, qui dispose d'une aussi belle collection de documents photographiques accompagnés d'une description précise et des dénominations locales de chaque objet.”

După ce a folosit și fotografia etnografică în *Atlasul etnografic român* (I-V, 2003–2013), după ce a publicat albumul *Școala sociologică Dimitrie Gusti, Omul românesc*, ediție alcătuită și îngrijită de Sabina Ispas și Emanuel Pârvu, Editura „Viitorul Românesc” (2000, 112 p.), Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” a tipărit excelentul, în toate sensurile, album *Familia țărănească în România. Un secol de fotografie. The peasants' Family in Romania. A century of Photography* (București, 2017, 416 p.), realizat de Cornelia Belcin, Laura Toader și Cătălin Alexa, cu un Cuvânt înainte de Ion Ghinoiu, coordonator al amintitului Atlas și cu Introducere de Cornelia Belcin Pleșca. În alcătuirea acestei impunătoare lucrări cei trei realizatori ai ei au venit cu experiența lor la realizarea *Atlasului etnografic român*. „Propunem albumul *Familia țărănească în România. Un secol de fotografie* – scrie Cornelia Belcin Pleșca – cu un sentiment de profund

respect față de familia tradițională – născătoare a unui fabulos univers de valori care aparțin, vorbesc și depun mărturie, în fond, despre modul de viață, psihologia și creativitatea românilor. Subtitlul *Un secol de fotografie* limitează timpul doar convențional, materialul fotografic, prin toate elementele sale, trimițând spre vremuri încă mai îndepărtate, când mediul rural și familia țăranului român prezentau, în esență, aproape aceleași nealterate caracteristici. Se cuvine să menționăm că unele dintre realitățile ce apar în fotografii se regăsesc și în vremurile noastre, e drept mai mult în muzee și, pe alocuri, în umbra unei nemeritate uitări. Departe de a dori să acredităm o viziune nostalgic paseistă, mărturisim intenția clară de a transmite prin acest album un mesaj fără echivoc; familia în general, fie ea țărănească, fie urbană, cu valorile ei tradiționale, adaptându-se, fără să cedeze presiunilor dizolvante ale modernității, trebuie să se afirme și în prezent ca un autentic pivot al unității națiunii române, generatoare și păstrătoare de identitate națională, așa cum a fost dintotdeauna.“ Mesajul alcătuitorilor albumului este prezent prin toate secțiunile lui, prin iscusita alegere a fotografiilor etnografice, prin concisele și plinele de substanță comentarii care, în limbile română și engleză, însoțesc fiecare fotografie, toate cele 10 capitole ale lucrării: Familii țărănești, Universul vieții de familie. Vatra satului, Universul vieții de familie. Adăposturi și drumuri, Întemeierea familiei, Copiii, Masa cea de toate zilele, Familia la lucru, Familia și comunitatea, Înmormântarea. Pomenirea neamului și Marile mese comune. Pentru a ilustra modul sistematic de a orândui capitolele amintite în 35 de subcapitole, toate alimentate de fotografii expresive, care te îndeamnă să le privești cu atenție și cu profit științific și artistic, pentru că s-a apelat și la fotografi mari meșteri în surprinderea unor aspecte semnificative sub multe raporturi, ale țăranimii, redăm structura unui singur capitol, acela închinat copiilor, astfel orânduit: „leagăn ușor, improvizat dintr-o țesătură lată, atârnat de grindă“, „leagăn confecționat din împletitură de nuiel, atârnat de plafon“, „leagănatul copilului pe prispă, leagăn de casă“, „pe care mama îl scoate în curte când trebăluiește pe lângă casă“, „purtarea leagănelului cu copilul în spate, când e de umblat distanțe mari“, „copilul așezat în albie, învelit cu cojoc“, la stână, „leagănarea copilului pe o pernă, pusă de mama sa pe picioare“, „primii pași ai pruncului într-un scaun de mers“, „bunicii și grija pentru copii, căruț confecționat în gospodărie de tată sau bunica“, „copilul purtat de mama sa în spate într-o traistă rezistentă“, „copii dați în brațe călușarilor, practică benefică pentru sănătate“, „copii bolnavi duși la descântătoarea satului“, „împărtășirea copiilor duminicile și de sărbători la biserică“, „deprinderea cunoștințelor religioase în familie și la biserică“, „copii închinați în biserică sau la icoană“, „rugăciunea la înger“ (din colecția Elenei Niculiță-Voronca), „pregătirea copiilor înainte de sărbători pentru primirea împărtășaniei“, „instruirea copiilor în vederea intrării lor în rândurile intelectualilor“, „serbările în curtea școlii“, „ghiozdane de cărți improvizate“, „școlari în port de sărbătoare“, „băieți cîmpoieși“, „părinți și bunici preocupați de instruirea fiilor“, la sâniș, jocul (sunt surprinse câteva: De-a șaua, Dulapul, De-a lata, Țăranul e pe câmp, Pietricica, De-a scroafa-n oraș, Vâltoarea), participarea la muncile câmpului, aducerea de vreascuri cu spatele, participarea la anumite obiceiuri, colindatul.

După ce Cornelia Belcin Pleșca, în Introducere, îi prezintă sumar pe cei mai reprezentativi autori de fotografie etnografică, adică pe Leopold Adler, Emil Fischer, Adolphe A. Chevallier, Alexandru Bădăuță, Kurt Hielscher, Iosif Berman, Constantin Popescu (fotograf al Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu“ între anii 1953-1973) și Tache Papahagi, la sfârșitul albumului se dă lista autorilor fotografiilor, în care figurează și cei amintiți mai sus: Leopold Adler, Kamilla Asbóth, A. Badea, Aurel Bauh, Alexandru Bădăuță, Iosif Berman, Eugenia Cernea, Adolphe Chevallier, Alina Ioana Ciobănel, Emilia Comișel, Germina Comanici, Ștefania Cristescu-Golopenția, M. Stelian Dode, Ion Drăgoescu, Nicolae Dunăre, Constantin Eretescu, Emil Fischer, Ion Ghinoiu, Anca Giurchescu, Iosif Herțea, Kurt Hielscher, St. Ignat, Nicolae Ionescu, Silvia Iosipescu, Doina Ișfănoni, Rusalin Ișfănoni, Mariana Kahane, Korbinian Lechner, Radu Octavian Maier, O. Miehlmann, Nicolae Mironescu, Georgeta Moraru, Tiberiu Morariu, Elisabeta Nistor, Francisc Nistor, Tache Papahagi, Alexandru Popescu, Constantin Popescu, Henri H. Stahl, Ghizela Sulițeanu, Ilie Topărean, Ion Vlăduțiu, Romulus Vuia, Romulus Vulcănescu.

Plină de semnificație este vestea că acest album deschide o serie de alte albume, precum *Civilizația lemnului*, *civilizația grâului*, *Civilizația pastorală*, *Peisaje etnografice românești și Tehnică și meșteșug*. Ținuta tipografică excelentă, care a permis o foarte bună imprimare a sutelor de fotografii, a fost asigurată de Monitorul Oficial R.A. și, în fine dar nu în ultimul rând, menționăm că albumul a apărut cu sprijinul BRD-Groupe Société Générale.

FAMILIA ȚĂRĂNEASCĂ ÎN ROMÂNIA THE PEASANTS' FAMILY IN ROMANIA

UN SECOL DE FOTOGRAFIE • A CENTURY OF PHOTOGRAPHY

DESPRE FEMEIE CA „PARTE ÎNTREGITOARE” ÎN PROZA LUI EMINESCU

[Iulia Murariu, *Ipostaze feminine în proza lui Mihai Eminescu*,
EIKON, București, 2017, 148 p.]

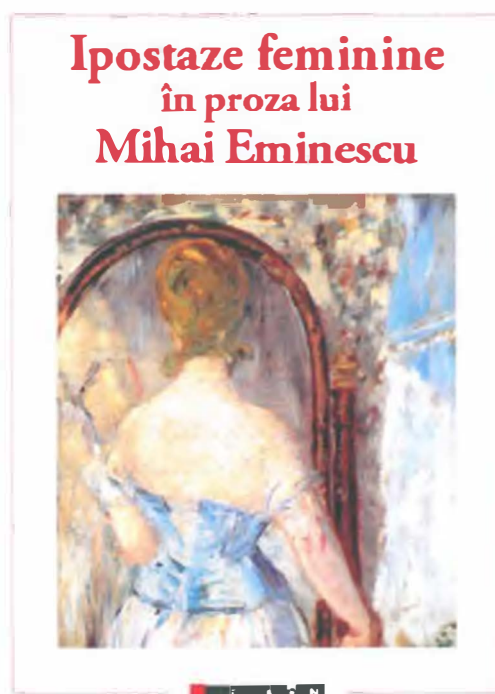
George BODEA

După cum și era de așteptat, despre proza antumă și postumă a lui Mihai Eminescu s-a scris mult mai puțin decât despre creația sa poetică. Cu toate acestea, sunt de reținut câteva nume din prim-planul culturii noastre care au avut ceva esențial de afirmat în această privință. Dintre cei de mai înainte: Ibrăileanu, Lovinescu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, George Călinescu ș. a.; dintre cei mai apropiați de zilele noastre: Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Mihai Drăgan, Gheorghe Glodeanu, Ovidiu Ghidirmic și mulți, din ce în ce mai mulți, alții. Enumerarea de mai sus ar putea acționa descurajator pentru cine și-ar propune să-și încerce puterile prin locurile unde se bat munții în capete, dar asta nu s-a întâmplat și în cazul profesoarei Iulia Murariu, care a publicat la Editura Eikon, studiul **Ipostaze feminine în proza lui Mihai Eminescu**, prefăcut de Gheorghe Crăciun (2017), cu insistență pe ideea de curaj al autoarei: „Cartea doamnei Iulia Murariu este de două ori curajoasă. Odată pentru că abordează o temă totuși insistent discutată a operei eminesciene: prezența centrală a femeii, și a doua oară pentru că se referă la proză.”

COLECȚIA
UNIVERSITAS

SERIA
HERMENEUTICĂ LITERARĂ

Iulia Murariu

De multe ori când s-a vorbit entuziast despre ceea ce s-a considerat a fi proza lui Eminescu s-a ținut în prea mică măsură cont de valoarea ei literară autentică. Părerile au fost și au rămas

opuse: unii au negat existența acesteia, alții au supralicitat-o. Fără a se insista, autoarea acestei cărți pornește de la punctele de vedere divergente și, cel puțin în legătură cu ceea ce s-a publicat în timpul vieții marelui poet, își exprimă, în *Argument*, răspicat opțiunea: „Cele patru creații epice publicate de Eminescu ilustrează nu doar o problemă variată (condiția omului de geniu, timpul, iubirea etc.), ci și specii literare (basm, nuvelă, schiță) și categorii estetice distincte, însă complinesc un univers de gândire și o viziune artistică unitară și originală.”

Cele opt capitole ce alcătuiesc studiul propriu-zis – Fata ingenuă, Iubita, Amanta, Fata moartă, Mama, Bătrâna, Necunoscuta, Înger, rege și femeie – sunt dedicate fiecare câte uneia dintre „ipostazele” feminine identificate, în interiorul unora dintre ele vorbindu-se și despre „ipostazieri”, astfel „Cezara parcurge însă toate cele trei ipostazieri [ale „iubitei”] din perechile despre care vorbește eremitul: e Aurora (câtă vreme îl asaltează agresiv cu amorul ei pe tânărul scârbit de limitele omenescului), Venus (când marea îi mângâie goliciunea și îi potolește patima) și, în cele din urmă, o Evă (trăitoare pe insula-rai, în sălbatică inocență)”. Liniile de demarcație dintre diferitele „ipostaze” (de ex. „fata ingenuă”, „iubita” sau cele din ultimul capitol – Înger, rege și femeie) sunt destul de permeabile. Evidente sunt diferențele atunci când referirile le privesc pe mamă și, în mod deosebit, pe bătrână.

Criticul literar Mihai Drăgan, în volumul **Eminescu tânăr sau despre „a doua mea ființă”** (Institutul European, 1999) remarcă: „[proza] e o mărturie directă a neliniștilor sufletești și artistice ale tânărului Eminescu, a febrilității lui neobișnuite pentru căutarea și identificarea puterilor ascunse ale eului său autentic, ale demonului său creator.”(p.276)

S-a observat cu îndreptățire că la Eminescu nu se poate vorbi de personaje feminine în adevăratul înțeles al cuvântului. Acestea au o evoluție nesemnificativă, arareori interacționează cu mediul social, au o psihologie lipsită de complexitate. Ideea de devenire a femeii este susținută / suplinită chiar de aceste ipostaze și ipostazieri conturate în laboratorul de creație al tânărului Eminescu sub puternica impresie a lecturilor sale bogate îndeosebi din literatura romantică a timpului, fără a neglija pe clasicii antichității. La acea vreme poetul era puternic marcat și de contactul din epoca studiilor vieneze cu marea pictură și sculptură a lumii. În poezia lirică și în unele proze apar nume celebre ca Rafael, Giacomo Palma (trupul Cezarei e „dulce ca femeile lui Giacomo Palma”), „maestrul Canova” și mulți alții. Deși s-a afirmat, pe bună dreptate, că Eminescu este un imaginativ care dă impresia că refuză realul, în cartea aceasta sunt avute în vedere și experiențele de viață cu rol determinant în conturarea idealului feminin eminescian, între acestea – iubirea tragică din adolescență și relația de dragoste mai statornică decât altele cu Veronica Micle. La un moment dat se face referire la corespondența publicată în volumul **Dulcea mea doamnă / Eminul meu iubit** (Polirom, 2004).

Comentând o scrisoare de dragoste adresată de Eminescu în perioada studenției la Viena actriței Friederike Bogner, criticul Mihai Drăgan o considera „un text de o excepțională importanță” (op. cit., p. 416). Tonul înflăcărat, ideea de femeie, implorarea patetică, jurămintele de veșnică adorație se vor regăsi și în scrisorile ulterioare, adresate altor femei, îndeosebi Veronicăi Micle. Dar idealul feminin raportat la concretul existenței poate provoca stări tensionate și totuși la relația de iubire, chiar conflictuală, nu se poate renunța căci asta ar însemna să sece izvoarele creației înseși. Povestea de dragoste, și atunci când protagoniștii se întâmplă să devină alții (atât în scrisori, cât și în lucrările pur literare) trebuie să dăinuie din năzuința de aface posibilă existența „fantasmelor femeii desăvârșite” (George Călinescu). Capitolul intitulat *Iubita* al cărții **Ipostaze feminine...** are cele mai multe pagini și se încheie apodictic: „...povestea de amor e mai palpitantă decât amorul” (p. 65) În finalul aceluiași capitol cu o dezvoltare mai amplă, autoarea plasează și un paragraf ce ar fi putut să-și găsească loc poate și mai potrivit chiar în finalul întregii lucrări, alături de considerațiile referitoare la eternul feminin și vârstele aparente ale femeii.

Cred că scrisorilor lui Eminescu li se putea acorda încă o și mai mare atenție: ele sunt tot un fel de proză, uneori chiar mai convingătoare decât un fragment sau altul din ceea ce s-a considerat a fi aparținut genului prozastic cultivat de scriitor. Cei doi parteneri ai acestui gen de literatură privată devin adevărate personaje, în egală măsură proiecții subiective captivate de stări de vrajă și exaltare,

cu tendința de a dăinui dincolo de limitele timpului, aspirând spre perfecțiune, criteriu superior al frumuseții. Și aici femeia de obicei iriază lumină, ea nu făptuiește, ci luminează și justifică fapta. Ea e un pretext pentru exaltarea sentimentelor, de unde și impresia de teatralitate. Ortega y Gasset, în eseul său despre iubire, observa referindu-se la romantism: „Tonul epocii se declară în vocabular; la tot pasul auziți: divin, sublim, extatic, fatal. Se poartă lacrima și perla.”

La Eminescu, indiferent de genul literar cultivat, o mare frecvență o au epitetele cu conotații superlative. Dulcele își epuizează acum polisemia. Femeia din scrisori nu e doar seducătoare, ea face parte din însăși ființa celui ce o iubește. Într-o scrisoare către Veronica Micle se afirmă (deși enunțul debutează printr-o negație): „Nu știu de ce ești o parte întregitoare a tuturor gândurilor mele [...], este o legătură cu tine neexplicabilă.”

Asemenea gen de legături „neexplicabile” sunt și în textele literare ale lui Eminescu. Și totuși o explicație și cel ce se destăinuie și cititorul o pot în cele din urmă găsi. În primul rând sunt „gesturi fondatoare” ale iubirii / cuplului: privirea, atingerea, mângâierea, sărutul, îmbrățișarea trupurilor. Dar mai e ceva esențial: concepția scriitorului despre rostul iubirii pe lume. Semnificativ este într-o măsură finalul textului Întâia sărutare: „Oare există fericire fără amor?” Iar iubirea nu e doar pornirea irezistibilă culminând în starea de entuziasm mistic, ea este însuși suportul existenței individului, în ipostaza lui de creator de excepție. Pentru Toma Nour, Poesis este șansa găsirii căii către sine: „Tot ce e frumos pentru mine, azi se întrunește în tine: floare și pasăre, primăvară și basm de iarnă, albeața Nordului și flacăra Sudului, toate, toate ideale pierdute le regăsesc într-un singur chip, într-al tău!”

Această femeie întrupare de vis, dar și realitate e parte din ființa celui ce-a aspirat ca puțini alții să-i înțeleagă menirea, încât, asemenea lui George Călinescu, referindu-se la ce a însemnat Otilia pentru el, am putea afirma la fel de flaubertian că ipostazele și ipostazierile feminine din proza lui Eminescu sunt, în cea mai mare parte a lor, proiecții ale personalității marelui poet însuși, ale propriilor capacități creatoare de excepție, ale sensibilității sale deosebite.

Înger sau demon, ingenuă, iubită sau amantă, femeie împlinită în viața ce se viețuiește, femeia i-a fost un reper dincolo de care ar mai rămâne totuși o datorie de împlinit. Căci, nu la multă vreme după ce își legase viața de muma-pădurii, tânărul împărat cu care se făcuse frate de cruce îl roagă să i-o aducă pe fata Genarului, „ar fi stat Făt-Frumos locului, dar scumpă-i era frăția de cruce, ca oricărui voinic, mai scumpă decât zilele, mai scumpă decât mireasa.”

Semnificativă este și dispariția apoteotică a slujnicei celei de a doua babe, după ce-i ajută pe Făt-Frumos și fata Genarului să scape de urmăritor.

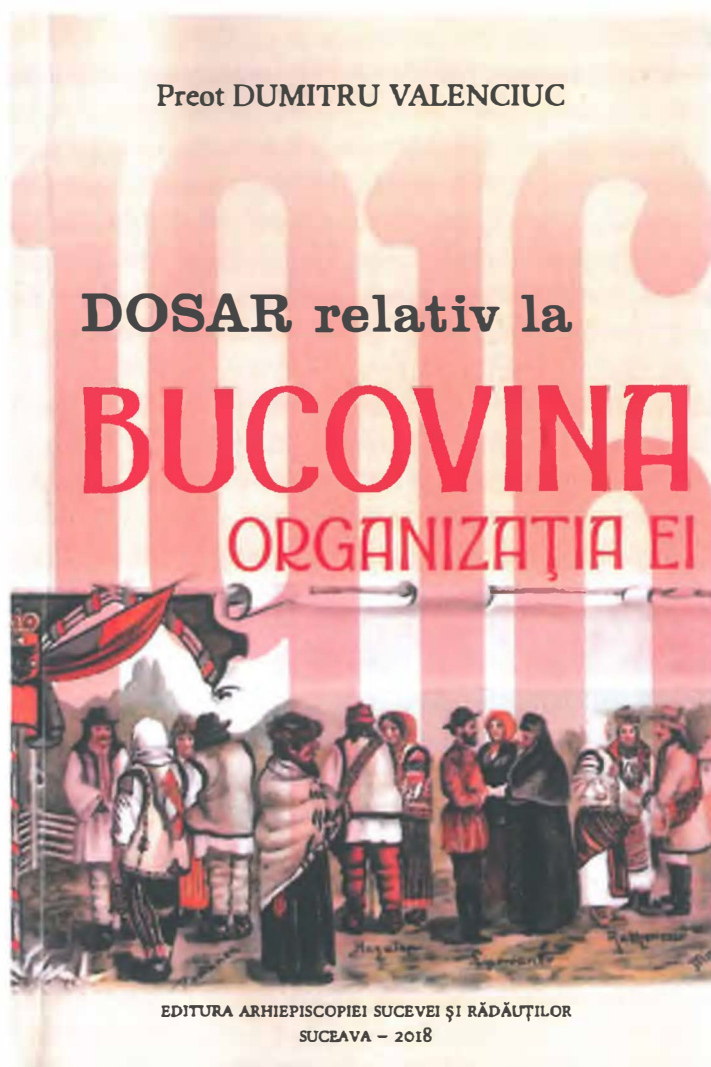
În același timp, încheierea lecturii studiului profesoarei Iulia Murariu mi-a prilejuit să-mi aduc aminte de ceea ce afirma într-unul din eseurile ce alcătuiesc savuroasele **Studii despre iubire**, Ortega y Gasset (invocat mai sus) scrie despre Goethe, pe care îl consideră „un mare intelectual care a crezut întotdeauna în femeie și care, ca să existe, el, ca mare bărbat ce era, avea nevoie să respire femeie.” (Ed. Humanitas, 1995, p. 192)

Și mă gândesc la cât de bine se potrivesc aceste vorbe și în cazul acestui alt „mare bărbat” care a fost Eminescu. În fond, cartea **Ipostaze feminine în proza lui Mihai Eminescu** a cercetătoarei Iulia Murariu ne vorbește convingător despre ce și cum respira ... Mihai Eminescu, îmbogățind literatura de investigație eminescologică, prin apel la un stil care ține de hermeneutica modernă.

O CARTE AȘTEPTATĂ DE-UN VEAC
- 1916 Dosar relativ la Bucovina –

[Preot Dumitru Valenciuc, *1916 Dosar relativ la Bucovina, Organizația ei*, Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2018, 306 p.]

Ion FILIPCIUC

Cunoscut printr-o largă serie de volume cu caracter istoric (*Volovățul și locuitorii săi*, Suceava, 2000; *Volovăț, pași prin istorie*, 2002; *Fondul Bisericesc Ortodox Român în Bucovina. Probleme controversate*, 2010; *Zbucium pentru o tipografie*, Suceava, 2016), cultural-bisericesc (*Candela*. Revistă teologică și bisericească, Seria a II-a (1923-1946), Suceava, 1999; *Cuvântul Preoțesc*. Gazetă profesională a clerului din Bucovina, 1934-1942, Suceava, 2002; *Păstorul*. Organ pentru interesele bisericești, Suceava, 2010), și monografic asupra vieții și prestației duhovnicești a unor preoți bucovineni (*Ierarhii Bucovinei*, Suceava, 2001; *Arhipresviter stavrofor Constantin Tarangul Edler von Valea Utsei*, Suceava, 2002; *Arhiereul Emilian Antal Târgovișteanul, Lt. de Mitropolit al Bucovinei*, 1945-1948, 2005; *Un înfrânt: pr. prof. dr. Lazăr Gherman*, Câmpulung Moldovenesc, 2012; *Arhimandritul mitrofor Pancratie Sidorovici*, Suceava, 2013; *Testamentul unui*

Episcop, Suceava, 2016; *Mitropolitul Vladimir de Repta și lumea prin care a trecut*, în colaborare cu pr. dr. Ioan Paul Valenciu, Suceava, 2018) sau ediții îngrijite cu aleasă acribie (Silvestru Morariu Andrievici, *Proprietățile Bisericii Gr. Or. în Bucovina, după istorie, așezămintele canonice și legile de stat*, Suceava, 2004; Constantin N. Tomescu, *Prietenul meu, Visarion Puiu*, Suceava, 2005; pr. prof. dr. Ștefan Slevoacă, *Gânduri pentru intelectuali*, Suceava, 2013; prof. univ. dr. Constantin N. Tomescu, *Arhiepiscopul Gurie Grosu al Basarabiei*, în colaborare cu pr. dr. Ioan Paul Valenciu, Suceava, 2017 sau Paul Doumer, *Cartea copiilor mei*, în colaborare cu pr. dr. Ioan Paul Valenciu, Suceava, 2018), preotul Dumitru Valenciu se încumetă să mântuiască în lumina tiparului un document care atestă exemplar rolul preoției bucovinene în timpul celui dintâi război al popoarelor în „această margine primejdioasă” de țară românească.

E vorba despre un dosar întocmit în 1916 de Biroul Siguranței Generale, Ministerul de Interne, Regatul României, și păstrat ca prin minune sub No 981, în Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 691, inventar 2, dosar 6039, publicat parțial, doar p. 27-205, de Ion Varta, în *Bătălia pentru Bucovina în ajunul Unirii cu România (1913-1917. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă și Republica Moldova*, Chișinău, 2008, doc. 53, p. 96-169.

Părintele Dumitru Valenciu are însă meteahna cărturarului care nu se astâmpără decât în clipa când ajunge la sursa primară – și a primit fotocopiile documentului prin bunăvoința protopopului mitrofor dr. Marcel Plămădeală și prof. dr. Eugen Onicov din Chișinău – și astfel truda i-a fost încununată cu mare bucurie pentru că dosarul dactilografiat de la Chișinău conține o radiografie amănunțită asupra teritoriului, oamenilor de încredere sau de ocolit, a obiectivelor pe care urmează să le ocupe trupele române în perspectiva intrării lor în Bucovina spre a împlini visul de veacuri al neamului.

Carte îngrijită de preot Dumitru Valenciu poartă titlul *1916, Dosar relativ la Bucovina, Organizația ei*, Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2018, 306 p., deschizându-se cu un cuprins și consistentă argumentație *Un document al Serviciilor Secrete Românești despre Bucovina anilor 1915-1916* (p.7-52), menită a creiona contextul social-politic intern și extern în care Regatul România a fost împins în conflația mondială. În fapt, a fost un dictat bine orchestrat de către ruși – „Acum ori niciodată?” – și soarta României a stat totuși în vagonul plumbuit în care nemții l-au trimis pe Lenin din Elveția să facă revoluție socialistă în Rusia! Neutralitatea României i-ar fi asigurat poporului român decimarea doar prin teroarea păduchilor, iar tezaurul, de-ar fi fost capturat de germani sau de austriaci, s-ar fi readus *so weiter* în țară, în conformitatea cu scriptele raptului, până la ultimul cercel al Reginei!

Un amănunt îmbucurător întru izbânda adevărului: pentru prima dată se citează în istoriografia bucovineană un fragment din necrologul la moartea cronprințului Franz Ferdinand, tipărit de prof. Ion Nistor în revista „Școala” (nr. 6, 7, 8, iunie, iulie, august 1914, responsabil George Tofan) din Cernăuți, dar editorul trunchiază textul prin croșeta [...], care ocolește cuvintele: „*Românii din Bucovina și din Transilvania legau de înalta persoană a decedatului moștenitor cele mai frumoase speranțe. Ei adorau în El pe protectorul și binevoitorul lor. Ei vedeau în El pe întemeietorul unei Austrie Mari cu supremația culturii germane sub înaltul scut al casei domnitoare a Habsburgilor, în care sperau să găsească și ei un scut în lupta uriașă contra slavismului semi-civilizat al stepelor rusești și a expoziturii acestuia din munții sârbești. Soarta însă a voit altfel.*”

La care necrolog, Nicolae Coman [Cotos], în cartea *Martiriul Bucovinei* ar avea tot dreptul să apostrofze: „A te manifesta, chiar astăzi, în Bucovina, în favorul austriacilor, al dușmanilor și împilatorilor noștri, este fără îndoială cea mai mare crimă națională ce poate s-o comită un bucovinean.”

De precizat că George Tofan publică un text similar în revista „Junimea literară” (nr. din iunie-august 1914, responsabil Ion Nistor, tandem ce arunca un mesaj bine ținut către studenți, învățători, profesori și preoți, pentru loialitatea bucovinenilor față de casa domnitoare de la Viena).

Firește că editorul nu pierde prilejul de a sublinia că „*Manifestările prilejuite de prăznuirea revenirii Bucovinei la Patria Mamă, desfășurate până acum – septembrie 2018 – în Bucovina, au*

trecut sub tăcere, să zicem din neștiință, activitatea preoțimii române din Bucovina în slujba împlinirii idealului național: reîntregirea Neamului.” (p. 8)

Ceea ce e un adevăr mai mult decât trist, întrucât iredentismul preoțimii ortodoxe din Bucovina era bine supravegheat de ochiul vigilent al jandarmului austriac – „*Bedonders scharf aufpassen auf die Kute, die Lehrerschaft und die akademische Jugend.*” (Cu deosebită strictețe să fie păzit anteriorul, învățătorimea și tinerimea universitară), după cum glosa o dispoziție oficială –, iar ținuta naționalistă a preotului bucovinean se cunoștea chiar de către Regele Carol I, care îi mărturisea preotului Dimitrie Dan într-o audiență: „*Într-o convorbire ce am avut cu câțiva miniștri privitor la preoții din Regat și cei din Bucovina, când mi-am exprimat părerea că și aici ar trebui să avem preoți ca ai D-Voastră, domnii au recunoscut că sunteți superiori celor din Regat, însă au susținut că D-Voastră cei din Bucovina nu sunteți buni naționaliști, eu v-am apărut și am zis, ba sunt buni naționaliști, căci au a se lupta cu Ruteni, Nemți, Poloni, Evrei și cu toată lumea. Domnii din urmă au conces, însă un adaos, că D-Voastră sunteți oameni reci; eu am zis, nu sunt reci, ci serioși pentru că au o cultură serioasă, de aceea numai apar reci.*” (p. 9)

Dar editorul face o departajare: a) *preoți austrofili*; b) *preoți indiferenți* și c) *preoți „buni români”*, pentru fiecare județ - Siret (p. 41), Storojineț (p.41-42), Rădăuți (p. 42-43), Câmpulung (p. 43-44), Vijnța (p.44-45), Suceava (45-47), Cernăuți (p. 47-48), austrofili fiind totuși puțini și fără prestanță în fața populației române din Bucovina. O imagine încă și mai limpede a persecuțiilor jandarmerești împotriva preoților ortodocși, du doar români, oferă Nicolae Cotos, prin **Martiriul Bucovinei**, București, 1915, și Aurel Morariu, **Suferințele Bucovinei**, discurs în Senatul României, februarie 1920, București, „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, an III, nr. 352, 15 febr. 1920, p. 2-6.

Un aspect grăitor este șirul refugiaților bucovineni ajunși în țară: Bejușco Irimie, Colomițchi Dumitru, Diaconescu Talaleu, Diaconu Ilie, Niculae a lui Gheorghe Gireadă, Moldovan Aurel, Nastasi Andrei, Nimigean Pinte, Nimigean Vasile, Roiec Leon, Posteucă Gheorghe, Silion Leon, Turtureanu Gheorghe, Tcaci Leontie, Visarion Chirilă, Zăstăuceanu Luca (județul Siret); dr. Nicu Bacinschi, dr. Nicolae Cotos, Eusebie Hotinceanu, Moldovan Aurel, Moldovan Dumitru, Leon Motrescu, Gheorghe Olariu, Vasile Stratescu, Serghie Sutu, Pinte Teleagă, Iorga G. Toma, Dimitrie Țigănescu, Atanasie Livescu, Vasile Prelipcian, N. Moroșan, N. Moscal, Popovici Eusebiu, Nicolae Lavric, dr. Iancu I. Nistor, Traian Pașcu, Gheorghe Tofan, Teodor Vicol (județul Rădăuți); Aliverescu Arcadie, Forgaci Iancu, Hușanu Vasile, Hutu Aurel, Greciuc Vasile, Carabioschi Nicu, Ianovici Mircea, Leontieș Constantin, Popovici Traian, Prelipceanu Aurel, dr. Piticariu Ilie, Rotariu-Rotică Gavril, Șandru Dumitru, Sidorovici Teofil, Stipor Aurelian, Moroșan Ion, Toma Iorgu G. (județul Câmpulung); Bodnărescu Victor, Nasichevici Patenie, Rudeiciu Vasile, Slușanschi Emilian, Țopa Ovidiu (județul Vijnța); Băețan Dumitru, Botezatu Constantin, Bujoreanu N., Boca Gheorghe, Babor Teodor, Cozmiuc Emilian, Cozmiuc Orest, Capverde Ion, Cărlan Ion, Cristureanu Gheorghe, Colici Alexandru, Cojocar Dumitru, Doboș Filaret, Doroftei Aurel, Daniș Haralambie, Drăgulean Vasile, Drâmboi Dimitrie, Danilevici Aurel, Forgaci Ion, Greciuc Silvestru, Greciuc Vasile, dr. Ion Grămadă, Chotinceanu Eusebiu, Isepiciu Dimitrie, Ieșan Mihai, Ieșan Ștefan, Iencean Vasile, Iliuț Emănoil, Luția Lazăr, Moldovan Aurel, dr. Marmeliuc Dimitrie, Morariu Constantin, Moldovan Dimitrie, dr. Aurel Morariu, Popoviciu Traian, Popescu Vasile, Popescu Pavel, Pauliuc Toader, Petruc Ion, Petiuc V., Para Dionisie, Russu I. Nicu, Rădășan Nicolae, Romaș Alexandru, Sutu Segie, Solodiuc Pavel, Tomașescu Dumitru, Teleagă Petrea, Tipa Mihai, Tipa Constantin, Hușanu Vasile, Tabarcea Teodor (județul Suceava); Bucevschi Constantin, Dimitrovici Alexandru, Dimitrovici Lidia, Drăgulin Vasile, Ciubotariu Nicolae, Farcaș Samuil, Eudoxiu Gribovschi, Grigorovici Anibal, Bujniță Gheorghe, Bisovici Mihai, Bobu Teodor, Levescu Erast, Lumuș Leca, Liteanu Amuliu, Mihalescu Erast, Mironescu Filip, Masischi Partenie, Morăreanu Isaia, Nandriș Grigore, Ostafi Eusebiu, Palaghean Ioan, Paicu Constantin, Piteiu Ioan, Posteucă Gheorghe, Semeniuc Vasile, Ștefanelli Teodor, Ștefanelli Aurel, Usatiuc Teodor, Reus-Mârza, Vicol Constantin, Voronca Elena-Niculăță.

Dar documentul consemnează mai multe nume, peste 150, însă, în fapt, refugiații bucovineni vorbeau despre „trei sute de martiri” care s-au adăpostit în vechiul regat.

Se înțelege că, fără să-i fi trecut în revistă pe toți cei consemnați în paginile raportului, încă și alții au oferit serviciilor secrete române informații ce se regăsesc în aceste pagini, dar mai important e faptul că statul român le-a asigurat mai tuturor refugiaților bucovineni posturi în învățământ, la poștă, la ministere, la căile ferate, în poliție, în siguranță și în cadrul regimentelor de pe front sau din spatele frontului, ceea ce a fost un efort financiar atât în anii neutralității dar mai cu seamă în vremea retragerii în Moldova.

Emblematic rămâne faptul că preoții români din Bucovina, în ciuda opresiunilor administrației austriace, a necazurilor și privațiunilor pricinuite de cele trei invazii ale trupelor rusești, nu și-au părăsit turma, au stat în mijlocul credincioșilor dreptmăritori ai învățărilor lui Hristos.

În privința persoanelor suspectate că pot opune rezistență la intrarea trupelor române în Bucovina ar fi ilustrativ următorul pasaj: „Astfel agenții civili Löbl Bössner și Bittner, cari umblau travestiți ca cerșetori, ca femei și ca negustori printre trupele rusești, apoi fostul sergent major de jandarmi Iacuboviciu, moșneag pensionar, înalt uscățiv, fără nici un dinte în gură, care așijderea a spionat prin lagărele rusești. Jidanul avocat dr. Braer Wilhelm, domiciliat pe str. Liliei (Liliengasse) No. 17, mare pișicher și agent confident al colonelului Fischer. Tosko Procopovici, domiciliat Cernăuți, str. Sf. Treimi (Dreifaltigkeitsgasse) No. 26 A, director al biroului de emigrare și de mijlocire pentru muncitori numit nemțește „Arbeitvermittlungsbureau”, deși de origine Român, mare și încarnat patriot austriac, om lipsit cu desăvârșire de caracter și care pentru bani e în stare să-l vând și pe tată-su. Acest Procopovici, frate al Directorului liceului din Suceavă, e omul de absolută încredere al colonelului Fischer și mijlocitor între acesta și acei indivizi pe care el (Procopovici) îi crede potriviți pentru a fi angajați de Fischer ca spioni și agenți. Toacu Procopovici a fost în timpul acestui războiu de repetate ori în Țara Românească și prin București, având după cât se știe anume misiuni încredințate lui. Pentru cazul că l-am găsi în Cernăuți sau undeva în Bucovina, prima și cea mai elementară măsură de precauțiune va fi punerea la sigur adăpost a acestui fățarnic austriac.” (p. 245)

Evident că cele două prenume ale austrofilului – *Tosko* și *Toacu* – ar putea sugera o poreclă, poate chiar scrisă greșit, pentru că, în realitate, pe fratele directorului Liceului de Stat din Suceava îl chema *Ion Procopovici*.

Pentru modul cum era monitorizat un sat bucovinean de către agenții siguranței din România, reproducem în întregime cele înregistrate despre *Crasna Putnei* din județul Storojineț:

„Totalul populației 1.756 suflete, dintre cari: 1.364 români, 146 germani, 212 jidani, restul, alte naționalități.

Oamenii de încredere sunt: preotul de ajutor Alexandru Baci, despre care am vorbit la comuna Crasna-Ilschi, preotul Baci este foarte iubit de țăranii din amândouă Crasnele și se bucură de multă autoritate la ei. Are doi frați refugiați în Țara Românească liberă, unul Mihai Baci, profesor la liceul din Bazargic, celălalt Constantin Baci, învățător. Asupra multor nemți și jidani, spioni austro-ungari a căror nume nu-l cunoaștem, va putea da informațiuni preotul Baci. Un om și român foarte cinstit este apoi primarul Nicolae Percec, cam 60 ani, absolvent a 4 clase gimnaziale, om bogat, foarte iubit de poporenii, cu multă autoritate în sat. Apoi gospodarul Toader Percec, țăran cărturar, cam 50 ani, bun român. Bun român este și țăranul Pavel Percec, știutor de carte. Vorbește și nemțește, este un om cu deosebit talent oratoric. Țăranul Pavel Percec, deși în vârstă de numai 40 ani, credem că va fi acasă, fiind bolnav de piept și slăbănog.

Oamenii cari cunosc bine locurile din aceste părți și care vor putea fi utilizați în sensul acesta sunt: Ion Ihnat, țăran de cam 60 ani, bogat, deștept, foarte rafinat, știutor de carte, vorbește rusește și policește, e român bun și țințaș vestit. Apoi, țăranul Bărbuță, cam 65 ani, fost pădurar în decurs de mai mulți ani pe moșia boierului Stârcea, om voinic și cuminte. Țăranul Ihnat și Bărbuță sunt domiciliați în comuna Crasna-Ilschi și cunoscând în amănunte toate împrejurimile, toate potecile și plaiurile prin munți și păduri, ar putea servi drept călăuze până înspre Falcău și până înspre Brodina, în valea Sucevii. Tot ei vor ști să dea deslușiri și asupra altor oameni de încredere, cari ar putea să servească drept călăuze.

Parohul din Crasna Putnei, Mihai Bendeveschi, pe care nu-l credem capabil să comită o ticăloșie mai ales față de armata sau autoritățile române, este totuși un om lipsit de o hotărâtă

convingere națională și se zice mai mult interesat de afacerile sale. Tocmai multă încredere nu i se poate da acestui preot. Foarte primejdios este dirigintele școlar Corneliu Vasilovici, român renegat, care nu vorbește decât nemțește, foarte ostil României și idealului național. E căsătorit cu o nemțoaică, sora unui înalt funcționar din administrația austriacă, cu numele Serfras. Acest învățător Vasilovici este un om foarte insinuant și foarte răutăcios și va trebui numaidecât ridicat și îndepărtat din comună cu întreaga sa familie. De altfel, e mult mai sigur că va face spionaj pentru austriaci sau va face intrigi și-i va intimida pe aceia cari ar vroi să se puie în serviciul cauzei românești etc.

În comuna Crasna Putnei este curtea marelui proprietar Stârcea și o parte din moșia sa. Primăria e în fața bisericii, aproape de școală. Ceva spre sud-vest de la primărie se găsește poșta și telegraful.” (p. 94-96)

Nu se întrezărește din acest raport cuprinzător un conducător sau un grup cât de cât organizat și orientat în direcția investigată de serviciul siguranței românești. Manuscrisul *Memoriului* despre fruntariile bucovinene, trimis de către Iancu Flondor, în ianuarie 1915, ministrului prezident de la București, privitor la necesitatea și perspectivele cuceririi Bucovinei de către armata regală română nu pare să fi ajuns sub ochiul iscoditor al siguranței din regat.

Totuși întâlnim în acest raport numele câtorva dintre cei implicați primordial și direct în unirea Bucovinei cu Regatul României: Vasile Alboi-Șandru, Dionisie Bejan, Isidor Bodea, Vasile Bodnărescu, Dionisie Bucevski, Iancu Flondor, Nicu Flondor, Octavian Ghiorghiu, Ion Nistor, Eusebie Popovici, Alecu Procopovici, Sextil Pușcariu... Lipsesc însă cei mulți luptători pentru unirea Bucovinei din ...familia Isopescu!!!

Impresionând, peste lozinci și fraze pompoase, scrisa neiertătoare a documentului.

Dosarul *1916 Bucovina...*, alcătuit de Siguranța României are însă un întreit folos pentru cititorul român de peste veac: 1. Proiectul bine articulat al Regatului Român de a cuceri cu forța armată Ducatul Bucovinei; 2. Mixtura etnică a populației din acest ducat ...împeștriat impunea prudență sporită din partea factorilor implicați în reunirea provincii cu pământul strămoșesc și 3. Obiectivele pe care le viza conducerea politică și militară a Regatului România în Bucovina erau bine stabilite încă înainte de ieșirea României din neutralitate...

Lipsește din acest raport orice referință despre localitățile și oamenii din partea de nord a orașului Cernăuți – Sadagura, Coțmani, Zastavna –, ceea ce stârnește oarecari întrebări: Nu au fost culese informațiile trebuitoare? Au existat informații culese dar nu au fost prelucrate în acest raport? Foile cu datele din această parte a Bucovinei, ca și din satele de lângă Gura Humorului, s-au răzlețit și pierdut?

Față de cele câteva pagini din același raport, tipărite de cercetătorul basarabean Ion Varta, în *Bătălia pentru Bucovina...*, ed. cit., volumul îngrijit de preotul cărturar Dumitru Valenciuc aduce un spor bogat și prob în cunoașterea Bucovinei din vremea primului război mondial. Îl felicit din toată inima și atrag atenția forurilor culturale din județul Suceava, ca să nu spun chiar întreaga Bucovină, de a lua în seamă obolul științific al neobositului cercetător, pe care nu-l vedem abonat la premii, ornat prin prezidii, paranghelii patriotarde și clasamente păguboase. Smerenia sa creștinească ar trebui recompensată măcar cu câteva vorbe frumoase!

Cartea mai cuprinde un *Memoriu*, dactilografiat așijderea, semnat de dr. Gheorghe Negoescu, din Cernăuți, 8 iunie 1917 (p. 265-274), o scrisoare expediată de poetul Gavril Rotică, din București, către generalul C. Prezan (p. 275-277, facsimil p. 277-278), o bibliografie (p. 279-281), un indice de nume (p. 283-303) și un tabel cu titlurile cărților publicate de acest harnic cărturar bucovinean.

Ilustrată discret cu facsimile după documentul editat, *1916 Dosar relativ la Bucovina...* nu este o carte mare, la format A5 (13x20 cm), ci doar o carte măreață pentru informațiile și semnificațiile cu care ne înzestrează chiar și după un veac, spulberând afirmația despre Unirea Bucovinei – „*acest eveniment neașteptat*” –, rostită de istoricul Ion I. Nistor.

Unirea Bucovinei cu Regatul României nu mai trebuia așteptată de peste zări, mocnea acolo, în sufletul românilor, între baionetele și spânzurătorile jandarmilor austriaci, pândeau din ferestrele caselor pitulate printre dealuri și pomi, scânteia în ochiul heleșteielor și al bolboanelor din Prut,

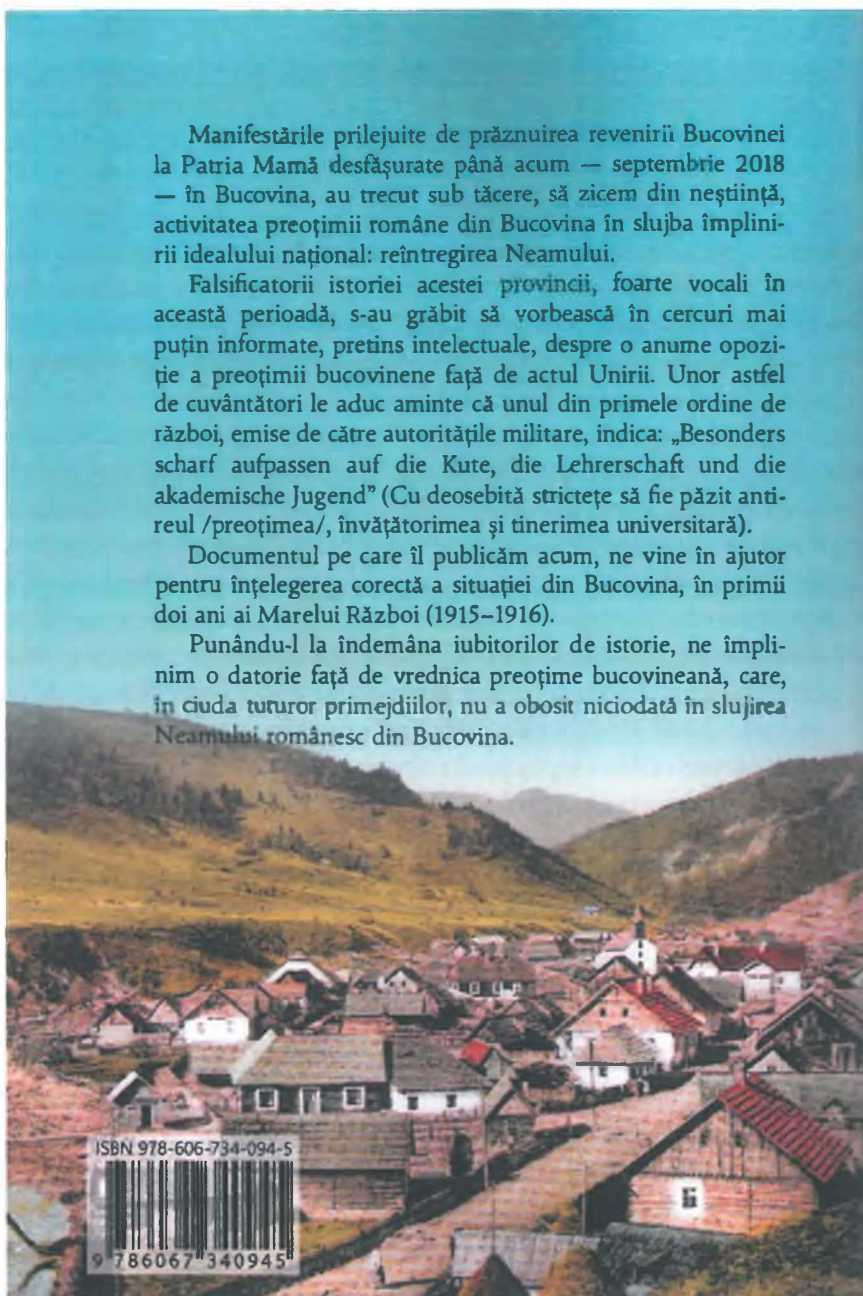
Suceava, Moldova și Ceremuș, răsufla înăbușită în scârțietura carelor, în pocnetul harapnicelor, în dangătul clopotelor de la biserici, unirea era acolo, în pământul Bucovinei, în oasele strămoșilor, în icoanele sfinților din mănăstiri, în straiile românilor, în chipurile înlăcrimate, în sufletul lor oropsit și aștepta doar chiotul izbăvitor, să fie stârmită spre a cuprinde zare de peste hotare...

Manifestările prilejuite de prăznuirea revenirii Bucovinei la Patria Mamă desfășurate până acum — septembrie 2018 — în Bucovina, au trecut sub tăcere, să zicem din neștiință, activitatea preoșimii române din Bucovina în slujba împlinirii idealului național: reîntregirea Neamului.

Falsificatorii istoriei acestei provincii, foarte vocali în această perioadă, s-au grăbit să vorbească în cercuri mai puțin informate, pretins intelectuale, despre o anume opoziție a preoșimii bucovinene față de actul Unirii. Unor astfel de cuvântători le aduc aminte că unul din primele ordine de război, emise de către autoritățile militare, indica: „Besonders scharf aufpassen auf die Kute, die Lehrerschaft und die akademische Jugend” (Cu deosebită strictețe să fie păzit anti-reul /preoșimea/, învățătorimea și tinerimea universitară).

Documentul pe care îl publicăm acum, ne vine în ajutor pentru înțelegerea corectă a situației din Bucovina, în primii doi ani ai Marelui Război (1915–1916).

Punându-l la îndemâna iubitorilor de istorie, ne împlinim o datorie față de vrednica preoșime bucovineană, care, în ciuda tuturor primejdiilor, nu a obosit niciodată în slujirea Neamului românesc din Bucovina.

ISBN 978-606-734-094-5

TEMEIUL UNIRII BUCOVINEI CU REGATUL ROMÂNIEI

[*Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României*,
Cuvânt înainte, antologie, comentarii și bibliografie de Ion Filipciuc,
Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2018, 295 p.+1 h.]

Ioan ȚICALO

*Am folosit, prin urmare, cuvântul „temei” cu
sensul cel mai grav, acela de miez al unei acțiuni
ori al unui comportament, virtute supremă care poate justifica
relația dintre trecut și viitor într-un proces precum este
Unirea românilor într-un singur stat național.
(Ion Filipciuc)*

Austriecii ultimului sfert de veac de secol XVIII erau convinși „că districtul Bucovinei a fost dat pe vecie Casei de Habsburg (...)”¹, o formulă parșivă care trebuia să reducă la tăcere orice încercare de opoziție și taxată de gazetarul Mihail Eminescu în termeni înscriși în sfera adevărului: „Vânzare, fără de lege nepomenită și uneltire mișelească, afacere dintre o muiere desfrânată și între pașii de Bizanț”². Odată ce și-au zis că se înstăpânesc pentru totdeauna, ca orice imperiu, clădit pe forță brută și pe exploatare, și-au trimis în noul teritoriu anexat cohorta de lipitori întru chivernisire.

„Veșnicia”, de care vorbea Maria Tereza, a durat aproape un veac și jumătate, pentru populația autohtonă însemnând privațiuni de tot felul și suferință atroce. Pe lângă aroganță, nedreptate și spolierea avuției, stăpânii de atunci au lăsat posterității termenul „Bucovina”, însușit atât de omul simplu, cât și de istorici.

Comemorarea Centenarului Unirii a oferit prilejul unor cercetători să readucă în actualitate evenimente dramatice ale Primului Război Mondial care au înecat în sânge vaste teritorii ale Europei, inclusiv cel al Bucovinei, destrămarea celor două imperii, în disputa lor aprigă asupra Țării Fagilor, și revenirea acestui spațiu în hotarele firești ale României. Așa se face că la Suceava au apărut câteva cărți de referință cum ar fi *Mihai Eminescu – La Bucovina*, antologie, studiu literar, anexe de Nicolae Cârlan, ediția a II-a, revăzută (Cuvânt înainte de Dimitrie Vatamaniuc), Constantin Kirițescu – *Povestea sfântului nostru război*, Mihai Iacobescu – *Scrisori din Bucovina. Oameni, cărți, fapte și Reflecții privind România Mare (zămislire, evoluție, prăbușire)*, Ion Popoiu – *Întemeierea României*, Ion Filipciuc – *Câmpulungul în Zorile Unirii*, *Generalul Iacob Zadik în Bucovina – documente și comentarii și Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României*.

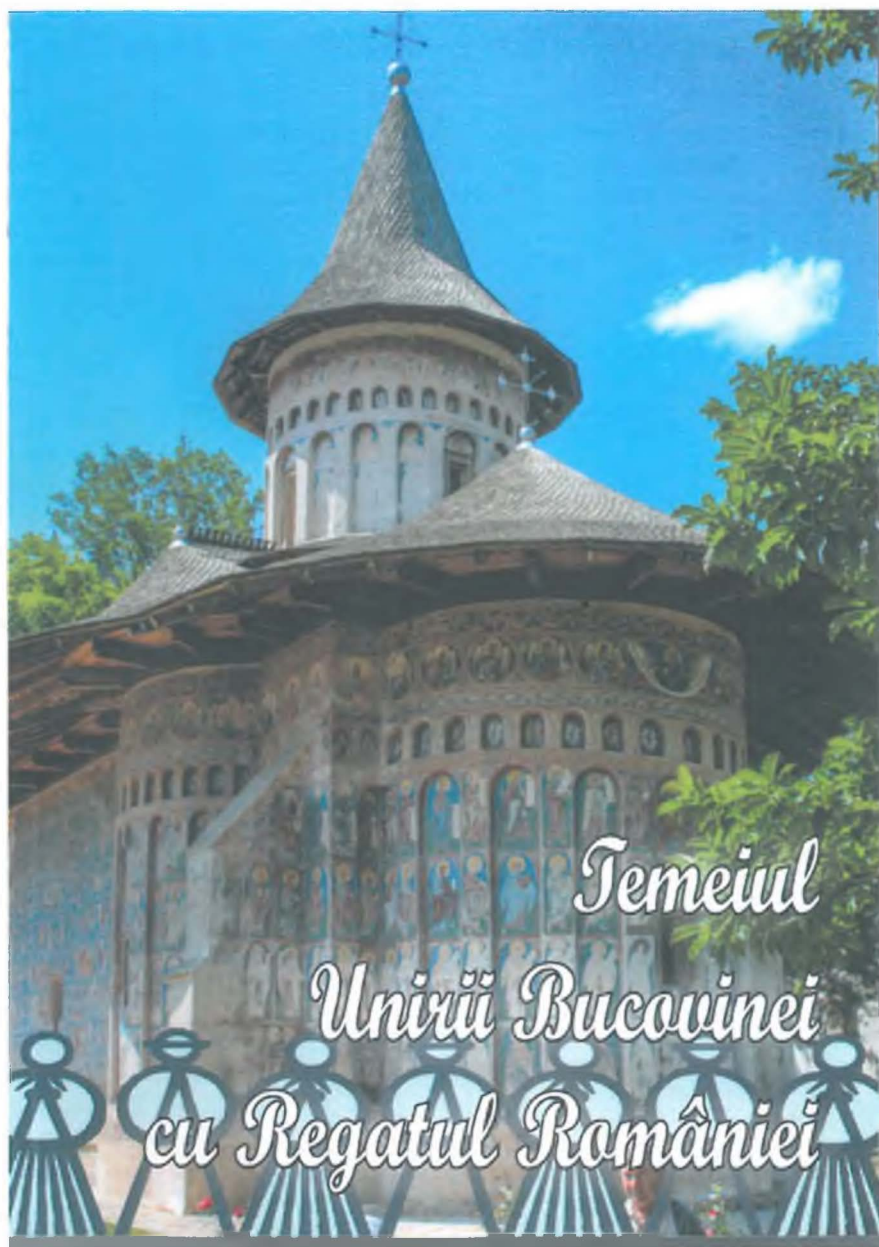
Volumele semnate de costîșo-câmpulungeanul Ion Filipciuc, avându-și baza într-o documentare de o acribie care impresionează, ca urmare a unui... travaliu de câțiva ani, cuprind, fatalmente, în desfășurarea evenimentelor, patru momente esențiale:

- răpirea părții de nord a Moldovei de către austrieci (o suprafață de aproape 10.500 km pătrați);
- exploatarea nemiloasă a acestui teritoriu și deznaționalizarea forțată, mai ales prin rutenizare;
- destrămarea celor două imperii (habsburgic și țarist) în urma Primului Război Mondial și dezastrul produs asupra Bucovinei;

¹ Viorica Cernăuțeanu – *Pojorâta Bucovinei. File de istorie*, Suceava, 2017, p. 128.

² Mihail Eminescu – *La anul 1774...*, „Curierul de Iași”, X, nr. 106/30 sept. 1877, p. 3 și reprodus în „Telegraful”, VII, nr. 1645/5 oct. 1877, p. 2-3, cu titlul *Câteva pagini istorice*.

- finalul fericit adus de oameni jertfelnici și cu dragoste de Patrie, când Fiica-Bucovina, răpită și maltrată cu o aroganță și nesimțire de neiertat, a putut reveni la sânul Mamei-România.

Subliniez că fiecare din cărțile lui Ion Filipciuc au câte un *Cuvânt îndărăptnic*, unde cercetătorul își expune punctul de vedere asupra evenimentelor prezentate, fără ca ideile sale să curgă lin și catifelat, ci, dimpotrivă, el își asumă responsabilitatea de a stârni bolovanii istoriei, arătând lumii, pe bază de documente, fața (încă!) nevăzută a acestora. Fiind considerat de unii drept un cârcotaș, el își cinstește statutul prin aceea că își apără cu dârzenie (doar e bucovinean!) ideile și prestația unei logici de fier.

*Semnalul tăios de alarmă l-a dat tot inflexibilul gazetar Mihail Eminescu, urmărit într-o vreme de un agent austriac: „La anul 1774 au intrat oștirile austriecești, cu disprețul oricărui drept al ginților, în pace fiind cu Poarta și cu Moldova, în partea cea mai veche și cea mai frumoasă a țării noastre, la 1777 această răpire fără seamăn s-a încheiat prin vărsarea sângelui lui Grigorie Ghica V.

Vod. (...) vânzarea Bucovinei va fi o vecinică pată pentru împărăția vecină, deapururea durere pentru noi.”³

Ideea avea să fie reluată de Narcis Crețulescu în *Istoria Sfintei Mănăstiri Rîșca – Bogdănești din județul Suceava*, publicată la Mănăstirea Neamț, în care autorul amintește că încă din 1771 Viena a trimis, în secret, o comisie de ofițeri în Țările Române în vederea evaluării pământului și a oamenilor. A fost întocmit un raport (publicat la Londra în 1788) care propunea trei variante de ocupare: 1. prin învoială cu Poarta; 2. prin război; 3. prin răscumpărare în bani, „ca pe țigani sclavi”.⁴

Evident că a fost aleasă calea cea mai puțin costisitoare. Ce a însemnat aceasta? O spune pe șleau Ion Jalea într-o broșură din 1919, de unde Ion Filipciuc a extras ultima parte și unde stă scris negru pe alb: „La 25 aprilie 1775 se iscălește convenția formală între Austria și Turcia, care pecetluiește răpirea. O tabacheră de aur, împodobită cu briliante și 5.000 galbeni, dăruită mareșalului rus Romanțov și încă câteva mii de galbeni, cu care s-au mituit diplomații și funcționarii turci: atâta a costat Bucovina pe Austria.”⁵ Un peșcheș care a deturnat istoria unui întreg ținut, devenit sursă de profit maxim pentru noii stăpâni. Protestul ferm al voievodului Grigorie Ghica a avut drept urmare asasinarea acestuia, singura modalitate de a-l fi făcut inofensiv. M. Eminescu aduce în atenția cititorilor săi, în finalul articolului citat, că, într-o noapte din anul 1777, în liniștea atotcuprinzătoare, călugării mănăstirii Putna au fost treziți de glasul tânguitor al clopotului celui mare, în vreme ce biserica s-a luminat de o lumină stranie și nemaivăzută. Când a fost deschisă ușa de primul monah, în clipa aceea Buga a tăcut, iar biserica s-a cufundat într-un întuneric de nepătruns. Până și candelile de pe mormântul marelui Ștefan, „atletul lui Hristos”, se stinseseră, cu toate că aveau destul untdelemn. A doua zi, cei din obște au putut să vadă un chip mohorât, poetul-ziarist încheindu-și articolul cu o dublă și semnificativă interogație: „Aprinde-se-vor candelile pe mormânt? Lumina-se-va vechiul portret?” Cele două întrebări mi-au provocat și mie încă una: va fi avut în minte acest final, încărcat de pură atitudine patriotică, contemporanul nostru bucovinean Radu Mareș, atunci când s-a apucat să scrie romanul *Când ne vom întoarce?* Din păcate, el nu ne mai poate răspunde, iar astăzi, la Centenarul Unirii, n-avem decât să constatăm că, la vremea aceea, raptul a provocat sângerarea pământului sfânt al Bucovinei noastre și că sângerarea continuă după 1940, printr-o înțelegere între doi tâlhari ai istoriei, fiecare din ei visându-se stăpânul lumii...

*Același Ion Jalea (în realitate, pseudonimul lui Liviu Rebreanu), pomenit mai sus, vorbește, pe bună dreptate de „tendința (...) de nimicire a populației române”, pământul autohtonilor intrând încet și sigur în posesia străinilor prin îngăduința stăpânirii austrieilor. Că românii erau majoritari în Țara Fagilor o dovedește scrisoarea generalului Spleny din august 1777, adresată locuitorilor de aici, în numele împărătesei Maria Tereza, prin care anunța că pe 1 octombrie st.v. (13 oct. st.n.) sunt chemați deputații la Cernăuți pentru a jura credință împărăției, textul scrisorii fiind redactat în limba română. Și iată reversul, consemnat, după niște ani, de un martor ocular: „Eu singur am văzut cazuri, unde țăranul român a fost pălmuit, bătut, ghiontit și aruncat afară din birou, pentru că nenorocitul român a îndrăznit să vorbească cu amplotiatul străin, românește.”⁶ Același autor amintește că la 1898 universitarul cernăuțean Stocki declara sus și tare în fața a două sute de răzeși din Carapciu că Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare „vorbeau și scriau numai rusește” și abia după mutarea capitalei la Iași, „au început dâșii a vorbi și a se ruga românește.” Răzeșimea de aici e, așadar, „os din osul rusesc, sânge din sângele rusesc și trebuie să se ție de ruși (...)”. În urma unei

³ *Ibidem*, aceleași pagini.

⁴ Narcis Crețulescu – *Istoria Sfintei Mănăstiri Rîșca – Bogdănești din județul Suceava*, Tipografia Mănăstirii Neamț, an neprecizat, p. 86.

⁵ Ion Jalea – *Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina*, Ed. Steinberg, București, 1919, Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României, Cuvânt înainte, antologie și bibliografie de Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2018, p. 18.

⁶ Isidor Ieșanu – *Rutenizarea Bucovinei și cauzele deznaționalizării poporului român. După date autentice*, ediție îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, Ed. Saeculum I. O., București, 2014, p. 79.

astfel de aberații, Isidor Ieșanu simte nevoia să se revolte, întrebându-se dacă respectivul personaj e „un om nebun, sau un *ignorant de gradul cel mai rușinos*.” (s.a.)

Interesant este faptul că, pentru a ilustra fenomenul deznaționalizării Arboroasei pus la cale de cabinetul de la Viena, Ion Filipciuc apelează la o scriere documentată a preotului Dumitru Valenciuc de la Volovăț⁷, de unde aflăm date edificatoare pentru anul 1916. Orașul Siret avea în componența sa „7.815 suflete, dintre cari: 715 români, 498 germani, 2.070 ruteni, 3.178 jidani, 345 poloni, restul, alte naționalități.” În Rădăuți, capitală de județ, trăiau „16.604 suflete, dintre cari 4.455 români, 5.256 germani, 492 ruteni, 5.940 jidani, 345 poloni, restul, alte naționalități.” Pentru Cernăuți, datele sunt următoarele: „61.360 suflete, dintre cari 5.569 români, 5.927 germani, 11.259 ruteni, 11.516 poloni, 345 cehi, 55 maghiari, 26.651 jidani, restul, alte naționalități.” Cifrele exclud de la sine orice comentariu. Ar putea să rămână doar observația referitoare la termenul de „jidani”, acesta fiind folosit în mod curent, fără să includă în nici într-un caz o semnificație depreciativă. Adaug, totuși, una din observațiile aceluiași Ion Jalea: „Câte meșteșuguri trebuie să fi întrebuințat ticăloșia austriacă spre a dobândi această distrugere vădită a poporului băștinaș bucovinean!”⁸ Și nu e de mirare că Eminescu a descoperit aici versuri populare, model pentru strigătul său disperat din *Doină*, redate și de I. Filipciuc:

„Și e plină de străini,
Ca iarba de mărăcini,
Și e plină de dușmani,
Ca râul de bolovani,
Iar mila străinului
E ca umbra spinului:
Când vrei să te umbrești,
Mai tare te dogorești.”⁹

De notat că din 36 mănăstiri și schituri, centre de iradiere și de întreținere a sentimentelor și convingerilor patriotice, noua stăpânire, încercând să-și asigure propria liniște (pentru vecie?), a lăsat să funcționeze doar patru! Întrebarea e câți români ar mai fi rămas aici, dacă, prin reducere la absurd, coroana austriacă ar fi umbrat în continuare Bucovina? Până una-alta, istoria a vrut altfel și, pe jumătatea ei nordică, s-au înstăpânit alții, cu spornică hainie, chiar dacă Pactul acela diavolesc a fost izbit în creștet de nulitate. Bubuitura i-a asurzit pe cei de azi!...

Apelez din nou la mărturia cutremurătoare a lui Ion Jalea, un suflet sfâșiat de durere: „Nicăiri războiul n-a făcut mai crâncene ravagii ca în Bucovina. Invazia rusească, întoarcerea austriacă, noua invazie rusească, reîntoarcerea militarismului austriac... au lăsat răni care numai cu greu se vor putea vindeca. Îndeosebi românii au avut să sufere chinurile cele mai îngrozitoare. Persecutați de austriaci, persecutați de ruși, au trebuit să îndure toate grozăviile războiului. Mii de români nevinovați au umplut temnițele și spânzurătorile, în vreme ce floarea bărbaților bucovineni își vărsau sângele pe toate câmpurile de luptă pentru a salva stăpânirea ce-i schingiua.”¹⁰

Ion Filipciuc, cel cu ochi de vultur, oferă cititorilor și o plăcută surpriză, inserând în volumul *Temeiul Unirii...* două cronici parohiale (din Frătăuții Noi și Ostra), adevărate mine de aur privind mișcările beligeranților și urmările trecerii acestora în Bucovina. Aflăm astfel că doar într-o singură lună din 1915 rușii au sărăcit populația din districtul Câmpulungului „prădând avutul particularilor

⁷ Preot Dumitru Valenciuc - *1916 Dosar relativ la Bucovina și organizația ei*, tipărită cu binecuvântarea ÎPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2018, p. 74 – 77.

⁸ Ion Jalea – *op. cit.*, la Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 18.

⁹ Mihail Eminescu – *op. cit.*, aceleași pagini, la Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 12.

¹⁰ Ion Jalea – *op. cit.*, la Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 21.

și au necinstit femei și fete fără simț de omenie. Pentru aceea au fost rău bătuți și fugăriți.”¹¹ Există în volum confirmarea celor consemnate de Cronică în articolul *Întâmplările cele mai însemnate din anul 1918*¹² de Victor Morariu, a cărui revoltă se simte imediat când afirmă că rușii „prădau ziua mare fără frică și fără rușine.”

Nici ucrainenii nu s-au lăsat mai prejos. Profitând de ceea ce s-ar chema un oarece „vid de putere”, s-au dedat la un soi de haiducie deșănțată, obligându-l pe Iancu Flondor să apeleze la armată:

„Domnule General,

În numele Consiliului Național vă comunic următoarele: În ziua de 6 noiembrie [1918] st. n. au pus rutenii cu forța mâna pe guvernul țarei. În urmă s-a deslănțuit pretutindeni o anarhie, s-au format bande cu caracter bolșevist, amenințând libertatea, averea și viața locuitorilor acestei nefericite țări. Primim știri aproape din toată țara, mai ales din nordul Bucovinei, de volnicii brutale cu daune ireparabile. Toate prăzile se cară în Galiția.”

Ion Filipciuc descoperă la Arhivele Naționale din Suceava o scrisoare a sublocotenentului Ilie Lazăr adresată „Domnului Șerban Flondor, București” și datată 1 septembrie 1964, în care fostul dezertor din armata austriacă își povestește peripețiile din drumul său către Cernăuți și întâlnirea sa cu profesorul Sextil Pușcariu, aflând de la acesta că „orașul este ocupat de vreo 700 de galițieni, care jefuiesc cazărmile și periferia orașului, duc lucruri de mare valoare spre Sniatin [Grigore Ghica Vodă de mai târziu]. Toți românii sunt ascunși prin pivnițe și poduri de case și ne temem că ne vor duce ca ostatici în Galiția.”¹³ Până atunci, însă, avem de a face cu atrocitățile poliției comandate de generalul austriac Eduard Fischer date în vileag de dr. Aurel Morariu, deputat în Parlamentul României, prin cuvântarea din 4 februarie 1920¹⁴, inserată de autor în volum, cu mențiune că textul a fost tipărit inițial în „Monitorul Oficial”. Conform expunerii deputatului Aurel Morariu, sute de persoane au fost arestate pe simple bănuieli, maltratate cu sălbăcie și insultate „mai ales de populația evreiască”. Jandarmii lui Fischer au schingiuit și au asasinat oameni nevinovați, asasinii însușindu-și averile bieților români. Un singur exemplu: „În ziua de 22 octombrie 1914, au fost executați prin ștreang pe peronul gării din Hliboca, fiind „atârnați câte doi de felinare” câțiva tineri, cu vârste între 15 și 29 ani. În aceste condiții dramatice, ministrul de război, generalul Hârjeu, emite un ordin prin care e trimis în Bucovina generalul Iacob Zadik, comandantul diviziei a 8-a, având la dispoziție trupele necesare, pentru instaurarea ordinii. Generalul descinde în Suceava pe 26 oct./ 8 nov. 1918, urmând ca în data de 29 oct./ 11 nov. să intre cu trupele din subordine în Cernăuți.

*În continuare, e meritul aceluiași Ion Filipciuc de a fi descâlcit, pe bază de documente, ordinea operațiunilor militare ce au contribuit la proclamarea Unirii:

- 24 oct./6 nov. maiorul Anton Ionescu urcă, în fruntea unui pluton de grăniceri, dinspre Ițcani spre Suceava, dând o proclamație în care se simte exasperarea trăită până atunci de toți românii și speranța într-un viitor „de aur”: „de azi înainte graniță între români să numai fie”;

- la aceeași dată, generalul Constantin Neculcea și sublocotenentul Traian Roșu, cu Regimentul 15 Infanterie Fălticeni, se deplasează, prin Cornu Luncii, către Gura Humorului;

- a doua zi, Regimentul 16 Infanterie Fălticeni ajunge la Câmpulung Moldovenesc, unde colonelul Gologan dă și el o proclamație, înaintând apoi spre Vatra Dornei. În ce privește Câmpulungul, trebuie precizat că Traian Roșu, intitulându-se „Fost ofițer voluntar în armata română”, a plecat de sub Rarău către Fălticeni, cu un grup de cetățeni și soldați, în 22 octombrie, pentru a cere ajutor militar, aici fiind primiți de generalul Constantin Neculce și prefectul Leca.

¹¹ *Condica cronică a expositurii parohiale ort. Or. în Ostra*, vol. Vasile Diacon – *Cronicele Suhăi Bucovinene*, II. Ed. Tipo Moldova, Iași, 2006, p. 274, la I. F. p. 147.

¹² *Calendarul poporului pe anul ordinar 1919*. Redigat de Aurelian Tăutul, preot ort. Or., Anul V, Editura și Tipografia „Școala Română”, Suceava, 1918, p. 37 – 46, la I. Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 179.

¹³ Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 111.

¹⁴ „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, III, nr. 352/15 februarie 1920, p. 2 – 6, Ion Filipciuc – *op. cit.*, p. 69.

Pătruns în această memorabilă călătorie de o înaltă simțire patriotică, ofițerul Traian Roșu avea să consemneze, plin de mândrie: „Camionul s-a pus în mișcare, tricolorul fâlfâia în vântul de toamnă; batiștele celor rămași ne trimiteau salutul lor. Mergeam spre răsărit. Spre drumul învierii neamului nostru”, ca să-și încheie textul în aceeași notă optimistă: „Numai că acolo tot s-a întâmplat în acea zi ceva. Un lucru mare, grandios. Răsăritul s-a deșteptat. Un popor a înviat.”¹⁵

Din păcate, profesorul de elită și directorul de anvergură Ioan Bilețchi – Albescu avea să trăiască, după Unire, același sentiment de neîmplinire și dezamăgitor ca și Iancu Flondor. Explicația pentru omul de cultură câmpulungean? „Mita și corupția deschide astăzi orașele și satele noastre unor elemente care numai binele nu ni-l voiesc”.¹⁶

- 26 oct./ 8 nov. Regimentul 29 din Dorohoi se deplasează, prin Mihăileni, la Siret, unde este instalată administrația românească;

- 27 oct./ 9 nov., intră în Cernăuți dinspre Noua Suliță sublocotenentul maramureșean Ilie Lazăr în fruntea unei companii de honvezi români (toți dezertați din armata austro-ungară), arborând pe turla primăriei tricolorul românesc, „iar proclamația generalului Iacob Zadik, lansată dintr-un aeroplan românesc, pecetluiește revoluția română din Bucovina.”¹⁷

Generalul Iacob Zadik pune piciorul în Cernăuți pe 11 noiembrie, fiind primit cu ovații. Până atunci, însă, a avut de a face cu dr. Aurel Onciul care s-a prezentat la comandantul diviziei cu solicitarea împărțirii Bucovinei între ucraineni și români. Trădătorul devine impertinent și, potrivit amintirilor maiorului Anton Ionescu, se cocoșește în fața lui Iacob Zadik: „-- Generale, trecerea armatei peste Siret nu o voi permite.”¹⁸ Înainte de acest tulburător moment, același malefic personaj a avut obrăznicia să-l amenințe și pe Sextil Pușcariu: „Nu uita că ești căpitan în armata austriacă și că generalul Fischer („Spune-mi cu cine te aduni, ca să-ți spun cine ești!”) are puteri discreționare în Bucovina. O vorbă din partea mea, și mâine ai apucat drumul trădătorilor de patrie!”¹⁹ Vânătorul de Patrie are neobrazarea să vorbească de... trădare. De altfel, profesorul Dimitrie Onciul avea să califice același personaj, în fața lui Leca Morariu, drept un calomniator ordinar.²⁰ Ion Filipciuc a descoperit, de asemenea, și jocul nu tocmai cinstit al profesorului Ion Nistor, cel ce elogiaza monarhia austro-ungară în urma atentatului de la Saraievo, prilejuindu-i lui Nicolae Coman [Cotos] un răspuns cât se poate de tăios: „A te manifesta chiar astăzi, în Bucovina, în favorul austriacilor, al dușmanilor și împilatorilor noștri, este fără îndoială cea mai mare crimă națională ce poate s-o comită un bucovinean.”²¹ Visându-se, la un moment dat, comisar al popoarelor din Bucovina, același Ion Nistor a înaintat o halucinantă propunere: de a fi dizolvat Consiliul Național din Bucovina.

Strălucește, în schimb, figura lui Iancu Flondor, președintele Congresului Bucovinei, considerat de inginerul Aurel Țurcanu, eroul național, înflăcăratul patriot care „n-a putut fi ademenit de nici o mărire sau distincție”²² austriacă. El e descendentul unei străvechi familii de boieri, cu sânge de români adevărați, printre care un armaș din secolul al XVII-lea, Tudor Flondor.

¹⁵ Ion I. Nistor – *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Tiparul „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1938, p. 352 – 367; reproduș în vol. *Amintiri bucovinene din vremea Unirii*, Ediția îngrijită și prefată de Doina și Liviu Papuc, Ed. Alfa, Iași, 2000, p. 193 – 199, în Ioan Bilețchi – Albescu și Traian Roșu - *Câmpulungul în Zorile Unirii*, Culegere întocmită de Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Bucovina, 2014, p. 42 – 53.

¹⁶ Ioan Bilețchi – Albescu și Traian Roșu, *op. cit.*, p. 82.

¹⁷ Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 269.

¹⁸ „Gazeta Bucovinenilor”, București, III, nr. 26/ 15 ian. 1936, p. 1 – 2, Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 104.

¹⁹ Sextil Pușcariu – *Memorii*, Ediție de Magdalena Vulpe, prefată de Ion Bulei, Ed. Minerva, București, 1978, p. 320, Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 213.

²⁰ Leca Morariu – *Opere*, vol. IV (Jurnal 1909 – 1919). Text stabilit de Maria Olar și Olga Iordache, Cuvânt introductiv de Liviu Papuc, Ed. Tipo Moldova, Iași, 2018, p. 368.

²¹ Dr. Nicolae Coman – *Martiriul Bucovinei 1914 – 1915*, Ed. Librăriei Pavel Suru, București, 1915, p. 276, Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...* p. 202.

²² Ion Filipciuc – *op. cit.*, p. 278.

Boierul patriot, neputând răbda jecmăneala grecilor, „a luat de urechi pe unul din acești greci boieri, l-a încălecat pe un măgar, cu fața spre coada măgarului și cu coada în mână și așa l-a plimbat pe străzile Iașului.”²³ Iancu Flondor s-a aflat în fruntea Congresului care în 28 noiembrie a votat în unanimitate Unirea cu România, în sala de marmură a Palatului Mitropolitan din Cernăuți aflându-se și delegați ai polonezilor și germanilor din Bucovina. Generalul Iacob Zadik avea să consemneze că în ziua respectivă, după hora din Piața Unirii (N. Tcaciuc – Albu își amintea că „am jucat și eu între o cucoană grasă și un hulubaș de fată”) până seara târziu a fost în oraș o vie animație, pe fețele tuturor citindu-se bucuria de a fi participat la cel mai însemnat act din istoria Bucovinei.²⁴

S-a întâmplat, însă, că evenimentul epocal al Unirii a avut și o altă fațetă mai puțin plăcută, aceea că a urmat dezbinarea românilor (nici azi nu-i altfel, în partea de nord!), ceea ce l-a făcut pe Iancu Flondor să declare, cu franchețea-i obișnuită, că nu înțelege „ca din grădina Bucovinei să facem o băltoacă”²⁵, retrăgându-se în singurătatea din Storojineț, iar concluzia lui Ion Filipciuc e memorabilă: „Oricum, Iancu Flondor și-a trăit ultimii ani ca un arheu jignit”²⁶.

Autorul din Câmpulungul Bucovinei nu are o formație de istoric. Cu toate acestea, volumele sale impresionează printr-o bogată bibliografie, prin faptul că a călătorit prin țară în căutarea arhivelor referitoare la perioada istorică în discuție și printr-un evident patriotism aflat în slujba adevărului. Nu-i mai puțin adevărat că autorul se prezintă, ca de obicei, cu interpretări și idei noi. Așa, de pildă, crede că formula *războiul pentru reîntregirea neamului* nu acoperă realitatea istorică de care s-a ocupat și, în consecință, propune o alta: *dezatârnuirea de stăpânirile vecine*. (s.a.) Referitor la actul Unirii, I. Filipciuc, „atent la tot și la toate”, după expresia lui Marin Sorescu, descoperă câteva temeuri care justifică, în special, finalul Declarației: „Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru cu Regatul României.” Așadar,

*suntem în fața unui **temei teluric**, pământul acesta fiind locuit și muncit cu trudă de români;

*există și un **temei istoric**, teritoriul Bucovinei fiind stăpânit cu drepturi depline de voievozii și boierii noștri și „având cărți de proprietate inalienabilă înaintea oricărui pretendent;”²⁷

*un **temei juridic**, prin care Curtea de la Viena asigura autohtonii că va păstra legile, obiceiurile, limba și credințele religioase ale acestora; angajamentul, ca oricare altul, a fost uitat de-a doua zi;

*facem cunoștință și cu **temeiul etnic**, având în vedere că Bucovina, luată cu hapca de austrieci, face parte din Moldova și era locuită, la momentul rășluirii, de români; (Interesant e faptul cum rechinii istoriei visează, cu fălcile deschise la extrem, să înghită o pradă cât mai voinică, fără să se gândească nici o clipă că ar putea să se înece. Autorul, în consemnarea cronologică a evenimentelor, atrage atenția că, în 13/26 martie 2017, cancelarul german și ministrul de externe al Austro-Ungariei se pun de acord printr-un document în care se stipula că, „în cazul victoriei Puterilor Centrale, teritoriul Regatului România i se va atribui Austro-Ungariei.”²⁸ N-a fost să fie, vorba lui Constantin Noica.);

*în sfârșit, un **temei sacru**, spațiul fiind ocrotit de crucea Bisericii românești. I. Filipciuc, făcând aluzie și la raptul stalinist, face trimitere la afurisenia textelor vechi, documente emise de cancelariile domnești și nu numai încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun (în limba română și nu în cea rusă!): „Iar cine ar vrea să strice această danie și întăritură să fie blestemat de Dumnezeu..., să aibă pârașă și răzbunătoare pe prea curata stăpâna noastră născătoare de Dumnezeu... la cumplita

²³ „Timpul nou”, Foaia soldaților români, Editor și redactor Filimon Taniac, Viena, II, nr. 9/ 27 iulie 1919, p. 3, text reprodus din ziarul „Chemarea”, București, 17 aprilie 1919, semnat de M. Mircea, Ion Filipciuc – *op. cit.*, p. 280.

²⁴ Ion Filipciuc – *Generalul Iacob Zadik în Bucovina*, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Moldovenesc, 2018, p. 66.

²⁵ Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 283.

²⁶ *Ibidem*, p. 283.

²⁷ Ion Filipciuc – *Temeiul Unirii...*, p. 7.

²⁸ Ioan Bilețchi – Albescu și Traian Roșu – *op. cit.*, p. 11.

și înfricoșata zi a judecății și a răsplății... și de cei 12 sfinți și de frunte apostoli și de cei 318 părinți de la Nicheia... și să moștenească blestemul tuturor celor care din veac au trăit după poruncile lui Dumnezeu... și să fie anathema și cathatema diavolului, acum și în veacul vecilor, amin!”²⁹

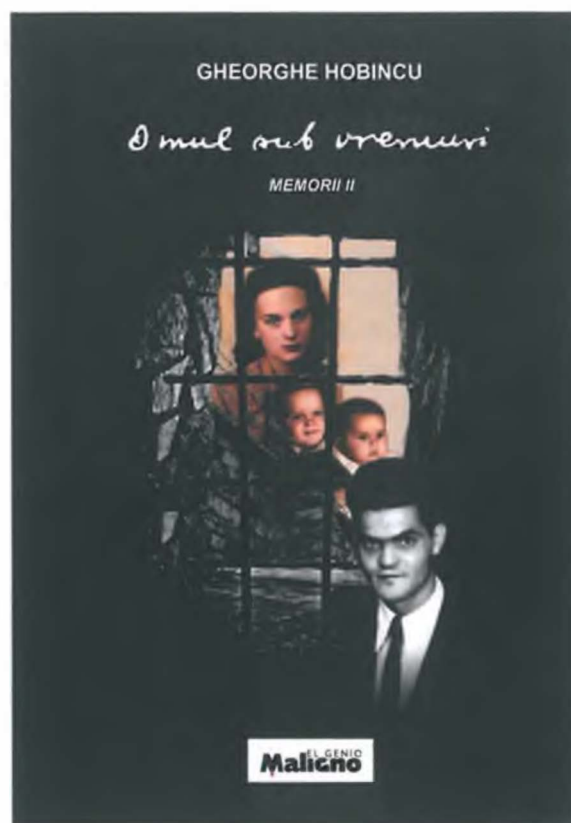
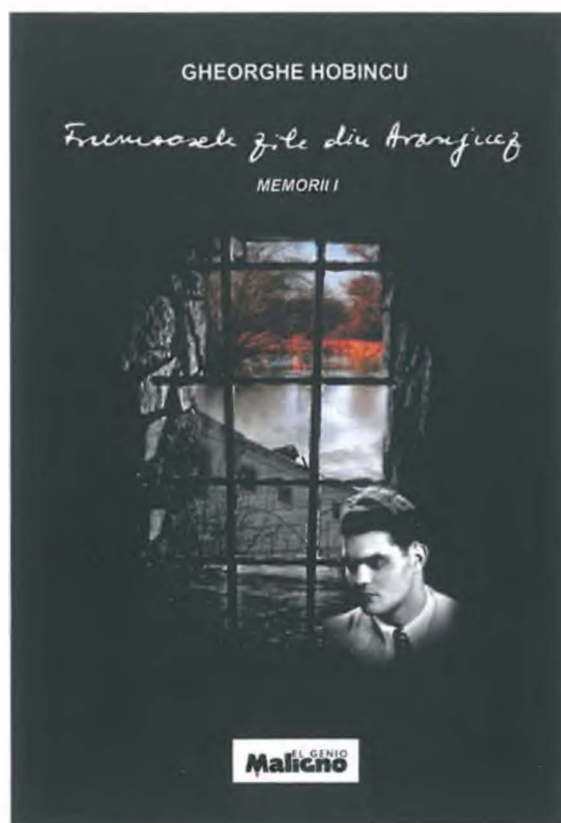
Se cuvine a spune în încheiere că, dacă patria nu se slujește cu vorbe, ci cu fapte, Ion Filipciuc face, în acest sens, o demonstrație cu asupra de măsură.

²⁹ Ion Filipciuc – *Generalul Iacob Zadik în Bucovina*, p. 160.

Gheorghe Hobincu, *Frumoasele zile din Aranjuez. Memorii I, Omul sub vremuri. Memorii II*, ediție îngrijită de Lavinia Seiciuc, Editorial de la Asociación Cultural Cancro, Granada, 2017-2018 (vol. I 292 p.; vol. II 294 p.)

Radu Florian BRUJA

Dacă ar fi să spunem că în cultura română nu a existat un apetit pentru memorialistică decât fragmentar sau aparținând unor personalități care au jucat, la un moment dat, un rol mai mult sau mai puțin semnificativ în evenimentele secolului XX ar fi să repetăm o realitate știută. Mediul privat, forfota categoriilor sociale mărunte și a lumii periferice nu s-au bucurat de însemnări, amintiri sau memorii care să ne ajute să înțelegem pe deplin lumea românească a veacului trecut. De aceea, orice demers de acest fel este salutar. Astfel de mărturii ne oferă deschideri spre istoria mică, istoria locală, istoria intimității prezentându-ne detalii necunoscute care creionează sub diverse aspecte tumultuosul veac al XX-lea. În acest context, scoaterea la lumină a unor izvoare narative precum este volumul de față constituie un deziderat de maximă însemnătate. Din această perspectivă, amintirile lui Gheorghe Hobincu prezintă un grad ridicat de originalitate, orizontul pe care îl conturează încălecând perioada interbelică, anii celui de al doilea război mondial și primele decenii ale regimului totalitar comunist. Este meritul lingvistei Lavinia Seiciuc de a pregăti acest text pentru tipar, de a-l îngriji și de a-l întregi cu un bogat aparat critic. Iar editura spaniolă a Asociației Culturale Cancro din Granada, sub auspiciile căreia a fost editat manuscrisul, a conferit o și mai mare vizibilitate acestui demers. O impresionantă *Notă asupra ediției* (p. 9-19, vol. I) semnată de editorul volumelor, poate fi un model pentru orice demers editorial de acest gen.

Universitatea
Ștefan cel Mare
Suceava

Facultatea de Litere și
Științe ale Comunicării
Factum per Litteras

EL GENIO
Malicno

LANSARE DE CARTE

2 iunie 2018, ora 12:30
Corp A, Sala A 206

Prezintă:
Lector univ. dr. Lavinia Seiciuc

Invitat:
Lector univ. dr. Radu Florian Bruja

**GHEORGHE
HOBINCU**

MEMORII

Gheorghe Hobincu, autorul manuscrisului care vede acum lumina tiparului, are tentația automemorării vieții sale, cu amintirile numeroase care i s-au păstrat în minte. Dar firul epic se oprește în dese rânduri pentru a intra în detaliile istoriei mari, cu personalitățile și evenimentele semnificative sau percepția lor, cu tot tragismul istoriei României în secolul totalitarismelor. Deși, privită cu circumspecție de istorici, memorialistica este plină de sensuri. Ea aduce o contribuție semnificativă la reconstituirea trecutului, dă viață unor acte și fapte care, văzute doar în lumina documentului arhivistic, ar rămâne seci. Eliberate de „furia corectitudinii istorice” amintirile eroului acestor pagini oferă posibilitatea unor noi reflecții cu privire la esența demersului istoriografic.

Memorialistica completează tabloul istoric, îi conferă expresivitate și farmec. Cu atât mai mult, cu cât, eroul nostru a traversat toate marile schimbări politice ale secolului XX, îngreunându-i ascensiunea și marcându-i destinul. Malaxorul care a cuprins întreaga națiune la mijlocul secolului trecut a prins în menghinele sale destinul unui om plecat de jos, aparent fără șansa unui salt social semnificativ. În ciuda tuturor vicisitudinilor, Gheorghe Hobincu a reușit, a supraviețuit tuturor încercărilor. Amintirile sale sunt adesea acoperite de zăbranic dar lasă, în multe momente, să

strălucescă și soarele. Probabil optimismul incurabil care pare să îl fi caracterizat ne aduc în prim plan nu doar umbrele unei epoci marcate de nenorociri ci și imaginile unei lumi arhaice, astăzi pe cale de dispariție, care întregesc tabloul secolului ce l-am lăsat în urmă. Fulguranta-i copilărie, adolescența cu trecătoarele-i iubiri, mediul școlar, liceal și universitar, căsătoria într-un moment extrem de dificil, venirea pe lume a propriilor copii creionează un tablou al unui învingător în înfrângeri. De la prietenii din copilărie la colegii de școală, de la profesorii mediul preuniversitar fălticenean la corpul academic al Facultății de Medicină din Iași, de la camarazii de front la tovarășii de suferință, toate aceste portrete ale unor „oameni care au fost” completează în mod reușit biografia sa și lumea în care s-a plămădit, a trăit, a sperat și a suferit.

Primul volum, intitulat *Frumoasele zile din Aranjuez*, cuprinde primele două părți ale impresionantului manuscris. În prima Carte - *PRIMUM NON NOCERE* - deslușim trăsături fundamentale ale unui mediu familial rural prezentat ca un *axis mundi*; este scena unde s-a plămădit eroul nostru. Satul natal, amintirea părinților și fraților, evenimentele din calendarul rustic, primele experiențe de viață, locurile copilăriei sunt prezentate pe larg. În general, istoricii nu s-au aplecat asupra studiului copilăriei. De cele mai multe ori lipsesc amintirile anilor formării, paginile dedicate primilor ani de viață fiind puțin numeroase. Mai mult, în lipsa documentației și a evocărilor acestui târâm temporal, este dificil de desprins lumea fictivă de realitatea exactă. De multe ori, cei care sondează primele experiențe ale vieții au o dificultate în a-și rememora cu exactitate începuturile vieții. Poate de aceea, merită să stăruim asupra acestui mediu. Un reper de primă mărime îl reprezintă mediul familial, relațiile cu părinții și cu rudele mai în vârstă. Dacă mama este o prezență din spațiul cel mai intim al copilului, tatăl sau bunicul sunt personajele care deschid ochii copilului spre lumea exterioară. De asemenea, cadrul geografic este un reper al primelor experiențe de maturizare al copilului. Pădurile din vecinătatea satului Crețești sau din dealurile Elanului formează mediul primelor experiențe exterioare. Așa cum mai târziu lacurile din vecinătatea Fălticeniului reprezintă un nou spațiu de inițiere. Unele imagini ne aduc în față relațiile sociale ale unui mediu, mai ales cel rural, dispărut în zorii veacului în care am intrat.

Mediul școlar este reconsiderat nu doar prin descrierea elevilor și profesorilor școlii ci și din unele fapte, cum ar fi moartea fiului profesorului Osadeți, care deși notată lapidar, aduce în lumină o meteahnă care a funcționat în sistemul liceal al anilor respectivi. O serie de episoade narate de autor nu par a fi extraordinare dar dacă am avea în vedere mentalitatea timpului și modul de organizare a învățământului, acestea crează o imagine inedită mediului liceal interbelic. Scoasă din contextul ei istoric, scena „repetenției” din ultimul an pare greu de înțeles. Coroborate cu amintiri din alte spații liceale românești ar putea sta la baza unei analize istoriografice extrem de utile. Portretele dascălilor fălticenești pe care i-a cunoscut fac deliciul multor pagini. La fel de interesante sunt descrierile excursiilor pe care elevii le organizau în epocă, între care se remarcă cea de la mănăstirile nemțene. Natura, ca mediul exterior al maturizării, își găsește discret locul în filele memoriilor sale. În același registru am putea încadra și experiența eroului acestor pagini la concursul Tinerimii Române, eveniment aproape uitat de istoriografia de astăzi.

Cartea a II-lea - *EMINEM LAEDERE* - debutează cu pagini extrem de originale despre mediul universitar ieșean, atenția fiindu-ne îndreptată spre mediul studenților mediciniști. Filele dedicate atmosferei din Facultatea de Medicină de la Iași sunt cu atât mai meritoase cu cât sunt foarte rare în memorialistica românească. Prins în avaturile schimbărilor politice din anii 1940-1941, paginile dedicate absolvirii studiilor universitare prezintă o doză și mai mare de interes. Una din problemele cu care s-a confruntat sistemul universitar românesc în toamna anului 1940 a fost cea a profesorilor rămași pe drumuri de la Universitățile și Instituțiile de învățământ superior din teritoriile cedate. Acești dascăli au trebuit să fie integrați în Universitățile din țară, ceea ce a creat o presiune asupra profesorilor existenți la București sau Iași. De aceea, ministrul Educației, profesorul Traian Brăileanu, a dat o serie de legi și decrete prin care a căutat să își ajute colegii, mai ales că el provenea de la Universitatea din Cernăuți, rămasă în afara fruntariilor României. Astfel, a fost demarat un proces de îndepărtare a profesorilor care au fost ostili Mișcării Legionare, a celor cu

apartenență politică adversă sau a celor de etnie evreiască. În aceeași situație se aflau și studenții. Gheorghe Hobincu a fost favorizat de aceste mișcări de personal, fiind reabilitat politic și reușind să își reia studiile.

Partea cea mai consistentă a cărții a doua este dedicată participării sale la viața politică în spiritul care domina tineretul român la finele deceniului al patrulea. Aderarea la cauza Mișcării Legionare și primele contacte cu extrema dreaptă din România interbelică este descrisă mai ales prin violențele la care s-a dat. Grevele studențești sau congresele studențimii române care au fost captate de Mișcarea Legionară nu au scăpat atenției tânărului Hobincu. Dar el, deși dorește să participe la congresul de la Tg. Mureș, cel mai notoriu dintre adunările studențești din anii '30, se dezice de la început de aripa radicală, violentă a Legiunii lui Codreanu. Unele episoade sunt cu totul inedite chiar și în literatura legionară, cum ar fi scena de la sala de spectacol din Fălticeni care a prilejuit un conflict și un proces între Toader Stahu și actorul Ionel Băjescu-Oardă. Moralitatea pe care dorea să o impună legionarismul românesc a mers până la a împiedica prezentarea unei piese de teatru cu scene amoroase explicite! Alte momente narate sunt foarte bine cunoscute, autorul fiind martorul funeraliilor lui Moța și Marin, campaniei electorale din toamna anului 1937, a rivalității cu Partidul Național Creștin și mai ales a conflictului cu regele Carol al II-lea și Ion Antonescu.

Episodul experienței legionare mai conține un fapt total inedit. Pagini extrem de prețioase pentru cunoașterea regimului concentraționar din România sub diferite dictaturi sunt consacrate experienței carcerale de la Chișinău în urma unei condamnări pentru propagandă legionară în vremea regimului autoritar al regelui Carol al II-lea. Precaritatea acestui tip de informații, atât provenite din studii documentate arhivistice, cât și din sursele memorialistice, fac și mai originale amintirile lui Gh. Hobincu. Dea dreptul livrească este povestea săpării unui tunel prin care se spera că legionarii încarcerați la Chișinău ar putea evada în condițiile ocupării Basarabiei de către sovietici. Porecla „Monte Cristo” ar părea amuzantă dacă nu am ține cont de faptul că întâmplarea este unică în istoria legionarismului românesc și a experienței carcerale în anii regimului carlist. Între aceste scene sunt integrate și alte amintiri referitoare la dificila perioadă din 1940-1941. Mult mai numeroase sunt paginile dedicate activității sanitare efectuate la Berezina, în Basarabia. O istorie a lumii medicale prinsă de tăvălugul celei de a doua conflagrații mondiale ar fi necesară și ar trebui să țină cont și de reflecțiile eroului nostru. Revenit la Iași, Gh. Hobincu își încununează studiile cu o teză de doctorat. Nici în acest op, autorul nu uită micile pasiuni ale tinereții, redată cu o inapelabilă sinceritate, care fac și mai originale și interesante paginile vieții sale.

Volumul al doilea, intitulat *Omul sub vremuri* se deschide cu Cartea a treia – *NOLITE TIMERE* - este consacrată experienței războiului și frontului. Prin dimensiunea sa mondială, prin durată și prin influența sa covârșitoare asupra destinului întregii umanități, al doilea război mondial reprezintă evenimentul cel mai violent al întregului secol. De aceea, traversând anii celui de al doilea război mondial care au marcat deopotrivă istoria României și destinul său personal, medicul Gheorghe Hobincu aduce o contribuție însemnată la cunoașterea mai intimă a realităților conflagrației. Dacă supraviețuitorii din corpul ofițeresc al Armatei Române și-au putut publica repede mărturiile, o serie de frânturi de istorie, ale simplilor soldați sau ale auxiliarilor, au văzut lumina tiparului în ultimele două decenii. Acestea au rămas disperate, fără să formeze un corpus central, ca o bază de cercetare pentru specialiștii domeniului. Cu atât mai prețioase sunt amintirile de pe front ale lui Hobincu, mărturiile medicilor militarii fiind și mai rare.

Nu lipsește, ca și în alte mărturii, încrâncenarea din relațiile cu populația civilă. Multe mărturii completează tabloul general al imaginii pe care românii și-o făceau despre ruși și diferența de ceea ce știau despre acest popor. Lipsește un studiu în istoriografia noastră care să zugrăvească relațiile dintre militarii armatei române și populația civilă din zonele ocupate. Un episod care completează absurditatea războiului este procesul în care Gh. Hobincu a fost implicat deoarece i se găsisse acasă un portret al lui Corneliu Zelea Codreanu. Grotescul este cu atât mai mare cu cât el se afla la post, în Crimeea iar percheziția efectuată la Fălticeni nu l-a găsit acasă. Despre politica lui Ion Antonescu față de foștii activiști ai Mișcării Legionare în timpul războiului sunt numeroase însemnări dar încă nu s-a scris un studiu care să lămurească detaliile. Supraviețuitorii acelei epoci

vorbesc de pedepse aspre și de lichidarea unor foști legionari trimiși în misiuni sinucigașe. Povestea procesului lui Hobincu poate fi o nouă mărturie la un dosar neelucidat. Nu lipsesc nici din acest capitol amintirile personale, care leagă destinul său de istoria românilor. Logodna, între două etape ale activității pe front - Kuban și Crimeea – era un act firesc pentru tinerii combatanți, fapt confirmat de foarte multe mărturii.

Poate șansa sa a fost să fie înlocuit la timp din postul din Crimeea, scăpând de încercuirea de la Sevastopol. Revenit în țară a prins ultimele luni ale regimului Antonescu în noul său post, la spitalul din Timișoara, departe de front. Ceea ce nu l-a scutit de experiența bombardamentelor aviației anglo-americane. În imagini de un dramatism aparte sunt redată evenimentelor care l-au prins pe eroul nostru la propria-i nuntă. Cum aceasta fusese stabilită pentru 27 august 1944 el avea să fie direct afectat de schimbările de la 23 august. Bombardamentul aviației germane, devenită adversară României, l-a surprins chiar la nunta sa. Aceeași valoare au și paginile care amintesc de contactele armatei ruse cu populația civilă în anii 1944-1945. Se repetă în sens invers imaginile despre realitatea relației dintre ocupant și populația civilă. Dramele suferite de civili în contact cu militarii Armatei Roșii nu vor putea umple paginile unei singure lucrări, numeroasele evocări ale acelor ani tulburii fiind prea numeroase.

HONESTE VIVERE - Cartea a patra a memoriilor lui Gheorghe Hobincu are, din primele fraze, aspectul unui sfârșit de lume. Deși primele pagini îl găsesc din nou întors în lumea familiei sale, arestarea sa la 15 mai și primul contact cu sistemul concentraționar comunist sunt evocate în cuvinte emoționante, nefirești pentru cititorul paginilor anterioare. Închisoarea din Timișoara, cu atmosfera ei „liberală” ne introduce în etapa comunistă prin care eroul nostru va trebui să treacă. Urmează rememorarea unor experiențe de reclusiune care, cu cât sunt mai dureroase, cu atât conferă originalitate întregului. Literatura carcerală poate duce la revizuirea unui întreg sistem de valori. Deși în ultimii ani s-a scris mult, fiecare ființă umană strivită de acest fatal malaxor are dreptul la opinie. Deși „fiecare își povestește numai segmentul pe care l-a trăit el” însumarea acestor amintiri dureroase poate recrea infernul prin care acești supraviețuitori au trecut și ne poate răspunde la obsedanta întrebare: cum a fost posibil?

Închisoarea Aiud, închisoarea legionarilor și a intelectualilor cum a fost numită, nu diferă în evocarea lui Gheorghe Hobincu față de alte mărturii. Toate converg spre aceeași obsesie – foamea – care a măcinat fizic și psihic toți deținuții sistemului concentraționar. Ceea ce surprinde însă este iluzia care, probabil indusă, le intrase în suflet că mutarea la Canal ar putea fi salvarea acestora din nenorocire: „Acum Canalul rămânea singura speranță”. Pentru cercetătorul regimului comunist foarte prețioase pot fi și paginile dedicate experienței de la Canal. Aici a cunoscut toate tarele vieții în reclusiune: foamea, frigul, bolile, deumanizarea treptată, munca, epuizarea, carantina, umilința. Chiar dacă, autorul face referiri la exemple cunoscute, pentru a înțelege mecanismele represiunii comuniste dar mai ales cele ale supraviețuirii sub comunism cazuri precum cele ale lui Aurel Golimaș sau Alexandru Bratu sunt ilustrative. Remarcabil este faptul că Hobincu dă o expresie estetică experienței carcerale. În general, literatura carcerală nu este melodioasă, fiind lipsită de valoare literară. Hobincu este excepția care confirmă regula, limba memoriilor sale este plastică, frumoasă, de expresie artistică. Memorialistul are puterea de a-și aminti și o serie de scene care fac amuzantă nu doar lectura dar aruncă și o privire diferită asupra infernului de la Canal. În amintirile sale Canalul apare ca un spațiu în care se putea, totuși, supraviețui. Greva foamei, eliberarea și integrarea socială sunt momente pe care Hobincu le narează cu același umor care îi caracterizează majoritatea paginilor.

Pagini semnificative sunt acordate și eliberării și reîncadrării sociale. Este destul de puțin cunoscută în memorialistica românească readaptarea socială a foștilor deținuți. Tendința celor mai mulți care au puterea de a-și rememora încercările la care au fost supuși este de a scrie doar despre iadul din închisori evitând să evoce și viața de după eliberare. Pentru a înțelege mai bine viața cotidiană în comunism aceste imagini sunt foarte sugestive iar Gheorghe Hobincu vine să completeze un pasaj istoric încă nestudiat suficient. Firesc, formația sa și experiența de medic fac să

se perinde prin fața noastră o galerie întreagă de profesori universitar și medici, unii renumiți alții necunoscuți, unii onești alții corupți, smulgând uitării personaje și faptele lor fără de care istoria ar fi mai săracă. Dar extrem de prețioase pentru înțelegerea regimului comunist și a poliției sale politice sunt paginile dedicate încercării Securității de a-l recruta pe Hobincu. Presiunile la care a fost supus și metodele de șantaj pe care le foloseau sunt extrem de rare în memorialistică, puțini fiind cei care au rezistat tentației sau au avut puterea să o recunoască.

Odată văzută lumina tiparului, cartea se va fi adresat unui public larg, tuturor cititorilor dornici a cunoaște varii aspecte și ipostaze ale trecutului, multe insuficient materializate sau focalizate istoriografic. Istoricii perioadei contemporane vor putea descoperi realități ale unor colectivități și grupuri sociale, multă vreme ocultate, cu momentele lor de criză, cu strategiile de supraviețuire, cu raporturile cu un stat opresiv sau cu pozițiile de marginalizare care l-au cuprins pe autor și i-au marcat decisiv destinul. Criticii literari vor putea analiza valoarea estetică a acestui text. Alte categorii de specialiști ar putea găsi sau oferi noi interpretări trecutului istoric. Împreună s-ar putea realiza nu un studiu interdisciplinar ci o analiză multidisciplinară asupra întregului secol XX. Orice revenire asupra subiectelor atinse este benefică în reevaluarea poverii istoriei, poverii celor morți asupra celor vii. Căci eroul acestor pagini face parte atât din propria-i viață cât și din viața României secolului XX, cu toate avaturile sale.

În atenția colaboratorilor la

Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei

Termen de predare a articolelor – 1 septembrie, prin email, în fișier **.doc** și **.pdf**, la adresa:

memoriale@muzeulbucovinei.ro

sau

auracasamarian@yahoo.ro

Articolele trebuie **redactate** (cu diacritice) în program Microsoft **Word**, **A4**, **Times New Roman** cu **12**, **maximum 16 p.** la **1 rând**, **note** cu **11** la **subsol**.

Titlul, rezumatul (cel mult **10 rânduri**) și **cuvintele-cheie**: în **limba română** și în **limba engleză**.

Ilustrații (fotografii, desene, tabele): la rezoluție de **300 dpi**, **incluse de autor** în text.

Autorii sunt rugați să respecte *Normele minimale privind prezentarea manuscriselor* elaborate de Editura Academiei Române și să se asigure că **materialele trimise nu încalcă drepturi de autor**.

Redacția **nu își asumă răspunderea pentru afirmațiile autorilor** din articolele primite spre publicare și **are dreptul de a selecta** materialele sau de a solicita modificări ori completări considerate necesare.

ISSN 1583-5936